เศรษฐศาสตร์การเมือง เรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อัศว์ศิริ ลาปีอี

ผลงานทางวิชาการนี้ได้รับงบประมาณสนับสนุนจาก
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ ประจำปี 2569

เศรษฐศาสตร์การเมือง เรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อัศว์ศิริ ลาปีอี

ผู้เขียน อัศว์ศิริ ลาปีอี

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

อัศว์ศิริ ลาปีอี.
เศรษฐศาสตร์การเมือง เรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย.-- สงขลา : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2569.
268 หน้า.

1. เศรษฐศาสตร์การเมือง. 2. สิทธิมนุษยชน. I. ชื่อเรื่อง.

323
ISBN 978-974-474-118-9

ISBN: 978-974-474-118-9

สงวนลิขสิทธิ์ :
ลิขสิทธิ์ของ : อัศว์ศิริ ลาปีอี
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

พิมพ์ครั้งที่ 1
ปีที่พิมพ์ : สิงหาคม 2569
จำนวน : 200 เล่ม
ออกแบบปกและรูปเล่ม : ไอคิว มีเดีย
พิมพ์ที่ : ไอคิว มีเดีย, หาดใหญ่ 089-4660752
จัดทำโดย : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ
140 ถนนกาญจนวนิช หมู่ 4 ตำบลเขารูปช้าง อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา 90000

สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 และที่แก้ไขเพิ่มเติม
ห้ามทำซ้ำ คัดลอก ดัดแปลง เผยแพร่ สแกน บันทึก จัดเก็บในระบบคอมพิวเตอร์ หรือถ่ายทอดส่วนหนึ่งส่วนใดของหนังสือเล่มนี้
ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบหรือวิธีการใด ๆ ทั้งทางอิเล็กทรอนิกส์ เครื่องกล การถ่ายเอกสาร การบันทึก หรือวิธีการอื่นใด
เว้นแต่ได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจากเจ้าของลิขสิทธิ์
ผู้ใดฝ่าฝืนอาจต้องรับผิดทั้งทางแพ่งและทางอาญาตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 และที่แก้ไขเพิ่มเติม

Library and Learning, University of Phayao

คำนำ

หนังสือเรื่อง “เศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย” นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อชวนให้ผู้อ่านขบคิดและตั้งคำถามเกี่ยวกับสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำ ความไม่ยุติธรรม และข้อจำกัดของสิทธิมนุษยชนที่มีผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ด้วยการอาศัยกรอบคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองเชิงวิพากษ์เป็นวิธีวิทยาสำคัญในการวิเคราะห์เบื้องหลังปรากฏการณ์ต่าง ๆ รองรับแนวทางการเปลี่ยนผ่านไปสู่ภาพอนาคตการสร้างสังคมที่เป็นธรรมมากขึ้น

จากสมมติฐานของผู้เขียนว่าด้วยการผสานมโนทัศน์ระหว่างหลักการสิทธิมนุษยชนกับเศรษฐศาสตร์และรัฐศาสตร์มักถูกแยกส่วนและทำให้กลายเป็นคนละเรื่องกันมาโดยตลอดตามขอบข่ายสาขาวิชาที่แตกต่าง ทว่าในโลกปัจจุบันที่ขับเคลื่อนด้วยทุน เสรีภาพและความเสมอภาคนั้นไม่ได้ล่องลอยอยู่ในสุญญากาศตามที่เข้าใจ แต่มักถูกกำหนด ควบคุมผ่านตัวแสดงในระบบเศรษฐกิจและปฏิบัติการผ่านอำนาจทางการเมืองอยู่เสมอ จึงเป็นที่มาของหนังสือเล่มนี้ที่พยายามวิเคราะห์สิทธิมนุษยชนผ่านกรอบคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง (Political Economy) ซึ่งถือเป็นศาสตร์เชิงบูรณาการที่มีพลังเพียงพอที่ช่วยจุดประกายให้ผู้อ่านเข้าใจพลวัตที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังความเหลื่อมล้ำ โครงสร้างอำนาจ และความไม่เป็นธรรมได้หลากหลายแง่มุมพร้อมเปิดมโนทัศน์ใหม่ให้กับการจินตนาการต่อสิทธิมนุษยชนในฐานะชีวิตที่มีความหมายไม่ใช่เพียงสิทธิในระบุในหลักการ

ขอบข่ายเนื้อหาหนังสือกำหนดไว้ 6 บท โดยเรียบเรียงจากแนวคิด และทฤษฎีของนักวิชาการสำคัญตามลำดับ เริ่มตั้งแต่คาร์ล มาร์กซ์ ใน “การปรากฏตัวของสิทธิมนุษยชนบนฐานทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมือง” สู่ข้อความคิดของอมารตยา เซน สำหรับฉายภาพความสัมพันธ์ระหว่างวิชาการและหลักการใน “เศรษฐศาสตร์การเมืองของสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย” นอกจากนี้เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเกี่ยวกับ “สิทธิมนุษยชนในยุคโลกาภิวัตน์” ที่รายล้อมรอบตัวเราได้ลึกซึ้งมากขึ้น โดยอาศัยมุมมองของเดวิด ฮาร์วีย์ รวมถึงการปรับกระบวนทัศน์การเคลื่อนไหวใน “เศรษฐศาสตร์การเมืองแห่งการต่อต้านสู่การเปลี่ยนผ่าน” ของเจมส์ ซี สก็อตในฐานะเครื่องมือปฏิบัติการที่มนุษย์แต่ละคนพึงมีสิทธิในการต่อสู้ ต่อรอง ภายใต้การต้องเผชิญกับสถานการณ์ “ความท้าทาย และความหวังของเศรษฐศาสตร์การเมืองและสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย” ร่วมกัน ผ่านแนวคิดของแนนซี เฟรเซอร์ ในท้ายที่สุดจึงเข้าสู่บทสังเคราะห์ข้อเสนอเชิงทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนในฐานะญาณทัศนะใหม่ ผ่าน “การพัฒนา Human Rights Political Economy Framework (HRPE Framework)” อันเป็นผลผลิตจากการประมวลผลงานสำคัญของนักวิชาการคนสำคัญของไทย รวมถึงประสบการณ์ผู้เขียนไว้ด้วย

Library and Learning, University of Phayao

ทั้งนี้ผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือเล่มนี้อาจเป็นประโยชน์ต่อผู้ศึกษาสาขาวิชานิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมศาสตร์ตลอดจนสิทธิมนุษยชนศึกษาสำหรับใช้ประกอบการอ้างอิงข้อมูล การจัดการเรียนการสอนระดับอุดมศึกษา หรือการต่อยอดทางวิชาการในรูปแบบต่าง ๆ ขณะเดียวกันคุณูปการที่พอมีอยู่จะไม่ถูกจำกัดขอบเขตเพียงแค่เฉพาะในแวดวงนักวิชาการเท่านั้น แต่จะช่วยกระตุ้นให้ผู้อ่านได้ตระหนักถึงประเด็นปัญหาเกี่ยวกับสิทธิที่เกิดขึ้นอย่างจริงจังในบทบาทผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่อการธำรงไว้ซึ่งสิทธิขั้นพื้นฐาน พร้อมทั้งจุดประกายความคิดใหม่อันจะเป็นกลไกสำคัญในการร่วมขับเคลื่อนสิทธิมนุษยชนไปสู่การสร้างความยุติธรรมที่แท้จริง

หากท่านใดมีข้อเสนอแนะเพื่อการปรับปรุงหนังสือฉบับนี้ให้ดียิ่งขึ้นต่อไป ผู้เขียนยินดีน้อมรับ และขอขอบพระคุณในความอนุเคราะห์นั้น มา ณ โอกาสนี้ด้วย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อัศว์ศิริ ลาปีอี
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยทักษิณ

Library and Learning, University of Phayao

ประกาศคุณูปการ

หนังสือนี้สำเร็จลุล่วงด้วยความเมตตา กรุณา และความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจากผู้ทรงคุณวุฒิ ทั้ง 3 ท่าน ประกอบด้วย รองศาสตราจารย์ ดร.รุ้งนภา ยรรยงเกษมสุข คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา รองศาสตราจารย์ ดร.บูฆอรี ยีหมะ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา รวมถึงรองศาสตราจารย์สิทธิกร ศักดิ์แสง คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี ที่ได้สละเวลาในการตรวจทานเนื้อหา ให้คำแนะนำ ตลอดจนข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ในการปรับปรุงเนื้อหาให้มีความถูกต้องและสมบูรณ์ ผู้เขียนขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปาริฉัตร ตู้ดำ คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ตลอดจนคณะผู้บริหารต้นสังกัดของผู้เขียนที่ได้ให้ความอนุเคราะห์ในการจัดทำหนังสือนี้ ซึ่งได้รับงบประมาณสนับสนุนจากคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา ประจำปี 2569 ตลอดจนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องที่ได้เป็นส่วนหนึ่งในการร่วมผลักดันในการพัฒนาผลงานวิชาการสำเร็จลุล่วงเป็นอย่างดี

คุณค่าและประโยชน์อันพึงมีจากหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนขอมอบแด่บิดา มารดา และเหล่าบูรพาจารย์ที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาตั้งแต่จำความได้จนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะอาจารย์ปู่ (ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์) และอาจารย์ก๋ง (รศ.ดร.สุธี ประศาสน์เศรษฐ) ของ PEG2 ผู้วางรากเศรษฐศาสตร์การเมืองสำนักบูรพา บุคคลผู้ซึ่งเปลี่ยนโลกวิชาการของผู้เขียนไปอีกระดับ รวมถึงคณาจารย์ประจำหลักสูตรทุกท่าน คณาจารย์ผู้สอน รวมทั้งผู้รับผิดชอบหลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต (เศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ) คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ในฐานะผู้มีพระคุณที่มิได้เอ่ยนามมา ณ ที่นี้

ข้อบกพร่องประการใดที่เกิดขึ้น ผู้เขียนขอรับผิดชอบเพียงผู้เดียว และจะนำไปปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้นในโอกาสต่อไป

Library and Learning, University of Phayao

สารบัญ

		หน้า
คำนำ		**ก**
ประกาศคุณูปการ		**ค**
สารบัญ		**ง**
สารบัญภาพ		**ฉ**
สารบัญตาราง		**ช**
บทที่ 1	**การปรากฏตัวของสิทธิมนุษยชนบนฐานวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมือง**	**1**
1.1	ว่าด้วยแนวคิดเสรีนิยม และการก่อรูปของสิทธิมนุษยชน	3
1.2	เสรีนิยมใหม่ กับการผลิตซ้ำนิยามการลดทอนสิทธิผ่านตลาด	10
1.3	มโนทัศน์ของมาร์กซ์กับการวิเคราะห์สิทธิมนุษยชนผ่านโครงสร้างชนชั้น	16
1.4	“สิทธิ” ภายใต้กรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองกับแนวคิดหลังอาณานิคม	23
1.5	ความเป็นไปได้ในการเชื่อมโยงแนวคิด ทฤษฎีกับโลกจริงของสิทธิมนุษยชน	32
	สรุปทบทวน	**36**
บทที่ 2	**ข้อถกเถียงร่วมสมัยเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์การเมืองในเรื่องสิทธิมนุษยชน**	**39**
2.1	จุดยืนร่วมสมัยของการศึกษาสิทธิมนุษยชนในมิติเศรษฐศาสตร์การเมือง	42
2.2	กำเนิดแนวคิดสิทธิมนุษยชนในระบบเศรษฐกิจโลก	46
2.3	การเมืองของสิทธิ : ใครกำหนด ใครเข้าถึง ใครถูกกีดกัน	54
2.4	ข้อถกเถียงระหว่างสิทธิมนุษยชนในเสรีนิยมใหม่ และโครงสร้างนิยม	60
2.5	แนวทางการปรับมโนทัศน์เสรีภาพใหม่ในฐานะขีดความสามารถ โดยอมารตยา เซน	66
	สรุปทบทวน	**73**
บทที่ 3	**สิทธิมนุษยชนในยุคโลกาภิวัตน์**	**75**
3.1	โลกาภิวัตน์: อุดมคติของเสรีนิยมใหม่ หรือเครื่องมือของทุน	77
3.2	ทุนข้ามชาติกับการจัดระเบียบสิทธิใหม่	86
3.3	โครงสร้างหนี้ การพึ่งพา และการล่าอาณานิคมทางการคลัง	93
3.4	ความเป็นธรรมในโลกาภิวัตน์: วิสัยทัศน์ทางเลือกจากเบื้องล่าง	99
	สรุปทบทวน	**107**

Library and Learning, University of Phayao

บทที่ 4 เศรษฐศาสตร์การเมืองแห่งการต่อต้าน สู่การเปลี่ยนผ่าน **109**
4.1 เศรษฐศาสตร์การเมืองแห่งการต่อต้านและการเปลี่ยนผ่าน 112
4.2 ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในฐานะพลังทางเศรษฐกิจการเมือง 117
4.3 แนวคิดอธิปไตยทางเศรษฐกิจ และแนวทางการปลดปล่อยเชิงโครงสร้าง 123
4.4 ปฏิบัติการความรู้ ทางเลือก และการท้าทายเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก 130
4.5 การเปลี่ยนผ่านไปสู่ระบบเศรษฐกิจที่มีศักดิ์ศรี 136
4.6 การต่อสู้ทางนโยบาย และการเปลี่ยนผ่านระดับสถาบัน 144
4.7 เศรษฐศาสตร์การเมืองของความหวัง ทางเลือก และความเป็นไปได้ 150
สรุปทบทวน **159**
บทที่ 5 ความท้าทาย และความหวังของเศรษฐศาสตร์การเมือง เรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย **161**
5.1 แกนกลางของปัญหาเชิงโครงสร้างว่าด้วยทุน อำนาจ และสิทธิที่ไม่เท่าเทียม 164
5.2 สิทธิมนุษยชนศึกษาในศตวรรษที่ 21 ท่ามกลางความท้าทายเชิงระบบ 171
5.3 ทบทวนช่องว่างระหว่างสิทธิบนกระดาษ กับสิทธิในชีวิตจริง 177
5.4 ความเป็นไปได้และความหวังจากการต่อต้าน ผ่านขบวนการเคลื่อนไหวระดับฐานราก 183
5.5 เศรษฐศาสตร์การเมือง จากเครื่องมือวิพากษ์อำนาจสู่เครื่องมือสร้างความเป็นธรรม 189
สรุปทบทวน **201**
บทที่ 6 ข้อเสนอแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชน สำหรับสังคมไทยร่วมสมัย **203**
6.1 เงื่อนไขเฉพาะ และกรอบวิเคราะห์แนวคิดใหม่ในสิทธิมนุษยชนสำหรับสังคมร่วมสมัย 206
6.2 สังเคราะห์แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยในสังคม 208
6.3 การประกอบสร้างการพัฒนาข้อเสนอเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชน 218
6.4 ข้อเสนอเศรษฐศาสตร์การเมืองกับภาพอนาคตสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยในสังคมไทย 228
สรุปทบทวน **236**
บรรณานุกรม **237**
ดัชนี **251**
ประวัติผู้เขียน **257**

Library and Learning, University of Phayao

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1.1	สภาวะของการถูกทำให้ไม่พัฒนาของประเทศกำลังพัฒนาประยุกต์ตามกรอบวิเคราะห์ของรอดนีย์	27
6.1	สังเคราะห์แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยในบริบทสังคมไทย	218
6.2	พีระมิดการประกอบสร้างข้อเสนอเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยในสังคมไทย	228
6.3	จุดบรรจบทางญาณวิทยาของข้อเสนอการศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย	235

Library and Learning, University of Phayao

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1.1	ข้อโต้แย้งเกี่ยวกับสิทธิระหว่างแนวคิดเสรีนิยมใหม่ และมาร์กซิสต์	9
1.2	เปรียบเทียบจุดยืนระหว่างแนวคิดเสรีนิยมคลาสสิก และเสรีนิยมใหม่	12
1.3	เปรียบเทียบมโนทัศน์ระหว่างมนุษย์เชิงสิทธิ และสิทธิของมนุษย์เศรษฐกิจของมาร์กซ์	20
2.1	เปรียบเทียบมุมมองเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนระหว่างกรอบคิดทางนิติศาสตร์และเชิงโครงสร้าง	43
2.2	เปรียบเทียบกรอบคิดสิทธิระหว่างแนวคิดเสรีนิยมใหม่ และเศรษฐศาสตร์การเมืองมาร์กซิสต์ มุมมองเปรียบเทียบระหว่างสิทธิแบบดั้งเดิม และสิทธิซึ่งเป็นผลผลิตจากทางเลือกที่แท้จริง	65
2.3	มุมมองเปรียบเทียบระหว่างสิทธิแบบดั้งเดิม และสิทธิซึ่งเป็นผลผลิตจากทางเลือกที่แท้จริง	72
3.1	เปรียบเทียบมุมมองเชิงทฤษฎีระหว่างโลกาภิวัตน์แบบเสรีนิยมใหม่กับโลกาภิวัตน์เชิงวิพากษ์	82
3.2	เปรียบเทียบจุดยืนระหว่างแนวคิดโลกาภิวัตน์ทางเลือก และเศรษฐกิจความเป็นธรรม	104
6.1	เปรียบเทียบมุมมองระหว่างการศึกษาแนวทางฐานสิทธิมนุษยชน (HRBA) และกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชน (HRPE)	230

Library and Learning, University of Phayao

สิทธิมนุษยชนร่วมสมัย ใน เศรษฐศาสตร์การเมือง

หนังสือนี้อยู่บนฐานของการตั้งต้นการศึกษากรอบสิทธิมนุษยชน
ตามแนวคิดมาร์กซิสต์สู่การขยายขอบข่ายการศึกษา
ตามแนวคิดนีโอมาร์กซิสม์ (Neo-Marxism) ที่พยายามสะท้อน
การเปลี่ยนผ่านจากมโนทัศน์การกดขี่ชนชั้นแบบดั้งเดิม
ไปสู่การวิพากษ์สิทธิมนุษยชนในฐานะเครื่องมือ
สร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างเศรษฐกิจ
อำนาจทางการเมือง ตลอดจนการผลิตความรู้ใหม่ ๆ
ในปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนของประชาชน
ภายใต้บริบทร่วมสมัยที่หลากหลายมากขึ้น

เศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมสมัย ใน สิทธิมนุษยชน

กล่าวได้ว่ามาตรการบังคับใช้ รวมทั้งการเข้าถึง
การคุ้มครองสิทธิมนุษย์ตามปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน
ในโลกปัจจุบันนั้น ไม่ได้ถูกจำกัดกรอบการอธิบาย
โดยนัยของกฎหมายเพียงมิติเดียว แต่ควรอาศัยแนววิเคราะห์
เศรษฐศาสตร์การเมืองในฐานะเครื่องมือสำคัญสำหรับ
ใช้ทำความเข้าใจพลวัตแห่งความซับซ้อนของอำนาจในมิติต่าง ๆ
ผ่านปฏิบัติการของตัวแสดงที่เกี่ยวข้องครอบคลุม
สิทธิทางการเมือง สิทธิพลเมือง สิทธิทางเศรษฐกิจ
สิทธิทางสังคม และสิทธิทางวัฒนธรรมด้วย

Library and Learning, University of Phayao

01 การปรากฏตัวของสิทธิมนุษยชนบนฐานวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมือง

Library and Learning, University of Phayao

หัวข้อที่จะศึกษา

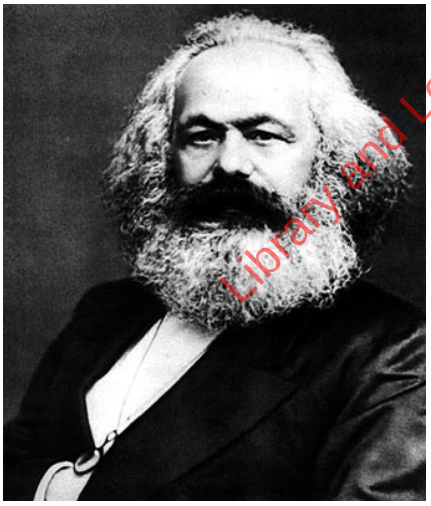
สาระสำคัญในการปรากฏตัวของสิทธิมนุษยชน
บนฐานวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมือง
ความนำ

1.1 ว่าด้วยแนวคิดเสรีนิยม และการก่อรูปของสิทธิมนุษยชน
1.2 เสรีนิยมใหม่ กับการผลิตซ้ำนิยามการลดทอนสิทธิผ่านตลาด
1.3 มโนทัศน์ของมาร์กซ์กับการวิเคราะห์สิทธิมนุษยชน ผ่านโครงสร้างชนชั้น
1.4 "สิทธิ" ภายใต้กรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมือง กับแนวคิดหลังอาณานิคม
1.5 ความเป็นไปได้ในการเชื่อมโยงแนวคิด ทฤษฎีกับโลกจริง ของสิทธิมนุษยชน

สรุปทบทวน

01 การปรากฏตัวของสิทธิมนุษยชนบนฐานวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมือง

Library and Learning, University of Phayao

คาร์ล ไฮน์ริช มาร์กซ์
(Karl Heinrich Marx)
(ที่มา : https://www.sarakadee.com/2012/04/19/%/#google_vignette)

คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) นักปรัชญา นักทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ นักสังคมวิทยา และนักปฏิวัติชาวเยอรมัน เจ้าของผลงานสำคัญ คือ “แถลงการณ์คอมมิวนิสต์” (The Communist Manifesto) และว่าด้วยทุน (Das Kapital) ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของสำนักคิดมาร์กซิสม์ และลัทธิคอมมิวนิสต์ในระยะต่อมา

มาร์กซ์ได้วิจารณ์สิทธิมนุษยชนว่าเป็นเพียงอุดมการณ์ที่ปกป้องผลประโยชน์ของปัจเจกชนในระบบทุนนิยม โดยเฉพาะชนชั้นนายทุนผู้เป็นเจ้าของทรัพย์สิน มากกว่าจะเป็นสิทธิสากลที่แท้จริง นอกจากนี้มาร์กซ์มองว่าสิทธิเหล่านี้เน้นเรื่องความเป็นส่วนตัวและการแข่งขัน และความแปลกแยกระหว่างมนุษย์กับพลเมืองมากกว่าจะนำไปสู่การปลดปล่อยมนุษย์อย่างแท้จริง ดังนั้นสังคมที่มีความขัดแย้งทางชนชั้น และทฤษฎีเน้นไปที่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมเพื่อปลดแอกชนชั้นกรรมาชีพ มากกว่าที่จะเรียกร้องสิทธิเสรีภาพภายใต้ระบบเดิม

“ส่วนหนึ่งจาก On the Marxist Idea of Human Rights, by Emraan Azad, 2021)

ความนำ

การทำความเข้าใจหลักการของหลักสิทธิมนุษยชนในโลกปัจจุบันกล่าวได้ว่าไม่อาจแยกออกจากโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และอำนาจทางสังคมที่ก่อให้เกิดความเป็นไปได้ในปฏิบัติการของสิทธิทั้งระดับปัจเจกและส่วนรวม ซึ่งการประยุกต์ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองถือเป็นฐานวิเคราะห์ที่ช่วยอธิบายว่าเหตุใดความไม่เสมอภาค ความยากจน ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง ตลอดจนการกดทับรูปแบบต่าง ๆ จึงดำรงอยู่แม้สังคมจะให้การยอมรับหลักการว่าด้วยคุณค่าของสิทธิมนุษยชนอย่างกว้างขวาง โดยเนื้อหาส่วนนี้พยายามเชื่อมโยงความสำคัญกับแนวทางการสำรวจทฤษฎีต่าง ๆ ครอบคลุมขอบข่ายความคิดจากดั้งเดิมสู่ร่วมสมัย ตั้งแต่เสรีนิยมคลาสสิค เสรีนิยมใหม่ มาร์กซิสม์ สู่เศรษฐศาสตร์การเมืองแนวโพสต์โคโลเนียลตามลำดับ ซึ่งต่างมีมุมมองต่อมนุษย์ รัฐ ตลาด และความยุติธรรมไม่เหมือนกัน ดังนั้นการวิเคราะห์ผ่านมุมมองในลักษณะที่เป็นพลวัตเหล่านี้จะช่วยให้เห็นว่าหลักสิทธิมนุษยชนที่เป็นอยู่ ไม่ได้เกิดจากการที่ประชาคมโลกรับรองปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights) เมื่อปี ค.ศ.1948 เพียงเท่านั้น แต่เป็นผลของการกำหนดคุณค่าและพัฒนากลไกอุดมการณ์ที่ต้องการจะสร้างเงื่อนไขให้สิทธิมนุษยชนสามารถนำไปสู่การปฏิบัติใช้เป็นผลรูปธรรมผ่านการรองรับด้วยฐานทางทฤษฎีที่เกี่ยวข้องอย่างมีนัยสำคัญ

อย่างไรก็ตามขอบข่ายการเสนอเกี่ยวกับการปรากฏตัวของสิทธิมนุษยชนบนฐานทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองครั้งนี้ จะอาศัยแนวคิดของคาร์ล มาร์กซ์ ใช้เป็นจุดตั้งต้นในการศึกษาและวิพากษ์ต่อสิทธิมนุษยชน เนื่องจากมาร์กซ์ ถือเป็นผู้จุดประกายให้สังคมได้ขบคิดและตั้งคำถามว่าสิทธิมนุษยชนในระบบทุนนิยมอาจจะไม่ใช่สิทธิที่เป็นกลางตามที่เข้าใจ แต่ถูกกำกับโดยความขัดแย้งผ่านโครงสร้างชนชั้นและความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางเศรษฐกิจ ซึ่งตอกย้ำผ่านข้อสรุปของมาร์กซ์ที่ได้เสนอว่าเสรีภาพในระบบทุนนิยมนั้นมีลักษณะเป็นเพียงเสรีภาพเชิงรูปแบบเท่านั้น โดยจะคงไว้ซึ่งความไม่เสมอภาคเชิงโครงสร้าง ทั้งมีผลทำให้สิทธิบางประการ เช่น สิทธิในงานที่มีคุณค่า สิทธิในการดำรงชีวิตอย่างปลอดภัยหรือสิทธิในการควบคุมทรัพยากรที่จำเป็นต่อการมีชีวิตล้วนถูกจำกัดโดยเงื่อนไขทางชนชั้นทั้งสิ้น ดังนั้นนักสิทธิมนุษยชน รวมถึงผู้สนใจทั่วไปจึงจำเป็นต้องทบทวนแนววิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองเป็นวิธีวิทยาสำหรับใช้ศึกษาหลักสิทธิมนุษยชนทั้งในเชิงทฤษฎีและเชิงปฏิบัติ ซึ่งคาดว่าจะช่วยขยายมโนทัศน์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนให้มีความลึกซึ้งมากขึ้น

ทั้งนี้การเรียบเรียงเนื้อหาในบทนี้จะเน้นจุดยืนต่อสิทธิมนุษยชนจากหลากหลายสำนักสู่การทำความเข้าใจพลวัตที่ซับซ้อนเกี่ยวกับสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาคในโลกสมัยใหม่ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล สถาบันไปจนถึงระบบโลกอย่างเป็นองค์รวม ประกอบกับผู้เขียนเห็นว่าการสำรวจและทบทวนภูมิทัศน์ทางความคิดที่ส่งผลต่อการกำหนดทิศทางของสิทธิมนุษยชนในโลกจริงผ่านการปรากฏตัวของสิทธิมนุษยชนบนฐานทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้น จะช่วยสะท้อนมุมมองใหม่สำหรับไขปริศนาว่าทำไมสิทธิหนึ่งจึงเกิดขึ้น ขณะที่อีกสิทธิหนึ่งถูกละเลย หรือถูกทำให้มองไม่เห็นในสังคมร่วมสมัย เป็นต้น

Library and Learning, University of Phayao

1.1 ว่าด้วยแนวคิดเสรีนิยม และการก่อรูปของสิทธิมนุษยชน

แนวคิดเสรีนิยม (liberalism) ถือเป็นรากฐานสำคัญที่สุดของการพัฒนาความคิดว่าด้วยสิทธิมนุษยชนสมัยใหม่ โดยเฉพาะในช่วงศตวรรษที่ 17–19 เมื่อสังคมยุโรปเผชิญการเปลี่ยนผ่านจากระบอบศักดินาไปสู่รัฐสมัยใหม่ แนวคิดเสรีนิยมได้วางฐานความเข้าใจเกี่ยวกับมนุษย์ผู้มีเสรีภาพและเหตุผล ซึ่งเป็นเจ้าของสิทธิโดยธรรมชาติ (natural rights) ที่รัฐไม่อาจละเมิดได้ นอกจากนี้ความคิดเสรีนิยมผูกพันอย่างลึกซึ้งกับความเป็นปัจเจกนิยม (individualism) ซึ่งมองว่าปัจเจกเป็นผู้มีศักยภาพและความรับผิดชอบต่อการเลือกในชีวิตของตน และส่งอิทธิพลโดยตรงต่อกรอบสิทธิมนุษยชนสมัยใหม่ที่ยึดหลักสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมืองเป็นศูนย์กลาง (Donnelly, 2013)

อย่างไรก็ตามแนวคิดเสรีนิยมไม่ได้เป็นเพียงระบบความคิดที่คุ้มครองเสรีภาพเท่านั้น แต่ยังเป็นฐานให้กับเศรษฐศาสตร์แบบคลาสสิกและแนวคิดตลาดเสรีที่มองว่าการคุ้มครองทรัพย์สินส่วนบุคคลและการจำกัดบทบาทรัฐเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นต่อการรักษาเสรีภาพของบุคคล (Smith, 1776) ซึ่งชุดความเข้าใจนี้ไม่เพียงกำหนดมิติของสิทธิมนุษยชนเท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อการออกแบบสถาบันสมัยใหม่ เช่น ระบบกฎหมาย นโยบายเศรษฐกิจ และการจัดสรรสวัสดิการ แต่ในทางกลับกันข้อจำกัดเกี่ยวกับแนวคิดเสรีนิยมนี้ได้เป็นการจุดประกายให้นักวิพากษ์สังคมตั้งแต่มาร์กซ์ไปจนถึงนักคิดร่วมสมัย ได้นำเสนอประเด็นโต้แย้ง รวมทั้งเปิดเผยให้เห็นถึงข้อจำกัดสำคัญของแนวคิดเสรีนิยมในการออกแบบหลักการสิทธิมนุษยชน กล่าวคือการมองสิทธิและเสรีภาพในเชิงกฎหมายเพียงอย่างเดียวที่ไม่สามารถรับประกันการเข้าถึงสิทธิในเชิงวัตถุ เช่น สิทธิแรงงาน และสิทธิในการดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรีหรือสิทธิในการได้รับบริการพื้นฐาน เป็นต้น ข้อจำกัดดังกล่าวทำให้เกิดการตั้งคำถามว่าเสรีภาพบนกระดาษจะมีความหมายเพียงใด หากประชาชนจำนวนมากยังถูกจำกัดและกีดกันความสามารถจากเงื่อนไขทางชนชั้น เศรษฐกิจ และสังคมอยู่เสมอในชีวิตประจำวัน (Chang, 2013)

ดังนั้นด้วยประเด็นเชิงวิพากษ์เหล่านี้ จึงนำไปสู่การเสนอข้อถกเถียงที่น่าสนใจเกี่ยวกับการมองสิทธิมนุษยชนในฐานะสิทธิของปัจเจกบุคคล อันเกิดจากการบ่มเพาะแนวคิดสิทธิธรรมชาติและเสรีภาพส่วนบุคคล นอกจากนี้ชุดความเชื่อในตลาดเสรี และบทบาทจำกัดของรัฐ รวมถึงการคุ้มครองทรัพย์สินส่วนบุคคลในฐานะศูนย์กลางของสิทธิ (สิทธิในทรัพย์สิน) ซึ่งถือเป็นแกนหลักของเสรีภาพ และขยายผลไปสู่การทบทวนข้อจำกัดของแนวคิดเสรีนิยมที่มีต่อการเข้าถึงสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม ผ่านมโนทัศน์จำด้วยการสร้างความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างและการละเลยสิทธิที่ขึ้นกับเงื่อนไขทางวัตถุ เป็นต้น (Harvey, 2005) ดังนั้นด้วยประเด็นเชิงวิพากษ์ที่น่าสนใจเหล่านี้ คาดว่าช่วยให้เห็นพลวัตระหว่างเสรีภาพเชิงปัจเจกกับโครงสร้างเศรษฐกิจการเมือง ซึ่งเป็นจุดวิพากษ์หลักที่รองรับการพัฒนาทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองและสิทธิมนุษยชนที่หลากหลายในบริบทร่วมสมัย

Library and Learning, University of Phayao

1.1.1 การมองสิทธิมนุษยชนในฐานะสิทธิของปัจเจก

หากพิจารณาภายใต้แนวคิดเสรีนิยมคลาสสิก ถูกกำหนดเป้าหมายในการวางรากฐานความเข้าใจต่อสิทธิมนุษยชนในฐานะสิทธิของปัจเจกบุคคล (individual rights) ซึ่งถือว่าแต่ละบุคคลมีศักดิ์ศรี ความมีเหตุผลและอำนาจในการกำหนดชีวิตของตนเองโดยไม่อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐหรือสถาบันทางสังคมที่ไม่จำเป็น นอกจากนี้เน้นว่าสิทธิเกิดจากความเป็นมนุษย์โดยตัวมันเอง ไม่ได้ขึ้นอยู่กับชาติพันธุ์ ศาสนา เพศ หรือสถานะทางเศรษฐกิจ การเมือง และเป็นสิทธิที่รัฐมีหน้าที่เพียงคุ้มครอง มิใช่สร้างขึ้นใหม่ ในกรอบคิดดังกล่าวสะท้อนจุดยืนของปัจเจก ซึ่งถูกมองว่าเป็นผู้มีอิสระในการเลือกกระทำ (agency) และเป็นเจ้าของทรัพยากรต่าง ๆ รวมถึงการมีสิทธิในร่างกาย ทรัพย์สิน และเสรีภาพทางความคิด ตลอดจนการแสดงออกตามที่พึงประสงค์ ประกอบกับแนวคิดนี้ไม่เพียงส่งผลต่อการออกแบบกฎหมายรัฐธรรมนูญและสิทธิมนุษยชนสากลเท่านั้น แต่ยังถือเป็นกลไกการสร้างดุลยภาพระหว่างมิติทางสังคมภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดอีกด้วย อันเนื่องมาจากการยึดหลักแห่งปัจเจกที่มีเสรีภาพที่จะสามารถแสวงหาผลประโยชน์ของตนและเป็นปัจจัยในการเสริมสร้างความก้าวหน้าของสังคมโดยรวม (Smith, 1776) ดังนั้นจุดยืนเกี่ยวกับสิทธิแบบปัจเจกนี้ สะท้อนถึงเบื้องหลังของปรัชญาแนวมนุษยนิยมที่เชื่อว่ามนุษย์มีเหตุผล มีศักยภาพทางศีลธรรมในการเลือกสิ่งที่ดีสำหรับตนเองและสังคม ขณะเดียวกันแนวได้ถูกพัฒนาไปสู่การออกแบบกรอบปฏิบัติที่ปรากฏในทฤษฎีสัญญาประชาคม (social contract) ในระยะต่อมา รองรับด้วยหลักการว่ารัฐเกิดขึ้นจากความยินยอมของประชาชน ไม่ใช่อาศัยและพึ่งพาอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ของกษัตริย์แต่อย่างใด ตอกย้ำจากมุมมองสำคัญของจอห์น ล็อก ผู้ที่ได้รับยกย่องว่าเป็นบิดาแห่งเสรีนิยมที่ได้เสนอหลักการว่ามนุษย์ทุกคนเกิดมาพร้อมสิทธิตามธรรมชาติ อันได้แก่ สิทธิในชีวิต ร่างกาย เสรีภาพ และทรัพย์สิน เป็นต้น สัมพันธ์กับมโนทัศน์ที่ว่ารัฐไม่ได้เป็นผู้สร้างสิทธิ หากแต่มีหน้าที่เพียง

คุ้มครองสิทธิที่มีอยู่แล้วเท่านั้น ซึ่งข้อเสนอดังกล่าวถือเป็นจุดประกายการปฏิวัติความคิดการเมืองในยุโรประยะต่อมา โดยก้าวข้ามจากสังคมศักดินาที่ผู้ปกครองมีสิทธิเหนือชีวิตพลเมืองไปสู่สังคมที่รัฐต้องจำกัดอำนาจของตนเอง เช่นเดียวกับจอห์น สจวต มิลล์ (Mill, 1991) ได้สะท้อนมุมมองเกี่ยวกับสิทธิของปัจเจกให้ชัดเจนยิ่งขึ้นโดยเน้นว่าเสรีภาพในการคิด พูด และกำหนดตนเองอย่างเสรีนั้น ถือเป็นเงื่อนไขสำคัญของความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ โดยแนวคิดนี้ถูกนำไปสู่การออกแบบปฏิบัติการสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมืองสมัยใหม่ผ่านรูปแบบที่หลากหลาย ซึ่งตอกย้ำแนวคิดปัจเจกบุคคลในฐานะเจ้าของสิทธิโดยธรรมชาติที่ชัดเจนมากขึ้น

ทั้งนี้การตีความสิทธิมนุษยชนในฐานะสิทธิปัจเจกมีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมภายใต้มุมมองดังกล่าวนั้น มาร์กซ์ได้สร้างข้อถกเถียงเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองด้วยวิจารณ์ว่าสิทธิของปัจเจกในระบบทุนนิยมสะท้อนผลประโยชน์ของปัจเจกผู้ถือครองทรัพย์สินมากกว่าความเป็นมนุษย์โดยทั่วไป ทำให้สิทธิถูกทำให้เป็นเรื่องส่วนบุคคล (privatized) และถูกตัดขาดจากความสัมพันธ์ในสังคมและโครงสร้างทางชนชั้น เช่นเดียวกันกับนักคิดร่วมสมัยที่เน้นว่าการมองสิทธิในฐานะของปัจเจกเพียงอย่างเดียวทำให้ละเลยความจริงที่ว่าสิทธิหลายด้าน เช่น สิทธิในสวัสดิการขั้นพื้นฐานหรือสิทธิในการประกอบอาชีพอย่างมีศักดิ์ศรี ถือเป็นสิทธิที่ต้องอาศัยกลไกรัฐและโครงสร้างสังคมรองรับ (Fraser, 2013) แสดงให้เห็นว่ากรอบคิดเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองพยายามโต้แย้งหลักความคิดของปัจเจกนิยมที่ถือเป็นปัจจัยพื้นฐานของตรรกะตลาดเสรี (neoclassical individualism) ซึ่งมองว่าการตัดสินใจของปัจเจกในตลาดจะนำไปสู่สวัสดิการสังคมสูงสุด แต่แนวคิดนี้ถูกวิพากษ์ว่านำไปสู่การละเลยความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้าง และทำให้รัฐถอยห่างจากบทบาทด้านสวัสดิการ ซึ่งส่งผลต่อการเข้าถึงสิทธิทางเศรษฐกิจและสิทธิทางสังคมของประชาชนโดยเฉพาะกลุ่มเปราะบางอย่างปฏิเสธไม่ได้ (Harvey, 2005)

อย่างไรก็ตามแม้มีข้อวิพากษ์อย่างกว้างขวางจากนักทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองก็ตาม แต่ถือแนวคิดสิทธิปัจเจกยังเป็นฐานทางปรัชญาที่สำคัญที่สุดของสิทธิมนุษยชนสมัยใหม่ ทั้งในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (UDHR) และในรัฐธรรมนูญของหลายประเทศ โดยเน้นหลักความเสมอภาค ศักดิ์ศรี และเสรีภาพส่วนบุคคลเป็นศูนย์กลาง เพียงแต่การตีความสิทธิในเชิงปัจเจกต้องควบคู่กับการคำนึงถึงโครงสร้างทางสังคมเศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่กำหนดความสามารถของบุคคลในการใช้สิทธิเหล่านั้นอย่างแท้จริง

1.1.2 หลักความเชื่อในตลาดเสรี และการกำหนดบทบาทที่จำกัดของรัฐ

ความเชื่อในตลาดเสรี (free market) และการเน้นบทบาทจำกัดของรัฐ ถือเป็นหนึ่งในแกนกลางของความคิดเศรษฐกิจการเมืองสมัยใหม่ โดยมีรากฐานจากเศรษฐศาสตร์คลาสสิกและปรัชญาเสรีนิยมที่ชูคุณค่าของเสรีภาพปัจเจก การแข่งขัน และการแลกเปลี่ยนอิสระ ส่งผลให้ตลาดถูกนำเสนอว่าเป็นเครื่องมือประเภทหนึ่งที่มีประสิทธิภาพในการจัดสรรทรัพยากรและสร้างสรรค์ความมั่งคั่ง ในขณะเดียวกันรัฐควรทำหน้าที่จำกัดเฉพาะการคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐานของปัจเจก บทบาททางความมั่นคง และการบังคับใช้กฎหมาย กล่าวได้ว่าแนวคิดนี้ขยายผลไปสู่การก่อให้เกิดกระแสเสรีนิยมใหม่ (neoliberalism) ซึ่งเน้นการลดทอนบทบาทรัฐ การแปรรูป และการเปิดตลาดทั้งภายในและระหว่างประเทศอย่างมาก (Harvey, 2005)

ตลาดเสรีมีรากฐานเชิงทฤษฎีจากงานของอดัม สมิธ ผ่านข้อเสนอหลักมือที่มองไม่เห็น (invible hand) ถือเป็นกฎเกี่ยวกับแรงจูงใจส่วนบุคคล และการแสวงหาประโยชน์ในตลาดจะนำไปสู่การจัดสรรทรัพยากรที่ดีขึ้นโดยไม่ต้องมีการวางแผนจากรัฐ ต่อมาได้พัฒนาขอบข่ายความคิดรองรับการให้เหตุผลเชิงสถาบันและเชิงนโยบายว่าการกระจายอำนาจและการแข่งขันทางตลาดนั้น จะช่วยรักษาเสรีภาพและป้องกันการรวมศูนย์อำนาจรัฐที่อาจนำไปสู่การกดขี่ทางการเมืองได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระแสเสรีนิยมใหม่ในปลายศตวรรษที่ 20 ยกระดับการออกแบบนโยบายที่มุ่งลดอุปสรรคการค้า การกระจายอำนาจทางเศรษฐกิจ การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ ประกอบการตัดงบประมาณสวัสดิการ และลดการควบคุมกฎระเบียบ เป็นต้น (Harvey,

Library and Learning, University of Phayao

2005) โดยข้อเสนอเหล่านี้ได้สร้างคำอธิบายเชิงเหตุผลทางเศรษฐศาสตร์ และการเมืองที่ตอกย้ำความสำคัญจำเป็นต่อการจำกัดบทบาทของรัฐ ดังนั้นเพื่อบรรลุเป้าหมายการผลักดันให้รัฐมีบทบาทจำกัด โดยเน้นการรักษากฎหมายและความสงบเท่านั้น และต้องหลีกเลี่ยงการเข้ามาแทรกแซงการจัดสรรทรัพยากรหรือการกำหนดราคาตลาดทุกกรณี รองรับด้วยเหตุผลเชิงทฤษฎีที่สนับสนุนการลดบทบาทรัฐ ดังนี้

1. เหตุผลด้านประสิทธิภาพ (efficiency) ด้วยข้อเสนอการทำให้ตลาดมีการแข่งขันและสร้างผลผลิตสูงสุดโดยใช้ทรัพยากรน้อยที่สุด กล่าวคือแนวคิดด้านประสิทธิภาพในการทำงานของตลาดเสรีมีรากฐานจากเศรษฐศาสตร์คลาสสิกและทฤษฎีเศรษฐศาสตร์สวัสดิการ (welfare economics) ซึ่งเชื่อว่าตลาดแข่งขันจะนำไปสู่สภาวะดุลยภาพที่ทรัพยากรถูกใช้ในลักษณะที่มีประสิทธิภาพพาเรโต (Pareto efficiency) ภายใต้หลักการที่ว่าไม่มีใครสามารถอยู่ในสถานะที่ดีกว่าได้โดยไม่ทำให้คนอื่นแย่ลง (Varian, 2014) ประกอบกับการแข่งขันทางตลาดทำให้ผู้ผลิตต้องปรับปรุงคุณภาพสินค้า ลดต้นทุน และคิดค้นนวัตกรรมอย่างต่อเนื่อง เพราะผู้ผลิตที่ไร้ประสิทธิภาพจะถูกคัดออกโดยกลไกการแข่งขัน สอดรับกับฐานทฤษฎีเกี่ยวกับมือที่มองไม่เห็นโดยอดัม สมิธ (Adam Smith) ผ่านกลไกของตลาดที่ทำให้เกิดการขับเคลื่อนแรงจูงใจส่วนบุคคล เช่น การแสวงหากำไรนำไปสู่ผลลัพธ์ที่เป็นประโยชน์แก่สังคมโดยรวม แม้ไม่ได้มีผู้วางแผนไว้จากเบื้องบนก็ตาม เช่นเดียวกับนักเศรษฐศาสตร์เสรีนิยมใหม่ เช่นมิลตัน ฟรีดแมน (Milton, 2002) ได้เสริมมุมมองดังกล่าวว่ารัฐไม่สามารถรวบรวมข้อมูลทั้งหมดเพื่อวางแผนการผลิตได้อย่างมีประสิทธิภาพเท่าตลาด เนื่องจากข้อมูลในสังคมมีความกระจัดกระจาย ดังนั้นการปล่อยให้ตลาดกำหนดราคาและทิศทางการผลิต จึงมีเหตุผลเพียงพอในการให้ความสำคัญกับปฏิบัติการทางเศรษฐศาสตร์มากกว่าการเข้ามาแทรกแซงของรัฐ เช่นเดียวกับผู้สนับสนุนกลไกตลาดเสรีส่วนใหญ่ เชื่อว่าประสิทธิภาพจากกลไกตลาดจะสามารถนำไปสู่ผลผลิตสูงขึ้น เมื่อค่าใช้จ่ายสินค้าลดลง ซึ่งจะทำให้ผู้บริโภคได้รับประโยชน์จากราคาที่ถูกลงผ่านการได้รับสินค้า/บริการจากคุณภาพสูงขึ้น ซึ่งถือเป็นการกระจายโอกาสเข้าถึงสินค้าบางประเภทให้กว้างขึ้น (แม้ไม่ใช่ทุกคนจะเข้าถึงได้เท่ากันก็ตาม)

2. เสรีภาพปัจเจก (individual liberty) ที่มุ่งสนับสนุนให้เกิดการลดข้อจำกัดของรัฐไปสู่การขยายเสรีภาพให้ปัจเจกตัดสินใจตัวเอง นับเป็นหัวใจสำคัญของแนวคิดเสรีนิยมในการสร้างระบบคิดให้ปัจเจกบุคคลเป็นหน่วยวิเคราะห์หลักในทางเศรษฐศาสตร์ โดยมองว่ามนุษย์มีศักยภาพในการตัดสินใจตนเองและแสวงหาประโยชน์สูงสุดของตน ดังนั้นการแทรกแซงกิจกรรมต่าง ๆ ของรัฐถูกมองว่าเป็นการจำกัดเสรีภาพซึ่งไม่จำเป็นและอาจเป็นอันตรายต่อเสรีภาพทางเศรษฐกิจและการเมืองในระยะยาว โดยฟรีดแมน ซึ่งได้สนับสนุนข้อเสนอดังกล่าวภายใต้หลักคิดว่าเสรีภาพทางเศรษฐกิจคือรากฐานของเสรีภาพทางการเมือง หากรัฐควบคุมเศรษฐกิจมากเกินไป ผู้มีอำนาจหรือรัฐอาจใช้ทรัพยากรเหล่านั้นในการควบคุมสังคม จนขาดเสรีภาพในวงกว้าง เช่น การควบคุมการผลิต สื่อ หรือการจ้างงาน เป็นต้น ซึ่งล้วนนำไปสู่การลดทอนเสรีภาพทางความคิดของปัจเจก และอาจส่งผลกระทบต่อสิทธิพลเมืองอีกด้วย ดังนั้นการลดบทบาทรัฐจึงเป็นการกันรัฐออกจากชีวิตส่วนตัวของประชาชนและปล่อยให้แต่ละคนมีเสรีภาพเลือกอาชีพ การลงทุน การบริโภค และวิถีชีวิตตามที่เห็นสมควร ในบริบทสิทธิมนุษยชนสะท้อนให้เห็นว่าแนวคิดนี้มองสิทธิเป็นเรื่องเกี่ยวกับเสรีภาพจากการแทรกแซงของรัฐ เช่น เสรีภาพในการครอบครองทรัพย์สิน เสรีภาพในการทำสัญญา เสรีภาพทางเศรษฐกิจ เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น เป็นต้น

3. การเติบโตทางเศรษฐกิจ (economic growth) เป็นผลจากการเปิดเสรีและการลงทุนเอกชนเป็นแรงขับเคลื่อนเศรษฐกิจ เนื่องด้วยแนวคิดเสรีนิยมใหม่เชื่อมโยงอย่างเหนียวแน่นกับสมมติฐานว่าการเปิดเสรีทางการค้า การเงิน การลงทุน และการลดอุปสรรคทางธุรกิจ คือเครื่องมือสำคัญในการสร้างการเติบโตทางเศรษฐกิจ (Harvey, 2005) ดังนั้นการลดภาษี การลดกฎระเบียบ การเปิดตลาดแรงงาน และกระบวนการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ จึงทำให้ถูกมองว่าเป็นกลไกสำคัญที่สามารถดึงดูดทุนและการกระจายทรัพยากรอย่างเสรี เช่น

Library and Learning, University of Phayao

การไหลเข้าของทุน การแข่งขันระหว่างธุรกิจ การแสวงหากำไร ตลอดจนการเปิดเสรีการค้า เป็นต้น สอดรับกับจุดยืนทางเศรษฐกิจของสถาบันการเงินระหว่างประเทศ และธนาคารโลกในช่วงทศวรรษ 1980–2000 ซึ่งสนับสนุนว่าโครงสร้างเศรษฐกิจที่เปิดกว้างช่วยให้ประเทศกำลังพัฒนามีโอกาสเติบโตได้รวดเร็ว โดยอ้างว่ารัฐไม่ควรเป็นผู้ประกอบการ แต่ควรปรับบทบาทเป็นผู้ค้ำจุนสภาวะแวดล้อมที่เอื้อต่อธุรกิจเท่านั้น สอดรับกับผู้สนับสนุนกรอบแนวคิดนี้ที่มักให้ความสำคัญกับเงื่อนไขว่าเมื่อเศรษฐกิจเติบโต รายได้สูงขึ้น ความยากจนลดลง จะช่วยส่งผลให้สิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมจึงดีขึ้นตามไปด้วย แม้มีข้อถกเถียงอย่างกว้างขวางว่าการเติบโตไม่ได้หมายถึงการกระจายผลประโยชน์อย่างทั่วถึงเสมอไปก็ตาม (Stiglitz, 2012)

4. การป้องกันการรวมศูนย์อำนาจ โดยเฉพาะการสร้างกลไกเพื่อลดรัฐเพื่อป้องกันเผด็จการและการใช้อำนาจเกินจำเป็น ถือเป็นเหตุผลเชิงการเมืองที่สำคัญที่สุดของแนวคิดตลาดเสรี ด้วยหลักความเชื่อว่ารัฐที่มีอำนาจใหญ่เกินไปจะนำไปสู่การใช้อำนาจเพื่อควบคุมประชาชน ตั้งแต่การควบคุมข้อมูล การจำกัดเสรีภาพสื่อ การบิดเบือนตลาด ไปจนถึงการจำกัดสิทธิพลเมืองอื่น ๆ ประกอบกับการรวมศูนย์เศรษฐกิจก็จะนำไปสู่การรวมศูนย์การเมืองโดยปริยาย เนื่องจากรัฐที่ควบคุมปัจจัยการผลิต สามารถกำหนดชีวิตของประชาชนได้แทบทุกด้าน ขณะที่ตลาดเสรีช่วยกระตุ้นให้เกิดการกระจายการตัดสินใจไปยังปัจเจกได้จำนวนมาก ทำให้ไม่มีผู้ใดครอบงำสังคมได้ง่าย ด้วยฐานคิดดังกล่าวจึงตอกย้ำให้เห็นชัดเจนว่าหากดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบตลาด จะช่วยให้เกิดกระจายอำนาจทางเศรษฐกิจ ก็จะช่วยลดโอกาสจากการรวมศูนย์อำนาจทางการเมืองโดยรัฐ จึงสนับสนุนให้มีการลดขนาดรัฐ เพื่อส่งเสริมการคุ้มครองเสรีภาพของประชาชนให้เกิดขึ้นแท้จริง และจะขยายผลไปสู่การสร้างบรรทัดฐานเกี่ยวกับสิทธิที่ปัจเจกได้รับผ่านการคุ้มครองเสรีภาพพลเมือง เสรีภาพทางเศรษฐกิจ และการลดความเสี่ยงของการถูกละเมิดสิทธิจากรัฐในที่สุด

โดยสรุปแล้วการทบทวนแนวคิดเสรีนิยมที่เชื่อในตลาดเสรี ตั้งอยู่บนสมมติฐานว่าเมื่อกลไกตลาดสามารถดำเนินการได้โดยปราศจากการแทรกแซงที่ไม่จำเป็นจากรัฐ จะเกิดประสิทธิภาพสูงสุด เนื่องจากการแข่งขันจะผลักดันให้ผู้ผลิตใช้ทรัพยากรให้น้อยที่สุดแต่สร้างผลผลิตได้มากที่สุด ขณะเดียวกันการลดบทบาทรัฐในฐานะผู้ควบคุมหรือผู้จัดสรรทรัพยากร ยังถูกมองว่าเป็นการขยายเสรีภาพให้แก่ปัจเจก เพราะปัจเจกสามารถตัดสินใจเลือกงาน วิถีชีวิต การบริโภค หรือการลงทุนได้ตามความต้องการของตนเองโดยไม่ถูกจำกัดเกินจำเป็น นอกจากนี้เสรีนิยมมองว่าการเปิดเสรีทางการค้า การลดกฎระเบียบ และการส่งเสริมการลงทุนของภาคเอกชนจะเร่งให้เกิดการเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งสะท้อนผ่านการเพิ่มผลิตภาพ รายได้ประชาชาติ และความสามารถในการแข่งขันของประเทศ เป็นต้น นอกจากนี้การจำกัดอำนาจรัฐถูกเสนอว่าเป็นวิธีป้องกันการรวมศูนย์อำนาจที่อาจนำไปสู่การใช้อำนาจโดยมิชอบและการละเมิดสิทธิของประชาชน อย่างไรก็ตามแม้สมมติฐานเหล่านี้จะวางกรอบให้ตลาดเป็นกลไกหลักของสังคม เงื่อนไขดังกล่าวก็ถูกวิพากษ์อย่างต่อเนื่องว่าอาจไม่ตอบโจทย์ความเหลื่อมล้ำและสิทธิขั้นพื้นฐานในบางบริบทของรัฐสวัสดิการและสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยในทางปฏิบัติ

1.1.3 ข้อจำกัดของแนวคิดเสรีนิยมต่อการเข้าถึงสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม

แม้แนวคิดเสรีนิยมจะมีบทบาทสำคัญในการวางรากฐานของสิทธิมนุษยชนสมัยใหม่ โดยเฉพาะสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง แต่เมื่อพิจารณาในมิติของสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม แนวคิดเสรีนิยมกลับเผชิญข้อจำกัดเชิงโครงสร้างที่สำคัญ เสรีนิยมดั้งเดิมให้ความสำคัญกับเสรีภาพเชิงลบ (negative liberty) หรือเสรีภาพจากการแทรกแซงของรัฐเป็นหลัก ส่งผลให้การเข้าถึงสิทธิของมนุษย์ถูกตีความในฐานะการไม่ถูกขัดขวาง มากกว่าการได้รับการสนับสนุนให้สามารถดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรีได้จริง (Moyn, 2010)

ข้อจำกัดประการแรกของแนวคิดเสรีนิยมคือ การลดทอนบทบาทของรัฐในฐานะผู้ค้ำจุนสิทธิทางสังคม เสรีนิยมมองว่าตลาดและความพยายามของปัจเจกบุคคลเป็นกลไกหลักในการจัดสรรทรัพยากร ขณะที่รัฐควรทำหน้าที่เพียงผู้รักษากติกา เมื่อกรอบคิดเช่นนี้ถูกนำมาใช้กลัยส่งผลให้สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น สิทธิ

Library and Learning, University of Phayao

ในการมีมาตรฐานชีวิตที่เหมาะสม การเข้าถึงการศึกษา หรือหลักประกันทางสังคม มักถูกมองว่าเป็นภาระงบประมาณหรือการแทรกแซงกลไกตลาด มากกว่าจะเป็นสิทธิพื้นฐานที่รัฐต้องรับผิดชอบโดยตรง

ประการต่อมาแนวคิดเสรีนิยมมีข้อจำกัดในการรับมือกับความไม่เท่าเทียมเชิงโครงสร้าง เสรีนิยมตั้งอยู่บนสมมติฐานว่าปัจเจกบุคคลมีความสามารถในการแข่งขันอย่างเสรีและเท่าเทียมกัน แต่ในความเป็นจริงเงื่อนไขเริ่มต้นของแต่ละบุคคลแตกต่างกันอย่างมากทั้งในด้านทุนทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ดังนั้นการรับรองสิทธิในเชิงกฎหมายจึงไม่เพียงพอที่จะทำให้ทุกคนสามารถเข้าถึงสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมได้อย่างเท่าเทียม วิ่งนับเป็นกระบวนการผลิตซ้ำความไม่เสมอภาคที่ฝังอยู่ในโครงสร้างตลาดจึงถูกทำให้เป็นเรื่องปกติและอยู่นอกการแก้ไขของรัฐ

ประการที่สามแนวคิดเสรีนิยมมีแนวโน้มทำให้สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมกลายเป็นสิทธิรอง เมื่อเทียบกับสิทธิพลเมืองและสิทธิในทรัพย์สิน ภายใต้กรอบเสรีนิยม สิทธิที่เกี่ยวข้องกับกรรมสิทธิ์ เสรีภาพในการทำสัญญา และเสรีภาพทางเศรษฐกิจมักได้รับการคุ้มครองอย่างเข้มแข็ง ในขณะที่สิทธิด้านสวัสดิการ การคุ้มครองแรงงาน หรือความมั่นคงทางชีวิตถูกมองว่าเป็นเรื่องเชิงนโยบาย มากกว่าสิทธิที่สามารถเรียกร้องได้อย่างมีผลผูกพัน นอกจากนี้แนวคิดเสรีนิยมยังมีข้อจำกัดในการอธิบายความเชื่อมโยงระหว่างสิทธิและทรัพยากร กล่าวคือเสรีนิยมมักแยกสิทธิออกจากเงื่อนไขทางวัตถุ โดยถือว่าสิทธิเป็นคุณสมบัติทางศีลธรรมและกฎหมายที่ปัจเจกบุคคลมีอยู่โดยไม่ขึ้นกับฐานะทางเศรษฐกิจ แต่ในทางปฏิบัติการใช้สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมต้องอาศัยทรัพยากร โครงสร้างพื้นฐาน และนโยบายสาธารณะ ตอกย้ำว่าการละเลยมิตินี้ทำให้สิทธิจำนวนมากดำรงอยู่เพียงในเชิงนามธรรมแต่ไม่สามารถแปลงเป็นความเป็นจริงในชีวิตประจำวันของผู้คน

จากมุมมองดังกล่าวแสดงถึงข้อจำกัดของแนวคิดเสรีนิยมต่อการเข้าถึงสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม โดยเฉพาะการมองเสรีภาพอย่างแคบ การลดบทบาทรัฐ และการละเลยเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่กำหนดความสามารถของมนุษย์ในการใช้สิทธิการวิพากษ์สังคมอย่างเสรีนิยม ในประเด็นนี้จึงไม่ใช่การปฏิเสธคุณค่าของเสรีภาพเท่านั้น แต่ถือเป็นการชี้ให้เห็นความจำเป็นในการขยายกรอบคิดสิทธิมนุษยชนไปสู่การมองสิทธิในฐานะ ศักยภาพในการดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรีของมนุษย์ ซึ่งต้องได้รับการค้ำจุนจากโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมภายใต้ปฏิบัติการของสิทธิอย่างเป็นธรรม

ทั้งนี้หากพิจารณาข้อโต้แย้งเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนระหว่างกรอบมาร์กซิสต์ และเสรีนิยมใหม่สะท้อนความแตกต่างเชิงรากฐานเกี่ยวกับการมองมนุษย์ สังคม และบทบาทของเศรษฐกิจการเมืองต่อการกำหนดชีวิตมนุษย์ ซึ่งทั้งสองกรอบยอมรับและให้ความสำคัญเกี่ยวกับสิทธิในฐานะเครื่องมือทางการเมืองประเภทหนึ่ง แต่กลับให้ความหมาย หน้าที่ และขอบเขตของสิทธิแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือภายใต้มุมมองของเสรีนิยมใหม่ สิทธิมนุษยชนถูกมองในฐานะกลไกที่คุ้มครองเสรีภาพของปัจเจกบุคคล โดยเฉพาะเสรีภาพทางเศรษฐกิจ สิทธิในทรัพย์สิน และเสรีภาพในการทำสัญญา ซึ่งสิทธิในความหมายนี้ทำหน้าที่จำกัดการแทรกแซงของรัฐ เพื่อเปิดพื้นที่ให้ตลาดดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพ เสรีนิยมใหม่จึงมองว่าสิทธิที่แท้จริงคือสิทธิที่เอื้อต่อการแข่งขัน การเลือกอย่างเสรี และความรับผิดชอบส่วนบุคคล ขณะที่สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมมักถูกจัดวางเป็นเรื่องของนโยบาย โดยไม่ใช่สิทธิที่มีสถานะบังคับอย่างแท้จริง

ในขณะที่กรอบวิเคราะห์สำนักมาร์กซิสต์เสนอข้อโต้แย้งว่าสิทธิในระบบทุนนิยมไม่เคยเป็นกลาง หากแต่เป็นผลผลิตของโครงสร้างชนชั้นและความสัมพันธ์การผลิต นอกจากนี้ได้วิพากษ์ว่าสิทธิเสรีภาพแบบเสรีนิยมโดยเฉพาะสิทธิในทรัพย์สิน ในฐานะที่เป็นเครื่องมือที่ทำให้การครอบครองทุนของชนชั้นนายทุนได้รับการรับรองอย่างชอบธรรม ขณะที่แรงงานถูกลดทอนเป็นเพียงผู้ขายกำลังแรงงานภายใต้เงื่อนไขที่ไม่เท่าเทียม ส่งผลให้สิทธิจึงถูกมองว่าเป็นภาพลวงทางกฎหมายที่ปกปิดความไม่เป็นธรรมเชิงโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจ ดังนั้นข้อโต้แย้งสำคัญระหว่างสองกรอบอยู่ที่คำถามว่าสิทธิควรทำหน้าที่อะไรในสังคม พบว่าเสรีนิยมใหม่เห็น

Library and Learning, University of Phayao

ว่าสิทธิทำหน้าที่คุ้มครองพื้นที่เสรีของปัจเจกและเพิ่มประสิทธิภาพของตลาด ขณะที่ฮาร์วีย์ นักทฤษฎีสายมาร์กซิสต์มองว่าสิทธิในระบบทุนนิยมกลับทำหน้าที่รักษาสถานะเดิมของความไม่เท่าเทียม โดยทำให้ความเหลื่อมล้ำดูเสมือนเป็นผลจากการเลือกส่วนบุคคลมากกว่าผลจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจ (Harvey, 2005)

นอกจากนี้ประเด็นหนึ่งของการโต้แย้งเกี่ยวกับบทบาทของรัฐที่แตกต่างกัน กล่าวคือ เสรีนิยมใหม่มองว่ารัฐควรถอยออกจากการจัดสรรทรัพยากร เพื่อไม่ให้บิดเบือนกลไกตลาด และเชื่อว่าการขยายสิทธิทางสังคมมากเกินไปจะบ่อนทำลายแรงจูงใจและประสิทธิภาพ ในทางกลับกันมาร์กซิสต์เห็นว่ารัฐในระบบทุนนิยมมักทำหน้าที่รับใช้ทุน และการถอยของรัฐยิ่งทำให้แรงงานและกลุ่มเปราะบางสูญเสียอำนาจต่อรอง ส่งผลให้สิทธิจึงไม่สามารถพึ่งตลาดได้ หากต้องอาศัยการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทั้งระบบ จึงแสดงให้เห็นว่าทั้งสองกรอบแนวคิดขยายผลไปสู่ความขัดแย้งกันในมิติของความเป็นสากลของสิทธิ กล่าวคือเสรีนิยมใหม่มักอ้างว่าสิทธิเป็นหลักการสากลที่ใช้ได้กับทุกบริบท ขณะที่มาร์กซิสต์โต้แย้งว่าสิทธิในความหมายดังกล่าวสะท้อนคุณค่าของสังคมทุนนิยมตะวันตก และไม่อาจแยกออกจากบริบททางประวัติศาสตร์และเศรษฐกิจการเมืองได้ เป็นต้น

ตารางที่ 1.1 ข้อโต้แย้งเกี่ยวกับสิทธิระหว่างแนวคิดเสรีนิยมใหม่ และมาร์กซิสต์

ประเด็นเปรียบเทียบ	เสรีนิยมใหม่ (Neoliberalism)	มาร์กซิสต์ (Marxist Political Economy)
ความหมายและกลไกของสิทธิ	สิทธิเป็นการคุ้มครองเสรีภาพปัจเจก โดยเฉพาะเสรีภาพทางเศรษฐกิจและสิทธิในทรัพย์สินผ่านกลไกจำกัดอำนาจรัฐ เพื่อให้ตลาดทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ	สิทธิเป็นผลผลิตของโครงสร้างชนชั้นและความสัมพันธ์การผลิต ที่รองรับด้วยกลไกทางอุดมการณ์ ซึ่งจะช่วยค้ำจุนความไม่เท่าเทียมเชิงโครงสร้าง
บริบทระหว่างสิทธิในทรัพย์สินกับสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม	สิทธิในทรัพยสินถือเป็นพื้นฐานสูงสุดและเป็นรากฐานของเสรีภาพส่วนบุคคลและระบบตลาด ขณะที่สิทธิด้านอื่นเป็นเรื่องเชิงนโยบายหรือสวัสดิการ ไม่ใช่สิทธิที่บังคับได้อย่างสมบูรณ์	ทรัพย์สินถือเป็นเครื่องมือรับรองการครอบครองทุนของชนชั้นนายทุน ขณะที่สิทธิทางสังคมถือเป็นเครื่องมือที่สะท้อนการต่อสู้ทางชนชั้นและเรียกร้องความเป็นธรรมเชิงโครงสร้าง
บทบาทของรัฐ	รัฐควรถอยออกจากการจัดสรรทรัพยากรและการคุ้มครองทางสังคม	รัฐในระบบทุนนิยมทำหน้าที่รับใช้ทุน ต้องถูกเปลี่ยนผ่านเชิงโครงสร้าง
มุมมองต่อความไม่เท่าเทียม	เป็นผลจากการแข่งขัน ความสามารถและการเลือกของปัจเจก	เป็นผลจากการเอารัดเอาเปรียบและโครงสร้างการผลิต
ข้อวิพากษ์หลักสู่การบรรลุเป้าหมายปลายทาง	วิพากษ์สิทธิทางสังคม ที่มากเกินไปก็จะบ่อนทำลายประสิทธิภาพตลาด ดังนั้นสิทธิเสรีภาพ ควรเน้นเป้าหมายของตลาดและความรับผิดชอบส่วนบุคคลเป็นสำคัญ	สิทธิแบบเสรีนิยมเป็นเพียงภาพลวงทางกฎหมาย ที่ช่วยปกปิดอำนาจทุน จึงต้องเปลี่ยนแปลงเพื่อบรรลุเป้าหมายการปลดปล่อยจากความครอบงำเชิงชนชั้นและทุน

จากตารางที่ 1.1 กล่าวโดยสรุปข้อโต้แย้งระหว่างมาร์กซิสต์กับเสรีนิยมใหม่ไม่ได้เป็นเพียงความเห็นต่างในเชิงนโยบายเท่านั้น แต่ถือเป็นความแตกต่างเชิงปรัชญาเกี่ยวกับธรรมชาติของสิทธิ เสรีภาพ และความ

Library and Learning, University of Phayao

ยุติธรรม โดยเสรีนิยมใหม่มองสิทธิเป็นเครื่องมือของเสรีภาพปัจเจกและตลาด ขณะที่มาร์กซิสต์มองสิทธิเป็นสนามของการต่อสู้ทางชนชั้นและอำนาจ ดังนั้นการทำความเข้าใจข้อถกเถียงนี้จึงช่วยเปิดเผยว่าสิทธิไม่ใช่ความจริงที่เป็นกลาง หากเป็นแนวคิดที่ถูกกำหนดและช่วงชิงภายใต้โครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองที่แตกต่างกัน อันเป็นผลจากข้อโต้แย้งเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนระหว่างกรอบมาร์กซิสต์ และเสรีนิยมใหม่ในทางปฏิบัติ

1.2 เสรีนิยมใหม่ กับการผลิตซ้ำนิยามการลดทอนสิทธิผ่านตลาด

แนวคิดเสรีนิยมใหม่ถือเป็นกรอบความคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองที่มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการกำหนดนโยบายสาธารณะและการตีความสิทธิมนุษยชนในช่วงปลายศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ซึ่งแก่นสำคัญของเสรีนิยมใหม่คือการยกระดับตลาด ให้เป็นกลไกหลักในการจัดสรรทรัพยากรและกำหนดคุณค่าของกิจกรรมทางสังคม ขณะที่บทบาทของรัฐถูกลดทอนให้เหลือเพียงผู้ค้ำประกันกติกาและสิทธิในทรัพย์สิน โดยการจัดวางตลาดเป็นศูนย์กลางเช่นนี้ได้เปลี่ยนความหมายของสิทธิมนุษยชนจากหลักการเชิงศีลธรรมและการเมืองไปสู่สิ่งที่สามารถประเมินค่าได้ด้วยประสิทธิภาพและความคุ้มค่าเชิงเศรษฐกิจ (Harvey, 2005) นอกจากนี้ภายใต้กรอบคิดแนวเสรีนิยมใหม่ พยายามกำหนดสิทธิมนุษยชนโดยเฉพาะสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมถูกตีความใหม่ในฐานะสินค้าหรือบริการที่ผู้ใช้ต้องสามารถจ่ายได้ การเข้าถึงสิทธิจึงไม่ใช่เรื่องของความเป็นมนุษย์หรือศักดิ์ศรี หากเป็นผลลัพธ์ของความสามารถในการแข่งขันในตลาด การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ การลดงบประมาณด้านสวัสดิการ และการเปิดเสรีภาคบริการสะท้อนแนวคิดนี้อย่างชัดเจน ส่งผลให้สิทธิซึ่งเคยเป็นภาระผูกพันของรัฐถูกถ่ายโอนไปสู่ความรับผิดชอบของปัจเจกบุคคลและกลไกตลาด (Brown, 2015)

นอกจากนี้แนวคิดเสรีนิยมใหม่มีแนวโน้มทำให้สิทธิมนุษยชนถูกทำให้เป็นเรื่องเทคนิคทางเศรษฐกิจมากกว่าประเด็นทางการเมืองและศีลธรรม (Stiglitz, 2012) เนื่องจากเป็นมุมมองที่เกี่ยวเนื่องด้วยการตัดสินใจเชิงนโยบายถูกอธิบายผ่านภาษาแห่งประสิทธิภาพ การลดต้นทุน และการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน ดังนั้นในบริบทนี้สิทธิทางสังคม เช่น การศึกษา สุขภาพ หรือหลักประกันรายได้ ถูกลดทอนเหลือเพียงเครื่องมือเพื่อเพิ่มทุนมนุษย์ มากกว่าจะถูกมองว่าเป็นสิทธิพื้นฐานที่ทุกคนควรเข้าถึงอย่างเท่าเทียม ขณะเดียวกันแนวคิดเสรีนิยมใหม่ยังเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพลเมืองอย่างมีนัยสำคัญ โดยเปลี่ยนพลเมืองให้กลายเป็นผู้ประกอบการของตนเอง (entrepreneurial subject) ที่ต้องรับผิดชอบความเสี่ยงในชีวิตอย่างเต็มที่ ซึ่งสิทธิในกรอบนี้จึงผูกโยงกับความสามารถในการพึ่งพาตนเองและความสำเร็จส่วนบุคคล ขณะที่ความล้มเหลวในการเข้าถึงสิทธิจึงถูกตีความว่าเป็นความบกพร่องของปัจเจกมากกว่าผลจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม

ในขณะที่ข้อวิพากษ์เชิงโครงสร้างนั้นโดยฮาร์วีย์ ตอกย้ำให้เห็นว่าเสรีนิยมใหม่ยังเอื้อให้เกิดการจัดลำดับคุณค่าของสิทธิ โดยสิทธิที่สอดคล้องกับการเคลื่อนตัวของทุน เช่น สิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา การลงทุนเสรี และเสรีภาพทางการค้า มักได้รับการคุ้มครองอย่างเข้มแข็ง ขณะที่สิทธิแรงงาน สิทธิในสวัสดิการและความมั่นคงทางชีวิตกลับถูกลดความสำคัญ สะท้อนว่าการจัดลำดับเช่นนี้สะท้อนการเมืองของสิทธิที่ตลาดและทุนเป็นผู้กำหนดทิศทางมากกว่าความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ ด้วยมุมมองดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่ากระแสแนวคิดเสรีนิยมใหม่ได้เปลี่ยนกรอบความหมายของสิทธิมนุษยชนจากสิ่งที่ต้องได้รับการรับรองในฐานะมนุษย์ ไปสู่สิ่งที่ต้องพิสูจน์คุณค่าผ่านตลาด การลดทอนบทบาทรัฐและการขยายอำนาจของกลไกตลาดทำให้สิทธิจำนวนมากดำรงอยู่ในเชิงนามธรรม แต่ขาดเงื่อนไขที่ทำให้เกิดขึ้นจริงในชีวิตประจำวัน ดังนั้นการวิพากษ์เสรีนิยมใหม่จึงเป็นการเปิดโปงว่าการลดทอนสิทธิผ่านตลาดไม่ใช่ความเป็นกลางทางเศรษฐกิจ หากเป็นกระบวนการทางการเมืองที่ส่งผลต่อศักดิ์ศรีและความเป็นไปได้ของชีวิตมนุษย์อย่างลึกซึ้ง

Library and Learning, University of Phayao

1.2.1 วิวัฒนาการจากเสรีนิยมคลาสสิกสู่เสรีนิยมใหม่

การศึกษาทบทวนวิวัฒนาการของแนวคิดจากเสรีนิยมคลาสสิก (classical liberalism) สู่เสรีนิยมใหม่สะท้อนการปรับเปลี่ยนกรอบคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองเกี่ยวกับรัฐ ตลาด และสิทธิของปัจเจกบุคคลที่สอดรับกับการเปลี่ยนแปลงตามบริบททางประวัติศาสตร์และโครงสร้างทุนนิยม กล่าวคือเสรีนิยมคลาสสิกเป็นผลผลิตจากแนวคิดพาณิชย์นิยม (mercantilism) คือแนวคิดทางเศรษฐกิจที่เฟื่องฟูในยุโรปช่วงศตวรรษที่ 16-18 เน้นให้รัฐบาลควบคุมเศรษฐกิจเพื่อ ส่งออกให้มากที่สุด และนำเข้าให้น้อยที่สุด เพื่อสะสมความมั่งคั่ง (ทองคำหรือเงิน) ให้ประเทศตนเอง โดยมองว่าความมั่งคั่งมีจำกัดและเป็นการแข่งขันแบบศูนย์รวมผลได้เสีย ทำให้เกิดการคุ้มครองอุตสาหกรรมภายในประเทศ รวมทั้งเน้นการสร้างอาณานิคมเพื่อหาวัตถุดิบและตลาด ตลอดจนใช้มาตรการกีดกันทางการค้า (แชมป์ นิ่มไพบูลย์และณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2564) ซึ่งต่อมาถูกแทนที่ด้วยแนวคิดเศรษฐกิจตลาดเสรี โดยอดัม สมิธได้นำเสนอกรอบความคิดสำคัญที่ก่อรูปขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 18–19 ซึ่งมุ่งเน้นการปลดปล่อยปัจเจกจากอำนาจรัฐแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และมองเสรีภาพในฐานะการไม่ถูกแทรกแซง โดยให้ความสำคัญกับสิทธิในทรัพย์สิน เสรีภาพในการประกอบอาชีพ และการแลกเปลี่ยนอย่างเสรีในตลาด แนวคิดแบบเสรีนิยมอยู่บนฐานของการมองรัฐในฐานะรัฐยามเฝ้าที่ทำหน้าที่จำกัดอยู่เพียงการคุ้มครองความมั่นคง การบังคับใช้กฎหมาย และการปกป้องกรรมสิทธิ์เท่านั้น (Smith, 1776)

ขณะที่การตื่นตัวของแนวคิดเสรีนิยมใหม่นั้นสอดรับกับกระแสการพัฒนาของทุนนิยมอุตสาหกรรมและวิกฤตเศรษฐกิจในศตวรรษที่ 19 ถึงต้นศตวรรษที่ 20 ได้เผยให้เห็นข้อจำกัดของเสรีนิยมคลาสสิก โดยเฉพาะปัญหาความเหลื่อมล้ำ การผูกขาด และความไม่มั่นคงของแรงงาน ด้วยสถานการณ์ดังกล่าวนำไปสู่การขยายบทบาทของรัฐในยุครัฐสวัสดิการและแนวคิดเสรีนิยมสังคม (social liberalism) ซึ่งยอมรับว่าสิทธิและเสรีภาพของปัจเจกไม่อาจเกิดขึ้นได้หากปราศจากการแทรกแซงของรัฐในด้านสวัสดิการ การศึกษา และการคุ้มครองแรงงาน จึงอาจกล่าวได้ว่าแนวคิดเสรีนิยมใหม่เกิดขึ้นในฐานะปฏิกิริยาต่อการขยายตัวของรัฐสวัสดิการและการแทรกแซงทางเศรษฐกิจในช่วงกลางศตวรรษที่ 20 นักคิดเสรีนิยมใหม่ เช่น ฟรีดริช ไฮเอคและมิลตัน ฟรีดแมน เห็นว่าการแทรกแซงของรัฐบ่อนทำลายเสรีภาพและประสิทธิภาพของตลาด เสรีนิยมใหม่จึงเสนอให้ฟื้นฟูบทบาทของตลาดในฐานะกลไกหลักของเสรีภาพและความเป็นระเบียบทางสังคม พร้อมทั้งลดบทบาทรัฐในด้านสวัสดิการ การกำกับแรงงาน และการควบคุมทุน เป็นต้น

อย่างไรก็ตามแนวคิดเสรีนิยมใหม่ไม่ได้เป็นเพียงการย้อนกลับไปสู่เสรีนิยมคลาสสิก หากเป็นการปรับเปลี่ยนวิธีการในเชิงคุณภาพ กล่าวคือเสรีนิยมใหม่ขยายตรรกะของตลาดเข้าไปในทุกมิติของชีวิตทางสังคม โดยไม่เพียงจำกัดตลาดไว้ที่การแลกเปลี่ยนสินค้า แต่รวมถึงการจัดการรัฐ นโยบายสาธารณะ และตัวตนของพลเมือง เสรีภาพจึงถูกนิยามใหม่ในฐานะความสามารถในการแข่งขันและการรับผิดชอบตนเอง ขณะที่สิทธิถูกผูกโยงกับประสิทธิภาพและความคุ้มค่าเชิงเศรษฐกิจมากกว่าศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (Brown, 2015) ซึ่งการเปลี่ยนผ่านจากเสรีนิยมคลาสสิกสู่เสรีนิยมใหม่จึงสะท้อนการแปรรูปแนวคิดเรื่องสิทธิจากการคุ้มครองปัจเจกจากอำนาจรัฐไปสู่การทำให้ตลาดเป็นผู้กำหนดขอบเขตของสิทธิและเสรีภาพ ส่งผลให้การวางตลาดในฐานะกลไกกลางของสังคมทำให้สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมถูกลดทอนสถานะ และถูกตีความเป็นภาระหรือแรงเสียดทานต่อการแข่งขัน ในขณะที่สิทธิในทรัพย์สินและเสรีภาพทางเศรษฐกิจได้รับการยกระดับอย่างเด่นชัด

ทั้งนี้กรอบการอธิบายวิวัฒนาการจากเสรีนิยมคลาสสิกสู่เสรีนิยมใหม่ไม่ได้เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายเท่านั้น หากเป็นการเปลี่ยนกรอบความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ตลาด ตลอดจนสิทธิและเสรีภาพในระดับปัจเจก จึงเห็นได้ว่าแนวคิดเสรีนิยมใหม่จึงไม่เพียงสืบทอดเสรีนิยมคลาสสิก แต่ได้ปรับเปลี่ยนมนโนทัศน์ความหมาย รวมทั้งกำหนดขอบข่ายปฏิบัติการของเสรีภาพและสิทธิให้สอดคล้องกับพลวัตของทุนนิยมร่วมสมัยมากขึ้น ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อการเข้าถึงสิทธิของมนุษย์ในโลกปัจจุบันอย่างแยบยล

Library and Learning, University of Phayao

ตารางที่ 1.2 เปรียบเทียบจุดยืนระหว่างแนวคิดเสรีนิยมคลาสสิก และเสรีนิยมใหม่

ประเด็นเปรียบเทียบ	เสรีนิยมคลาสสิก (classical liberalism)	เสรีนิยมใหม่ (neo-liberalism)
ช่วงระยะเวลาการก่อรูปด้วยการนำเสนอบทบาทของตลาดและรัฐ	คริสต์ศตวรรษที่ 18–19 การต่อต้านรัฐสมบูรณาญาสิทธิ์ โดยมองตลาดเป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนสินค้าและแรงงาน ขณะที่รัฐทำหน้าที่จำกัด	เกิดเมื่อช่วงปลายศตวรรษที่ 20 ปฏิกิริยาต่อรัฐสวัสดิการ สะท้อนกลไกกำหนดคุณค่าในทุกมิติของสังคม ปรับบทบาทรัฐต้องลดลงแต่ยังคงค้ำจุนตลาด
ความเชื่อมโยงของเสรีภาพและสิทธิ	เสรีภาพเป็นผลจากการแทรกแซงของรัฐ ขณะที่สิทธิพลเมืองและสิทธิในทรัพย์สินเป็นแกนหลัก (ไม่ปรากฏปฏิบัติการเกี่ยวกับสิทธิทางเศรษฐกิจ–สังคมที่ชัดเจน)	เสรีภาพก่อรูปผ่านการแข่งขันและพึ่งตนเอง และสะท้อนถึงสิทธิผูกโยงกับประสิทธิภาพและความคุ้มค่า ขณะที่สิทธิทางเศรษฐกิจ–สังคมถูกลดทอนเป็นเพียงภาระหรือบริการ
บทบาทของพลเมืองต่อสิทธิมนุษยชน	ปัจเจกผู้มีเสรีภาพทางกฎหมาย มีผลให้เกิดการรับรองสิทธิในเชิงหลักการ	ในฐานะผู้ประกอบการของตนเอง (self-entrepreneur) ถูกจำกัดสิทธิผ่านกลไกตลาด
มุมมองต่อความไม่เท่าเทียมสู่ข้อวิพากษ์สำคัญ	เป็นผลจากความแตกต่างตามธรรมชาติทำให้ละเลยความไม่เสมอภาคเชิงโครงสร้าง	เป็นผลจากการแข่งขันและความสามารถทำให้สิทธิกลายเป็นสินค้าและบริการเชิงมูลค่า

Library and Learning, University of Phayao

จากตารางที่ 1.2 การวิเคราะห์เปรียบเทียบจุดยืนระหว่างแนวคิดเสรีนิยมคลาสสิก และเสรีนิยมใหม่ พบว่าแม้เสรีนิยมคลาสสิกและเสรีนิยมใหม่จะยึดตลาดและเสรีภาพปัจเจกเป็นแกนกลางเหมือนกัน แต่เสรีนิยมใหม่ได้ขยายตรรกะของตลาดเข้าสู่ทุกมิติของชีวิตทางสังคมอย่างลึกซึ้งกว่า ส่งผลให้ความหมายของสิทธิและเสรีภาพถูกผูกโยงกับประสิทธิภาพและการแข่งขันมากขึ้น ซึ่งนำไปสู่การลดทอนสถานะของสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมในสังคมร่วมสมัย และขยายผลไปสู่การสร้างวิพากษ์ชุดใหม่ที่เกิดจากผลกระทบของกระแนวคิดแบบเสรีนิยมคลาสสิกและเสรีนิยมใหม่ต่อสิทธิมนุษยชนโดยตรง กล่าวคือกรอบคิดเสรีนิยมคลาสสิกมีอิทธิพลต่อการก่อรูปสิทธิมนุษยชนสมัยใหม่ โดยเฉพาะสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมืองซึ่งเน้นการคุ้มครองปัจเจกจากการใช้อำนาจรัฐอย่างไม่ชอบธรรม สิทธิเหล่านี้ เช่น เสรีภาพในการแสดงออก เสรีภาพในทรัพย์สิน และความเสมอภาคต่อหน้ากฎหมาย ต่างได้รับการยอมรับในฐานะสิทธิพื้นฐานของมนุษย์ อย่างไรก็ตามการเน้นเสรีภาพในความหมายของการไม่ถูกแทรกแซง ทำให้เสรีนิยมคลาสสิกมองข้ามเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมที่เอื้อต่อการใช้สิทธิจริง ส่งผลให้สิทธิมนุษยชนถูกจำกัดอยู่ในระดับนามธรรม และเข้าถึงได้ไม่เท่าเทียมในทางปฏิบัติ โดยเฉพาะในกลุ่มแรงงาน ชนชั้นล่าง และผู้ที่ขาดทรัพยากร (Marshall, 1950)

ขณะเดียวกันเมื่อพัฒนาเข้าสู่กรอบเสรีนิยมใหม่ ผลกระทบต่อสิทธิมนุษยชนมีลักษณะเข้มข้นและเป็นระบบมากขึ้น เสรีนิยมใหม่ไม่ได้ปฏิเสธสิทธิมนุษยชนอย่างตรงไปตรงมา หากแต่ปรับเปลี่ยนวิธีการทำให้สิทธิเกิดขึ้นจริง โดยโอนภาระจากรัฐไปสู่ตลาด สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น สิทธิในการศึกษา สุขภาพ และสวัสดิการ ถูกแปรสภาพเป็นบริการที่ขึ้นอยู่กับความสามารถในการจ่ายของปัจเจก มากกว่าการเป็นสิทธิที่รัฐต้องรับรอง การเปลี่ยนผ่านนี้ทำให้สิทธิมนุษยชนสูญเสียฐานะความเป็นสิทธิถ้วนหน้าและกลายเป็นสิทธิแบบมี

เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ (Harvey, 2005) โดยเฉพาะในเชิงโครงสร้างพบว่าเสรีนิยมใหม่ส่งผลให้รัฐเปลี่ยนบทบาทจากผู้คุ้มครองสิทธิไปเป็นผู้เอื้ออำนวยตลาด ซึ่งรัฐยังคงมีอำนาจแต่ใช้อำนาจนั้นเพื่อสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการลงทุน การแข่งขัน และการสะสมทุน มากกว่าการลดความเหลื่อมล้ำหรือขยายการเข้าถึงสิทธิ ส่งผลที่ตามมาคือสิทธิของกลุ่มเปราะบางถูกทำให้มองไม่เห็น ในขณะที่สิทธิของผู้มีทุนและผู้ประกอบการได้รับการคุ้มครองอย่างเป็นระบบผ่านกฎหมาย ทรัพย์สิน และนโยบายเศรษฐกิจ (Brown, 2015)

นอกจากนี้กระแสแนวคิดแบบเสรีนิยมใหม่ยังปรับเปลี่ยนความหมายของการเป็นผู้ทรงสิทธิ (rights-holder) จากพลเมืองที่มีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน ไปสู่ปัจเจกที่ต้องรับผิดชอบตนเองในฐานะผู้ประกอบการของชีวิตตนเอง หากบุคคลไม่สามารถเข้าถึงสิทธิพื้นฐานได้ ความล้มเหลวนี้มักถูกอธิบายว่าเป็นผลจากการขาดความสามารถหรือการตัดสินใจส่วนบุคคล มากกว่าผลของโครงสร้างที่ไม่เป็นธรรม กระบวนการดังกล่าวทำให้การละเมิดสิทธิมนุษยชนเชิงโครงสร้างถูกทำให้เป็นเรื่องปกติและยากต่อการตั้งคำถามทางการเมือง ดังนั้นเสรีนิยมคลาสสิกสร้างรากฐานทางหลักการให้กับสิทธิมนุษยชนแต่จำกัดอยู่ที่เสรีภาพเชิงลบ ขณะที่เสรีนิยมใหม่ได้เปลี่ยนสิทธิมนุษยชนให้สอดคล้องกับตรรกะของตลาดมากขึ้น ต่กลับสร้างผลกระทบโดยตรงคือการลดทอนความเป็นสากลของสิทธิที่ขยายขอบข่ายความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงสิทธิและการทำให้ประเด็นเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนกลายเป็นเรื่องของความสามารถในการแข่งขันและการครอบครองทรัพยากรมากกว่าศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์อย่างเท่าเทียมตามเจตนารมณ์ที่แท้จริง

1.2.2 การแปรรูปสิทธิเป็นสินค้าว่าด้วยการลดทอนสิทธิด้านสุขภาพ การศึกษา และแรงงาน

การแปรรูปสิทธิให้เป็นสินค้า หรือ commodification of rights นับเป็นกระบวนการสำคัญในระบบเศรษฐกิจการเมืองร่วมสมัย ซึ่งเป็นผลจากการอาศัยฐานคามคิดแบบเสรีนิยมใหม่ สะท้อนการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ตลาด และสิทธิมนุษยชนภายใต้อิทธิพลของเสรีนิยมใหม่ พบว่าสิทธิที่เคยถูกนิยามในฐานะพันธกรณีของรัฐและเป็นสิทธิถ้วนหน้าของพลเมืองกลับถูกปรับสถานะให้กลายเป็นบริการหรือสินค้าในตลาด โดยมีราคาหรือเงื่อนไขทางเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดการเข้าถึงมาก กล่าวคือในมิติด้านสิทธิด้านสุขภาพ แสดงถึงระบบสุขภาพจำนวนมากถูกออกแบบให้ดำเนินการตามหลักประสิทธิภาพเพื่อเป้าหมายการสร้างความคุ้มค่าเชิงเศรษฐกิจ เช่น การที่โรงพยาบาลและบริการสาธารณสุขถูกจัดการในลักษณะองค์กรธุรกิจ ขณะที่ประชาชนถูกทำให้เป็นผู้บริโภคบริการสุขภาพมากกว่าผู้ทรงสิทธิ แสดงถึงการเข้าถึงการรักษาจึงขึ้นอยู่กับความสามารถในการจ่ายหรือสถานะการประกันมากกว่าความจำเป็นทางสุขภาพ ซึ่งกระบวนการนี้ทำให้หลักการสุขภาพในฐานะสิทธิมนุษยชนถูกลดทอน และเปิดช่องให้ความเหลื่อมล้ำทางสุขภาพขยายตัวอย่างเป็นระบบ

จากมุมมองข้างต้นสอดคล้องกับสิทธิด้านการศึกษา ถูกแปรรูปผ่านการลดบทบาทรัฐและการขยายบทบาทของตลาด กล่าวคือการศึกษาไม่ได้ถูกมองเป็นเครื่องมือเพื่อพัฒนาศักยภาพมนุษย์และความเสมอภาคทางสังคม แต่ถูกทำให้เป็นการลงทุนส่วนบุคคลเพื่อเพิ่มความสามารถในการแข่งขันในตลาดแรงงาน รวมถึงค่าเล่าเรียน หนี้การศึกษา และระบบจัดอันดับเชิงประสิทธิภาพ ล้วนกลายเป็นกลไกสำคัญที่กำหนดคุณค่าและการเข้าถึงการศึกษา โดยกระบวนการดังกล่าวทำให้สิทธิในการศึกษาแปรเปลี่ยนเป็นโอกาสที่ไม่เท่าเทียม และผูกติดกับฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวมากขึ้น (Marginson, 2016) สำหรับสิทธิแรงงาน ซึ่งเกี่ยวโยงกับการแปรรูปสิทธิปรากฏชัดผ่านการผ่อนคลายกฎระเบียบแรงงาน การส่งเสริมการจ้างงานแบบยืดหยุ่น และการลดบทบาทสหภาพแรงงาน ภายใต้กรอบเสรีนิยมใหม่ แรงงานถูกมองเป็นต้นทุนการผลิตมากกว่าผู้ทรงสิทธิ ความมั่นคงในการจ้างงาน ค่าจ้างที่เป็นธรรม และการคุ้มครองทางสังคมถูกทำให้เป็นต้นทุนส่วนเกิน ที่ควรถูกลดทอนเพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของตลาด ผลที่เกิดขึ้นคือแรงงานจำนวนมากถูกผลักเข้าสู่ภาวะ

Library and Learning, University of Phayao

ไม่มั่นคง โดยเฉพาะแรงงานนอกระบบและแรงงานข้ามชาติ ซึ่งแม้จะมีบทบาทสำคัญทางเศรษฐกิจ แต่กลับถูกกีดกันจากการคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐาน (Standing, 2011)

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในเชิงโครงสร้างแล้วการแปรรูปสิทธิเป็นสินค้าไม่ได้เป็นเพียงการเปลี่ยนรูปแบบการจัดบริการ แต่เป็นการเปลี่ยนตรรกะของสิทธิมนุษยชนจากสิทธิที่พึงมีไปสู่สิทธิที่ต้องซื้อ ครอบคลุมกรณีเกี่ยวกับสิทธิในสุขภาพ การศึกษา และแรงงานตามรายละเอียดข้างต้น จึงสูญเสียลักษณะความเป็นสากลและกลายเป็นสิทธิแบบมีเงื่อนไขตามทรัพยากรที่ปัจเจกถือครอง กระบวนการนี้ยังทำให้ความล้มเหลวในการเข้าถึงสิทธิถูกอธิบายในเชิงความรับผิดชอบส่วนบุคคลมากกว่าปัญหาเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งตอกย้ำให้เห็นว่าการแปรรูปสิทธิเป็นสินค้าเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้สิทธิมนุษยชนถูกบูรณาการเข้ากับระบบทุนนิยมร่วมสมัย ในขณะที่สิทธิยังคงถูกกล่าวถึงในเชิงหลักการ แต่การทำให้สิทธิเกิดขึ้นจริงกลับขึ้นอยู่กับตลาดและทรัพยากรส่งผลให้ความไม่เท่าเทียมในการเข้าถึงสิทธิกลายเป็นลักษณะปกติของระเบียบเศรษฐกิจโลกปัจจุบัน และเป็นประเด็นท้าทายสำคัญของการศึกษาสิทธิมนุษยชนในมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมสมัย

1.2.3 เดวิด ฮาร์วีย์ กับการสะสมทุนผ่านการกีดกัน (accumulation by dispossession)

ข้อจำกัดและผลกระทบเกี่ยวกับสิทธิของมนุษย์อันเป็นผลจากการแปรรูปสิทธิเป็นสินค้าว่าด้วยการลดทอนสิทธิด้านสุขภาพ การศึกษา และแรงงาน นับเป็นผลกระทบสำคัญต่อสิทธิของมนุษย์ในระดับปัจเจก จากการขยายแนวคิดเสรีนิยมร่วมสมัยอย่างปฏิเสธไม่ได้ เช่นเดียวกับเดวิด ฮาร์วีย์ ได้วิพากษ์และเสนอแนวคิดการสะสมทุนผ่านการกีดกัน ในการเปิดเผยให้เห็นอิทธิพลของกระบวนการผลิตซ้ำการละเมิดสิทธิมนุษยชนไว้อย่างชัดเจน และต้องใช้มุมมองใหม่ในการอธิบายสิทธิมนุษยชนตามกรอบแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง กล่าวคือ แนวคิดแบบโครงสร้างนิยม (หนึ่งของกระแสแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง) จำเป็นต้องถูกนำมาประกอบการอธิบายพลวัตของทุนนิยมร่วมสมัย ซึ่งจะช่วยเปิดเผยความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างระหว่างการขยายตัวของทุนกับการละเมิดหรือบ่อนทำลายสิทธิมนุษยชนในระดับโลก โดยฮาร์วีย์พัฒนากรอบคิดนี้ต่อยอดจากแนวคิด primitive accumulation ของคาร์ล มาร์กซ์ โดยเสนอว่าการกีดกันไม่ใช่เพียงปรากฏการณ์ในช่วงเริ่มต้นของทุนนิยมเท่านั้น หากเป็นกระบวนการที่ดำเนินอยู่ต่อเนื่องและเป็นกลไกหลักของทุนนิยมยุคเสรีนิยมใหม่ (Harvey, 2005) นอกจากนี้การสะสมทุนผ่านการกีดกันหมายถึงกระบวนการที่ทรัพยากร ความมั่งคั่ง และสิทธิในการควบคุมปัจจัยการดำรงชีวิตของประชาชน ถูกโอนย้ายจากส่วนรวมไปสู่ภาคเอกชนหรือกลุ่มทุน ผ่านกลไกต่าง ๆ เช่น กฎหมาย นโยบายรัฐ และสถาบันระหว่างประเทศ เป็นต้น ซึ่งกระบวนการนี้ไม่ได้อาศัยเพียงแรงตลาด หากต้องพึ่งพาอำนาจรัฐอย่างเข้มข้นทั้งในรูปของการออกกฎหมาย การบังคับใช้สิทธิในทรัพย์สิน และการจัดระเบียบเศรษฐกิจใหม่ ประกอบกับภายใต้ระเบียบเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ส่งผลให้เกิดการไหลเวียนของการแปรรูปทรัพย์สินสาธารณะ การเปิดเสรีทางการเงิน และการคุ้มครองสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา กลายเป็นกลไกสำคัญของการกีดกันทรัพยากรที่เคยเป็นของสาธารณะ เช่น ที่ดิน น้ำ พลังงาน ระบบสุขภาพ หรือองค์ความรู้ ถูกทำให้เป็นกรรมสิทธิ์เอกชนหรือนายทุน ยิ่งตอกย้ำให้ประชาชนจำนวนมากต้องถูกเบียดขับและสูญเสียสิทธิในการเข้าถึงปัจจัยพื้นฐานของการดำรงชีวิตที่แม้จะไม่ถูกใช้ความรุนแรงโดยตรงแต่กระบวนการเหล่านี้กลับมีผลลัพธ์เชิงโครงสร้างที่เทียบเท่าการบังคับ

นอกจากนี้ผลกระทบในเชิงสิทธิมนุษยชน พบว่าแนวคิดการสะสมทุนผ่านการกีดกันช่วยอธิบายว่าเหตุใดการละเมิดสิทธิในโลกปัจจุบันจึงมักเกิดขึ้นในรูปแบบที่ถูกทำให้ชอบธรรม ผ่านกฎหมายและนโยบายเศรษฐกิจ สิทธิในที่อยู่อาศัย สิทธิในอาหาร สิทธิแรงงาน และสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติ ก็จะถูกทำให้ด้อยค่าลงเมื่อเผชิญกับตรรกะของการสะสมทุน ขณะเดียวกันสิทธิในทรัพย์สินและสิทธิของนักลงทุนส่วนใหญ่กลับได้รับการคุ้มครองอย่างเข้มแข็งในระดับชาติและระดับโลก นอกจากนี้การกีดกันไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนา หากแต่ปรากฏในประเทศพัฒนาแล้วผ่านการลดสวัสดิการ การแปรรูปบริการสาธารณะ และการ

Library and Learning, University of Phayao

ทำให้แรงงานไม่มั่นคง กระบวนการเหล่านี้ส่งผลให้สิทธิมนุษยชนถูกแบ่งแยกระหว่างผู้ที่สามารถแปลงทรัพยากรเป็นอำนาจต่อรอง กับผู้ที่ถูกตัดขาดจากฐานทรัพยากรอย่างเป็นระบบ จนนำไปสู่การบีบบังคับด้วยเงื่อนไขภายใต้สถานการณ์ความไม่เท่าเทียมของมนุษย์ในสังคม ที่ไม่ได้เป็นผลข้างเคียงของตลาดเท่านั้น แต่ถือเป็นเงื่อนไขพื้นฐานของการสะสมทุนร่วมสมัยอีกด้วย สอดรับกับข้อสรุปของฮาร์วีย์ ที่ปรากฏในเอกสารสำคัญเรื่อง A brief history of neoliberalism สรุปว่าเมื่อเชื่อมโยงกับข้อถกเถียงว่าด้วยการแปรรูปสิทธิเป็นสินค้าในด้านสุขภาพ การศึกษา และแรงงาน เป็นต้น ซึ่งสามารถมองว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการสะสมทุนผ่านการกีดกันจากสิทธิที่เคยเป็นของส่วนรวมถูกทำให้เป็นแหล่งกำไร ขณะที่ภาระความเสี่ยงและต้นทุนถูกผลักให้ปัจเจกรับผิดชอบ กระบวนการนี้ทำให้สิทธิมนุษยชนสูญเสียความหมายในฐานะหลักประกันของศักดิ์ศรีมนุษย์ และถูกผนวกเข้ากับวงจรการสะสมทุนอย่างแนบแน่น ตอกย้ำให้เห็นว่าแนวคิดการสะสมทุนผ่านการกีดกันของเดวิด ฮาร์วีย์ ช่วยเปิดโปงโครงสร้างอำนาจที่ซ่อนอยู่ภายใต้เศรษฐกิจตลาดเสรี และชี้ให้เห็นว่าสิทธิมนุษยชนไม่ได้ถูกบ่อนทำลายโดยบังเอิญ แต่กำลังถูกจัดวางบทบาทใหม่ให้สอดคล้องกับความต้องการของทุนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ส่งผลให้แนวคิดนี้จึงเสมือนเป็นเครื่องมือทางทฤษฎีรองรับการทำความเข้าใจการเมืองของสิทธิในโลกทุนนิยมร่วมสมัย และเป็นกรอบวิพากษ์เสรีนิยมใหม่ในเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองในระยะต่อมา

1.2.4 บทบาทของสถาบันการเงินโลก

หากพิจารณาเกี่ยวกับอิทธิพลของกระแสแนวคิดเสรีนิยมใหม่ที่มีต่อผลกระทบด้านสิทธิมนุษยชนอย่างมาก พบว่าสถาบันการเงินระดับโลก เช่น กองทุนการเงินระหว่างประเทศ (International Monetary Fund: IMF) องค์การการค้าโลก (World Trade Organization: WTO) และธนาคารโลก (World Bank) เป็นต้น ล้วนมีบทบาทสำคัญอย่างมากในการกำหนดทิศทางของระบบเศรษฐกิจโลกหลังสงครามโลกครั้งที่สอง โดยเฉพาะในบริบทของประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งพบว่าบทบาทของสถาบันเหล่านี้ไม่ได้จำกัดอยู่ที่การให้ความช่วยเหลือทางการเงินหรือการส่งเสริมการค้าเท่านั้น แต่ยังแทรกซึมถึงการกำหนดนโยบายภายในประเทศ อีกทั้งมีผลกระทบโดยตรงต่อโครงสร้างสิทธิมนุษยชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้ว่าภายใต้กรอบคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองแล้วสถาบันการเงินโลกทำหน้าที่เป็นกลไกเชิงโครงสร้างที่เชื่อมโยงอำนาจของทุนข้ามชาติ รัฐชาติ และตลาดโลกเข้าด้วยกัน แต่ก็นำไปสู่ข้อถกเถียงเกี่ยวกับนโยบายและเงื่อนไขที่สถาบันเหล่านี้กำหนดที่สะท้อนตรรกะของเสรีนิยมใหม่ผ่านปฏิบัติการรูปแบบที่หลากหลาย ได้แก่ การปรับเสถียรภาพทางการเงิน การเปิดเสรีตลาดการค้า ฯลฯ ต่างล้วนส่งผลต่อการลดบทบาทรัฐด้านสวัสดิการสังคมอย่างมีนัยสำคัญ (Stiglitz, 2012) กล่าวคือ กรณีกองทุนการเงินระหว่างประเทศ มีบทบาทสำคัญที่การให้เงินกู้เพื่อแก้ไขปัญหาดุลการชำระเงินโดยมาพร้อมกับเงื่อนไขการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจ (Structural Adjustment Programs: SAPs) ที่แฝงมากับเงื่อนไขเหล่านี้ เช่น การลดรายจ่ายภาครัฐ การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ รวมถึงการเปิดเสรีทางการเงิน ล้วนส่งผลให้รัฐต้องลดบทบาทในการจัดบริการสาธารณะ สิทธิด้านสุขภาพ การศึกษา ตลอดจนสวัสดิการสังคมจึงถูกจำกัดลงอย่างเป็นรูปธรรม แม้จะถูกอธิบายในเชิงเทคนิคทางเศรษฐกิจแต่ผลลัพธ์กลับสะท้อนและตอกย้ำการถดถอยของสิทธิมนุษยชนในระดับโครงสร้าง (Bretton Woods Project, 2020)

ขณะที่กรณีธนาคารโลก ในบริบทองค์กรที่มีบทบาทหลักในด้านหน่วยงานสนับสนุนการพัฒนา แต่กรอบการพัฒนาที่ธนาคารโลกส่งเสริมนั้น มักยึดโยงกับประสิทธิภาพองค์กรการเงิน การเติบโตทางเศรษฐกิจและการมีส่วนร่วมของภาคเอกชน ส่งผลให้การลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานและบริการสาธารณะจำนวนมากถูกออกแบบในลักษณะโครงการเชิงพาณิชย์เป็นสำคัญ อันเป็นผลให้การเข้าถึงทรัพยากรพื้นฐานของประชาชนขึ้นอยู่กับความสามารถในการจ่าย มากกว่าการเป็นสิทธิที่รัฐต้องรับรอง กระบวนการดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดการแปรรูปสิทธิให้กลายเป็นสินค้ารวมทั้งการสะสมทุนผ่านการกีดกันในระดับโลก (Harvey, 2005) สำหรับกรณีองค์การการค้าโลกบทบาทสำคัญคือการกำหนดกติกาการค้าเสรีระหว่างประเทศ ซึ่งแม้จะส่งเสริม

Library and Learning, University of Phayao

การเปิดตลาดและการลดอุปสรรคทางการค้า แต่กฎระเบียบขององค์การการค้าโลก โดยเฉพาะด้านทรัพย์สินทางปัญญา (TRIPS) กลับส่งผลกระทบต่อสิทธิมนุษยชนในหลายมิติ โดยเฉพาะสิทธิในการเข้าถึงยารวมถึงเทคโนโลยีทางการแพทย์ที่จำเป็น ตลอดจนองค์ความรู้ที่ถูกจำกัดด้วยการคุ้มครองสิทธิของบรรษัทข้ามชาติ ขณะที่รัฐกลับเผชิญข้อจำกัดในการดำเนินนโยบายสาธารณะเพื่อคุ้มครองสุขภาพและสวัสดิการของประชาชน

จากการวิเคราะห์มุมมองในภาพรวมเกี่ยวกับบทบาทของสถาบันการเงินต่าง ๆ ที่พบว่าเป็นส่วนหนึ่งของระเบียบเศรษฐกิจโลกที่มีบทบาทกำหนดเงื่อนไขการเข้าถึงสิทธิของมนุษย์ในยุคโลกาภิวัตน์ ดังนั้นการทำความเข้าใจบทบาทของสถาบันเหล่านี้จึงถือเป็นหัวใจสำคัญสำหรับเปิดเผยมุมมองสิทธิมนุษยชนใหม่ในมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมสมัย ผ่านการวิพากษ์โครงสร้างอำนาจทางการเงินในการกำหนดกรอบความเป็นไปได้ของนโยบายภายในประเทศ โดยทำให้ทางเลือกของสิทธิมนุษยชนซึ่งมักถูกจำกัดอยู่ภายใต้เงื่อนไขของตลาดและความมั่นคงทางเศรษฐกิจมหภาคเป็นสำคัญ ซึ่งมีผลกระทบต่อสิทธิด้านอื่นด้วย เช่น สิทธิทางสังคม และสิทธิทางวัฒนธรรม ซึ่งถูกจัดเป็นเป้าหมายรองหรือถูกมองว่าเป็นผลลัพธ์ทางอ้อมของการสร้างการเจริญเติบโตมากกว่าจะเป็นพันธกรณีโดยตรงของรัฐ ดังนั้นเมื่อเชื่อมโยงกับแนวคิดของเดวิด ฮาร์วีย์ จึงยืนยันข้อสรุปได้ชัดเจนว่าสถาบันการเงินโลกสามารถเป็นกลไกสำคัญของการสะสมทุนผ่านการกีดกันในระดับสากลโดยใช้กฎหมายระหว่างประเทศ นโยบายการเงินและข้อตกลงทางการค้าเป็นเครื่องมือสำหรับการโอนย้ายทรัพยากรและอำนาจจากรัฐและประชาชนไปสู่ตลาดโลกและทุนข้ามชาติเท่านั้น ผลลัพธ์คือการทำให้สิทธิมนุษยชนถูกผนวกเข้ากับโครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจโลกอย่างแยกไม่ออก และปรากฏชัดเจนต่อผลกระทบของสิทธิเสรีภาพของมนุษย์ภายใต้กรอบสิทธิมนุษยชนในศตวรรษที่ 21 อย่างมาก

1.3 มโนทัศน์ของมาร์กซ์กับการวิเคราะห์สิทธิมนุษยชนผ่านโครงสร้างชนชั้น

จากมุมมองที่พยายามตั้งคำถามเกี่ยวกับสิทธิภายใต้กระแสแนวคิดเสรีนิยมใหม่ กับการผลิตซ้ำนิยามการลดทอนสิทธิผ่านตลาดได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าสิทธิมนุษยชนไม่ได้ถือกำเนิดขึ้นในสุญญากาศทางศีลธรรมหรือเป็นผลจากกฎหมายเท่านั้น แต่ฝังรากลึกอยู่ในโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจโลก โดยเฉพาะการพัฒนาของทุนนิยมตั้งแต่ยุคเสรีนิยมคลาสสิกจนถึงเสรีนิยมใหม่ ที่ต้องนำไปสู่การตั้งคำถามเกี่ยวกับสิทธิในความหมายใหม่ อีกทั้งต้องถูกเข้าใจในฐานะผลผลิตของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ ตลาด และทุน มากกว่าการเป็นหลักการสากลเท่านั้น ถึงแม้ว่าการกำหนดเงื่อนไขเกี่ยวกับสิทธิจะถูกรับรองในฐานะมาตรการหรือพันธกรณีที่ทุกประเทศบนโลกต้องรับรองการคุ้มครองเสรีภาพและความเสมอภาคก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติแล้วสิทธิกลับถูกผนวกรวมกับเงื่อนไขของกลไกตลาดเป็นสำคัญ สะท้อนจากมุมมองเกี่ยวกับสิทธิในทรัพย์สินและเสรีภาพทางเศรษฐกิจได้รับการคุ้มครองอย่างเข้มแข็ง ในขณะที่สิทธิด้านอื่นกลับถูกลดทอนสถานะให้เป็นผลพลอยได้จากดัชนีชี้วัดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเท่านั้น ดังนั้นความไม่สมดุลที่เกิดขึ้นนี้ตอกย้ำข้อจำกัดอันเป็นแก่นแท้ของระบบทุนนิยมที่มักให้คุณค่ากับการสะสมทุนมากกว่าการกระจายอำนาจและจัดสรรทรัพยากรต่าง ๆ อย่างเท่าเทียมเพื่อธำรงไว้ซึ่งสิทธิที่ควรจะเป็นตามหลักการสากล

อย่างไรก็ตามแนวคิดอีกด้านที่ถูกพัฒนาขึ้นมาจากความล้มเหลวของดุลอำนาจทางเศรษฐกิจที่ผูกโยงกับแนวคิดเสรีนิยม ไปสู่การสร้างมุมมองใหม่คือการอาศัยกรอบวิเคราะห์แนวมาร์กซิสม์กับปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนผ่านโครงสร้างชนชั้น ที่พยายามนำเสนอประเด็นเชิงวิพากษ์ว่าสิทธิมนุษยชนในระบบทุนนิยมนั้นไม่สามารถเข้าใจหรือนำไปปฏิบัติได้จริงเพียงในฐานะบรรทัดฐานทางกฎหมายหรือศีลธรรม แต่ต้องถูกทบทวนใหม่ในฐานะส่วนหนึ่งของโครงสร้างการผลิตและการสะสมทุนอย่างถอนรากถอนโคน กล่าวคือกรอบมุมมองแบบมาร์กซิสม์พยายามเสนอมโนทัศน์ชุดใหม่ว่าสิทธิถูกกำหนดโดยความสัมพันธ์ทางชนชั้น และทำหน้าที่รักษาระเบียบเศรษฐกิจที่เอื้อประโยชน์ต่อชนชั้นเจ้าของทุนมากกว่าชนชั้นแรงงาน ดังนั้นจึงควรก้าวข้ามการ

Library and Learning, University of Phayao

ยึดติดสิทธิในเชิงมูลค่าไปสู่การอธิบายว่าแท้จริงแล้วสิทธิมนุษยชนไม่ได้หายไปไหนหรือถูกควบคุมโดยกิจกรรมทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่กลับถูกทำให้เป็นเครื่องมือในการเลือกปฏิบัติต่อมนุษย์เชิงโครงสร้าง เนื่องมาจากสิทธิที่สอดคล้องกับการสะสมทุนจะถูกทำให้มองเห็นและสร้างภาพว่าบังคับใช้ได้จริง ขณะที่สิทธิซึ่งควรจะเป็นกลับถูกท้าทายถึงความไม่เท่าเทียมผ่านชนชั้น ซึ่งจะถูกลดทอนและทำให้เป็นนามธรรม รวมทั้งถูกผลักออกไปอยู่นอกขอบเขตของสิ่งที่รัฐควรต้องสนับสนุนให้กับประชาชนเป็นลำดับต้น ดังนั้นนักสิทธิมนุษยชนจึงควรนำเสนอกรอบคิดที่เปลี่ยนผ่านไปสู่การก้าวข้ามข้อจำกัดเกี่ยวกับทุนที่มักกำหนดสิทธิของมนุษย์ ไปสู่การสร้างกรอบความคิดใหม่ที่ต้องทำให้เห็นว่าสิทธิมนุษยชนไม่ควรเน้นเพียงข้อคำถามว่ามีสิทธิหรือไม่เท่านั้น แต่ควรเน้นข้อคำถามที่ว่าสิทธิของใครถูกคุ้มครองภายใต้โครงสร้างเศรษฐกิจแบบใด และเพื่อประโยชน์ของชนชั้นใดเป็นต้น ซึ่งการตั้งคำถามในลักษณะนี้ถือเป็นก้าวสำคัญในการปรับกระบวนทัศน์การศึกษาสิทธิมนุษยชนบนฐานวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมืองที่สามารถเปิดเผยปฏิบัติการด้านสิทธิภายใต้ข้อถกเถียงระหว่างอุดมการณ์ของรัฐทุนนิยม กับพื้นที่ของการต่อสู้ทางชนชั้นอย่างชัดเจน ตอกย้ำเป้าหมายการทบทวนสิทธิที่ปรากฏตัวผ่านโครงสร้างอำนาจมากกว่าสิทธิในฐานะวาทกรรมเชิงศีลธรรมเพียงมิติเดียวเช่นที่ผ่านมา

1.3.1 สิทธิในฐานะอุดมการณ์ของรัฐทุนนิยม

การทบทวนจุดยืนว่าด้วยสิทธิมนุษยชนภายใต้กรอบคิดแบบมาร์กซิสม์ นอกจากทำให้เห็นความสำคัญของสิทธิมนุษยชนที่ไม่ได้ทำหน้าที่เพียงกลไกคุ้มครองปัจเจกจากการใช้อำนาจรัฐเพียงด้านเดียว แต่ยังทำหน้าที่ในฐานะอุดมการณ์ที่ช่วยทำให้โครงสร้างของรัฐทุนนิยมดำรงอยู่ได้อย่างชอบธรรม ตอกย้ำว่าแนวคิดเรื่องสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคที่ผ่านมามักถูกนำเสนอเฉพาะด้านมูลค่าสากลที่ถูกทำให้เป็นกลาง แต่ในทางปฏิบัติแล้วอุดมการณ์ของรัฐแบบทุนนิยมกลับมีบทบาทในการปิดบังความไม่เท่าเทียมเชิงโครงสร้างที่ฝังอยู่ในระบบการผลิตแบบทุนนิยมอีกด้วย เนื่องจากข้อเสนอของมาร์กซ์ที่พยายามวิพากษ์โครงสร้างเศรษฐกิจโดยทำให้เห็นว่าสิทธิในสังคมทุนนิยมสะท้อนความสัมพันธ์ทางชนชั้นผ่านกลไกของกฎหมายและรัฐ โดยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมืองทำหน้าที่สร้างภาพลวงตาของความเสมอภาคระหว่างปัจเจก ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้วปัจเจกเหล่านั้นมีสถานะทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกันอย่างมาก เช่น สิทธิในการเป็นเจ้าของทรัพย์สิน เสรีภาพในการทำสัญญา และเสรีภาพทางเศรษฐกิจถูกทำให้เป็นหลักการสากล โดยองค์ประกอบเหล่านี้กลับทำหน้าที่ค้ำจุนความได้เปรียบของชนชั้นเจ้าของทุน อีกทั้งทำให้ความไม่เท่าเทียมถูกมองว่าเป็นผลลัพธ์ตามธรรมชาติของเสรีภาพเท่านั้น ขณะเดียวกันในมิติของรัฐแล้ว ทุนนิยมไม่ได้ใช้อำนาจผ่านการบังคับอย่างเปิดเผย แต่ยังอาศัยอุดมการณ์ของสิทธิและกฎหมายในการสร้างความยินยอม (consent) จากสังคมผ่านกลไกการรับรองสิทธิผ่านรูปแบบปฏิบัติการที่หลากหลาย เช่น ความเสมอภาคต่อหน้ากฎหมายหรือสิทธิในการเลือกตั้งช่วยสร้างภาพว่าระบบการเมืองเปิดกว้างและเป็นธรรม แม้โครงสร้างเศรษฐกิจจะยังคงเอื้อประโยชน์ต่อชนชั้นนำก็ตาม ดังนั้นกลไกเชิงอุดมการณ์ของรัฐที่มีต่อสิทธิจึงมักถูกทำเป็นเครื่องมือผลิตซ้ำกลไกการลดแรงต้านระหว่างชนชั้น อีกทั้งยังเป็นเครื่องมือเปลี่ยนความขัดแย้งเชิงโครงสร้างให้ถูกลดทอนกลายเป็นเพียงปัญหาเชิงปัจเจกเท่านั้น

ทั้งนี้แนวคิดของนักทฤษฎีมาร์กซิสม์รุ่นหลังกล่าวได้ว่าได้สร้างคุณูปการหลายมิติ โดยเฉพาะข้อถกเถียงเกี่ยวกับประเด็นสิทธิของปัจเจก ที่เป็นผลจากการขยายแนวคิดว่าด้วยรัฐในฐานะเครื่องมือของชนชั้น (class state) และรัฐในฐานะความสัมพันธ์ทางสังคม (state as social relation) ที่แสดงให้เห็นว่าสิทธิเป็นผลผลิตทางความคิดส่วนหนึ่งที่เกิดจากกลไกการจัดการความขัดแย้งของรัฐในระบบทุนนิยม กล่าวคือรัฐอาจยอมรับหรือขยายสิทธิบางประการเพื่อรักษาเสถียรภาพของระบบ เช่น การรับรองสิทธิแรงงานขั้นพื้นฐานหรือสวัสดิการขั้นต่ำ แต่การขยายสิทธิเหล่านี้มักถูกจำกัดอยู่ในขอบเขตที่ไม่ได้มีพลังเพียงพอต่อการท้าทายโครงสร้างการสะสมทุนของรัฐโดยรวม ซึ่งสอดรับกับมุมมองที่มีต่อกระแสแนวคิดภายใต้บริบทเสรีนิยมใหม่ที่เสนอว่าบทบาทเชิงอุดมการณ์ของสิทธิมนุษยชนจะยิ่งทวีความสำคัญมากขึ้น หากสิทธิถูกทำให้สอดคล้องกับ

Library and Learning, University of Phayao

ตรรกะของตลาด โดยเน้นไปที่ความรับผิดชอบส่วนบุคคล การแข่งขัน และการพึ่งพาตนเองเป็นสำคัญ แม้ว่ารัฐยังคงอ้างอิงวาทกรรมสิทธิมนุษยชนอย่างเข้มข้น แต่สิทธิเหล่านั้นกลับมีเป้าหมายเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับนโยบายรัฐที่มักมาพร้อมกับการลดทอนสวัสดิการเพื่อรองรับการเปิดเสรีของตลาด ภายใต้กระบวนการนี้ส่งผลให้เกิดภาวะถดถอยของสิทธิทั้งในระดับปัจเจกและสิทธิส่วนรวม แต่กลับกลายเป็นเครื่องมือของรัฐที่ใช้อธิบายว่าเป็นความจำเป็นทางเศรษฐกิจที่รัฐไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

การทบทวนสิทธิในฐานะอุดมการณ์รัฐทุนนิยมที่ดำรงอยู่ในโลกปัจจุบัน จึงต้องนำเข้าสู่กระบวนการวิพากษ์ที่ช่วยแสดงให้เห็นถึงสิทธิในฐานะอุดมการณ์ของรัฐภายใต้แนวคิดทุนนิยมไม่ได้หมายความว่าสิทธิมนุษยชนไร้คุณค่า แต่ควรเปิดเผยให้เห็นว่าศักยภาพของสิทธิที่ประชาชนควรได้รับมักถูกฝังตัวและจำกัดด้วยกรอบเศรษฐกิจและการเมืองเป็นสำคัญ ขณะเดียวกันสิทธิยังสามารถเป็นทั้งเครื่องมือของการครอบงำและพื้นที่ของการต่อสู้ทางชนชั้นในเวลาเดียวกัน ด้วยกรอบคิดนี้จะส่งผลให้ความหมายและขอบเขตของสิทธิจึงขึ้นอยู่กับการต่อรองทางอำนาจ มากกว่าการยึดหลักการอ้างอิงเชิงนามธรรมเท่านั้น ด้วยข้อเสนอการปรับมุมมองต่อสิทธิด้วยการวิพากษ์เกี่ยวกับสิทธิในฐานะอุดมการณ์ของรัฐทุนนิยมนี้จะช่วยสะท้อนบทบาททั้งสองมิติของสิทธิมนุษยชน กล่าวคือมิติแรกสิทธิช่วยสร้างความชอบธรรมแก่รัฐที่จะคงไว้ซึ่งการรักษาเสถียรภาพให้กับระเบียบทุนนิยม แต่อีกด้านหนึ่งสิทธิสามารถถูกนำไปใช้เป็นเครื่องมือช่วงชิงและตีความใหม่ผ่านการต่อสู้ทางชนชั้นและช่วยทำให้เห็นสิทธิที่ควรจะเป็นได้ชัดเจนมากขึ้น ดังนั้นการเข้าใจบทบาทเชิงอุดมการณ์ของสิทธิจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญจำเป็นสำหรับวิเคราะห์การเมืองของสิทธิมนุษยชนในโลกทุนนิยมร่วมสมัยในหลายมิติ

1.3.2 สิทธิในฐานะพื้นที่ของการต่อสู้ทางชนชั้น

อย่างไรก็ตามแม้ในกรอบคิดแบบมาร์กซิสม์ จะพยายามนำเสนอภาพของสิทธิมนุษยชนที่ถูกวิพากษ์ว่าเป็นผลผลิตของโครงสร้างชนชั้นและขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่เชิงอุดมการณ์เพื่อค้ำจุนระบบรัฐทุนนิยม อันเป็นผลจากการมองสิทธิผ่านหลักวิภาษวิธี ที่ไม่ได้มองสิทธิในลักษณะตายตัวหรือเป็นเพียงเครื่องมือของชนชั้นปกครองเท่านั้น แต่มองว่าสิทธิมีสถานะเป็นพื้นที่ของการต่อสู้ทางชนชั้นที่เปิดให้เกิดการช่วงชิงความหมาย การตีความ และการขยายขอบเขตของสิทธิอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือในมุมมองนี้สิทธิมนุษยชนไม่ได้เป็นทั้งเครื่องมือของการครอบงำหรือเครื่องมือของการปลดปล่อยโดยตัวมันเองเท่านั้น แต่ศักยภาพของสิทธิขึ้นอยู่กับดุลอำนาจทางชนชั้นในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ ดังนั้นสิทธิที่ถูกบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญภายในประเทศ รวมถึงพันธกรณีต่าง ๆ ที่รัฐภาคีให้การรับรองก็ตาม จึงมักสะท้อนผลลัพธ์ชั่วคราวจากการต่อรองและต่อสู้ภายใต้เงื่อนไขความขัดแย้งระหว่างแรงงาน ทุน และรัฐ มากกว่าการบรรลุความยุติธรรมอย่างสมบูรณ์

สมมติฐานดังกล่าวนักทฤษฎีมาร์กซิสม์ร่วมสมัยจึงได้เสนอมุมมองที่สอดคล้องกันว่าสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมจำนวนมาก เช่น สิทธิแรงงาน สิทธิในสวัสดิการ หรือสิทธิในการรวมกลุ่ม ไม่ได้เกิดจากความก้าวหน้าทางศีลธรรมของรัฐตามที่เข้าใจ แต่เป็นผลของการเคลื่อนไหวจัดตั้ง และแรงกดดันทางการเมืองจากชนชั้นแรงงานและกลุ่มผู้ถูกกดขี่ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสิทธิในระบบโครงสร้างรัฐ ซึ่งการยอมรับสิทธิเหล่านี้จึงตอกย้ำชัยชนะบางส่วนของการต่อสู้ทางชนชั้น ซึ่งสามารถถูกขยายหรือถูกย้อนกลับได้ตามบริบททางเศรษฐกิจและการเมือง ขณะเดียวกันภายใต้รัฐทุนนิยมนั้น สิทธิถูกกำหนดให้ทำหน้าที่ในลักษณะสองด้าน กล่าวคือสิทธิด้านหนึ่งถูกใช้เพื่อสร้างกลไกต่อรองที่รัฐยอมรับได้ต่อข้อการเรียกร้อง ที่ช่วยลดความรุนแรงของความขัดแย้ง รวมทั้งช่วยรักษาเสถียรภาพของระบบ แต่สิทธิอีกด้านหนึ่งก็เปิดพื้นที่ทางการเมืองให้กลุ่มที่ถูกกีดกันสามารถอ้างสิทธิในการท้าทายอำนาจรัฐและทุน ผ่านการฟ้องร้อง การประท้วง และการเคลื่อนไหวทางสังคมจำนวนมากที่ต่างใช้วาทกรรมสิทธิมนุษยชนเป็นเครื่องมือในการเปิดโปงความไม่เป็นธรรมเชิงโครงสร้าง เช่นเดียวกับเป้าหมายของกระแสแนวคิดเสรีนิยมใหม่ที่พบว่าพื้นที่ของการต่อสู้ผ่านสิทธิยิ่งมีความซับซ้อนมากขึ้น เนื่องจากสิทธิถูกทำให้เป็นปัจเจกและแยกขาดจากการเมืองเชิงโครงสร้าง การเรียกร้องสิทธิมักถูกจำกัดอยู่ในกรอบทาง

Library and Learning, University of Phayao

กฎหมายหรือเชิงเทคนิค ขณะที่ข้อเรียกร้องที่ตั้งคำถามเชิงวิพากษ์ต่อความสัมพันธ์ทางชนชั้นและการสะสมทุนมักถูกทำให้เป็นชายขอบซึ่งถูกลดพลังและความสำคัญลงไปตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาสถานการณ์ความเคลื่อนไหวทางสังคมจำนวนมาก ต่างยังคงแสวงหาเครื่องมือใหม่ ๆ เพื่อใช้เป็นกลไกรักษาความหมายของสิทธิให้ครอบคลุมประเด็นเชิงโครงสร้างผ่านปฏิบัติการที่หลากหลาย และให้คงอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่มีอยู่เสมอ

ภายใต้ข้อสรุปเกี่ยวกับสิทธิในฐานะพื้นที่ของการต่อสู้ทางชนชั้นนี้ จึงนำไปสู่ข้อเสนอให้มีการทบทวนหลักการพื้นฐานของสิทธิมนุษยชนด้วยมุมมองที่แตกต่างระหว่างสิทธิในฐานะเครื่องมือของรัฐ และสิทธิในฐานะเครื่องมือของประชาชน พบว่าสิทธิไม่อาจถูกมองเป็นเพียงเป้าหมายสุดท้ายของการสร้างความชอบธรรมเท่านั้น แต่ควรยกระดับไปสู่เครื่องมือวิพากษ์เพื่อเปิดเผยกลไกเชิงอำนาจที่ซับซ้อน ซึ่งตอกย้ำชัดเจนว่าสิทธิสามารถเป็นทั้งเครื่องมือในการบรรเทาความไม่เป็นธรรมเฉพาะหน้า และเป็นเวทีในการเปิดโปงข้อจำกัดของระบบทุนนิยมไปพร้อมกัน ดังนั้นการเมืองของสิทธิ (ระหว่างรัฐกับปัจเจก) จึงไม่ใช่การเลือกว่าจะยอมรับหรือปฏิเสธสิทธิเท่านั้น แต่ได้ขยายผลไปสู่การพัฒนาเป็นกลวิธีต่อสู้เพื่อกำหนดว่าสิทธิจะถูกนิยาม ถูกรับรอง และถูกใช้เพื่อรักษาผลประโยชน์ของชนชั้นใด เป็นต้น ซึ่งหากมองสิทธิในฐานะพื้นที่การต่อสู้ทางชนชั้น ก็จะช่วยคลี่คลายความตึงเครียดระหว่างข้อถกเถียงเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในบริบทที่เป็นนามธรรม (การยึดหลักการเคร่งครัด) กับสิทธิในฐานะปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม (การทำให้สิทธิเป็นเครื่องมือทางการเมืองของประชาชน) ดังนั้นสิทธิในมโนทัศน์ใหม่นี้จึงจะต้องถูกนิยามบนหลักการที่ไม่ได้ยึดกรอบมายาคติที่ยึดหลักควบคุมเข้มข้น ขณะเดียวกันก็ไม่ใช่เครื่องมือต่อสู้กับรัฐแบบไร้การควบคุมหรือถูกทำให้เป็นคำตอบสุดท้ายของความยุติธรรมเสมอไป แต่ควรถูกทบทวนนิยามใหม่ในบทบาทเครื่องมือสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวแสดงที่หลากหลายภายใต้พลวัตของอำนาจในรัฐที่สมดุล และสามารถเผชิญความท้าทายในโลกทุนนิยมร่วมสมัยได้อย่างเหมาะสม

1.3.3 มโนทัศน์ของมาร์กซ์ระหว่างสิทธิมนุษยชน และสิทธิของมนุษย์เศรษฐกิจ

จากผลงาน On the Jewish Question โดยคาร์ล มาร์กซ์ซึ่งได้เสนอกรอบการวิพากษ์สิทธิมนุษยชนอย่างลึกซึ้ง โดยได้จำแนกสิทธิมนุษยชน (rights of man/droits de l'homme) กับสิทธิของมนุษย์เศรษฐกิจหรือมนุษย์ในฐานะปัจเจกภายใต้ระบบตลาด (bourgeois individual) ออกจากกันอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม การแยกนี้ไม่ได้เป็นการปฏิเสธสิทธิโดยสิ้นเชิง แต่เป็นความพยายามเปิดเผยให้เห็นเบื้องหลังเกี่ยวกับการวิพากษ์สิทธิที่แฝงอยู่ในมิติทางเศรษฐกิจและชนชั้นอย่างแยบยล กล่าวคือสิทธิมนุษยชนในรัฐทุนนิยมสมัยใหม่นั้นมักถูกนำเสนอในฐานะสิทธิพื้นฐานอันมีลักษณะเป็นสากล แต่แท้จริงแล้วกลับสะท้อนภาพของมนุษย์แบบหนึ่งกล่าวคือมนุษย์ในฐานะปัจเจกที่แยกขาดจากชุมชน เป็นเจ้าของตนเอง และดำรงอยู่ผ่านการครอบครองทรัพย์สินและการแลกเปลี่ยนในตลาด จึงส่งผลให้สิทธิในมิติเสรีภาพ ความเสมอภาค และทรัพย์สิน จึงไม่ใช่สิทธิของมนุษย์เชิงสังคมแต่ถูกทำให้มีสถานะเป็นสิทธิของมนุษย์เศรษฐกิจที่เหมาะสมกับระบบทุนนิยมเท่านั้น

ภายใต้กรอบคิดนี้มีผลให้สิทธิมักถูกตีความเป็นเสรีภาพจากการแทรกแซงโดยรัฐที่ชอบธรรมมากกว่าจะเป็นเสรีภาพในการพัฒนาศักยภาพร่วมกันของมนุษย์ที่ควรจะเป็น นอกจากนี้เสรีภาพดังกล่าวทำให้ปัจเจกสามารถแสวงหาผลประโยชน์ของตนเองในตลาดได้อย่างไม่ถูกรบกวน ขณะที่สิทธิในความเสมอภาคเป็นเพียงความเสมอภาคเชิงนิติกรรมภายใต้บริบทของความเสมอภาคเฉพาะทางกฎหมายเท่านั้นซึ่งถูกแยกออกจากความไม่เสมอภาคเชิงวัตถุที่เกิดจากความแตกต่างในการครอบครองทรัพยากร ซึ่งมาร์กซ์ให้คำจำกัดความต่อสิทธิในลักษณะนี้ว่าเป็นสิทธิของมนุษย์ผู้เห็นแก่ตนเอง (egoistic man) ซึ่งดำรงอยู่ในฐานะเจ้าของทรัพย์สินมากกว่ามนุษย์ในฐานะสมาชิกของชุมชนทางสังคม ส่งผลให้สิทธิในทรัพย์สินจึงเป็นแกนกลางของสิทธิมนุษยชนแบบเสรีนิยม และทำหน้าที่ค้ำจุนโครงสร้างชนชั้นโดยไม่ถูกตั้งคำถามอย่างจริงจัง

Library and Learning, University of Phayao

ในขณะเดียวกันมาร์กซ์ไม่ได้ปฏิเสธความสำคัญของสิทธิด้านอื่น ๆ โดยเฉพาะสิทธิทางการเมือง เช่น สิทธิในการเลือกตั้งหรือเสรีภาพในการแสดงออก แต่พยายามเสนอกรอบคิดที่สัมพันธ์กับปฏิบัติการเชิงอำนาจผ่านกิจกรรมทางการเมืองซึ่งมีความแตกต่างจากการปลดปล่อยมนุษย์จากการถูกควบคุม ครอบงำทางความคิดอย่างแท้จริง เนื่องจากการมีสิทธิทางการเมืองในรัฐแบบทุนนิยมนั้น ไม่ได้หมายความว่ามนุษย์จะหลุดพ้นจากการครอบงำทางเศรษฐกิจ เพราะในชีวิตประจำวันแล้วมนุษย์ยังคงถูกกำหนดโดยแรงกดดันของตลาดแรงงาน และการเอารัดเอาเปรียบ ดังนั้นมโนทัศน์เรื่องสิทธิของมนุษย์เศรษฐกิจจึงช่วยให้เห็นว่าสิทธิมนุษยชนในความหมายแบบเสรีนิยมทำหน้าที่แยกมนุษย์ออกเป็นสองภาค คือ ภาคของพลเมืองที่มีสิทธิเท่าเทียมกันในเชิงการเมือง และภาคของปัจเจกที่ไม่เท่าเทียมกันอย่างลึกซึ้งในเชิงเศรษฐกิจ แสดงให้เห็นว่าการแยกนี้ทำให้ความไม่เป็นธรรมเชิงโครงสร้างถูกทำให้มองไม่เห็น และถูกอธิบายว่าเป็นเรื่องส่วนบุคคลหรือผลจากการแข่งขันเสรีเท่านั้น นอกจากนี้เมื่อขยายมุมมองดังกล่าวผ่านกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองของสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยแล้ว มโนทัศน์ของมาร์กซ์ได้จุดประกายข้อวิพากษ์เกี่ยวกับสิทธิในมุมมองที่แตกต่าง อีกทั้งยังถือว่ามีพลังในการอธิบายว่าเหตุใดสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมจึงถูกทำให้เป็นรองภายใต้ระเบียบเสรีนิยมใหม่และช่วยรื้อสร้างมุมมองด้านสิทธิที่ถูกท้าทายผ่านกลไกตลาดอยู่เสมอ

ทั้งนี้มโนทัศน์เกี่ยวกับสิทธิของมาร์กซ์ได้สะท้อนมุมมองเกี่ยวกับความแตกต่างระหว่างสิทธิมนุษยชนและสิทธิของมนุษย์เศรษฐกิจ ผ่านกระบวนการวิพากษ์เพื่อเปิดเผยถึงข้อจำกัดเกี่ยวกับชนชั้นของสิทธิในสังคมทุนนิยม ขณะเดียวกันได้สร้างมุมมองใหม่ว่าการปลดปล่อยมนุษย์ออกจากการถูกควบคุม ครอบงำอำนาจในมิติต่าง ๆ อย่างแท้จริงนั้น จำเป็นต้องก้าวข้ามนิยามเกี่ยวกับสิทธิที่อธิบายมนุษย์ในฐานะปัจเจกทางเศรษฐกิจไปสู่กลไกการจัดระเบียบสังคมที่มนุษย์สามารถพัฒนาศักยภาพร่วมกันได้อย่างมีเสรภาพและเสมอภาค ทั้งนี้เพื่อฉายภาพเปรียบเทียบข้อแตกต่างระหว่างสิทธิมนุษยชน และสิทธิของมนุษย์เศรษฐกิจตามมโนทัศน์ของมาร์กซ์สามารถแสดงรายละเอียดดังตารางที่ 1.3

ตารางที่ 1.3 เปรียบเทียบมโนทัศน์ระหว่างมนุษย์เชิงสิทธิ และสิทธิของมนุษย์เศรษฐกิจของมาร์กซ์

มิติเปรียบเทียบ	มนุษย์เชิงสิทธิ (human as rights-bearing citizen)	มนุษย์เศรษฐกิจ (economic/bourgeois man)
- ฐานคิดหลัก - ลักษณะตัวตน - พื้นที่ดำรงอยู่	- มนุษย์ในฐานะพลเมืองที่มีสิทธิเท่าเทียมกัน - ตัวตนเป็นรูปธรรม/มีความเป็นสากล - พื้นที่การเมืองและกฎหมาย	- มนุษย์ในฐานะปัจเจกผู้แลกเปลี่ยนในตลาด - ตัวตนเชิงปัจเจก/เห็นแก่ตนเอง - พื้นที่เศรษฐกิจและตลาด
ความหมายของเสรีภาพและความเสมอภาค	เสรีภาพจากการใช้อำนาจรัฐ ขณะที่ความเสมอภาคถูกสร้างขึ้นต่อหน้ากฎหมาย	เสรีภาพในการครอบครอง แข่งขันและสะสม ขณะที่ความไม่เสมอภาคเป็นเรื่องปกติของตลาด
ข้อวิพากษ์ของมาร์กซ์ และมุมมองต่อสถานะในระบบทุนนิยม	ปกปิดความไม่เท่าเทียมเชิงชนชั้น เพื่อสร้างความชอบธรรมให้รัฐ	เป็นมนุษย์ที่ถูกทำให้เป็นมาตรฐานเพื่อรองรับการสะสมทุน

Library and Learning, University of Phayao

มิติเปรียบเทียบ	มนุษย์เชิงสิทธิ (human as rights-bearing citizen)	มนุษย์เศรษฐกิจ (economic/bourgeois man)
แกนกลางของสิทธิมุมมองต่อสังคม ตลอดจนความสัมพันธ์กับผู้อื่น	สิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง เพื่อเป็นฐานการสร้างพลเมืองที่เท่าเทียมในลักษณะเป็นนามธรรมไม่พึ่งพากันกัน	สิทธิทางเศรษฐกิจ (เน้นในทรัพย์สินและกฎหมาย) มองสังคมเป็นพื้นที่ของปัจเจกที่ต้องแข่งขันกัน สะท้อนความสัมพันธ์เชิงผลประโยชน์และการแลกเปลี่ยน

ข้อมูลเปรียบเทียบระหว่างมนุษย์เชิงสิทธิ และสิทธิของมนุษย์เศรษฐกิจของมาร์กซ์ตามตารางที่ 1.3 ช่วยกระตุ้นให้เกิดข้อคำถามเกี่ยวกับสิทธิที่น่าสนใจว่าเพราะเหตุใดสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมจึงถูกทำให้เป็นรองภายใต้ระบบทุนนิยม และเหตุใดการเรียกร้องสิทธิที่แท้จริงจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องเผชิญกับคำถามเชิงโครงสร้างเกี่ยวกับชนชั้น ทรัพยากร และอำนาจการผลิต เป็นต้น ซึ่งการตอบข้อคำถามดังกล่าวนี้จำเป็นที่จะต้องเข้าใจมโนทัศน์เกี่ยวกับสิทธิในมุมมองของมาร์กซ์ที่เสนอว่ามนุษย์เชิงสิทธิ และมนุษย์เศรษฐกิจนั้นไม่ใช่มนุษย์สองประเภทที่แยกออกจากกันโดยสิ้นเชิง แต่เป็นสองบทบาทของมนุษย์ในคน ๆ เดียวกันที่ดำรงอยู่ในรัฐทุนนิยม กล่าวคือมนุษย์ในฐานะพลเมืองมีบทบาทและสถานะในพื้นที่การเมืองและกฎหมาย ภายใต้นิยามของผู้มีสิทธิเท่าเทียมกัน แต่เมื่อพิจารณาด้วยบริบททางเศรษฐกิจแล้ว พบว่ามนุษย์คนเดียวกันนั้นกลับเผชิญกับความไม่เท่าเทียมจากกลไกอำนาจภายใต้โครงสร้างเศรษฐกิจหรือการครอบครองทรัพยากรที่แตกต่างกัน นอกจากนี้มนุษย์เชิงสิทธิยังทำหน้าที่เป็นกลไกเชิงอุดมการณ์ของรัฐที่ช่วยขับเคลื่อนพร้อมสร้างภาพของความเสมอภาค ความเป็นสากล ตลอดจนความเป็นธรรมของรัฐอย่างปฏิเสธไม่ได้ ตอกย้ำให้เห็นว่าสิทธิในลักษณะนี้ช่วยทำให้ความสัมพันธ์ทางชนชั้นดูเหมือนเป็นกลางทางการเมือง เพราะทุกคนดูเหมือนมีสิทธิเท่ากันในเชิงกฎหมายแม้ในความเป็นจริงจะมีความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างอย่างรุนแรงก็ตาม แต่ในทางตรงข้ามมนุษย์เศรษฐกิจซึ่งถูกนิยามว่าเป็นมนุษย์ที่ดำรงอยู่จริงในระบบตลาดที่ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนของกลไกเศรษฐกิจตามสถานการณ์ต่าง ๆ เช่น การแข่งขันการค้า ทำสัญญาซื้อขาย การขายแรงงาน รวมทั้งกระบวนการสะสมทุน เป็นต้น ดังนั้นมนุษย์ในบทบาทนี้ไม่ได้เท่าเทียมกัน และความไม่เท่าเทียมดังกล่าวยิ่งถูกตอกย้ำว่าเป็นผลลัพธ์ตามธรรมชาติอันเกิดจากกลไกด้านเสรีภาพและความสามารถส่วนบุคคลที่ต่างกัน ดังนั้นสิทธิในทรัพย์สินจึงกลายเป็นสิทธิแกนกลางที่ค้ำจุนโครงสร้างชนชั้นอย่างชัดเจน ผลผลิตจากการวิเคราะห์ระหว่างมนุษย์ทั้งสองประเภทนี้ถือเป็นสาระสำคัญของการวิพากษ์สิทธิมนุษยชนของมาร์กซ์ ที่สะท้อนมุมมองว่าสิทธิมนุษยชนแบบเสรีนิยมนั้นแม้สามารถปลดปล่อยมนุษย์ในมิติการเมืองได้ แต่ก็ไม่สามารถปลดปล่อยมนุษย์จากการครอบงำทางเศรษฐกิจได้อย่างแท้จริงแต่อย่างใด

ทั้งนี้ข้อสรุปเกี่ยวกับมโนทัศน์ของมาร์กซ์ว่าด้วยการวิเคราะห์สิทธิมนุษยชนผ่านโครงสร้างชนชั้นนั้นช่วยจุดประกายข้อคำถามใหม่ ๆ ต่อความเป็นสากล ความเป็นกลาง และความเสมอภาคของสิทธิในรัฐทุนนิยม ด้วยหลักพื้นฐานว่าสิทธิมนุษยชนจะไม่สามารถเข้าใจได้อย่างเพียงพอหากแยกออกจากการพิจารณาโครงสร้างการผลิต ความสัมพันธ์เชิงชนชั้น และอำนาจทางเศรษฐกิจที่กำหนดเงื่อนไขการเข้าถึงสิทธิในชีวิตจริง ขณะเดียวกันจุดยืนเกี่ยวกับสิทธิตามแนวคิดของมาร์กซ์ก็ไม่ได้มองสิทธิเป็นเพียงหลักการทางศีลธรรมหรือนัยทางกฎหมายเท่านั้น แต่พยายามทบทวนบริบทของสิทธิในฐานะปรากฏการณ์หนึ่งทางสังคมที่ฝังตัวอยู่ในความขัดแย้งเชิงโครงสร้างของสังคมทุนนิยม ผ่านข้อถกเถียงระหว่างระหว่างมนุษย์เชิงสิทธิ และมนุษย์เศรษฐกิจ ที่นับเป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับประกอบการอธิบายความย้อนแย้งของสิทธิมนุษยชนสมัยใหม่ เนื่องจากมนุษย์ในฐานะพลเมืองถูกทำให้ปรากฏในพื้นที่การเมืองและกฎหมายในฐานะผู้มีสิทธิเท่าเทียมกัน มีเสรีภาพและ

Library and Learning, University of Phayao

ศักดิ์ศรีในเชิงนามธรรม ขณะเดียวกันมนุษย์คนเดียวกันนั้นกลับต้องดำรงอยู่ในพื้นที่เศรษฐกิจในฐานะปัจเจกที่ไม่เท่าเทียมกันอย่างลึกซึ้งในเชิงวัตถุ ดังนั้นความแตกต่างในการครอบครองทรัพยากร โอกาส และอำนาจต่อรองจึงทำให้การใช้สิทธิในทางปฏิบัติจึงมีความแตกต่างกันตามตำแหน่งทางชนชั้นอย่างปฏิเสธไม่ได้

ข้อเสนอผ่านกรอบคิดเกี่ยวกับมโนทัศน์ของมาร์กซ์ที่จำแนกระหว่างสิทธิมนุษยชน และสิทธิของมนุษย์เศรษฐกิจนั้น ถือว่าได้นำไปสู่การทบทวนจุดยืนเชิงปฏิบัติการในมิติใหม่ของสิทธิมนุษยชนซึ่งทำหน้าที่ในบริบทอุดมการณ์หลักที่รองรับการสร้างความชอบธรรมให้กับรัฐทุนนิยม โดยเฉพาะความไม่เสมอภาคทางเศรษฐกิจมักถูกทำให้มองไม่เห็นหรือถูกทำให้ดูเป็นเรื่องธรรมชาติของตลาดเท่านั้น ขณะเดียวกันความเสมอภาคในด้านกฎหมายจึงไม่ได้นำไปสู่ความเสมอภาคในการใช้ชีวิตจริงแต่อย่างใด ข้อวิพากษ์ดังกล่าวสะท้อนถึงการมองสิทธิในฐานะอุดมการณ์ของรัฐทุนนิยม ซึ่งช่วยรักษาเสถียรภาพของโครงสร้างชนชั้นมากกว่าท้าทายระบบที่เป็นอยู่ แม้มาร์กซ์ไม่ได้ปฏิเสธหหลักการของสิทธิมนุษยชนโดยสิ้นเชิง แต่พยายามเปิดเผยมุมมองที่แตกต่างว่าสิทธิเป็นผลลัพธ์ของความขัดแย้งทางชนชั้น ดังนั้นสิทธิจึงไม่ใช่ของขวัญจากรัฐหรือหลักการทั่วไปในการเมือง แต่เป็นผลจากการต่อรอง การกดดัน และการต่อสู้ของกลุ่มทางสังคม จึงส่งผลให้สิทธิเป็นเครื่องมือประเภทหนึ่งที่มีลักษณะเป็นพลวัตและสามารถถูกขยาย หรือจำกัด หรือบิดเบือนได้ตามดุลอำนาจในสังคม

โดยสรุปในภาพรวมแล้วการวิเคราะห์สิทธิมนุษยชนผ่านโครงสร้างชนชั้นของมาร์กซ์นอกจากช่วยเปิดเผยถึงข้อจำกัดเกี่ยวกับการมองสิทธิแบบนามธรรมแล้ว ยังช่วยให้เข้าใจสิทธิในฐานะปรากฏการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจอย่างแยกไม่ออก ตอกย้ำชัดเจนว่าสิทธิมนุษยชนจึงไม่ใช่จุดสิ้นสุดของการปลดปล่อยมนุษย์ออกจากการถูกควบคุม ครอบงำจากโครงสร้างเศรษฐกิจ แต่ถือเป็นเครื่องมือต่อสู้ในสนามการเมืองที่สะท้อนและขยายความขัดแย้งเชิงโครงสร้างของสังคมทุนนิยม ดังนั้นการทำความเข้าใจสิทธิมนุษยชนด้วยมโนทัศน์นี้ จึงถือเป็นกรอบคิดเชิงวิพากษ์ต่อแนวคิดเสรีนิยมที่สำคัญที่จะช่วยนำไปสู่การพัฒนากระบวนการสิทธิมนุษยชนแนวทางใหม่ที่ตระหนักถึงเงื่อนไขเชิงวัตถุ อำนาจ และโครงสร้างชนชั้นอย่างจริงจังในบริบทร่วมสมัย

1.3.4 บทบาทของรัฐในฐานะตัวแทนของทุน

นอกเหนือจากการสำรวจประเด็นเกี่ยวกับสิทธิในฐานะอุดมการณ์ของรัฐทุนนิยม และสิทธิในฐานะพื้นที่ของการต่อสู้ทางชนชั้นซึ่งถือเป็นกุญแจในการสร้างภาพใหม่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนตามกรอบแนวคิดของมาร์กซ์แล้ว ประเด็นสำคัญอีกประการคือข้อวิพากษ์สิทธิที่จำแนกออกเป็นสิทธิมนุษยชน และสิทธิของมนุษย์ทางเศรษฐกิจ ซึ่งนับเป็นการตอกย้ำจุดยืนทางญาณวิทยาต่อการกำหนดเป้าหมายสิทธิมนุษยชนผ่านโครงสร้างชนชั้นอีกด้วย นอกจากนี้ประเด็นการทบทวนบทบาทของรัฐในฐานะตัวแทนของทุน ถือเป็นหลักการสำคัญอีกประการสำหรับใช้ประกอบการนำเสนอมโนทัศน์เกี่ยวกับสิทธิที่น่าสนใจในบริบทร่วมสมัย กล่าวคือในกรอบการวิเคราะห์ของมาร์กซ์นั้น รัฐไม่ได้เป็นองค์กรที่เป็นกลางหรือถูกจัดวางอยู่นอกเหนือความขัดแย้งทางชนชั้น แต่เป็นส่วนหนึ่งในโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองที่ทำหน้าที่ธำรงรักษาเงื่อนไขของการสะสมทุน ดังนั้นบทบาทของรัฐในฐานะตัวแทนของทุนจึงสะท้อนให้เห็นผ่านการกำหนดนโยบาย กฎหมาย และดำเนินการผ่านกลไกสถาบันอื่นที่เอื้อต่อการดำรงอยู่และการขยายตัวของระบบทุนนิยมเท่านั้น (Harvey, 2005)

ด้วยมุมมองดังกล่าวทำให้เห็นว่าสิทธิมนุษยชนไม่ได้ถูกปฏิเสธโดยรัฐ แต่กลับถูกจัดวางให้อยู่ภายใต้กลไกที่ไม่กระทบต่อความสัมพันธ์ขั้นพื้นฐานของมนุษย์ โดยที่รัฐจะทำหน้าที่รับรองสิทธิในเชิงนามธรรม โดยเฉพาะสิทธิในทรัพย์สิน เสรีภาพในการทำสัญญา และเสรีภาพทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นเงื่อนไขจำเป็นต่อการทำงานของตลาดทุนเป็นสำคัญ ซึ่งการนิยามสิทธิประเภทนี้ก็จะได้รับการคุ้มครองอย่างเข้มแข็ง ในขณะที่สิทธิด้านอื่น เช่น สิทธิทางสังคม สิทธิทางวัฒนธรรม ที่ไม่เกี่ยวข้องกับกลไกข้างต้นกลับถูกทำให้เป็นเรื่องรองที่ถูกผูกไว้กับความสามารถของตลาดและงบประมาณภายนอกรัฐเท่านั้น (Poulantzas, 1978) นอกจากนี้บทบาท

Library and Learning, University of Phayao

ของรัฐในฐานะตัวแทนของทุน ยังทำหน้าที่ในการประสานจัดการความขัดแย้งระหว่างชนชั้นโดยเฉพาะนายทุนกับแรงงาน กล่าวคือรัฐไม่ได้ทำหน้าที่ปราบปรามแรงงานอย่างตรงไปตรงมาเสมอไป แต่เลือกใช้กลไกทางกฎหมายและกลไกนโยบายสาธารณะในการควบคุมความรุนแรงพร้อมกับทำให้ความขัดแย้งระหว่างชนชั้นกลายเป็นเรื่องปกติผ่านระบบแรงงานสัมพันธ์ มาตรการคุ้มครองแรงงาน หรือการจัดสวัสดิการพื้นฐานในระดับที่ไม่กระทบต่อโครงสร้างการสะสมทุนของนายทุน สิทธิเหล่านี้จึงทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการประคองเสถียรภาพของระบบเศรษฐกิจมากกว่าที่จะเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางชนชั้นอย่างแท้จริง

ดังนั้นหากพิจารณาภายใต้บริบทของทุนนิยมร่วมสมัย จึงทำให้เห็นว่าบทบาทของรัฐในฐานะตัวแทนของทุนยิ่งปรากฏชัดเจนผ่านนโยบายเสรีนิยมใหม่ผ่านแนวทางการแปรรูปทรัพย์สินสาธารณะ การลดบทบาทรัฐด้านสวัสดิการ หรือการผ่อนคลายกฎระเบียบแรงงาน เป็นต้น ซึ่งนโยบายต่าง ๆ นี้ถูกอธิบายภายใต้กฎความชอบธรรมที่รองรับด้วยนิยามของมูลค่าการลงทุน การรักษาเสถียรภาพทางการเงิน ประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ รวมถึงเสรีภาพของตลาด แต่ในเชิงโครงสร้างกลับทำให้เกิดการจัดลำดับความสำคัญของสิทธิและผู้ซึ่งควรได้รับสิทธิอย่างเป็นธรรม โดยรัฐให้ความคุ้มครองต่อทุนและผู้ประกอบการมากกว่าผู้ใช้แรงงานและกลุ่มเปราะบาง ซึ่งตอกย้ำจุดยืนเกี่ยวกับรัฐในกรอบทฤษฎีมาร์กซิสม์ที่อธิบายลักษณะของทั้งรัฐเชิงบังคับและรัฐเชิงอุดมการณ์ กล่าวคือนอกจากรัฐจะใช้กฎหมายและอำนาจบังคับในการคุ้มครองทรัพย์สินและระเบียบตลาดแล้ว รัฐยังผลิตวาทกรรมสิทธิมนุษยชน ความเสมอภาค และหลักนิติรัฐเพื่อสร้างความยินยอมต่อระเบียบทางเศรษฐกิจที่ผลิตซ้ำความไม่เสมอภาค บทบาทดังกล่าวของรัฐส่งผลทำให้สิทธิจึงกลายเป็นทั้งกลไกที่รองรับและปิดบังความสัมพันธ์เชิงชนชั้นในเวลาเดียวกัน ซึ่งจากบทบาทของรัฐทั้งสองมิติทำให้การมองปัญหาสิทธิมนุษยชนที่เกิดขึ้นจึงไม่ใช่เพียงปัญหาการบังคับใช้กฎหมายในระดับทั่วไปเท่านั้น แต่นับเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างของอำนาจและการสะสมทุนที่มีอยู่ภายใต้ระบบของรัฐที่เอื้อให้ทุนและกลไกตลาดเสรี ดังนั้นการมองรัฐในฐานะตัวแทนของทุนตามแนวคิดมาร์กซิสม์ช่วยเปิดมิติการวิเคราะห์สิทธิมนุษยชนในระดับที่ลึกกว่าการเรียกร้องเชิงนโยบายหรือกฎหมายทั่วไปเท่านั้น

Library and Learning, University of Phayao

1.4 “สิทธิ” ภายใต้กรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองกับแนวคิดหลังอาณานิคม

แนวคิดหลังอาณานิคม (postcolonialism) ถือเป็นหนึ่งในวิธีวิทยาการศึกษาเชิงวิพากษ์ที่พยายามตรวจสอบวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และระบอบอำนาจจากชุดความรู้ที่ตกทอดผ่านลัทธิล่าอาณานิคม และจักรวรรดินิยมในคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยเฉพาะการทำความเข้าใจผลที่เกิดขึ้นกับสังคมและวิถีชีวิตของมนุษย์ที่ถูกควบคุมโดยการปกครองของเจ้าอาณานิคม (นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ, 2564) ส่งผลให้สิทธิมนุษยชนซึ่งสามารถอาศัยกรอบวิเคราะห์ผ่านแนวคิดหลังอาณานิคม เพื่อออกแบบวิธีวิทยาศึกษาสิทธิมนุษยชนผ่านบริบทของเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวหลังอาณานิคม ซึ่งมุ่งตั้งคำถามต่อความไม่เท่าเทียมเชิงโครงสร้างในระบบเศรษฐกิจโลก โดยช่วยทำให้เห็นว่าความเหลื่อมล้ำระหว่างประเทศไม่ได้เกิดจากความล้มเหลวภายในของรัฐโลกใต้อาณานิคมเพียงประการเดียว แต่ยังเป็นผลสืบเนื่องจากประวัติศาสตร์อาณานิคมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ถูกสถาปนาและส่งผานมาสู่โลกทุนนิยมสมัยใหม่ ซึ่งโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และการเงินระหว่างประเทศจึงทำหน้าที่ผลิตซ้ำความไม่เสมอภาคในรูปแบบที่ซับซ้อนและแฝงเร้นอยู่ในบริบทต่าง ๆ ของประเทศเหล่านี้อยู่เสมอ ดังนั้นการทบทวนสิทธิด้วยกรอบวิเคราะห์นี้ พยายามทบทวนอาณาบริเวณที่เกี่ยวเนื่องด้วยมรดกของอาณานิคมที่ไม่ได้สิ้นสุดลงพร้อมกับการได้รับเอกราช แต่ยังคงฝังแน่นอยู่ในโครงสร้างการผลิต ระบบการค้า รูปแบบการพัฒนาที่ส่งผลต่อการจัดลำดับคุณค่าของมนุษย์ ซึ่งล้วนขยายผลสู่การผลิตซ้ำความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างผ่านปรากฏการณ์การละเมิดสิทธิมนุษยชนที่เกิดขึ้นในประเทศโลกที่สาม อันเป็นผลจากการถูกจำกัดทั้งโดยกลไกรัฐภายในประเดศ รวมถึงโครงสร้างเศรษฐกิจโลกที่กำหนดขอบเขตของสิทธินั้นอย่างมีนัยสำคัญ

สถานการณ์ด้านสิทธิมนุษยชนในกลุ่มประเทศอาณานิคมทั้งหลาย ซึ่งถูกนิยามภายใต้บริบทของกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายนั้น สะท้อนผ่านมุมมองที่น่าสนใจของวอลเตอร์ รอดนีย์ ในเอกสารสำคัญเรื่อง How Europe Underdeveloped Africa (Rodney, 1972) ว่าด้วยการที่ทุนนิยมโลกทำให้ประเทศแอฟริกาส่วนใหญ่ยังไม่พัฒนา อีกทั้งโครงสร้างของรัฐไม่สอดรับกับการพัฒนาที่ยั่งยืนในมุมมองของโลกที่ควรจะเป็น เนื่องจากขาดการวิเคราะห์เงื่อนไขการปลดปล่อยจากการกดขี่ของจักรวรรดินิยมและระบบทุนนิยมผ่านการสร้างองค์กรภาคประชาชนและการเสริมสร้างพลังให้ชนชั้นแรงงานเพื่อสร้างสังคมที่เท่าเทียม (ไม่ใช่แค่การพึ่งพาตะวันตก) โดยมีหัวใจสำคัญคือการศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความไม่เท่าเทียมที่ตกค้างจากยุคอาณานิคมมาสู่ยุคปัจจุบัน ข้อเสนอดังกล่าวถือเป็นตัวแบบวิเคราะห์ตัวอย่างในการช่วยเปิดโปงความเข้าใจแบบกระแสหลักที่มองการพัฒนาเป็นเส้นตรงและเป็นสากล ซึ่งร็อดนีย์เสนอว่าความมั่งคั่งของโลกตะวันตกเกิดขึ้นพร้อมกับการทำให้โลกอาณานิคมยังคงอยู่อยู่ในสภาพของการพึ่งพาและด้อยพัฒนา ยืนยันชัดเจนว่าการพัฒนาของฝ่ายหนึ่งจึงมักผูกโยงอย่างแยกไม่ออกกับการกดทับของอีกฝ่ายหนึ่ง โดยเฉพาะเครื่องมือโครงสร้างหนี้โลก และระบบการเงินระหว่างประเทศซึ่งทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการสืบทอดความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบอาณานิคมใหม่ผ่านการพึ่งพาเงินกู้อยู่เสมอ ส่งผลให้ประเทศในกลุ่มโลกที่สามต้องสูญเสียอิสระในการกำหนดนโยบายสาธารณะพร้อมกับการถูกจำกัดความสามารถในการให้ความคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐานแก่ประชาชน จึงสะท้อนภาพของสิทธิมนุษยชนที่ถูกผูกไว้กับความสามารถในการชำระหนี้และความเชื่อมั่นของตลาดมากกว่าความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์

อย่างไรก็ตามจากสถานการณ์การครอบงำกลุ่มประเทศโลกที่สามดังกล่าว ได้จุดประกายให้เกิดการเคลื่อนไหวเพื่อรักษาอธิปไตยทางเศรษฐกิจขึ้นในฐานะปฏิบัติการท้าทายโครงสร้างดังกล่าวทั้งระบบทุนนิยมโลก มรดกอาณานิคม และอำนาจของสถาบันระหว่างประเทศ ซึ่งการใช้กรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองแนวหลังอาณานิคมนี้จะช่วยทำให้เห็นว่าการต่อสู้เพื่อสิทธิมนุษยชนในกลุ่มประเทศใต้อาณานิคมนั้นไม่อาจแยกออกจากการต่อสู้เพื่อควบคุมทรัพยากร การกำหนดนโยบาย ตลอดจนการนิยามการพัฒนาด้วยตนเอง ขณะเดียวกันการอาศัยกรอบวิเคราะห์ดังกล่าวยังช่วยเปิดเผยเบื้องหลังของโครงสร้างเศรษฐกิจโลกปัจจุบัน (โลกาภิวัตน์ทุนนิยม) ที่ยังคงดำรงอยู่ด้วยเป้าหมายเพียงแค่การรักษาผลประโยชน์ของอดีตเจ้าอาณานิคมและทำให้ประเทศที่เคยถูกปกครองยังคงอยู่ในสถานะที่เสียเปรียบ รวมทั้งยังถูกควบคุมอย่างต่อเนื่องผ่านกลไกที่ซับซ้อนกว่าการครอบงำอำนาจอธิปไตยทางการปกครองเช่นในอดีตที่ผ่านมา นอกจากนี้การเปิดมุมมองใหม่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยของกลุ่มประเทศเหล่านี้ คาดว่าจะนำไปสู่การสร้างข้อถกเถียงชุดใหม่ผ่านข้อเสนอว่าการเรียกร้องสิทธิที่แท้จริงนั้นจำเป็นต้องท้าทายทั้งโครงสร้างทุนนิยมโลก มรดกของอาณานิคม และอำนาจเชิงความรู้ที่กำหนดกรอบของสิทธิอย่างถอนรากถอนโคน ดังนั้นการพิจารณาสิทธิภายใต้กรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองกับแนวคิดหลังอาณานิคมนี้ จึงเป็นกรอบสำคัญสำหรับการพัฒนาการศึกษาสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยที่ยึดโยงกับบริบท ประสบการณ์ และการต่อสู้ของสังคมโลกใต้อย่างจริงจัง

1.4.1 มรดกอาณานิคมกับการผลิตซ้ำความไม่เท่าเทียมเชิงโครงสร้าง

อนิบัล กิฮาโนได้อธิบายนัยยะเกี่ยวกับมรดกของลัทธิอาณานิคมว่าไม่ได้สิ้นสุดลงพร้อมกับการได้รับเอกราชทางการเมืองของกลุ่มประเทศที่เคยอยู่ใต้อาณานิคมทั้น แต่ยังคงฝังแน่นอยู่ในโครงสร้างเศรษฐกิจการเมือง และสังคมในฐานะกลไกผลิตซ้ำความไม่เท่าเทียมเชิงโครงสร้างในรูปแบบใหม่อย่างต่อเนื่องภายใต้ระบบทุนนิยมโลกที่มีอิทธิพลอย่างมาก (Quijano, 2000) ดังนั้นสิทธิมนุษยชนจึงควรนำมาสู่การทบทวนจุดยืนใหม่ที่มีต่อแนวคิดอาณานิคมที่ไม่ใช่เพียงชุดเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์เท่านั้น แต่ถือเป็นกระบวนการเชิงโครงสร้างที่ยังคงกำหนดความสัมพันธ์ของอำนาจในปัจจุบันโดยเฉพาะมิติทางด้านเศรษฐกิจ เนื่องจากระเทศเจ้าอาณานิคมเดิมได้จัดวางบทบาทของรัฐใต้อาณานิคมให้เป็นแหล่งทรัพยากร วัตถุดิบ และแหล่งแรงงาน

Library and Learning, University of Phayao

ราคาถูกเพื่อรองรับการสะสมทุนของประเทศเจ้าอาณานิคม ขณะเดียวกันยังส่งผลต่อโครงสร้างการผลิตแบบพึ่งพาการส่งออกสินค้าเกษตรหรือทรัพยากรธรรมชาติแบบเดิมไปสู่การพัฒนาอุตสาหกรรมภายใน ส่งผลให้เศรษฐกิจของประเทศอาณานิคมทั้งหลายจึงขาดความหลากหลายและมีความเปราะบางต่อแรงกระแทกจากตลาดโลกอย่างปฏิเสธไม่ได้ ซึ่งเงื่อนไขกำหนดความไม่สมดุลนี้ไม่ได้ถูกแก้ไขหลังการให้เอกราชแต่อย่างใด แต่กลับถูกผลิตซ้ำให้ดำรงอยู่ต่อไปในรูปแบบใหม่ผ่านระบบการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศ ขณะที่มิติทางการเมืองเกี่ยวกับอำนาจของรัฐหลังอาณานิคมจำนวนมากที่รับช่วงต่อโครงสร้างรัฐแบบรวมศูนย์และระบบกฎหมายที่ถูกออกแบบมาเพื่อควบคุมประชากรมากกว่าคุ้มครองสิทธิ รัฐเหล่านี้จึงมักเผชิญกับวิกฤตความชอบธรรม และต้องพึ่งพาทั้งอำนาจบังคับและการสนับสนุนจากภายนอกเพื่อธำรงเสถียรภาพไว้อย่างเข้มงวด โครงสร้างดังกล่าวส่งผลต่อการจำกัดขีดความสามารถของรัฐในการให้บริการสาธารณะเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนอย่างมีประสิทธิภาพ ประกอบกับการควบคุมสิทธิทางการเมืองและสังคมมักถูกทำให้เป็นไร้พลังเพียงพอต่อการเคลื่อนไหวของประชาชน เนื่องจากข้ออ้างด้านความมั่นคงและการพัฒนาที่รัฐต้องกำหนดควบคุมอย่างเข้มงวดทั้งในกิจกรรมทางการเมืองและกิจกรรมทางสังคมอยู่เสมอ ดังนั้นจากการประเมินมรดกอาณานิคมที่ยังดำรงอยู่ผ่านการครอบงำในมิติต่าง ๆ ส่วนใหญ่จึงยังคงไว้ซึ่งดุลอำนาจของกลุ่มประเทศเจ้าอาณานิคมอยู่เสมอ ส่งผลให้ชุดความรู้ท้องถิ่นว่าด้วยการพัฒนา ระบบเศรษฐกิจแบบชุมชน และวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมโลกใต้อาณานิคมจึงถูกทำให้ด้อยคุณค่าหรือถูกมองว่าเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาส่งผลให้กลุ่มชายขอบ เช่น ชุมชนชนพื้นเมือง เกษตรกรรายย่อย และแรงงานนอกระบบ ถูกกีดกันออกจากกรอบการคุ้มครองสิทธิอย่างเป็นระบบ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2541)

นอกจากนี้ความไม่เท่าเทียมเชิงโครงสร้างจากมรดกของเจ้าอาณานิคมที่ปรากฏในกลุ่มประเทศอาณานิคมข้างต้นแล้ว ความไม่สมดุลของอำนาจยังถูกขยายในระดับโลกผ่านการจัดลำดับอำนาจระหว่างประเทศอย่างปฏิเสธไม่ได้กล่าวคือ ประเทศอาณานิคมส่วนใหญ่แม้จะมีอธิปไตยในเชิงกฎหมาย แต่กลับถูกจำกัดอำนาจหรือแทรกแซงในการกำหนดนโยบายต่าง ๆ โดยเฉพาะนโยบายด้านเศรษฐกิจอันเป็นผลจากเงื่อนไขของกลไกการค้าในตลาดโลก กลไกสถาบันการเงินระหว่างประเทศ ตลอดจนกลไกบรรษัทข้ามชาติอย่างหลากหลาย ซึ่งเงื่อนไขเหล่านี้ส่งผลให้รัฐต้องจัดลำดับความสำคัญของเสถียรภาพทางการเงินเหนือการคุ้มครองสิทธิของประชาชนอย่างมีนัยสำคัญ ตอกย้ำกลไกผลิตซ้ำความไม่เท่าเทียมเชิงโครงสร้างที่สืบทอดจากอาณานิคมเดิมทำให้เกิดช่องว่างระหว่างสิทธิที่ต้องรับรองไว้ภายใต้หลักปฏิญญาสากลกับสิทธิที่บังคับใช้ได้จริง สถานการณ์เหล่านี้ถูกฉายภาพให้เห็นว่าสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมืองอาจถูกประกาศรับรองตามมาตรฐานสากล แต่การเข้าถึงและรับรองสิทธิทางเศรษฐกิจ สิทธิทางสังคม และสิทธิวัฒนธรรมกลับขึ้นอยู่กับตำแหน่งทางชนชั้น เชื้อชาติ และภูมิศาสตร์ จึงตอกย้ำให้เห็นว่ามรดกอาณานิคมจึงไม่เพียงจำกัดการพัฒนาเชิงโครงสร้าง แต่ยังมีอิทธิพลลึกลงไปในระดับควบคุม ครอบงำและจำกัดความเป็นไปได้ของการมีชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรีของมนุษย์ที่ควรจะมีสิทธิพื้นฐานที่นำไปสู่การปฏิบัติเพื่อความเท่าเทียมในชีวิตประจำวัน ดังนั้นมุมมองใหม่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนที่สังเคราะห์ผ่านกรอบการศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวหลังอาณานิคมนี้ช่วยชี้ให้เห็นว่าปัญหาความไม่เท่าเทียมและการละเมิดสิทธิมนุษยชนในกลุ่มประเทศอาณานิคมจึงไม่อาจอธิบายได้ด้วยปัจจัยภายในเพียงด้านเดียว แต่ต้องพิจารณาถึงเบื้องหลังถึงมรดกของกลุ่มเจ้าอาณานิคมทั้งหลายในฐานะเบื้องหลังกลไกอำนาจที่ยังคงทำงานอยู่ ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการพัฒนากรอบสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยที่จะนำไปสู่การตอบสนองต่อคุณค่าสิทธิมนุษยชนสำหรับกลุ่มประเทศอาณานิคมในบริบทยุคหลังอาณานิคมอย่างแท้จริง

1.4.2 กรณีศึกษา: เอเชียตะวันออกเฉียงใต้และประเทศไทยในบริบทหลังอาณานิคม

ภายใต้กรอบคิดสำคัญตามที่ปรากฏในเอกสารเรื่อง “The Wretched of the Earth” โดยฟรานตซ์ ฟาน็อง ที่นำเสนอการวิเคราะห์เชิงจิตวิทยาและสังคมของการล่าอาณานิคม รวมถึงเส้นทางสู่การปลดปล่อย

Library and Learning, University of Phayao

และกระบวนการสร้างชาติของกลุ่มประเทศที่ได้รับอาณานิคม พบว่าแม้หลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะมีประสบการณ์อาณานิคมที่แตกต่างกันทั้งในรูปแบบการตกเป็นอาณานิคมโดยตรงรวมถึงการตกอยู่ภายใต้อิทธิพลจักรวรรดินิยมทางเศรษฐกิจ แต่ความไม่เท่าเทียมเชิงโครงสร้างที่สืบทอดมาจากยุคอาณานิคมกลับปรากฏอย่างชัดเจนในภูมิภาคนี้ผ่านกลไกทางเศรษฐกิจที่ถูกทำให้มุ่งเน้นการส่งออกวัตถุดิบเป็นหลัก ส่งผลให้ประเทศต่าง ๆ ต้องพึ่งพาการลงทุนจากภายนอก และการรวมศูนย์อำนาจรัฐ ล้วนเป็นผลพวงจากการจัดวางบทบาทของภูมิภาคในระบบทุนนิยมโลกตั้งแต่ยุคอาณานิคมตามที่ปรากฏในหลายประเทศ เช่น อินโดนีเซีย มาเลเซีย และเวียดนาม เป็นต้น (ชุติเดช เมธีชุติกุล, 2565) ซึ่งระบบเศรษฐกิจในยุคอาณานิคมมักถูกออกแบบเพื่อรองรับความต้องการของเจ้าอาณานิคมผ่านการผลิตสินค้าเกษตรเชิงเดี่ยวมีผลทำให้แรงงานราคาถูกอย่างมีนัยสำคัญ ทั้งนี้แม้หลังประเทศอาณานิคมต่างได้รับเอกราช แต่โครงสร้างการผลิตดังกล่าวกลับไม่ได้ถูกปรับเปลี่ยนไปแต่อย่างใด ซ้ำยังถูกผนวกเข้ากับทุนนิยมโลกสมัยใหม่ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ส่งผลให้ประเทศเหล่านี้ยังคงเผชิญกับความเปราะบางทางเศรษฐกิจ ตลอดจนความเหลื่อมล้ำด้านรายได้และขยายไปสู่การถูกจำกัดการเข้าถึงสิทธิของประชาชน โดยเฉพาะกลุ่มแรงงานและเกษตรกรรายย่อย

หากพิจารณาในมิติด้านสิทธิมนุษยชน อาจพบความสอดคล้องกันว่ากรณีของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (รวมถึงประเทศไทย) ต่างแสดงให้เห็นว่าความไม่เท่าเทียมเชิงโครงสร้างจากมรดกอาณานิคมไม่ได้เป็นเพียงปัญหาทางเศรษฐกิจเพียงมิติเดียวเท่านั้น แต่มักผูกโยงเข้ากับปัญหาการเมืองของสิทธิอย่างลึกซึ้ง ตลอดจนมีผลต่อการเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชน เช่น ที่อยู่อาศัย การทำกิน การคุ้มครองแรงงาน และการมีส่วนร่วมกำหนดนโยบายที่ยังคงถูกกำหนดโดยตำแหน่งทางชนชั้น และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับทุน เป็นต้น ดังนั้นกรณีศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และประเทศไทยในฐานะสังคมหลังอาณานิคมนี้จึงตอกย้ำความสำคัญของการประยุกต์กรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองแนวหลังอาณานิคมว่าการทำความเข้าใจสิทธิมนุษยชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จำเป็นต้องพิจารณามรดกอาณานิคมควบคู่กับโครงสร้างทุนนิยมโลกอย่างแนบแน่น อีกทั้งการอธิบายปัญหาเกี่ยวกับสิทธิด้วยกรอบกฎหมายหรือการบริหารจัดการภายในรัฐเพียงอย่างเดียวสำหรับกรณีประเทศไทยนั้นอาจไม่เพียงพอ แม้จะไม่ตกเป็นอาณานิคมโดยตรง แต่ปฏิเสธไม่ได้ว่าจากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์การเมืองไทยถูกเชื่อมโยงกับบริบทการเป็นรัฐกึ่งอาณานิคม (semi-colonial state) ที่ถูกผนวกเข้ากับระบบทุนนิยมโลกผ่านสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมจากสนธิสัญญาเบาว์ริ่ง (ค.ศ.1855) การเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต (extraterritoriality) การเปิดเสรีทางการค้า รวมถึงการพึ่งพาและการจัดระเบียบรัฐสมัยใหม่ผ่านกลไกการปฏิรูประบบราชการตามแบบตะวันตกตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งล้วนส่งผลให้โครงสร้างของรัฐและโครงสร้างเศรษฐกิจจึงถูกกำหนดทิศทางให้สอดรับกับผลประโยชน์ของทุนต่างชาติและชนชั้นนำภายในประเทศมากกว่าเน้นการกระจายทรัพยากรอย่างเท่าเทียมตามหลักสิทธิมนุษยชน

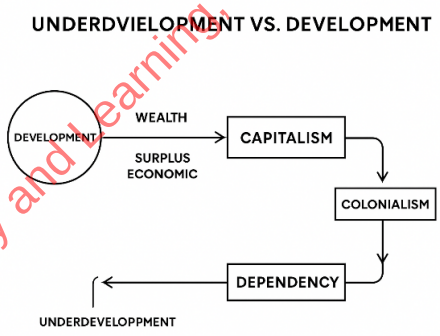
จากเงื่อนไขข้างต้นแสดงให้เห็นว่าปมปัญหาที่เกิดจากผลผลิตของการเป็นอาณานิคมในอดีตมักส่งผลต่อโครงสร้างการถือครองที่ดินที่กระจุกตัว ระบบแรงงานที่พึ่งพาแรงงานราคาถูก และการพัฒนาที่เน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจมากกว่าความเป็นธรรมทางสังคม ขณะเดียวกันประเด็นเกี่ยวกับสิทธิในที่ดิน สิทธิแรงงาน และสิทธิของชุมชนท้องถิ่นโดยเฉพาะในพื้นที่ชนบทและพื้นที่ชายแดน จึงถูกจำกัดภายใต้กรอบการพัฒนาและความมั่นคงของรัฐ ตอกย้ำถึงแนวโน้มการดำเนินการด้านสิทธิมนุษยชนในประเทศไทยจึงมักปรากฏในลักษณะการให้ความสำคัญกับสิทธิที่รับรองในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน แต่ไม่สามารถเข้าถึงได้อย่างแท้จริงในเชิงโครงสร้าง นอกจากนี้การพึ่งพาการลงทุนจากต่างประเทศและห่วงโซ่การผลิตระดับโลกทำให้รัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมถึงประเทศไทย ต้องจัดลำดับความสำคัญโดยยึดหลักการส่งเสริมเสถียรภาพทางเศรษฐกิจและสร้างความเชื่อมั่นของนักลงทุน เหนือการคุ้มครองสิทธิแรงงาน สิทธิชุมชนและสิทธิสิ่งแวดล้อม ดังนั้นกลไกดังกล่าวจึงสะท้อนมรดกที่ตกทอดจากการล่าอาณานิคมดั้งเดิมไปสู่ปฏิบัติการในรูปแบบใหม่ผ่น

Library and Learning, University of Phayao

แนวคิดหลังอาณานิคม ซึ่งอำนาจไม่ได้ปรากฏผ่านการใช้กำลังทหารหรือใช้อำนาจควบคุมปกครองเป็นหลัก เช่นในอดีตโดยตรง แต่ใช้กลไกการทำงานผ่านตลาด สัญญา และระบอบการพัฒนาที่เข้ามาควบคุม ครอบงำกิจกรรมต่าง ๆ ของประเทศบริวารให้กลายเป็นส่วนหนึ่งกระบวนการผลิตซ้ำการล่าอาณานิคมชุดใหม่และเป็นผลให้เป้าหมายสิทธิมนุษยชนในกลุ่มประเทศอาณานิคม (ใหม่) นี้ ยังถูกท้าทายจากระบบโลกจนปัจจุบัน

1.4.3 ความด้อยพัฒนา จากทุนนิยมโลกและจักรวรรนิยมที่ทำให้แอฟริกาไม่พัฒนา

นอกเหนือจากประเด็นถกเถียงเกี่ยวกับกรณีศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และประเทศไทยในบริบทหลังอาณานิคมแล้ว ผลงานชิ้นสำคัญที่นำไปสู่การตั้งคำถามกับโครงสร้างสิทธิของกลุ่มประเทศอาณานิคมในบริบทของกลุ่มประเทศกำลังพัฒนานั้น ต่างมุ่งให้ความสำคัญไปที่ประเทศแถบแอฟริกา โดยเฉพาะผลงานศึกษาจากเรื่อง “How Europe Underdeveloped Africa” ของวอลเตอร์ รอดนีย์ (Rodne, 1972) ซึ่งถือเป็นหนึ่งในรากฐานสำคัญของการพัฒนากรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองแนวหลังอาณานิคม โดยเฉพาะการวิพากษ์ความสัมพันธ์ระหว่างทุนนิยมโลกกับประเทศโลกที่สามหรือประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย ในลักษณะของการตั้งคำถามเชิงโครงสร้างต่อกรอบการพัฒนาแบบตะวันตก และยึดติดแนวคิดกระแสหลักที่ใช้ประกอบการอธิบายความยากจนในฐานะการพัฒนาที่ล่าช้า/เฉื่อยชา (lack of development) เพียงมิติเดียว นอกจากนี้ข้อความคิดดังกล่าวได้เสนอจุดยืนชัดเจนว่าแอฟริกาไม่ได้ล้าหลังโดยธรรมชาติ และไม่ได้ขาดการพัฒนา แต่ถูกทำให้เกิดภาวะไม่พัฒนา (underdeveloped) ผ่านกระบวนการทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและการเมืองที่เชื่อมโยงอย่างเป็นระบบกับการขูดรีดทรัพยากรและกดขี่ผ่านระบบลัทธิจักรวรรดินิยม (imperialism) และ ทุนนิยมโลกโดยเฉพาะกลุ่มประเทศจากยุโรปจากอดีตถึงปัจจุบัน ดังนั้นภายใต้สภาวะของความไม่พัฒนาในที่นี้จึงไม่ใช่สภาวะเชิงลบที่แยกขาดจากมโนทัศน์ว่าด้วยความก้าวหน้า แต่เป็นอีกด้านหนึ่งของกระบวนการพัฒนาภายใต้อิทธิพลแบบทุนนิยมโลกที่ประเทศกำลังพัฒนาไม่สามารถก้าวข้ามได้นับจากอดีตถึงปัจจุบัน ทั้งนี้กลไกดังกล่าวสามารถสังเคราะห์ผ่านข้อความคิดตามภาพที่ 1.1

Library and Learning, University of Phayao

ภาพที่ 1.1 สภาวะของการถูกทำให้ไม่พัฒนาของประเทศกำลังพัฒนาประยุกต์ตามกรอบวิเคราะห์ของรอดนีย์ (ที่มา : ปรับจาก “การเมืองโลกที่สาม: ทฤษฎีการพัฒนา” โดยวัชรินทร์ ชาญศิลป์, 2550)

จากมุมมองของร็อดนีย์ที่เสนอว่าความมั่งคั่งของชาติตะวันตกและการตกเป็นเบี้ยล่างของแอฟริกามักเกิดขึ้นในเวลาเดียวกัน เนื่องจากยุโรปในฐานะเจ้าอาณานิคมร่วมสมัยไม่ได้ช่วยเหลือแอฟริกาให้พัฒนาขึ้น แต่กลับสร้างระบบเศรษฐกิจที่ดึงเอาทรัพยากร (เช่น แร่ธาตุ) และแรงงานมหาศาลจากแอฟริกาไปใช้ประโยชน์ในประเทศแม่ ยิ่งทำให้แอฟริกาขาดโอกาสในการสร้างอุตสาหกรรมของตัวเอง ถือเป็นการผลิตซ้ำกลไกการล่าอาณานิคมชุดใหม่ที่ยุโรปทำลายโครงสร้างสังคมและการเมืองดั้งเดิมของแอฟริกา แล้วแทนที่ด้วยสถาบันซึ่งออกแบบมาเพื่อรับใช้ผลประโยชน์ของเจ้าอาณานิคมเท่านั้น ดังนั้นภายใต้สภาวะของการถูกทำให้ไม่พัฒนา

ของประเทศกำลังพัฒนาตามกรอบวิเคราะห์ของรอดนีย์จึงสะท้อนถึงการทำลายโครงสร้างเดิมด้วยการขูดรีดทรัพยากรและแรงงานด้วยการพัฒนาที่ทำให้เกิดภาวะความด้อยพัฒนาเชื่อมโยงกัน

ทั้งนี้จากมโนทัศน์เกี่ยวกับทฤษฎีความด้อยพัฒนาของรอดนีย์แล้ว พบว่าช่วยสะท้อนมุมมองใหม่อีกทั้งเปลี่ยนกรอบการทำความเข้าใจต่อการพัฒนาที่มีผลต่อมโนทัศน์มิติด้านสิทธิมนุษยชน จากการมองเชิงเส้นและสากลไปสู่การมองเชิงโครงสร้างและประวัติศาสตร์ เนื่องด้วยความไม่พัฒนาไม่ใช่สาเหตุของความล้มเหลวที่เกิดขึ้นในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาต่าง ๆ แต่เป็นผลลัพธ์ของระบบทุนนิยมโลกที่ผลิตซ้ำความไม่เท่าเทียมอย่างแยบยล ส่งผลให้การทบทวนสิทธิมนุษยชนในโลกปัจจุบันจึงต้องเชื่อมโยงกับประเด็นเรื่องการจัดสรรอำนาจทรัพยากร และอธิปไตยทางเศรษฐกิจอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ภายใต้เงื่อนไขสำคัญดังนี้ (Rodney, 1972)

1) นิยามการพัฒนา และความไม่พัฒนาในมิติใหม่ กล่าวคือกรอบการพัฒนาที่ถูกจำแนกความหมายของการพัฒนาออกจากการเติบโตทางเศรษฐกิจแบบคับแคบที่มองว่าการพัฒนาคือความสามารถของสังคมในการควบคุมทรัพยากรของตนเอง สร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และยกระดับคุณภาพชีวิตของประชากรอย่างทั่วถึง ในทางกลับกันความไม่พัฒนาจึงไม่ใช่เพียงการวัดระดับรายได้เท่านั้น แต่หมายถึงสภาวะที่สังคมถูกดึงทรัพยากร แรงงาน และศักยภาพออกไปเพื่อรองรับการพัฒนาของสังคมอื่นด้วย ที่สะท้อนนิยามผ่านการพัฒนาของยุโรปและความไม่พัฒนาของแอฟริกาที่ถือเป็นกระบวนการเดียวกันที่เกิดขึ้นพร้อมและพึ่งพาอาศัยกัน ดังนั้นการสะสมทุนในยุโรปไม่อาจเกิดขึ้นได้หากปราศจากการขูดรีดทรัพยากรและแรงงานจากอาณานิคม ขณะเดียวกันแอฟริกาจึงไม่ได้อยู่นอกระบบโครงสร้างเศรษฐกิจโลก แต่ถูกผนวกรวมเข้าไปในระบบทุนนิยมในฐานะพื้นที่รองรับการสะสมทุนของประเทศเจ้าอาณานิคม

2) การเปลี่ยนผ่านกลไกความสัมพันธ์ระหว่างประเทศอาณานิคมกับเจ้าอาณานิคมด้วยการค้าภายใต้ระบบทุนนิยมโลกเข้ามาแทนที่ภาพจำของการค้าทาส การยึดครองดินแดน และการบังคับแรงงานในอดีต แม้ต่างเครื่องมือในการยึดครอง แต่ถือเป็นกลไกที่ส่งผลต่อการทำลายโครงสร้างเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของแอฟริกาอย่างปฏิเสธไม่ได้ ซึ่งอิทธิพลของกระแสทุนนิยมโลกแม้คาดหวังว่าจะส่งผลให้เกิดระบบการผลิตแบบยังชีพที่เข้มแข็งและเครือข่ายการค้าที่ยั่งยืนจากภายใน แต่ถูกทำลายด้วยเศรษฐกิจที่เน้นเพื่อการส่งออกซึ่งตอบสนองต่อความต้องการของตลาดยุโรปมากกว่าความต้องการของประชากรในท้องถิ่น ซึ่งกระบวนการนี้ไม่ได้เพียงทำให้แอฟริกาสูญเสียทรัพยากรทางวัตถุเท่านั้น แต่ยังขยายผลไปสู่การทำลายศักยภาพการพัฒนาในระยะยาว ทั้งแรงงานที่ถูกพรากไป โครงสร้างการเมืองที่ถูกบิดเบือน และความรู้ท้องถิ่นที่ถูกลดคุณค่า ส่งผลให้ความไม่พัฒนาจึงเป็นการสะสมทุนที่มาพร้อมกับการถอนศักยภาพอย่างต่อเนื่องถึงปัจจุบัน

3) กระแสของทุนนิยมโลกและการสืบทอดความไม่พัฒนา กล่าวคือเนื่องจากสภาวะความไม่พัฒนาไม่ได้จบลงพร้อมกับการสิ้นสุดของลัทธิล่าอาณานิคมโดยตรงเช่นในอดีต แต่ถูกสืบทอดในรูปแบบใหม่ผ่านทุนนิยมโลกที่มาพร้อมกับระบบการค้า กลไกตลาดและการลงทุน และการเงินระหว่างประเทศ ซึ่งล้วนทำหน้าที่ผนวกประเทศโลกกำลังพัฒนาทั้งหลายเข้าไปในระบบเศรษฐกิจโลกในฐานะประเทศพึ่งพา (dependency) โดยที่โครงสร้างนี้มีบทบาทในการจำกัดขีดความสามารถของรัฐหลังอาณานิคมในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจที่ตอบสนองต่อความต้องการของประชาชน ตอกย้ำให้เห็นว่าการพัฒนาแบบพึ่งพาผ่านรูปแบบการส่งออก การลงทุนจากต่างชาติ การกู้ยืมเงินจากภายนอก ภายใต้กระบวนการเหล่านี้ไม่ได้เป็นเส้นทางสู่การสร้างความเจริญก้าวหน้าอย่างที่ควรจะเป็น แต่กลับเป็นกระบวนการสืบทอดความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบอาณานิคมใหม่ (neocolonialism) ซึ่งประเทศโลกกำลังพัฒนาต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับผลประโยชน์ของระบบทุนนิยมโลกเพื่อให้เป็นไปตามเงื่อนไขของการให้ความช่วยเหลืออยู่เสมอ

4) การปรับจุดยืนของรัฐ ชนชั้นนำ และกลไกการเมืองของการพัฒนา ด้วยบทบาทของกลุ่มทุนนิยมโลกที่ไม่ได้มองประเทศหลังอาณานิคมเป็นเหยื่อเพียงฝ่ายเดียว แต่ได้วิพากษ์บทบาทของชนชั้นนำในประเทศ

Library and Learning, University of Phayao

โลกกำลังพัฒนาทั้งหลายที่ทำหน้าที่เป็นเสมือนตัวกลางของระบบทุนโลก โดยรัฐจำนวนมากที่ต้องกำหนดนโยบายเอื้อต่อการสะสมทุนจากภายนอก โดยแลกกับเสถียรภาพทางการเมืองและผลประโยชน์ของชนชั้นนำภายในประเทศ ส่งผลให้โครงสร้างความไม่เท่าเทียมภายในถูกทำให้เป็นส่วนหนึ่งควบคู่กับการพึ่งพาภายนอก ซึ่งเชื่อมโยงอย่างชัดเจนกับการปรับบทบาทของรัฐในฐานะตัวแทนของทุนภายนอก ด้วยกลไกดังกลาวจึงทำให้เห็นว่าสิทธิมนุษยชนในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่ถูกจำกัดทั้งจากแรงกดดันภายนอกและโครงสร้างอำนาจภายในอย่างปฏิเสธไม่ได้

5) การทบทวนนัยต่อสิทธิมนุษยชนรูปแบบใหม่และการออกแบบการเมืองของสิทธิในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย เนื่องจากหลักการของสิทธิมนุษยชนไม่อาจถูกแยกออกจากโครงสร้างการพัฒนา และกลไกต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการทบทวนสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น สิทธิในการทำงาน สิทธิในอาหาร การศึกษา และสุขภาพ เป็นต้น แต่ในข้อเท็จจริงแล้วสิทธิเหล่านี้มักถูกจำกัดโดยโครงสร้างเศรษฐกิจที่ถูกออกแบบมาเพื่อรองรับการสะสมทุนมากกว่าการดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรี ดังนั้นการรับรองสิทธิในเชิงกฎหมายจึงไม่เพียงพอ หากไม่ทบทวนเงื่อนไขเชิงโครงสร้างของความไม่พัฒนาอย่างเป็นระบบ ดังนั้นการต่อสู้เพื่อสิทธิมนุษยชนของกลุ่มประเทศกำลังพัฒนา จึงต้องมีลักษณะเป็นการต่อสู้เพื่ออธิปไตยทางเศรษฐกิจ การปลดแอกการควบคุมทรัพยากร ตลอดจนความสามารถในการนิยามการพัฒนาได้ด้วยตนเอง

ภายใต้ข้อสรุปจากประเด็นวิพากษ์สำคัญทั้ง 5 ประการข้างต้น ทำให้มโนทัศน์ของสิทธิมนุษยชนที่ได้รับอิทธิพลจากกรอบความคิดของรอดนีย์ เป็นแนวทางใหม่ในการแก้ไขปัญหาความไม่พัฒนาในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาให้ถูกยกระดับเป็นประเด็นเชิงโครงสร้าง ที่ทุกฝ่ายทั้งรัฐ และประชาชน ตลอดจนประเทศเจ้าอาณานิคมทางเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมโลกต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาสิทธิของประชาชนที่ไม่ใช่เพียงปัญหาทางเทคนิคหรือวัฒนธรรมเท่านั้น ขณะเดียวกันแนวคิดดังกล่าวยังช่วยเปิดพื้นที่ใหม่ให้กับการวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง ซึ่งเป็นฐานให้กับทฤษฎีการพึ่งพาและเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวหลังอาณานิคมในบริบทร่วมสมัยที่ทรงพลังในการอธิบายความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบบเศรษฐกิจโลก และมีคุณค่าอย่างยิ่งต่อการศึกษาสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยในประเด็นว่าด้วยโครงสร้างหนี้โลกและการพึ่งพาระบบเศรษฐกิจของประเทศโลกที่สาม รวมถึงกรอบวิเคราะห์การเคลื่อนไหวเพื่อรักษาอธิปไตยทางเศรษฐกิจของกลุ่มประเทศกำลังพัฒนา เป็นต้น

1.4.4 โครงสร้างหนี้โลกและการพึ่งพาระบบเศรษฐกิจของประเทศโลกที่สาม

ทั้งนี้แม้ว่าภายหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมาซึ่งถือเป็นจุดสิ้นสุดลัทธิอาณานิคม (พร้อมกับการประกาศปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน) ส่งผลให้ประเทศโลกที่สามจำนวนมากได้รับเอกราชทางการเมือง แต่กลับต้องเผชิญกับรูปแบบใหม่ของการครอบงำทางเศรษฐกิจผ่านกลไกที่เรียกว่าโครงสร้างหนี้โลก (global debt structure) อย่างปฏิเสธไม่ได้ กล่าวคือเนื่องจากกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองแนวหลังอาณานิคมนั้น มุมมองเกี่ยวกับหนี้ไม่ได้ถูกมองในฐานะเพียงเครื่องมือทางการเงิน แต่ถูกยกระดับเป็นกลไกเชิงโครงสร้างที่มีบทบาทสำคัญกับกระบวนการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ในลักษณะอาณานิคมรูปแบบใหม่ของกลุ่มประเทศโลกที่สาม (Human Rights Committee, 2019) อีกทั้งขยายผลทำให้ประเทศเหล่านั้นต้องดำรงอยู่ในสถานะพึ่งพาระบบเศรษฐกิจโลกอย่างต่อเนื่องที่นับเป็นผลผูกพันอันก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิทธิมนุษยชนในหลายมิติ ได้แก่ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2553)

1) การกำหนดนิยามใหม่ให้แก่หนี้สาธารณะ โดยเฉพาะหนี้ที่เป็นผลจากกลไกสืบทอดอำนาจหลังอาณานิคม เนื่องจากในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมานั้น ประเทศอาณานิคมเดิมส่วนใหญ่ถูกผนวกเข้าสู่ระเบียบเศรษฐกิจโลกใหม่ภายใต้รูปแบบสถาบันการเงินระหว่างประเทศ เช่น กองทุนการเงินระหว่างประเทศ ธนาคารโลก รวมถึงองค์การการค้าโลก ส่งผลให้การเข้าถึงเงินทุนเพื่อการพัฒนาถูกทำให้เป็นเงื่อนไขสำคัญของสัญญาว่าด้วยการฟื้นฟูและการสร้างความเจริญเติบโต แต่เงินทุนดังกล่าวมักถูกแฝงมากับการต้อง

Library and Learning, University of Phayao

รับเงื่อนไขบางอย่างจากความช่วยเหลือ ส่งผลให้หนี้สาธารณะของประเทศโลกที่สามต้องถูกอธิบายใหม่ไม่ใช่เพียงผลของการขาดเงินทุนภายใน แต่เป็นผลจากการออกแบบระบบการเงินโลกที่เอื้อให้ประเทศเหล่านี้ต้องพึ่งพาเงินกู้จากภายนอก ขณะที่อำนาจในการกำหนดอัตราดอกเบี้ย เงื่อนไขการชำระหนี้ และทิศทางนโยบายเศรษฐกิจกลับอยู่ในการควบคุมของรัฐศูนย์กลางและสถาบันระหว่างประเทศ

2) การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจและการสูญเสียอธิปไตยทางนโยบาย วิธีหนึ่งที่สำคัญคือการเชื่อมโยงหนี้เข้ากับการพึ่งพาคือนโยบายปรับโครงสร้างเศรษฐกิจ ซึ่งถูกนำมาใช้ในประเทศโลกที่สามอย่างกว้างขวางตั้งแต่ทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา ภายใต้ข้ออ้างเรื่องเสถียรภาพทางการคลังและประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ ผลกระทบจากนโยบายดังกล่าวมักนำไปสู่การสร้างข้อกำหนดให้รัฐลูกหนี้ต้องลดบทบาทในการจัดบริการสาธารณะซึ่งส่งผลต่อสิทธิขั้นพื้นบานที่ประชาชนควรได้รับประโยชน์ ขณะเดียวกันรัฐก็ต้องเผชิญกับภาวะจำยอมที่ต้องเข้าสู่กระบวนการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ การเปิดเสรีทางการค้า ตลอดจนการลดงบประมาณด้านสวัสดิการ ผลกระทบเหล่านี้ต่างสะท้อนชัดเจนว่าความช่วยเหลือต่าง ๆ ไม่ได้ถูกออกแบบมาเพื่อช่วยเหลือกลุ่มประเทศโลกที่สามอย่างแท้จริง แต่เป็นความพยายามใช้อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ขับเคลื่อนผ่านกลไกการขูดรีดทางเศรษฐกิจเพื่อคงไว้ซึ่งผลประโยชน์ของระบบโลก ด้วยการทำให้การชำระหนี้กลายเป็นนโยบายหลักของรัฐบาลกลุ่มประเทศโลกที่สามแทนที่การเน้นคุ้มครองสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมของประชาชน ส่งผลให้อธิปไตยทางนโยบายของรัฐโลกที่สามจึงถูกจำกัดอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

3) หนี้กับการผลิตซ้ำความไม่พัฒนา กล่าวคือเมื่อโครงสร้างหนี้โลก ถูกมองว่าเป็นกลไกสมัยใหม่ของกระบวนการทำให้ไม่พัฒนา จากเดิมที่เป็นการถอนทรัพยากรผ่านการยึดครองทางทหารเช่นในอดีต เป็นการถอนทรัพยากรในยุคหลังอาณานิคมที่เกิดขึ้นผ่านการชำระดอกเบี้ย การโอนเงินออกนอกประเทศ และการบังคับปรับโครงสร้างเศรษฐกิจให้ตอบสนองต่อความต้องการของตลาดโลกเป็นสำคัญ จึงมีผลต่อการผลักให้ประเทศโลกที่สามส่วนใหญ่ต้องจัดสรรงบประมาณจำนวนมหาศาลเพื่อชำระหนี้มากกว่าการลงทุนด้านสุขภาพ การศึกษาหรือโครงสร้างพื้นฐาน เป็นต้น อันเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่ประชาชนควรจะได้รับโดยชอบธรรม จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ล้วนตอกย้ำชัดเจนว่าการพัฒนาในความหมายของการยกระดับคุณภาพชีวิตจึงถูกทำให้ยังไม่ได้รับพัฒนา อีกทั้งถูกทำให้มีความสำคัญน้อยกว่าการชำระหนี้ของรัฐบาล (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2541)

4) ผลผูกพันระหว่างหนี้ สิทธิมนุษยชน และความไม่เสมอภาคเชิงโครงสร้างที่เป็นผลผูกพันกับโครงสร้างหนี้โลกได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อสิทธิมนุษย์ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนสิทธิด้านการศึกษา สิทธิด้านสุขภาพ สิทธิในที่อยู่อาศัย ซึ่งล้วนถูกลดทอนภายใต้กรอบของวินัยการคลัง ส่งผลให้รัฐมักถูกกดดันให้ลดบทบาทจากผู้คุ้มครองสิทธิของประชาชนไปสู่การเป็นผู้จัดการความเสี่ยงทางการเงินเพื่อรักษาความเชื่อมั่นของเจ้าหนี้เป็นหลัก จากชุดเงื่อนไขนี้สะท้อนให้เห็นว่าหนี้ไม่ใช่เพียงภาระทางเศรษฐกิจที่กลุ่มประเทศโลกที่สามตกอยู่ในภาวะจำยอมจากการถูกขูดรีดเท่านั้น แต่เป็นรูปแบบหนึ่งของอำนาจที่เข้ามาควบคุมหรือลดทอนคุณค่าของชีวิตมนุษย์ ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นกลไกเกี่ยวกับสิทธิที่เกี่ยวข้องกับความอยู่รอดของประชาชนมักถูกจัดให้อยู่ลำดับรองจากภาระผูกพันทางการเงินระหว่างประเทศของรัฐบาล

5) การพึ่งพาและการเมืองของการพัฒนา เนื่องจากโครงสร้างหนี้ที่มีอยู่ส่งผลทำให้ประเทศโลกที่สามถูกผนวกรวมเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลกในฐานะผู้พึ่งพา ดังนั้นการพัฒนาในกรอบนี้ไม่ใช่การสร้างศักยภาพภายใน แต่ถูกอธิบายผ่านบริบทของการปรับตัวให้สอดคล้องกับห่วงโซ่การผลิตโลกและการไหลเวียนของทุนข้ามชาติที่มีผลให้การพึ่งพาดังกล่าวผลิตซ้ำความไม่เท่าเทียมภายในประเทศขยายตัวอย่างมากจนเกินควบคุม ขณะที่ผลประโยชน์จากการเติบโตทางเศรษฐกิจตกอยู่กับชนชั้นนำและทุนข้ามชาติอย่างปฏิเสธไม่ได้ ตอกย้ำผ่านผลกระทบจากการพึ่งพาของกลุ่มประเทศโลกที่สามมักเผชิญคล้ายคลึงกัน ได้แก่ การเสียเปรียบเชิงโครงสร้างที่ส่งผลต่อการทำลายเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเองในระยะยาว ขณะเดียวกันมิติการเมืองของการ

Library and Learning, University of Phayao

พัฒนามักพบว่ารัฐมักใช้วิธีการทางนโยบายเพื่อการแสวงหาผลประโยชน์จนเกิดการทุจริตอย่างกว้างขวาง อีกทั้งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสร้างความขัดแย้ง การใช้ความรุนแรงเพื่อแบ่งแยกดินแดนปกครองหรือมุ่งหวังลดทอนอำนาจการต่อรองทางการเมืองของประชาชนอันเป็นกลไกลิดรอนสิทธิมนุษยชนที่ชัดเจน

ด้วยผลกระทบจากการพึ่งพาของกลุ่มประเทศโลกที่สามที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ได้ก่อให้เกิดกระแสวิพากษ์โครงสร้างหนี้โลกจากนักคิดแนวหลังอาณานิคมและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยเฉพาะข้อเสนอเกี่ยวกับการยกเลิกหนี้ (debt cancellation) หนี้ที่มีความยุติธรรม (debt justice) และอธิปไตยทางเศรษฐกิจ ซึ่งได้ท้าทายเสถียรภาพของระบบการเงินโลกที่ให้ความสำคัญกับสิทธิของเจ้าหนี้มากกว่าสิทธิของประชาชน ขณะเดียวกันกรอบนี้สิทธิมนุษยชนจึงถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองเพื่อท้าทายโครงสร้างอำนาจระดับโลกด้วยเช่นกัน โดยเน้นว่าสิทธิในการพัฒนาควรถูกมองเป็นสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานไม่ใช่ผลพลอยได้ของกลไกตลาดทั้น เนื่องจากระบบโครงสร้างหนี้โลกทำหน้าที่ผลิตซ้ำการพึ่งพารวมทั้งความไม่พัฒนาในประเทศโลกที่สามอยู่เสมอ จากกรอบคิดดังกล่าวจึงยืนยันว่าหนี้ไม่ได้เป็นเพียงปัญหาทางการเงินเท่านั้น แต่ถือเป็นโครงสร้างอำนาจที่จำกัดอธิปไตยของประเทศโลกที่สามที่กำลังท้าทายกลไกกดทับสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมมาอย่างยาวนาน ตลอดจนตอกย้ำความไม่เท่าเทียมในระบบทุนนิยมโลก ดังนั้นการทำความเข้าใจสิทธิมนุษยชนในบริบทนี้จึงต้องวิเคราะห์บริบทของหนี้จากผลพวงของการล่าอาณานิคมยุคใหม่ทางเศรษฐกิจ จึงถูกทำให้เป็นส่วนหนึ่งในฐานะประเด็นสำคัญทางเศรษฐศาสตร์การเมืองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ขณะเดียวกันหากวิเคราะห์โครงสร้างหนี้โลกในระดับลึกแล้ว จะทำให้เห็นว่ากลไกการพึ่งพาทางเศรษฐกิจของประเทศโลกที่สามส่วนใหญ่ไม่ได้ดำรงอยู่เพียงระดับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐเท่านั้น แต่แทรกซึมลึกลงไปในกระบวนการกำหนดนโยบายภายในประเทศ ผ่านกลไกการบังคับให้รัฐต้องจัดลำดับความสำคัญของการชำระหนี้และความเชื่อมั่นของตลาดเหนือการคุ้มครองสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมของประชาชน แสดงให้เห็นถึงการลดทอนสิทธิมนุษยชนที่ประชาชนควรจะได้รับเป็นลำดับแรก อย่างไรก็ตามการอธิบายโครงสร้างหนี้เพียงในฐานะอำนาจจากภายนอกนี้อาจยังไม่เพียงพอหากไม่พิจารณาบทบาทของรัฐเองในกระบวนการผลิตซ้ำความไม่เท่าเทียมดังกล่าว ซึ่งกรอบวิเคราะห์มาร์กซ์ได้ถูกนำมาพัฒนาขึ้นเพื่อเสนอเครื่องมือเชิงทฤษฎีที่พยายามสะท้อนบทบาทของรัฐที่ไม่ใช่สถาบันที่เป็นกลางเท่านั้น แต่ยังถูกทำให้เป็นโครงสร้างทางการเมืองที่ควบคุมและกำหนดความสัมพันธ์ทางชนชั้นและทำหน้าที่ธำรงเงื่อนไขของการสะสมทุนที่แฝงอยู่ในสังคม ประกอบกับจุดยืนของกลุ่มประเทศโลกที่สาม ที่ประเทศเหล่านั้นไม่ได้เพียงถูกบีบบังคับจากโครงสร้างหนี้โลกด้านเดียว แต่ยังมีบทบาทเชิงรุกในการทำหน้าที่แปลงความต้องการของทุนนิยมโลกให้กลายเป็นนโยบายภายในผ่านการควบคุมแรงงาน การจัดสรรทรัพยากร และการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจ เป็นต้น

จากบทบาทข้างต้นโครงสร้างหนี้โลกจึงไม่ใช่เพียงเครื่องมือทางการเงินระหว่างประเทศเพียงมิติเดียว แต่เป็นส่วนหนึ่งของกลไกการสะสมทุนที่ต้องอาศัยรัฐเป็นผู้ประสานผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ผ่านข้อกำหนดเชิงนโยบายในรูปแบบที่หลากหลาย เช่น การเปิดรับทุนข้ามชาติ การเอื้อประโยชน์แก่ชนชั้นนำภายในประเทศ และการออกมาตรการบังคับหรือควบคุมตลาดแรงงานผ่านกระบวนการลดงบสวัสดิการ การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ และการผ่อนคลายกฎระเบียบแรงงาน เป็นต้น ด้วยกลไกดังกล่าวถือเป็นเครื่องมือแยกส่วนทางชนชั้นที่รัฐมีบทบาทในการลดทอนสิทธิมนุษย์ภายในรัฐอยู่เสมอ จากเงื่อนไขและสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในกลุ่มประเทศโลกที่สาม จึงนำไปสู่การพัฒนาข้อเสนอมุมมองใหม่บนฐานวิเคราะห์แนวมาร์กซิสม์ซึ่งคาดว่าจะช่วยให้นักสิทธิมนุษยชนมีพื้นที่ใหม่ในการตั้งคำถามเชิงวิพากษ์ต่อสภาวะที่รัฐถูกผนวกเข้ากับตรรกะของการสะสมทุนระดับโลก อันจะนำไปสู่ข้อเสนอแนวปฏิบัติการด้านสิทธิมนุษยชนที่เป็นรูปธรรมนั้นจะใช้วิธีการอย่างไรที่เหมาะสมสำหรับสร้างมาตรการคุ้มครองสิทธิของประชาชนที่อยู่ภายในรัฐพันธกรณีได้อย่างปกติสุข ดังนั้นกรอบการวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวหลังอาณานิคมนี้คาดว่าจะช่วยทำให้เข้าใจมุมมองที่

Library and Learning, University of Phayao

แตกต่างเกี่ยวกับสิทธิในฐานะเครื่องมือที่ทรงพลังและพร้อมนำไปปฏิบัติใช้จริงไม่ใช่เพียงข้อถกเถียงว่าด้วยบรรทัดฐานทางศีลธรรมหรือกฎหมายในทางทฤษฎีเท่านั้น

1.5 ความเป็นไปได้ในการเชื่อมโยงแนวคิด ทฤษฎีกับโลกจริงของสิทธิมนุษยชน

ข้อถกเถียงเกี่ยวกับความเป็นไปได้ในการเชื่อมโยงระหว่างแนวคิด ทฤษฎีกับโลกจริงของสิทธิมนุษยชนมักเผชิญความท้าทายอยู่เสมอว่าเนื่องจากสิทธิ (มนุษยชน) มีสถานะความเป็นนามธรรมสูงจึงห่างไกลจากชีวิตจริงของผู้คน ขณะเดียวกันสิทธิมนุษยชนจึงมักถูกเข้าใจว่าเป็นเพียงบรรทัดฐานทางศีลธรรมหรือบทบัญญัติทางหลักการกฎหมายเท่านั้น อย่างไรก็ตามการทบทวนสิทธิมนุษยชนผ่านกรอบวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมืองนี้ คาดว่าจะช่วยสร้างมโนทัศน์ใหม่ที่แสดงถึงผลลัพธ์ของโครงสร้างอำนาจที่มีอยู่ในสังคม เบื้องหลังของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ และกระบวนการทางการเมืองที่ทำให้สิทธิสามารถจับต้องได้จริง เพื่อบรรลุเป้าหมายปลายทางในการนำสิทธิเชิงหลักการไปประยุกต์ใช้ได้อย่างเป็นรูปธรรมได้โลกจริง ดังนั้นด้วยสมมติฐานนี้จึงให้ความสำคัญกับสิทธิที่ต้องได้รับการวิพากษ์ผ่านมุมมองใหม่ที่อาศัยกรอบคิดหลากหลายมิติมากกว่าข้อถกเถียงด้านกฎหมาย แต่ต้องอาศัยเครื่องมือเศรษฐศาสตร์การเมืองเข้ามาเป็นส่วนผลักดันให้เกิดแนววิเคราะห์เงื่อนไขเชิงลึก ตลอดจนเปิดเผยเบื้องหลังโครงสร้างคำถามที่กำหนดว่าใครสามารถเข้าถึงสิทธิใครถูกกีดกัน และสิทธิใดถูกทำให้มองไม่เห็นเป็นชุดคำถามสำคัญ

อย่างไรก็ตามเนื่องจากมุมมองเกี่ยวกับสิทธิที่ถูกนิยามภายใต้กรอบคิดเสรีนิยมดั้งเดิมและเสรีนิยมใหม่ส่งผลให้สิทธิมนุษยชนมักถูกทำความเข้าใจในฐานะสิทธิของปัจเจกที่ต้องได้รับการคุ้มครองจากการแทรกแซงของรัฐ ซึ่งถือเป็นกรอบคิดที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อการออกแบบนโยบายและกฎหมายของกลไกรัฐ โดยเฉพาะการเน้นเสรีภาพเชิงลบตลอดจนการใช้กลไกตลาดเป็นเครื่องมือหลักในการจัดสรรทรัพยากร อย่างไรก็ตามจากข้อมูลเชิงประจักษ์ในหลายกรณีต่างชี้ให้เห็นตรงกันว่าการลดบทบาทรัฐและการปล่อยให้ตลาดทำงานไม่ได้รับประกันการเข้าถึงสิทธิอย่างเท่าเทียมแต่อย่างใด ทั้งยังกลับขยายช่องว่างระหว่างผู้ที่มีทรัพยากรกับผู้ที่ขาดทรัพยากร อีกทั้งส่งผลทำให้สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมกลายเป็นสิทธิที่ขึ้นอยู่กับกำลังซื้อมากกว่าความเป็นมนุษย์ ด้วยข้อจำกัดนี้หลักการสิทธิมนุษยชนในมิติใหม่ที่สอดรับบริบทร่วมสมัย จึงต้องอาศัยมโนทัศน์ที่หลากหลายและสามารถรองรับการอธิบายความเป็นไปได้ในสถานการณ์โลกปัจจุบัน จึงนำมาซึ่งการเชื่อมร้อยกับกรอบวิเคราะห์สิทธิของมาร์กซ์ที่คาดว่าช่วยทำให้สิทธิมนุษยชนสามารถนำไปใช้ได้ในทางปฏิบัติอย่างแท้จริง โดยเฉพาะมุมมองที่มีต่อสิทธิในฐานะผลจากการต่อสู้ทางสังคมและการเมืองที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา นับเป็นก้าวย่างของการพัฒนากลไกคุ้มครองสิทธิแรงงาน การสร้างสิทธิในสวัสดิการ และสิทธิทางสังคมในรูปแบบที่หลากหลาย จึงปฏิเสธไม่ได้ว่าผลผลิตเหล่านี้ล้วนเป็นผลจากแรงกดดันของชนชั้นแรงงานต่อรัฐและทุน ดังนั้นการวิเคราะห์สิทธิผ่านกรอบคิดนี้สามารถอธิบายว่าทำไมสิทธิบางประเภทจึงถูกคุ้มครองอย่างเข้มแข็ง ขณะที่สิทธิอีกจำนวนมากที่ประชาชนควรมีสิทธิได้รับมักถูกละเลย/ลดทอนอยู่เสมอ

ทั้งนี้หากพิจารณาจากกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองแนวหลังอาณานิคม ช่วยทำให้การเชื่อมโยงทฤษฎีกับโลกจริงขยายออกไปสู่ระดับโลกมากขึ้น เนื่องจากสิทธิมนุษยชนภายใต้บริบทของกลุ่มประเทศโลกที่สามแล้วไม่อาจขาดความลึกซึ้งหากตัดขาดจากการวิพากษ์เบื้องหลังมรดกจากเจ้าอาณานิคมเดิมที่ผลิตซ้ำกลไกโครงสร้างหนี้โลก รวมทั้งตอกย้ำความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอยู่เสมอ ซึ่งกรอบคิดนี้จะช่วยทำให้เห็นว่าสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจากปัญหาความยากจน ปัญหาความเปราะบาง รวมทั้งปัญหาการละเมิดสิทธินั้นแกนกลางของปัญหาจึงไม่ใช่ความล้มเหลวเฉพาะของรัฐ แต่เป็นผลจากการจัดวางตำแหน่งของประเทศเหล่านี้ในระบบเศรษฐกิจโลกที่ขาดความสมดุล จนขยายเป็นเงื่อนไขที่นำไปสู่ความไม่เท่าเทียมดังนั้นสิทธิมนุษยชนในบริบทนี้ จึงไม่ใช่เพียงข้อถกเถียงเรื่องเป้าหมายการปฏิบัติตามมาตรฐานสากลเพียงเท่านั้น แต่ต้องถูกเชื่อมโยง

Library and Learning, University of Phayao

ให้เข้ากับเรื่องของอำนาจในการกำหนดเส้นทางการพัฒนาและการควบคุมทรัพยากรของตนเองจากกลุ่มประเทศเจ้าอาณานิคมทางเศรษฐกิจอีกด้วย ดังนั้นการเชื่อมโยงมิติทางทฤษฎีกับปรากฏการณ์โลกจริงของสิทธิมนุษยชน จึงนำไปสู่ข้อสรุปสำคัญว่าหลักการสิทธิมนุษยชนไม่ได้มีสถานะอยู่ในสุญญากาศ หากแต่ฝังอยู่ในโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมอย่างแยบยล ประกอบกับการทำความเข้าใจสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยจึงจำเป็นต้องก้าวข้ามการมองสิทธิในฐานะบรรทัดฐานสากลแบบแช่แข็งเพียงมิติเดียวไปสู่การวิเคราะห์เงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่ทำให้เบื้องหลังของกลไกในการกำหนดสิทธิบางประเภทถูกนำเสนอออกเป็นสองด้าน ทั้งในด้านสิทธิที่สามารถนับและจับต้องได้ และสิทธิด้านที่ถูกมองไม่เห็น ดังนั้นการพิจารณาขอบข่ายการศึกษาสิทธิมนุษยชนในมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองจึงไม่ได้ถูกวางบนเงื่อนไขของการปฏิเสธอุดมการณ์สิทธิ แต่พยายามทำให้สิทธิมนุษยชนกลับมาเป็นประเด็นถกเถียงทั้งทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมที่มีชีวิตโดยเชื่อมโยงกับอำนาจ ทรัพยากร และการต่อสู้ในโลกจริง อันเป็นเป้าหมายสำคัญของปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนที่ตอบสนองต่อความเป็นจริในบริบทร่วมสมัยอย่างเป็นรูปธรรม

1.5.1 ข้อเสนอสิทธิมนุษยชนในบทบาทการเป็นพื้นที่ต่อรองของอำนาจมากกว่าหลักการสากล

ในการศึกษาเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนผ่านมุมมองแนวคิดกระแสหลักมักถูกเสนอในฐานะหลักการสากลที่มีความเป็นกลาง อยู่เหนือการเมือง และมีความชอบธรรมในตัวเอง อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาผ่านกรอบวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมือง พบว่าเสรีภาพในฐานะองค์ประกอบสำคัญของสิทธิมนุษยชนกลับปรากฏสถานะใหม่คือการเป็นเสมือนพื้นที่การต่อรองเชิงอำนาจ (arena of power negotiation) มากกว่าการเป็นเพียงบรรทัดฐานเชิงศีลธรรมหรือกฎหมายที่ลอยอยู่เหนือโครงสร้างทางสังคม ซึ่งการมองสิทธิมนุษยชนในลักษณะนี้จะช่วยทำให้เห็นว่าความเป็นสากลของสิทธิมนุษยชนกลับถูกผลิตและทำให้มีความหมายรองรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระดับรัฐ ชนชั้น และระบบเศรษฐกิจโลก ดังนั้นสิทธิมนุษยชนที่ควรจะได้รับการรับรองหรือการตีความเพื่อประโยชน์มนุษยชาติที่แท้จริง และการบังคับใช้เพื่อคุ้มครองสิทธิที่แท้จริงนั้น ต้องแสดงให้เห็นว่าสิทธิย่อมไม่เท่าเทียมกันในทุกพื้นที่ แต่ขึ้นอยู่กับตำแหน่งแห่งที่ของผู้ถือสิทธิในโครงสร้างอำนาจนั้น ๆ เช่น หากสำรวจเบื้องหลังของกลไกด้านสิทธิมนุษยชนในโลกจริงแล้ว มักถูกใช้เป็นวาทกรรมทางการเมืองในการเจรจาต่อรองระหว่างรัฐกับประชาชน หรือระหว่างทุนกับแรงงาน หรือระหว่างรัฐโลกที่สามกับโครงสร้างอำนาจระดับโลกเท่านั้น ดังนั้นสิทธิมนุษยชนจึงถือได้ว่าเป็นทรัพยากรเชิงสัญลักษณ์และเชิงโครงสร้างที่กลุ่มต่าง ๆ ช่วงชิงเพื่อเพิ่มอำนาจต่อรองของตน ผ่านปฏิบัติการในรูปแบบต่าง ๆ เช่น สิทธิแรงงาน สิทธิชุมชน หรือสิทธิในการพัฒนา ซึ่งมักปรากฏในฐานะผลลัพธ์ของแรงกดดันและการต่อรอง มากกว่าการบังคับใช้หลักการสากลอย่างเป็นกลาง เป็นต้น

นอกจากนี้เศรษฐศาสตร์การเมืองที่อาศัยกรอบแนวคิดของมาร์กซ์มาประกอบการอธิบายเงื่อนไขเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนนั้น จะช่วยทำให้เห็นว่าสิทธิเป็นผลของความขัดแย้งทางชนชั้น เนื่องด้วยสิทธิที่ได้รับการยอมรับในช่วงหนึ่งของประวัติศาสตร์มักสะท้อนดุลอำนาจระหว่างแรงงานกับทุนในช่วงเวลานั้น ซึ่งแปรผันตามสถานการณ์เมื่อดุลอำนาจเปลี่ยนแปลงไป เป็นผลให้สิทธิก็สามารถถูกลดทอน ถูกตีความใหม่ หรือถูกทำให้เป็นรองภายใต้ข้ออ้างด้านประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจด้วยเช่นเดียวกัน ซึ่งกรอบคิดนี้ทำให้สิทธิมนุษยชนปรากฏเป็นกระบวนการทางการเมืองมากกว่าสภาพคงที่ ขณะที่เศรษฐศาสตร์การเมืองแนวโพสต์หลังอาณานิคมก็ช่วยขยายมุมมองใหม่ว่าหลักการสิทธิมนุษยชนสากลจำนวนมากถูกกำหนดขึ้นภายใต้บริบททางประวัติศาสตร์ของโลกตะวันตกที่เป็นเจ้าอาณานิคมเท่านั้น ดังนั้นการนำหลักการดังกล่าวไปใช้ในประเทศโลกที่สาม/ประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย จึงมักสร้างความตึงเครียดระหว่างบรรทัดฐานสากลกับโครงสร้างอำนาจท้องถิ่นและระดับโลก สิทธิจึงถูกทำให้กลายเป็นทั้งพื้นที่ต่อรองระหว่างอธิปไตยของรัฐกับแรงกดดันจากองค์กรระหว่างประเทศ รวมถึงกลไกต่อรองอำนาจระหว่างความต้องการพัฒนากับข้อจำกัดจากตลาดโลกอย่างปฏิเธไม่ได้

Library and Learning, University of Phayao

นอกจากนี้การวิเคราะห์หลักการด้านสิทธิมนุษยชนในฐานะพื้นที่ต่อรองของอำนาจ จะช่วยอธิบายปรากฏการณ์ที่สิทธิบางประเภทได้รับการคุ้มครองอย่างเข้มแข็ง ขณะที่สิทธิอีกจำนวนมากถูกทำให้เลือนหาย เช่นในกรณีสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ซึ่งมักได้รับการยอมรับในระดับถ้อยคำและกฎหมาย เนื่องจากไม่กระทบต่อโครงสร้างการสะสมทุนโดยตรง ขณะที่สิทธิทางเศรษฐกิจ สิทธิทางสังคมและสิทธิทางวัฒนธรรม ซึ่งต้องอาศัยการจัดสรรทรัพยากรและการแทรกแซงเชิงโครงสร้าง กลับกลายเป็นพื้นที่ของความขัดแย้งและการต่อรองที่เข้มข้นกว่า ด้วยมุมมองดังกล่าวตอกย้ำข้อเสนอการยกระดับให้สิทธิมนุษยชนในฐานะพื้นที่ต่อรองของอำนาจที่ไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อลดทอนคุณค่าของสิทธิเฉพาะด้านใดด้านหนึ่ง แต่เป็นการทำให้สิทธิมนุษยชนกลับมาอยู่ในโลกของการเมืองจริงครอบคลุมทุกมิติ ขณะเดียวกันการทำความเข้าใจสิทธิในลักษณะนี้ช่วยเปิดเผยเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่กำหนดขอบเขตของสิทธิ และคาดว่าเปิดเผยแง่มุมบางอย่างที่ช่วยสะท้อนภาพของการขยายสิทธิมนุษยชนที่นำไปสู่การปฏิบัติใช้ได้จริงในโลกปัจจุบันซึ่งจำเป็นต้องอาศัยกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองเพื่อวิพากษ์การเปลี่ยนแปลงดุลอำนาจ ไม่ใช่เพียงการอาศัยกรอบทฤษฎีเพื่อตอกย้ำหลักการสากลด้านสิทธิมนุษยชนในเชิงนามธรรมเท่านั้น

1.5.2 ฤาทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองจะช่วยเปิดโปงโครงสร้างที่ซ่อนอยู่

การนำกรอบวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมืองเพื่อใช้ประกอบเป็นแนวทางศึกษา วิเคราะห์กลไกเชิงปฏิบัติการของสิทธิมนุษยชนในฐานะเครื่องมือสำหรับวิพากษ์พื้นที่ต่อรองของอำนาจมากกว่ายึดหลักการสากลนั้น สิ่งที่ตามมาคือคำถามเชิงทฤษฎีที่สำคัญว่าการต่อรองดังกล่าวเกิดขึ้นบนพื้นฐานของเงื่อนไขใด และเหตุใดสิทธิบางรูปแบบจึงสามารถถูกผลักดันให้ปรากฏในเชิงนโยบายหรือกฎหมาย ขณะที่สิทธิอีกจำนวนมากกลับถูกทำให้เลือนหายหรือถูกจำกัดอยู่เพียงแค่ระดับวาทกรรม คำถามนี้ชี้ให้เห็นว่าการเมืองของสิทธิไม่อาจอธิบายได้อย่างครบถ้วนหากมองเพียงปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวแสดงเชิงสถาบันหรือการเจรจาเชิงอำนาจในระดับทั่วไป ขณะที่การต่อรองเรื่องสิทธิมนุษยชนไม่ได้เกิดขึ้นอย่างเสรีเท่านั้น แต่ถูกกำหนดขอบเขตโดยโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมที่ฝังตัวอยู่เบื้องหลัง ซึ่งมักไม่ปรากฏอย่างชัดเจนในพื้นที่กฎหมายหรือหลักการสากลระหว่างสิทธิที่ต่อรองได้และสิทธิที่ไม่อาจต่อรองได้ ด้วยเงื่อนไขดังกลาวจึงความเป็นไปได้ของการนำกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองอธิบายปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนซึ่งจะช่วยเปิดโปงโครงสร้างทางสังคมของกลุ่มที่ซ่อนอยู่ในโครงสร้างการสะสมทุนและความสัมพันธ์ทางชนชั้น รวมทั้งกลไกการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจโลกที่มีผลต่อการกำหนด ควบคุมและจัดวางระเบียบสิทธิมนุษยชนให้เกิดขึ้นจริง

จากมุมมองข้างต้นนี้นำไปสู่ชุดคำถามถัดไปว่าทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองจะสามารถทำหน้าที่เป็นเครื่องมือเปิดโปงโครงสร้างที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังการเมืองของสิทธิมนุษยชนได้หรือไม่ ซึ่งการตอบคำถามนี้อาจต้องทบทวนจุดยืนของปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนในโลกปัจจุบันอย่างลึกซึ้ง กล่าวคือแทนที่จะมองสิทธิในฐานะผลลัพธ์ของเจตจำนงเชิงศีลธรรมหรือผลผลิตที่ผ่านการออกแบบจากสถาบัน กรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองจะช่วยทำให้มองสิทธิในฐานะผลผลิตของความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างที่กำหนดว่าอำนาจ ทรัพยากรและโอกาสถูกกระจายอย่างไรในสังคม สะท้อนการเปลี่ยนผ่านแนวการวิเคราะห์จากระดับการต่อรองเชิงปรากฏการณ์ไปสู่การสำรวจกลไกเชิงลึกที่ทำให้กระบวนการต่อรองดังกล่าวเป็นไปได้หรือเป็นไปไม่ได้ นับเป็นก้าวสำคัญในการทำความเข้าใจสิทธิมนุษยชนไม่เพียงในฐานะภาษาแห่งความยุติธรรมเท่านั้น แต่ต้องสร้างภาพสะท้อนและท้าทายต่อโครงสร้างอำนาจที่กำหนดชีวิตของผู้คนในโลกจริงอย่างเปิดเผยอีกด้วย

อย่างไรก็ตามจากการเปิดโปงโครงสร้างสู่การวิเคราะห์กลไกอำนาจด้วยกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองจะสามารถช่วยเปิดโปงโครงสร้างที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังสิทธิมนุษยชนได้หรือไม่นั้น จำเป็นที่จะต้องทบทวนข้อจำกัดของการทำความเข้าใจสิทธิในระดับแนวคิดหรือหลักการเพียงอย่างเดียว กล่าวคือแม้การเปิดเผยโครงสร้างจะช่วยให้เห็นความไม่เท่าเทียมเชิงระบบและความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่กดทับสิทธิอยู่ก็ตาม

Library and Learning, University of Phayao

แต่การรับรู้เกี่ยวกับสิทธิในเชิงโครงสร้างอาจยังอยู่ในระดับที่ไม่เพียงพอเท่าใดนัก เนื่องจากหากไม่ปรับวิธีการวิเคราะห์ใหม่ว่าโครงสร้างเหล่านั้นทำงานผ่านกลไกใดในระบบเศรษฐกิจและการเมืองร่วมสมัยแล้ว อสรุปที่ได้อาจเป็นเพียงการนำเสนอมุมมองทั่วไปในระดับพื้นฐานเท่านั้น ดังนั้นการศึกษาสิทธิมนุษยชนในบริบทนี้จึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจกรอบสิทธิมนุษยชนเชิงทฤษฎีอย่างลึกซึ้ง ไปสู่การตรวจสอบกระบวนการที่ทำให้อำนาจถูกผลิตซ้ำ และทำงานอย่างเป็นรูปธรรมผ่านกลไกทางเศรษฐกิจที่มีอยู่และมีอิทธิพลต่อชีวิตประจำวันของมนุษย์ในรูปแบบต่าง ๆ (เช่น ตลาดแรงงาน ระบบการเงิน การจัดสรรทรัพยากร และนโยบายรัฐ เป็นต้น) ในบริบทของการเป็นเพียงเครื่องมือเชิงเทคนิคเท่านั้น แต่ต้องถูกยกระดับให้เป็นเครื่องมือวิเคราะห์เบื้องหลังของกลไกโครงสร้างเชิงอำนาจที่ถูกแปรรูปให้มีผลต่อชีวิตประจำวันของผู้คนอีกด้วย ดังนั้นการเชื่อมโยงระหว่างสิทธิมนุษยชนในกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองผ่านมุมมองนี้จะช่วยทำให้เห็นว่าสิทธิมนุษยชนไม่ได้ถูกจำกัดหรือขยายเพียงผ่านหลักการทางกฎหมายหรือวาทกรรมเท่านั้น แต่ต้องนำเสนอผ่านกระบวนการตัดสินใจเชิงนโยบายหรือกระบวนการทางเศรษฐกิจ (ที่ดูเหมือนเป็นกลาง) อีกด้วย ตอกย้ำให้เห็นว่าปฏิบัติการด้านสิทธิมนุษยชนที่มีการเคลื่อนไหวผ่านกลไกเหล่านี้ จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญของการตอบข้อคำถามว่าใครได้ประโยชน์/ใครเสียประโยชน์ และสิทธิของใครถูกทำให้เป็นรองภายใต้ระบบเศรษฐกิจที่ดำรงอยู่ หรือกล่าวอีกนัยได้ว่าการใคร่ครวญต่อชุดคำถามนี้จะทำหน้าที่ขยายการวิเคราะห์จากระดับนามธรรมไปสู่ระดับปฏิบัติการที่ชัดเจน ผ่านการวิพากษ์เกี่ยวกับกลไกของรัฐ ตลาด และทุนโลก ว่ามีกรอบทำงานร่วมกันอย่างไรในการกำหนดขอบเขตของสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย อีกทั้งยังเป็นการยืนยันเชิงประจักษ์จากการศึกษาสิทธิมนุษยชนในมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองต้องผูกโยงกับโครงสร้างและกระบวนการที่มีผลจริงต่อชีวิตมนุษย์อีกด้วย

1.5.3 ก้าวต่อไปจากการเข้าใจแนวคิด สู่การวิเคราะห์กลไกอำนาจในระบบเศรษฐกิจการเมือง

โดยสรุปแล้วการทำความเข้าใจหลักการสิทธิมนุษยชนผ่านการวิเคราะห์ด้วยกรอบแนวคิด ทฤษฎีที่หลากหลายทั้งแนวคิดเสรีนิยมคลาสสิคหรือเสรีนิยมใหม่ แนวคิดสำนักมาร์กซิสม์ หรือแนวคิดหลังอาณานิคม ซึ่งช่วยเปิดเผยข้อจำกัดของการทำความเข้าใจสิทธิในฐานะหลักการเชิงนามธรรม ไปสู่การศึกษาเชื่อมโยงว่าอำนาจทำงานอย่างไรผ่านกลไกทางเศรษฐกิจ และการเมืองทั้งในระดับโลกและบริบทของประเทศกลุ่มต่าง ๆ ดังนั้นก้าวต่อไปจากความเข้าใจเชิงแนวคิดไปสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม จึงวางเป้าหมายการวิเคราะห์กลไกอำนาจที่กำหนดขอบเขต ความหมาย และความเป็นไปได้ของสิทธิมนุษยชนในโลกจริงไว้ด้วย ขณะเดียวกันมุมมองเกี่ยวกับสิทธิ เสรีภาพ ที่ประกอบสร้างเป็นเงื่อนไขสำคัญของหลักสิทธิมมนุษยชนในบริบทร่วมสมัยในกรอบวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้น เป็นวิธีวิทยาสำคัญที่จะช่วยขยายภาพเกี่ยวกับกลไกของอำนาจที่ไม่ได้ดำรงอยู่เพียงรูปของการบังคับใช้กฎหมายหรือการตัดสินใจของรัฐเท่านั้น แต่ฝังตัวอยู่ในโครงสร้างและกระบวนการทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมที่ดูเหมือนเป็นกลางผ่านกระบวนการของกลไกตลาด ระบบแรงงาน การจัดสรรทรัพยากรและระเบียบการเงิน เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นพื้นที่ที่อำนาจถูกผลิตซ้ำและทำให้เป็นปกติ จึงแสดงให้เห็นว่าสิทธิมนุษยชนจึงถูกกำหนดไม่เพียงโดยเจตจำนงตามหลักการกฎหมายเท่านั้น แต่ต้องหมายความรวมไปถึงตรรกะของระบบเศรษฐกิจที่รัฐและสถาบันต่าง ๆ เข้าไปมีส่วนร่วมด้วย

ทั้งนี้ข้อเสนอสำคัญระการหนึ่งที่สรุปจากกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมือง ได้แก่ การเสนอกลไกอำนาจรัฐให้มีบทบาทออกแบบสิทธิมนุษยชนมาบังคับใช้อย่างชัดเจนในประเทศ สะท้อนการสถาปนาอำนาจด้านสิทธิมนุษยชนของรัฐ (รูปแบบใหม่) ในฐานะผู้จัดการเงื่อนไขของตลาดภายใต้ระบบทุนนิยมร่วมสมัย กล่าวคือเนื่องจากบทบาทของรัฐในยุคปัจจุบันซึ่งไม่ได้ทำหน้าที่เพียงคุ้มครองสิทธิของประชาชนเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่สร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการสะสมทุนผ่านนโยบายเศรษฐกิจ การคลัง และแรงงานที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของรัฐในเรื่องภาษี สวัสดิการ การแปรรูป หรือการกำกับแรงงาน ซึ่งล้วนส่งผลโดยตรงต่อความสามารถของประชาชนในการใช้สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างกว้างขวาง ตอกย้ำแนวทางวิเคราะห์

Library and Learning University of Phayao

ข้อเสนอฏิบัติการสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยจึงถูกกำหนดผ่านนโยบายที่มีผลทางการเมืองอย่างลึกซึ้ง นอกจากนี้ การทบทวนกลไกของตลาดแรงงานโดยรัฐ ซึ่งถือเป็นอีกพื้นที่อำนาจเชิงโครงสร้างหนึ่งที่รัฐสามารถใช้นโยบายชัดเจนผ่านกระบวนการกำหนดค่าจ้าง การสร้างความมั่นคงในการจ้างงาน รวมทั้งการออกมาตรการคุ้มครองแรงงาน เป็นต้น โดยกลไกเหล่านี้ถือเป็นผลจากข้อเสนอการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างทุน รัฐ และแรงงานให้หนุนเสริมซึ่งกันและกัน ซึ่งจะเป็นเงื่อนไขสำคัญในการขยายสิทธิไปสู่การรองรับการทำงานอย่างมีศักดิ์ศรีรวมทั้งสิทธิในการมีรายได้ที่เพียงพอ นับเป็นเป้าหมายการนำหลักสิทธิมนุษยชนไปสู่การปฏิบัติได้จริง

นอกจากความคาดหวังในการบรรลุเป้าหมายสิทธิมนุษยชนตามแนวทางข้างต้นแล้ว การอาศัยกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองยังช่วยเปิดเผยปัญหาทับซ้อนของสิทธิมนุษยชนที่ถูกจัดลำดับความสำคัญอย่างไม่เท่าเทียมที่เป็นผลจากเงื่อนไขของตลาดและการสะสมทุน เช่น สิทธิในทรัพย์สินหรือเสรีภาพในการประกอบกิจการมักได้รับการคุ้มครองจากรัฐอย่างเข้มแข็ง ขณะที่สิทธิเชิงโครงสร้างและการจัดสรรทรัพยากรหรือสิทธิที่ประชาชนต้องได้รับการบริการกลับถูกทำให้เป็นเรื่องรองอยู่เสมอ ซึ่งความไม่สมดุลที่เกิดขึ้นนี้ไม่ได้สะท้อนภาพความล้มเหลวเชิงศีลธรรมเพียงมิติเดียว แต่ยังถูกอธิบายภายใต้เงื่อนไขความเหลื่อมล้ำผ่านกลไกอำนาจที่ฝังอยู่ในระบบเศรษฐกิจและการเมืองมาอย่างยาวนานอีกด้วย ดังนั้นการรื้อสร้างหลักการสิทธิมนุษยชนผ่านกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองจะช่วยทำความเข้าใจกลไกอำนาจในระบบเศรษฐกิจการเมืองที่ทับซ้อนกันด้วยปัญหาที่หลากหลาย ทั้งช่วยแสดงให้เห็นว่าการศึกษาสิทธิมนุษยชนในมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองช่วยให้ก้าวพ้นการติดกรอบเชิงหลักการแบบเข้มข้น ไปสู่การทบทวนโครงสร้างอำนาจที่ทำงานในระบบเศรษฐกิจร่วมสมัยที่ชัดเจนมากขึ้น เนื่องด้วยสมมติฐานที่ว่าสิทธิมนุษยชนเป็นกระบวนการหนึ่งที่ถูกสร้างและดำเนินการผ่านกลไกการทำงานของรัฐ ตลาด และทุนในชีวิตประจำวัน ดังนั้นการทำความเข้าใจกลไกเหล่านี้จึงเป็นก้าวสำคัญในการเปลี่ยนมโนทัศน์สิทธิมนุษยชนจากอุดมคติทางศีลธรรม ไปสู่เครื่องมือในการวิพากษ์และเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจอย่างแท้จริง

สรุปทบทวน

แม้ว่าโดยหลักการทั่วไปแล้วเศรษฐศาสตร์การเมืองอาจมองว่าเป็นคนละเรื่อง/ถูกจำแนกออกจากสิทธิมนุษยชน แต่ความพยายามผสานขอบข่ายวิเคราะห์ทั้งสองมิติดังกล่าวเข้าด้วยกันเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ร่วมสมัยในมุมมองของผู้เขียน อยู่บนฐานข้อเสนอว่าสิทธิมนุษยชนไม่อาจถูกทำความเข้าใจได้อย่างครบถ้วนหากมองสิทธิเพียงหลักการสากลเชิงศีลธรรมหรือกฎหมาย แต่ควรต้องพิจารณาสิทธิในฐานะผลผลิตของกลไกอำนาจที่สัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้งระหว่างโครงสร้างอำนาจการเมืองและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่ฝังตัวอยู่ในปฏิบัติการทางสิทธิมนุษยชน ข้อความคิดดังกล่าวสะท้อนจากการทบทวนการก่อรูปและพัฒนาการของแนวคิดสิทธิมนุษยชนที่รับรองตามประกาศในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนในบริบทของระบบเศรษฐกิจโลกร่วมสมัยช่วยทำให้เห็นว่าสิทธิไม่ได้เกิดขึ้นและดำรงอยู่อย่างหยุดนิ่ง แต่มีพลวัตควบคู่กับการขยายตัวของแนวคิดทุนนิยมโลกตั้งแต่ยุคอุตสาหกรรม สงครามเย็น จนถึงยุคโลกาภิวัตน์ที่มีการถกเถียงระหว่างแนวคิดเสรีนิยมคลาสสิค เสรีนิยมใหม่ มาร์กซิสม์ ตลอดจนแนวคิดหลังอาณานิคมอย่างกว้างขวาง ดังนั้นด้วยแนวทางดังกล่าวจึงสะท้อนว่าสิทธิมนุษยชนในแต่ละช่วงประวัติศาสตร์เป็นผลผลิตผ่านดุลอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองที่แตกต่างกัน และถูกจัดลำดับความสำคัญไม่เท่าเทียมกันตามความต้องการและการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจและการเมืองในแต่ละยุค

นอกจากนี้ผลผลิตจากพลวัตดังกล่าวสะท้อนมโนทัศน์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนที่หลากหลายอันเป็นผลจากการเปรียบเทียบกรอบคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองโดยเฉพาะการเชื่อมโยงระหว่างกระแสแนวคิดเสรีนิยมคลาสสิค เสรีนิยมใหม่ มาร์กซิสม์ และแนวคิดหลังอาณานิคมซึ่งช่วยขยายการวิเคราะห์จากระดับรัฐชาติไปสู่

Library and Learning, University of Phayao

ระดับโครงสร้างโลกตามลำดับ กล่าวคือแนวคิดเสรีนิยมใหม่ชี้ให้เห็นกระบวนการที่ตลาดเข้ามากำหนดขอบเขตของสิทธิผ่านการแปรรูป การลดบทบาทรัฐ และการทำให้สิทธิกลายเป็นสินค้า ในขณะที่แนวคิดของมาร์กซ์ (หรือสำนักมาร์กซิสม์ในระยะต่อมา) ทำให้เห็นว่าสิทธิเป็นผลผลิตของความขัดแย้งทางชนชั้น และรัฐทำหน้าที่สำคัญในการธำรงเงื่อนไขของการสะสมทุน ส่วนกรอบแนวคิดหลังอาณานิคมเปิดโปงความไม่เท่าเทียมเชิงโครงสร้างในระบบเศรษฐกิจโลก โดยเฉพาะการฉายมุมมองผ่านมรดกอาณานิคมและโครงสร้างหนี้โลก ซึ่งจำกัดอธิปไตยทางเศรษฐกิจและสิทธิในการพัฒนาของประเทศโลกที่สาม ดังนั้นการวิเคราะห์เคราะห์ประเด็นทั้งหมดนี้จึงได้นำไปสู่ข้อการประกอบสร้างเกี่ยวกับปฏิบัติการด้านสิทธิใหม่ว่าสิทธิมนุษยชนควรถูกทำความเข้าใจในฐานะพื้นที่ต่อรองของอำนาจ และควรตั้งคำถามในฐานะเป็นผลลัพธ์ของกลไกเชิงโครงสร้างที่ทำงานผ่านรัฐ ตลาด และทุนทั้งในระดับโลกและท่กระจายตัวตามบริบทพื้นที่ประเทศต่าง ๆ บนโลก ประกอบกับการวิเคราะห์กลไกอำนาจในระบบเศรษฐกิจการเมืองนั้น จะช่วยเปิดเผยว่าสิทธิบางประเภทได้รับการคุ้มครองอย่างเข้มแข็ง ขณะที่สิทธิบางประเภทถูกทำให้เป็นภาระหรือถูกลดทอนผ่านภาษาและวาทกรรมเชิงเทคนิคของนโยบายและกลไกรัฐอย่างมีนัยสำคัญ

ดังนั้นการปรากฏตัวของสิทธิมนุษยชนบนฐานวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมืองนี้เพื่อตอบสนองต่อเป้าหมายการนำเสนอกรอบมโนทัศน์สิทธิมนุษยชนในฐานะปรากฏการณ์วิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์การเมือง ช่วยตอกย้ำจุดยืนของนักสิทธิมนุษยชนที่ต้องตระหนักในการประยุกต์องค์ความรู้ทางทฤษฎีไปสู่การปฏิบัติ เพื่อทำให้สังคมเห็นความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างระหว่างอำนาจ ทรัพยากร และสิทธิอย่างเป็นองค์รวม ขณะเดียวกันการทบทวนเชิงบูรณาการนี้ทำหน้าที่วางพื้นฐานให้การศึกษาสิทธิมนุษยชนก้าวข้ามการอภิปรายเชิงบรรทัดฐานไปสู่การวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ที่สามารถอธิบายและตั้งคำถามต่อความไม่เท่าเทียมในโลกจริง อันเป็นจุดตั้งต้นสำคัญสำหรับการอภิปรายแนวคิด ทฤษฎีอย่างเป็นระบบต่อไป

Library and Learning, University of Phayao

Library and Learning, University of Phayao

02 ข้อถกเถียงร่วมสมัยเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์การเมืองในเรื่องสิทธิมนุษยชน

Library and Learning, University of Phayao

หัวข้อที่จะศึกษา

สาระสำคัญในข้อถกเถียงร่วมสมัยเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์การเมืองในเรื่องสิทธิมนุษยชน

ความนำ

2.1 จุดยืนร่วมสมัยของการศึกษาสิทธิมนุษยชนในมิติเศรษฐศาสตร์การเมือง

2.2 กำเนิดแนวคิดสิทธิมนุษยชนในระบบเศรษฐกิจโลก

2.3 การเมืองของสิทธิ : ใครกำหนด ใครเข้าถึง ใครถูกกีดกัน

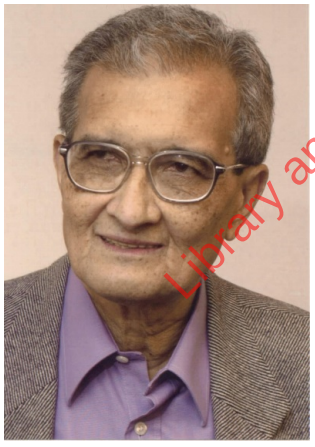
2.4 ข้อถกเถียงระหว่างสิทธิมนุษยชนในเสรีนิยมใหม่ และโครงสร้างนิยม

2.5 แนวทางการปรับมโนทัศน์เสรีภาพใหม่ในฐานะขีดความสามารถโดย อมารตยา เซน

สรุปทบทวน

02 ข้อถกเถียงร่วมสมัยเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์การเมืองในเรื่องสิทธิมนุษยชน

Library and Learning, University of Phayao

อมารตยา กุมาร เซน
(Amartya Kumar Sen)
(ที่มา : https://www.gotoknow.org/posts/188349)

อมารตยา กุมาร เซน นักเศรษฐศาสตร์และนักปรัชญาชาวอินเดีย ซึ่งได้รับรางวัลโนเบลสาขาเศรษฐศาสตร์จากผลงานด้านเศรษฐศาสตร์สวัสดิการ (welfare economics) ปี ค.ศ. 1998

เซนถือเป็นผู้นำเสนอกรอบคิดสำคัญที่เปลี่ยนวิธีทำความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนจากการมองแบบสิทธิตามกฎหมายไปสู่การมองแบบขีดความสามารถที่แท้จริงของมนุษย์ในการมีชีวิตที่มีเหตุผลที่จะเลือกได้ กล่าวคือแม้รัฐหรือสถาบัน (รัฐ) ประกาศให้บุคคลมีสิทธิเท่าเทียมกันตามหลักการ แต่สิทธินั้นจะไม่มีความหมายที่แท้จริง หากโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมไม่สามารถทำให้ประชาชนใช้สิทธินั้นได้จริง เพราะถูกจำกัดด้วยปัจจัยที่อยู่นอกเหนือการควบคุม เช่น ความยากจน เพศ หรือนโยบายเศรษฐกิจหรือความเหลื่อมล้ำเชิงสถาบัน เป็นต้น

ทั้งนี้กรอบคิดดังกล่าวสะท้อนหัวใจสำคัญของสิทธิผ่านมุมมองว่าด้วยขีดความสามารถที่มักถูกจำกัดโดยโครงสร้าง ซึ่งนับเป็นเงื่อนไขสำคัญทีนำมาสู่ข้อถกเถียงร่วมสมัยเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์การเมืองในเรื่องสิทธิมนุษยชน

“ส่วนหนึ่งจาก Development as Freedom (1999)”

ความนำ

แม้หลักด้านการสิทธิพลเมือง สิทธิการเมือง สิทธิทางเศรษฐกิจ สิทธิทางสังคมตลอดจนสิทธิทางวัฒนธรรม จะได้รับการยอมรับในระดับสากลผ่านปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนที่องค์การสหประชาชาติได้ให้การรับรองตั้งแต่ ค.ศ.1948 เป็นต้นมาถึงปัจจุบัน Universal Declaration of Human Rights (UDHR) และนำไปสู่การกำหนดมาตรการกติการะหว่างประเทศต่อมา เช่น อนุสัญญาระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง (International Covenant on Civil and Political Rights, ICCPR) รวมทั้งกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, ICESCR) แต่ในความเป็นจริงแล้ว สิทธิเหล่านั้นยังคงเผชิญกับความท้าทายภายใต้บริบทของสิทธินามธรรมตามหลักกฎหมาย เนื่องจากสิทธิในทางปฏิบัติของคนส่วนใหญ่ล้วนยังคงถูกจำกัดด้วยอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง และสถาบันต่าง ๆ ทั้งในระดับสากลและกลไกรัฐอย่างปฏิเสธไม่ได้ ด้วยมุมมองดังกล่าวจึงนำไปสู่การวิพากษ์อย่างกว้างขวางว่าเพราะเหตุใดสิทธิมนุษยชนจึงยังไม่มีพลังเพียงพอที่จะส่งเสริมสิทธิขั้นพื้นฐานแก่ประชาชนสามารถอยู่รอดและอยู่ร่วมได้ในสังคมร่วมสมัย เช่น สิทธิการศึกษา สิทธิการมีงานทำ สิทธิการรักษาพยาบาล หรือแม้แต่สิทธิในการดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรี เป็นต้น

ทั้งนี้เพื่อสร้างความหลากหลายด้วยการตอบคำถามข้างต้น การประยุกต์กรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองจึงควรถูกนำมาเป็นส่วนหนึ่งของการวิพากษ์สิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัยว่าคืออะไร และเกี่ยวข้องอย่างไรกับสิทธิมนุษยชน เพื่อสะท้อนภาพการศึกษาโครงข่ายของระบบเศรษฐกิจ กลไกทางการเมือง และอำนาจในฐานะโครงสร้างที่กำหนดรูปแบบชีวิตและปฏิสัมพันธ์ของผู้คนอย่างเป็นระบบ โดยไม่แยกเศรษฐกิจออกจากสังคมหรือวัฒนธรรม และไม่แยกปัจเจกออกจากระบบ (อรรถกฤต ปัจฉิมนันท์, 2554) ดังนั้นหากนำกรอบคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองมาวิเคราะห์เงื่อนไขและปรากฏการณ์เกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชนโดยละเอียดแล้ว อาจยืนยันข้อค้นพบว่าสิทธิไม่ได้ล่องลอยอยู่ในสุญญากาศหรือเป็นนามธรรม แต่ถูกกำหนดโดยโครงสร้างเศรษฐกิจและระบบการเมืองอย่างแยบยล ขณะเดียวกันการคาดหวังให้สิทธิมนุษยชนสามารถเกิดขึ้นจริงได้นั้นจึงจำเป็นต้องปรับมโนทัศน์การศึกษาสิทธิมนุษยชนจากมุมมองเชิงลบ เช่น การไม่ถูกทรมาน หรือไม่ถูกจับโดยพลการ ไปสู่มุมมองสิทธิเชิงบวก เช่น การมีงานทำ การเข้าถึงบริการสาธารณะ หรือการมีที่อยู่อาศัยปลอดภัย เป็นต้น สอดคล้องกับแนวคิดโดยอมารตยา เซน (Amartya Sen) ที่ได้เสนอมุมมองเกี่ยวกับการมีขีดความสามารถ หรือ capability approach ซึ่งพยายามฉายภาพให้เห็นว่าเป้าหมายแท้จริงของมนุษย์คือการมีชีวิตที่ดีไม่ใช่เพียงแค่มีทรัพย์สินเท่านั้น แต่คือการมีทางเลือกที่แท้จริงในการกำหนดและสามารถใช้ชีวิตได้อย่างมีคุณค่า ซึ่งตอกย้ำอย่างชัดเจนว่าสิทธิมนุษยชนต้องตั้งอยู่บนระบบที่เปิดโอกาสให้ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ ดังนั้นสิทธิมนุษยชนจึงไม่ใช่เครื่องมือที่ถูกสร้างมาเพื่อควบคุม หรือเป็นอุปสรรคขีดกั้นความสามารถขั้นพื้นฐานที่มนุษย์จะดำรงชีวิตอย่างเป็นปกติสุข

อย่างไรก็ตามการรื้อสร้างระบบความคิดสำหรับเปิดพื้นที่ถกเถียงเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยผ่านมุมมองที่หลากหลายนั้น จำเป็นต้องสร้างญาณวิทยาเชิงวิพากษ์ซึ่งเป็นวิธีการศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2568) เพื่อแสดงถึงเบื้องหลังกลไกอำนาจ และบทบาทของรัฐ ทุน ตลอดจนสถาบันต่าง ๆ ที่ทับซ้อนกันผ่านตัวแสดงสิทธิที่หลากหลายซึ่งต่างมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันด้วย ขณะเดียวกันการทบทวนปฏิสัมพันธ์ระหว่างทุนข้ามชาติ และสถาบันทางสังคม เช่น ศาสนา สื่อ หรือการศึกษานั้น ต่างล้วนมีบทบาทกำหนดว่าสิทธิแบบใดที่ถูกมองว่าสำคัญ และแบบใดที่ถูกทำให้เงียบหาย ดังนั้นการทำความเข้าใจหลักสิทธิมนุษยชนศึกษาผ่านข้อถกเถียงร่วมสมัยเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์การเมืองในเรื่องสิทธิมนุษยชนนี้ ช่วยเปิดเผยชุดความรู้ใหม่เกี่ยวกับเบื้องหลังโครงสร้างที่ผลิตซ้ำอำนาจ ความเหลื่อมล้ำ และความไม่เป็นธรรมที่คอยฉุดรั้งสิทธิมนุษยชนที่มีอยู่สังคมร่วมสมัยให้กระจ่างชัดมากขึ้น

Library and Learning, University of Phayao

2.1 จุดยืนร่วมสมัยของการศึกษาสิทธิมนุษยชนในมิติเศรษฐศาสตร์การเมือง

สิทธิมนุษยชนมักถูกเข้าใจว่าเป็นเรื่องของจริยธรรม กฎหมาย หรือความเป็นธรรมในเชิงนามธรรม แต่ในความเป็นจริงแล้ว สิทธิมนุษยชนดำรงอยู่ในขอบข่ายโครงสร้างเศรษฐกิจและการเมืองที่มีกลไกอำนาจคอยควบคุมทรัพยากร การผลิต และการจัดสรรโอกาสให้แก่บุคคลอย่างลึกซึ้ง (Gasper, 2023) การศึกษาสิทธิมนุษยชนจึงไม่อาจแยกออกจากการวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง และโดยเฉพาะในมิติของเศรษฐศาสตร์การเมือง ซึ่งเน้นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างระบบเศรษฐกิจ รัฐ ตลาด และสังคมผ่านโครงสร้างอำนาจและการจัดสรรทรัพยากรเพื่อสร้างความเป็นธรรม ดังนั้นเศรษฐศาสตร์การเมืองจะช่วยให้มองเห็นว่าสิทธิมนุษยชนไม่สามารถเกิดขึ้นได้จากความหวังหรือคำประกาศเท่านั้น แต่ต้องรื้อสร้างถึงแก่นของอุปสรรคเพื่อเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาทั้งระบบ เช่น การเก็บภาษีก้าวหน้าเพื่อกระจายรายได้ การประกันสังคมแบบถ้วนหน้า หรือกฎหมายแรงงานที่คุ้มครองกลุ่มเปราะบาง เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดนี้คือข้อเสนอที่นำไปสู่การสร้างข้อถกเถียงร่วมสมัยเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์การเมืองในเรื่องสิทธิมนุษยชนสิทธิผ่านเครื่องมือของรัฐ ภายใต้บริบทโครงสร้างที่ซับซ้อน และต้องก้าวข้ามข้อจำกัดในการอธิบายเพียงศาสตร์เพียงศาสตร์เดียว โดยเฉพาะการก้าวข้ามการยึดติดนิยามของสิทธิมนุษยชนในมุมมองนิติศาสตร์อย่างเข้มข้นแบบเดิม จึงคาดว่าช่วยสร้างความกระจ่างเกี่ยวกับกรอบบริบทของสิทธิมนุษยชนในฐานะการกระจายความยุติธรรมที่สัมพันธ์กับโครงสร้างที่ชัดเจนมากขึ้น (Ignatieff, 2001) อีกทั้งต้องแสดงให้เห็นถึงความจำเป็นที่จะบรรลุเป้าหมายการสร้างพลเมืองวิพากษ์ ซึ่งไม่เพียงแต่มีความเข้าใจในหลักสิทธิมนุษยชน แต่ยังเป็นพลเมืองวิพากษ์ที่กล้ามองโลกอย่างไม่จำนนต่อโครงสร้าง กล้าตั้งคำถามต่ออำนาจ และพร้อมเคลื่อนไหวเพื่อความเป็นธรรมในสังคมอย่างเป็นรูปธรรม

2.1.1 จุดยืนระหว่างสิทธิมนุษยชนผ่านมุมมองนิติศาสตร์ และมุมมองเชิงโครงสร้าง

การพิจารณานิยามศัพท์เฉพาะของสิทธิมนุษยชน ภายใต้บริบทแนวคิดร่วมสมัยมักได้รับการทำความเข้าใจผ่านกรอบของนิติศาสตร์อย่างเคร่งครัด เนื่องจากเป็นสิทธิที่ได้รับการบัญญัติรับรองในกฎหมายรัฐธรรมนูญ หรือสนธิสัญญาระหว่างประเทศ แต่การมองสิทธิมนุษยชนเพียงในมิติของกฎหมายย่อมละเลยปัจจัยเชิงโครงสร้าง (structural factors) ที่ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำ การเลือกปฏิบัติ และการกดขี่อย่างเป็นระบบ ดังนั้นการย้อนกลับไปให้ความสำคัญกับข้อเปรียบเทียบสองมิตินี้เป็นลำดับแรกถือเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับการทบทวนและทำความเข้าใจสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัยรอบด้านและลึกซึ้ง (Mutua, 2002)

ทั้งนี้มุมมองเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนด้วยจุดยืนทางนิติศาสตร์ มักสะท้อนสิทธิในฐานะหลักการทางกฎหมายส่งผลให้สิทธิมนุษยชนในทางนิติศาสตร์จึงยึดหลักของสิทธิที่ได้รับการรับรองโดยกฎหมาย (positive law) ซึ่งอยู่ภายใต้การตีความของศาลและกลไกยุติธรรมอย่างเคร่งครัด ซึ่งเน้นหลักการที่ทุกคนมีศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เท่าเทียมกันตามหลักความเป็นสากล เช่น ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนตลอดจนการคุ้มครองผ่านกระบวนการยุติธรรม เช่น การเข้าถึงศาล สิทธิผู้ต้องหา การห้ามทรมาน เป็นต้น ขณะที่มิติทางโครงสร้างอยู่บนฐานการนิยามว่าสิทธิเกิดจากผลของปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจอันก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งในมิตินี้สิทธิมนุษยชนไม่ได้เป็นเพียงแค่สิทธิที่รัฐให้และรับรองตามบทบัญญัติของกฎหมายเท่านั้น แต่เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการต่อสู้จากการถูกจำกัดหรือขัดขวางผ่านโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม โดยมีความเกี่ยวพันกับอำนาจ ความเหลื่อมล้ำ ความไม่เสมอภาค เชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ ศาสนาและอัตลักษณ์ผ่านสถานการณ์ต่าง ๆ เช่น สิทธิด้านการศึกษาแม้ระบุหลักการชัดเจนในกฎหมาย แต่เด็กในชนบท/กลุ่มชายขอบอาจเข้าไม่ถึงเพราะไม่มีโครงสร้างสนับสนุนเพียงพอ เป็นต้น สอดคล้องกับอมารตยา เซน ที่ได้เสนอกรอบวิเคราะห์สิทธิมนุษยชนเชิงโครงสร้างที่ครอบคลุมมิติการมีส่วนร่วมทางการเมืองและความยากจนเชิงโครงสร้าง จะช่วยคลี่คลายเงื่อนปมด้านสิทธิพื้นฐานในบริบทร่วมสมัยไปสู่มโนทัศน์สิทธิมนุษยชนที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น (Sen, 1999)

Library and Learning, University of Phayao

ดังนั้นการศึกษาสิทธิมนุษยชนจึงจำเป็นต้องอาศัยการเชื่อมโยงสองมิติ ควบคู่กันเพื่อประกอบสร้างมุมมองใหม่เกี่ยวกับการต่อสู้เพื่อสิทธิมนุษยชนที่จับต้องได้ โดยไม่อาจใช้เพียงกรอบนิติศาสตร์หรือโครงสร้างอย่างใดอย่างหนึ่ง เนื่องจากกรอบนิติศาสตร์จะช่วยให้สิทธิมีหลักการชัดเจน ขณะที่กรอบโครงสร้างจะช่วยให้เข้าใจว่าทำไมสิทธิบางประการจึงเข้าถึงไม่ได้แม้เป็นหลักการที่บัญญัติไว้ในกฎหมายชัดเจน เป็นต้น ทั้งนี้สามารถแสดงมุมมองเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนระหว่างกรอบคิดทางนิติศาสตร์และเชิงโครงสร้างตามตารางที่ 2.1

ตารางที่ 2.1 เปรียบเทียบมุมมองเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนระหว่างกรอบคิดทางนิติศาสตร์และเชิงโครงสร้าง

มุมมองเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน	กรอบคิดทางนิติศาสตร์	กรอบคิดเชิงโครงสร้าง
1. หน่วยวิเคราะห์	ระดับปัจเจกบุคคล, กฎหมาย	ระดับโครงสร้าง, ระบบเศรษฐกิจ-สังคม
2. เครื่องมือหลัก	รัฐธรรมนูญ, ศาล, กฎหมาย	นโยบาย, ขบวนการเคลื่อนไหว, สถาบันทางเลือก
3. คำนิยามของสิทธิ	สิทธิที่ถูกบัญญัติไว้ตามกฎหมาย	ความสามารถในการมีชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรี
4. ปัญหาหลัก	การไม่ปฏิบัติตามกฎหมาย	ความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้าง
5. วิธีการทำให้สิทธิเกิดขึ้นจริง	การฟ้องร้อง การรณรงค์กฎหมาย	การเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง การจัดสรรทรัพยากรใหม่
6. ข้อดี	ชัดเจน เป็นรูปธรรม และสามารถใช้เป็นเครื่องมือเรียกร้องทางกฎหมาย	เปิดเผยปัญหาที่ซ่อนอยู่ในโครงสร้าง และผลักดันการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ
7. ข้อจำกัด	มักจำกัดการตีความสิทธิไว้เฉพาะในกรอบของรัฐกฎหมาย และไม่ตอบโจทย์บริบทเชิงโครงสร้าง เช่น ความยากจน การเหยียดเชื้อชาติ ระบบชนชั้น	ยากต่อการเปลี่ยนแปลง เพราะไม่สามารถใช้กลไกกฎหมายอย่างเดียวได้

Library and Learning University of Phayao

จากตารางที่ 2.1 สะท้อนจุดยืนการศึกษาสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยได้ขยายขอบเขตจากการมองสิทธิในเชิงนิติศาสตร์หรือเชิงคุณค่าทางศีลธรรม ไปสู่การเปิดพื้นที่ให้โครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมือง เข้ามาเป็นปัจจัยหลักในการกำหนดสถานะของสิทธิในชีวิตจริง โดยแนวคิดดังกล่าวสะท้อนการปรับจุดยืนทางญาณวิทยาแนวใหม่ที่ตระหนักว่าการเข้าถึงสิทธิที่มากขึ้นไม่ว่าจะเป็นชีวิตที่มีศักดิ์ศรี การศึกษา การสาธารณสุข หรือความปลอดภัยทางสังคมล้วนตั้งอยู่บนโครงสร้างที่หลากหลาย ได้แก่ โครงสร้างเศรษฐกิจที่กำหนดการกระจายทรัพยากร หรือโครงสร้างการเมืองที่กำกับการใช้ทรัพยากรเหล่านั้น ขณะเดียวกันกระแสโลกาภิวัตน์ที่ปกคลุมด้วยอิทธิพลของแนวคิดเสรีนิยมใหม่ ส่งผลให้สิทธิมนุษยชนถูกท้าทายอย่างหนักจากแรงกดดันของตลาดทุน การถอนตัวของรัฐสวัสดิการ และการลดทอนความรับผิดชอบของรัฐต่อบริการขั้นพื้นฐาน ตอกย้ำว่าการศึกษาสิทธิในปัจจุบันจึงไม่อาจแยกออกจากคำถามเชิงโครงสร้าง เช่น ใครได้ประโยชน์จากระบบเศรษฐกิจปัจจุบัน อำนาจผูกขาดของทุนส่งผลต่อสิทธิอย่างไร และ กระบวนการจัดงบประมาณสะท้อนคุณค่าด้านสิทธิมนุษยชนหรือไม่ ฯลฯ สะท้อนถึงนัยสำคัญของสิทธิมนุษยชนที่ไม่ใช่เพียงผลผลิตของกฎหมายทั้ง แต่เป็นความสัมพันธ์

เชิงอำนาจระหว่างรัฐ ทุน และสังคมที่ต้องอาศัยกรอบคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเพื่ออธิบายปรากฏการณ์เชิงโครงสร้างอย่างเป็นระบบ เพื่อเสนอมุมมองประกอบการอธิบายว่าเพราะเหตุใดสิทธิของบางกลุ่มจึงได้รับการคุ้มครอง ขณะที่บางกลุ่มกลับถูกละเลยหรือถูกกีดกันอย่างเป็นระบบ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัยควรกำหนดกรอบการเชื่อมโยงประเด็นทั้งสองมิติที่ไม่อาจใช้เพียงกรอบนิติศาสตร์หรือโครงสร้างอย่างใดอย่างหนึ่งมาอธิบายในภาพรวม ตอกย้ำว่าการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัยจึงควรขยายมุมมองใหม่ผ่านการบูรณาการขอบข่ายแนวคิดระหว่างมโนทัศน์ทางนิติศาสตร์กับโครงสร้างจะช่วยให้เกิดการเคลื่อนไหวของสิทธิมนุษยชนเพื่อสร้างความเป็นธรรมอย่างแท้จริง

2.1.2 ข้อจำกัดของกรอบคิดเสรีนิยมแบบคลาสสิคต่อสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย

แม้ปัจจุบันโลกในยุคโลกาภิวัตน์ที่ปกคลุมด้วยกระแสของแนวคิดเสรีนิยมใหม่ถือว่ามีอิทธิพลต่อการออกแบบและกำหนดหลักการด้านสิทธิมนุษยชนจากระดับสากลไปสู่ประเทศต่าง ๆ ที่เป็นภาคีสมาชิกองค์การสหประชาชาติเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการเน้นความสำคัญของสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง (civil and political rights) เป็นหลักการสำคัญเหนือสิทธิด้านอื่น แต่เมื่อโลกเผชิญโครงสร้างเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงในศวรรษที่ 21 มีผลทำให้สังคมมีความซับซ้อนขึ้น กลับเปิดเผยให้เห็นข้อจำกัดของสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยหลายประการ ซึ่งสามารถประมวลสาระสำคัญได้ดังต่อไปนี้ (ทวีศักดิ์ ใครบุตร, 2567 ; ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2543; สิทธิกร ศักดิ์แสง และอภิรดี กิตติสิทโธ, 2562)

1) การเน้นเสรีภาพเชิงลบมากกว่าเสรีภาพเชิงบวก กล่าวคือด้วยแนวคิดเสรีนิยมที่มุ่งให้ความสำคัญกับการที่รัฐไม่ควรแทรกแซงเสรีภาพปัจเจกหรือเอกชน แต่สิทธิมนุษยชนร่วมสมัยต้องการมากกว่าการไม่ถูกแทรกแซงสิทธิที่จำเป็น เช่น สิทธิสาธารณสุข สิทธิการศึกษา สิทธิประกันสังคม ตลอดจนสิทธิในโครงสร้างพื้นฐาน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ต้องอาศัยกลไกรัฐลงมือทำไม่ใช่แค่ไม่แทรกแซง ดังนั้นสิทธิ เสรีภาพของแนวคิดเสรีนิยมจึงไม่สามารถรับประกันชีวิตที่มีศักดิ์ศรีในระบบเศรษฐกิจที่ซับซ้อนปัจจุบันได้

2) การมองรัฐเป็นภัยคุกคามหลัก ทั้งที่ทุนและตลาดก็ละเมิดสิทธิได้ เนื่องด้วยเสรีนิยมดั้งเดิมถือว่ารัฐคือผู้ละเมิดสิทธิที่สำคัญที่สุด จึงเน้นคุ้มครองปัจเจกจากรัฐเป็นหลัก แต่ในโลกปัจจุบันอำนาจเศรษฐกิจของกลไกบริษัทข้ามชาติ รวมถึงแพลตฟอร์มเทคโนโลยีขนาดใหญ่ และกลไกตลาดแบบผูกขาดต่างสามารถบุกรุกและควบคุมชีวิตผู้คนได้พอ ๆ กับรัฐ เช่น การเอาเปรียบแรงงาน การล่วงละเมิดข้อมูลส่วนบุคคล การควบคุมราคาสินค้าและบริการ ตลอดจนการผูกขาดการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ส่งผลให้กรอบคิดเสรีนิยมดั้งเดิมจึงไม่เพียงพอในการรับมืออำนาจของทุนร่วมสมัย

3) การผลิตซ้ำมายาคติว่าทุกคนมีอิสระเท่ากันทั้งที่โครงสร้างสังคมไม่เสมอภาค โดยเสรีนิยมแบบคลาสสิคตั้งอยู่บนฐานคิดว่ามนุษย์ทุกคนมีเสรีภาพและศักยภาพพื้นฐานเท่าเทียมกัน หากแต่ในโลกความเป็นจริงแล้ว กลับสะท้อนภาพความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เสรีภาพของคนแต่ละกลุ่มไม่เท่ากันผ่านปรากฏการณ์ต่าง ๆ เช่น กรณีคนจนไม่สามารถเลือกบริการสุขภาพหรือการศึกษาที่ดีที่สุด กรณีผู้หญิงถูกจำกัดทางวัฒนธรรมและตลาดแรงงาน กรณีกลุ่มชาติพันธุ์และคนชายขอบถูกเลือกปฏิบัติ หรือกรณีคนพิการเข้าไม่ถึงโครงสร้างพื้นฐาน เป็นต้น จึงตอกย้ำชัดเจนว่าจุดยืนเกี่ยวกับเสมอภาคของเสรีนิยมแบบคลาสสิคจึงไม่สามารถแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างที่จำกัดสิทธิของคนกลุ่มเปราะบางได้จริงในโลกปัจจุบัน

4) การให้ความสำคัญกับสิทธิทรัพย์สินเกินไป (property rights bias) ด้วยหลักการสำคัญประการหนึ่งของเสรีนิยมแบบคลาสสิค ที่ถือว่าสิทธิในทรัพย์สินคือสิทธิพื้นฐานที่สุด แต่ในทางกลับกันส่งผลให้การปกป้องสิทธิอื่น ๆ มักถูกนำไปสู่การละเมิดหรือถูกลดลำดับความสำคัญ เช่น สิทธิแรงงาน สิทธิชุมชนดั้งเดิม สิทธิด้านสิ่งแวดล้อม ตลอดจนสิทธิในที่ดินของชุมชนพื้นเมือง ซึ่งเมื่อรัฐ (กลุ่มทุนโดยรัฐ) ใช้เหตุผลเรื่องการ

Library and Learning, University of Phayao

พัฒนาเศรษฐกิจ หรือการคุ้มครองทรัพย์สินเอกชนเป็นกลไกสำคัญในการดำเนินงานแล้ว อาจส่งผลให้สิทธิของชุมชนหรือแรงงานมักถูกกดทับได้ง่ายภายใต้กรอบคิดนี้โดยปฏิเสธได้ยาก

5) การไม่สามารถอธิบายปัญหาเชิงโครงสร้างระดับโลก (global structural inequality) โดยเฉพาะอย่างยิ่งระแสโลกาภิวัตน์ที่ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำระดับโลก ได้แก่ ห่วงโซ่อุปทานที่กดค่าแรงประเทศกำลังพัฒนา อำนาจของทุนข้ามชาติ การจัดระเบียบหนี้ระหว่างประเทศผ่านสถาบันการเงินระดับโลก รวมทั้งการผูกขาดเทคโนโลยีและข้อมูล แสดงถึงช่องว่างของกรอบคิดเสรีนิยมแบบคลาสสิค ซึ่งมุ่งเน้นที่ตลาดแข่งขันและรัฐชาติเดี่ยว ๆ จึงไม่สามารถอธิบายหรือแก้ไขปัญหาสิทธิมนุษยชนที่เกิดขึ้นในระดับโครงสร้างโลกได้

6. การไม่สามารถรับมือสิทธิใหม่ (emerging rights) ที่ซับซ้อนมากขึ้น โดยเฉพาะสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยที่มาพร้อมประเด็นใหม่ เช่น สิทธิดิจิทัลและข้อมูลส่วนบุคคล สิทธิด้านสิ่งแวดล้อมและภูมิอากาศสิทธิทางพันธุกรรมและชีววิทยา (bioethics) สิทธิด้านเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ เป็นต้น ซึ่งต้องการการกำกับดูแลของรัฐและความร่วมมือระดับโลก แต่เสรีนิยมแบบคลาสสิคเน้นจำกัดอำนาจรัฐทำให้ตอบสนองต่อสิทธิรูปแบบใหม่นี้ได้ไม่เท่าทันอันนำไปสู่การลดทอนบทบาทด้านสิทธิที่ต้องปรับตัวให้ทันตามสถานการณ์อยู่เสมอ

จากข้อจำกัดทั้ง 6 ประการเกี่ยวกับแนวคิดเสรีนิยมแบบคลาสสิคตามรายละเอียดข้างต้น ถึงแม้เป็นแนวคิดที่มีบทบาทหลักต่อกำเนิดสิทธิมนุษยชน แต่ในโลกปัจจุบันกลับพบข้อจำกัดที่ชัดเจนต่อการนำมาพัฒนารูปแบบการรับมือปัญหาสิทธิมนุษยชนในสังคมร่วมสมัยได้อย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากโลกปัจจุบันต้องการกรอบคิดที่ช่วยขยายมุมมองเชิงโครงสร้างระหว่างเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมที่ไม่เท่าเทียมที่ขยายผลไปสู่การกำหนดมาตรการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนอย่างเป็นระบบ ตลอดจนการสร้างกลไกรองรับสิทธิใหม่ที่เกิดขึ้นจากเทคโนโลยีและโลกาภิวัตน์ เป็นต้น ดังนั้นจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญในการสร้างมโนทัศน์สิทธิมนุษยชนร่วมสมัยที่ต้องก้าวข้ามแนวคิดเสรีนิยมแบบคลาสสิคไปสู่กรอบคิดโครงสร้างนิยมด้วยเศรษฐศาสตร์การเมืองเชิงวิพากษ์โดยประยุกต์ใช้เครื่องมือวิเคราะห์ขีดความสามารถของอมารตยา เซนเพื่อทำความเข้าใจสิทธิมนุษยชนที่มีมิติหลากหลายตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

2.1.3 เพราะเหตุใดสิทธิมนุษยชนจึงเป็นเรื่องของ “อำนาจ” และ “ทรัพยากร”

สิทธิมนุษยชนมักถูกอธิบายว่าเป็นหลักการสากลเกี่ยวกับการปกป้อง คุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ แต่หากพิจารณาในโลกความเป็นจริงแล้ว กลับพบว่าสิทธิไม่ได้กระจายประโยชน์ให้กับประชาชนทุกคนอย่างเสมอภาค ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าการมีหรือไม่มีสิทธิของบุคคลหนึ่งนั้นขึ้นอยู่กับอำนาจ และทรัพยากรที่บุคคลหรือกลุ่มนั้นมีหรือถูกจำกัดอย่างลึกซึ้ง โดยเหตุผลสำคัญสามารถสังเคราะห์ผ่านข้อถกเถียงสำคัญ 2 ประเด็นดังนี้

1) ประเด็นข้อถกเถียงเกี่ยวกับพลวัตของสิทธิในมิติทางเศรษฐกิจและการเมือง มุมมองของโปลันยี (2001) ใน “The Political and Economic Origins of Our Time” ที่เสนอว่าสิทธิถูกกำหนดโดยโครงสร้างอำนาจของรัฐและสถาบัน กล่าวคือแม้แนวคิดสิทธิมนุษยชนจะเน้นความเป็นมนุษย์ที่เสมอภาค แต่ในโลกความเป็นจริงสิทธิ ไม่ได้เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ แต่ต้องถูกประกาศ รับรอง และบังคับใช้ผ่านโครงสร้างอำนาจของรัฐและสถาบันต่าง ๆ ดังนั้นการมีหรือไม่มีสิทธิของบุคคลหนึ่งจึงเป็นผลลัพธ์ของระบบอำนาจที่กำกับสังคมอยู่ ไม่ใช่เพียงคุณค่าทางศีลธรรมหรือกฎหมายที่ลอยตัว ขณะเดียวกันเงื่อนไขการกำหนดให้รัฐสามารถเป็นผู้นิยามสิทธิ และกำหนดขอบเขตคุ้มครองมักขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านกฎหมาย นโยบาย ระบบราชการ รวมทั้งอุดมการณ์รัฐ ฯลฯ ตอกย้ำสิทธิมนุษยชนที่ถึงแม้บัญญัติในกฎหมาย แต่ต้องถูกตีความผ่านดุลยพินิจของผู้มีอำนาจเท่านั้น นอกจากนี้กลไกความเป็นสถาบันในบทบาทผู้ควบคุมการเข้าถึงสิทธิในชีวิตจริงเท่านั้นที่สามารถเป็นกลไกกำหนดว่าสิทธินั้นเข้าถึงได้จริงหรือไม่

ภายใต้ข้อถกเถียงข้างต้นแสดงถึงบทบาทของสถาบันรัฐที่กำหนดรูปแบบของสิทธิในชีวิตจริง สิทธิของประชาชนรวมถึงสิทธิตามหลักสิทธิมนุษยชนจึงต้องถูกกำหนดไว้โดยโครงสร้างอำนาจรัฐและสถาบันอย่าง

Library and Learning, University of Phayao

เข้มข้น สะท้อนปรากฏการณ์ที่ผู้มีอำนาจภายในรัฐ หรือสถาบันของรัฐเท่านั้นที่มีอำนาจเด็ดขาดในการยึดครองความชอบธรรมการตีความสิทธิเพื่อกำหนดเป้าหมายในการขยายหรือจำกัดสิทธิอย่างปฏิเสธไม่ได้ เช่น การที่รัฐใช้กลไกความมั่นคง เพื่อจำกัดเสรีภาพการชุมนุม หรือการที่รัฐใช้กลไกการพัฒนา เพื่อยึดที่ดินของชุมชน ขณะเดียวกันรัฐใช้กลไกความสงบเรียบร้อยเพื่อเป็นเหตุควบคุมฝูงชน/ประชาชน ดังนั้นความหมายของสิทธิในสถานการณ์จริงจึงไม่ได้ถูกทำให้มีสถานะเป็นกลางเสมอไป แต่ถูกกำหนดด้วยดุลยพินิจของผู้มีอำนาจผ่านโครงสร้างรัฐและสถาบันอย่างปฏิเสธไม่ได้ ด้วยมุมมองดังกล่าวตอกย้ำว่าถึงแม้มนุษย์จะมีสิทธิตามธรรมชาติ แต่สิทธิจะสามารถใช้งานได้จริงนั้นขึ้นอยู่กับผู้มีอำนาจว่าพร้อมจะรับรองหรือไม่ จึงทำให้จุดยืนสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยต้องเป็นเรื่องที่เข้าใจทั้งในสถานะของอำนาจ หรือสถาบัน ตลอดจนโครงข่ายโครงสร้างรัฐที่ไม่ใช่เพียงเรื่องของศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เพียงมิติเดียวเท่านั้น

2) ทรัพยากรถือเป็นฐานสำคัญของการเข้าถึงสิทธิโดยชอบธรรม (resource-based rights) ถึงแม้สิทธิจะถูกประกาศรับรองอย่างสากลก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติแล้วการเข้าถึงสิทธิต้องอาศัยทรัพยากรอยู่เสมอ เช่น งบประมาณ ระบบบริการสาธารณะ สถานพยาบาล โรงเรียน โครงสร้างพื้นฐาน และสวัสดิการ ตลอดจนความสามารถทางเศรษฐกิจของรัฐ เป็นต้น จึงจะส่งผลให้มีการกระจายสิทธิอย่างเป็นธรรมบนฐานการกระจายทรัพยากรที่เสมอภาค (O'Neill, 2005) หรือกล่าวอีกนัยว่าถ้าปราศจากทรัพยากรสนับสนุนแล้ว สิทธิก็อาจเป็นเพียงสิทธิในสุญญากาศเท่านั้น สะท้อนให้เห็นถึงข้อจำกัดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในชีวิตจริงจึงต้องถูกวิเคราะห์ในมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองอย่างลึกซึ้งไม่ใช่แค่เพียงด้านนิติศาสตร์หรือศีลธรรม เนื่องจากแม้หลักการสิทธิมนุษยชนจะประกาศว่าเป็นสิทธิตามธรรมชาติของมนุษย์ทุกคน แต่ในทางปฏิบัติการเข้าถึงสิทธิเหล่านี้ขึ้นอยู่กับทรัพยากรอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ข้อถกเถียงข้างต้นสะท้อนผ่านปรากฏการณ์ความเหลื่อมล้ำทางทรัพยากร กับความเหลื่อมล้ำในสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนที่ควรได้รับ เนื่องจากสิทธิไม่ได้เอื้อให้ประชาชนสามารถเข้าถึงอย่างเท่าเทียม เพราะทรัพยากรในสังคมกระจายไม่เท่าเทียม เช่น กรณีผู้ที่มีทรัพยากรทางการเงินมากกว่าสามารถเข้าถึงบริการแพทย์ที่มีคุณภาพและบริการดีกว่าคนรายได้น้อย เป็นต้น ดังนั้นจากหลักการที่ประกาศว่าทุกคนมีสิทธิเสมอภาคจึงไม่สะท้อนความเป็นจริงที่แท้จริงหากโครงสร้างและการกระจายทรัพยากรไม่สนับสนุน สอดคล้องกับบริบทที่อมารตยา เซน ให้คำจำกัดความไว้ว่าเป็นความเหลื่อมล้ำในขีดความสามารถ (capability inequality) ขณะเดียวกันการจัดสรรงบประมาณของรัฐ จึงเป็นเรื่องการเมืองของสิทธิ เนื่องจากการจัดทำงบประมาณรัฐมักมีความแปรผันกับสิทธิ เช่น กรณีรัฐเพิ่มงบประมาณด้านความมั่นคงทางทหารมากกว่าด้านสาธารณสุข สะท้อนภาพสิทธิการรักษาพยาบาลอ่อนแอ เช่นเดียวกับกรณีที่รัฐสนับสนุนโครงการเศรษฐกิจขนาดใหญ่มากกว่าการคุ้มครองด้านสิ่งแวดล้อม จะสะท้อนภาพการลดทอนสิทธิสิ่งแวดล้อมของชุมชน สถานการณ์ภายใต้เงื่อนไขเหล่านี้จึงแปรผันโดยตรงกับงบประมาณ เพราะงบประมาณถือเป็นทรัพยากรที่ทำให้สิทธิสามารถนำไปปฏิบัติการได้จริง ดังนั้นการทบทวนความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากร อำนาจ ที่มีผลต่อการเข้าถึงสิทธิ ช่วยตอกย้ำความสำคัญของทรัพยากรที่ไม่เพียงแต่เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้สิทธิเป็นไปได้เท่านั้น แต่ยังเชื่อมโยงกับขอบข่ายอำนาจ อีกด้วย จากมุมมองดังกล่าวสิทธิมนุษยชนในมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองจึงทำให้เห็นภาพชัดเจนว่าทรัพยากรคือต้นทุนของสิทธิ และเป็นเครื่องมือสร้าง/จำกัดอำนาจต่อรองของประชาชนอย่างมีนัยสำคัญ (Sen, 1999)

Library and Learning, University of Phayao

2.2 กำเนิดแนวคิดสิทธิมนุษยชนในระบบเศรษฐกิจโลก

พัฒนาการกำเนิดแนวคิดสิทธิมนุษยชนตั้งแต่สมัยกรีก โรมันเป็นต้นมาถึงปัจจุบัน ซึ่งได้ยึดหลักการที่ประกาศไว้ในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน เมื่อปี ค.ศ. 1948 โดยมีเป้าหมายในการกำหนดอนาคตว่า

ด้วยความเป็นสากลเกี่ยวกับเสรีภาพ ความเสมอภาค รวมถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ซึ่งหากพิจารณาในมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองอย่างเป็นพลวัตพบว่าสิทธิมนุษยชนได้รับการพัฒนาขึ้นควบคู่กับการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจโลกที่เปลี่ยนแปลงไปตามห้วงสมัยตั้งแต่ยุคพาณิชย์นิยม ยุคเสรีนิยมเศรษฐกิจ ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม จนถึงยุคทุนนิยมโลกาภิวัตน์ตามลำดับ ล้วนส่งผลให้กระแสความคิดของสิทธิของมนุษย์ได้ถูกนิยาม ปรับเปลี่ยน และขยายความหมายตามเงื่อนไขทางเศรษฐกิจการเมืองที่โลกกำลังเผชิญอยู่เสมอ ตอกย้ำให้เห็นว่าแนวคิดว่าด้วยสิทธิมนุษยชนนั้นไม่ได้อยู่โดดเดี่ยวจากระบบเศรษฐกิจโลกแต่อย่างใด แต่ได้ถูกถักทอเข้ากับกลไก และการเปลี่ยนแปลงตามชุดเหตุการณ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังสงครามโลกครั้งที่สองซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้เกิดความตระหนักถึงความจำเป็นในการใช้อำนาจการเมือง การปกป้องศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ควบคู่ไปกับการขยายอุดมการณ์การพัฒนาเศรษฐกิจไปพร้อมกัน

ทั้งนี้เนื่องด้วยสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมในยุโรปช่วงระหว่างศตวรรษที่ 17–18 ได้แสดงถึงจุดเริ่มต้นของการสร้างพื้นที่ถกเถียงเกี่ยวกับสิทธิในชีวิต เสรีภาพ และทรัพย์สินเกิดขึ้นท่ามกลางการขยายตัวของระบบตลาดและการค้าโลก รวมทั้งความต้องการปกป้องปัจเจกชนจากการใช้อำนาจของรัฐแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ต่อมาในช่วงของการปฏิวัติอุตสาหกรรมได้ทำให้ประเด็นสิทธิแรงงาน สิทธิในค่าจ้างที่เป็นธรรม และสิทธิในการรวมตัวต่อรอง เกิดขึ้นท่ามกลางความเหลื่อมล้ำในมิติต่าง ๆ ที่สวมทับกับการกดขี่แรงงานที่เกิดขึ้นขนานใหญ่ในยุโรป ล่วงมาถึงการปรากฏตัวของแนวคิดจักรวรรดินิยมและการสร้างรัฐชาตินั้นทำให้การนิยามความเป็นมนุษย์ที่มีสิทธิโดยชอบธรรมนั้น ถูกเชื่อมโยงเข้ากับความเป็นสมาชิกของรัฐอย่างแยกไม่ออก และเมื่อเข้าสู่ศตวรรษที่ 20 ต่อเนื่องถึงปลายสงครามโลกครั้งที่สองจึงได้ก่อให้เกิดระเบียบโลกใหม่ผ่านกลไกการสร้างสถาบันทางเศรษฐกิจที่สำคัญโลก เช่น การก่อตั้ง กองทุนการเงินระหว่างประเทศ ธนาคารโลก รวมถึงองค์การสหประชาชาติ ที่ถึงแม้ไม่ได้เป็นกลไกเศรษฐกิจโลก แต่ถือว่าเป็นสถาบันที่มีส่วนผลักดันให้แนวคิดสิทธิมนุษยชนกลายเป็นส่วนหนึ่งของสถาปัตยกรรมทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศ ส่งผลให้สิทธิด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมจึงมีความหมายสูงขึ้นในฐานะเงื่อนไขของการพัฒนาและการรักษาเสถียรภาพของโลก ประกอบกับการเติบโตของทุนนิยมโลกาภิวัตน์ในช่วงปลายศตวรรษที่ 20 ทำให้ประเด็นเกี่ยวกับสิทธิที่ปรากฏในห่วงโซ่อุปทาน สิทธิแรงงานข้ามชาติ สิทธิในทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ตลอดจนสิทธิสิ่งแวดล้อม จึงถูกทำให้กลายเป็นโจทย์ท้าทายใหม่ในบริบทร่วมสมัย เนื่องมาจากอิทธิพลของตลาดโลกทำให้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจซับซ้อนและเหลื่อมล้ำมากขึ้น

จากการทบทวนพัฒนาการโดยสรุปข้างต้น กล่าวได้ว่าการก่อรูปและเปลี่ยนผ่านแนวคิดสิทธิมนุษยชนไม่อาจแยกออกจากบริบทความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจโลกตามยุคสมัยที่เกิดขึ้น เนื่องจากช่วงเหตุการณ์ต่าง ๆ มีเงื่อนไขที่ทำให้สิทธิมนุษยชนถูกให้ความหมายแตกต่างจากสิทธิในฐานะเครื่องมือป้องกันการใช้อำนาจรัฐไปจนถึงสิทธิในฐานะเจ้าของทรัพยากรที่มีสิทธิเพื่อการดำรงชีวิตในระบบทุนนิยมยุคใหม่ ดังนั้นการทำความเข้าใจมิติประวัติศาสตร์เศรษฐกิจโลกจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญในการตอบคำถามว่าเพราะเหตุใดสิทธิมนุษยชนจึงมีรูปแบบ เป้าหมาย และความหมายที่เปลี่ยนแปลงไปตามโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองในแต่ละยุค

2.2.1 พัฒนาการของสิทธิมนุษยชนจากก่อนยุคพาณิชย์นิยมถึงโลกาภิวัตน์

การทำความเข้าใจจุดยืนความคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับกรอบพิจารณาในมิติที่หลากหลาย โดยเฉพาะการอาศัยกรอบอธิบายผ่านมิติทางประวัติศาสตร์ผสานมิติเศรษฐกิจการเมือง เนื่องด้วยการวิเคราะห์เชิงบูรณาการนี้ไม่ได้เกิดขึ้นล่องลอยอย่างอิสระ แต่ถือกำเนิดและพัฒนาไปพร้อมกันกับการเปลี่ยนผ่านของระบบเศรษฐกิจโลกในแต่ละยุค ตั้งแต่ยุคพาณิชย์นิยมปฐมภูมิจนถึงยุคดิจิทัลและทุนนิยมในศตวรรษที่ 21 ที่สะท้อนพัฒนาการสิทธิมนุษยชนในลักษณะผลผลิตทางความคิดที่สัมพันธ์กับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรมและกลไกอำนาจของยุคสมัยนั้น ๆ อย่างชัดเจน ประกอบกับการกำหนด

Library and Learning, University of Phayao

ขอบข่ายสิทธิมนุษยชนผ่านกรอบวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมือง รวมทั้งการวิเคราะห์แนวประวัติศาสตร์จำเป็นต้องมองแบบองค์รวม ผ่านสภาวะเศรษฐกิจโลกที่อยู่เบื้องหลังในแต่ละยุคสมัย เพราะการให้ความหมายของคำว่าสิทธิเสรีภาพ ตลอดจนความเสมอภาคนั้นต้องยึดหลักความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ ตลาด ทุน แรงงาน และประชาชนในบทบาทตัวแสดงกลุ่มต่าง ๆ ที่มีการปะทะประสานความคิด ความเชื่อเชิงอุดมการณ์ที่หลากหลายอีกด้วย ทั้งนี้เพื่อให้สอดรับกับสิทธิมนุษยชนบนฐานวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมือง ผู้เขียนจึงแบ่งพัฒนาการแนวคิดสิทธิมนุษยชนออกเป็น 4 ช่วงสำคัญตามลักษณะโครงสร้างเศรษฐกิจโลก ซึ่งแต่ละช่วงได้สร้างรูปความหมายของสิทธิในแบบเฉพาะตัวดังนี้

1) ยุคพาณิชย์นิยมและเสรีนิยมคลาสสิก (ศตวรรษที่ 16–18) ภายใต้บริบทเศรษฐกิจโลกว่าด้วยกลไกการค้า การสะสมทุน และการก่อรูปของรัฐชาติยุคแรก นับตั้งแต่ศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา ถือเป็นช่วงที่โลกเริ่มเข้าสู่ยุคการค้าเชิงพาณิชย์ระดับสากลผ่านการค้นพบดินแดนใหม่ การเชื่อมต่อเส้นทางเดินเรือที่มาพร้อมกับการขยายตัวของลัทธิจักรวรรดินิยม ส่งผลให้เศรษฐกิจโลกอยู่ภายใต้บริบทลัทธิพาณิชย์นิยม (mercantilism) ที่เชื่อว่าการสร้างความมั่งคั่งของรัฐเกิดจากการสะสมโลหะมีค่า การผูกขาดการค้า และโดยเฉพาะการครอบครองอาณานิคมในดินแดนโพ้นทะเล ส่งผลให้ความเติบโตของชนชั้นพ่อค้าและเจ้าของทรัพย์สินเดิมเริ่มถูกท้าทายจากอำนาจสมบูรณาญาสิทธิราชย์โดยต้องการพื้นที่ทางเศรษฐกิจที่รัฐไม่สามารถเข้ามาควบคุมหรือแทรกแซงได้ จนนำไปสู่การก่อรูปแนวความคิดว่าด้วยการปกป้องสิทธิโดยเสรีจากกรอบครอบงำของรัฐ ส่งผลให้มโนทัศน์สิทธิมนุษยชนยุคแรกจึงไม่ได้เริ่มจากเป้าหมายของการสร้างความเท่าเทียม แต่เริ่มจากความพยายามปกป้องเสรีภาพของปัจเจกในตลาด และสิทธิในทรัพย์สินจากกลไกรัฐ โดยจอห์น ล็อกเสนอว่าสิทธิพื้นฐานประกอบด้วย “ชีวิต เสรีภาพ และทรัพย์สิน” (Locke, 1988 อ้างถึงใน วรวิทย์ เจริญเลิศ, 2562) ซึ่งสอดรับกับโลกที่กำลังขยายตัวของตลาดและการถือครองทุนที่นำไปสู่การปฏิวัติอเมริกา ปี ค.ศ.1776 และการปฏิวัติฝรั่งเศส ปี ค.ศ.1789 ล้วนทำให้สิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมืองกลายเป็นแกนหลักของสิทธิมนุษยชน แต่สิทธินี้มีข้อจำกัดสำคัญเนื่องจากมุ่งเน้นรองรับเฉพาะผู้ชายผิวขาวที่มีทรัพย์สิน ขณะที่ผู้หญิง แรงงานทาส ชนพื้นเมือง หรือคนไร้ทรัพย์สินไม่ถูกนับว่าเป็นมนุษย์ที่มีสิทธิในแบบเดียวกันแต่อย่างใด ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่ายุคนี้ได้วางรากฐานให้สิทธิมนุษยชน ที่หมายถึงสิทธิของตลาดและปัจเจกผู้มีทรัพย์สินอย่างมีนัยสำคัญ

2) ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม (ศตวรรษที่ 19) ภายใต้บริบทเศรษฐกิจโลกว่าด้วยทุนอุตสาหกรรม เมืองและชนชั้นแรงงาน กล่าวคือช่วงดังกล่าวถือเป็นยุคที่เครื่องจักรและโรงงานเปลี่ยนโฉมระบบเศรษฐกิจจากการผลิตแบบหัตถกรรมสู่การผลิตแบบอุตสาหกรรม จนก่อให้เกิดการอพยพแรงงานจำนวนมากเข้าสู่เมืองใหญ่ สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำขยายตัวรุนแรง การใช้แรงงานเด็ก/สตรี และการแปรรูปแรงงานให้เป็นต้นทุนในระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม ส่งผลให้ปัญหาความยากจนและการกดขี่แรงงานปรากฏเด่นชัด ส่งผลต่อการกำหนดนิยามความหมายของสิทธิภายใต้บริบทของความเหลื่อมล้ำรุนแรง ได้กระตุ้นให้แนวคิดสิทธิมนุษยชนเริ่มขยายจากสิทธิพลเมือง การเมืองไปสู่สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมมากขึ้น ผ่านมาตรการสิทธิด้านต่าง ๆ ได้แก่ สิทธิคุ้มครองแรงงาน สิทธิด้านสวัสดิการ สิทธิในค่าจ้างที่เป็นธรรม สิทธิการรวมตัวต่อรอง ตลอดจนสิทธิด้านสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน เป็นต้น จากกลไกดังกล่าวที่สะท้อนถึงการปรับวิธีการด้านสิทธิมนุษยชนสำหรับแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น สะท้อนการพัฒนากรอบความคิดของคาร์ล มาร์กซ์ รวมทั้งนักสังคมนิยมที่ต่างวิพากษ์โครงสร้างทุนนิยมที่เอารัดเอาเปรียบแรงงาน ขณะที่สหภาพแรงงานเริ่มมีบทบาทผลักดันสิทธิเหล่านี้จนหลายประเทศต้องออกกฎหมายคุ้มครองแรงงาน จนนำมาซึ่งจุดเริ่มต้นของกลไกรัฐสวัสดิการ โดยเฉพาะในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ต่อเนื่องช่วยต้นศตวรรษที่ 20 รัฐในยุโรปเริ่มจัดตั้งรัฐสวัสดิการเบื้องต้น เช่น การประกันการเจ็บป่วยหรือชราภาพ เพื่อรับมือกับความปั่นป่วนของทุนนิยมอุตสาหกรรม เป็นต้น ซึ่งถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้สิทธิมนุษยชนเริ่มถูกมองว่าเป็นสิทธิด้านการดำรงชีวิตที่รัฐมีหน้าที่ต้องจัดหา

Library and Learning, University of Phayao

3) ยุคสงครามเย็นและการสร้างระเบียบเศรษฐกิจโลกใหม่ (ค.ศ. 1945–1991) สืบเนื่องจากเศรษฐกิจโลกหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ภายหลังปี ค.ศ.1945 เป็นต้นมา นำไปสู่การสถาปนาสิทธิมนุษยชนด้วยนิยามใหม่ โดยเฉพาะในปี ค.ศ.1948 ที่ได้มีการประกาศปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (UDHR) ซึ่งถือเป็นหมุดหมายสำคัญในการยกระดับให้สิทธิมนุษยชนถูกสถาปนาในระดับสากล ส่งผลให้ประเทศต่าง ๆ ต้องเร่งสร้างมาตรการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ และสร้างความเสมอภาคที่สอดรับกับปฏิญญาฉบับดังกล่าว ควบคู่กับการเร่งสร้างเสถียรภาพทางเศรษฐกิจตามระบบเบรตตันวูดส์ (Bretton Woods) โดยในระยะต่อมาได้นำไปสู่การจัดตั้งสถาบันการเงินระกับโลก รวมถึงองค์การสหประชาชาติ ที่ได้ถูกจัดตั้งขึ้นพร้อมโครงการสันติภาพและการพัฒนาระหว่างประเทศ อย่างไรก็ตามด้วยสถานการณ์ของโลกที่อยู่ในช่วงการแบ่งขั้วอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจการเมืองออกเป็นฝักฝ่ายระหว่างค่ายเสรีนิยมประชาธิปไตย และค่ายคอมมิวนิสต์ ซึ่งกำลังต่อสู้อย่างเข้มข้นผ่านสงครามเย็นนั้น มีผลต่อการผลิตซ้ำกลไกเชิงอุดมการณ์ของทั้งสองค่ายที่ทำให้โลกจำแนกหลักการสิทธิมนุษยชนออกจากกันชัดเจน ได้แก่ สิทธิที่ครอบคลุมสิทธิพลเมือง และสิทธิทางการเมือง และสิทธิที่สะท้อนถึงสิทธิเศรษฐกิจ สิทธิทางสังคม รวมถึงสิทธิทางวัฒนธรรม อันเนื่องมาจากระบบทุนนิยมเน้นเสรีภาพส่วนบุคคล ขณะที่ระบบคอมมิวนิสต์ (สังคมนิยม) ให้ความสำคัญกับสวัสดิการ และการสร้างความเสมอภาค โดยปฏิสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์นี้ขยายผลไปสู่การออกแบบสิทธิที่ประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายทั้งในทวีปเอเชีย แอฟริกา และลาตินอเมริกา ต่างเร่งผลักดันหลักการว่าด้วยสิทธิไปสู่การปฏิบัติผ่านการยุติความยากจน บนฐานการสร้างโครงสร้างเศรษฐกิจที่เป็นธรรมนับเป็นเงื่อนไขของสิทธิอื่น และตอกย้ำการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ยุคที่สิทธิมนุษยชนเชื่อมโยงกับโครงการพัฒนาอย่างแยกไม่ออก

4) ยุคโลกาภิวัตน์ ทุนนิยมเสรีนิยมใหม่ และเศรษฐกิจดิจิทัล (1990s–ปัจจุบัน) ว่าด้วยบริบทเศรษฐกิจโลกใหม่ ภายหลังการล่มสลายของสหภาพโซเวียต โลกเข้าสู่ยุคเสรีนิยมใหม่เต็มรูปแบบ สะท้อนการก้าวเข้าสู่ยุคเปิดเสรีทางการค้า การเปิดรับทุนไหลข้ามพรมแดน ห่วงโซ่อุปทานโลก และอำนาจของบรรษัทข้ามชาติเติบโตอย่างรวดเร็ว ขณะเดียวกันความก้าวหน้าด้านเทคโนโลยีดิจิทัล และข้อมูลขนาดใหญ่ (big data) ถูกทำให้กลายเป็นทรัพยากรทางเศรษฐกิจใหม่ ดังนั้นการจัดวางระเบียบโลกใหม่จึงมีผลต่อการกำหนดความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบบเศรษฐกิจการเมืองโลกทำให้สิทธิมนุษยชนเปลี่ยนโฉมไปอย่างมาก เช่น การเกิดขึ้นของสิทธิของแรงงานข้ามชาติที่อยู่ในระบบห่วงโซ่อุปทานโลก การเคลื่อนไหวของสิทธิด้านสิ่งแวดล้อมและสิทธิชุมชนที่ปรับตัวตามบริบทโครงการขนาดใหญ่ต่าง ๆ ขณะเดียวกันกลไกเหล่านี้กลับส่งผลให้สิทธิด้านข้อมูล (digital rights) และความเป็นส่วนตัว ต้องถูกนำไปสู่การผูกขาดโดยบริษัทเทคโนโลยี และสร้างผลกระทบต่อเสรีภาพออนไลน์ เนื่องจากการเกิดกฎหมายกำกับดูแลด้านเทคโนโลยีที่นับเป็นผลลัพธ์โดยตรงจากการเกิดขึ้นของระบบเศรษฐกิจดิจิทัลและการค้าผ่านแพลตฟอร์มแทนระบบการค้าแบบดั้งเดิม เป็นต้น อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนผ่านนี้ได้ก่อให้เกิดปรากฏกรณ์ความเหลื่อมล้ำยุคใหม่ที่ทำให้หลายประเทศลดบทบาทรัฐด้านสวัสดิการและปล่อยให้ตลาดเข้ามาควบคุมและกำหนดสิทธิพื้นฐานอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่น การรักษาพยาบาลกลายเป็นสินค้า การศึกษาเชื่อมโยงผูกโยงกับรายได้ครอบครัว ที่อยู่อาศัยกลายเป็นทรัพย์สินเพื่อการลงทุน ตลอดจนสิทธิกลับถูกผูกติดกับระดับรายได้และการเข้าถึงทรัพยากรมากกว่าเป็นการรับรองโดยรัฐ เป็นต้น

ทั้งนี้ข้อสรุปจากขอบข่ายการกำเนิดและพัฒนาการของแนวคิดสิทธิมนุษยชนจากก่อนยุคอุตสาหกรรมสู่สงครามเย็นถึงโลกาภิวัตน์นั้น หากพิจารณาโดยละเอียดแล้วพบว่าการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยดังกล่าวไม่เพียงเป็นผลของความก้าวหน้าทางจริยธรรมของมนุษย์ว่าด้วยการก่อรูปของสิทธิ เสรีภาพและความเสมอภาคเท่านั้น แต่คือพลวัตทางความคิดที่เป็นผลการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและโครงสร้างอำนาจในแต่ละยุคสมัย ส่งผลให้สิทธิบางประเภทเกิดขึ้นเพราะระบบเศรษฐกิจต้องการแรงงานที่มีคุณภาพ สิทธิบางประเภทเกิดจากการต่อสู้ของชนชั้นล่างต่อระบบทุนนิยม และสิทธิบางประเภทเกิดจากความจำเป็นในการควบคุมตลาดโลก

Library and Learning, University of Phayao

และทุนข้ามชาติ เป็นต้น ดังนั้นการจัดวางมุมมองเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัยจึงต้องอาศัยกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองของความเป็นมนุษย์มากกว่าจะเป็นหลักศีลธรรมลอยตัว หรืออาจกล่าวอีกนัยได้ว่าสิทธิมนุษยชนไม่เคยเป็นความคิดที่คงที่ แต่เป็นชุดแนวคิดที่ถูกประกอบสร้างผ่านพลวัตทางเศรษฐกิจการเมือง และอำนาจที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุคสมัย สิ่งเหล่านี้ชี้ให้เห็นมโนทัศน์รวบยอดที่สำคัญว่าสิทธิมนุษยชนจึงควรมีธรรมชาติเป็นเศรษฐศาสตร์การเมือง มากกว่าเป็นเพียงคุณค่าทางศีลธรรมระดับสากลที่ระบุไว้ในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนเท่านั้น

นอกจากนี้การขยายข้อสรุปมโนทัศน์เกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชนในยุคใหม่ให้สามารถนำไปปรับใช้ได้จริงนั้น ก็จำเป็นต้องอาศัยกรอบวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ไม่ใช่การอธิบายสิทธิของมนุษย์เพียงเฉพาะกรอบทางกฎหมายหรือศีลธรรมซึ่งอาจไม่เพียงพออีกต่อไปในบริบทร่วมสมัย เนื่องจากสิทธิมักขึ้นอยู่กับการเข้าถึงทรัพยากรของรัฐ ขณะเดียวกันสิทธิอาจถูกจำกัดหรือเปิดกว้างตามอุดมการณ์เศรษฐกิจการเมือง นอกจากนี้สิทธิบางประเภทอาจต้องการทรัพยากร (งบประมาณ) จำนวนมากในการทำให้การรับรองสิทธิเกิดขึ้นได้จริง ดังนั้นภายใต้เงื่อนไขของสิทธิมนุษยชนในโลกยุคศตวรรษที่ 21 นั้นจึงต้องพิจารณาทั้งอำนาจรัฐ อำนาจตลาด ความเหลื่อมล้ำในทรัพยากร รวมถึงโครงสร้างทางสังคมที่ผลิตซ้ำความไม่เท่าเทียมให้ดำรงอยู่อย่างหลากหลาย ดังนั้นในมุมมองนี้สิทธิจึงเป็นได้ทั้งผลผลิตของเงื่อนไขเศรษฐกิจโลก ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการต่อสู้ของมนุษย์ในแต่ละยุคสมัย ตอกย้ำจุดยืนที่ว่าสิทธิในปัจจุบันจึงเป็นผลรวมของพลวัตด้านต่าง ๆ ได้แก่ สิทธิปัจเจกที่มีเสรีในตลาดยุคแรก สิทธิแรงงานในยุคอุตสาหกรรม สิทธิของการพัฒนาในยุคสงครามเย็น ก้าวสู่สิทธิในห่วงโซ่อุปทานและสิทธิข้อมูลในยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งการวางกรอบสิทธิมนุษยชนศึกษาในปัจจุบันจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเข้าใจเกี่ยวกับโครงสร้างของระบบโลกอย่างเป็นองค์รวมเพื่อช่วงชิงพื้นที่ในการกำหนดว่าใครเป็นผู้มีสิทธิ และสิทธินั้นมีความหมายอย่างไรเป็นสมมติฐานสำคัญต่อไป

2.2.2 ข้อถกเถียงผ่านชุดความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิมนุษยชนกับระบบทุนนิยม

ภายใต้ชุดความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิมนุษยชนและระบบทุนนิยมถือเป็นความสัมพันธ์ที่ซับซ้อน โดยแฝงด้วยเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่ทั้งสนับสนุนและขัดแย้งในเวลาเดียวกัน กล่าวคือทุนนิยมช่วยผลักดันสิทธิบางอย่างให้เกิดขึ้นได้จริง แต่ขณะเดียวกันก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำ การกดขี่ขูดรีด รวมทั้งการละเมิดสิทธิในรูปแบบใหม่ที่เปลี่ยนแปลงตามพลวัตของระบบเศรษฐกิจโลก ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้จึงไม่สามารถเข้าใจได้ผ่านมิติศีลธรรมหรือกฎหมายเพียงด้านเดียว แต่ต้องพิจารณาผ่านข้อถกเถียงเกี่ยวกับกรอบเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องของสิทธิว่าด้วยการจัดสรรอำนาจและทรัพยากรในระบบทุนนิยม 6 ประการ ได้แก่

1. ทุนนิยมเป็นพื้นที่กำเนิดสิทธิแบบสมัยใหม่ เนื่องด้วยสิทธิมนุษยชนยุคแรกถือกำเนิดขึ้นพร้อมกับการเติบโตของตลาดและการสะสมทุนผ่านกระแสแนวคิดของเสรีนิยมคลาสสิกที่นำมาซึ่งแนวคิดสิทธิพื้นฐาน เช่น สิทธิในทรัพย์สิน เสรีภาพจากการแทรกแซงของรัฐ เสรีภาพในการทำสัญญา ล้วนสอดคล้องกับความต้องการของทุนนิยมยุคแรกที่ต้องการปกป้องเจ้าของทุนจากอำนาจของกษัตริย์หรือรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และอาจกล่าวได้ว่าทุนนิยมยุคแรกช่วยผลักดันให้เกิดสิทธิพลเมือง สิทธิทางการเมืองเติบโตอย่างรวดเร็ว เพราะจำเป็นต่อการขยายตลาดและการสะสมทุน สอดคล้องกับนักคิดสำนักเสรีนิยมคลาสสิก เช่น จอห์น ล็อก อดัม สมิธ และมองเตสกีเยอ ที่ต่างสนับสนุนแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิในการจัดการทรัพย์สินของปัจเจกบุคคล อันก่อให้เกิดเสรีภาพในการทำสัญญาและเสรีภาพจากการแทรกแซงของรัฐ ซึ่งล้วนเป็นหลักการสำคัญที่เอื้อต่อระบบตลาดและการสะสมทุน (Macleod, 2007)

2) ทุนนิยมก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างสิทธิ กับกำไร กล่าวคือเมื่อการผลิตแบบอุตสาหกรรมเติบโตย่อมส่งผลให้สิทธิแรงงานต่าง ๆ เช่น การกำหนดค่าจ้างที่เป็นธรรม การกำหนดชั่วโมงทำงานที่เหมาะสม ตลอดจนสิทธิสวัสดิการ และสิทธิในการรวมตัวต่อรองเริ่มเข้ามาท้าทายผลกำไรของทุน โดยในจุดนี้ทุนนิยมทำ

Library and Learning, University of Phayao

ให้สิทธิมนุษยชนต้องต่อสู้เพื่อให้สิทธิเกิดขึ้นจริง ขณะเดียวกันก็มีผลให้สิทธิต่าง ๆ ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะทุนต้องการ แต่เกิดจากการเคลื่อนไหวของแรงงานและภาคประชาสังคมที่กดดันให้รัฐเข้ามาควบคุมการเอารัดเอาเปรียบจากกลไกตลาด ดังนั้นโครงสร้างทุนนิยมเองจึงมีความขัดแย้งเชิงโครงสร้างกับสิทธิ โดยเฉพาะสิทธิที่เพิ่มต้นทุนให้ธุรกิจอยู่เสมอ สอดคล้องตามแนวคิดของคาร์ล มาร์กซ์ที่วิพากษ์วิจารณ์ต่อการขูดรีดแรงงานในระบบทุนนิยม นอกจากนี้มุมมองของมาร์แชลล์ ที่ตั้งคำถามต่อแนวคิดรัฐสวัสดิการผ่านข้อถกเถียงว่าด้วยคุณธรรมทางเศรษฐกิจและสิทธิทางสังคมที่ได้ช่วยขยายความหมายของสิทธิทางสังคมใหม่ให้สิทธิกลายเป็นการป้องกันความเสี่ยงที่ทุนนิยมสร้างขึ้นเอง เนื่องจากเมื่อสังคมเข้าสู่ยุคอุตสาหกรรมเต็มรูปแบบจะก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางชนชั้นรุนแรง การทำงานหนักและชั่วโมงทำงานยาวนาน ตลอดจนสภาพแวดล้อมที่เป็นอันตราย ล้วนทำให้บทบาทของสิทธิแบบเดิมไม่เพียงพออีกต่อไป จึงต้องอาศัยสิทธิแรงงานและสวัสดิการที่เริ่มเกิดขึ้นจากการต่อสู้ชนชั้นแรงงานเป็นกลไกขับเคลื่อนไปสู่การเปลี่ยนแปลงสิทธิในระยะต่อมา (Marshall, 1950)

3) ทุนนิยม (เสรีนิยมใหม่) มุ่งลดบทบาทรัฐพร้อมทำให้สิทธิกลายเป็นสินค้า ทั้งนี้ตั้งแต่ปี ค.ศ.1980 เป็นต้นมา การครอบงำของกระแสแนวคิดเสรีนิยมใหม่ที่พยายามนำเสนอกลไกการลดทอนบทบาทรัฐ พร้อมส่งเสริมการเปิดเสรีแก่ภาคเอกชน ส่งผลให้สิทธิการรักษาพยาบาลถูกทำให้กลายเป็นบริการที่ต้องซื้อ นอกจากนี้ที่อยู่อาศัยถูกทำให้กลายเป็นทรัพย์สินเพื่อการลงทุนไม่ใช่สิทธิพื้นฐาน รวมทั้งสาธารณูปโภคและบริการสาธารณะทั้งหลายถูกแปรรูปเป็นกิจการเอกชน เป็นต้น ซึ่งภายใต้บริบทดังกล่าวสิทธิพื้นฐานถูกแปรสภาพเป็นสินค้าในตลาด และมีทำให้ผู้ที่มีทรัพยากรจึงเข้าถึงสิทธิได้มากกว่า ขณะที่ผู้มีรายได้น้อยถูกจำกัดสิทธิโดยโครงสร้างเศรษฐกิจอย่างชัดเจน สะท้อนการเปลี่ยนนิยามของสิทธิมนุษยชนใหม่ที่ถูกกำหนดผ่านผลลัพธ์ของความสามารถในการซื้อ ซึ่งขัดกับหลักความเสมอภาคของสิทธิอย่างสิ้นเชิง ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าวสอดรับกับฮาร์วีย์ที่ระบุว่ากระแสแนวคิดเสรีนิยมใหม่คือโครงการฟื้นฟูอำนาจของชนชั้นนำผ่านการแปรรูปรัฐควบคู่กับการเปิดเสรีให้กับทุนระดับโลกที่ตอกย้ำเงื่อนไขการแปรสภาพสิทธิพื้นฐานให้เป็นเพียงสินค้าในตลาด เนื่องจากผู้ที่มีรายได้มากเท่านั้นที่จะสามารถเข้าถึงบริการสาธารณะที่ดีกว่า ในขณะที่ผู้ยากไร้จึงต้องถูกลดทอนสิทธิแม้กฎหมายรับรองก็ตาม (Harvey, 2005)

4) โลกาภิวัตน์ของทุนนิยมทำให้เกิดสิทธิรูปแบบใหม่ เนื่องจากเมื่อระบบทุนนิยมขยายออกไปทั่วโลกผ่านห่วงโซ่อุปทานและบรรษัทข้ามชาติ สิทธิมนุษยชนก็เริ่มเชื่อมโยงกับพลวัตข้ามพรมแดนผ่านการเคลื่อนไหวรูปแบบต่าง ๆ เช่น แรงงานข้ามชาติทำงานในภาคผลิตที่เสี่ยงต่อการละเมิดสิทธิ ชุมชนท้องถิ่นถูกกระทบจากโครงการเหมือง โรงไฟฟ้าเนื่องด้วยสิทธิสิ่งแวดล้อม ล้วนกลายเป็นประเด็นใหญ่ในระบบทุนนิยมที่ต้องพึ่งพาการขยายการผลิต ที่มาพร้อมกับการผูกขาดของบริษัทเทคโนโลยีที่ทำให้เกิดกลไกคุ้มครองสิทธิในข้อมูล และสิทธิในความเป็นส่วนตัว ดังนั้นทุนนิยมในยุคโลกาภิวัตน์จึงมีผลทำให้สิทธิมนุษยชนมีมิติใหม่ที่ไม่ได้เกิดขึ้นภายในรัฐเท่านั้น แต่เกิดขึ้นในเครือข่ายเศรษฐกิจข้ามพรมแดนที่อย่างรวดเร็วและสร้างผลกระทบรุนแรงในระดับโลก ตามที่แซสเกีย ซัสเซน ได้ฉายภาพว่ากระแสโลกาภิวัตน์ได้แยกอำนาจทางเศรษฐกิจออกจากรัฐ ทำให้การคุ้มครองสิทธิเกิดขึ้นยากขึ้นในพื้นที่ชายขอบของระบบทุนนิยมโลกมีผลให้ทุนข้ามชาติและห่วงโซ่อุปทานโลกจึงมีอำนาจสูงกว่ารัฐหลายประเทศโดยเฉพาะในเมืองใหญ่ ด้วยแนวคิดนี้จึงนำไปสู่การผลิตซ้ำกรอบสิทธิมนุษยชนที่เคลื่อนจากระดับรัฐชาติไปสู่ระดับข้ามพรมแดนอย่างกว้างขวางมากขึ้น (Sassen, 2014)

5) ทุนนิยมเองสร้างทั้งโอกาสและสั่นคลอนความไม่มั่นคงต่อสิทธิ กล่าวคือระบบทุนนิยมที่มุ่งสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจได้นำไปสู่การเปิดพื้นที่ใหม่ให้แก่สิทธิบางประเภทถูกรับรอง เช่น เสรีภาพในการแสดงออกหรือสิทธิในข้อมูลของผู้บริโภค แต่ในขณะเดียวกันได้สร้างความไม่มั่นคงต่อสิทธิและเสรีภาพในระดับลึกซึ้งอย่างมีนัยสำคัญเช่นกัน เนื่องจากหากพิจารณาสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำโดยเฉพาะด้านรายได้ที่ทำให้ประชาชนแม้จะมีสิทธิแต่ก็ไม่สามารถเข้าถึงสิทธิดังกล่าวอย่างเท่าเทียม จากสถานการณ์การถูกเอารัดเอา

Library and Learning, University of Phayao

เปรียบแรงงานผ่านระบบรับเหมาช่วง (sub-contract) ที่ช่วยให้บริษัทแม่ลดต้นทุนและปรับเปลี่ยนจำนวนคนได้ง่ายตามปริมาณงาน แต่กลับส่งผลให้เกิดการโยกย้ายฐานการผลิตเพื่อเลี่ยงกฎหมายแรงงาน ประกอบกับการครอบงำข้อมูลโดยแพลตฟอร์มดิจิทัล รวมถึงการผลักภาระสิ่งแวดล้อมให้ชุมชนยากจน เป็นต้น ซึ่งประเด็นต่าง ๆ นี้ได้สะท้อนให้เห็นว่าทุนนิยมได้สร้างความท้าทายต่อสิทธิมนุษยชนทั้งเชิงบวกด้วยการเปิดโอกาสให้สิทธิบางประเภทขยายอย่างรวดเร็ว ในขณะที่ผลกระทบเชิงลบอาจทำให้เกิดรูปแบบใหม่ผ่านการละเมิดสิทธิที่ซับซ้อนและมองไม่เห็น โดยพอล ฟาร์เมอร์ได้นิยามปรากฏการณ์นี้อย่างน่าสนใจว่ามีลักษณะเป็นความรุนแรงเชิงโครงสร้างอย่างหนึ่งที่ฝังอยู่ในระบบเศรษฐกิจที่เน้นทุนนิยม ซึ่งมีผลต่อการบั่นทอนสิทธิของคนชายขอบส่วนใหญ่ อีกทั้งได้สร้างภัยคุกคามที่มักนำไปสู่ปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชน (Farmer, 2004)

6) การก่อรูปสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัยจึงต้องวิเคราะห์ผ่านกลไกอำนาจ และทรัพยากรอย่างเข้มข้นในระบบทุนนิยมโลก เนื่องด้วยแนวคิดทุนนิยมในกระแสโลกาภิวัตน์นั้นส่งผลให้ต้องปรับนิยามใหม่เกี่ยวกับสิทธิโดยเฉพาะเศรษฐกิจที่ไม่ได้หมายถึงระบบผลิตเพียงด้านเดียวเช่นในอดีต แต่ถือเป็นระบบที่คอยควบคุมและจัดสรรปัจจัยเชิงอำนาจ ทรัพยากร โอกาส ตลอดจนผลประโยชน์ ตอกย้ำเงื่อนไขว่าผู้ที่มีทุนย่อมมีอำนาจเหนือกระบวนการกำหนดสิทธิผ่านปรากฏการณ์ต่าง ๆ เช่น ทุนสามารถล็อบบี้กฎหมาย ทุนสามารถกำหนดมาตรฐานแรงงาน ทุนสามารถครอบงำตลาดข้อมูล รวมถึงทุนสามารถเคลื่อนย้ายไปยังประเทศที่สิทธิต่ำเพื่อลดต้นทุน เป็นต้น ดังนั้นสิทธิของมนุษย์ในระบบทุนนิยมจึงถูกกำหนดและจำกัดโดยการกระจายตัวของอำนาจและทรัพยากรที่ไม่เท่าเทียมอยู่เสมอ ดังที่อมารตยา เซนนำเสนอไว้ว่าสิทธิเสรีภาพจะขึ้นอยู่กับขีดความสามารถของมนุษย์เป็นสำคัญ กล่าวคือแม้กฎหมายได้ให้การรับรองสิทธิโดยชัดแจ้ง แต่หากบุคคลไม่มีทรัพยากรที่เพียงพอแล้ว สิทธิดังกล่าวก็ไม่สามารถใช้งานกับบุคคลได้จริง (Sen, 1999) ดังนั้นจึงปฏิเสธไม่ได้ว่าระบบทุนนิยมส่งผลทำให้สิทธิกลายเป็นสิทธิเชิงทรัพยากร มากกว่าสิทธิตามกฎหมายอย่างมีนัยสำคัญ

จากบริบทข้างต้นที่แสดงถึงข้อถกเถียงเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิมนุษยชนกับระบบทุนนิยมในลักษณะความสัมพันธ์แบบผสมผสานและขัดแย้งในเวลาเดียวกัน (dialectical relationship) ที่สะท้อนทั้งพลังสร้างสรรค์และพลังทำลาย ทุนนิยมมีส่วนในการทำให้สิทธิมนุษยชนบางประเภทเกิดขึ้น ขณะเดียวกันก็เป็นกลไกที่ผลิตซ้ำความเหลื่อมล้ำและการละเมิดสิทธิอย่างเป็นระบบ จนทำให้สิทธิมนุษยชนบางมิติต้องตกอยู่ในสถานะที่ไม่สมบูรณ์หรือถูกลดทอนโดยโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองร่วมสมัย ดังนั้นจากข้อถกเถียงตอกย้ำว่าการออกแบบกรอบศึกษาสิทธิมนุษยชนในยุคทุนนิยมเสรี จะไม่สามารถเข้าใจรอบด้านได้หากไม่ตั้งคำถามกับการกระจายทรัพยากร อำนาจ และผลประโยชน์ในระบบเศรษฐกิจโลกอย่างเป็นองค์รวม ขณะเดียวกันเมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิมนุษยชนกับระบบทุนนิยมโดยรวม พบว่าทุนนิยมสร้างพื้นฐานให้สิทธิบางประเภทเติบโต ได้แก่ สิทธิพลเมือง หรือสิทธิทางการเมือง แต่อาจก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมรวมถึงการละเมิดสิทธิอย่างเป็นระบบโดยรัฐ ซึ่งมีผลทำให้สิทธิมนุษยชนกลายเป็นผลลัพธ์ของการต่อรองทางอำนาจระหว่างรัฐ ทุน แรงงาน และชุมชน ตอกย้ำถึงรูปแบบการเข้าถึงสิทธิในด้านต่าง ๆ ต้องผูกพันอยู่กับทรัพยากรและสถานะทางเศรษฐกิจในยุคโลกาภิวัตน์ที่การละเมิดสิทธิสามารถเกิดขึ้นในมิติข้ามพรมแดนที่ซับซ้อนมากขึ้น ดังนั้นจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เห็นว่าสิทธิมนุษยชนในระบบทุนนิยมจึงไม่อาจเข้าใจได้ผ่านกรอบวิเคราะห์ศีลธรรมเพียงด้านเดียว แต่ต้องทบทวนกรอบวิเคราะห์ผ่านการกระจายอำนาจ การเข้าถึงทรัพยากร โครงสร้างทุน รวมทั้งพลวัตตลาดโลก ซึ่งถือเป็นแก่นสำคัญของวิธีวิทยาการศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชน

2.2.3 บทบาทของรัฐ ตลาด และองค์กรระหว่างประเทศกับสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย

กล่าวได้ว่ารัฐ ตลาด และองค์กรระหว่างประเทศต่างมีบทบาทร่วมกันในการกำหนดภูมิทัศน์ของสิทธิมนุษยชนในโลกสมัยใหม่ แม้ว่าสิทธิมนุษยชนจะถูกนิยามว่าเป็นสากล แต่ในความเป็นจริงแล้วความเป็นไปได้ของสิทธินั้นมักถูกกำหนดจากโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจที่ซ้อนทับกันอยู่ในระบบระหว่าง

Library and Learning, University of Phayao

ประเทศ โดยเฉพาะบทบาทเชิงสถาบันของรัฐ การเคลื่อนตัวของทุนโลก และอำนาจเชิงกฎเกณฑ์ขององค์กรระหว่างประเทศ ซึ่งมีผลให้สิทธิในหลายมิติเกิดขึ้นขณะที่บางมิติถูกขยาย และบางมิติถูกกดทับ กล่าวคือรัฐในฐานะผู้ใช้อำนาจอธิปไตยถือว่ามีบทบาทหลักในการกำหนดและออกแบบว่ารูปแบบของสิทธินั้นจะมีเนื้อหาหรือขอบเขตเป็นเช่นไร ซึ่งครอบคุมทั้งกลไกการคุ้มครองสิทธิ การให้เสรีภาพ หรือการอุดหนุนสวัสดิการต่าง ๆ ตอกย้ำว่ารัฐเป็นทั้งผู้ร่างกฎหมาย ผู้ใช้กำลังบังคับ และผู้ผูกขาดการจัดสรรทรัพยากรสาธารณะ กลไกดังกล่าวนี้จึงกลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้สิทธิสามารถปฏิบัติได้จริงหรือไม่จริง อันนำไปสู่การออกแบบสิทธิพลเมือง สิทธิทางการเมือง และสิทธิทางสังคมที่ต่างต้องการสถาบันของรัฐที่มั่นคงในการจัดสรรบริการสาธารณะ เช่น การศึกษาและสวัสดิการ เป็นต้น ดังนั้นหากรัฐอ่อนแอก็อาจส่งผลให้สิทธิดังกล่าวไม่สามารถเกิดขึ้นได้จริง แม้จะมีการรับรองในกฎหมายก็ตาม นอกจากนี้รัฐยังมีบทบาทในการใช้อำนาจเชิงอธิปไตยในระดับสากลผ่านการกำหนดสถานะของบุคคล เช่น การรับรองสัญชาติ การขึ้นทะเบียนแรงงานข้ามชาติ หรือการให้สิทธิที่แตกต่างแก่กลุ่มคนต่าง ๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้อาจมีผลทำให้สิทธินำไปสู่การสร้างความไม่เท่าเทียมที่อาจเกิดขึ้นตามมา ภายใต้บริบทดังกล่าวนี้เองอาร์เดนท์ตอกย้ำว่าสิทธิในการมีสิทธิ (right to have rights) จึงขึ้นอยู่กับการเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนการเมืองที่รัฐยอมรับเท่านั้น (Arendt, H., 1951)

ขณะที่กลไกตลาดผ่านระบบทุนนิยมซึ่งได้เริ่มเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดทิศทาง แนวโน้มสิทธิมนุษยชนผ่านโครงสร้างการผลิต การจ้างงาน และความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่กำหนดคุณภาพชีวิตของผู้คนอย่างปฏิเสธไม่ได้ ฮาร์วีย์สะท้อนมุมมองว่าโลกในยุคเสรีนิยมใหม่นั้นต้องประเมินบทบาทของกลไกตลาดกลายเป็นสำคัญ เนื่องจากบริการสาธารณะจำนวนมากถูกแปรรูปเป็นสินค้า ทำให้สิทธิพื้นฐานต่าง ๆ เช่น การรักษาพยาบาลหรือที่อยู่อาศัย ย่อมผูกพันกับความสามารถในการจ่ายมากกว่าการเป็นสิทธิที่ได้รับการคุ้มครองโดยรัฐ (Harvey D, 2005) ขณะเดียวกันการแข่งขันในตลาดแรงงานระดับโลก ต่างทำให้แรงงานจำนวนมากถูกผลักเข้าสู่ภาคการผลิตที่มีความเสี่ยงสูง เช่น อุตสาหกรรมเสื้อผ้า อิเล็กทรอนิกส์ หรือการประมง เป็นต้น ซึ่งเงื่อนไขเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าห่วงโซ่อุปทานโลก (global supply chains) มักผลักดันให้เกิดการละเมิดสิทธิแรงงานอยู่เสมอ เพราะธุรกิจต้องแข่งขันด้วยต้นทุนที่ต่ำที่สุด ดังนั้นสิทธิแรงงานจึงขึ้นอยู่กับพลังต่อรองของแรงงานมากกว่าความรับผิดชอบของตลาดอย่างมีนัยสำคัญ

นอกจากนี้ในระดับโลกหมายถึงองค์กรระหว่างประเทศนับเป็นกลไกที่สร้างมาตรฐาน และบรรทัดฐานด้านสิทธิมนุษยชนที่กดดันให้รัฐและภาคธุรกิจต้องปรับตัว ผ่านกลไกขององค์การสหประชาชาติที่กำหนดกรอบสิทธิมนุษยชนสากลเพิ่มเติม ซึ่งช่วยสร้างความชอบธรรมให้กับขบวนการสิทธิในหลายประเทศ อย่างไรก็ตามองค์กรระหว่างประเทศไม่ได้เป็นเพียงผู้พิทักษ์สิทธิ แต่ในบางกรณีกลับเป็นผู้กำหนดเงื่อนไขเศรษฐกิจที่มักส่งผลกระทบต่อสิทธิด้วย เช่น นโยบายปรับโครงสร้าง ของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ รวมถึงธนาคารโลกในช่วงระหว่างทศวรรษ 1980–1990 ซึ่งทำให้รัฐส่วนใหญ่ที่ดำเนินการตามนโยบายดังกล่าว ต้องปรับลดงบประมาณด้านสาธารณสุขและสวัสดิการ (Stiglitz, 2012) ส่งผลให้สิทธิเศรษฐกิจและสิทธิสังคมของประชาชนอ่อนแอลง แม้องค์กรเดียวกันจะสนับสนุนเป้าหมายสิทธิมนุษยชนด้านอื่นก็ตาม นอกจากนี้กรณีองค์การแรงงานระหว่างประเทศ หรือ International Labour Organization (ILO) ถือเป็นตัวอย่างขององค์กรที่มุ่งผลักดันให้เกิดมาตรฐานแรงงานสากล แต่ก็ต้องต่อรองกับอำนาจของบรรษัทข้ามชาติที่มีผลกระทบต่อการจัดการสิทธิของแรงงานในหลายประเทศด้วย

กล่าวโดยสรุปแล้วความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ตลาด และองค์กรระหว่างประเทศถือเป็นพลวัตสามมิติที่ร่วมกันกำหนดทิศทางของสิทธิมนุษยชนในโลกปัจจุบันและไม่มีกลไกใดทำงานเพียงลำพัง กล่าวคือกลไกรัฐต้องตอบสนองแรงกดดันของตลาดโลกพร้อมกับรับเงื่อนไขจากองค์กรระหว่างประเทศ ขณะเดียวกันตลาดโลกก็ต้องดำเนินกิจการภายใต้กฎหมายของรัฐนั้น ๆ และที่สอดรับกับมาตรฐานสากล นอกจากนี้องค์กรระหว่าง

Library and Learning, University of Phayao

ประเทศเองก็ต้องอาศัยรัฐและตลาดโลกในการทำให้มาตรฐานสิทธิมนุษยชนสามารถเกิดขึ้นจริง โครงสร้างนี้จึงแสดงเห็นว่ามาตรการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนเป็นผลลัพธ์ของการจัดสรรอำนาจและทรัพยากรในระบบเศรษฐกิจการเมืองโลกโดยแท้จริง ขณะเดียวกันชุดความสัมพันธ์ภายใต้บริบทนี้จึงเป็นทั้งความร่วมมือและความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นพร้อมกัน กล่าวคือรัฐอาจใช้องค์กรระหว่างประเทศเป็นเครื่องมือสร้างความชอบธรรมในการออกนโยบาย เช่น การอ้างมาตรฐานแรงงานสากล หรือข้อตกลงด้านสิ่งแวดล้อม ขณะเดียวกันตลาดโลกหรือบรรษัทข้ามชาติก็สามารถใช้องค์กรระหว่างประเทศเป็นการผลิตเพื่อขยายอำนาจทางการค้า เช่น ผ่านข้อตกลงการลงทุนหรือสิทธิทรัพย์สินทางปัญญาที่เข้มงวด ซึ่งบางครั้งกลับกลายเป็นอุปสรรคต่อสิทธิพื้นฐานของประชาชน เช่น สิทธิในการเข้าถึงยา หรือสิทธิในความรู้สาธารณะ เป็นต้น ความสัมพันธ์ทั้งหมดนี้ทำให้เห็นชัดเจนว่าสิทธิมนุษยชนถูกหล่อหลอมขึ้นจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ซับซ้อนของสามโครงสร้างหลักของโลกสมัยใหม่ รัฐมีอำนาจออกกฎหมาย ตลาดมีอำนาจกำหนดเงื่อนไขการดำรงชีวิต และองค์กรระหว่างประเทศมีอำนาจกำหนดมาตรฐานและกฎกติกาในระดับโลก ดังนั้นสิทธิของมนุษย์ในแต่ละพื้นที่จึงปฏิเสธไม่ได้ว่าเป็นผลลัพธ์ของการต่อรองและการทับซ้อนของทั้งสามกลไก ซึ่งต่างมีบทบาททั้งในการคุ้มครองสิทธิและในการจำกัดสิทธิในเวลาเดียวกัน

2.3 การเมืองของสิทธิ : ใครกำหนด ใครเข้าถึง ใครถูกกีดกัน

จากการทบทวนมุมมองเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนที่ผ่านมา สามารถอธิบายได้ว่าสิทธิถือเป็นผลลัพธ์ของกระบวนการทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับอำนาจ ความชอบธรรม และผลประโยชน์ของตัวแสดงหลากหลายระดับ นอกเหนือจากนิยามดังกล่าวแล้ว คำถามสำคัญอีกประการคือการนำสิทธิไปปรับใช้ได้จริงนั้น อาจต้องพิจารณาถึงขอบข่ายที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะมุมมองทางการเมืองของสิทธิที่ต้องนำไปสู่การตอบข้อคำถามว่าผู้ใดมีอำนาจในการกำหนดว่าสิทธิใดจะถูกยอมรับ และผู้ใดสามารถเข้าถึงสิทธินั้นได้จริง รวมทั้งผู้ใดถูกกีดกันให้อยู่นอกอาณาบริเวณของสิทธิอย่างเป็นระบบ ทั้งนี้ถึงแม้จะมีหลักปฏิญญาได้ประกาศไว้อย่างชัดเจนว่าสิทธิเป็นของมนุษย์ทุกคนก็ตาม แต่ความเป็นจริงแล้วกลับแสดงให้เห็นว่าสิทธิไม่ได้กระจายอย่างเท่าเทียมแก่ทุกคนแท้จริง แต่ถูกทำให้เป็นส่วนหนึ่งของผลลัพธ์จากโครงสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจการเมืองที่กำหนดว่าใครมีน้ำหนักในการต่อรองมากกว่าใคร ซึ่งสามารถพิจารณารายละเอียดในระดับต่าง ๆ ดังนี้

ระดับรัฐ สะท้อนขอบข่ายการกำหนดสิทธิที่ถูกผูกโยงกับสถาบันทางการเมืองผ่านกไลกต่าง ๆ กล่าวคือรัฐมีอำนาจในการนิยามว่าใครคือพลเมือง และใครไม่ใช่ (พลเมือง) ตอกย้ำเงื่อนไขของการมีอำนาจกำหนดสิทธิที่แตกต่างกันตามสถานะ ดังนั้นสิทธิในระดับรัฐจึงมีมิติของการกีดกันโดยสถาบันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังที่อาร์เดนท์เน้นว่าสิทธิในการมีสิทธิ คือแก่นของความเป็นมนุษย์ทางการเมือง และการถูกทำให้ไร้สัญชาติคือการถูกกีดกันออกจากสิทธิเบื้องต้นทั้งหมด (Arendt, 1951) เช่นในหลายประเทศนั้นการดำเนินการออกบัตรประชาชน การขึ้นทะเบียนแรงงาน รวมทั้งการกำหนดเกณฑ์สัญชาติ ล้วนถูกทำให้กลายเป็นเครื่องมือกำหนดขอบเขตว่าจะมีสิทธิได้รับสิทธิหรือไม่ ซึ่งล้วนถูกจำกัดและควบคุมผ่านกลไกของรัฐอย่างเข้มข้น

ระดับกลไกเศรษฐกิจ สะท้อนกระบวนการเข้าถึงสิทธิที่ผูกพันอย่างลึกซึ้งกับโครงสร้างของตลาด ตลอดจนทรัพยากร ความเหลื่อมล้ำ รายได้ โอกาสทางการจ้างงาน และการถือครองทรัพย์สิน ซึ่งปัจจัยต่าง ๆ ล้วนกำหนดว่าบุคคลใดจะสามารถใช้สิทธิได้จริงหรือไม่ เช่น แม้รัฐจะประกาศรับรองสิทธิในการรักษาพยาบาลหรือการศึกษาไว้ในนโยบายหรือกฎหมายก็ตาม แต่ผู้ที่มีรายได้น้อยอาจไม่สามารถเดินทางไปรับบริการนั้นได้ เพราะไม่สามารถเสียค่าบริการหรือไม่สามารถละเวลาไปทำงานเพื่อเข้าถึงบริการได้ สถานการณ์เช่นนี้ตอกย้ำถึงกรณีที่แม้ว่าสิทธิที่มีอยู่และระบุในกฎหมาย แต่ไม่สามารถเข้าถึงได้จริงตามแนวคิดของอมารตยา เซ็นที่ว่าเสรีภาพแท้จริงเกิดขึ้นได้เมื่อบุคคลมีความสามารถในการใช้สิทธินั้นจริง ดังนั้นการมีสิทธิในเชิงกฎหมายจึงไม่

Library and Learning, University of Phayao

อาจเพียงพอสำหรับการเข้าถึงและใช้สิทธิ หากโครงสร้างเศรษฐกิจทำให้สิทธินั้นกลายเป็นของผู้ที่มีทรัพยากรมากกว่าเท่านั้น อีกด้านหนึ่งอำนาจเศรษฐกิจของบรรษัทข้ามชาติทำให้สามารถกดดันรัฐให้กำหนดมาตรฐานแรงงานต่ำลงเพื่อดึงดูดการลงทุน อาจส่งผลให้แรงงานจำนวนมากถูกกีดกันจากสิทธิตามมาตรฐานสากลทั้งที่ควรได้รับสิทธินั้น (Sen, 1999)

สำหรับระดับโลก โดยเฉพาะองค์กรระหว่างประเทศต่าง ๆ เช่น สหประชาชาติ ธนาคารโลก กองทุนการเงินระหว่างประเทศ รวมทั้งองค์การแรงงานระหว่างประเทศ ล้วนมีบทบาททั้งในฐานะผู้ผลิตบรรทัดฐานด้านสิทธิมนุษยชน และในฐานะผู้กำหนดเงื่อนไขทางเศรษฐกิจที่บางครั้งกลับมีมาตรการขัดแย้งกับสิทธิของประชาชนเอง อย่างไรก็ตามแม้มาตรฐานสากลจะอยู่บนฐานของการให้ความสำคัญกับความเสมอภาคและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ แต่โครงสร้างเศรษฐกิจโลกกลับสร้างกลไกกีดกันพื้นที่ที่ทำให้แรงงานข้ามชาติ ชุมชนชายขอบ คนไร้สัญชาติ และชนพื้นเมืองเป็นกลุ่มที่ถูกกีดกันเชิงโครงสร้างอย่างต่อเนื่อง ตอกย้ำว่าการเมืองของสิทธิในระดับโลกภายใต้บริบทนี้ ยังสะท้อนความไม่เท่าเทียมเชิงอำนาจระหว่างรัฐที่มั่งคั่งกับรัฐที่กำลังพัฒนาซึ่งมีอำนาจในการกำหนดมาตรฐานด้านสิทธิมนุษยชนได้น้อยกว่า ขณะเดียวกันก็ต้องเป็นผู้รับผลกระทบมากกว่าทั้งจากนโยบายการค้า การลงทุน และข้อตกลงระหว่างประเทศอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ระดับสังคม ซึ่งสะท้อนปรากฏการณ์ที่ซับซ้อนและหลากหลาย ส่งผลให้การกีดกันด้านสิทธิมักเกิดจากปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมที่ผลิตซ้ำอคติทางสังคม ผ่านโครงสร้างอำนาจทางเพศ เชื้อชาติ อายุ และสถานะทางชนชั้น โดยความเป็นจริงคือผู้ที่ถูกสังคมตีตรา เช่น คนพิการ คน LGBTQ+ คนยากจน ผู้ลี้ภัย หรือชนกลุ่มน้อยมักอยู่ในตำแหน่งที่เปราะบางกว่าการเข้าถึงและใช้สิทธิของตนอย่างมีประสิทธิภาพ แม้รัฐจะมีมาตรการคุ้มครองไว้เป็นกรณีพิเศษก็ตาม แต่ตราบใดที่ทัศนคติของสังคมยังคงผลิตซ้ำความไม่เท่าเทียม การเข้าถึงสิทธิ (บางประเภท) ก็ยังถูกกีดกันโดยโครงสร้างทางวัฒนธรรมอันนำมาซึ่งการถูกลดทอนสิทธิอยู่เสมอ

ทั้งนี้หากพิจารณาสิทธิในสถานการณ์ปัจจุบันผ่านข้อคำถามว่าใครกำหนด ใครเข้าถึง ใครถูกกีดกันนั้นจำเป็นต้องทบทวนขอบข่ายเกี่ยวกับปฏิบัติการของสิทธิในแต่ละระดับข้างต้น ต่างสะท้อนให้เห็นว่าการเมืองของสิทธิไม่ใช่คำถามเชิงกฎหมายหรือหลักการเท่านั้น แต่เป็นคำถามในประเด็นเกี่ยวกับอำนาจ ว่าใครมีอำนาจกำหนดนิยามของสิทธิ ใครมีสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมมากพอที่จะใช้สิทธิได้ และใครถูกวางอยู่ในตำแหน่งที่ทำให้ไม่สามารถเข้าถึงสิทธิได้อย่างแท้จริง จึงตอกย้ำสมมติฐานว่าสิทธิจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อบุคคลนั้นมีอำนาจต่อรองเพียงพอ อีกทั้งโครงสร้างการเมืองและเศรษฐกิจที่เป็นอยู่สามารถเอื้อต่อการใช้สิทธิอย่างเต็มที่ ในขณะที่การกีดกันสิทธิเกิดขึ้นเมื่อโครงสร้างเดียวกันนี้ ผลิตซ้ำความเหลื่อมล้ำและผลักกลุ่มคนบางกลุ่มให้อยู่นอกขอบเขตของความเป็นมนุษย์ที่ระบบยอมรับได้ภายใต้กลไกของสิทธิในแต่ละระดับอย่างมีนัยสำคัญ

2.3.1 โครงสร้างของ “สิทธิที่นับได้” และ “สิทธิที่ถูกมองไม่เห็น”

ทั้งนี้จากการตั้งประเด็นคำถามว่าใครเป็นผู้กำหนดสิทธิ ใครเข้าถึงสิทธิได้จริง และใครถูกกีดกันออกจากระบบสิทธิ จะพบว่าประเด็นเหล่านี้สัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับสิ่งที่ผู้เขียนเรียกว่าเป็นสิทธิที่นับได้ และสิทธิที่ถูกมองไม่เห็นในสังคม ซึ่งสองสิ่งนี้ส่งผลให้การศึกษาการเมืองของสิทธิจึงไม่เพียงแต่เน้นเฉพาะการตั้งคำถามเรื่องกลไกการใช้อำนาจรัฐ ตลาด หรือสถาบันระหว่างประเทศเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับการสร้างกรอบการรับรู้ชุดใหม่แก่สังคมว่าสิทธิใดถูกมองว่าเป็นเรื่องสำคัญ และสิทธิใดถูกทำให้เลือนหายจนแทบไม่ถูกรับรู้ว่าเป็นสิทธิแต่อย่างใด ดังนั้นนักสิทธิมนุษยชนจึงควรทำความเข้าใจโครงสร้างและบริบทของสิทธิที่นับได้ และสิทธิที่ถูกมองไม่เห็นจึงจะทำให้เกิดมโนทัศน์ใหม่เกี่ยวกับตัวแสดงที่หลากหลายในประเด็นด้านสิทธิได้ลึกซึ้งมากขึ้น

จากบริบทข้างต้นที่ผู้เขียนนิยามว่าเป็นสิทธิที่รัฐหรือสังคมนับได้นั้น มักเป็นสิทธิที่สอดคล้องกับผลประโยชน์ของสถาบันหลักในสังคม เช่น รัฐบาล ธุรกิจ หรือกลไกตลาด เนื่องจากสิทธิประเภทนี้สามารถวัดผลทางนโยบายได้ง่าย รองรับด้วยสถิติ การกำหนดตัวชี้วัดชัดเจน ตลอดจนสามารถนำเสนอข้อมูลได้ชัดเจน

Library and Learning, University of Phayao

หรือสามารถแสดงถึงความก้าวหน้าต่อประเด็นสาธารณะได้อย่างเป็นรูปธรรม เช่น สิทธิในการมีบัตรประชาชน สิทธิในการเข้ารับบริการพื้นฐาน หรือสิทธิตามกฎหมายแรงงาน ซึ่งสิทธิเหล่านี้อยู่ในขอบเขตที่รัฐยอมรับและพร้อมจะมอบให้ เนื่องจากไม่กระทบต่ออำนาจที่แท้จริงของโครงสร้างทางการเมืองแต่อย่างใด นอกจากนี้สิทธิดังกล่าวอาจถูกทำให้เป็นเงื่อนไขที่จำเป็นต่อการรักษาเสถียรภาพของระบบการเศรษฐกิจ เช่น การคุ้มครองแรงงานขั้นพื้นฐาน เพื่อป้องกันความปั่นป่วนทางสังคม ในทางกลับกันสิทธิที่ถูกมองไม่เห็นคือสิทธิที่ไม่ถูกนับหรือไม่ถูกจัดอยู่ในลำดับความสำคัญลำดับต้น อีกทั้งยังไม่ถูกตรวจสอบเชิงโครงสร้างอย่างจริงจัง โดยสิทธิเหล่านี้มักเป็นสิทธิของกลุ่มคนที่อยู่ชายขอบสังคมเศรษฐกิจ เช่น แรงงานข้ามชาติ คนไร้สัญชาติ ชนพื้นเมือง คนจนเมือง และกลุ่มอัตลักษณ์ทางเพศ ภายใต้นิยามของสิทธิเหล่านี้ที่ถูกทำให้มองไม่เห็นนั้น มีสาเหตุหลักมาจากการรับรองสิทธิดังกล่าวอาจท้าทายกลไกหลักของระบบเศรษฐกิจหรือโครงสร้างอำนาจในสังคมอย่างมีนัยสำคัญ เช่น สิทธิในการมีที่อยู่อาศัยที่เพียงพอ สิทธิในการรวมตัวเพื่อเจรจาต่อรอง สิทธิในทรัพยากรดั้งเดิมของชุมชนพื้นเมือง หรือสิทธิในสวัสดิการแบบถ้วนหน้า แต่อย่างไรก็ตามเมื่อย้อนกลับไปข้อถกเถียงเกี่ยวกับสาระสำคัญในการเมืองของสิทธิ จะเห็นว่าผู้ที่มีอำนาจในการกำหนดสิทธิ ก็คือผู้ที่มีอำนาจในการกำหนดว่า “สิทธิใดจะถูกนับ” และ “สิทธิใดจะถูกทำให้มองไม่เห็น” ซึ่งรัฐสามารถเลือกที่จะให้ความสำคัญกับสิทธิทางกฎหมายบางประเภท เช่น สิทธิในการเลือกตั้ง แต่ไม่ขยายสิทธิในการมีชีวิตที่มีคุณภาพ อันเนื่องมาจากสิทธิทางการเมืองสามารถนับได้ในบริบทของคะแนนเสียงเลือกตั้ง แต่ด้านคุณภาพชีวิตไม่ได้ส่งผลกระทบโดยตรงทางการเมืองแต่อย่างใด เป็นต้น ขณะที่ตลาดมักให้ความสำคัญกับสิทธิที่เอื้อต่อการสร้างความเติบโตของทุนหรือผลประโยชน์เป็นสำคัญ เช่น เสรีภาพทางเศรษฐกิจ แต่ลดทอนสิทธิที่ทำให้ต้นทุนสูงขึ้น เช่น สิทธิแรงงานหรือสิ่งแวดล้อม ในส่วนองค์กรระหว่างประเทศอาจผลักดันสิทธิบางประเภท เช่น สิทธิความเท่าเทียมทางเพศ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็กดดันให้รัฐใช้มาตรการรัดเข็มขัดที่ลดงบด้านสวัสดิการด้านการส่งเสริมความหลากหลายทางเพศลงได้โดยชอบธรรม

ดังนั้นภายใต้นิยามที่ผู้ขียนกำหนดผ่านการเทียบเคียงบริบทที่เกิดขึ้นจริงอาจสรุปผลลัพธ์เบื้องต้นเกี่ยวกับสิทธิระหว่าง “สิทธิที่นับได้” ซึ่งกลายเป็นสิทธิที่ได้รับความสำคัญเชิงนโยบาย สื่อ และทรัพยากร ขณะที่ “สิทธิที่ถูกมองไม่เห็น” กลับกลายเป็นสิทธิที่ตกหล่น ถึงแม้จะมีความสำคัญต่อคุณภาพชีวิตและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าเสรีภาพใด ๆ ก็ตาม จึงส่งผลให้เกิดกลไกการกีดกันเชิงโครงสร้างที่สามารถทำงานได้อย่างแนบเนียนผ่านกระบวนการเลือกที่จะเห็นสิทธิของบางกลุ่ม และเลือกที่จะไม่เห็นสิทธิของบางกลุ่มด้วย สอดรับกับกระบวนการทำให้ไม่เห็นสิทธินี้มีพลังเทียบเท่าการปฏิเสธสิทธิ เพราะทำให้การละเมิดสิทธิกลายเป็นเรื่องปกติที่ไม่มีการตรวจสอบ ไม่ถูกบันทึก รวมทั้งไม่ถูกแก้ไขอย่างเป็นระบบ กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าการเมืองของสิทธิจึงไม่ใช่เพียงการต่อสู้เพื่อสิทธิในเชิงปฏิบัติการเท่านั้น แต่เบื้องหลังฉากทัศน์นั้นถือเป็นการต่อสู้เพื่อนำไปสู่กระบวนการสร้างการยอมรับว่าอะไรคือสิทธิ และใครมีสิทธิที่จะเป็นเจ้าของสิทธิ ซึ่งหากไม่ตั้งคำถามกับโครงสร้างที่กำหนดว่าสิทธิใดถูกนับ และสิทธิใดถูกมองไม่เห็นอย่างรอบด้านแล้ว หลักสิทธิมนุษยชนก็จะมีบทบาทอยู่เพียงแค่ระดับวาทกรรมทางวิชาการเท่านั้น แต่ไม่อาจกลายเป็นความจริงหรือเครื่องมือต่อสู้ต่อรองในชีวิตของผู้คนได้แท้จริง

2.3.2 ความแตกต่างระหว่างสิทธิมนุษยชนพลเมือง กับสิทธิทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม

นอกจากสิทธิตามหลักการสิทธิมนุษยชนที่ถูกจำแนกออกเป็นสิทธิที่นับได้และสิทธิที่มองไม่เห็นแล้ว สิทธิก็มักถูกนำเสนอผ่านภาพลักษณ์ว่ามีความเป็นสากลและไม่แบ่งแยก ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของสิทธิมนุษยชนตามหลักการสากล แต่อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติกลับพบว่าระบบสากลและการเมืองภายในรัฐได้จัดวางสิทธิมนุษยชนให้อยู่ในลำดับชั้นที่ไม่เท่าเทียมกัน โดยเฉพาะความแตกต่างระหว่างสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง กับสิทธิทางเศรษฐกิจ สิทธิทางสังคมตลอดจนสิทธิวัฒนธรรม ซึ่งสะท้อนทั้งโครงสร้างอำนาจและ

Library and Learning, University of Phayao

ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจการเมืองอย่างแยกไม่ออก ซึ่งมีผลโดยตรงต่อการทำให้สิทธิบางประเภทจึงถูกนิยามว่านับได้ ขณะที่อีกหลายสิทธิถูกทำให้มองไม่เห็น ตามนิยามของผู้เขียนข้างต้น โดยมีเหตุผลรองรับสำคัญกล่าวคือ หากพิจารณาสิทธิพลเมือง และสิทธิทางการเมือง ที่สะท้อนเสรีภาพในการแสดงออก สิทธิเลือกตั้ง เสรีภาพจากการคุมขังโดยมิชอบหรือสิทธิในกระบวนการยุติธรรม ล้วนถูกจัดวางไว้ในหมวดสิทธิเชิงลบ (negative rights) ตามกรอบคิดแบบเสรีนิยมคลาสสิค เนื่องด้วยเป็นสิทธิที่รัฐต้องงดเว้นควบคุม ไม่แทรกแซง ไม่คุกคาม เพื่อให้บุคคลมีเสรีภาพในการใช้สิทธิโดยปราศจากการควบคุมจากอำนาจรัฐ โดยสิทธิกลุ่มนี้มีความโดดเด่นในประวัติศาสตร์ตะวันตก เพราะถือเป็นรากฐานสำคัญต่อการก่อรูปของอุดมการณ์เสรีนิยมที่รองรับการสร้างรัฐธรรมนูญยุคใหม่ อีกทั้งถูกมองว่าเป็นสิทธิสากลที่วัดได้ ตรวจสอบได้ บังคับใช้ได้ และสอดคล้องกับกลไกตลาดในระบบเศรษฐกิจแบบเสรีที่ต้องการสร้างเสถียรภาพและความคาดการณ์ได้ในทางกฎหมาย ดังที่มาร์แชลได้อธิบายไว้ว่าสิทธิที่ชอบธรรมนั้น จะถูกทำให้เป็นฐานของความเป็นพลเมืองเชิงการเมือง (political citizenship) อย่างแนบแน่น (Marshall, 1950) ซึ่งตรงกันข้ามสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม เช่น สิทธิในการศึกษา สิทธิการรักษาพยาบาล สิทธิการมีที่อยู่อาศัย สิทธิในการสมัครงาน รวมทั้งสิทธิในวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ เหล่านี้ล้วนถูกจัดประเภทเป็นสิทธิในเชิงบวก (positive rights) ที่ต้องได้รับการอุดหนุนจากรัฐผ่านการใช้งบประมาณ โครงสร้างพื้นฐาน สวัสดิการ และการจัดสรรทรัพยากรใหม่เพื่อทำให้เกิดขึ้นจริง แม้กลไกดังกล่าวจะมุ่งไปสู่การยกระดับคุณภาพชีวิตตามสิทธิที่ประชาชนพึงได้รับโดยชอบธรรม แต่สิทธิกลุ่มนี้มักถูกมองว่ามีต้นทุนสูง ไม่สามารถวัดผลแบบง่าย และท้าทายความสัมพันธ์เชิงอำนาจทั้งระหว่างรัฐและตลาดหรือระหว่างชนชั้นในสังคมที่ต้องตัดสินใจเลือกลดความสำคัญจนไม่จำเป็นเพียงพอในการยกระดับเป็นสิทธิในฐานะเครื่องมือที่ใช้ตอบสนองความต้องการของประชาชนในฐานะเจ้าของสิทธิได้แท้จริง

จากเงื่อนไขดังกล่าวเมื่อนำมาพิจารณาภายใต้กรอบวิเคราะห์ว่าด้วยการเมืองของสิทธิจะเห็นว่าสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมืองสอดคล้องกับสมมติฐานข้างต้น เนื่องจากมักเป็นสิทธิที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง มีการให้ความสำคัญในระดับสูง อีกทั้งนำไปสู่การขับเคลื่อนผ่านกลไกในลักษณะที่เป็นทางการมากกว่า เพราะสอดคล้องกับอำนาจรัฐและโครงสร้างเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ในขณะที่สิทธิเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ภายใต้นิยามของสิทธิที่มองไม่เห็น เนื่องจากถูกทำให้เป็นภาระทางการคลังของรัฐ อีกทั้งต้องเผชิญกับสิทธิที่ไม่จำเป็นกับการพัฒนาประเทศ เป็นต้น จึงตอกย้ำว่าความมองไม่เห็นของสิทธิด้านนี้ไม่ใช่เพราะสิทธิเหล่านี้ไม่สำคัญ แต่เพราะการยอมรับสิทธิเหล่านี้นั้นอาจทำให้รัฐ ตลาด หรือกลุ่มชนชั้นนำต้องปรับเปลี่ยนกระบวนการที่กำลังได้ประโยชน์อยู่ไปสู่ภาวะชะงักงันของการพัฒนาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สอดรับกับอมารตยา เซ็นที่มีมุมมองต่อประเด็นดังกล่าวว่าในสถานการณ์โลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วนั้น มีผลทำให้สิทธิบางด้านถูกละเลย โดยเฉพาะสิทธิด้านเศรษฐกิจและสิทธิด้านสังคมที่ต้องสนับสนุนขีดความสามารถในการดำรงชีวิตของมนุษย์อย่างปกติสุขนั้นมักถูกลดทอนความสำคัญทั้งที่ในชีวิตจริงเสรีภาพต้องการเงื่อนไขเชิงวัตถุ เช่น สุขภาพ การศึกษา และความมั่นคง จากการสนับสนุนผ่านกลไกภาครัฐอย่างสำคัญไม่เช่นนั้นบุคคลจะไม่มีขีดความสามารถในการใช้สิทธิอื่น ๆ ได้จริง (Sen, 1999) ซึ่งอาจนำไปสู่การลดคุณค่าศักดิ์ความเป็นมนุษย์ซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญในการนำหลักสิทธิมนุษยชนไปใช้ได้จริงอย่างเป็นรูปธรรม

ดังนั้นเห็นว่าในทางปฏิบัติแล้วสิทธิพลเมือง และสิทธิทางการเมืองมักถูกทำให้กลายเป็นสิทธิที่นับได้ เพราะสถาบันต่าง ๆ ให้ความสำคัญ ตรวจสอบได้ง่าย และสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงภายใต้ระบบกฎหมายสมัยใหม่ ในทางกลับกันสิทธิทางเศรษฐกิจ สิทธิทางสังคม ตลอดจนสิทธิทางวัฒนธรรม จึงถูกทำให้มีสถานะเป็นสิทธิที่ถูกมองไม่เห็น เพราะต้องการการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและงบประมาณสนับสนุนจากรัฐ เช่น การเก็บภาษีแบบก้าวหน้า การลดอำนาจผูกขาดของตลาด หรือการสร้างสวัสดิการถ้วนหน้า ฯลฯ ตอกย้ำชัดเจนว่าการเมืองของสิทธิเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้เกิดลำดับชั้นของสิทธิที่ส่งผลไปสู่การจัดลำดับความสำคัญของมนุษย์

Library and Learning, University of Phayao

ออกเป็นชั้น/แยกส่วน ถึงแม้ข้อความในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนจะมีบทบัญญัติที่ประกาศไว้อย่างชัดเจนว่าสิทธิทุกชนิดแบ่งแยกไม่ได้ก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติแล้วกลับพบว่าสิทธิที่ต้องการการกระจายทรัพยากรกลับถูกทำให้มีสถานะรอง หรือมีสถานะเป็นสิทธิที่ต้องรอความพร้อมของรัฐหรือความสามารถทางเศรษฐกิจเท่านั้น ซึ่งบ่อยครั้งมักถูกฉายภาพผ่านวาทกรรมที่ซ่อนผลประโยชน์และอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจ ที่เอื้อโครงสร้างอำนาจทางการเมืองของชนชั้นนำอย่างมีนัยสำคัญ ดังนั้นความแตกต่างระหว่างสิทธิของทั้งสองกลุ่มนี้จึงไม่ได้เป็นเพียงการแบ่งประเภทของสิทธิในทางวิชาการเท่านั้น แต่หากพิจารณาโดยละเอียดแล้วกลับสะท้อนเงื่อนปมปัญหาที่ลึกซึ้งกว่า อันนำมาสู่การนิยามขอบเขตของสิทธิออกเป็นสิทธิที่ถูกมองเห็น และสิทธิที่ถูกทำให้เลือนหายจากความสนใจของสาธารณะหรือรัฐ ทั้งหมดนี้ล้วนตอกย้ำว่าสิทธิมนุษยชนเป็นผลลัพธ์ของการเมืองของสิทธิ ตลอดจนเป็นกลไกเบื้องหลังกำหนดความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมที่ชี้ว่า “ใครบ้างมีสิทธิที่จะมีสิทธิ และสิทธิของใครบ้างที่ถูกทำให้มองไม่เห็นในโครงสร้างสังคม” สามารถสะท้อนผ่านกรณีศึกษาจากสามตัวอย่าง: ข้อพิจารณากลุ่มชายขอบภายใต้เงื่อนไขการเมืองของสิทธิ ดังนี้

กรณีที่ 1 ว่าด้วยแรงงานนอกระบบกับสิทธิที่ถูกมองไม่เห็นในตลาดแรงงาน

โดยองค์การแรงงานระหว่างประเทศ ได้นิยามความหมายแรงงานนอกระบบ (informal worker) หมายถึงแรงงานที่ไม่ได้รับความคุ้มครองหรือสิทธิประโยชน์ภายใต้กฎหมายแรงงานของประเทศนั้น ๆ โดยมักไม่มีสัญญาจ้างงานอย่างเป็นทางการ ไม่มีสวัสดิการ และเข้าถึงบริการทางการเงินและบริการสังคมได้ยาก (อรวรรณ เกสร, 2564) ซึ่งสิ่งที่แรงงานนอกระบบมักเผชิญ ได้แก่ ปัญหาด้านสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน ตลอดจนค่าตอบแทนต่ำ ความเสี่ยงที่จะถูกเอาเปรียบ รวมถึงการขาดความมั่นคงในการทำงาน ตลอดจนสิทธิในการประกันสังคม เป็นต้น ทั้งนี้แรงงานนอกระบบเป็นประเด็นที่พบได้ทั่วไปในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย สำหรับประเทศไทยได้มีการสำรวจและพบว่ามีแรงงานนอกระบบจำนวนมาก โดยหากตัวเลขของแรงงานนอกระบบยังมีอัตราเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง อาจส่งผลกระทบในเชิงลบของการเติบโตทางเศรษฐกิจและสภาวะทางสังคมของประเทศได้ โดยเฉพาะความเหลื่อมล้ำของรายได้และโอกาสในการเติบโตในการเพิ่มผลิตภาพของผู้ใช้แรงงานในระยะยาว

ภายใต้สถานการณ์ของแรงงานนอกระบบในปัจจุบัน เช่น แม่ค้าหาบเร่ ผู้ขับมอเตอร์ไซค์รับจ้าง คนทำงานบ้าน หรือคนส่งอาหารแบบแพลตฟอร์ม กลุ่มบุคคลเหล่านี้มักตกอยู่ในภาวะของการมีงานแต่ไม่มีสิทธิ เพราะโครงสร้างการจ้างงานแบบยืดหยุ่นในระบบทุนนิยมยุคใหม่ที่มองกลุ่มดังกล่าวภายใต้นิยามแรงงานอิสระ (independent contractor) มากกว่าสถานะของลูกจ้างตามกฎหมาย ซึ่งไม่มีประกันสังคมมาตรา 33 หรือระบบคุ้มครองแรงงานที่เป็นธรรม ส่งผลให้ไม่มีหลักประกันรายได้หรือสวัสดิการช่วยเหลือกรณีเจ็บป่วย รวมถึงไม่มีค่าชดเชยหรือความมั่นคงในการทำงาน อีกทั้งไม่มีพื้นที่ในการรวมตัวเพื่อต่อรองที่มีพลังเพียงพอ ปรากฏการณ์เหล่านี้แสดงให้เห็นว่ารัฐ รวมถึงนายทุนแพลตฟอร์มจึงเป็นผู้กำหนดว่าใครเป็นแรงงาน และแรงงานประเภทใดควรได้รับสิทธิทางกฎหมาย สะท้อนการเมืองของการจัดประเภททางกฎหมายที่กระทบต่อสิทธิโดยตรง แม้ข้อเท็จจริงจะปฏิเสธไม่ได้ว่าแรงงานนอกระบบเหล่านี้เป็นกลไกขับเคลื่อนเศรษฐกิจระดับฐานรากที่สำคัญ แต่สิทธิของกลุ่มดังกล่าวมักถูกมองไม่เห็นเพราะไม่อยู่ในระบบที่กฎหมายแรงงานออกแบบไว้ ส่งผลให้มีสถานะเป็นเพียงปัจเจกผู้เลือกอาชีพอิสระที่ไม่ใช่ผู้ใช้แรงงานที่สมควรได้รับสวัสดิการแต่อย่างใด

กรณีที่ 2 ผู้ไร้บ้านกับการถูกผลักออกจากสิทธิขั้นพื้นฐานโดยสมบูรณ์

แต่เดิมคนไร้บ้านถูกทำความเข้าใจและเรียกกันว่า คนเร่ร่อน คนจรจัด และคนด้อยโอกาส แต่หากทำความเข้าใจในมิติใหม่ กลุ่มคนเหล่านี้คือกลุ่มคนที่สังคมหรือภาครัฐละเลยในการแก้ปัญหา เพราะบ่อยครั้งสังคมก็มองว่าคนกลุ่มนี้ไร้ประโยชน์และจัดสรรให้ไปอยู่อาศัยในสถานที่ห่างไกลความเจริญ จึงทำให้การเข้าถึงสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการสาธารณะต่าง ๆ นั้นเป็นเรื่องยาก (ฤทธิรงค์ จุฑาพฤติกร และคณะ, 2558)

Library and Learning, University of Phayao

อย่างไรก็ตามภายใต้บริบทร่วมสมัยของกลุ่มบุคคลผู้ไร้บ้าน หรือ homeless ถือเป็นตัวอย่างชัดเจนของกลุ่มที่ถูกสะท้อนภาพว่าเป็นผู้ไม่มีสิทธิที่จะมีสิทธิ กล่าวคือเนื่องด้วยกลุ่มคนเหล่านี้ส่วนใหญ่ไม่มีทั้งเอกสารยืนยันตัวตน ที่อยู่ถาวร ความสามารถในการเข้าถึงบริการของรัฐ ตอกย้ำสถานการณ์ของผู้ไร้บ้านซึ่งไม่ใช่เพียงแค่การขาดที่อยู่อาศัย แต่คือสภาวะของมนุษย์ที่ถือได้ว่าเป็นความเปราะบางสูงสุด มีผลทำให้เกิดสภาวะที่ทำให้หลุดออกจากระบบสวัสดิการและสิทธิที่ควรได้รับในฐานะพลเมือง และเป็นข้อบ่งชี้ฐานะทางเศรษฐกิจเพื่อซื้อบริการจากตลาด ตลอดจนเครือข่ายสังคมสำหรับพึ่งพา ซึ่งไม่สอดรับกับโครงสร้างรัฐสวัสดิการส่วนใหญ่ที่กำหนดให้ผู้มีสิทธิต้องมีที่อยู่ชัดเจนเป็นหลักแหล่ง มีบัตรประชาชน หรือมีประวัติทางราชการ ขณะที่คนไร้บ้านถูกมองว่าอยู่นอกระบบ จึงไม่ได้รับการคุ้มครองแม้แต่สิทธิพื้นฐาน ทั้งที่ตามสิทธิมนุษยชนสากลแล้ว สิทธิในที่อยู่อาศัยและชีวิตที่มีศักดิ์ศรีคือสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ที่มีผลกระทบต่อสิทธิเชิงสังคมที่รัฐต้องจัดให้ (UN Committee on ESCR) สะท้อนเงื่อนไขทางการเมืองของสิทธิจึงปรากฏชัดในการกำหนดให้รัฐเป็นผู้นิยามว่าใครคือพลเมืองที่ควรได้รับสิทธิ เป็นผลให้คนไร้บ้านคือผู้ที่ถูกผลักออกจากสถานะของผู้รับสิทธิโดยชอบธรรม อีกทั้งทำให้สิทธิทั้งหมดของคนกลุ่มนี้กลายเป็นสิทธิที่ถูกมองไม่เห็น (Arendt, 1951)

ทั้งนี้หากพิจารณาเกี่ยวกับสิทธิที่สะท้อนวงจรการถูกตัดขาดนั้น นำไปสู่กลไกการผลิตซ้ำผลกระทบหลายมิติตามที่แจกแจงไว้ข้างต้น โดยเฉพาะมิติทางสังคมและจิตวิทยาจากความโดดเดี่ยว ผ่านการถูกมองข้ามจากสังคมทำให้เกิดปัญหาสุขภาพจิตและความรู้สึกไร้ค่า รวมถึงการถูกกีดกันจากการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะที่จำกัด อย่างไรก็ตามกลไกและตัวแสดงที่เข้ามาเกี่ยวข้องรวมถึงมีปฏิสัมพันธ์กับโลกของบรรดาคนไร้บ้านนั้นได้ทำให้เห็นว่ามีทั้งหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน มูลนิธิอาสาสมัครต่าง ๆ ตลอดจนปัจเจกบุคคลทั่วไป ซึ่งการเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์ก็เป็นการสะท้อนให้เห็นว่าสังคมไทยรับรู้ถึงการมีอยู่ของคนไร้บ้านที่ดำรงอยู่คู่กับสังคม แต่บทบาทของแต่ละภาคส่วนที่เข้ามามีส่วนข้องเกี่ยวก็แตกต่างกันออกไปตามสถานภาพและข้อจำกัดทางด้านทรัพยากร อันนำมาซึ่งอคติต่อคนไร้บ้านตลอดจนการกีดกันกลุ่มคนไร้บ้านออกไปจากสวัสดิการ เป็นต้น (ณัฐวีร์ พุ่มระชัฏร์ จักราวุฒิ ประสิทธิชัย และภริมา เพ็งสว่าง, 2566)

กรณีที่ 3 ชนกลุ่มน้อยทางเศรษฐกิจ เมื่อเศรษฐกิจสร้างความเปราะบางเชิงสิทธิ

ชนกลุ่มน้อยทางเศรษฐกิจในที่นี้ผู้เขียนพยายามสื่อความหมายถึงกลุ่มเปราะบางในบริบทต่าง ๆ เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ภูเขา กลุ่มแรงงานข้ามชาติรายได้น้อย ตลอดจนกลุ่มผู้ประกอบการรายย่อยในตลาดที่ถูกครอบงำโดยทุนใหญ่ เป็นต้น ซึ่งกลุ่มเหล่านี้กำลังเผชิญสถานการณ์การกีดกันแบบซ้อนทับทั้งด้านอัตลักษณ์และเศรษฐกิจ ขณะเดียวกันปฏิเสธไม่ได้ว่ากลุ่มเหล่านี้ต้องประสบปัญหาหลากหลายรูปแบบตั้งแต่การเข้าไม่ถึงที่ดินทำกินหรือทรัพยากรสาธารณะ การเข้าไม่ถึงสินเชื่อหรือสถาบันการเงิน การถูกจำกัดการมีส่วนร่วมทางการเมือง ด้วยการถูกกีดกันเหล่านี้ถูกตีตราหรือมองว่าเป็นกลุ่มคนที่ไม่มีศักยภาพทางเศรษฐกิจ ขณะที่รัฐและตลาดจึงถูกวิพากษ์ว่าเป็นผู้ร่วมกำหนดว่ากลุ่มใดเป็นผู้มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ และกลุ่มใดเป็นภาระ ตอกย้ำสถานะของชนกลุ่มน้อยทางเศรษฐกิจไม่เพียงถูกกีดกันจากสิทธิทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังถูกจำกัดสิทธิที่เกี่ยวเนื่องโดยตรงต่อปฏิบัติการทางการเมืองโดยชอบธรรม เช่น การเข้าไม่ถึงงบพัฒนาพื้นที่หรือโครงการส่งเสริมการลงทุน อีกทั้งกลุ่มเหล่านี้มักถูกมองไม่เห็นในตัวชี้วัดเศรษฐกิจการเมืองของรัฐ เพราะสถิติระดับชาติไม่ได้สะท้อนความเปราะบางเฉพาะพื้นที่ จากข้อมูลกลุ่มรายได้น้อยสุด 20% ของสังคมไทย อันเป็นกลุ่มบุคคลที่สามารถสะท้อนปัญหาความเปราะบางในระดับฐานรากได้ (จิดาภา ลู่วิโรจน์, 2565) ตอกย้ำให้เห็นว่าสิทธิที่กลุ่มนี้ควรจะได้รับจึงไม่ถูกนับและไม่ถูกรับรู้ผ่านนโยบายสาธารณะแต่อย่างใด

อย่างไรก็ตามสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2568) ได้สะท้อนมุมมองดังกล่าวว่าการสร้างความมั่นคงในมิติต่าง ๆ ยังเป็นโจทย์ที่ยากและต้องการแนวทางใหม่ แม้รัฐจะมีเป้าหมายช่วยเหลือและเยียวยาผู้มีรายได้น้อย/ชนกลุ่มน้อยทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง แต่ความมั่นคงทางการเงินยังคงเป็นปัจจัย

Library and Learning University of Phayao

ที่มีอิทธิพลสูงสุดต่อการผลิตซ้ำความยากจนที่เกิดขึ้นในหลายมิติ เนื่องด้วยความเปราะบางนี้ไม่เพียงแค่เกิดจากรายได้ไม่พอ แต่รวมถึงการไม่มีหลักประกันในอนาคต เช่น ระบบบำนาญที่ยังเข้าถึงประชาชนได้น้อย แรงงานส่วนใหญ่ที่อยู่ในภาคนอกระบบ ขาดสิทธิคุ้มครองที่มั่นคง หรือแรงงานข้ามชาติที่ยังไม่มีสถานะชัดเจน และไม่ได้รับการคุ้มครองเท่าเทียม การแก้ปัญหาให้ตรงจุดอาจต้องตั้งคำถามสำคัญชุดใหม่ไม่ใช่แค่ว่าจะช่วยคนจนอย่างไร แต่ควรสร้างระบบแบบไหนที่ทำให้คนเปราะบางสามารถก้าวข้ามพ้นปัญหาได้ตั้งแต่ต้นทาง การออกแบบนโยบายจึงต้องเริ่มจากการฟังเสียงของผู้ที่อยู่ในโครงสร้างเปราะบาง และตอบโจทย์ความเหลื่อมล้ำในแบบที่เฉพาะเจาะจง ไม่เหมารวม เพราะท้ายที่สุดแล้วสังคมจะก้าวหน้าได้อย่างแท้จริงก็ต่อเมื่อไม่มีใครถูกทิ้งไว้เบื้องหลังเพียงเพราะระบบไม่รองรับ

ในท้ายที่สุดแล้วจากการทบทวนสามกรณีศึกษาข้างต้น สะท้อนกลไกเกี่ยวกับสิทธิที่ทำให้กลุ่มแรงงานนอกระบบ กลุ่มคนไร้บ้าน และชนกลุ่มน้อยทางเศรษฐกิจ มีสถานะกลายเป็นผู้ที่ไม่มีสิทธิที่จะได้รับสิทธิอย่างปฏิเสธไม่ได้ ถึงแม้หลักการที่บัญญัติไว้ในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนมุ่งเป้าที่จะให้สิทธิแก่ทุกคนอย่างเท่าเทียมก็ตาม แต่หากพิจารณาจากสถานการณ์ด้านสิทธิในปัจจุบัน พบว่าสิทธิมนุษยชนมีการแยกส่วนของลำดับชั้นในทางปฏิบัติชัดเจน อันเป็นผลจากกระบวนการทางการเมืองของรัฐ และกลไกเศรษฐกิจ ตลอดจนโครงสร้างสังคมล้วนมีส่วนทำให้สิทธิบางประเภทโดดเด่นและยอมรับ ขณะที่สิทธิบางประเภทกลับถูกกดทับโดยเฉพาะสิทธิในทางการเมือง และสิทธิพลเมือง ที่ถูกนิยามจากรัฐในบริบทของสิทธิที่มองเห็น สาเหตุเพราะต้นทุนต่ำ และสอดคล้องกับกลไกอำนาจรัฐ ทุน และตลาด สิทธิประเภทนี้จึงได้รับการผลักดันให้มีสถานะเป็นสิทธิระดับสากลอย่างเข้มแข็ง ขณะที่สิทธิทางเศรษฐกิจ สิทธิทางสังคมและสิทธิทางวัฒนธรรม กลับถูกทำให้มองไม่เห็นเพราะต้องการทรัพยากรสูงและอาจถูกทำให้มีลักษณะเป็นเครื่องมือท้าทายอำนาจ หรือชนชั้นนำอยู่เสมอ จึงส่งผลทำให้ถูกผลักเป็นเรื่องรองหรือเรื่องที่ยังไม่พร้อมรับรองจากกลไกภาครัฐ ดังนั้นการเข้าไม่ถึงสิทธิของบุคคลจึงอาจไม่ใช่เรื่องเฉพาะปัจเจกเพียงอย่างเดียว แต่ถือเป็นผลผลิตของโครงสร้างอำนาจ และการจัดสรรทรัพยากรโดยรัฐ ทุนและตลาด จากเงื่อนไขนี้ได้ขยายผลทำให้กลุ่มคนชายขอบจำนวนมากจึงไม่มีทั้งสถานะทางการเมือง พื้นที่ทางสังคมและเงื่อนไขเศรษฐกิจอย่างเพียงพอเพื่อใช้สิทธิมนุษยชนได้โดยชอบธรรม สะท้อนภาพชัดเจนว่าสิทธิจะเกิดขึ้นจริงได้ก็ต่อเมื่อถูกทำให้มองเห็นทั้งมิติที่เป็นกฎหมายและมิติที่เป็นโครงสร้าง ดังนั้นเป้าหมายของเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนจึงต้องปรับมโนทัศน์ใหม่กล่าวคือต้องสร้างมุมมองที่ส่งผลให้เกิดการยอมรับทั้งสิทธิที่นับได้ และทำให้สิทธิที่ถูกมองไม่เห็นกลับมาเป็นวาระสาธารณะ อีกทั้งทบทวนสิทธิทุกมิติให้มีสถานะในระดับเพื่อรองรับการสร้างสิทธิที่ทุกคนสามารถจับต้องได้ด้วย

Library and Learning, University of Phayao

2.4 ข้อถกเถียงระหว่างสิทธิมนุษยชนในเสรีนิยมใหม่ และโครงสร้างนิยม

สืบเนื่องจากประเด็น “การเมืองของสิทธิ: ใครกำหนด ใครเข้าถึง ใครถูกกีดกัน” ตอกย้ำให้เห็นว่าสิทธิไม่ได้เป็นเพียงหลักการเชิงศีลธรรมเท่านั้น แต่ถูกกำหนดและจำกัดโดยโครงสร้างอำนาจทางการเมือง ระบบเศรษฐกิจ และปฏิบัติการทางสังคมอย่างเป็นองค์รวม ซึ่งดำรงอยู่ในทุกระดับตั้งแต่การกำหนดกรอบกฎหมาย การจัดสรรทรัพยากร ไปจนถึงกระบวนการสร้างการรับรู้ทางสังคมว่าสิทธิด้านใดสำคัญจับต้องได้ และสิทธิใดบ้างที่ถูกทำให้มองไม่เห็น เป็นต้น ด้วยเหตุนี้หากพิจารณาประเด็นวิพากษ์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิของบุคคลกับสิทธิที่กำหนดโดยรัฐ จึงถือว่าเป็นผลผลิตของกรอบคิดเศรษฐกิจการเมืองที่รัฐต่าง ๆ มักใช้ในการกำหนดนโยบายและนิยามบทบาทต่อพลเมือง ซึ่งในโลกสมัยใหม่กรอบคิดที่ถือว่ามีอิทธิพล 2 กระแสสำคัญระหว่างเสรีนิยมใหม่นับเป็นชุดอุดมการณ์ทางเศรษบกิจที่เน้นบทบาทตลาด การแข่งขันปัจเจกชน ซึ่งขยายผลไปสู่การสนับสนุนให้เกิดระบบและกลไกส่งเสริมสิทธิ เสรีภาพของปัจเจกอย่างกว้างขวาง ขณะที่โครงสร้างนิยมมีฐานรากจากสำนักมาร์กซิสต์ (marxist political economy) โดยเน้นวิพากษ์โครงสร้างอำนาจ ชนชั้น และ

ความสัมพันธ์การผลิตเพื่อบรรลุซึ่งความเท่าเทียม (ความเสมอภาค) อันเป็นเป้าหมายสำคัญ โดยทั้งสองกรอบคิดนำไปสู่การนิยามสิทธิและเสรีภาพที่แตกต่างกันอย่างลึกซึ้ง ส่งผลต่อการตั้งประเด็นถกเถียงอยู่เสมอว่าใครควรได้รับสิทธิ และใครถูกกีดกันจากสิทธิจากระบบ

ดังนั้นกรอบคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนระหว่างเสรีนิยมใหม่ และโครงสร้างนิยมจึงจำเป็นต้องวิเคราะห์กลไกเชิงอุดมการณ์ทั้งสองแนวคิดอย่างละเอียด เพื่อให้เข้าใจว่าเหตุใดโลกสมัยใหม่จึงต้องตั้งคำถามเกี่ยวกับการมีอยู่ของ “สิทธิที่นับได้” และ “สิทธิที่ถูกมองไม่เห็น” รวมถึงเหตุใดบางรัฐสนับสนุนสิทธิบางประเภท แต่กลับละเลยสิทธิอีกประเภทหนึ่ง พร้อมกับการทบทวนกรอบมโนทัศน์การเมืองของสิทธิ ที่จะนำไสู่การตอบข้อคำถามพื้นฐานว่าใครเป็นผู้กำหนดสิทธิ ใครสามารถเข้าถึงสิทธินั้นได้ และใครถูกกีดกันออกจากสิทธินั้นที่ไม่ได้เกิดขึ้นเลื่อนลอย แต่เป็นชุดคำถามที่ฝังแน่นอยู่ภายใต้กรอบคิดทางเศรษฐกิจการเมือง (political economy frameworks) อย่างมีนัยสำคัญ ดังนั้นความแตกต่างนี้จึงไม่เพียงแต่เป็นการจุดประกายข้อถกเถียงทางทฤษฎีพื้นฐานเท่านั้น แต่ส่งผลต่อวิธีที่รัฐ ตลาด และสังคมตลอดจนตัวแสดงต่าง ๆ ใช้ในการช่วงชิงความชอบธรรมในการกำหนดนิยามของสิทธิในมิติใหม่ที่สอดรับกับการประยุกต์ใช้ในบริบทร่วมสมัย

2.4.1 อิทธิพลของแนวคิดเสรีนิยมใหม่ต่อการจำกัดบทบาทรัฐในบริบทร่วมสมัย

แนวคิดเสรีนิยมใหม่ถือเป็นการพัฒนาอุดมการณ์ภายใต้กรอบคิดทางเศรษฐกิจ การเมืองและถือเป็นเรื่องเกี่ยวกับการขยายตัวของสิทธิในบริบทร่วมสมัย โดยเกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 1970–1980 ท่ามกลางภาวะวิกฤตเศรษฐกิจโลก และความเชื่อมั่นที่ลดลงของรัฐสวัสดิการแบบเดิม ซึ่งได้รับการวิจารณ์อย่างกว้างขวางจากนักทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ โดยเฉพาะ Milton Friedman ซึ่งได้เสนอกรอบความคิดที่ให้ตลาดเสรี ถือเป็นกลไกหลักในการจัดสรรทรัพยากรที่มีให้เกิดประสิทธิภาพที่สุด ขณะที่รัฐควรลดบทบาทของตนลงให้เหลือน้อยที่สุด (Friedman, 2002) ภายใต้กรอบคิดนี้ส่งผลต่อการทบทวนสิทธิของประชาชนใหม่ในฐานะเสรีภาพจากรัฐ (freedom from the state) เช่น เสรีภาพในการประกอบอาชีพ ความเป็นเจ้าของทรัพย์สิน และสิทธิปัจเจกชนในการแข่งขันในตลาด เป็นต้น ซึ่งกลไกดังกล่าวสะท้อนเป้าหมายของแนวคิดเสรีนิยมใหม่นี้ที่ไม่ใช่เพียงแนวคิดที่กำหนดเป้าหมายเพื่อสนับสนุนความเสมอภาคหรือสร้างหลักประกันขั้นพื้นฐานแต่อย่างใด แต่คือการเปิดทางให้ปัจเจกมีส่วนรับผิดชอบตนเองโดยการพึ่งพาตลาดเป็นหลัก แต่ผลที่ตามมาคือการจัดวางระบบสถาบันที่นำไปสู่กระบวนการปรับลดบทบาทรัฐผ่านเครื่องมือสำคัญสี่ประการ ได้แก่

การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ (privatization) ถือเป็นหนึ่งในมาตรการหลักของแนวคิดเสรีนิยมใหม่ โดยอยู่บนฐานคิดว่าภาคเอกชนจะมีประสิทธิภาพมากกว่ารัฐ เพราะมีแรงจูงใจจากกำไรและกลไกการแข่งขัน อย่างไรก็ตามนักวิชาการจำนวนมากมองว่าการแปรรูปทำให้บริการสาธารณะซึ่งควรเข้าถึงได้เท่าเทียมกลายเป็นสินค้า (commodities) ที่สามารถเข้าถึงได้ด้วยกำลังซื้อของปัจเจก กรณีจากตัวอย่างการบริการที่ถูกแปรรูป ได้แก่ การไฟฟ้าและประปา ระบบขนส่งมวลชน การสื่อสารโทรคมนาคม สถานพยาบาลรัฐที่ปรับเป็นระบบค่าตอบแทนตามผลงาน หรือแม้แต่ระบบการศึกษาไทยที่มหาวิทยาลัยออกนอกระบบ ซึ่งสอดคล้องกับนิยามการถ่ายโอนการผลิตไปสู่ภาคเอกชนมากกว่าการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, 2542) เป็นต้น

ทั้งนี้ผลกระทบจากกระบวนการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ ผ่านมุมมองของฮาร์วีย์นักวิชาการสายมาร์กซิสต์ที่สะท้อนว่าการแปรรูปมักนำไปสู่การเพิ่มราคาและลดคุณภาพบริการ เพราะภาคเอกชนมุ่งผลกำไรมากกว่าความเป็นธรรมในการเข้าถึงบริการสาธารณะ ดังนั้นสิทธิจึงไม่ใช่สิทธิที่ควรได้รับอีกต่อไป แต่กลายเป็นสินค้าที่ต้องจ่ายเงินซื้อ สิทธิขั้นพื้นฐานหลายประการจึงขึ้นอยู่กับศักยภาพทางเศรษฐกิจไม่ใช่ฐานะความเป็นพลเมือง เช่นเดียวกับในหลายประเทศ การแปรรูปยังสร้างโครงสร้างผูกขาดของบริษัทขนาดใหญ่ เช่น บริษัทยักษ์ใหญ่ด้านพลังงาน โทรคมนาคม สาธารณสุข เป็นต้น ซึ่งเรียกว่าการสะสมทุนผ่านการกีดกันสิทธิ (accumulation by dispossession) เป็นการถ่ายโอนทรัพย์สินสาธารณะไปสู่ทุนเอกชน (Harvey, 2005)

Library and Learning, University of Phayao

การลดงบสวัสดิการ ภายใต้แนวคิดว่าด้วยการอุดหนุนจะช่วยลดแรงจูงใจในการทำงาน ถือเป็นหนึ่งในค่านิยมหลักของเสรีนิยมใหม่กล่าวคือคือความเชื่อว่าสวัสดิการทำให้คนพึ่งพิงรัฐ (welfare dependency) และลดแรงจูงใจในการทำงาน จึงควรลดหรือจำกัดสวัสดิการให้เหลือน้อยที่สุด แนวคิดนี้ส่งผลให้หลายประเทศจำเป็นต้องลดงบประมาณด้านการศึกษา สาธารณสุข และสวัสดิการครอบครัว ทั้งนี้ตลอดช่วงทศวรรษ 1980–2000 ที่ผ่านมาแนวคิดนี้ถูกผลักดันโดยนักเศรษฐศาสตร์ โดยเฉพาะชาร์ลส์ เมอร์เรย์ นักรัฐศาสตร์ชาวอเมริกันเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางจากการนำเสนอแนวคิดการลดงบสวัสดิการสังคมใน Losing Ground (Murray, 1984) หรือการสูญเสียรากฐาน เนื่องจากโครงการช่วยเหลือคนจนของรัฐนั้นจะส่งผลเสียมากกว่าผลดี เพราะสร้างวัฒนธรรมการพึ่งพิง (welfare dependency) เช่นเดียวกับมิลตัน ฟรีดแมน นักวิชาการระบบทุนนิยมตลาดเสรีที่มองการช่วยเหลือคนจนถือเป็นการบิดเบือนแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ ขณะเดียวกันรัฐควรปล่อยให้กลไกตลาดทำงานเอง อีกทั้งควรตัดลดงบสวัสดิการแบบเหมาเข่ง เช่น การควบคุมราคาหรือการแจกของฟรี และนำเงินไปอุดหนุนเฉพาะคนที่ยากจนจริง ๆ ผ่านระบบภาษีเงินได้ติดลบ (negative income tax) แทน (Friedman, 2002) ทั้งนี้แนวคิดดังกล่าวได้นำไปสู่การปรับกลไกด้านการเงินการคลังเพื่อลดงบสวัสดิการอย่างขนานใหญ่ภายใต้นโยบาย small government ที่เคยเกิดขึ้นในสหรัฐอเมริกาโดยโรนัลด์ เรแกน และสหราชอาณาจักรในรัฐบาลมาร์กาเรต แทตเชอร์ เป็นต้น (พิทวัส พูนผลกุล พรพจ ปรปักษ์ขาม และนฎา วะสี, 2568)

อย่างไรก็ตามนักวิชาการด้านรัฐสวัสดิการบางกลุ่ม โต้แย้งว่าความจนและความไร้งานไม่ได้เกิดจากการพึ่งพิงสวัสดิการ แต่เกิดจากโครงสร้างเศรษฐกิจ เช่น การไร้ความมั่นคงในการจ้างงาน ค่าจ้างต่ำ และระบบทุนที่ไม่กระจายผลผลิตอย่างเป็นธรรม (ธร ปีติดล และวีระวัฒน์ ภัทรศักดิ์กำจร, 2562) เช่นเดียวกับที่อมารตยา เซน ได้สะท้อนว่าแท้จริงแล้วสวัสดิการไม่ได้ทำลายเสรีภาพ แต่จะเป็นเงื่อนไขที่ทำให้เสรีภาพสามารถเกิดขึ้นได้จริง ดังนั้นการลดงบประมาณสวัสดิการกลับทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำในมิติต่าง ๆ เช่น คนจนเข้าถึงสิทธิพื้นฐานได้ยาก เด็กและผู้สูงอายุขาดความคุ้มครอง ตลอดจนความเหลื่อมล้ำด้านสุขภาพรวมทั้งการศึกษาเพิ่มสูงขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาที่พบว่าการลดบทบาทรัฐในสวัสดิการ ทำให้รัฐหันไปใช้สวัสดิการแบบเจาะจงกลุ่ม (targeted welfare) เช่น บัตรสวัสดิการแห่งรัฐ ซึ่งมักมีปัญหาครอบคลุมไม่ทั่วถึงและผลิตซ้ำความไม่เท่าเทียมให้เกิดขึ้นอยู่เสมอ (Sen, 1999)

การผ่อนกฎระเบียบแรงงาน หรือการผ่อนระเบียบแรงงาน คือ การที่รัฐบาลลดกฎเกณฑ์การคุ้มครองแรงงาน เพื่อให้นายจ้างจ้างและเลิกจ้างได้ง่ายขึ้น และลดต้นทุนการผลิต (ทศพล ทรรศนกุลพันธ์ และคณะ, 2562) ทั้งนี้ภายใต้ข้อถกเถียงที่อาจนำไปสู่ความไม่มั่นคงในการจ้างงาน เนื่องด้วยกลไกแนวคิดเสรีนิยมใหม่ได้เสนอมาตรการผ่อนกฎระเบียบแรงงาน (labor deregulation) ที่ถูกคาดหวังว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญในการดึงดูดการลงทุนและเพิ่มความคล่องตัวของตลาดแรงงาน ซึ่งรวมถึงการอนุญาตให้จ้างงานชั่วคราว รวมทั้งการลดอำนาจของสหภาพแรงงาน การยืดหยุ่นชั่วโมงทำงาน การลดค่าปรับหากเลิกจ้าง ตลอดจนการส่งเสริมแรงงานในรูปแบบแพลตฟอร์ม (gig economy) เป็นต้น ซึ่งแม้จะสร้างความคล่องตัวแก่นายจ้างแต่นักวิชาการจำนวนมากต่างให้ความเห็นสอดคล้องกันว่าคือการผลิตความไม่มั่นคงเชิงโครงสร้าง (structural precarity) เช่นกรณีมุมมองของสแตนดิ้งได้นิยามกลุ่มแรงงานยุคใหม่ที่อยู่ในภาวะงานที่ไม่มั่นคงว่า the precariat หรือชนชั้นใหม่ที่ไร้สวัสดิการ ไร้ความมั่นคง และไม่มีอำนาจต่อรอง (Standing G, 2011) ซึ่งผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นตามมาภายใต้กระบวนการผ่อนกฎระเบียบแรงงาน ได้แก่ แรงงานไม่สามารถเรียกร้องสิทธิตามกฎหมาย นายจ้างใช้สัญญาระยะสั้นเพื่อหลีกเลี่ยงค่าชดเชย แรงงานในแพลตฟอร์มไม่มีสิทธิประกันสังคม เกิดความเหลื่อมล้ำด้านรายได้เพิ่มสูงขึ้นรวมถึงสหภาพแรงงานถูกลดบทบาทอย่างมาก เป็นต้น ซึ่งปิแอร์ บูร์ดิเยอ ได้นิยามสภาพการณ์นี้ว่าเป็นภาวะความไม่มั่นคงที่ถูกผลิตเพื่อเพิ่มอำนาจต่อรองของนายทุนเหนือแรงงานเท่านั้น และได้ใช้ความไม่มั่นคงดังกล่าวเป็นเครื่องมือหลักในการทำลายอำนาจการต่อรองผ่านเครื่องมือควบคุมระยะยาว ดังนั้นความไม่

Library and Learning, University of Phayao

แน่นอนนี้เป็นส่วนหนึ่งของโหมดของการครอบงำ ถือเป็นเงื่อนไขบังคับให้แรงงานต้องก้มหน้าทำงานหนัก และยอมรับเงื่อนไขนายจ้างอย่างไม่มีทางเลือก (Bourdieu, 1997 อ้างถึงในรุ้งนภา ยรรยงเกษมสุข, 2556)

การคุ้มครองทุนและผู้ประกอบการ (มากกว่าผู้ใช้แรงงาน) กล่าวคือหลักการสำคัญประการหนึ่งของแนวคิดเสรีนิยมใหม่ทำให้สิทธิของทุน (corporate rights) ขยายตัวอย่างมาก ขณะที่สิทธิของแรงงานหดตัวลง อันเป็นผลจากนโยบายต่าง ๆ เช่น การคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาอย่างเข้มงวด การสร้างสิทธิพิเศษด้านภาษีแก่นักลงทุนรายใหญ่ การเปิดพื้นที่เศรษฐกิจพิเศษ (SEZs) ที่ลดมาตรฐานแรงงาน การสนับสนุนทุนข้ามชาติผ่านข้อตกลงการค้าเสรี (FTA) การกดค่าจ้างให้แข่งขันกับแรงงานต่างชาติราคาถูก เป็นต้น สถานการณ์ดังล่าวสอดล้องกับมุมมองของนาโอมิ ไคลน์ ใน Shock Doctrine คือการที่นักการเมืองและกลุ่มทุน จงใจใช้ประโยชน์จากวิกฤตครั้งใหญ่ เช่น สงคราม การก่อการร้าย หรือภัยพิบัติทางธรรมชาติ เพื่อผลักดันนโยบายเศรษฐกิจแบบตลาดเสรีสุดโต่ง ข้อเสนอดังกล่าวได้นำไปสู่การวิพากษ์ว่าโลกยุคเสรีนิยมใหม่ให้ความสำคัญกับเสรีภาพของทุนมากกว่าเสรีภาพของคนธรรมดา จนกลายเป็นสิ่งที่เรียกว่าอำนาจทุนแบบไร้พรมแดน (Klein, 2007) ขณะเดียวกันปีเตอร์ อีแวนส์ได้สะท้อนมุมมองดังกล่าวว่ารัฐในระบบทุนนิยมโลกาภิวัตน์กลายเป็นภาวะที่รัฐผูกกับทุน (embedded autonomy) หมายถึงการที่รัฐต้องปกป้องผลประโยชน์ของทุนเพื่อให้เศรษฐกิจเติบโต แต่ผลักภาระความเสี่ยงมาสู่แรงงานในสถานการณ์ต่าง ๆ เช่น สิทธิแรงงานถูกลดทอน แรงงานต้องทำงานโดยแข่งขันกับเครื่องจักรและระบบอัตโนมัติ การให้ความสำคัญกับทุนที่สามารถเคลื่อนย้ายได้เสรีแต่แรงงานไม่สามารถเคลื่อนย้ายได้อย่างอิสระ ล้วนแสดงถึงความเหลื่อมล้ำเชิงอำนาจเพิ่มสูงขึ้นทั้งสิ้น (Evans, 1995)

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าภายใต้กระแสแนวคิดเสรีนิยมใหม่ในฐานะระบอบการลดสิทธิที่ปรากฏผ่านกลไกทั้งสี่ประการข้างต้น สะท้อนชัดเจนว่ากระแสแนวคิดเสรีนิยมใหม่ไม่ได้เป็นเพียงชุดนโยบายทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังมีสถานะเป็นกลไกเชิงอุดมการณ์ที่ก่อให้เกิดการลดบทบาทรัฐ เพิ่มอำนาจตลาด และขยายสิทธิของทุนเหนือสิทธิของมนุษย์ ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ถึงผลที่ตามมาคือการแปรสิทธิพื้นฐานให้กลายเป็นสินค้า ทำให้ผู้มีรายได้ต่ำเข้าไม่ถึงสิทธิ และขยายไปสู่การกำหนดกลไกการผลิตความไม่มั่นคงเชิงโครงสร้าง อันเนื่องมาจากการขยายอำนาจของทุนข้ามชาติและนายจ้างที่ตอกย้ำการสร้างความเหลื่อมล้ำข้ามรุ่นที่เด่นชัดในสถานการณ์ปัจจุบัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนเชื่อมโยงกับข้อถกเถียงที่ว่าสิทธิไม่ใช่เพียงเรื่องของกฎหมายแต่เป็นเรื่องของอำนาจและทรัพยากร ซึ่งถูกกำหนดโดยระบบเศรษฐกิจการเมืองอย่างมีนัยสำคัญ อีกทั้งนำไปสู่การปรับมโนทัศน์ของนักรัฐศาสตร์ นักเศรษฐศาสตณ์การเมืองรวมถึงนักสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยที่ต้องย้อนกลับมาพิจารณาฐานรากของกระบวนการดังกล่าวเหล่านี้ในมิติการเมืองของสิทธิอย่างเข้มข้น เนื่องด้วยเพราะสิทธิที่ต้องการการกระทำจากรัฐถูกลดความสำคัญลง และกลายเป็นสิทธิที่ขึ้นอยู่กับความสามารถในการจ่ายมากกว่าการรับรองจากรัฐ ขณะที่ประชาชนกลุ่มเปราะบางถูกเบียดขับให้มีสถานะกลายเป็นผู้ที่เข้าไม่ถึงสิทธิ ทั้งที่ตามหลักสิทธิมนุษยชนควรได้รับการคุ้มครอง โดยเฉพาะสิทธิเศรษฐกิจและสังคมซึ่งถูกทำให้กลายเป็นภาระมากกว่าความจำเป็น

Library and Learning, University of Phayao

2.4.2 เศรษฐศาสตร์การเมืองสำนักมาร์กซิสต์ และการมองสิทธิในฐานะเครื่องมือทางชนชั้น

การก่อรูปของเศรษฐศาสตร์การเมืองในบทบาทขององค์ความรู้ที่มีผลต่อการกำหนดจุดยืนภายใต้กรอบคิดโครงสร้างนิยม (structuralism) หมายถึงทฤษฎีที่ใช้อธิบายความสัมพันธ์ทางสังคม โดยเชื่อว่าสังคมประกอบด้วยระบบและโครงสร้างที่หน่วยต่าง ๆ ต้องพึ่งพาอาศัยกันอย่างมีกฎและระเบียบที่ชัดเจนตายตัว โดยเฉพาะเศรษฐศาสตร์การเมืองสำนักมาร์กซิสต์ (marxist political economy) ซึ่งถูกจัดวางโครงสร้างให้มีสถานะเป็นขั้วตรงข้ามกับกระแสแนวคิดเสรีนิยมใหม่ โดยเฉพาะประเด็นด้านสิทธิมนุษยชนที่จะไม่สามารถเข้าใจได้อย่างลึกซึ้งหากแยกสิทธิต่าง ๆ ออกจากโครงสร้างอำนาจทางชนชั้น กล่าวคือจากแนวคิดของคาร์ลมาร์กซ์นั้น สะท้อนผ่านกลไกของสิทธิที่เกิดขึ้นในสังคมทุนนิยม ในฐานะผลผลิตของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ อีกทั้งเป็นกลไกของชนชั้นปกครองที่ใช้สร้าง ควบคุมและคงไว้ซึ่งความชอบธรรมของระบบเศรษฐกิจ (Marx,

1990) เนื่องจากภายใต้ระบบทุนนิยมนั้น ส่งผลให้ชนชั้นนายทุนสามารถกำหนดทั้งเงื่อนไขการทำงาน ค่าจ้าง การถือครองทรัพย์สิน ตลอดจนการผลิตและจัดสรรทรัพยากร ดังนั้นสิทธิที่รัฐประกาศ เช่น เสรีภาพการประกอบอาชีพ หรือสิทธิในทรัพย์สิน จึงไม่ได้เป็นสิทธิสากลเท่าเทียม แต่เป็นสิทธิที่เอื้อประโยชน์ต่อผู้ที่มีทุนเป็นหลัก สิทธิในระบบทุนนิยมจึงทำหน้าที่เป็น “เครื่องมือ” ที่ช่วยให้ชนชั้นทุนรักษาความได้เปรียบของตนเหนือชนชั้นแรงงาน และเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดข้อวิพากษ์เกี่ยวกับสิทธิพลเมือง สิทธิทางการเมืองว่าเป็นเพียงเสรีภาพนามธรรม (abstract freedom) เพราะหากพิจารณาในทางปฏิบัติแล้ว ชนชั้นแรงงานไม่สามารถใช้สิทธิเหล่านั้นอย่างเสรี หากยังถูกจำกัดด้วยข้อเท็จจริงทางเศรษฐกิจบางประการ เช่น ค่าจ้างขั้นต่ำ การไร้สวัสดิการ ตลอดจนความไม่มั่นคงในชีวิต เป็นต้น ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าสิทธิ (รวมถึงสิทธิมนุษยชน) ตามแนวคิดสำนักมาร์กซิสต์คือพื้นที่ของการต่อสู้ระหว่างชนชั้น ไม่ใช่พื้นที่แห่งการสร้างความเป็นกลางทางศีลธรรมแต่อย่างใด ข้อวิพากษ์นี้ช่วยอธิบายว่าทำไมกลุ่มชายขอบ เช่น ผู้ไร้บ้านหรือชนกลุ่มน้อยเชิงเศรษฐกิจจึงถูกกีดกันจากสิทธิ เนื่องด้วยเพราะโครงสร้างอำนาจไม่อนุญาตให้สิทธิเหล่านั้นเป็นจริงได้นั่นเอง

2.4.3 ข้อวิพากษ์ต่อทฤษฎีตลาดเสรีกับ “เสรีภาพแท้จริง”

แม้แนวคิดเสรีนิยมใหม่จะให้ความสำคัญกับการสนับสนุนเสรีภาพอย่างชัดเจน แต่ในทางปฏิบัติแล้วกลับเผชิญกับข้อถกเถียงสำคัญว่าเสรีภาพที่กล่าวถึงนั้นเป็นของใคร ใครเป็นผู้กำหนดสิทธิและเสรีภาพ และการกำหนดนั้นอยู่ภายใต้เงื่อนไขใด เป็นต้น เนื่องด้วยแนวคิดเสรีนิยามที่ยึดหลักการที่รัฐไม่แทรกแซงกลไกตลาดจะสร้างผลรวมทางเศรษฐกิจที่ดีที่สุด แม้ว่าจะกระทบต่อสิทธิของมนุษย์ในตลาดอย่างมากก็ตาม จากข้อความคิดดังกล่าวได้ถูกวิพากษ์จากนักคิดคนสำคัญโดยเฉพาะอมารตยา เซนที่สะท้อนมุมมองว่าเสรีภาพไม่ใช่เพียงการปราศจากการแทรกแซงรัฐ แต่คือความสามารถที่แท้จริงของมนุษย์ (capabilities) ที่จะมีสิทธิในการดำเนินชีวิตได้อย่างเสรีด้วยความสามารถในการเข้าถึงการศึกษา การมีสุขภาพดี การมีรายได้เพียงพอด้วยความสามารถในการครอบครองทรัพยากรขั้นต่ำได้ (Sen, 1999) มุมมองดังกล่าวถูกถ่ายทอดผ่านสมการว่า “เสรีภาพในเชิงกฎหมาย ≠ เสรีภาพในการใช้ชีวิตจริง” กล่าวคือ บุคคลอาจมีสิทธิเลือกตั้ง แต่ไม่มีเงินเดินทางไปเลือกตั้ง บุคคลมีสิทธิประกอบอาชีพ แต่ไม่มีทุนหรือทักษะ หรือบุคคลมีเสรีภาพที่จะแสดงออก แต่ถูกจำกัดด้วยโครงสร้างสื่อหรืออัลกอริทึมที่เอื้อทุนใหญ่ เป็นต้น ดังนั้นการย้อนกลับไปพิจารณาข้อถกเถียงเกี่ยวกับแนวคิดตลาดเสรีว่าไม่ได้สร้างเสรีภาพโดยอัตโนมัติ หากปล่อยให้ความเหลื่อมล้ำขยายตัวและจำกัดเสรีภาพของผู้ไม่มีทรัพยากร ข้อวิพากษ์นี้จึงเสนอให้ทบทวนเสรีภาพเชิงโครงสร้าง (structural freedom) ที่ไม่ใช่เพียงการวาดฝันถึงเสรีภาพในเชิงนิติบัญญัติผ่านมุมมองทางกฎหมายเพียงมิติเดียว ซึ่งยืนยันได้อย่างชัดเจนว่ากรอบคิดนี้สามารถเชื่อมโยงกลับไปยังข้อถกเถียงเกี่ยวกับการเข้าถึงสิทธิที่แท้จริง จึงควรเป็นเรื่องที่ต้องให้ความสำคัญเกี่ยวกับความสามารถในการเข้าถึงอำนาจ การใช้ผลประโยชน์ ตลอดจนการร่วมการจัดสรรทรัพยากรอย่างหลากหลายของมนุษย์อย่างเป็นธรรมด้วย ตอกย้ำข้อวิพากษ์ต่อเป้าหมายการสร้างสิทธิเสรีภาพผ่านมุมมองตลาดเสรีแบบสุดโต่งนั้นไม่ช่วยให้สิทธิเกิดขึ้นจริงแต่อย่างใด หากแต่กลับผลิตซ้ำความเปราะบางที่ทำให้สิทธิบางกลุ่มถูกทำให้มีสถานะกลายเป็นเพียงสิทธิที่ถูกมองไม่เห็นอย่างแยบยลอยู่ในโครงสร้างเศรษฐกิจอยู่เสมอ

ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่าการศึกษาสิทธิมนุษยชนในบริบทเศรษฐศาสตร์การเมืองไม่อาจแยกขาดจากข้อถกเถียงเกี่ยวกับธรรมชาติของรัฐ ตลาด อำนาจ และการจัดสรรทรัพยากรในสังคมได้ เนื่องจากแนวคิดเรื่องสิทธิไม่ได้เป็นเพียงหลักการเชิงศีลธรรมหรือกฎหมายที่ดำรงอยู่อย่างเป็นกลางเท่านั้น แต่ยังถือเป็นผลผลิตของกระบวนการต่อรองทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ และการเมืองที่สะท้อนโลกทัศน์ของแต่ละสำนักคิดอย่างชัดเจน ด้วยเหตุนี้การทำความเข้าใจฐานคิดของสิทธิมนุษยชนจึงจำเป็นต้องย้อนกลับไปพิจารณารากฐานทางเศรษฐศาสตร์การเมืองที่เป็นกรอบอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ทุน และประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในโลกวิชาการร่วมสมัยนั้น การถกเถียงเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนมักดำเนินอยู่บนฐานของสองกระบวนทัศน์สำคัญ

Library and Learning, University of Phayao

ได้แก่แนวคิดเสรีนิยมใหม่ และกรอบคิดโครงสร้างนิยมผ่านแนววิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองมาร์กซิสต์ ซึ่งต่างเสนอคำอธิบายต่อความหมายของสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค และความเป็นธรรมทางสังคมในทิศทางที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ โดยสามารถจำแนกประเด็นเปรียบเทียบดังตารางที่ 2.2

ตารางที่ 2.2 เปรียบเทียบกรอบคิดสิทธิระหว่างแนวคิดเสรีนิยมใหม่ และเศรษฐศาสตร์การเมืองมาร์กซิสต์

ประเด็นวิเคราะห์	เสรีนิยมใหม่ (neoliberalism)	เศรษฐศาสตร์การเมืองมาร์กซิสต์ (marxist political economy)
1. ฐานคิดทางทฤษฎี	ตั้งอยู่บนเสรีนิยมคลาสสิค ด้วยความเชื่อว่าปัจเจกมีเหตุผลและตลาดสามารถจัดสรรทรัพยากรได้ดีที่สุด และอ้างว่าการแข่งขันสร้างประสิทธิภาพสูงสุด	ตั้งอยู่บนวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ (historical materialism) และการวิเคราะห์ชนชั้น มองว่าโครงสร้างการผลิตเป็นตัวกำหนดสถาบันการเมืองและสิทธิ
2. บทบาทของรัฐ	เน้นรัฐขนาดเล็ก (small state) ผ่านการลดการแทรกแซงตลาด การลดกฎระเบียบ การแปรรูปบริการสาธารณะ เพื่อปกป้องสิทธิกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล	มองรัฐเป็นเครื่องมือของชนชั้นปกครองที่ทำหน้าที่รักษาระบบทุนนิยม รัฐจึงไม่ได้เป็นกลาง แต่ยืนอยู่ข้างทุน จึงต้องมีการเปลี่ยนโครงสร้างรัฐเพื่อปลดปล่อยมนุษย์จากการกดขี่
3. มุมมองต่อสิทธิ	สิทธิ หมายถึง เสรีภาพจากรัฐ (negative freedom) เช่น สิทธิในทรัพย์สิน สิทธิทำสัญญา สิทธิแข่งขันในตลาด การกระจายทรัพยากร ล้วนเป็นผลจากหน้าที่ของปัจเจก	สิทธิ หมายถึง ผลของความสัมพันธ์เชิงชนชั้น และเป็นพื้นที่ต่อสู้ของแรงงาน สิทธิเศรษฐกิจ สิทธิสังคมต้องมาก่อน เพราะปราศจากพื้นฐานเศรษฐกิจ/สังคม จะไม่มีการใช้สิทธิทางการเมืองได้จริง
4. มุมมองต่อเสรีภาพ	เสรีภาพ หมายถึง การไม่ถูกรัฐแทรกแซง (freedom from interference) ตลาดถูกมองว่าเป็นพื้นที่แห่งเสรีภาพโดยธรรมชาติ	เสรีภาพ หมายถึง การปลดปล่อยจากการแสวงหาความมั่งคั่งส่วนเกิน (freedom from exploitation) ต้องเกิดจากการลดอำนาจของทุนและสร้างความเสมอภาคเชิงโครงสร้าง
4. ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ	มองว่าเป็นผลลัพธ์ธรรมชาติของความขยันและความสามารถที่ต่างกัน และเป็นแรงจูงใจที่ดีต่อการแข่งขัน	มองว่าเป็นผลลัพธ์ของระบบการผลิตและความสัมพันธ์ทางชนชั้น การเอารัดเอาเปรียบแรงงานทำให้ทุนสะสมกำไรและสร้างความเหลื่อมล้ำเป็นระบบ
5. มุมมองต่อประเด็นเชิงโครงสร้าง	ความยากจน มักถูกอธิบายว่าเป็นผลของความล้มเหลวในการแข่งขันหรือขาดวินัยทางเศรษฐกิจ ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ถูกมองว่าเป็นผลลัพธ์ธรรมชาติของความขยันและความสามารถที่ต่างกัน และเป็นแรงจูงใจที่ดีต่อการแข่งขัน	ความยากจน เกิดจากโครงสร้างทุนที่กดทับ เช่น ค่าจ้างต่ำ การผูกขาด การพรากที่ดินสาธารณะ เป็นต้น ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ถูกมองว่าเป็นผลลัพธ์ของระบบการผลิตและความสัมพันธ์ทางชนชั้น การเอารัดเอา

Library and Learning, University of Phayao

ประเด็นวิเคราะห์	เสรีนิยมใหม่ (neoliberalism)	เศรษฐศาสตร์การเมืองมาร์กซิสต์ (marxist political economy)
		เปรียบแรงงานทำให้ทุนสะสมกำไรและสร้างความเหลื่อมล้ำเป็นระบบ
6. ตลาดแรงงาน	สนับสนุนระบบจ้างงานยืดหยุ่น ค่าจ้างต้องกำหนดโดยตลาด ต่อต้านค่าจ้างขั้นต่ำ เข้มงวดกับสหภาพแรงงาน	เน้นพลังการต่อรองของแรงงาน สนับสนุนสหภาพ การคุ้มครองแรงงาน สวัสดิการฝ่ายนายจ้าง และการลดชั่วโมงทำงาน
7. การจัดสรรทรัพยากร	ใช้กลไกตลาดเป็นตัวตั้ง ด้วยการเน้นประสิทธิภาพมากกว่าความเป็นธรรม	ใช้การวางแผนทางเศรษฐกิจ/การกำกับจากรัฐ เพื่อสร้างความเท่าเทียมในการเข้าถึงทรัพยากร
8. ตัวแสดง (actors) เกี่ยวกับสิทธิ	ผู้ที่ได้ประโยชน์สูงสุด ได้แก่ชนชั้นกลางบน/ชนชั้นนำทางเศรษฐกิจ/กลุ่มผู้มีทุน รวมทั้งบริษัทข้ามชาติ ผู้ที่ถูกกีดกันที่สุด ได้แก่ แรงงานนอกระบบ ผู้ไร้บ้าน แรงงานข้ามชาติ ตลอดจนเด็กและผู้สูงอายุที่ต้องพึ่งสวัสดิการ	ผู้ที่ได้ประโยชน์สูงสุด ได้แก่ แรงงาน ชนชั้นล่าง ผู้ถูกกดทับทางโครงสร้าง แต่เป็นการได้ประโยชน์ในนิติการปลดปล่อย ไม่ใช่ผลประโยชน์เฉพาะหน้า ผู้ที่ถูกกีดกันที่สุด ได้แก่ชนชั้นแรงงานภายใต้ระบบทุนนิยม ชนกลุ่มน้อย ผู้ถูกผลักออกจากการควบคุมทรัพยากร
9. แนวทางแก้ไขปัญหา	เน้นส่งเสริมการกระตุ้นการแข่งขัน ลดกฎระเบียบ ปรับปรุงประสิทธิภาพของตลาด	เน้นการปรับโครงสร้างกรรมสิทธิ์ ลดการผูกขาด สร้างสังคมไร้ชนชั้น หรือรัฐสวัสดิการแบบเข้มแข็ง

Library and Learning, University of Phayao

จากตารางเปรียบเทียบข้างต้นแสดงให้เห็นว่าเสรีนิยมใหม่และเศรษฐศาสตร์การเมืองมาร์กซิสต์ต่างมีจุดตั้งต้นทางปรัชญาเศรษฐกิจและสังคมที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ซึ่งนำไปสู่การสร้างความเข้าใจเรื่อง “สิทธิ” และ “เสรีภาพ” ที่ต่างกันอย่างลึกซึ้ง กล่าวคือเสรีนิยมใหม่เน้นความสามารถของตลาดและมองสิทธิเป็นเรื่องปัจเจก ขณะที่มาร์กซิสต์มองสิทธิเป็นเรื่องของโครงสร้างอำนาจและชนชั้น ความแตกต่างนี้อธิบายว่าทำไมสิทธิของกลุ่มชายขอบ เช่น แรงงานนอกระบบ ผู้ไร้บ้าน ชนกลุ่มน้อยเชิงเศรษฐกิจ จึงถูกลดทอนหรือมองไม่เห็นภายใต้ระบบเศรษฐกิจการเมืองแบบเสรีนิยมใหม่ แต่กลับเป็นประเด็นสำคัญในกรอบคิดโครงสร้างนิยมซึ่งช่วยให้เข้าใจฐานคิดที่อยู่เบื้องหลังนโยบาย สิทธิ และการจัดสรรทรัพยากรในสังคมร่วมสมัย ภายใต้ประเด็น “การเมืองของสิทธิ” ที่หลากหลายมากขึ้นผ่านกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชน

2.5 แนวทางการปรับมโนทัศน์เสรีภาพใหม่ในฐานะขีดความสามารถ โดยอมารตยา เซน

หากกล่าวถึงแนวคิดเสรีภาพในฐานะขีดความสามารถ (freedom as capability) ของอมารตยา เซน ใน Development as Freedom (Sen, 1999) ถือเป็นหนึ่งในกรอบคิดร่วมสมัยที่ทรงอิทธิพลที่สุดสำหรับใช้ประกอบการตีความสิทธิมนุษยชนที่จับต้องได้ เพราะเป็นแนวคิดที่เชื่อมโยงโครงข่ายความคิดครอบคลุมเสรีภาพ สิทธิ ความเสมอภาค และการพัฒนามนุษย์เข้าด้วยกันในเชิงโครงสร้าง โดยตั้งคำถามท้าทายทั้งแนวคิดเสรีนิยมกระแสหลักและทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ดั้งเดิมที่เน้นเพียงการเติบโตทางตัวเลขเศรษฐกิจเพียงด้าน

เดียว จากมุมมองดังกล่าวเซนเสนอว่าการพัฒนาที่แท้จริง ไม่ใช่เน้นเพียงการเพิ่มรายได้รวมของประเทศเท่านั้น แต่คือกระบวนการขยายเสรีภาพที่แท้จริงของมนุษย์ในการดำเนินชีวิตตามที่ควรให้คุณค่า

จากการทบทวนมโนทัศน์เกี่ยวกับเสรีภาพที่แท้จริงของมนุษย์ผ่านทัศนะของเซนแล้ว ได้กระตุ้นให้เกิดข้อคำถามต่อกลไกสิทธิ เสรีภาพและการพัฒนาที่ถูกกำหนดตามมาตรฐานทางเศรษฐกิจและการเงินแบบเดิม ไม่ว่าจะเป็นผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ (GDP) รายได้เฉลี่ยต่อหัว รวมทั้งดัชนีชี้วัดอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจ เป็นต้น ซึ่งเซนได้โต้แย้งมาตรวัดเหล่านี้ว่าตัวเลขทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวไม่สามารถสะท้อนสิทธิ เสรีภาพที่แท้จริงของมนุษย์ได้ เพราะมนุษย์ไม่ได้เป็นเพียงหน่วยเศรษฐกิจ แต่เป็นตัวตนทางสังคมที่มีความต้องการ มีความสามารถ ความเปราะบาง และเงื่อนไขชีวิตแตกต่างกันไป ด้วยเหตุนี้เซนจึงเสนอว่าหากต้องการประเมินว่ามนุษย์มีเสรีภาพหรือไม่นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องแยกเสรีภาพออกเป็น 2 มิติสำคัญ ได้แก่ 1) มิติเสรีภาพเชิงกระบวนการ (process freedom) และ 2) มิติเสรีภาพเชิงโอกาสหรือขีดความสามารถ (opportunity freedom/capabilities) ซึ่งการแยกเสรีภาพออกเป็นสองมิตินี้ ช่วยฉายภาพความซับซ้อนเกี่ยวกับสิทธิในชีวิตจริงของมนุษย์ที่ไม่ได้เกิดขึ้น และเปลี่ยนแปลงเพียงแค่การบัญญัติไว้ในกฎหมายเท่านั้น แต่ขึ้นอยู่กับโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ตลอดจนวิถีชีวิตที่กำหนดว่าใครสามารถใช้สิทธิได้จริง และใครถูกจำกัดอย่างไม่รู้ตัวอีกด้วย ทั้งนี้การจำแนกเสรีภาพออกเป็นสองมิติสรุปได้ดังนี้

1) มิติเสรีภาพเชิงกระบวนการ หรือเสรีภาพในระดับรูปแบบกฎหมายและกลไกทางการเมือง กล่าวคือ เสรีภาพที่ถูกกำหนดในลักษณะกฎเกณฑ์ หรือสิทธิผ่านกฎหมายในรูปแบบต่าง ๆ เช่น สิทธิเลือกตั้ง เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น เสรีภาพในการนับถือศาสนา เสรีภาพในการรวมตัว ตลอดจนเสรีภาพในระบอบประชาธิปไตย เป็นต้น โดยเสรีภาพประเภทนี้สะท้อนสิ่งที่รัฐอนุญาตให้พลเมืองทำอย่างเสรี และมักถูกมองว่าเป็นเครื่องชี้วัดที่สำคัญของความเป็นประชาธิปไตย เช่น ประเทศที่มีการเลือกตั้งอย่างเสรีจะถูกจัดว่ามีเสรีภาพในแง่กระบวนการ แต่อย่างไรก็ตามการมีเสรีภาพตามกฎหมายเพียงอย่างเดียวไม่ได้หมายความว่ามนุษย์จะใช้เสรีภาพนั้นได้จริง เพราะเสรีภาพเชิงกระบวนการไม่ได้สะท้อนเงื่อนไขชีวิตของคนที่แท้จริง เช่น คนจนมีสิทธิลงเลือกตั้ง แต่ไม่มีรถโดยสารหรือไม่มีเวลาหยุดงานไปเลือกตั้งก็ไม่สามารถเข้าถึงและใช้สิทธินั้นได้ หรือชนกลุ่มน้อยมีเสรีภาพเรียนหนังสือแต่มักถูกขัดขวางด้วยความสามารถด้านภาษาและวัฒนธรรม ดังนั้นเสรีภาพเชิงกระบวนการเป็นเพียงระดับแรกของเสรีภาพ แต่ไม่ใช่เสรีภาพที่ทำให้ใช้ชีวิตตามที่ต้องการได้จริง

2) มิติเสรีภาพเชิงโอกาสหรือขีดความสามารถของมนุษย์ (capabilities) ถือเป็นเสรีภาพที่เกิดขึ้นจากเงื่อนไขความสามารถของมนุษย์ที่มุ่งตอบคำถามว่าคนมีความสามารถที่จะทำและเป็นในสิ่งที่ตนให้คุณค่าหรือไม่ ซึ่งกล่าวได้ว่าหลักการสำคัญของเสรีภาพมิตินี้คือการพยายามสร้างมาตรวัดที่ไม่ได้อ้างอิงจากตัวเลขเศรษฐกิจ และไม่ได้อ้างอิงจากสิทธิในกระดาษเท่านั้น แต่ประเมินจากชีวิตจริงของมนุษย์เป็นสำคัญ ได้แก่ การประเมินสุขภาพที่ดีพอในการทำงานและตัดสินใจ การให้ความสำคัญกับความรู้และทักษะที่ใช้สร้างอนาคต รายได้ที่เพียงพอต่อการดำรงชีวิต ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เครือข่ายสังคมที่ช่วยให้เข้าถึงโอกาส ตลอดจนความเป็นอิสระจากความกลัว ความยากจน และความไม่มั่นคง เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ทำให้มนุษย์สามารถเลือกวิถีชีวิตของตนเองได้จริงตามความสามาถที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่เพียงการกำหนดเลือกได้เพียงที่ปรากฏในกฎหมายเท่านั้น ตอกย้ำเกี่ยวกับสิทธิดังกล่าวสะท้อนการปรับมโนทัศน์ใหม่ให้แก่เสรีภาพที่ต้องมีทั้งในระดับกระบวนการและระดับความสามารถ ไม่เช่นนั้นคือเสรีภาพที่ไม่สมบูรณ์นั่นเอง

ทั้งนี้ความสัมพันธ์ต่อการใช้สิทธิในชีวิตจริงที่อิงกับการจำแนกเสรีภาพออกเป็น 2 มิติดังกล่าวข้างต้น ทำให้เห็นว่าแม้ในสังคมจะมีสิทธิและยึดหลักการที่ถูกประกาศไว้ชัดแจ้ง แต่ยังมีสิทธิที่ถูกทำให้มองไม่เห็นซ่อนอยู่อย่างแยบยล เพราะคน (บางกลุ่ม) ถูกเบียดขับให้เป็นผู้ที่ไม่มีขีดความสามารถจะใช้สิทธินั้นได้จริง ภายใต้มโนทัศน์นี้จึงต้องอาศัยกรอบคิดว่าด้วยความสามารถของมนุษย์ของเซนมาวิเคราะห์ถึงฐานราก เพื่อช่วยเปิด

Library and Learning, University of Phayao

โปงข้อจำกัดของสิทธิ และเสรีภาพที่มาพร้อมกับอิทธิพลของกระแสแนวคิดเสรีนิยมใหม่ ซึ่งมองเสรีภาพเพียงมิติกฎหมายเป็นสำคัญ ขณะที่เงื่อนไขเชิงเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่จำเป็นต่อการออกแบบให้สิทธิและเสรีภาพเป็นจริงและเกิดขึ้นได้ในชีวิตของคนทั่วไปนั้นถูกละเลยเป็นลำดับรอง ดังนั้นเสรีภาพที่แท้จริงจึงขึ้นอยู่กับเงื่อนไขความสามารถของมนุษย์ ขณะเดียวกันเสรีภาพต้องมีสะท้อนจุดยืนความเป็นธรรมเชิงโครงสร้างรองรับอยู่ด้วย ทั้งนี้มุมมองดังกล่าวนับเป็นฐานรากสำคัญของแนวคิดสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยที่จำเป็นต้องพิจารณาหลักปฏิบัติเกี่ยวกับสิทธิและเสรีภาพ เป็นเรื่องเกี่ยวกับขีดความสามารถของมนุษย์ในการเข้าถึงโอกาส ทรัพยากร อำนาจ และศักดิ์ศรีมนุษย์อย่างเป็นองค์รวมอีกด้วย

โดยสรุปแล้วข้อเสนอการปรับมโนทัศน์เกี่ยวกับเสรีภาพในฐานะขีดความสามารถโดยอมารตยา เซน ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของการทบทวนสิทธิ เสรีภาพและความเสมอภาคในมิติใหม่ ที่ต้องอาศัยองค์ความรู้ด้านเศรษฐศาสตร์ การพัฒนา และสิทธิมนุษยชนมาบูรณาการร่วมกันอย่างเป็นองค์รวม เนื่องด้วยในช่วงปลายศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ได้เกิดกระแสแนวคิดที่ปฏิเสธการวัดความก้าวหน้าของมนุษย์ด้วยตัวเลขเศรษฐกิจเชิงปริมาณเพียงอย่างเดียว พร้อมกับข้อเสนอการตีความสิทธิมนุษยชนแนวใหม่ที่มุ่งเน้นชีวิตจริงของมนุษย์ว่าสามารถประยุกต์สิทธิที่มีอยู่มาใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างมีคุณค่าได้หรือไม่ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวจึงเป็นทั้งการวิพากษ์เศรษฐศาสตร์กระแสหลัก อีกทั้งช่วยยกระดับของสิทธิมนุษยชนจากมิติทางกฎหมายสู่มิติทางโครงสร้างที่ลึกซึ้งและรอบด้านยิ่งขึ้น สะท้อนให้เห็นว่าข้อถกเถียงนี้ทำให้เสรีภาพถูกทำให้เป็นศูนย์กลางของทั้งศาสตร์การพัฒนาและเศรษฐศาสตร์การเมือง เนื่องจากเสรีภาพเป็นทั้งเป้าหมายชีวิตและเครื่องมือของการพัฒนา รวมทั้งเป็นเงื่อนไขพื้นฐานของการทำให้สิทธิมนุษยชนเกิดขึ้นและจับต้องได้จริงในชีวิตของผู้คนทั้งมวล

2.5.1 การก่อรูปของเสรีภาพที่แท้จริง ภายใต้บริบทของโอกาสหรือขีดความสามารถของมนุษย์

สาระสำคัญอีกประการที่ปรากฏในการพัฒนาในฐานะเสรีภาพ หรือ Development as Freedom (Sen, 1999) ที่มองว่าการพัฒนาที่แท้จริงไม่ใช่แค่การเพิ่มรายได้ แต่คือการขยายเสรีภาพที่แท้จริงของผู้คนให้มีความสามารถในการเลือกและทำสิ่งที่มีคุณค่าต่อชีวิตเพื่อตอบสนองความต้องการในการดำรงชีวิตและให้สามารถใช้ชีวิตในแบบที่ตนเองอยากเป็นได้จริงนั้น นอกจากนี้แนวคิดดังกล่าวยังถือเป็นการเปลี่ยนมุมมองเชิงปรัชญาเกี่ยวกับความหมายของเสรีภาพในศตวรรษที่ 20 อย่างมาก จากการมองเป็นเพียงสิทธิในเชิงกฎหมายไปสู่การมองเชิงศักยภาพจริงของมนุษย์ในการใช้ชีวิตที่ตั้งอยู่บนฐานที่ว่ามนุษย์ไม่ได้มีชีวิตอยู่เพียงเพื่อทำตามข้อบังคับเชิงกฎหมายอย่างเคร่งครัด แต่เพื่อตัดสินใจเกี่ยวกับชีวิตของตนเองในแบบที่มีคุณค่า (a life they have reason to value) หรือกล่าวอีกนัยได้ว่าเสรีภาพที่แท้จริงจึงไม่ใช่เพียงการที่รัฐอนุญาตให้ทำบางอย่างโดยไม่ห้ามเท่านั้น แต่หมายถึงการที่สามารถทำสิ่งนั้นได้จริงหรือไม่ เช่น แม้รัฐจะอนุญาตให้ทุกคนเรียนหนังสือ แต่เด็กยากจนไม่มีโภชนาการและไม่มีรองเท้าไปโรงเรียน เป็นต้น กรณีนี้คือภาพสะท้อนผ่านความลักลั่นของสิทธิขั้นพื้นฐานที่แม้ว่ามนุษย์มีสิทธิในกฎหมายหรือสิทธิตามที่รัฐรับรองไว้ หากแต่อาจไม่มีเสรีภาพที่แท้จริงเนื่องด้วยขาดความสามารถที่จำเป็นต่อการใช้สิทธินั้น มุมมองนี้สะท้อนผ่านข้อความคิดของเซน ที่ได้จำแนกชุดความสัมพันธ์ระหว่างขีดความสามารถที่จะทำสิ่งนั้นได้ และชีวิตที่เป็นอยู่จริงของมนุษย์ ซึ่งถือเป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดข้อเถียงเกี่ยวกับเสรีภาพที่แท้จริง ภายใต้บริบทของโอกาส หรือขีดความสามารถของมนุษย์ดังนี้

	functionings (ชีวิตที่เป็นอยู่)	➡	capabilities (ความสามารถที่ทำให้เลือกชีวิตนั้นได้)
Ex.1	การมีสุขภาพดี	⇨	การมีคลินิกใกล้บ้าน
Ex.2	การได้รับการศึกษา	⇨	การมีครูที่มีคุณภาพ
Ex.3	การเคลื่อนไหวอย่างปลอดภัย	⇨	การมีระบบขนส่งที่ปลอดภัย
Ex.4	การมีรายได้เพียงพอ	⇨	การมีนโยบายประกันสังคม

Library and Learning, University of Phayao

อย่างไรก็ตามหากพิจารณาผ่านแนวคิดเรื่องเสรีภาพ ซึ่งถือได้ว่ามีรากฐานยาวนานในประวัติศาสตร์ความคิดทางการเมือง โดยเฉพาะกระแสแนวคิดเสรีนิยมที่ให้ความสำคัญกับการปกป้องสิทธิของปัจเจกชนจากการแทรกแซงของรัฐ จนนำมาสู่การกำหนดเป็นพื้นฐานของหลักเสรีภาพทางการเมืองในสังคมสมัยใหม่ เช่น เสรีภาพในการพูด เสรีภาพในการเลือกตั้ง เสรีภาพในการประกอบอาชีพ และสิทธิในทรัพย์สินเอกชน เป็นต้น แต่ในมุมมองของเซนแล้วมโนทัศน์เกี่ยวกับแนวคิดเสรีภาพแบบนี้ยังจำกัดเกินไป เพราะมองเสรีภาพเพียงในระดับกฎหมายและกระบวนการของรัฐเท่านั้น โดยละเลยความเป็นจริงของมนุษย์ที่ดำรงชีวิตอยู่ภายใต้เงื่อนไขเศรษฐกิจและสังคมที่ซับซ้อนกว่า ซึ่งถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่นำไปสู่การก่อรูปของแนวคิดด้านสิทธิและเสรีภาพให้สามารถเกิดขึ้นได้จริง กล่าวคือจากประเด็นการกำหนดนิยามของเสรีภาพด้วยแนวคิดเสรีนิยมแบบคลาสสิคที่ตั้งอยู่บนแนวคิดเสรีภาพเชิงลบ (negative liberty) ที่หมายถึงคือการไม่มีอุปสรรคหรือข้อจำกัดจากรัฐหรือผู้อื่น (Berlin, 2002) ที่สัมพันธ์กับเงื่อนไขของการไม่ถูกบังคับ (freedom from interference) คือหัวใจของเสรีภาพ ดังนั้นเมื่อรัฐไม่ห้ามประชาชน ถือเป็นเงื่อนไขเพียงพอที่ก่อให้เกิดเสรีภาพ และนำไปสู่การวางรากฐานของระบบเสรีนิยมประชาธิปไตย และระบบเศรษฐกิจแบบตลาดในระยะต่อมา ที่เชื่อว่าหากรัฐไม่เข้ามาแทรกแซงตลาดแล้ว มนุษย์ในฐานะปัจเจกจะสามารถกำหนดชีวิตของตนได้ดีที่สุด ดังนั้นเสรีภาพภายใต้นิยามแบบนี้จึงสะท้อนการให้ความสำคัญกับกฎหมายที่คุ้มครองสิทธิทางการเมืองและเศรษฐกิจเท่านั้น ตอกย้ำข้อจำกัดถึงสิ่งที่แนวคิดเสรีนิยมคลาสสิคมองไม่เห็นคือความแปรผันของปัจจัยทางสังคม และปัจจัยเศรษฐกิจที่กลับเป็นผลทำให้คนไม่สามารถใช้เสรีภาพได้จริงแม้ไม่มีการแทรกแซงใด ๆ ก็ตาม

จากการทบทวนนิยามเกี่ยวกับเสรีภาพผ่านมโนทัศน์ของนักคิดสายเสรีนิยมคลาสสิคข้างต้น ได้นำไปสู่ข้อถกเถียงถึงความเป็นไปได้ของเสรีภาพที่ถูกทำให้เสมือนมีผลแต่ในทางทฤษฎี ซึ่งสะท้อนข้อจำกัดที่ไม่สอดคล้องกับนิยามเชิงปฏิบัติที่ควรจะเป็น โดยเฉพาะการถือว่าทุกคนมีความสามารถพื้นฐานเท่าเทียมกันในการใช้เสรีภาพก็ต่อเมื่อรัฐไม่แทรกแซง ถึงแม้นิยามนี้อาจไม่ถือเป็นปัญหาหลักว่าด้วยนิยามของเสรีภาพแต่อย่างใด แต่ในมุมมองของเซนแล้ว สิ่งนี้ถือเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่ลดทอนความสามารถจริงที่แท้จริงของมนุษย์ในการใช้เสรีภาพอย่างสมบูรณ์ ดังนั้นจึงควรทบทวนเป้าหมายใหม่และก้าวข้ามนิยามแบบเดิมของเสรีภาพแบบเสรีนิยมคลาสสิคไปสู่การสร้างนิยามเสรีภาพชุดใหม่ที่ให้ความสำคัญกับกรอบความสามารถที่มนุษย์จะเลือกทำภายใต้บริบทของความสามารถเชิงบวก (positive freedom) ซึ่งจะสะท้อนเป้าหมายของการเลือกทำสิ่งที่ให้คุณค่าได้จริง อีกทั้งช่วยตอกย้ำจุดยืนว่าด้วยผลผลิตของหลักการเสรีภาพที่ไม่ใช่เพียงสิ่งที่กำหนดเป้าหมายเชิงนามธรรมเท่านั้น แต่ควรมาจากโครงสร้างที่สนับสนุนความสามารถของประชาชนแต่ละคนให้เกิดขึ้นอย่างแท้จริงอีกด้วย

นอกจากนี้ประเด็นการให้ความสำคัญเกี่ยวกับของความแตกต่างระหว่างมนุษย์ กล่าวคือภายใต้เสรีนิยมคลาสสิคที่สันนิษฐานว่ามนุษย์ทุกคนล้วนเป็นปัจเจกชนที่เป็นนามธรรม โดยมีความเท่าเทียมกันทั้งความต้องการและความสามารถ แต่ด้วยมโนทัศน์ดังกล่าวเซนได้ตั้งข้อสังเกตุว่าคือข้อจำกัดต่อการมองเสรีภาพของมนุษย์แบบแบนราบหรือระนาบเดียว ซึ่งควรต้องพิจารณาเกี่ยวกับปัจจัยที่กำหนดความสามารถของมนุษย์ตามลักษณะข้อเท็จจริงที่แตกต่างกันด้วย ได้แก่ ความแตกต่างของเพศ อายุ ชาติพันธุ์ ความสามารถทางร่างกาย สถานะทางเศรษฐกิจ สถานะทางกฎหมาย รวมถึงตำแหน่งที่ตั้งทางภูมิรัฐศาสตร์ เป็นต้น กล่าวได้ว่าเซนได้ช่วยเปิดมุมมองเกี่ยวกับมนุษย์ในเชิงลึกมากขึ้นจากการสะท้อนมิติและประเมินความซับซ้อนเป็นรายบุคคล ดังนั้นภายใต้มุมมองใหม่นี้เสรีภาพจึงต้องเป็นเรื่องของความเป็นธรรมเชิงโครงสร้างอย่างเป็นองค์รวม ซึ่งไม่ใช่เพียงการอาศัยกรอบเฉพาะทางกฎหมายอย่างเคร่งครัด ตอกย้ำว่าบริบทของเสรีภาพ (รวมถึงสิทธิ) ที่นำไปใช้ได้ในสถานการณ์จริงนั้นจึงต้องอาศัยความเป็นธรรมเชิงโครงสร้างในการกำหนดกลไกเชิงอำนาจ ตลอดจนการกระจายทรัพยากร และโอกาส ด้วยการคำนึงถึงเงื่อนไขชีวิตที่มีมิติหลากหลาย เช่น การให้สิทธิรักษาพยาบาล

Library and Learning, University of Phayao

ต้องมาพร้อมบริการที่เข้าถึงได้ การให้สิทธิในการเลือกตั้งต้องมาพร้อมความปลอดภัยและการเข้าถึงข้อมูล การให้สิทธิแรงงานต้องมาพร้อมสวัสดิการพื้นฐาน การให้สิทธิเสรีภาพแก่พลเมืองต้องมีพื้นที่ปลอดภัยทางการเมืองรองรับ เป็นต้น ซึ่งหากไม่มีการพิจารณาชุดความสัมพันธ์เหล่านี้แล้วสิทธิและเสรีภาพก็อาจเป็นเพียงบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญเท่านั้น ซึ่งไม่ใช่สิทธิและเสรีภาพที่นำไปใช้ในทางปฏิบัติได้จริงแต่อย่างใด

ด้วยประเด็นข้อถกเถียงเกี่ยวกับการนิยามเสรีภาพ และประเด็นเกี่ยวกับการให้ความสำคัญของความแตกต่างระหว่างมนุษย์ผ่านมุมมองของแนวคิดเสรีนิยมคลาสสิค จึงนำไปสู่การจุดประกายการสร้างมโนทัศน์ใหม่ของเสรีภาพในบริบทสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยที่ตั้งอยู่บนฐานการทบทวนแนวคิดเสรีภาพในฐานะขีดความสามารถของมนุษย์ที่ช่วยเปลี่ยนกรอบความคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยอย่างมีนัยสำคัญ ด้วยการตั้งข้อสังเกตุผ่านคำถามต่อเสรีภาพแบบดั้งเดิมที่เน้นเพียงการไม่ถูกแทรกแซง ไปสู่การมองเสรีภาพในฐานะสภาวะที่มนุษย์สามารถใช้ชีวิตตามที่ตนให้คุณค่าได้จริง ดังนั้นจากมุมมองดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าเสรีภาพจึงไม่ใช่เครื่องมือที่บัญญัติไว้แต่เฉพาะพื้นที่ของกฎหมายหรือนามธรรมเท่านั้น แต่ต้องเป็นเครื่องมือรับประกันชีวิตมนุษย์ในสังคมที่ต้องดำรงอยู่ได้ภายใต้ความสัมพันธ์ที่หลากหลายในโครงสร้างเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองแบบเป็นองค์รวม ตอกย้ำเป้าหมายของมุมมองใหม่นี้ที่จะช่วยทำให้สิทธิมนุษยชนถูกเข้าใจว่าเป็นสิทธิที่มีความหมายในชีวิตจริงที่สามารถเข้าถึงและใช้ทรัพยากรและโอกาสอย่างเสมอภาค ขณะเดียวกันรัฐและสถาบันสาธารณะต้องเข้ามาสนับสนุนกลไกดำเนินการเพื่อทำให้เสรีภาพเชิงขีดความสามารถเกิดขึ้นได้ในทางปฏิบัติ อันจะส่งเสริมให้เกิดกลไกการจัดระบบสวัสดิการที่เอื้อให้ทุกคนสามารถใช้สิทธิของตนได้เชิงประจักษ์สอดรับกับการออกแบบให้สิทธิ และเสรีภาพวัดได้จริงจากความสามารถของมนุษย์ในการดำรงชีวิตที่มีศักดิ์ศรีเท่าเทียม และเป็นเจ้าของชีวิตของตนเองอย่างแท้จริง

2.5.2 ข้อเสนอทบทวนกรอบคิดว่าด้วยสิทธิในฐานะศักยภาพในการใช้ชีวิตอย่างมีเหตุผลจะเลือก

ข้อเสนอว่าด้วยการทบทวนสิทธิในฐานะศักยภาพในการใช้ชีวิตอย่างมีเหตุผลจะเลือกนับเป็นมุมมองความคิดสำคัญอีกประการของเซน ที่เสนอว่าสิทธิที่แท้จริงไม่ได้เป็นเพียงข้อกำหนดทางกฎหมายหรือการรับรองตามเอกสารทางการเมืองเท่านั้น แต่ถือเป็นศักยภาพเชิงคุณภาพของปัจเจกบุคคลในการตัดสินใจเลือกวิถีชีวิตที่มีความหมายซึ่งตั้งอยู่บนเหตุผล ความรู้ และเงื่อนไขที่เป็นธรรม ด้วยเหตุนี้การมีสิทธิจึงไม่เพียงแต่หมายถึงการไม่ถูกขัดขวางเท่านั้น แต่ควรขยายความรวมไปถึงการมีความสามารถจริงในการดำเนินชีวิต (to do) และการเป็นอยู่ (to be) ในแบบที่มนุษย์เองเห็นว่ามีคุณค่า ซึ่งต้องอาศัยทั้งทรัพยากร เงื่อนไขสังคม และการสนับสนุนจากสถาบันสาธารณะร่วมกัน ดังนั้นเพื่อประเมินความเป็นไปได้และความสมเหตุสมผลของแนวคิดดังกล่าว จึงต้องสังเคราะห์มุมมองเกี่ยวกลไกสิทธิรายประเด็นดังนี้

1) สิทธิในฐานะความสามารถในการเลือก (right as real choice) กล่าวคือการมีสิทธิจะมีความหมายก็ต่อเมื่อปัจเจกสามารถเลือกทางเลือกต่าง ๆ ด้วยเหตุผลของตนเอง เช่น การเลือกทำงานรูปแบบที่เหมาะสมกับชีวิต การเลือกศึกษาในเส้นทางที่ฝัน การเลือกมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยไม่ถูกข่มขู่ รวมทั้งการเลือกใช้เวลาชีวิตกับการดูแล ครอบครัว หรือพัฒนาตนเอง เป็นต้น ซึ่งทางเลือกเหล่านี้ถือเป็นเพียงสิ่งสมมติที่มีอยู่ในกฎหมายแต่ใช้จริงไม่ได้ ดังนั้นสิทธิจึงต้องถูกประเมินจากความเป็นไปได้ในการเลือกไม่ใช่เพียงการมีอยู่

2) สิทธิในฐานะศักยภาพเชิงเหตุผล (capabilities for reasoned agency) จากแนวคิดความสามารถของปัจเจกในการใช้เหตุผลที่เสนอโดยเซนนั้น จำเป็นต้องพิจารณาปัจจัยที่ทำให้มนุษย์มีสิทธิในการเลือกปฏิบัติและสามารถตัดสินใจเกี่ยวกับชีวิตตนเองได้จริง โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับความสามารถในการใช้เหตุผลซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งแห่งศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ขณะเดียวกันสิทธิมนุษยชนควรทำให้มนุษย์สามารถลงมือเลือกกำหนดคุณค่านี้ได้จริง ดังนั้นสิทธิมนุษยชนจึงไม่ใช่เพียงกลไกคุ้มครองเพื่อความเสมอภาคเพียงมิติเดียว แต่ต้องเป็นเครื่องมือกระตุ้นให้มนุษย์สามารถคิด ตัดสินใจในการกำหนดชีวิต และเลือกดำเนินชีวิตตามเหตุผล

Library and Learning, University of Phayao

ของตนเองอีกด้วย ดังนั้นสิทธิจึงควรถูกทหให้มีสถานะเป็นศักยภาพแห่งปฏิบัติการ (agency-enhancing rights) มากกว่าจะเป็นเพียงขอบเขตที่ห้ามรัฐละเมิดตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายเท่านั้น

3) สมการของการเลือกด้วยเหตุผล ≠ การเลือกแบบถูกบังคับโดยความยากจนหรือความเหลื่อมล้ำ กล่าวคือการเลือกอย่างมีเหตุผลของมนุษย์ที่มีศักดิ์ศรี ต้องหมายถึงกระบวนการเลือกท่ามกลางความเป็นไปได้หลากหลายรูปแบบที่ปัจเจกต้องการที่จะเลือกอย่างแท้จริง แต่ในทางปฏิบัติแล้วกลับพบว่าพื้นที่สังคมส่วนใหญ่ โดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนา คนจนมักถูกจำกัดอยู่ภายใต้เงื่อนไขการเลือกแบบจำใจในกรณีต่าง ๆ เช่น แรงงานนอกระบบต้องทำงานหนักวันละ 12 ชั่วโมงเพราะไม่มีสวัสดิการรองรับ หรือการที่เด็กเลิกเรียนเพราะต้องช่วยงานบ้านหรือช่วยครอบครัวทำมาหากิน การที่ผู้หญิงไม่มีโอกาสเลือกงานเพราะภาระงานดูแล หรือแม้กระทั่งการที่ชนกลุ่มน้อยไม่สามารถเลือกย้ายถิ่น เพราะติดข้อจำกัดด้านสัญชาติหรือความปลอดภัย เป็นต้น ซึ่งในทุกกรณี แม้ปัจเจกจะมีความสามารถที่จะเลือกได้ แต่ก็ไม่ใช่การเลือกอย่างเสรีบนฐานของการใช้เหตุผล เนื่องด้วยเพราะการขาดศักยภาพและขาดทางเลือกที่แท้จริง ซึ่งเซนเรียกสิ่งนี้ว่าการเลือกในเงื่อนไขที่ไม่เอื้อต่อเสรีภาพ (choice under unfreedom) หรืออาจเรียกอีกนัยได้ว่าเป็นลักษณะของการเลือกแบบถูกบังคับโดยความยากจนหรือความเหลื่อมล้ำ ซึ่งไม่อาจนับได้ว่าเป็นเสรีภาพของปัจเจกที่แท้จริง

4) สิทธิควรต้องสะท้อนความสามารถของมนุษย์ที่จะเป็นเจ้าของชีวิตของตนเอง กล่าวคือหากพิจารณาจากกรอบความคิดนี้ พบว่าสิทธิถือเป็นต้นทุนชีวิต (life assets) ที่มนุษย์ต้องมีสิทธิเพื่อให้สามารถกำหนดเส้นทางชีวิตได้อย่างมีศักดิ์ศรี เช่น สิทธิในการรู้หนังสือจะช่วยทำให้มนุษย์มีวิจารณญาณหรือใช้เหตุผลเพียงพอในการรับข้อมูลข่าวสารได้ หรือสิทธิในการมีรายได้ที่มั่นคงจะช่วยทำให้มนุษย์มีอำนาจต่อรองมากขึ้น หรือการมีอิสระจากการใช้ความรุนแรงจะช่วยทำให้มนุษย์สามารถแสดงความคิดเห็นได้อย่างปลอดภัย เป็นต้น ดังนั้นการขยายสิทธิในฐานะศักยภาพแห่งการเลือก จึงเปรียบเสมือนแนวทางการส่งเสริมให้มนุษย์มองเห็นทางเลือกหลากหลายแบบ เนื่องด้วยการมีทรัพยากรสนับสนุน มีความมั่นคง มีพลังในการตัดสินใจด้วยสิทธิของทางเลือกได้โดยไม่ถูกบีบบังคับ และนับเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้สิทธิ และเสรีภาพสอดคล้องกับเงื่อนไขความสามารถในการใช้ชีวิตอย่างที่มนุษย์ให้คุณค่าตามเหตุผลในการเลือก

โดยสรุปแล้วกรอบความคิดว่าด้วยสิทธิในฐานะศักยภาพการใช้ชีวิตของมนุษย์อย่างมีเหตุผลจะเลือกที่ปรากฏผ่านข้อเสนอของอมารตยา เซนนั้น ถือได้ว่าเป็นฐานรากสำคัญของการปฏิวัติความคิดเกี่ยวกับสิทธิและสรีภาพแก่มนุษยชนในบริบทร่วมสมัยอย่างกว้างขวาง กล่าวคือการนิยามเกี่ยวกับสิทธิ และเสรีภาพด้วยการให้ความสำคัญกับศักยภาพในการใช้ชีวิตอย่างมีเหตุผลจะเลือก ถือเป็นการเปลี่ยนมโนทัศน์ด้านสิทธิมนุษยชนจากการตีความสิทธิแบบดั้งเดิมที่มุ่งเน้นการคุ้มครองจากการละเมิดโดยรัฐ ไปสู่การทำความเข้าใจสิทธิในฐานะเครื่องมือดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่เอื้อต่อความสามารถในการกำหนดตนเองได้อย่างแท้จริง ขณะเดียวคุณูปการของแนวคิดนี้ช่วยขยายขอบข่ายสิทธิมนุษยชนในทางปฏิบัติจากสิ่งที่รัฐต้องไม่ละเมิดให้ก้าวไปสู่กลไกสังคมใหม่ที่สังคมต้องร่วมกันสร้างเพื่อให้มนุษย์มีความสามารถใช้ชีวิตได้ตามเหตุผลและคุณค่าที่ตนยึดถือด้วยสถานการณ์ในลักษณะนี้ตอกย้ำหลักสิทธิมนุษยชนที่มีความก้าวหน้าและกลายเป็นมิติของความสามารถในการเลือก (capability to choose) มากกว่าจะเป็นเพียงสถานะทางกฎหมายของการมีสิทธิแต่ไม่สามารถใช้สิทธิได้จริง เช่นเดียวกันกับเสรีภาพที่ไม่ได้เป็นเพียงอิสรภาพจากการกีดกันเท่านั้น แต่ถูกยกระดับให้เกี่ยวข้องกับมิติของความสามารถที่จะเลือกทำของมนุษย์ โดยต้องพึ่งพาเงื่อนไขหลายประการตั้งแต่ทรัพยากรทางเศรษฐกิจไปจนถึงความยุติธรรมเชิงสถาบัน ซึ่งหากขาดเงื่อนไขเหล่านี้เสรีภาพอาจไม่เกิดขึ้นจริงในชีวิตมนุษย์

ดังนั้นสิทธิและเสรีภาพที่ถูกทำให้เป็นเครื่องมือการใช้ชีวิตอย่างมีเหตุผลที่จะเลือกของมนุษย์ คือความพยายามในการออกแบบสิทธิมนุษยชนรูปแบบใหม่ด้วยเป้าหมายของการให้ศักยภาพแก่มนุษย์อย่างที่ควรจะเป็นและผูกโยงกับกระบวนการสร้างความหมายในชีวิตจริงของผู้คน ตอกย้ำให้เห็นว่าการสร้างความเป็นธรรม

Library and Learning, University of Phayao

ทางสังคมจึงไม่ใช่เพียงระดับของการรับรองสิทธิตามกรอบกฎหมายเท่านั้น แต่ต้องเป็นกลไกที่นำไปสู่การสร้างเงื่อนไขส่งเสริมให้มนุษย์มีศักยภาพในการตัดสินใจเลือกที่จะใช้ชีวิตของตนได้อย่างมีศักดิ์ศรี สอดรับกับข้อเสนอของอมารตยา เซน ที่ต้องการสร้างความเข้าใจใหม่เกี่ยวกับเสรีภาพภายใต้หลักสิทธิมนุษยชน ซึ่งต้องเป็นเครื่องมือการเสริมพลังแก่มนุษย์ มากกว่าการนิยามของการเป็นชุดกฎเกณฑ์เชิงคุ้มครองเพียงอย่างเดียว ซึ่งจะช่วยทำให้สิทธิเข้าถึงแก่นกลางของความเป็นมนุษย์ที่มีความสามารถในการคิด พิจารณา และตัดสินใจด้วยเหตุผลของตนเอง อีกทั้งจะนำไปสู่การสร้างความหมายใหม่ให้กับสิทธิมนุษยชนในศตวรรษที่ 21

2.5.3 การเปรียบเทียบสิทธิกับการมีทางเลือกที่แท้จริง

ภายใต้สมมติฐานที่ว่าสิทธิมนุษยชนจะไม่สามารถนำไปสู่การปฏิบัติใช้ได้จริงในโลกที่มีความซับซ้อน หากละเลยช่องว่างระหว่างสิทธินามธรรมกับสิทธิที่ควรจะเป็นรูปธรรม เนื่องจากการทำความเข้าใจสิทธิกับการมีทางเลือกที่แท้จริงในรูปแบบใหม่ช่วยขยายเส้นแบ่งระหว่าง “การมีสิทธิ” กับ “การใช้สิทธิได้จริง” ได้อย่างชัดเจน เนื่องจากกรอบคิดสิทธิมนุษยชนแบบเดิมมักมองเป็นเรื่องเดียวกัน แต่ตามข้อเท็จจริงแล้วสิทธิมนุษยชนมีความเป็นพลวัตซึ่งไม่ได้ถูกจำกัดอยู่เพียงแค่การรับรองตามกฎหมายหรือบทบัญญัติในปฏิญญาสากลเท่านั้น แต่ถือเป็นประเด็นท้าทายความสามารถของมนุษย์ในบริบทร่วมสมัยว่าจะใช้สิทธิเหล่านั้นเพื่อสร้างพื้นที่อยู่รอดและอยู่ร่วมในโลกปัจจุบันได้หรือไม่ ดังนั้นการเปรียบเทียบระหว่างสิทธิในตัวบท กับการมีทางเลือกที่แท้จริงจึงเป็นการสะท้อนข้อถกเถียงเชิงวิพากษ์ต่อสิทธิแบบดั้งเดิมในอดีตที่มองสิทธิอย่างเคร่งครัดตามหลักกฎหมายกับข้อเสนอการตีความสิทธิภายใต้บริบทใหม่ในฐานะทางเลือกที่แท้จริง ดังปรากฏตามตารางที่ 2.3

ตารางที่ 2.3 มุมมองเปรียบเทียบระหว่างสิทธิแบบดั้งเดิม และสิทธิซึ่งเป็นผลผลิตจากทางเลือกที่แท้จริง

ประเด็นเปรียบเทียบ	สิทธิ (rights)	ทางเลือกที่แท้จริง (real choices)
ความหมายพื้นฐานและธรรมชาติของเสรีภาพ	การรับรองตามกฎหมายหรือหลักการบนฐานของเสรีภาพเชิงนามธรรม / การไม่ถูกแทรกแซง	ความสามารถเชิงชีวิตในการใช้สิทธิได้จริง บนฐานของเสรีภาพเชิงศักยภาพ / ต้องมีเงื่อนไขรองรับ
จุดเน้น และการประเมินผล	การประกาศ การปกป้อง และการมีสถานะสิทธิ สามารถประเมินผลได้โดยตรวจสอบจากเอกสารและสถานะทางกฎหมาย	การสร้างโอกาส ความเป็นไปได้ และพลังในการกำหนดชีวิต สามารถประเมินผลได้จากความสามารถ ความมั่นคง โอกาส และทรัพยากรที่เอื้อ
ข้อจำกัด	อาจมีแต่ใช้ไม่ได้จริงหากขาดเงื่อนไขชีวิต	ขึ้นอยู่กับความพร้อมของโครงสร้างสังคมและการกระจายทรัพยากร
กรอบทฤษฎีรองรับ	เสรีนิยมคลาสสิก เน้นสิทธิในเชิงหลักการ	กรอบขีดความสามารถ (Capabilities Approach) เน้นสิทธิเชิงคุณภาพชีวิต

จากข้อมูลสรุปตามตารางเปรียบเทียบสิทธิ (rights) และสิทธิซึ่งเป็นผลผลิตจากทางเลือกที่แท้จริง (real choices) ผ่านข้อถกเถียงว่าด้วยสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยและปรัชญาเสรีภาพแบบขีดความสามารถทำให้เห็นความแตกต่างระหว่างสิทธิเชิงตัวบทและสิทธิเชิงศักยภาพ กล่าวคือสิทธิในเชิงกฎหมายยังดำรงอยู่ได้ในโลกปัจจุบันแต่อาจไม่เพียงพอที่จะทำให้มนุษย์ใช้ชีวิตได้ตามเหตุผลหรือคุณค่าที่ตนยึดถือ ซึ่งสะท้อนถึงความสำคัญจำเป็นในการปรับมโนทัศน์ใหม่ให้กับสิทธิมนุษยชนจากกรอบกฎหมายสู่กรอบโครงสร้างนิยม เนื่องจากการวิเคราะห์สิทธิท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงในบริบทร่วมสมัยนั้นไม่อาจแยกออกจากปัจจัยด้านทรัพยากร ความมั่นคง เศรษฐกิจ สถาบัน ตลอดจนการกระจายโอกาสที่มีความซับซ้อนสูง ประกอบกับการให้

Library and Learning, University of Phayao

ความสำคัญของการมีทางเลือกที่แท้จริง คือมิติใหม่ที่ช่วยขยายความหมายของเสรีภาพจากการไม่ถูกแทรกแซงไปสู่การสร้างเงื่อนไขให้เสรีภาพเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม ตอกย้ำให้เห็นว่าเสรีภาพจึงไม่ใช่สภาวะเพียงมิติเดียว หากแต่เป็นความสามารถของมนุษย์ที่ต้องได้รับการส่งเสริมอย่างต่อเนื่อง ขณะเดียวกันกรอบคิดใหม่ว่าด้วยสิทธิในฐานะผลผลิตของทางเลือกที่แท้จริงนี้ช่วยขยายมโนทัศน์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนที่ลุ่มลึกมากขึ้น เพราะยึดหลักเสรีภาพของแต่ละบุคคลที่สามารถดำเนินชีวิตตามเหตุผลของตนเอง ถือเป็นการเชื่อมโยงระหว่างสิทธิเสรีภาพ ศักดิ์ศรีเข้ากับความเป็นไปได้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของแต่ละบุคคลอย่างสมดุล ซึ่งในท้ายที่สุดข้อสรุปความคิดนี้สะท้อนให้เห็นว่าการรับรองสิทธิที่มีอยู่อาจไม่เพียงพอ หากไม่สร้างสังคมที่เปิดพื้นที่ให้มนุษย์สามารถกำหนดชีวิตของตนเองได้อย่างมีเหตุผล ตอกย้ำชัดเจนว่าสิทธิมนุษยชนในโลกปัจจุบันจึงต้องมีสถานะเป็นมากกว่าตัวบทกฎหมาย แต่เป็นสภาวะของการมีโอกาสจริงในการเลือกชีวิตที่ตนถือว่ามีคุณค่าได้โดยเสรี ส่งผลให้การมีเสรีภาพตามบริบทร่วมสมัยจึงหมายถึงการมีเงื่อนไขที่มั่นคงเพียงพอที่จะทำให้มนุษย์เลือกได้อย่างมีเหตุผลไม่ใช่เพียงการเลือกภายใต้ข้อจำกัดที่ทำให้การเลือกกลายเป็นพิธีกรรมเชิงสัญลักษณ์เท่านั้น

สรุปทบทวน

ขอบข่ายศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมืองของสิทธิมนุษยชนนี้มุ่งวางรากฐานเชิงแนวคิดเพื่อทำความเข้าใจสิทธิมนุษยชนในฐานะปรากฏการณ์ที่ฝังตัวอยู่ในโครงสร้างเศรษฐกิจ และการเมืองมากกว่าจะเป็นเพียงหลักการเชิงนามธรรมเท่านั้น โดยเฉพาะการเสนอมโนทัศน์ว่าด้วยสิทธิซึ่งไม่ได้ลอยตัวอยู่เหนือสังคมหรือข้ออ้างในการปฏิเสธจากการควบคุมโดยรัฐเท่านั้น แต่ถูกกำหนด ออกแบบ และจำกัดโดยพลังของรัฐ ตลาด และสถาบัน ตลอดจนทรัพยากรที่บุคคลจะสามารถเข้าถึงได้แตกต่างกัน มุมมองดังกล่าวจึงเป็นการเปิดพื้นที่วิพากษ์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนมิติใหม่ในเรื่องของอำนาจ และความไม่เท่าเทียมเชิงโครงสร้างที่สอดรับกับกรอบวิเคราะห์ตามแนวคิดของคาร์ล มารกซ์ ที่ตอกย้ำว่าสิทธิมนุษยชนจะไม่มีวันกลายเป็นจริง หากมองข้ามเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่กดทับอยู่

แนวคิดดังกล่าวได้นำมาซึ่งการถกเถียงอย่างกว้างขวางในระยะต่อมาทั้งในมิติของการต่อยอดแนวคิดเสรีนิยมคลาสสิคสู่เสรีนิยมใหม่ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนามุมมองเกี่ยวกับสิทธิเชิงโครงสร้างที่อาศัยกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ จนนำไปสู่การจัดวางระเบียบเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนมิติใหม่ที่ท้าทายต่อการเปลี่ยนแปลงภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และการรุกคืบของตลาดทุนโลกที่พยายามกำหนดนิยามของสิทธิและเสรีภาพที่เน้นความสำคัญของมิติทางเศรษฐกิจเป็นหลักสำคัญ ขณะเดียวกันได้จุดประกายข้อถกเถียงว่าด้วยสิทธิมนุษยชนในมิติที่แตกต่าง ซึ่งอาศัยกรอบคิดเสรีภาพในฐานะขีดความสามารถของอมารตยา เซน เป็นแกนกลางสำคัญในการวิพากษ์สิทธิมนุษยชนที่ต้องเชื่อมโยงกับหลักเหตุผลในการตัดสินใจเลือกอย่างแท้จริง ภายใต้สมมติฐานว่าสิทธิจะเกิดขึ้นได้จริงนั้น ไม่ใช่เพียงคำนึงถึงการไม่โดนแทรกแซงจากรัฐเท่านั้น แต่ต้องอธิบายบนฐานของความสามารถจริงในการใช้ชีวิตตามเหตุผลและกำหนดคุณค่าที่แต่ละบุคคลเลือกได้ โดยชอบธรรม ดังนั้นกล่าวได้ว่ามโนทัศน์นี้ของเซนได้ก่อให้เกิดข้อถกเถียงเกี่ยวกับการเชื่อมโยงระหว่างสิทธิและสรีภาพกับเงื่อนไขชีวิตจริงอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น อีกทั้งก่อให้เกิดกระบวนการรื้อสร้างเป้าหมายใหม่ของสิทธิที่ปรากฏในประเด็นการศึกษา สุขภาพ ความมั่นคง และความเป็นธรรมเชิงโครงสร้าง โดยองค์ประกอบเหล่านี้ล้วนทำให้เห็นว่าการมีสิทธิตามกฎหมายอาจไม่เพียงพอหากปราศจากทางเลือกที่แท้จริงในชีวิตตอกย้ำหลักการสำคัญของสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยที่จะนำไปสู่การปฏิบัติใช้ได้จริงนั้น ต้องยึดโยงกรอบวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์การเมืองผ่านโครงสร้างอำนาจ การกระจายทรัพยากร และศักยภาพของมนุษย์ต่อความสามารถในการกำหนดชีวิตอย่างเป็นองค์รวม ซึ่งไม่ใช่เพียงการประกาศหลักการเชิงนามธรรมตามข้อกฎหมายเท่านั้น

Library and Learning, University of Phayao

Library and Learning, University of Phayao

03 สิทธิมนุษยชนในยุคโลกาภิวัตน์

Library and Learning, University of Phayao

หัวข้อที่จะศึกษา

สาระสำคัญในสิทธิมนุษยชนในยุคโลกาภิวัตน์ หน้า

ความนำ

3.1 โลกาภิวัตน์: อุดมคติของเสรีนิยมใหม่ หรือเครื่องมือของทุน

3.2 ทุนข้ามชาติกับการจัดระเบียบสิทธิใหม่

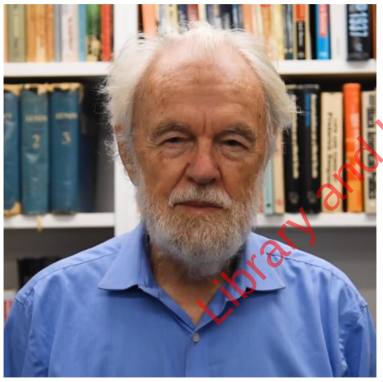
3.3 โครงสร้างหนี้ การพึ่งพา และการล่าอาณานิคมทางการคลัง

3.4 ความเป็นธรรมในโลกาภิวัตน์: วิสัยทัศน์ทางเลือกจากเบื้องล่าง

สรุปทบทวน

03 สิทธิมนุษยชนในยุคโลกาภิวัตน์

Library and Learning University of Phayao

เดวิด วิลเลียม ฮาร์วีย์
(David William Harvey)
(ที่มา :https://commons.wikimedia.org/wiki/File:David_Harvey_apoya_Ada_Colau.png)

เดวิด ฮาร์วีย์ (David Harvey) ศาสตราจารย์เกียรติคุณด้านมานุษยวิทยาประจำมหาวิทยาลัยซิตี้แห่งนิวยอร์ก เป็นที่รู้จักผ่านผลงานวิจัยและงานเขียนเกี่ยวกับการโลกาภิวัตน์และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยนำเสนอมุมมองเกี่ยวกับอำนาจทุน รัฐ และมิติอำนาจเชิงพื้นที่ภูมิศาสตร์ที่น่าสนใจ เช่น “ความยุติธรรมทางสังคมและเมือง” (Social Justice and the City, 1973) และ “ข้อจำกัดของทุนนิยม”(The Limits to Capital, 1982) รวมถึง “เงื่อนไขของหลังสมัยใหม่” (The Condition of Postmodernity, 1989) ตอกย้ำแนวคิดกระแสระดับโลกชัดเจน

โดยเฉพาะ “ประวัติศาสตร์สังเขปของเสรีนิยมใหม่” (A Brief History of Neoliberalism, 2005) ที่ไม่เพียงแต่ท้าทายแนวคิดดั้งเดิมของกระแสแนวคิดเสรีนิยมใหม่และภูมิศาสตร์เมืองเท่านั้น แต่ยังจุดประกายมุมมองแตกต่างเกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชนที่มีอิทธิพลต่อนักวิชาการเศรษฐศาสตร์รุ่นต่อมาด้วย

“การปฏิบัติและความคิดทางเศรษฐกิจและการเมือง รวมถึงการลดกฎระเบียบ การแปรรูป และการถอนตัวของรัฐจากหลายด้านของการจัดบริการทางสังคม ล้วนเป็นเรื่องที่พบเห็นได้ทั่วไปในยุคปัจจุบัน (ตั้งแต่ยุคโลกาภิวัตน์เป็นต้นมาถึงปัจจุบัน)”

“ส่วนหนึ่งจาก (A Brief History of Neoliberalism, 2005) *by* David W. Harvey, *2005)*

ความนำ

บทนี้มุ่งสำรวจความเปลี่ยนแปลงของสิทธิมนุษยชนภายใต้กระแสของโลกาภิวัตน์ โดยตั้งต้นจากข้อถกเถียงสำคัญว่าโลกาภิวัตน์ถือเป็นกระบวนการเชื่อมโยงโลกอย่างเป็นกลาง หรือเป็นโครงการทางอุดมการณ์ที่สัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับการขยายตัวของทุนและตลาดเสรี ข้อความคิดเกี่ยวกับเสรีนิยมใหม่ได้รับการส่งเสริมอย่างเข้มข้นตั้งแต่ทศวรรษ 1980 ผ่านวาทกรรมที่โด่งดัง *"โลกนี้ไม่มีอะไรที่ได้มาฟรี ๆ หรือ There's no such thing as a free lunch"* โดย มิลตัน ฟรีดแมน นักเศรษฐศาสตร์สำนักชิคาโก ผู้ได้รับรางวัลโนเบลสาขาเศรษฐศาสตร์ ในปี ค.ศ.1976 อิทธิพลของกระแสความคิดดังกล่าวถูกนำไปปฏิบัติจริงในหลายประเทศผ่านนโยบายรัฐที่ได้นำไปสู่เงื่อนไขของการลดบทบาทรัฐ การแปรรูปกิจการสาธารณะ รวมถึงการเปิดเสรีการค้าและการเงินอย่างกว้างขวาง ซึ่งกระบวนการต่าง ๆ ดังกล่าวนี้ไม่ได้มีเป้าหมายเพียงแค่มุ่งเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจไปสู่ระบบใหม่เท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อการจัดลำดับความสำคัญของสิทธิ โดยเฉพาะสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมของปัจเจกที่ต้องพึ่งพาการจัดสรรทรัพยากรสาธารณะจากรัฐอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

อย่างไรก็ตามแม้อิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ในฐานะอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่มักถูกนำเสนอผ่านภาพ "ตลาดเสรี" ว่าเป็นกลไกสร้างเสรีภาพและโอกาส แต่ในอีกด้านหนึ่งฮาร์วีย์ได้ชวนให้ทบทวนมุมมองใหม่ว่าโลกาภิวัตน์ถือเป็นกระบวนการฟื้นฟูอำนาจชนชั้นนำทางเศรษฐกิจผ่านการเปิดพื้นที่ใหม่ให้ทุนสามารถสะสมกำไรได้เต็มที่ ส่งผลให้เกิดการเคลื่อนย้ายทุนอย่างเสรีอย่างไรขีดจำกัด ภายใต้บริบทดังกล่าวจึงสะท้อนผลิตภาพของการมุ่งเน้นการขยายเสรีภาพของทุนมากกว่าจะขยายเสรีภาพของแรงงานหรือประชาชนทั่วไป ประเด็นนี้ได้จุดประกายไปสู่คำถามสำคัญว่าแท้จริงแล้วสิทธิมนุษยชนที่เป็นอยู่ถูกทำให้สอดคล้องกับตรรกะของตลาดหรือไม่ และอย่างไร ขณะเดียวกันบทบาทของทุนข้ามชาติในการจัดระเบียบสิทธิใหม่นี้เองที่อาจผลิตซ้ำกลไกการสร้างความเหลื่อมล้ำให้มีความรุนแรงมากขึ้นทั้งในระดับปัจเจกผ่านการกำหนดโครงสร้างหนี้ และการล่าอาณานิคมการคลังรูปแบบใหม่ ตลอดจนการอาศัยห่วงโซ่อุปทานโลกกำหนดทิศทางของสิทธิมนุษยชนที่ควรจะเป็น กล่าวคือเมื่อบรรษัทข้ามชาติมีรายได้มากกว่างบประมาณของรัฐหลายประเทศ อำนาจในการกำหนดมาตรฐานแรงงาน สิ่งแวดล้อม และการผูกขาดย่อมไม่ได้ถูกจำกัดอยู่ที่รัฐอีกต่อไป ดังนั้นการย้ายฐานการผลิตไปยังประเทศที่มีค่าแรงต่ำหรือกฎหมายแรงงานอ่อนแอ นอกจากเป็นกระบวนการสะสมทุนทางเศรษฐกิจแล้ว ยังทำให้สิทธิแรงงานกลายเป็นตัวแปรแข่งขันในตลาดโลกอย่างปฏิเสธไม่ได้แม้จะมีกรอบระหว่างประเทศรองรับก็ตาม เช่น หลักการชี้นำว่าด้วยธุรกิจกับสิทธิมนุษยชนขององค์การสหประชาชาติ แต่การบังคับใช้กลไกดังกล่าวยังมีข้อจำกัดเชิงโครงสร้างและส่งผลกระทบต่อแรงงานอยู่เสมอ

ในท้ายที่สุดการส่งเสริมปฏิบัติการด้านสิทธิมนุษยชนให้เกิดผลเชิงประจักษ์ (จับต้องและใช้ประโยชน์) อาจต้องพิจารณาการปรับบริบทของโลกาภิวัตน์ในรูปแบบใหม่ ที่ไม่ได้เป็นเพียงบริบทที่สิทธิมนุษยชนดำรงอยู่เท่านั้น แต่ยังถือเป็นกลไกที่หล่อหลอมและกำหนดขอบเขตของสิทธิในด้านอื่น ๆ อย่างลึกซึ้ง ดังนั้นสิทธิมนุษยชนในยุคโลกาภิวัตน์นี้จึงต้องถูกท้าทายผ่านกรอบความเข้าใจที่แตกต่างด้วยการวิเคราะห์เบื้องหลังของโครงสร้างทุนข้ามชาติ ระบบหนี้ ห่วงโซ่อุปทาน และเศรษฐกิจดิจิทัล ควบคู่ไปกับการสำรวจพลังทางเลือกจากฐานรากที่มุ่งแสวงหาความเป็นธรรมในมิติใหม่ ซึ่งคาดว่าก่อให้เกิดการสร้างสรรค์และผลักดันให้สิทธิของมนุษยชาติไปสู่แนวทางที่ดีกว่าจากที่เป็นอยู่

3.1 โลกาภิวัตน์: อุดมคติของเสรีนิยมใหม่ หรือเครื่องมือของทุน

การอภิปรายแนวคิดโลกาภิวัตน์ในมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้นกล้าวได้ว่ายืนอยู่บนข้อถกเถียงเชิงอุดมการณ์ทั้งสองด้านจากทั้งมุมมองเชิงบวกที่ฉายภาพว่าโลกาภิวัตน์เป็นกระบวนการขยายเสรีภาพและความมั่งคั่งของมนุษยชาติ ในขณะเดียวกันมุมมองเชิงลบสำหรับประกอบการอธิบายเกี่ยวกับกลไกเชิงโครงสร้างที่

Library and Learning, University of Phayao

เอื้อประโยชน์ต่อการสะสมทุนในระดับโลกที่มาพร้อมกับการลดทอนสิทธิของปัจเจก โดยนัยยะเชิงความคิดที่สรุปจากข้อถกเถียงผ่านมุมมองทั้งเชิงบวกและลบนี้ถือว่ามีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการทำความเข้าใจสถานะและการเคลื่อนไหวของสิทธิมนุษยชนในระเบียบโลกปัจจุบัน ซึ่งจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจเบื้องหลังของปฏิบัติการดังกล่าวอย่างลึกซึ้ง อันอาจทำให้พบมุมมองใหม่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนที่หลากหลายมิติมากขึ้น

3.1.1 ความหมาย และลักษณะของโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจ

นิยามของโลกาภิวัตน์ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 หมายถึงการแพร่กระจายไปทั่วโลก การที่ประชาคมโลกไม่ว่าจะอยู่ ณ จุดใด สามารถรับรู้ สัมพันธ์ หรือรับผลกระทบจากสิ่งที่เกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็วกว้างขวาง ซึ่งเนื่องมาจากการพัฒนาระบบสารสนเทศ นอกจากนี้โลกาภิวัตน์อาจหมายถึงการเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมจะทวีความเข้มข้น การส่งผลให้เกิดการเคลื่อนย้ายและไหลเวียนของทุน สินค้า ภาพ ข่าวสาร ตลอดจนความเชื่อและความคิดเห็นจะเร่งทวีความเร็วมากขึ้น ดังนั้นโลกาภิวัตน์จึงมีความหมายมากกว่าบริบทของความเชื่อมโยงกันทั่วโลก (วัฒนา สุกัณศีล, 2548)

ขณะที่ Kardt & Negri (2000, อ้างถึงในชัยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2549) ได้ทบทวนมุมมองและจัดแบ่งประเภทของโลกาภิวัตน์ที่สัมพันธ์กับกลไกอุดมกาณ์ทางเศรษฐกิจการเมือง ออกเป็น 2 ด้านสำคัญ ได้แก่ ด้านที่ 1) โลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจที่แสดงออกอย่างเป็นรูปธรรมในรูปของลัทธิเสรีนิยมใหม่ซึ่งตั้งบนฐานการขยายตัวของทุนเอกชน และกลไกตลาด ส่วนด้านที่ 2) โลกาภิวัตน์ทางการเมืองที่ปรากฏในเชิงรูปธรรมในรูปของสิ่งที่เรียกว่าจักรวรรดิ (empire) ที่ไม่ใช่จักรวรรดิในรูปแบบเก่า ที่ต้องการครอบครองดินแดนอย่างลัทธิล่าอาณานิคม แต่คือจักรวรรดิที่กลับมาใหม่ เป็นการทำสงครามในนามประชาธิปไตย และระเบียบโลกชุดใหม่ ส่วนเป้าหมายหลักของโลกาภิวัตน์คือการสร้างระเบียบโลกชุดใหม่ที่ทำให้การขยายตัวของลัทธิเสรีนิยมใหม่และระบบจักรวรรดิในระดับโลก รองรับการสถาปนาเป็นระเบียบโลกที่อ้างคุณค่าสากลของตลาดเสรี ประชาธิปไตย สันติภาพโลก รวมทั้งสิทธิมนุษยชน เป็นต้น ส่วนโลกาภิวัตน์ทางการเมืองมีเป้าหมายอยู่ที่การเรียกร้องให้เกิดระเบียบโลกที่เน้นความเป็นธรรมทางสังคมในระดับโลกและประชาธิปไตยเชิงสังคมมากกว่าประชาธิปไตยเชิงการเมืองหรือประชาธิปไตยแบบตัวแทนที่ไม่สามารถปกป้องดูแลผลประโยชน์ประชาชนส่วนใหญ่ในโลกได้ นอกจากนี้โลกาภิวัตน์เกี่ยวข้องกับมิติทางเศรษฐกิจที่กำหนดเงื่อนไขการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างเวลา และพื้นที่ใหม่ที่สอดรับกับแนวคิดการย่นย่อเวลา และพื้นที่ของฮาร์วีย์ (David Harvey, 2005)

จากแนวคิดเกี่ยวกับกระแสโลกาภิวัตน์ข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความก้าวหน้าที่ครอบคลุมหลากหลายมิติทั้งด้านพัฒนาการเทคโนโลยี การขนส่ง และการเงิน ล้วนมีผลทำให้ทุน และข้อมูลสามารถเคลื่อนที่ได้รวดเร็วอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ดังนั้นอิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ จึงเป็นทั้งกระบวนการทางวัตถุ (material process) และโครงสร้างอำนาจ (power structure) ที่กำหนดกติกาการแข่งขันและการสะสมทุนในระดับโลก ขณะเดียวกันอิทธิพลของโลกาภิวัตน์ได้ถูกนำไปสู่การเชื่อมโยงกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจที่สะท้อนผ่านการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจของประเทศต่าง ๆ ที่ต้องพึ่งพิงการค้า การลงทุน การเงิน เทคโนโลยี ตลอดจนการสร้างเครือข่ายการผลิตข้ามพรมแดนที่ส่งผลให้ตลาดโลก ต้องสำรวจกลไกใหม่ทั้งในระดับมหภาค ได้แก่ รัฐ และประชาคมภูมิภาค และจุลภาค ได้แก่ บริษัท แรงงาน และผู้บริโภค เพื่อตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของกระแสโลกาภิวัตน์ที่มีต่อการขยายตัวของการค้าระหว่างประเทศขนานใหญ่ ซึ่งปรากฏการณ์ของการปรับโครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจในระดับโลกนี้ล้วนส่งผลกระทบโดยตรงต่อการปรับบทบาทของรัฐ รูปแบบการผลิตที่หมายรวมถึงการเปลี่ยนวิถีชีวิตประจำวันของผู้คนในสังคมโลกอีกด้วย

อย่างไรก็ตามข้อสรุปจากการทบทวนมโนทัศน์เกี่ยวกับโลกาภิวัตน์ของนักวิชาการส่วนใหญ่ที่ผ่านมาสามารถนำไปสู่การวิเคราะห์ผลกระทบทางเศรษฐกิจ การเมืองที่เชื่อมโยงกับการออกแบบกรอบดำเนินการด้านสิทธิมนุษยชนของประเทศต่าง ๆ ในบริบทร่วมสมัย โดยจำแนกรายกลไกสำคัญดังนี้

Library and Learning, University of Phayao

1) การเปิดเสรีทางการค้า (trade liberalization) กล่าวคือลักษณะสำคัญของโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจคือการลดอุปสรรคทางการค้าผ่านมาตรการภาษีศุลกากร การกำหนดโควตา รวมทั้งมาตรการกีดกันทางการค้าอื่น ๆ เป็นผลจากการจัดตั้งระเบียบการค้าโลกภายใต้กรอบนโยบายของธนาคารโลก ถือเป็นองค์กรระดับโลกที่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดกติกาการค้าระหว่างประเทศให้เป็นมาตรฐานเดียวกัน ดังนั้นการเปิดเสรีการค้า จึงเป็นแนวทางเอื้อให้สินค้าและบริการสามารถเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนได้อย่างสะดวกยิ่งขึ้น ส่งผลให้การแข่งขันทางเศรษฐกิจต้องปรับตัวจากเวทีระดับชาติไปสู่ระดับโลกซึ่งกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตภายในประเทศอย่างมีนัยสำคัญ ด้วยการทำให้ภาคอุตสาหกรรมที่มีต้นทุนสูงอาจชะลอตัว ขณะที่ภาคการผลิตสามารถแข่งขันได้ในตลาดโลกมีอัตราการขยายตัวเพิ่มขึ้น กลไกนี้ทำให้เกิดการจัดสรรทรัพยากรใหม่ทั้งในระดับทุนและแรงงานอย่างแพร่หลายทั่วโลก (สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์ และคณะ, 2549)

ผลกระทบของการเปิดเสรีทางการค้า ต่อการปรับตัวของสิทธิมนุษยชนในกระแสโลกาภิวัตน์อาจส่งผลให้อำนาจต่อรองที่เปลี่ยนไป เนื่องจากการกำหนดกติกาโดยองค์กรระดับโลกและการแข่งขันบนเวทีโลกบีบให้รัฐบาลประเทศต่าง ๆ ต้องปรับโครงสร้างภายในเพื่อดึงดูดการลงทุน เช่น การลดมาตรฐานการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนหรือสิ่งแวดล้อมเพื่อรักษาความสามารถในการแข่งขันด้านต้นทุนทำให้อำนาจของรัฐในการปกป้องพลเมืองจากทุนข้ามชาติต้องถูกลดทอนลง อย่างไรก็ตามการเปิดเสรีทางการค้าในกระแสโลกาภิวัตน์ถือเป็นดาบสองคมต่อสิทธิมนุษยชน กล่าวคือในมุมหนึ่งได้สร้างโอกาสทางเศรษฐกิจและการเติบโต แต่ในอีกมุมหนึ่งกลับสร้างความเสี่ยงอย่างรุนแรงต่อความมั่นคงในชีวิตของกลุ่มเปราะบาง ดังนั้นการปรับตัวของสิทธิมนุษยชนในยุคนี้จึงจำเป็นต้องทบทวนเงื่อนไขการเปลี่ยนผ่านจากการคุ้มครองโดยกฎหมายภายในประเทศไปสู่การสร้างกติการะดับสากลในอนาคตที่ต้องให้ความสำคัญกับประเด็นการคุ้มครองสิทธิแรงงาน สิ่งแวดล้อม และสิทธิชุมชนเป็นเงื่อนไขในการเจรจาทางการค้าระหว่างประเทศอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

2) การเปิดเสรีทางการเงินและการเคลื่อนย้ายทุน ซึ่งกล่าวอีกนัยหนึ่งคือมาตรการผ่อนคลายข้อจำกัดต่อการเคลื่อนย้ายเงินทุนระหว่างประเทศ (capital mobility) เนื่องด้วยกระแสโลกาภิวัตน์ส่งผลให้ตลาดการเงินโลกเชื่อมโยงกันรวดเร็วทั่วโลกผ่านระบบธนาคารระหว่างประเทศ ตลาดหลักทรัพย์ และเครื่องมือทางการเงินสมัยใหม่ เงินทุนสามารถไหลเข้าออกประเทศต่าง ๆ ได้อย่างรวดเร็วภายในเวลาไม่กี่วินาที ดังนั้นการเปิดเสรีทางการเงินจึงเป็นการเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงเงินทุนเพื่อการลงทุน แต่ในขณะเดียวกันก็เพิ่มความเปราะบางต่อวิกฤตเศรษฐกิจ เนื่องจากเมื่อเงินทุนระยะสั้นไหลออกอย่างฉับพลัน ส่งผลให้ประเทศที่พึ่งพาเงินทุนจากต่างชาติอาจเผชิญวิกฤตค่าเงินและภาวะเศรษฐกิจถดถอย (พราวรวี นาคใหม่, 2562) ซึ่งผลกระทบดังกล่าวมิได้จำกัดอยู่ในตลาดทุนเท่านั้นแต่ยังสร้างผลกระทบต่อภาวะการจ้างงาน รายได้ และคุณภาพชีวิตของประชาชนโดยตรงอีกด้วย

ปฏิเสธไม่ได้ว่าผลกระทบของการเปิดเสรีทางการเงินละการเคลื่อนย้ายทุน ต่อการปรับตัวของสิทธิมนุษยชนในกระแสโลกาภิวัตน์กลายเป็นสิ่งที่มีความเสี่ยงสูงและอ่อนไหวตามความผันผวนของตลาดทุน ดังนั้นการปรับตัวของแนวคิดสิทธิมนุษยชนในยุคนี้จึงไม่สามารถมองแค่การคุ้มครองสิทธิทางการเมืองหรือเสรีภาพส่วนบุคคลแบบเดิมได้อีกต่อไป แต่จำเป็นต้องพัฒนาไปสู่แนวคิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจของมนุษย์และเรียกร้องให้มีกลไกตรวจสอบหรือมาตรการคุ้มครองทางสังคมที่แข็งแกร่งพอจะรับแรงกระแทกจากวิกฤตการเงินโลก เพื่อไม่ให้คุณภาพชีวิตของประชาชนต้องพังทลายลงไปพร้อมกับตัวเลขในตลาดทุนโลก

3) การขยายตัวของทุนข้ามชาติและการลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศ เนื่องจากโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจมีลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งคือการเติบโตของบริษัทข้ามชาติ (transnational corporations: TNCs) ที่ดำเนินกิจการในหลายประเทศพร้อมกัน บริษัทเหล่านี้จัดวางห่วงโซ่การผลิตในประเทศที่มีต้นทุนต่ำและกฎระเบียบเอื้อต่อการลงทุน ส่งผลให้การลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศจึงกลายเป็นกลไกสำคัญในการ

Library and Learning, University of Phayao

เชื่อมโยงเศรษฐกิจของประเทศกำลังพัฒนาเข้ากับตลาดโลก อีกทั้งยังก่อให้เกิดการกระจายฐานการผลิตในลักษณะของห่วงโซ่มูลค่าโลก (global value chains) ที่แต่ละประเทศรับบทบาทแตกต่างกันไปตั้งแต่การจัดหาวัตถุดิบ การผลิตชิ้นส่วน จนถึงการออกแบบและการตลาดในระดับโลก ซึ่งลักษณะนี้สะท้อนโครงสร้างเศรษฐกิจที่แบ่งงานกันทำในระดับสากล (ปิยะพรรณ ช่างวัฒนชัย, 2564)

ผลกระทบของทุนข้ามชาติและการลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศ ต่อการปรับตัวของสิทธิมนุษยชนในกระแสโลกาภิวัตน์ที่เกิดจากการขยายตัวของบริษัทข้ามชาติและการแบ่งงานกันทำในห่วงโซ่มูลค่าโลกนั้น อาจนำไปสู่การเปลี่ยนโครงสร้างใหม่ของสิทธิมนุษยชน ในลักษณะกลไกความสัมพันธ์สามเส้าที่ซับซ้อนระหว่างรัฐ บริษัทข้ามชาติ และแรงงาน/ชุมชนท้องถิ่น กล่าวคือเนื่องจากโครงสร้างที่แบ่งงานกันทำในระดับสากลจะทำให้ประเทศพัฒนาแล้วที่มักดูแลด้านการออกแบบและการตลาด ได้รับมูลค่าทางเศรษฐกิจสูงและประชากรมีคุณภาพชีวิตที่ดี ขณะที่ประเทศกำลังพัฒนาซึ่งรับบทบาทจัดหาวัตถุดิบหรือรับจ้างผลิตชิ้นส่วนกลับต้องแบกรับปัญหามลพิษ การสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติ และแรงงานได้รับค่าตอบแทนต่ำ เป็นต้น ซึ่งสะท้อนปรากฏการณ์ของความไม่เสมอภาคเกี่ยวกับสิทธิว่าด้วยการพัฒนา ตอกย้ำให้เห็นว่าการปรับตัวของสิทธิมนุษยชนในยุคนี้ต้องก้าวข้ามพรมแดนของรัฐชาติ และต้องกระตุ้นให้ผู้บริโภคตลอดจนองค์กรสากลร่วมใช้มาตรการทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อมุ่งสร้างกระบวนการผลิตสินค้าที่เป็นธรรม อีกทั้งผลักดันให้บรรษัทข้ามชาติต้องร่วมรับผิดชอบต่อชีวิตและสิทธิแรงงานในห่วงโซ่ตั้งแต่ต้นน้ำถึงปลายน้ำอย่างเท่าเทียมกัน

4) บทบาทของเทคโนโลยีและเศรษฐกิจดิจิทัล กล่าวคือเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารเป็นปัจจัยเร่งสำคัญของโลกาภิวัตน์ เครือข่ายอินเทอร์เน็ต ระบบโลจิสติกส์ และการขนส่งสมัยใหม่ลดต้นทุนการทำธุรกรรมและการประสานงานระหว่างประเทศอย่างมหาศาล เศรษฐกิจดิจิทัลทำให้การค้าบริการ การเงิน และข้อมูลสามารถดำเนินการข้ามพรมแดนได้โดยไม่ต้องเคลื่อนย้ายสินค้าทางกายภาพ ซึ่งการเปลี่ยนผ่านนี้ทำให้ข้อมูลและทรัพย์สินทางปัญญากลายเป็นทรัพยากรสำคัญของเศรษฐกิจโลก บริษัทเทคโนโลยีระดับโลกสามารถดำเนินธุรกิจในหลายประเทศโดยไม่จำเป็นต้องมีการลงทุนทางกายภาพจำนวนมากในแต่ละประเทศ ส่งผลให้รูปแบบการเก็บภาษีและการกำกับดูแลของรัฐต้องเผชิญความท้าทายใหม่

ผลกระทบของเทคโนโลยีและเศรษฐกิจดิจิทัล ต่อการปรับตัวของสิทธิมนุษยชนในกระแสโลกาภิวัตน์ที่ถูกฉายภาพผ่านการย้ายฐานความคิดเรื่องสิทธิจากโลกกายภาพไปสู่โลกดิจิทัล (digital sphere) เต็มรูปแบบ เนื่องจากเทคโนโลยีไม่ได้เป็นเพียงแค่เครื่องมือลดต้นทุน แต่กลายเป็นโครงสร้างพื้นฐานใหม่ที่กำหนดว่ามนุษย์จะได้รับการคุ้มครองหรือถูกละเมิดสิทธิอย่างไร ขณะเดียวกันเมื่อเศรษฐกิจและการบริการเปลี่ยนผ่านไปสู่ระบบดิจิทัล การเข้าถึงอินเทอร์เน็ตและเทคโนโลยีจึงถูกทำให้กลายเป็นสิทธิขั้นพื้นฐาน เนื่องจากหากกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งไม่สามารถเข้าถึงได้ จะเกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางดิจิทัลที่ขยายไปสู่การตัดโอกาสในสิทธิอื่น ๆ เช่น สิทธิในการได้รับการศึกษา สิทธิในการประกอบอาชีพ และสิทธิในการเข้าถึงการเงิน เป็นต้น ส่งผลให้การปรับตัวของสิทธิมนุษยชนในยุคโลกาภิวัตน์ดิจิทัล จำเป็นต้องพัฒนาไปสู่แนวคิดสิทธิมนุษยชนดิจิทัล (digital human rights) และต้องการความร่วมมือทุกระดับในการสร้างกฎหมายและกติการ่วมสากลที่เข้มแข็ง เพื่อควบคุมไม่ให้การแสวงหาผลประโยชน์จากข้อมูลและการลดต้นทุนทางธุรกรรมอยู่เหนือศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และความเป็นส่วนตัวของประชากรโลก

5) การปรับบทบาทของรัฐ กล่าวคือด้วยผลกระทบจากโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจที่มิได้ทำให้รัฐหายไป แต่ปรับเปลี่ยนบทบาทของรัฐ จากผู้ควบคุมและวางแผนเศรษฐกิจภายในประเทศ ไปสู่ผู้จัดสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการแข่งขันในตลาดโลก รัฐจำนวนมากดำเนินนโยบายแปรรูปกิจการสาธารณะ ลดกฎระเบียบ และสร้างแรงจูงใจทางภาษีเพื่อดึงดูดการลงทุน ดังนั้นในบริบทนี้อำนาจของรัฐถูกเชื่อมโยงกับกติกาและสถาบัน

Library and Learning, University of Phayao

ระหว่างประเทศ เช่น กองทุนการเงินระหว่างประเทศ และธนาคารโลก ซึ่งต่างมีบทบาทในการกำหนดแนวทางนโยบายเศรษฐกิจมหภาคของประเทศสมาชิก โดยเฉพาะในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจ เป็นต้น

ผลกระทบของการปรับบทบาทของรัฐ ต่อการปรับตัวของสิทธิมนุษยชนในกระแสโลกาภิวัตน์ภายใต้เงื่อนไขของการที่รัฐต้องเปลี่ยนบทบาทจากผู้ดูแลสวัสดิการและผู้ควบคุมเศรษฐกิจ ไปสู่กลไกหนึ่งในการตอบสนองต่อตลาดโลกอาจส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อรากฐานหลักการสิทธิมนุษยชน เนื่องจากบทบาทรัฐแต่เดิมที่ต้องเป็นผู้รับผิดชอบหลักในการคุ้มครองสิทธิของพลเมือง กลับกลายมาเป็นผู้ลดทอนการคุ้มครองนั้นลงเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนผ่านนิยามสิทธิขั้นพื้นฐานที่ถูกทำให้กลายเป็นสินค้าเชิงพาณิชย์ กล่าวคือการแปรรูปกิจการสาธารณะ หรือการแปรรูปรัฐวิสาหกิจในบริบทสิทธิมนุษยชนส่งผลให้สาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน เช่น น้ำประปา ไฟฟ้า สาธารณสุข หรือการศึกษา ซึ่งเดิมเป็นสิ่งที่รัฐต้องจัดสรรให้ประชาชนในฐานะสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐาน ถูกเปลี่ยนสภาพให้กลายเป็นสินค้าที่แสวงหาผลกำไรเป็นสำคัญ ดังนั้นจึงปฏิเสธผลกระทบที่มีต่อกลุ่มเปราะบางและผู้มีรายได้น้อยที่ตกอยู่ในภาวะเสี่ยงต่อการถูกตัดสิทธิ์และไม่สามารถเข้าถึงบริการเหล่านี้ได้เนื่องจากไม่มีกำลังจ่าย

6) การพึ่งพาแบบใหม่และความไม่สมมาตรของอำนาจ กล่าวคือแม้โลกาภิวัตน์จะถูกฉายภาพว่าเป็นกระบวนการสร้างโอกาสอย่างเท่าเทียม แต่เมื่อพิจารณาในเชิงโครงสร้างแล้วพบว่าความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจโลกก่อให้เกิดการผลิตซ้ำกลไกที่มีลักษณะไม่สมมาตร เนื่องจากประเทศที่มีเทคโนโลยีขั้นสูง เงินทุน และอำนาจต่อรองสูง มักกำหนดกติกาและเงื่อนไขของการค้าและการลงทุน ขณะที่ประเทศกำลังพัฒนาอยู่ในตำแหน่งผู้รับเงื่อนไข โดยบริบทความสัมพันธ์ในลักษณะนี้สะท้อนว่าโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจเป็นทั้งพื้นที่ของโอกาส และพื้นที่ของการแข่งขันที่ไม่เท่าเทียม ส่งผลให้ความได้เปรียบเชิงโครงสร้างของบางประเทศและบางกลุ่มทุนทำให้การกระจายผลประโยชน์จากโลกาภิวัตน์มีลักษณะกระจุกตัวมากกว่ากระจายตัว

ผลกระทบของการพึ่งพาและความไม่สมมาตรของอำนาจ ต่อการปรับตัวของสิทธิมนุษยชนในกระแสโลกาภิวัตน์คือหัวใจสำคัญของชุดคำตอบที่ว่าเพราะเหตุใดโลกาภิวัตน์จึงไม่ได้นำไปสู่การสร้างความเป็นอย่างทั่วถึงและเท่าเทียมในทุกพื้นที่บนโลก ซึ่งสะท้อนสภาวะความเหลื่อมล้ำของสิทธิพื้นฐานของประชาชนในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายซึ่งมีอำนาจต่อรองน้อย ถูกกำหนดโดยกติกาที่สร้างขึ้นเพื่อรักษาความได้เปรียบของกลุ่มทุนและประเทศพัฒนาแล้ว ประเด็นดังกล่าวถูกนำไปสู่การตอกย้ำกลไกการลิดรอนสิทธิของคนตัวเล็กตัวน้อยในอีกบริบท กล่าวคือเมื่อผลประโยชน์ของโลกาภิวัตน์ได้สร้างกลไกการกระจุกตัวมากกว่ากระจายตัว จึงทำให้สิทธิมนุษยชนต้องถูกแบ่งเป็นชั้น อันสะท้อนภาพของกลุ่มทุนและชนชั้นนำในประเทศที่มีเทคโนโลยีสามารถเข้าถึงสิทธิที่จะได้รับการพัฒนาได้อย่างเต็มที่ ในขณะที่คนส่วนใหญ่ในประเทศกำลังพัฒนาเผชิญกับภาวะที่สิทธิขั้นพื้นฐานในการพัฒนาคุณภาพชีวิตถูกตัดทอนเพื่อหล่อเลี้ยงระบบเศรษฐกิจที่ตนเองไม่ได้เป็นผู้กำหนดกติกาแต่อย่างใด ตอกย้ำถึงความไม่สมมาตรของกลไกอำนาจในโลกาภิวัตน์ที่ได้สร้างสภาวะสิทธิมนุษยชนแบบสองมาตรฐานที่ความมั่งคั่งของประเทศพัฒนาแล้วถูกสร้างขึ้นบนความเปราะบางของกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาอยู่เสมอ

ด้วยลักษณะของโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจตามองค์ประกอบข้างต้น สะท้อนถึงผลกระทบที่มีต่อการปรับตัวของสิทธิมนุษยชนในกระแสโลกาภิวัตน์อย่างมาก เนื่องจากกระบวนการผนวกรวมตลาดโลกผ่านการเปิดเสรีการค้า การเงิน การลงทุน การขยายตัวของทุนข้ามชาติ และการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่นั้นถือเป็นกลไกสำคัญที่ผลักดันให้เกิดการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการผลิต บทบาทของรัฐ และความสัมพันธ์ทางอำนาจในระดับโลกอย่างลึกซึ้ง แม้ผลกระทบในแง่บวกจะสะท้อนเป้าหมายการส่งเสริมความเติบโตและสร้างโอกาสใหม่ ๆ แต่ในทางกลับกันก็ส่งผลให้เกิดภาวะผลิตซ้ำการพึ่งพา การสร้างความเปราะบาง และความไม่เท่าเทียมในระบบเศรษฐกิจโลกที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งส่งผลกระทบต่อสถานการณ์สิทธิมนุษยชนในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย

Library and Learning, University of Phayao

อย่างปฏิเสธไม่ได้ ทั้งนี้เพื่อขยายความเข้าใจเกี่ยวกับอิทธิพลของกระแสแนวคิดโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจที่มีผลต่อการกำหนดทิศทางอนาคตของสิทธิมนุษยชนอย่างรอบด้านนั้น สามารถสะท้อนผ่านมุมมองเชิงเปรียบเทียบระหว่างโลกาภิวัตน์แบบเสรีนิยมใหม่ กับโลกาภิวัตน์เชิงวิพากษ์ดังนี้

ตารางที่ 3.1 เปรียบเทียบมุมมองเชิงทฤษฎีระหว่างโลกาภิวัตน์แบบเสรีนิยมใหม่ กับโลกาภิวัตน์เชิงวิพากษ์

มิติ/ประเด็น	โลกาภิวัตน์แบบเสรีนิยมใหม่	โลกาภิวัตน์เชิงวิพากษ์
กรอบแนวคิดหลัก	ตลาดเสรี และการแข่งขันเป็นแกนกลางของการจัดสรรทรัพยากรและโอกาส	โครงสร้างอำนาจ และความสัมพันธ์ชนชั้นระหว่างประเทศ กำหนดลำดับอำนาจในการเข้าถึงทรัพยากร และสิทธิ
บทบาทของรัฐ	รัฐ (ควร) ถูกลดบทบาทเพื่อเปิดเสรีตลาดและดึงดูดทุนระหว่างประเทศ	รัฐเป็นตัวกลางอำนาจที่มีบทบาทรัษา/ถ่วงดุลผลประโยชน์ของทุน และชนชั้นนำทั้งภายในและระหว่างประเทศ
การเคลื่อนย้ายทุน/แรงงาน	เสรีภาพของการเคลื่อนย้ายทุน คือความก้าวหน้า แต่แรงงานยังถูกจำกัด	การเคลื่อนย้ายทุนมักเกิดพร้อมกับแรงกดดันต่อแรงงาน แรงงานถูกนิยามเป็นกลุ่มเปราะบาง
ความหมายของสิทธิมนุษยชน	เน้นสิทธิเสรีภาพเชิงลบ เช่น เสรีภาพทางเศรษฐกิจและการค้า	สิทธิมนุษยชนคือพื้นที่ของความขัดแย้งทางอำนาจระหว่างรัฐ ทุน แรงงาน ตลอดจนชุมชนชายขอบ
ผลต่อโครงสร้างเศรษฐกิจ	เพิ่มการรวมตัวของทุน การปรับตัวตามการแข่งขันโลก	ผลลัพธ์ของการแข่งขันโลกทำให้เกิดความไม่เท่าเทียม และการความพึ่งพา
ทิศทางการพัฒนา	เชื่อว่าตลาด และการค้าเสรีจะนำไปสู่การความเติบโตทางเศรษฐกิจระดับโลก	เชื่อว่าการพัฒนาทางเศรษฐกิจต้องตั้งอยู่บนความเสมอภาค และความยุติธรรม ไม่ใช่เพียงการเติบโตของ GDP
กลไกเชิงนโยบาย	ลดบทบาทภาครัฐ เสริมกลไกเอกชนผ่านการลดภาษี การเปิดเสรีการลงทุน การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ เป็นต้น	เน้นการปฏิรูปทรัพยากรที่เป็นธรรม ผ่านกลไกนโยบายคุ้มครองแรงงาน การยกเลิกหนี้สำหรับประเทศกำลังพัฒนา

Library and Learning, University of Phayao

จากตารางที่ 3.1 สะท้อนจุดยืนเกี่ยวกับบริบทของโลกาภิวัตน์แบบเสรีนิยมใหม่ผ่านแนวคิดที่ผู้เขียนนิยามว่า “ตลาดคือคำตอบ” กล่าวคือโลกาภิวัตน์แบบเสรีนิยมใหม่ตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่าตลาดเสรีเป็นหนทางหลักในการสร้างความเจริญและลดความยากจนในระดับสากล จากมุมมองนี้การเปิดเสรีทางการค้า การลดอุปสรรคต่อการลงทุนข้ามชาติ และการไหลเวียนของทุนเสรีเข้ามาเป็นกลไกสำคัญที่ขับเคลื่อนการเติบโตของเศรษฐกิจโลก (Stiglitz J. E, 2002) แนวคิดนี้ได้รับการสนับสนุนโดยสถาบันการเงินระหว่างประเทศที่สำคัญ โดยเฉพาะกองทุนการเงินระหว่างประเทศ และธนาคารโลก ที่ส่งเสริมโครงสร้างนโยบายเสรีนิยมใหม่ให้กับประเทศกำลังพัฒนาผ่านโครงการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ดังนั้นในมิติสิทธิมนุษยชนเกี่ยวกับการพัฒนาบนฐานแนวคิดเสรีนิยมใหม่นี้ มักมองว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจจากตลาดเสรีจะส่งผลทางอ้อมต่อการส่งเสริมสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างมีนัยสำคัญ ด้วยเหตุนี้เสรีภาพทางเศรษฐกิจเฉพาะหน้าจึงต้องทบทวนเป้าหมายที่สอดรับกับการออกแบบสิทธิมนุษยชนในยุคโลกาภิวัตน์ที่ควรจะเป็นอีกด้วย

ขณะที่ข้อถกเถียงเกี่ยวกับโลกาภิวัตน์เชิงวิพากษ์ได้สะท้อนบริบทของอำนาจว่ามักซ่อนอยู่ภายใต้กลไกความไม่เท่าเทียมอยู่เสมอ จากมุมมองของเดวิด ฮาร์วีย์ใน A Brief History of Neoliberalism (Harvey, 2005) ได้ฉายมโนทัศน์ว่าโลกาภิวัตน์เป็นกระบวนการที่เชื่อมโยงตลาดเสรีเข้ากับการสะสมทุนแบบไม่เท่าเทียม นอกจากนี้การเปิดเสรีทางการค้าและทุนไม่เพียงแต่ช่วยสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังสร้างภาวะความพึ่งพา และความขัดแย้งโครงสร้างระหว่างศูนย์กลางและชายขอบของระบบโลก ซึ่งในมุมมองนี้สิทธิต้องถูกวิเคราะห์ในฐานะผลผลิตของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ ทุน และแรงงานอย่างรอบด้าน เนื่องจากหากพิจารณากลไกสิทธิมนุษยชนที่มีอยู่เดิม เช่น สิทธิการทำงาน สุขภาพ หรือสวัสดิการสังคม ล้วนถูกลดทอนหรือถูกผลักให้เป็นภาระของรัฐภายใต้เป้าหมายประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ แทนที่จะเป็นพันธกรณีของรัฐต่อพลเมือง นอกจากนี้โลกาภิวัตน์เชิงวิพากษ์ยังสะท้อนว่าการเคลื่อนย้ายทุนเสรีและการรวมตัวของห่วงโซ่อุปทานโลกมักอำนวยประโยชน์ต่อบรรษัทข้ามชาติและชนชั้นนำทั้งในระดับประเทศและระดับโลก ผ่านการควบคุมเงื่อนไขการผลิตและกระจายทรัพยากรอย่างเบ็ดเสร็จ ส่งผลให้แรงงานในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายมีอำนาจต่อรองต่ำและมักเผชิญสภาพปัญหาการจ้างงานไม่มั่นคง ตอกย้ำเงื่อนไขที่ทำให้สิทธิแรงงานต้องถูกลดมาตรการคุ้มครองจากรัฐโดยปริยาย

จากข้อถกเถียงระหว่างมุมมองของโลกาภิวัตน์แบบเสรีนิยมใหม่ ที่มองโลกาภิวัตน์ด้วยมโนทัศน์ของโอกาส และการเติบโตทางเศรษฐกิจ ขณะที่มุมมองโลกาภิวัตน์เชิงวิพากษ์ที่เน้นการเปิดโปงโครงสร้างอำนาจที่กดทับสิทธิและสร้างความไม่เท่าเทียมทางเศรษฐกิจ–สังคม ซึ่งต่างนำเสนอญาณทัศนะที่ต่างกันต่อบทบาทของรัฐ ตลาด และทุน สำหรับกำหนดพื้นที่และแนวโน้มของสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัย แต่อย่างไรก็ตามทั้งสองกรอบคิดนี้ตอกย้ำชัดเจนว่าปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนในกระแสโลกาภิวัตน์นั้นไม่อาจแยกออกจากโครงสร้างอำนาจและกลไกของเศรษฐกิจโลกได้

3.1.2 ข้อถกเถียงเกี่ยวกับโลกาภิวัตน์สู่การสร้าง (สิทธิ) หรือทำลายสิทธิ?

ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ที่ก่อให้เกิดการเชื่อมโยงทั้งทางเศรษฐกิจ การเงิน เทคโนโลยี และการสื่อสารข้ามพรมแดน นำมาซึ่งคำถามสำคัญที่ปรากฏในขอบข่ายสิทธิมนุษยชนคือโลกาภิวัตน์นำไปสู่การสร้างสิทธิให้กับประชาชนทั่วโลก หรือกลับกลายเป็นกลไกที่ทำลายสิทธิผ่านโครงสร้างอำนาจใหม่ของทุนและตลาดโลก ข้อคำถามนี้ไม่ใช่เพียงการถกเถียงเชิงทฤษฎีเท่านั้น แต่ถือเป็นประเด็นคำถามที่มีผลโดยตรงต่อการกำหนดชีวิตของกลุ่มเปราะบาง กลุ่มแรงงาน กลุ่มเกษตรกร ตลอดจนชุมชนท้องถิ่น รวมถึงผู้บริโภคในระบบเศรษฐกิจโลก เนื่องจากกระแสโลกาภิวัตน์ในมิติเชิงบวกถูกอธิบายไว้ว่าเป็นกระบวนการที่เปิดพื้นที่แห่งโอกาส รวมทั้งการขยายตัวของการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศ การแพร่กระจายเทคโนโลยี และการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารอย่างกว้างขวาง จากบริบทนี้จึงให้ความสำคัญกับอิทธิพลโลกาภิวัตน์ว่าเป็นปัจจัยที่ช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตพร้อมกับการส่งเสริมสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างเป็นระบบรวดเร็ว ขณะเดียวกันการเติบโตทางเศรษฐกิจก็มีผลนำไปสู่การเพิ่มงบประมาณให้มีความครอบคลุมด้านสาธารณสุข การศึกษา และสวัสดิการสังคมรอบด้าน นอกจากนี้เครือข่ายภาคประชาสังคมระดับโลกก็สามารถใช้เทคโนโลยีการสื่อสารเพื่อผลักดันวาระสิทธิมนุษยชนในระดับสากลอย่างกว้างขวาง ทำให้การละเมิดสิทธิมนุษยชนจะไม่ถูกปิดบังได้ง่ายเหมือนในอดีต ในขณะที่อิทธิพลของแนวคิดเชิงลบต่อโลกาภิวัตน์ที่ผูกโยงกับฐานอุดมคติเสรีนิยมใหม่ ที่ได้สร้างความไม่สมดุลเชิงโครงสร้างระหว่างทุนกับแรงงาน ระหว่างประเทศศูนย์กลางกับประเทศชายขอบ และระหว่างกลุ่มทุนข้ามชาติกับชุมชนท้องถิ่น สะท้อนผ่านการเปิดเสรีทางการค้า และการเงินภายใต้กรอบกติกาขององค์การการค้าโลก หรือกองทุนการเงินระหว่างประเทศที่ทำให้เกิดข้อตกลงการค้าเสรีต่าง ๆ ส่งผลให้รัฐต้องปรับลดมาตรการคุ้มครองภายในประเทศเพื่อรักษาความสามารถในการแข่งขัน ขณะที่กลุ่มเปราะบางทั้งหลายกลับเผชิญความไม่มั่นคงในการจ้างงาน การลดทอนมาตรฐานแรงงาน และการเข้าถึงทรัพยากรที่จำกัด เป็นต้น

Library and Learning, University of Phayao

ในบริบทนี้ประเด็นถกเถียงด้านสิทธิมนุษยชนในกระแสโลกาภิวัตน์จึงกลายเป็นพื้นที่ของการต่อสู้ต่อรองเชิงโครงสร้างระหว่างรัฐ ทุน และประชาชน ที่จะนำไปสู่การร่วมสร้างมาตรฐานการดำเนินงานด้านสิทธิมนุษยชนที่ตอบสนองต่อความต้องการของทุกฝ่าย โดยเฉพาะเงื่อนไขทางเศรษฐกิจภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมที่องค์การสหประชาชาติได้ให้ความสำคัญกับการปรับสมดุลระหว่างกลไกตลาดและสิทธิมนุษยชน ผ่านกรอบการดำเนินงานว่าด้วยธุรกิจกับสิทธิมนุษยชน หรือ UN Guiding Principles on Business and Human Rights (UNGPs) เพื่อกำกับดูแลการค้าและการลงทุนระดับโลก โดยมีรายละเอียดหลักการครอบคลุมการปกป้อง การเคารพและการเยียวยาอย่างเป็นระบบ แต่อย่างไรก็ตามประสิทธิผลของกลไกเหล่านี้ยังขึ้นอยู่กับดุลอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองที่แตกต่างหลากหลาย (ศรีประภา เพชรมีศรี และคณะ, 2545) ประกอบกับข้อถกเถียงดังกล่าวจึงที่ไม่ได้ตั้งอยู่บนคำตอบแบบขาวหรือดำเสมอไป แต่สะท้อนความตึงเครียดระหว่างเสรีภาพของตลาด กับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากอิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์อาจเป็นได้ทั้งกลไกขยายเสรีภาพในการลงทุนและการบริโภคของภาคธุรกิจ เอกชน แต่ในขณะเดียวกันอาจบีบให้รัฐจำเป็นต้องลดบทบาทด้านสวัสดิการและการกำกับดูแลเพื่อดึงดูดทุนจากภายนอกประเทศ ซึ่งอาจเกิดความไม่สมมาตรของการเคลื่อนย้ายทุนเคลื่อนที่ได้เสรี ขณะที่แรงงานถูกจำกัดด้วยพรมแดนและสถานะทางกฎหมาย ยิ่งตอกย้ำความเหลื่อมล้ำเชิงอำนาจในระบบโลกที่ขยายตัวมากยิ่งขึ้น

ภายใต้ข้อถกเถียงเกี่ยวกับสิทธิในมิตินี้จึงเป็นการพยายามสำรวจอย่างเป็นระบบว่าโลกาภิวัตน์ในฐานะกระบวนการทางเศรษฐกิจและการเมืองโลก มีเงื่อนไขใดบ้างที่เอื้อต่อการขยายสิทธิ และเงื่อนไขใดที่นำไปสู่การบั่นทอนสิทธิ ซึ่งการทำความเข้าใจข้อถกเถียงนี้จำเป็นต้องมองโลกาภิวัตน์ที่ไม่ใช่เพียงปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจ แต่เป็นโครงสร้างอำนาจใหม่ที่กำหนดความเป็นไปได้ของสิทธิมนุษยชนในโลกร่วมสมัย ที่อาจส่งผลต่อการขยายสิทธิ หรือบั่นทอนสิทธิในเวลาเดียวกัน กล่าวคือ

1) โลกาภิวัตน์กับเงื่อนไขที่เอื้อต่อการขยายสิทธิ สามารถพิจารณาจากองค์ประกอบสำคัญดังนี้

(1) การเติบโตทางเศรษฐกิจและการสะสมทรัพยากรของรัฐ กล่าวคือในบริบทที่โลกาภิวัตน์ส่งผลให้เศรษฐกิจเติบโตอย่างทั่วถึง รัฐสามารถจัดเก็บรายได้ภาษีเพิ่มขึ้น และนำไปลงทุนในบริการสาธารณะ เช่น การศึกษา สาธารณสุข และระบบประกันสังคม เงื่อนไขดังกล่าวเอื้อต่อการขยายสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม หากรัฐยังคงรักษาบทบาทเชิงกำกับดูแลและกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม

ทั้งนี้ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์การขยายสิทธิมนุษยชนมีแนวโน้มเชิงบวกอย่างมาก โดยเปลี่ยนผ่านจากเดิมที่มองว่าโลกาภิวัตน์บีบให้รัฐต้องลดการส่งเสริมสวัสดิการขั้นพื้นฐานสำหรับประชาชน ไปสู่แนวคิดที่ว่าความมั่งคั่งจากโลกาภิวัตน์คือปัจจัยสนับสนุนการขับเคลื่อนสิทธิมนุษยชน กล่าวคือหากรัฐสามารถรักษาอธิปไตยในการจัดเก็บภาษีจากกิจกรรมเศรษฐกิจยุคใหม่ได้ และมีเจตจำนงทางการเมืองที่แน่วแน่ในการกำกับดูแลทุน ดังนั้นโลกาภิวัตน์จึงอาจไม่ใช่ภัยคุกคาม แต่จะเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้มนุษย์เข้าถึงสิทธิในการได้รับการศึกษา การรักษาพยาบาล และความมั่นคงในชีวิตได้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพสูงขึ้น

(2) การยกระดับมาตรฐานสากลด้านสิทธิมนุษยชน กล่าวคือการเชื่อมโยงระดับโลกทำให้บรรทัดฐานสิทธิมนุษยชนถูกผลักดันให้เป็นมาตรฐานสากลมากขึ้น กลไกระหว่างประเทศ เช่น องค์การสหประชาชาติ และองค์การแรงงานระหว่างประเทศ ที่ทำหน้าที่กำหนดกรอบมาตรฐานที่รัฐสมาชิกต้องยึดถือ แม้มาตรฐานเหล่านี้อาจไม่มีอำนาจบังคับโดยตรงในทุกกรณี แต่ก็สร้างแรงกดดันเชิงบรรทัดฐานที่สำคัญ

การขยายสิทธิมนุษยชนตามแนวคิดนี้ทำงานโดยใช้กลไกความสอดคล้องระดับสากล กล่าวคือถึงแม้ว่าองค์กรสากลจะไม่มีกลไกไปบังคับให้รัฐต่าง ๆ ปฏิบัติตามโดยตรง แต่กลไกโลกาภิวัตน์ส่งผลให้ไม่มีรัฐใดสามารถอยู่อย่างโดดเดี่ยวได้ ดังนั้นการกดดันเชิงบรรทัดฐานและการผูกโยงสิทธิมนุษยชนเข้ากับผลประโยชน์

Library and Learning, University of Phayao

ทางเศรษฐกิจและการเมืองโลกจึงเป็นปัจจัยบังคับที่ทำให้มาตรฐานการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในแต่ละประเทศถูกยกระดับให้สูงขึ้นและกระจายตัวออกไปอย่างกว้างขวางในระดับสากล

(3) การขยายพื้นที่ของภาคประชาสังคมและเครือข่ายข้ามชาติ เนื่องด้วยความก้าวหน้าของเทคโนโลยีดิจิทัลและเครือข่ายสื่อสารทำให้การเคลื่อนไหวด้านสิทธิมนุษยชนสามารถประสานงานในระดับโลก การละเมิดสิทธิในพื้นที่หนึ่งสามารถถูกเผยแพร่และวิพากษ์ในเวทีสากลได้อย่างรวดเร็ว สภาพเช่นนี้ลดโอกาสที่รัฐจะปกปิดการละเมิดสิทธิ และเพิ่มอำนาจต่อรองของประชาชน

ทั้งนี้การขยายสิทธิมนุษยชนไม่ได้พึ่งพาเพียงแค่ความหลักการตามสิทธิหรือนโยบายของรัฐบาลอีกต่อไป แต่เป็นผลมาจากการที่ประชาชนมีเครื่องมือสื่อสารที่มีประสิทธิภาพในยุคดิจิทัล ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าเทคโนโลยีได้สร้างพื้นที่สาธารณะระดับโลกที่รัฐไม่สามารถใช้อำนาจอธิปไตยแบบเดิมเข้าควบคุมได้ทั้งหมด การปรับตัวและขยายตัวของสิทธิมนุษยชนในบริบทนี้จึงเต็มไปด้วยความตื่นตัว มีความเร็วสูง และมีลักษณะที่ประชาชนเป็นผู้ขับเคลื่อนและสามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้รวดเร็ว ซึ่งกลายเป็นป้อมปราการสำคัญในการสกัดกั้นการใช้อำนาจโดยมิชอบของรัฐและกลุ่มทุนข้ามชาติในโลกยุคปัจจุบัน

(4) การสร้างแรงจูงใจให้ธุรกิจปรับมาตรฐาน กล่าวคือในบางกรณีที่เกิดขึ้นตลาดโลกและผู้บริโภคระหว่างประเทศกดดันให้บริษัทข้ามชาติยกระดับมาตรฐานแรงงาน สิ่งแวดล้อม และความโปร่งใส เพื่อรักษาภาพลักษณ์และความสามารถในการแข่งขัน กลไกความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจ (CSR) และหลักการธุรกิจกับสิทธิมนุษยชนจึงกลายเป็นพื้นที่ใหม่ของการกำกับดูแล

การขยายสิทธิมนุษยชนตามบริบทนี้ทำงานผ่านการแปลงสิทธิมนุษยชนให้เป็นกติกาทางเศรษฐกิจ ซึ่งหลักการทั่วไปของทุนนิยมในยุคโลกาภิวัตน์ที่สัมพันธ์กับแรงผลักดันจากผู้บริโภคยุคดิจิทัลที่เชื่อมโยงกันทั่วโลก กลไกนี้พิสูจน์ว่าในโลกยุคเสรีทางเศรษฐกิจนี้ อำนาจในการเปลี่ยนผ่านและขยายสิทธิมนุษยชนไม่ได้ถูกจำกัดอยู่เพียงแค่การออกกฎหมายของรัฐบาลเท่านั้น แต่กำลังซื้อของผู้บริโภคก็สามารถทำหน้าที่เป็นกลไกที่เอื้อให้ระบบทุนข้ามชาติต้องหันมาเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ได้อย่างมีประสิทธิภาพเช่นกัน

2) โลกาภิวัตน์กับเงื่อนไขที่นำไปสู่การบั่นทอนสิทธิ สามารถพิจารณาจากองค์ประกอบสำคัญ ดังนี้

(1) ความไม่สมมาตรของการเคลื่อนย้าย เนื่องจากทุนสามารถเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนได้อย่างรวดเร็ว ขณะที่แรงงานถูกจำกัดด้วยพรมแดนรัฐชาติ ความไม่สมมาตรนี้ทำให้รัฐแข่งขันกันลดภาษีและผ่อนคลายกฎระเบียบเพื่อดึงดูดการลงทุน ส่งผลให้มาตรฐานแรงงานและสวัสดิการสังคมถูกลดทอนในทางปฏิบัติ

แนวโน้มโลกาภิวัตน์ในมุมนี้ได้ถูกทำให้กลายเป็นเครื่องมือในการรื้อถอนรัฐสวัสดิการรวมถึงกลไกกดทับสิทธิแรงงานรูปแบบใหม่ กล่าวคือภายใต้เงื่อนไขความไม่สมมาตรของการเคลื่อนย้ายทำให้รัฐชาติสูญเสียความสามารถในการเป็นผู้พิทักษ์สิทธิของพลเมือง แต่กลับถูกผลักดันให้ทำหน้าที่เป็นผู้กดทับสิทธิของประชาชนตนเองเพื่อให้เป็นไปตามความต้องการของกลุ่มทุนข้ามชาติ ปรากฏการณ์นี้ชี้ให้เห็นว่าหากปล่อยให้โลกาภิวัตน์ดำเนินไปตามกลไกตลาดเสรีโดยปราศจากการควบคุมแล้ว ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นจะตั้งอยู่บนการขูดรีดและลดทอนคุณภาพชีวิตพื้นฐานของมนุษย์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

(2) การครอบงำของทุนข้ามชาติ กล่าวคือบริษัทข้ามชาติที่มีขนาดเศรษฐกิจใหญ่กว่าประเทศขนาดเล็กบางประเทศ สามารถใช้อำนาจต่อรองเหนือรัฐในประเด็นนโยบายสาธารณะ เงื่อนไขนี้ทำให้สิทธิของชุมชนท้องถิ่นหรือแรงงานกลายเป็นต้นทุนที่ถูกต่อรองในกระบวนการพัฒนา

ปฏิเสธไม่ได้ว่าโลกาภิวัตน์ภายใต้การครอบงำของทุนข้ามชาติในบริบทร่วมสมัยได้เปลี่ยนให้สิทธิมนุษยชนกลายเป็นสินค้าที่ต่อรองราคาได้ จากเงื่อนไขของบรรษัทข้ามชาติทำให้เกิดภาวะที่รัฐบาลท้องถิ่นตกอยู่ในภาวะชะงักงันในบทบาทผู้พิทักษ์สิทธิ พร้อมกันกับการออกมาตรการควบคุมสิทธิของประชาชนให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาเศรษฐกิจ ปรากฏการณ์นี้ตอกย้ำว่าตราบใดที่โลกยังไม่มีกลไกทางกฎหมาย

Library and Learning, University of Phayao

ระหว่างประเทศที่เข้มแข็งพอจะควบคุมและเอาผิดบริษัทข้ามชาติได้ สิทธิของชุมชนและแรงงานในประเทศขนาดเล็กก็จะยังคงเป็นจุดที่เปราะบางที่สุดในกระแสโลกาภิวัตน์

(3) การกำหนดนโยบายเศรษฐกิจภายใต้แรงกดดันระหว่างประเทศ ด้วยมาตรการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจหรือเงื่อนไขเงินกู้จากสถาบันการเงินระหว่างประเทศอาจกำหนดให้รัฐลดรายจ่ายสาธารณะ แปรรูปรัฐวิสาหกิจ หรือเปิดตลาดอย่างรวดเร็ว นโยบายเหล่านี้อาจกระทบต่อสิทธิด้านการเข้าถึงบริการพื้นฐาน หากไม่มีมาตรการคุ้มครองกลุ่มเปราะบาง

แนวโน้มโลกาภิวัตน์ภายใต้ข้อผูกมัดของสถาบันการเงินระหว่างประเทศ ได้สร้างเงื่อนไขที่เรียกว่าการปล้นชิงสิทธิผ่านนโยบายเศรษฐกิจมหภาค ผ่านกลไกเงินกู้และมาตรการปรับโครงสร้าง ที่ได้เปลี่ยนบทบาทของรัฐจากการเป็นผู้ดูแลคุณภาพชีวิตของประชาชนไปเป็นผู้รักษาวินัยทางการเงินเพื่อความพึงพอใจของเจ้าหนี้สากล ส่งผลให้สิทธิมนุษยชนจึงถูกลดทอนลงในทางปฏิบัติอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ตราบใดที่นโยบายเศรษฐกิจโลกยังคงให้ความสำคัญกับเสถียรภาพของตัวเลขทางบัญชี มากกว่าเสถียรภาพในชีวิตของมนุษย์

(4) การขยายตัวของเศรษฐกิจดิจิทัลและการผูกขาดข้อมูล เนื่องจากในยุคแพลตฟอร์มดิจิทัล มีผลให้บริษัทเทคโนโลยีขนาดใหญ่สามารถควบคุมข้อมูลส่วนบุคคลและโครงสร้างการสื่อสารระดับโลก การผูกขาดข้อมูลและอัลกอริทึมอาจกระทบต่อสิทธิในความเป็นส่วนตัว เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น และความเสมอภาคในการเข้าถึงโอกาสทางเศรษฐกิจ

ภายใต้สภาวะเกี่ยวกับการแปรรูปสิทธิและเสรีภาพให้ไปขึ้นตรงกับกฎเอกชน ส่งผลให้เกิดเงื่อนไขการผูกขาดของทุนดิจิทัลเปลี่ยนให้แพลตฟอร์มกลายเป็นรัฐเสมือน (Virtual State) ที่มีอำนาจเหนือรัฐชาติในโลกกายภาพ และสามารถใช้ประโยชน์จากการเข้าถึงสิทธิมนุษยชนได้อย่างแนบเนียนผ่านโค้ดและอัลกอริทึมด้วยระบบดิจิทัล ซึ่งตราบใดที่โลกยังไม่มีกฎหมายสากลที่สามารถกำกับดูแลและบังคับใช้เพื่อกระจายอำนาจของกลุ่มทุนเทคโนโลยีเหล่านี้ สิทธิของมนุษย์ในยุคดิจิทัลก็จะถูกลดทอนลงให้กลายเป็นเพียงผู้ใช้อิสระที่ถูกควบคุมในระบบทุนนิยมสอดแนมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ท้ายที่สุดแล้วข้อถกเถียงเกี่ยวกับโลกาภิวัตน์จะนำไปสู่การสร้างสิทธิ หรือทำลายสิทธิน้น อาจพิจารณาได้ว่าโลกาภิวัตน์ไม่ได้มีผลลัพธ์ที่ส่งผลตายตัวต่อสิทธิมนุษยชนเท่านั้น แต่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขสำคัญต่าง ๆ ได้แก่ ความเข้มแข็งของรัฐในการกำกับดูแล ความสามารถของประชาชนในการมีส่วนร่วมทางการเมือง ดุลอำนาจระหว่างทุนกับแรงงาน ตลอดจนกลไกระหว่างประเทศที่สามารถสร้างความรับผิดชอบข้ามพรมแดน เป็นต้น จากปรากฏการณ์เหล่านี้ก็อาจนำไปสู่ข้อถกเถียงชุดใหม่ว่าหากโลกาภิวัตน์ดำเนินไปภายใต้กรอบที่ให้ความสำคัญกับการแข่งขันทางเศรษฐกิจเหนือศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์แล้ว ก็ย่อมส่งผลให้สิทธิมนุษยชนย่อมถูกลดทอนให้เป็นเพียงถ้อยคำเชิงบรรทัดฐานในทางกฎหมายเท่านั้น แต่หากมีการออกแบบสถาบันและกลไกกำกับดูแลที่ยึดหลักความเสมอภาคและความยุติธรรมอย่างเป็นระบบแล้ว โลกาภิวัตน์ก็อาจกลายเป็นเงื่อนไขสนับสนุนการขยายสิทธิระดับโลกได้เช่นกัน ดังนั้นกรอบวิเคราะห์โลกาภิวัตน์ในฐานะกระบวนการทางเศรษฐกิจและการเมืองโลกในบริบทร่วมสมัย จึงจำเป็นต้องมองผ่านมโนทัศน์ของตัวแสดงภายใต้โครงสร้างอำนาจใหม่ ที่ไม่ใช่การมุ่งให้ความสำคัญเพียงตัวเลขการเติบโตทางเศรษฐกิจเท่านั้น เพื่อทำความเข้าใจว่าสิทธิในยุคโลกาภิวัตน์เป็นส่วนหนึ่งในการทำให้สิทธิมนุษยชนถูกทำให้เป็นสิทธิที่แท้จริงอันเป็นผลจากปฏิบัติการต่อสู้ ต่อรองเชิงอำนาจระหว่างรัฐ ทุน และประชาชนในระบบโลกที่สมดุล

3.2 ทุนข้ามชาติกับการจัดระเบียบสิทธิใหม่

กล่าวได้ว่าในยุคโลกาภิวัตน์นั้น มีส่วนให้ทุนข้ามชาติได้กลายเป็นตัวแสดงสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และกฎหมายในระดับโลก ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับกลไกกระทบ

Library and Learning, University of Phayao

สิทธิของประชาชนในประเทศ โดยทุนข้ามชาติ/บรรษัทข้ามชาติเหล่านี้ หรือ Transnational Corporations (TNCs) ไม่ได้เป็นเพียงหน่วยธุรกิจที่แสวงหากำไรแต่เพียงมิติเดียว แต่เป็นกลไกที่มีศักยภาพในการกำหนดกติกาใหม่ของสิทธิทั้งในมิติแรงงาน สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ และสิทธิในข้อมูลดิจิทัล ดังนั้นการขยายตัวของทุนข้ามชาติภายใต้กรอบเสรีนิยมใหม่ที่นำไปสู่การกำกับกติกาการค้าโลก เช่น กองทุนการเงินระหว่างประเทศ ธนาคารโลก รวมทั้งองค์การการค้าโลก ต่างมีผลทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ทุน และประชาชนเปลี่ยนแปลงไปอย่างมีนัยสำคัญ ขณะเดียวกันในเชิงโครงสร้าง พบว่าทุนข้ามชาติสามารถเคลื่อนย้ายฐานการผลิตและเงินทุนได้อย่างยืดหยุ่น ในขณะที่แรงงานและชุมชนท้องถิ่นยังผูกพันกับพื้นที่ทางภูมิศาสตร์อย่างแนบแน่น ทั้งนี้ความไม่สมมาตรภายใต้กรอบกลไกนี้ทำให้รัฐจำนวนมากต้องแข่งขันกันปรับกฎหมายแรงงาน ภาษี และกฎระเบียบสิ่งแวดล้อมเพื่อดึงดูดการลงทุนจากภายนอก ซึ่งกระบวนการดังกล่าวก่อให้เกิดสิ่งที่ฮาร์วีย์ นิยามว่าเป็นการสะสมทุนผ่านการยึดครองใหม่ซึ่งสะท้อนว่าการขยายตัวของทุนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ไม่ได้เกิดขึ้นในสุญญากาศ แต่สัมพันธ์กับการจัดสรรทรัพยากรและการก่อรูปของสิทธิในรูปแบบใหม่อีกด้วย (Harvey, 2005)

ทั้งนี้เมื่อพิจารณาประเด็นการวิเคราะห์ภายใต้แนวคิดระบบโลก (World-System Thwory) มองว่าโลกทั้งใบคือระบบเศรษฐกิจเดี่ยวระบบหนึ่งซึ่งเชื่อมโยงกันด้วยระบบทุนนิยมข้ามพรมแดน โดยไม่แยกพิจารณาประเทศใดประเทศหนึ่งอย่างโดดเดี่ยว แต่จะมองว่าทุกประเทศเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างขนาดใหญ่ที่มีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาและเอารัดเอาเปรียบกัน (Wallerstein, 1974) อันนำมาซึ่งความเหลื่อมล้ำระหว่างประเทศร่ำรวยและประเทศยากจนจึงยังคงดำรงอยู่และถูกผลิตซ้ำในกระแสโลกาภิวัตน์ ด้วยปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้จึงตอกย้ำว่าทุนข้ามชาติทำงานอยู่ภายใต้โครงสร้างศูนย์กลาง–ชายขอบ (core–periphery) ซึ่งประเทศศูนย์กลางมักควบคุมเทคโนโลยี การเงิน และมูลค่าเพิ่มสูง ขณะที่ประเทศชายขอบทำหน้าที่เป็นฐานการผลิตแรงงานราคาถูก โครงสร้างเช่นนี้ส่งผลโดยตรงต่อสิทธิแรงงานและสิทธิในการพัฒนาถูกลิดรอนอย่างมาก เนื่องจากมูลค่าและอำนาจต่อรองกระจุกตัวอยู่ในพื้นที่จำกัด ขณะที่ในมิติของกฎหมายและบรรทัดฐานสากลพบว่าการเพิ่มบทบาทของทุนข้ามชาติได้ผลักดันให้เกิดการพัฒนากลไกกำกับดูแลใหม่ในหลักการชี้แนะว่าด้วยธุรกิจกับสิทธิมนุษยชนที่วางกรอบ “คุ้มครอง–เคารพ–เยียวยา” (Protect–Respect–Remedy) เพื่อกำหนดความรับผิดชอบของรัฐและภาคธุรกิจ (United Nations, 2012) อย่างไรก็ตามกลไกดังกล่าวยังมีลักษณะเป็นข้อตกลง แนวปฏิบัติ หรือคำประกาศที่ไม่มีผลผูกพันทางกฎหมาย (soft law) และอาศัยความสมัครใจเป็นหลักทำให้เกิดข้อถกเถียงเกี่ยวกับประสิทธิภาพในการคุ้มครองสิทธิในทางปฏิบัติ อย่างไรก็ตามปฏิเสธไม่ได้ว่ากลไกที่เกิดขึ้นนี้สะท้อนมุมมองสำคัญว่าอำนาจในโลกสมัยใหม่ไม่ได้จำกัดอยู่ที่รัฐเช่นในอดีต แต่อยู่ในโครงสร้างอำนาจเศรษฐกิจการเมือง รวมถึงอำนาจทางการเงิน การผลิต ความรู้ และความมั่นคง เป็นต้น (Strange, 1996) ดังนั้นทุนข้ามชาติในกระแสโลกาภิวัตน์จึงมีบทบาทกำหนดเงื่อนไขของนโยบายสาธารณะและสามารถกำหนดกรอบการตีความสิทธิในลักษณะที่สอดคล้องกับตรรกะของตลาดอย่างแยบยล

ดังนั้นจากการวิเคราะห์ขอบข่ายทุนข้ามชาติกับการจัดระเบียบสิทธิใหม่จากมุมมองดังกล่าวข้างต้น จึงนำไปสู่การตั้งข้อสังเกตว่าการขยายตัวของทุนข้ามชาติในกระแสโลกาภิวัตน์ไม่ได้เพียงเปลี่ยนรูปแบบการผลิตหรือการค้าเท่านั้น แต่ยังได้มีบทบาทในการจัดระเบียบสิทธิใหม่ผ่านกระบวนการกำหนดมาตรฐานแรงงาน การคุ้มครองการลงทุน การผูกขาดทรัพย์สินทางปัญญา และการควบคุมข้อมูลดิจิทัล อันนำมาซึ่งคำถามสำคัญ คือ สิทธิในยุคทุนข้ามชาติจะถูกกำหนดโดยหลักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ หรือโดยตรรกะการสะสมทุน ขณะเดียวกันบทบาทของรัฐยังคงมีศักยภาพหรือไม่ เพียงใดในการกำกับดูแลทุนข้ามชาติเพื่อธำรงไว้ซึ่งการรักษาสิทธิมนุษยที่ควรจะได้รับประโยชน์จากสาธารณะอีกหรือไม่ ถือเป็นประเด็นที่น่าใจในกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย

Library and Learning, University of Phayao

3.2.1 ความไม่สมมาตรระหว่างการเคลื่อนย้ายของทุนเทียบกับการเคลื่อนย้ายแรงงาน

ปฏิเสธไม่ได้ว่าหนึ่งในอิทธิพลสำคัญของโลกาภิวัตน์ร่วมสมัยคือ ความไม่สมมาตรระหว่างการเคลื่อนย้ายระหวางทุนกับการเคลื่อนย้ายแรงงาน เนื่องจากทุนทั้งในรูปของเงินลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศ (FDI) เงินทุนการเงินระยะสั้น และการลงทุนในหลักทรัพย์ ซึ่งสามารถเคลื่อนผ่านพรมแดนได้อย่างรวดเร็วภายใต้ระบบการเงินโลกและกติกาการค้าเสรี ขณะที่แรงงานยังคงถูกจำกัดด้วยพรมแดนรัฐชาติ กฎหมายคนเข้าเมือง และเงื่อนไขทางการเมือง ดังนั้นความแตกต่างนี้จึงไม่ใช่เพียงประเด็นทางเทคนิค แต่สะท้อนโครงสร้างอำนาจในระบบเศรษฐกิจการเมืองโลกอย่างมีนัยสำคัญ โดยสรุปประเด็นที่ควรพิจารณาดังนี้

1) การเคลื่อนย้ายของทุน ที่สะท้อนเสรีภาพเชิงโครงสร้าง กล่าวคือนับตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา กระบวนการเปิดเสรีทางการเงินและการลงทุนถือเป็นปัจจัยกระตุ้นให้เกิดการเคลื่อนย้ายทุนข้ามพรมแดนอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้สถาบันระหว่างประเทศต่าง ๆ เช่น กองทุนการเงินระหว่างประเทศ และธนาคารโลกที่ต่างสนับสนุนนโยบายเสรีนิยมใหม่ผ่านการส่งเสริมการเปิดบัญชีทุน (capital account liberalization) และลดข้อจำกัดต่อการไหลเข้า–ออกของเงินทุน จากข้อมูลการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยการค้าและการพัฒนา (UNCTAD, 2023 a) ระบุว่ามูลค่าการลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศทั่วโลกมีการขยายตัวอย่างมากตั้งแต่ทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา แม้ผันผวนตามวิกฤตเศรษฐกิจโลก เช่น วิกฤตการเงินเอเชียปี ค.ศ.1997 และวิกฤตการเงินโลกปี ค.ศ.2008 แต่การเคลื่อนย้ายทุนดังกล่าวเปิดโอกาสให้บริษัทข้ามชาติสามารถกระจายฐานการผลิต การเลือกทำเลที่ต้นทุนต่ำ และบริหารห่วงโซ่อุปทานระดับโลกได้อย่างยืดหยุ่น กรณีดังกล่าวจึงเป็นการสะท้อนกลไกระบบเศรษฐกิจโลกที่ส่งผลต่อโครงสร้างอำนาจของทุนการเงินระหว่างประเทศที่ทำให้รัฐส่วนใหญ่ต้องปรับนโยบายให้สอดคล้องกับความคาดหวังของตลาดการเงินโลก ไม่เช่นนั้นอาจเผชิญกับภาวะการไหลออกของเงินทุนมหาศาล ตลอดจนค่าเงินผันผวน หรือการลดอันดับความน่าเชื่อถือ ดังนั้นการเคลื่อนย้ายทุนจึงถือได้ว่าเป็นกลไกสำคัญที่สร้างแรงกดดันเชิงนโยบายต่อประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก

2) การเคลื่อนย้ายแรงงาน ว่าด้วยข้อจำกัดของประเทศต่าง ๆ ที่ต้องพึ่งพาการเงินจากองค์กรระดับโลกต้องอยู่ภายใต้ข้อจำกัดจากเงื่อนไขที่กำหนดโดยสถาบันการเงินระหว่างประเทศ และขยายไปสู่การกระทบต่อสิทธิแรงงานในกระบวนการเคลื่อนย้ายแรงงานอย่างมาก เนื่องจากแม้จำนวนผู้ย้ายถิ่นระหว่างประเทศจะเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ข้อมูลโดยองค์การระหว่างประเทศเพื่อการโยกย้ายถิ่นฐาน (IOM, 2022) ระบุว่าในปี ค.ศ. 2022 มีจำนวนผู้ย้ายถิ่นระหว่างประเทศประมาณ 281 ล้านคน แม้คิดเป็นส่ดส่วนเล็กน้อยเมื่อเทียบกับจำนวนประชากรโลก แต่ข้อมูลดังกล่าวสะท้อนบทบาทของแรงงานที่ถึงแม้จะมีบทบาทสำคัญในเศรษฐกิจโลก แต่เสรีภาพในการเคลื่อนย้ายของคนยังไม่เทียบเท่ากับเสรีภาพของทุน สอดคล้องกับข้อมูลองค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO, 2021) ที่ระบุว่าหลังสถานการณ์ COVID-19 พบว่าแรงงานข้ามชาติจำนวนมากต่างเผชิญสภาพปัญหาการจ้างงานที่เปราะบาง การขาดหลักประกันทางสังคม ส่งผลให้แรงงานมีอำนาจต่อรองต่ำ ดังนั้นด้วยมาตรฐานแรงงานสากลเพื่อรองรับคุณภาพของระบบแรงงาน แต่กลับพบว่าประสิทธิภาพการบังคับใช้ยังขึ้นกับกฎหมายภายในประเทศอย่างเคร่งครัด อันนำมาซึ่งข้อจำกัดจำนวนมากของแรงงานที่ไม่มีเสรีภาพในการย้ายถิ่นฐาน จากสถานการณ์ดังกล่าวนี้ปฏิเสธไม่ได้ว่าเป็นผลผลิตจากกระแสโลกาภิวัตน์ที่ทำให้เกิดกระบวนการลดทอนความเป็นชาติของอำนาจรัฐทั่วโลก (denationalization) ที่ทำให้เกิดกลไกใหม่รองรับการเคลื่อนย้ายแรงงานที่เสรีมากขึ้น แต่รัฐก็หาทางควบคุมหรือระงับการเคลื่อนย้ายนี้โดยใช้กลไกทางกฎหมายควบคุมหรือเศรษฐกิจแทนการใช้พรมแดนเช่นในอดีตเพื่อป้องกันภาวะสมองไหลออกนอกประเทศของแรงงาน ขณะที่ความรับผิดชอบในการคุ้มครองสิทธิยังคงผูกกับรัฐที่ยังไม่มีการบังคับใช้กฎหมายว่าด้วยการให้เสรีภาพเพียงพอต่อการเคลื่อนย้ายแรงงานส่งผลให้เกิดช่องว่างระหว่างอำนาจทางเศรษฐกิจกับกลไกความรับผิดชอบที่ยังคงขยายตัวอยู่เสมอในกระแสโลกาภิวัตน์ (Sassen, 2006)

Library and Learning, University of Phayao

3) ความไม่สมมาตรเชิงโครงสร้างและผลต่อสิทธิ เป็นผลสืบเนื่องมาจากความแตกต่างระหว่างการเคลื่อนย้ายของทุนกับแรงงาน นำไปสู่การสร้างแรงกดดันเชิงนโยบายผ่านกลไกทางเศรษฐกิจที่สำคัญหลายมิติ กล่าวคือเมื่อทุนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์สามารถย้ายฐานการผลิตได้ง่าย รัฐจึงแข่งขันกันลดภาษี ตลอดจนผ่อนคลายกฎระเบียบควบคุม รวมทั้งการปรับมาตรฐานแรงงานเพื่อตอบสนองนักลงทุนจากต่างชาติขนาดใหญ่ ปรากฏการณ์ดังกล่าวได้รับการนิยามว่าการแข่งขันไปสู่จุดต่ำสุด (race to the bottom) (Harvey, 2005) อันเนื่องมาจากการจำกัดการเคลื่อนย้ายแรงงานที่เกิดขึ้นนั้นทำให้แรงงานข้ามชาติจำนวนมากต้องตกอยู่ในสถานะเปราะบางทางกฎหมาย อีกทั้งต้องเผชิญข้อจำกัดในการเข้าถึงสิทธิทางสังคมและกระบวนการยุติธรรม รวมถึงการใช้และเข้าถึงสิทธิในด้านต่าง ๆ ซึ่งความไม่สมมาตรนี้สะท้อนลำดับความสำคัญในระบบทุนนิยมโลกที่ให้ความคุ้มครองการลงทุนในระดับสูงผ่านข้อตกลงระหว่างประเทศ แต่ยังไม่มีระบบคุ้มครองสิทธิแรงงานข้ามชาติที่มีผลผูกพันเทียบเท่ากัน ดังนั้นจากพิจารณาประเด็นการเคลื่อนย้ายของทุนเทียบกับการเคลื่อนย้ายของแรงงานในกระแสโลกาภิวัตน์นั้นพบว่ามีลักษณะเสรี คล่องตัว และได้รับการสนับสนุนจากสถาบันระหว่างประเทศ ขณะที่การเคลื่อนย้ายแรงงานยังคงถูกจำกัดด้วยอธิปไตยผ่านรัฐชาติและกฎหมาย รวมทั้งการเมืองภายใน ตอกย้ำเงื่อนไขความไม่สมมาตรนี้เป็นโครงสร้างอำนาจที่กำหนดเงื่อนไขของสิทธิมนุษยชนในระดับโลกและเป็นพื้นฐานสำคัญของความพยายามจัดระเบียบสิทธิใหม่ภายใต้ทุนข้ามชาติที่ยังคงส่งผลกระทบต่อสิทธิเสรีภาพในบริบทร่วมสมัยทั้งต่อบุคคล แรงงาน ตลอดจนกลไกขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากจนถึงปัจจุบัน

3.2.2 บทบาทของบรรษัทข้ามชาติในการกำหนดเงื่อนไขแรงงาน

นอกเหนือจากการผลิตซ้ำความไม่สมมาตรระหว่างการเคลื่อนย้ายทุนกับการเคลื่อนย้ายแรงงานแล้ว ภายใต้ระเบียบเศรษฐกิจโลกยุคโลกาภิวัตน์ได้นำไปสู่การปรากฏตัวของบรรษัทข้ามชาติ (Transnational Corporations: TNCs) จำนวนมาก ที่ไม่ได้เป็นเพียงผู้ผลิตหรือผู้ลงทุนขนาดใหญ่เท่านั้น แต่ยังมีสถานะเป็นผู้กำหนดทิศทางการจ้างงานระดับโลกผ่านกลไกต่าง ๆ เช่น การจัดระเบียบห่วงโซ่อุปทาน การกำหนดมาตรฐานการผลิต รวมทั้งกลไกการควบคุมต้นทุนแรงงานในหลายประเทศไปพร้อมกัน ซึ่งบทบาทดังกล่าวทำให้เงื่อนไขแรงงานในประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่ไม่ได้ถูกกำหนดโดยรัฐเพียงฝ่ายเดียวเช่นที่ผ่านมา แต่ถูกกำกับโดยเงื่อนไขภายใต้การแข่งขันของตลาดโลกและกลยุทธ์องค์กรของบริษัทข้ามชาติ ซึ่งขยายผลไปสู่การจัดวางสิทธิและเสรีภาพของแรงงานในรูปแบบใหม่อย่างปฏิเสธไม่ได้ ปรากฏการณ์นี้สามารถจำแนกรายละเอียดดังนี้

1) การจัดระเบียบห่วงโซ่อุปทานและอำนาจเหนือผู้ผลิตท้องถิ่น ข้อมูลจากองค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO, 2016) พบว่ารูปแบบการผลิตแบบกระจายตัวในห่วงโซ่อุปทานโลก (global supply chains) ทำให้บรรษัทข้ามชาติสามารถกำหนดมาตรฐานด้านต้นทุน คุณภาพ และระยะเวลาการผลิตได้โดยไม่ต้องรับผิดชอบโดยตรงต่อการจ้างงานในโรงงานปลายทางส่งผลให้การว่าจ้างแบบเหมาช่วง (subcontracting) และการผลิตตามคำสั่งซื้อขยายตัวต่อเนื่อง เนื่องจากในรายผู้ผลิตท้องถิ่นต้องกดต้นทุนของแรงงานเพื่อรักษาสัญญาจากห่วงโซ่มูลค่าโลกผ่านบริษัทผลิตสินค้าขนาดใหญ่ที่มีอำนาจกำหนดมาตรฐาน เหนือบริษัทที่จัดหาสินค้าและบริการให้กับบรรษัทข้ามชาติ (supplier) ที่แม้จะไม่ได้เป็นนายจ้างโดยตรงของแรงงานก็ตาม (Gereffi, 2018) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าอำนาจเหนือของบรรษัทข้ามชาติดังกล่าวได้ขยายบทบาทไปสู่การแบ่งความรับผิดชอบทางกฎหมาย ออกจากอำนาจทางเศรษฐกิจอย่างมีนัยสำคัญ

2) การแข่งขันด้านต้นทุน และการแข่งขันสู่จุดต่ำสุด ภายใต้การแข่งขันเพื่อดึงดูดการลงทุน รัฐจำนวนมากปรับลดมาตรฐานแรงงานหรือผ่อนคลายการบังคับใช้กฎหมายแรงงานเพื่อเพิ่มความสามารถในการแข่งขัน โดยปรากฏการณ์นี้สอดคล้องกับนิยามว่าการแข่งขันสู่จุดต่ำสุด (race to the bottom) เนื่องด้วยบริบทนี้เป็นกลไกแนวคิดเสรีนิยมใหม่ที่มักให้ความสำคัญกับการสะสมทุนเหนือการคุ้มครองทางสังคม (Harvey, 2005) สอดคล้องกับรายงานของการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยการค้าและการพัฒนา (UNCTAD, 2023) สะท้อน

Library and Learning, University of Phayao

ว่าแม้การลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศ ช่วยกระตุ้นให้นักลงทุน และบรรบริษัทต่างชาตินำเงินเข้ามาลงทุนในประเทศเป้าหมายจะช่วยสร้างมูลค่าเพิ่มจากการจ้างงานในประเทศกำลังพัฒนา แต่เมื่อพิจารณาช่องว่างของคุณภาพงานรวมถึงความมั่นคงในการจ้างงานมีความแตกต่างอย่างมาก โดยเฉพาะในภาคอุตสาหกรรมส่งออกที่ต้องใช้แรงงานที่มีทักษะและมาตรฐานสูง

3) การกำหนดมาตรฐานแรงงานภาคเอกชนและความรับผิดชอบของธุรกิจ ภายใต้เงื่อนไขเพื่อตอบสนองต่อแรงกดดันจากผู้บริโภคและภาคประชาสังคม ส่งผลให้บรรษัทข้ามชาติจำนวนมากต่างพัฒนาหลักจรรยาบรรณและระบบตรวจสอบแรงงานภายในองค์กรอยู่เสมอ แต่อย่างไรก็ตามผลศึกษาขององค์การเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา (OECD, 2018) ที่สะท้อนมุมมองดังกล่าวว่ากลไกสมัครใจเหล่านี้มักมีข้อจำกัดในด้านการบังคับใช้และความโปร่งใส เช่นเดียวกันกับการนำหลักการดังกล่าวไปสู่การขยายผลในระดับสากลที่สอดรับกับหลักการชี้แนะว่าด้วยธุรกิจกับสิทธิมนุษยชน” หรือ UN Guiding Principles on Business and Human Rights (United Nations, 2012) ที่กำหนดกรอบ “คุ้มครอง–เคารพ–เยียวยา” (Protect–Respect–Remedy) เพื่อมุ่งเป้าหมายเน้นย้ำความรับผิดของรัฐและภาคธุรกิจนั้น ในท้ายที่สุดแล้วแม้กรอบดังกล่าวจะพยายามสร้างบรรทัดฐานสำคัญที่เอื้อให้เกิดการนำข้อบังคับดังกล่าวไปปฏิบัติใช้จริง แต่ยังคงมีลักษณะเป็นความสมัครใจของบริษัทเป็นหลัก แสดงถึงการไม่ได้นำไปปรับใช้ครอบคลุมการดำเนินงานทางธุรกิจเสมอไปแต่อย่างใด

4) แรงงานเปราะบางและการกระจายความเสี่ยง อันเป็นผลจากรูปแบบการจ้างงานในห่วงโซ่อุปทานโลกที่มักเกี่ยวข้องกับแรงงานชั่วคราว แรงงานหญิง และแรงงานข้ามชาติ ซึ่งกลไกต่าง ๆ เหล่านี้สะท้อนลักษณะของการมีอำนาจต่อรองต่ำ ซึ่งตามรายงานขององค์การระหว่างประเทศเพื่อการโยกย้ายถิ่นฐาน (IOM, 2022) และองค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO, 2021) ระบุข้อมูลสอดคล้องกันเกี่ยวกับสถานการณ์ของแรงงานข้ามชาติจำนวนมากที่มักเผชิญสภาพการทำงานที่ไม่มั่นคง รวมทั้งขาดการเข้าถึงสวัสดิการสังคมอย่างเท่าเทียม ด้วยสภาวการณ์นี้นับว่าเป็นผลจากกระบวนการโลกาภิวัตน์ที่ได้สร้างช่องว่างความรับผิดชอบ (accountability deficit) ระหว่างอำนาจทางเศรษฐกิจกับกลไกคุ้มครองสิทธิ กล่าวคือบรรษัทข้ามชาติสามารถจัดโครงสร้างการผลิตข้ามพรมแดนได้อย่างยืดหยุ่น แต่ขณะที่สิทธิแรงงานยังคงผูกกับกฎหมายภายในประเทศยิ่งตอกย้ำความไม่สมมาตรของระบบเศรษฐกิจระดับโลกที่ลอดทอนความไม่เสมอภาคของแรงงาน อีกทั้งเป็นชนวนสำคัญที่ทำให้กระทบต่อสิทธิในการดำรงชีวิตของแรงงานต่าง ๆ ทั่วโลกที่ถูกเอารัดเอาเปรียบอยู่เสมอ (Sassen, 2006)

โดยสรุปแล้วภายใต้กลไกความสัมพันธ์ขององค์กรธุรกิจระดับโลกกับการดำเนินการที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิทธิของแรงงานในด้านต่าง ๆ อย่างปฏิเสธไม่ได้นั้น ตอกย้ำบทบาทของบรรษัทข้ามชาติในกระแสโลกาภิวัตน์ที่สามารถการกำหนดเงื่อนไขแรงงาน ที่ก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายของทุนขนาดใหญ่ให้เป็นไปโดยมีลักษณะเสรี คล่องตัว รวมทั้งได้รับการสนับสนุนจากสถาบันระหว่างประเทศ แต่ขณะเดียวกันการเคลื่อนย้ายของคน/แรงงานส่วนใหญ่ โดยพาะแรงงานในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายต่างยังคงถูกจำกัดด้วยอธิปไตยรัฐชาติ กฎหมายและการเมืองภายใน ซึ่งตอกย้ำเงื่อนไขกดทับสิทธิอันเป็นผลผลิตจากความไม่สมมาตรดังกล่าวที่ถือเป็นการกดทับสิทธิของบุคคลรูปแบบใหม่ผ่านโครงสร้างอำนาจที่กำหนดเงื่อนไขของสิทธิมนุษยชนในระดับโลก และถูกทำให้กลายเป็นวาระสำคัญว่าด้วยการจัดระเบียบสิทธิใหม่ภายใต้ทุนข้ามชาติที่ยังคงถกเถียงกันต่อไปในการแสวงหาแนวทางการสร้างสมมาตรทางธุรกิจที่ควรต้องทบทวนมาตรการการรักษาสิทธิมนุษยชนทางเศรษฐกิจให้เกิดความเสมอภาคในอนาคตต่อไป

3.2.3 ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับปฏิบัติการขับไล่คนชายขอบออกจากระบบเศรษฐกิจโลกผ่านมุมมองของซัสเกีย ซัสเซน Global City

Library and Learning, University of Phayao

ผลผลิตจากการวิเคราะห์การขยายอิทธิพลของทุนขนาดใหญ่ผ่านกลไกบรรษัทภิบาลที่ส่งผลกระทบต่อสิทธิและเสรีภาพของประชาชนโกในวงกว้างถูกทำให้ชัดเจนขึ้นผ่านมุมมองของเดวิด ฮาร์วีย์ใน Social Justice and the City (Harvey, 2009) ที่อาศัยกระบวนทัศน์แบบมาร์กซิสต์ประกอบการวิเคราะห์อย่างน่าสนใจ โดยฉายภาพความสัมพันธ์ระหว่างระบบทุนนิยมกับการสร้างความเหลื่อมล้ำผ่านการใช้พื้นที่เมืองในบริบทที่เป็นเรื่องทางสังคมที่ไม่ใช่เรื่องเชิงภูมิศาสตร์มิติเดียว ซึ่งประเด็นสำคัญดังกล่าวสะท้อนถึงการสร้างผังเมืองและกฎระเบียบของการใช้พื้นที่เมืองเป็นเรื่องที่มีปัญหา เพราะมักเกี่ยวข้องกับความไม่เท่าเทียมทางสังคมระหว่างคนจนกับคนรวย การเกิดขึ้นของชุมชนแออัดและคนยากจนส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่ในเขตใจกลางเมืองและย่านธุรกิจ เนื่องจากคนจนต้องทำมาหาเลี้ยงชีพในเขตธุรกิจที่มีคนฐานะดีทำงานอยู่ การย้ายคนจนออกไปอยู่ชานเมืองจึงเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกับวิถีชีวิตของคนจน

ทั้งนี้นอกจากมุมมองของฮาร์วีย์แล้ว ข้อเสนอที่น่าสนใจที่อธิบายผลกระทบดังกล่าวชัดเจนผ่านข้อเสนอของซัสเกีย ซัสเซน (Saskia Sassen) ที่ปรากฏใน Global City (1991) เกี่ยวกับประเด็นว่าด้วยความก้าวหน้าของเทคโนโลยีมีผลทำให้เมืองขนาดใหญ่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์อย่างมาก ผ่านสามกรณีศึกษาจากนิวยอร์ก ลอนดอน โตเกียว ซึ่งต่างเป็นมหานครของศูนย์กลางเศรษฐกิจโลก โดยมหานครเหล่านี้ต่างมีสถาบันการเงิน บริษัทการค้าและธุรกิจขนาดใหญ่ซึ่งส่งสินค้าและบริการไปยังส่วนอื่น ๆ ของโลกทำให้มหานครดังกล่าวมีอำนาจทางเศรษฐกิจ ตลอดจนอำนาจในการควบคุมวิถีชีวิตของคนด้วยกลไกทางการตลาด และการบริหารจัดการองค์กรสมัยใหม่อย่างเข้มข้น อย่างไรก็ตามกลไกที่สร้างขึ้นนี้ต้องมีตัวชี้วัดและมาตรฐานกลางกำหนดไว้ชัดเจน ส่งผลให้ประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายต่างนำเอามาตรการไปปฏิบัติตามจนถูกดึงเข้าไปอยู่ในกฎเกณฑ์ทางการเงินที่เคร่งครัดในการตอบสนองต่อผลประโยชน์ของประเทศมหาอำนาจ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งปรากฏการณ์นี้ถูกนิยามว่าเป็นอุตสาหกรรมทางการเงิน (financial industry) ที่สะท้อนบทบาทธุรกิจข้ามชาติขนาดใหญ่ในกระแสโลกาภิวัตน์ที่แผ่ขยายไปยังประเทศเล็ก ๆ และผูกขาดการค้าด้วยมาตรการเข้มงวด เนื่องจากการลงทุนข้ามชาติส่วนใหญ่ที่มาจากประเทศมหาอำนาจทางการเงินจะส่งผลทำให้แรงงานในประเทศที่ยากจนต้องถูกควบคุม และได้ค่าตอบแทนราคาถูก ผลที่ตามมาคือสังคมโลกจะถูกแบ่งออกเป็นช่วงชั้นที่ไม่เท่ากันในลักษณะที่ประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจจะได้ประโยชน์เหนือกว่าประเทศที่ยากจนจำนวนมาก (นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ, 2562)

อย่างไรก็ตามข้อสังเกตเพิ่มเติมจากการวิพากษ์เบื้องหลังของ Global City ในแนวคิด Saskia Sassen ที่สำคัญคือการขับไล่คนชายขอบออกจากระบบเศรษฐกิจโลก ถือว่ามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการทำความเข้าใจโลกาภิวัตน์ในฐานะกระบวนการระดับโลกที่ก่อให้เกิดกระบวนการผลักผู้คน กลุ่มสังคม และพื้นที่จำนวนมากออกจากศูนย์กลางของระบบเศรษฐกิจโลก ที่ปรากฏใน Expulsions: Brutality and Complexity in the Global Economy (Sassen, 2014) ที่เสนอว่ากระสแนวคิดโลกาภิวัตน์ร่วมสมัยอาจไม่ใช่กระบวนการรวมศูนย์เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังขยายผลต่อสิทธิแรงงานผ่านกระบวนการคู่ขนานระหว่างการรวมเข้าไว้ (inclusion) และการถูกผลักไส (expulsion) ในเวลาเดียวกัน เนื่องจากปัจจัยสำคัญบางประการ ดังนี้

1) การปรับมโนทัศน์จากโลกาภิวัตน์แบบบูรณาการ สู่โลกาภิวัตน์แบบขับไล่ กล่าวคือในการศึกษาเรื่อง Global Cities ที่เสนอว่าศูนย์กลางทางการเงินระดับโลก เช่น นิวยอร์ก ลอนดอน หรือโตเกียว ทำหน้าที่เป็นใจกลางสำคัญของระบบทุนนิยมโลก แต่เมื่อวิเคราะห์ผลกระทบด้านลบของโครงสร้างดังกล่าวอย่างละเอียดแล้วกลับพบว่ามหานครทั้งสาม ยังทำหน้าที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสะสมทุนแบบการเงิน (financialization) และนำไปสู่การแปรรูปทรัพยากรที่ได้สร้างภูมิทัศน์ของการขับไล่คนจนออกจากเมืองที่ชัดเจน นอกจากนี้ปฏิบัติการทางการเงินระดับโลกที่มีได้อยู่นอกจากจะส่งผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำแล้ว ยังได้ผลักให้คนจำนวนมากออกจากระบบการผลิตอย่างถาวร เช่น เกษตรกรที่สูญเสียที่ดินจากการเก็งกำไรด้าน

Library and Learning, University of Phayao

อสังหาริมทรัพย์ แรงงานที่ถูกแทนที่ด้วยระบบอัตโนมัติ หรือประชากรที่ถูกผลักเข้าสู่ภาวะหนี้สินเรื้อรังจนไม่สามารถกลับเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจได้ เป็นต้น

2) การเงินโลกและการแปรรูปทรัพยากร กล่าวคือระบบเศรษฐกิจโลกเป็นภาพสะท้อนบทบาทของการเงินโลกในกระบวนการขับไล่ อันเนื่องมาจากการขยายตัวของเงื่อนไขทางการเงินใหม่ทำให้ที่อยู่อาศัย ที่ดิน และทรัพยากร ฯลฯ ล้วนถูกทำให้เป็นสินทรัพย์ทางการเงินมากกว่าที่จะเป็นเรื่องสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ด้วยกระบวนการเบียดขับกลุ่มคนออกจากทรัพย์สินที่ถือครองภายใต้ระบบเศรษฐกิจโลกนี้ทำให้ประชาชนจำนวนมากสูญเสียความมั่นคงด้านที่อยู่อาศัยและอาจสูญเสียทรัพยากรการดำรงชีพอย่างถาวรจากการขยายทรัพย์สินที่มีอยู่ให้แก่ตลาดทุน ข้อสังเกตนี้สอดคล้องกับการวิเคราะห์ของฮาร์วีย์ที่นิยามว่าเป็นการสะสมทุนผ่านการยึดครองใหม่ ตอกย้ำบทบาทและกลไกของทุนนิยมร่วมสมัยในการแสวงหาพื้นที่ใหม่เพื่อสะสมทุนผ่านการแปรรูปทรัพย์สินสาธารณะและทรัพยากรของชุมชนให้เป็นส่วนหนึ่งของตลาดทุนระดับโลกจนนำไปสู่การลิดรอนสิทธิในการทำมาหากินของประชากรโดยชอบธรรมในระบบเศรษฐกิจโลก

3) มิติการขับไล่แรงงานและการจ้างงาน จากอิทธิพลของระบบเศรษฐกิจโลกได้ทำให้เกิดกลุ่มแรงงานเกินจำเป็น (surplus populations) ที่เกิดขึ้นในหลายภูมิภาคส่งผลกระทบต่อการย้ายฐานการผลิต และการลดต้นทุนแรงงานลงเป็นจำนวนมาก นับเป็นเงื่อนไขที่ทำให้แรงงานทักษะต่ำจำนวนมากจึงไม่สามารถกลับเข้าสู่ตลาดแรงงานในระบบทางการได้ ผลลัพธ์คือการขยายตัวของเศรษฐกิจนอกระบบและแรงงานเปราะบางที่เกิดขึ้นจำนวนมากในโลกปัจจุบัน สอดคล้องกับข้อมูลองค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO, 2016) เกี่ยวกับการจ้างงานที่มีคุณค่าในห่วงโซ่อุปทานโลก ที่พบว่าแม้ห่วงโซ่อุปทานธุรกิจโลกจะสร้างงานจำนวนมากก็ตาม แต่ลักษณะงานนั้นมักไม่มีความมั่นคง อีกทั้งมีการกระจายความเสี่ยงไปยังแรงงานปลายทางจนยากเกิดควบคุม

4) การลดทอนความรับผิดชอบและช่องว่างสิทธิ ภายใต้แนวคิดว่าด้วยโลกาภิวัตน์เป็นปัจจัยทำให้เกิดกระบวนการลดระดับของความเป็นรัฐชาติ (denationalization) เนื่องจากอำนาจทางเศรษฐกิจบางส่วนของรัฐมักถูกย้ายไปสู่องค์กรธุรกิจระดับโลกหรือบรรษัทข้ามชาติ ขณะที่สิทธิของประชาชนยังผูกอยู่กับกรอบรัฐชาติแบบเดิมผ่านเรื่องพรหมแดนอย่างเข้มข้น ผลที่ตามมาคือเกิดช่องว่างระหว่างอำนาจทางเศรษฐกิจกับกลไกความรับผิดชอบ ในสถานการณ์นี้ส่งผลให้มาตรการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนอาจไม่ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างอำนาจใหม่ ตอกย้ำกระบวนการที่อำนาจ กฎหมาย และระเบียบแบบแผนระดับโลกถูกนำมาเป็นกรอบกำหนดมาตรการด้านต่าง ๆ ทั้งเศรษบกิจ การเมือง สังคม ซึ่งล้วนกระทบต่อสิทธิของประชาชนที่อยู่ภายในขอบเขตของรัฐชาติ ส่งผลให้พื้นที่รัฐชาติถูกดัดแปลงเป็นทุนเพื่อรองรับระบบทุนนิยมโลกเท่านั้น

จากปัจจัยที่ก่อให้เกิดสถานการณ์การขับไล่คนชายขอบออกจากระบบเศรษฐกิจโลกผ่านมุมมองแนวคิดที่ปรากฏผ่าน Global City (2006) และ Expulsions: Brutality and Complexity in the Global Economy (2014) ของซัสเกีย ซัสเซน ถือได้ว่านำไปสู่การสร้างข้อสังเกตเชิงวิพากษ์ต่อกระแสโลกาภิวัตน์รูปแบบใหม่ที่น่าสนใจ แม้ว่าแนวคิดการผลักไส (expulsions) ช่วยเปิดเผยผลกระทบที่สำคัญของโลกาภิวัตน์ แต่นักวิชาการบางส่วนตั้งข้อสังเกตว่า แนวคิดดังกล่าวอาจเน้นมิติการขับไล่มากกว่าการต่อรองและการปรับตัวของชุมชนในระดับท้องถิ่นที่เกิดขึ้นในสถานการณ์จริง อีกทั้งในบางบริบทโลกาภิวัตน์ยังช่วยสร้างโอกาสใหม่ เช่น การเคลื่อนย้ายแรงงานหรือความสามารถเข้าถึงตลาดโลกสำหรับผู้ประกอบการรายย่อย เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามหากพิจารณามุมมองสำคัญในการวิพากษ์เพื่อสะท้อนเงื่อนปมปัญหาอย่างเป็นระบบ คือการทำให้เห็นว่าการถูกผลักออกจากระบบมิใช่ความล้มเหลวส่วนบุคคลเท่านั้น แต่ถือเป็นผลผลิตจากการวิเคราะห์โครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองระดับโลก ซึ่งจะช่วยนำไปสู่การฉายภาพของสิทธิในกระแสโลกาภิวัตน์ให้มีความชัดเจนมากขึ้นว่า (แรงงาน บุคคล กลุ่มคน ฯ) กลุ่มใดจะถูกบูรณาการเข้า และกลุ่มใดจะถูกกันออกจากระบบ ขณะเดียวกันข้อความคิดนี้ ถือว่าได้ช่วยจุดประกายกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิ

Library and Learning, University of Phayao

มนุษยชนให้ฉายภาพทุนข้ามชาติและการจัดระเบียบสิทธิรูปแบบใหม่มีมิติที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น เนื่องจากมโนทัศน์เกี่ยวกับโลกาภิวัตน์ที่ไม่ได้มีสถานะเพียงเครื่องมือทางเทคโนโลยีดิจิทัลที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อรองรับเครือข่ายการเชื่อมโลกด้านเดียวเท่านั้น แต่ได้ขยายไปสู่การสร้างภูมิทัศน์ใหม่ของกลไกขับไล่ที่ผลักคนชายขอบออกจากระบบเศรษฐกิจโลกอย่างชัดเจนมากขึ้นผ่านกลไกการเงิน การแปรรูปทรัพยากร และการย้ายฐานการผลิต ตลอดจนการลดทอนความรับผิดเชิงโครงสร้างอย่างมีนัยสำคัญ ดังนั้นการทำความเข้าใจบทบาททุนข้ามชาติในบริบทของกลไกที่เข้ามากำหนดเงื่อนไขแรงงานและสิทธิ จำเป็นต้องพิจารณาควบคู่กับกระบวนการผลักไสในระดับโลกที่ทำให้สิทธิของกลุ่มคนบางกลุ่มถูกทำให้มองไม่เห็นในระบบเศรษฐกิจการเมืองโลกและเป็นพื้นฐานของข้อถกเถียงสำคัญว่าด้วยโครงสร้างหนี้ การพึ่งพา และการล่าอาณานิคมทางการคลังอีกด้วย

3.3 โครงสร้างหนี้ การพึ่งพา และการล่าอาณานิคมทางการคลัง

ภายใต้ระเบียบเศรษฐกิจโลกใหม่ในยุคโลกาภิวัตน์ สิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้ว่ามีอิทธิพลอย่างมากต่อการกระทบถึงสิทธิของบุคคลคือหนี้สาธารณะ (public debt) ที่ไม่ได้เป็นเพียงกลไกทางการคลังเพื่อบริหารงบประมาณของรัฐเท่านั้น แต่ถือเป็นกลไกกำหนดโครงสร้างความสัมพันธ์อำนาจที่เชื่อมโยงประเทศกำลังพัฒนาเข้ากับสถาบันการเงินระหว่างประเทศ ตลาดทุนโลก ตลอดจนการล่าอาณานิคมยุคใหม่จากประเทศศูนย์กลาง ดังนั้นหนี้ในบริบทนี้จึงมีมิติครอบคลุมเศรษฐกิจ การเมือง รวมถึงเสถียรภาพความมั่นคงของระบบการบริหารเงินตราระหว่างประเทศควบคู่กัน อีกทั้งยังเป็นเครื่องมือกำกับนโยบายและกำหนดทิศทางการพัฒนาของประเทศพึ่งพาทั้งหลายอีกด้วย เช่นเดียวกับประสบการณ์ของหลายประเทศในกลุ่มเอเชีย แอฟริกา รวมทั้งลาตินอเมริกาที่ประสบปัญหาหนี้สาธารณะตั้งแต่วิกฤตหนี้ทศวรรษ 1980 จนถึงวิกฤตการเงินโลกปี 2008 เป็นต้นมา แสดงให้เห็นว่าภาวะหนี้นำไปสู่การพึ่งพิงเชิงโครงสร้างอย่างมาก ซึ่งรัฐต่าง ๆ ที่เป็นหนี้ต้องปรับนโยบายภายในประเทศให้สอดคล้องกับเงื่อนไขของผู้ให้กู้กำหนดไว้อย่างเคร่งครัด โดยเฉพาะสถาบันระหว่างประเทศต่าง ๆ เช่น กองทุนการเงินระหว่างประเทศ หรือธนาคารโลก ที่กำหนดเงื่อนไขการกู้ยืมเพื่อแลกกับเงินช่วยเหลือหรือเงินกู้ฉุกเฉิน เป็นต้น

อย่างไรก็ตามหากพิจารณาในเชิงทฤษฎีภาวะพึ่งพิงเกี่ยวกับประเด็นหนี้สาธารณะตามมุมมองของนักวิชาการส่วนใหญ่ได้เสนอมุมมองที่สอดคล้องกันว่าความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศไม่ได้เป็นความร่วมมือในลักษณะที่สร้างความเท่าเทียม แต่เป็นไปในลักษณะของเชื่อมโยงภายใต้โครงสร้างศูนย์กลางและชายขอบที่ทำให้ประเทศกำลังพัฒนาถูกผูกติดกับระบบทุนโลกในฐานะผู้ผลิตวัตถุดิบและแรงงานราคาถูก (วัชรินทร์ ชาญศิลป์, 2552) ส่งผลให้โครงสร้างหนี้ในบริบทนี้จึงทำหน้าที่ตอกย้ำความไม่สมดุลนี้ชัดเจนมากขึ้น โดยทำให้รัฐชายขอบจำเป็นต้องดำเนินนโยบายตามเงื่อนไขของตลาดการเงินโลกมากกว่าความต้องการภายในประเทศ ซึ่งได้นำไปสู่สถานกาณ์ของการล่าอาณานิคมทางการคลัง (fiscal colonialism) สำหรับใช้เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่อธิปไตยทางเศรษฐกิจของรัฐถูกจำกัดผ่านกลไกหนี้และเงื่อนไขทางการคลัง ดังนั้นแม้การล่าอาณานิคมยุคใหม่ในกระแสโลกาภิวัตน์จะไม่ได้มุ่งเน้นการครอบครองทางทหารแบบอาณานิคมดั้งเดิม แต่เป็นการกำกับผ่านกติกาทางการเงินและงบประมาณ ผ่านหนี้สาธารณะในฐานะเครื่องมือกำหนดและควบคุมประเทศพึ่งพาทั้งหลายให้ต้องลดการใช้จ่ายสาธารณะ แปรรูปรัฐวิสาหกิจ หรือเปิดเสรีภาคการเงินล้วนมีผลต่อโครงสร้างสิทธิทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมของประชาชนทั้งสิ้น

ดังนั้นในมิติของสิทธิมนุษยชน จึงไม่สามารถปฏิเสธกลไกความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างหนี้สาธารณะกับผลกระทบที่มีต่อสิทธิขั้นพื้นฐานด้านต่าง ๆ ได้เนื่องด้วยเมื่อรัฐต้องจัดลำดับความสำคัญของงบประมาณเพื่อชำระหนี้ ย่อมส่งผลให้การลงทุนด้านสังคมอาจถูกลดทอน ซึ่งกระบวนการนี้ก่อให้เกิดคำถามว่าภาระหนี้ซึ่งเกิดจากโครงสร้างเศรษฐกิจโลกจะส่งผลกระทบต่อประชาชนในระดับใด และใครควรรับผิดชอบต่อผลกระทบ

Library and Learning, University of Phayao

ที่ตามมา ทั้งนี้จากสถานการณ์ดังกล่าวจึงนำมาซึ่งการวิเคราะห์จุดยืนหลักสิทธิมนุษยชนท่ามกลางเงื่อนไขหนี้สาธารณะที่ไม่ใช่เพียงเครื่องมือทางเศรษฐศาสตร์มหภาคเท่านั้น แต่เป็นกลไกสำคัญเชิงอำนาจที่มีนอกจากกำหนดบทบาทการจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ทุน และประชาชนในระดับโลกแล้ว ยังถือเป็นเงื่อนไขสำคัญของการผลิตซ้ำความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างที่กระทบต่อสิทธิของบุคคลในวงกว้างอีกด้วย

3.3.1 ผลกระทบของระบบโครงสร้างหนี้ระหว่างประเทศ กับอธิปไตยทางเศรษฐกิจ

พัฒนาการระบบโครงสร้างหนี้ระหว่างประเทศเกิดขึ้นตั้งแต่ยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา ภายใต้กรอบสถาบันการเงินระหว่างประเทศที่จัดตั้งขึ้นจากข้อตกลงเบรตตันวูดส์ ในปี ค.ศ.1944 โดยสองสถาบันหลักที่มีบทบาทสำคัญ ได้แก่ กองทุนการเงินระหว่างประเทศ ซึ่งทำหน้าที่รักษาเสถียรภาพทางการเงินระหว่างประเทศและให้เงินกู้ระยะสั้นให้แก่ประเทศที่ประสบปัญหาดุลการชำระเงิน และธนาคารโลกที่มุ่งเน้นการให้เงินกู้เพื่อการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และการลดความยากจนในระยะยาว (อภิรดี จิโรภาส, 2564) ถึงแม้มีภารกิจแตกต่างกัน แต่ถือว่าสถาบันทางการเงินทั้งสองต่างมีบทบาทเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดในระบบเศรษฐกิจโลก ขณะเดียวกันบทบาทดังกล่าวไม่ได้จำกัดอยู่ที่การจัดหาเงินทุนเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องโดยตรงกับการกำหนดเงื่อนไขนโยบายซึ่งมีผลกระทบต่ออธิปไตยทางเศรษฐกิจของประเทศผู้กู้ อีกทั้งยังมีส่วนต่อการกำหนดกลไกสิทธิมนุษยชนในกระแสโลกาภิวัตน์ผ่านรูปต่าง ๆ ดังนี้

1) กลไกเงื่อนไขเงินกู้และการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจ กล่าวคือนับตั้งแต่วิกฤตหนี้ในลาตินอเมริกาช่วงทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา ถึงยุคโลกาภิวัตน์นั้น พบว่าบทบาทกองทุนการเงินระหว่างประเทศและธนาคารโลกได้พัฒนาโครงการการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจ ซึ่งกำหนดเงื่อนไขให้ประเทศผู้กู้ต้องดำเนินนโยบายต่าง ๆ เช่น การเปิดเสรีการค้า การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ การลดค่าเงิน รวมทั้งการลดรายจ่ายภาครัฐ โดยเงื่อนไขเหล่านี้ถูกทำให้ดูเหมือนว่ามีเป้าหมายเพื่อสร้างเสถียรภาพทางเศรษฐกิจด้วยการเพิ่มประสิทธิภาพของตลาดให้แก่ประเทศผู้กู้ แต่ในอีกแง่หนึ่งเงื่อนไขดังกล่าวได้ขยายไปสู่การจำกัดขอบเขตการกำหนดนโยบายของรัฐโดยตรง เนื่องจากรัฐนั้นต้องปรับกฎหมายเกี่ยวกับการคลังและงบประมาณ พร้อมกับกำหนดยโยบายภายใต้โครงสร้างเศรษฐกิจให้สอดคล้องกับข้อตกลงเงินกู้ ไม่เช่นนั้นอาจไม่ได้รับเงินสนับสนุนหรือต้องเผชิญการระงับความช่วยเหลือ (Stiglitz, 2002) ซึ่งอาจลุกลามไปถึงการเข้ามาแทรกแซงจากประเทมหาอำนาจที่มีบทบาทในเวทีโลกได้ ภายใต้สภาวการณ์นี้จึงส่งผลต่ออุปสรรคด้านสิทธิมนุษยชนของกลุ่มประเทศผู้กู้ตามมาอย่างปฏิเสธไม่ได้ รวมทั้งอาจสร้างผลกระทบทางสังคมอย่างรุนแรงตามมาในระยะยาวในประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย

2) อธิปไตยทางเศรษฐกิจภายใต้แรงกดดันของเจ้าหนี้ ภายใต้นิยามของอธิปไตยทางเศรษฐกิจหมายถึงความสามารถของรัฐในการกำหนดนโยบายการคลัง การเงิน และการพัฒนาให้สอดคล้องกับผลประโยชน์ของประชาชนภายในประเทศ (สุพริศร์ สุวรรณิก, 2564) อย่างไรก็ตามผลกระทบภายใต้ระบบหนี้ระหว่างประเทศส่งผลให้เกิดภาวะของการตัดสินใจเชิงนโยบายสำคัญจำนวนมากต้องอยู่ภายใต้การเจรจากับเจ้าหนี้ระหว่างประเทศ สอดคล้องกับ Strange (1996) ที่อธิบายว่าอำนาจในระบบโลกยุคใหม่ไม่ได้จำกัดอยู่ที่รัฐ แต่กระจายอยู่ในโครงสร้างอำนาจ โดยเฉพาะอำนาจทางการเงิน โดยประเทศที่พึ่งพาเงินกู้ระหว่างประเทศจึงต้องคำนึงถึงความเชื่อมั่นของตลาดและสถาบันการเงินโลก ซึ่งมีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายสาธารณะ เนื่องจากในทางปฏิบัติภาวะหนี้สูงอาจบังคับให้รัฐจัดลำดับความสำคัญของงบประมาณไปที่การชำระหนี้มากกว่าการลงทุนด้านสวัสดิการสังคม ส่งผลให้สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนถูกกระทบโดยทางอ้อม

3) ข้อถกเถียงเรื่องความชอบธรรมและความรับผิด เนื่องจากระบบหนี้ระหว่างประเทศยังถูกวิพากษ์ในมิติความชอบธรรมทางประชาธิปไตย อันเป็นผลจากโครงสร้างการลงคะแนนเสียงในกองทุนการเงินระหว่างประเทศ และธนาคารโลกสะท้อนสัดส่วนการถือหุ้นของประเทศสมาชิก ทำให้ประเทศพัฒนาแล้วมักมีอำนาจต่อรองสูงกว่าอยู่เสมอ อย่างไรก็ตามโครงสร้างความสัมพันธ์รูปแบบนี้ล้วนตอกย้ำและสร้างความสัมพันธ์ใน

Library and Learning, University of Phayao

ลักษณะอธิปไตยในลักษณะศูนย์กลาง-ชายขอบ โดยประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่ต้องดำเนินนโยบายตามตรรกะของตลาดทุนโลกมากกว่าตอบสนองความต้องการภายในประเทศอย่างมีนัยสำคัญ และถูกทำให้ต้องรับรองความชอบธรรมในการพิจารณาเงินกู้ที่อยู่บนฐานการให้คำแนะนำเชิงนโยบายและช่วยฟื้นฟูเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ รวมทั้งสร้างเงื่อนไขการเติบโตในระยะยาวมากกว่าการเอารัดเอาเปรียบก็ตาม (Amin, 1990)

4) การวางกรอบทางด้านมิติสิทธิมนุษยชนและการพัฒนา เนื่องด้วยความเชื่อมโยงระหว่างหนี้กับสิทธิมนุษยชนจะปรากฏชัดเจนก็เมื่อมาตรการปรับโครงสร้างหนี้ส่งผลต่อการเข้าถึงบริการสาธารณะ เช่น การลดงบประมาณด้านสาธารณสุข หรือการศึกษา ซึ่งถือเป็นนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐที่ต้องส่งเสริมให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ แม้ว่าจากรายงานขององค์การสหประชาชาติว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมเน้นย้ำว่ารัฐมีพันธกรณีต้องใช้ทรัพยากรสูงสุดที่มีอยู่เพื่อคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐานแม้ในภาวะวิกฤตเศรษฐกิจ (UN, 2012) ดังนั้นคำถามสำคัญเกี่ยวกับสิทธิที่ประชาชนในประเทศผู้กู้เงินจึงไม่ใช่เพียงว่ารัฐควรชำระหนี้หรือไม่เท่านั้น แต่ต้องถกเถียงผ่านผลลัพธ์ของการจัดสมดุลระหว่างวินัยทางการคลังกับการคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐานว่าควรดำเนินอย่างไร และระบบหนี้โลกมีความยืดหยุ่นเพียงใดต่อการเอื้อให้ส่งเสริมหลักสิทธิมนุษยชนบังคับใช้จริงอีกด้วย

ทั้งนี้การพิจารณาประเด็นเกี่ยวกับระบบโครงสร้างหนี้สาธารณะผ่านกลไกกองทุนการเงินระหว่างประเทศ และธนาคารโลกนั้น แม้ถือว่ามีบทบาทสำคัญต่อการสร้างเสถียรภาพทางการเงินและเศรษฐกิจโลก แต่ในเวลาเดียวกันได้สร้างแรงกดดันต่ออธิปไตยทางเศรษฐกิจของรัฐผู้กู้ ผ่านเงื่อนไขเงินกู้และมาตรการปรับโครงสร้างที่จำกัดอำนาจในการกำหนดนโยบายภายในประเทศ ซึ่งล้วนกระทบต่อสิทธิทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมและสิทธิด้านอื่นของประชาชนอย่างปฏิเสธไม่ได้ ประกอบกับการถูกออกแบบเป็นโครงสร้างเชิงสถาบันที่กำหนดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้กู้กับสถาบันการเงินระหว่างประเทศภายใต้กลไกนี้ ตอกย้ำว่าชุดความสัมพันธ์ที่ว่าแม้สถาบันทั้งสองมีพันธกิจอย่างเป็นทางการเพื่อรักษาเสถียรภาพและส่งเสริมการพัฒนา แต่ในทางปฏิบัติแล้วกลไกเงินกู้และเงื่อนไขเชิงนโยบายเหล่านี้กลับกลายเป็นเครื่องมือสำคัญที่ลิดรอนอธิปไตยทางเศรษฐกิจของประเทศกำลังพัฒนาอยู่เสมอ ผ่านมาตรการกำหนดให้รัฐต้องดำเนินมาตรการ เช่น การเปิดเสรีการค้าและการลงทุน การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ การลดการอุดหนุนภาครัฐ การลดงบประมาณสาธารณะ รวมถึงการควบคุมเงินเฟ้อผ่านนโยบายการเงินเข้มงวด เป็นต้น ซึ่งมาตรการเหล่านี้กลับส่งผลกระทบต่อการดำเนินงานส่งเสริมสิทธิมนุษยชนอย่างมาก ทั้งที่ควรจะสนับสนุนด้านโครงสร้างสวัสดิการ และความสามารถของรัฐในการจัดบริการสาธารณะแก่ประชาชน กลับถูกลดทอนความสำคัญลงตามแนวนโยบายที่ต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด จากกรอบวิเคราะห์นี้สะท้อนให้เห็นว่าหนี้ในบริบทโลกาภิวัตน์ได้ถูกทำให้มีสถานะเป็นโครงสร้างเชิงอำนาจที่กำหนดและควบคุมเงื่อนไขการพัฒนาของกลุ่มประเทศผู้กู้ทั้งหลายที่ขยายไปสู่ผลกระทบต่อสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชน ดังนั้นเพื่อแสวงหาคำตอบสำหรับเสนอแนวทางการสร้างกลไกสิทธิมนุษยชนการวิเคราะห์หนี้จึงต้องพิจารณาทบทวนตั้งแต่รากปมปัญหาที่เกิดขึ้นในระดับโลกจากทั้งมิติทางการเงิน เศรษฐกิจ การเมือง และสิทธิมนุษยชน ไปสู่การสร้างเครื่องมือสำหรับประชาชนควบคู่กันในฐานะกลไกกำกับทางอ้อมเพื่อสร้างพื้นที่อยู่รอด/อยู่ร่วมภายใต้ผลกระทบของระบบโครงสร้างหนี้ระหว่างประเทศ

Library and Learning, University of Phayao

3.3.2 นโยบายตัดลดงบประมาณ กับการละเมิดสิทธิทางสังคม

นโยบายตัดลดงบประมาณ (austerity) หรือนโยบายรัดเข็มขัด ถือเป็นอีกหนึ่งมาตรการทางเศรษฐกิจที่รัฐผู้กู้มักนำมาใช้เมื่อเผชิญกับภาวะขาดดุลงบประมาณหรือหนี้สาธารณะสูง โดยลักษณะทั่วไปประกอบด้วยการลดการใช้จ่ายของรัฐ การลดสวัสดิการสาธารณะ การคุมเข้มการคลัง และการปฏิรูประบบสาธารณูปโภค เป็นต้น โดยแนวคิดนี้ได้รับการนำมาปรับใช้อย่างกว้างขวางภายหลังวิกฤตการเงินโลกปี ค.ศ.2008 เป็นต้นมาผ่านคำแนะนำและเงื่อนไขของสถาบันการเงินระหว่างประเทศอย่างเคร่งครัด ซึ่งมองว่าการรัดเข็มขัดทางการคลังจะช่วยสร้างเสถียรภาพและความเชื่อมั่นของตลาดในระยะยาว (IMF, 2010) อย่างไรก็ตามการบังคับใช้

มาตรการตัดลบงบประมาณในหลายประเทศได้สร้างผลกระทบต่อโครงสร้างทางการเมือง สังคมและเศรษฐกิจอย่างมาก ซึ่งล้วนส่งผลกระทบต่อการส่งเสริมสิทธิมนุษยชนของกลุ่มประเทศผู้กู้เงินทั้งหลายให้ตกอยู่ในภาวะจำยอม ดังนั้นด้วยข้อจำกัดดังกล่าวจึงทำให้เกิดข้อคำถามสำคัญที่ผู้มีส่วนเกรายงข้องทั้งทางวิชาการและนโยบายว่าระหว่างการสร้างเสถียรภาพทางการเงินกับการคุ้มครองสิทธิมนุษยชน รัฐควรจัดลำดับความสำคัญอย่างไร อีกทั้งสถานการณ์ละเมิดสิทธิมนุษยชนที่เป็นอยู่ควรกำหนดแนวทางสอดคล้องกับนโยบายตัดลดงบประมาณอย่างไรเพื่อตอบสนองต่อสิทธิทางสังคมของประชาชนที่ควรจะเป็น สืบเนื่องจากผลกระทบของนโยบายตัดลบงบประมาณที่ประกอบด้วยมาตรการหลักหลายด้าน เช่น การลดงบประมาณด้านสาธารณสุขและการศึกษา การลดงบสวัสดิการสังคม การลดจำนวนพนักงานรัฐและค่าตอบแทน การเพิ่มภาษีโดยเฉพาะภาษีทางอ้อม รวมถึงการแปรรูปรัฐวิสาหกิจและบริการพื้นฐาน เป็นต้น ซึ่งมาตรการเหล่านี้ล้วนมีจุดมุ่งหมายเพื่อปรับโครงสร้างงบประมาณและลดภาระการชำระหนี้ แต่ผลลัพธ์กลับกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะผลกระทบต่อสิทธิทางสังคมในมิติต่าง ๆ ซึ่งสามารถจำแนกกรณีตัวอย่างได้ดังนี้

1) สิทธิในการเข้าถึงสุขภาพ กล่าวคือการลดงบประมาณสาธารณสุขทำให้การเข้าถึงบริการพื้นฐานมีต้นทุนสูงขึ้น ผู้ป่วยโดยเฉพาะในกลุ่มรายได้น้อยมักลดการใช้บริการทางการแพทย์ ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตและความเหลื่อมล้ำด้านสาธารณสุขในระยะยาว ซึ่งสัมพันธ์กับอัตราการเข้าถึงบริการเชิงป้องกันโรคที่ลดลงแต่จำนวนผู้มีปัญหาสุขภาพเรื้อรังเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ จากปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าสุขภาพไม่ใช่เรื่องของปัจเจกบุคคล แต่อยู่ภายใต้โครงสร้างอำนาจนิยมทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในบริบทสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย ที่นโยบายตัดลดงบประมาณสาธารณสุขได้เปลี่ยนสภาพสิทธิในสุขภาพ จากสิทธิพื้นฐานที่มนุษย์ทุกคนพึงมีเท่ากันให้กลายเป็นอภิสิทธิ์สำหรับผู้ที่จ่ายไหว ซึ่งสะท้อนความล้มเหลวของระบบเศรษฐกิจโลกที่เป็นเสมือนเครื่องมือกำหนดระดับสุขภาวะและคุณภาพชีวิตของประชาชนที่จำเป็นต้องแลกกับความสามารถในการจ่ายหนี้ให้กับกลุ่มทุนและประเทศศูนย์กลางอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

2) สิทธิในการศึกษา เนื่องจากเมื่อรัฐลดการอุดหนุนด้านการศึกษา โรงเรียนและสถาบันการศึกษาต้องคุมเข้มงบประมาณ ผู้ปกครองต้องแบกรับภาระค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น ซึ่งมีผลต่อโอกาสทางการศึกษาโดยเฉพาะกับครอบครัวรายได้น้อย ความไม่เสมอภาคทางการศึกษาจึงขยายตัวมากขึ้น อันเป็นผลจากนโยบายรัดเข็มขัดที่การตัดงบอุดหนุนการศึกษาไม่ได้ส่งผลกระทบแค่ตัวชี้วัดในชั้นเรียน แต่เป็นกลไกเชิงโครงสร้างที่ทำการผลิตซ้ำความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา ขณะเดียวกันก็ขยายไปสู่กลไกการเปลี่ยนสถานะของการศึกษาจากเครื่องมือขยับสถานะทางสังคมให้กลายเป็นเครื่องมือกีดกันทางชนชั้นอย่างแยบยล ดังนั้นการตัดงบการศึกษาจึงถือเป็นการตัดอนาคตและสิทธิในการพัฒนาของมนุษย์ โดยเฉพาะบริบทของกระแสโลกาภิวัตน์ที่สิทธิด้านการศึกษาไม่ใช่แค่เรื่องของการได้เข้าเรียนเพียงมิติเดียว แต่คือสิทธิในการยกระดับคุณภาพชีวิตเพื่อกำหนดชะตากรรมของตนเอง จึงถือว่าผลกระทบจากนโยบายตัดลดงบประมาณการศึกษาจึงเป็นการละเมิดสิทธิทางสังคมที่ร้ายแรง เพราะทำหน้าที่จัดจำแนกชนชั้นของมนุษย์ด้วยการค้ำจุนโครงสร้างอำนาจที่ไม่สมมาตรของระบบโลก

3) สิทธิด้านสวัสดิการและรายได้พื้นฐาน ผ่านการลดสวัสดิการสังคม เช่น เงินอุดหนุนรายได้ การประกันสังคม หรือมาตรการคุ้มครองแรงงาน ทำให้ประชาชนไม่มีแหล่งรับรองความมั่นคงพื้นฐานเมื่อเผชิญกับการว่างงาน เจ็บป่วย หรือเข้าสู่วัยสูงอายุ แม้ว่าตามข้อเท็จจริงแล้วการตัดงบสวัสดิการโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อกลุ่มเปราะบางนั้น อาจขัดต่อพันธกรณีรัฐในการคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์อันนำไปสู่ชนวนเหตุของการละเมิดสิทธิมนุษยชนในหลายประเทศ จากกลไกกดทับด้านสวัสดิการนี้จึงตอกย้ำชัดเจนว่าสวัสดิการสังคมไม่ใช่ภาระทางการคลัง แต่เป็นเกราะป้องกันศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ โดยเฉพาะในบริบทสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยนั้น แนวนโยบายการตัดงบสวัสดิการและรายได้พื้นฐานภายใต้ข้ออ้างเรื่องเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ ถือเป็นรูปแบบหนึ่งของความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่รัฐและระบบทุนนิยมโลกกระทำต่อประชาชน

Library and Learning, University of Phayao

เนื่องจากทำให้สิทธิในการดำรงชีวิตอย่างปลอดภัยและมีศักดิ์ศรีของกลุ่มเปราะบางถูกบั่นทอนลงจนเหลือศูนย์เพียงเพื่อค้ำจุนตัวเลขความมั่งคั่งในระบบเศรษฐกิจกระแสหลักที่ประชาชนไม่มีส่วนได้เสียอย่างแท้จริง

4) สิทธิแรงงานจากผลกระทบจากนโยบายตัดลดงบประมาณ กับอำนาจต่อรองของแรงงานนั้น มักเกิดขึ้นในภาวะกดดันทางการเงิน เนื่องจากรัฐหลายแห่งเลือกลดข้อจำกัดในการจ้างงานเพื่อดึงดูดการลงทุนระหว่างประเทศที่ปรากฏในรูปแบบการลดค่าจ้างขั้นต่ำ การผ่อนคลายกฎระเบียบแรงงาน และการจำกัดสิทธิการรวมตัวของแรงงาน เป็นต้น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ไม่เพียงส่งผลกระทบต่อรายได้และสวัสดิการของแรงงานเท่านั้น แต่ยังส่งผลให้สิทธิของการรวมกลุ่มและการเจรจาต่อรองด้อยลง สะท้อนข้อจำกัดผ่านนโยบายลดบทบาทของรัฐในระบบสวัสดิการและแรงงานที่เชื่อมโยงกับการขยายตัวของแนวคิดเสรีนิยมใหม่ที่ให้ตลาดเป็นกลไกหลักของการจัดสรรทรัพยากร แต่ผลลัพธ์ที่ตามมาคือแรงงานจำนวนมากต้องเผชิญกับความไม่มั่นคงในการจ้างงานและไม่มีระบบคุ้มครองที่มั่นคง

จากการวิเคราะห์ประเด็นปัญหาที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการตัดลบงบประมาณดังกล่าวจึงสะท้อนได้ว่าผลกระทบเกี่ยวกับนโยบายนี้อาจนำไปสู่การละเมิดต่อสิทธิมนุษยชนในสังคมกลุ่มประเทศผู้กู้เงินอย่างมาก เนื่องจากมาตรการดังกล่าวไม่ได้เกิดจากการกระทำโดยรัฐเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากโครงสร้างนโยบายระดับโลกที่ทำให้ปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มถูกจัดวางให้อยู่ในตำแหน่งเปราะบาง การลดสวัสดิการและลดทอนคุณภาพการจัดบริการขั้นพื้นฐานล้วนก่อให้เกิดละเมิดพันธกรณีของรัฐตามหลักสิทธิมนุษยชนสากล เช่น สิทธิในการมีมาตรฐานชีวิตที่เหมาะสม สิทธิในการได้รับการดูแลสุขภาพ สิทธิในการศึกษา ตลอดจนสิทธิด้านแรงงานและสวัสดิการ เป็นต้น ขณะเดียวกันหากพิจารณานโยบายตัดลดงบประมาณ แม้มีเป้าหมายเพื่อฟื้นฟูเสถียรภาพทางการเงินและลดภาระหนี้ (พิริยะ ผลพิรุฬห์, 2565) แต่ผลลัพธ์ในทางปฏิบัติกลับสะท้อนการละเมิดสิทธิทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะในมิติการเข้าถึงบริการพื้นฐาน การคุ้มครองแรงงาน และความมั่นคงทางสวัสดิการ กลไกดังกล่าวล้วนทำให้สิทธิเหล่านี้มีสถานะกลายเป็นต้นทุนทางงบประมาณที่ต้องถูกตัดทอนไปก่อน เพื่อรักษาเสถียรภาพของระบบการเงิน อีกทั้งยังส่งผลกระทบกับกระจายตัวไปยังกลุ่มเปราะบางก่อนกลุ่มอื่นอีกด้วย ดังนั้นภายใต้ข้อสรุปนี้จึงเห็นชัดเจนว่าผลกระทบจากนโยบายการตัดลบงบประมาณในมุมมองสิทธิมนุษยชนนำไปสู่ประเด็นการตั้งคำถามว่ารัฐควรจัดลำดับความสำคัญเช่นใดระหว่างวินัยทางการคลังกับชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน และทำอย่างไรให้มาตรการทางเศรษฐกิจไม่ยิ่งตอกย้ำความเปราะบางเชิงโครงสร้างในสังคมให้เกิดการกระทบต่อการดำรงชีวิตที่ควรจะเป็นตามหลักสิทธิมนุษยชนที่แต่ละบุคคลพึงมี

3.3.3 ว่าด้วยความอยุติธรรมเชิงโครงสร้าง กับความยากจนที่ถูกผลิตจากอิทธิพลของโลกาภิวัตน์

นอกเหนือจากการวิเคราะห์อิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ผ่านกลไกทางเศรษฐกิจแล้ว ปฏิเสธไม่ได้ว่าผลผลิตของกระบวนการดังกล่าวได้ก่อให้เกิดภาวะความยากจนที่กระจายไปทั่วโลก ซึ่งถูกอธิบายผ่านมโนทัศน์ว่าด้วยความอยุติธรรมเชิงโครงสร้าง (structural injustice) โดยโทมัส ปอกเก ผ่านผลงานในเรื่อง World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms (Pogge, 2008) ที่ได้เสนอมุมมองน่าสนใจว่าความยากจนและความไม่เท่าเทียมไม่ใช่เพียงปัญหาที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ แต่ถูกผลิตโดยระบบสถาบัน โลกาภิวัตน์ และโครงสร้างระหว่างประเทศที่เอื้อประโยชน์แก่ประเทศร่ำรวยและกลุ่มทุนใหญ่ ในขณะที่กลไกดังกล่าวถูกทำให้กลายเป็นเครื่องมือจำกัดโอกาสการเข้าถึงทรัพยากรของประเทศกำลังพัฒนาตลอดจนชนชั้นแรงงาน ขณะเดียวกันข้อเสนอนี้ได้ถูกนำไปตั้งคำถามเกี่ยวกับจริยธรรมทางเศรษฐกิจที่มีผลต่อการขับเคลื่อนกระบวนการสิทธิมนุษยชนทั้งในระดับสากลและระดับประเทศ เนื่องจากการที่รัฐและสถาบันระหว่างประเทศทั้งหลายต่างได้รับอิทธิพลจากการเคลื่อนไหวของชุดแนวคิดเสรีนิยมใหม่อย่างกว้างขวางซึ่งมีผลทำให้คนจำนวนมากต้องเผชิญกับความยากจนเรื้อรังและการละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างเป็นระบบอีกด้วย

Library and Learning, University of Phayao

อย่างไรก็ตามภายใต้มุมมองเกี่ยวกับความอยุติธรรมเชิงโครงสร้างนี้ สำหรับใช้ประกอบการอธิบายรูปแบบความไม่เท่าเทียมที่ปรากฏอยู่ในโครงสร้างของระบบโลก เนื่องจากระบบเศรษฐกิจการเมืองโลกที่จัดตั้งขึ้นหลังยุคอาณานิคมส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงไปสู่แนวคิดกระแสโลกาภิวัตน์ รวมทั้งการเกิดขึ้นของสถาบันระหว่างประเทศต่าง ๆ การกำหนดกติกาการค้า และระบบการไหลเวียนของเงินทุนต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนทำให้เกิดสภาวะที่บางประเทศ โดยเฉพาะประเทศศูนย์กลาง/ประเทศพัฒนาแล้วสามารถเข้าถึงทรัพยากรและโอกาสมากกว่าอีกหลายประเทศอย่างผิดธรรมชาติ ตอกย้ำผ่านข้อเสนอว่าความอยุติธรรมเชิงโครงสร้างจึงไม่ใช่เพียงการเปรียบเทียบฐานะทางเศรษฐกิจระหว่างคนจนกับคนรวยเท่านั้น แต่คือเบื้องหลังภาพของความไม่เท่าเทียมที่สถาปนาขึ้นโดยกติกาและสถาบันโลก ซึ่งทำให้บุคคลบางกลุ่มถูกตัดสิทธิ์ ไม่ว่าจะเป็นสิทธิในการมีชีวิตที่เพียงพอ สิทธิในการเข้าถึงการศึกษา สิทธิด้านสุขภาพ ตลอดจนสิทธิในการกำหนดอนาคตของตนเอง นอกจากนี้หากการนำกรอบข้อเสนอเกี่ยวกับความอยุติธรรมเชิงโครงสร้างผสานกับมุมมองว่าด้วยความยากจนที่ถูกผลิต (produced poverty) ยิ่งตอกย้ำชัดเจนว่าความยากจนในโลกปัจจุบันไม่ได้เกิดขึ้นจากปัจจัยภายในประเทศเท่านั้น แต่เป็นเพราะโครงสร้างระหว่างประเทศที่เอื้อให้ประเทศร่ำรวยและทุนโลกสามารถแสวงหาผลประโยชน์หรือขูดรีดกำไรจากทรัพยากรและแรงงานราคาถูกในประเทศยากจนได้โดยชอบธรรมผ่านระบบการค้าเสรี รวมถึงกรอบกติกาการปกป้องทรัพย์สินทางปัญญา (เช่น ข้อตกลง TRIPS ของ World Trade Organization) ระบบทรัพย์สินทางปัญญาระหว่างประเทศ ตลอดจนโครงสร้างการให้สินเชื่อและหนี้จากทั้งสถาบันกองทุนการเงินระหว่างประเทศ และธนาคารโลก เป็นต้น ซึ่งปฏิบัติการเหล่านี้มักถูกฉายภาพว่าเป็นกลไกการให้ความช่วยเหลือ แต่ในเชิงลึกแล้วล้วนเป็นกลไกที่ทำให้ประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายไม่สามารถแข่งขันได้อย่างเป็นธรรมในตลาดโลก อีกทั้งนำไปสู่ภาวะการสะสมทุนเพื่อสร้างความมั่งคั่งของประเทศร่ำรวยและการผลิตซ้ำเชิงโครงสร้างจากการถูกเอาเปรียบของประเทศยากจนอยู่เสมอ

ทั้งนี้หากพิจารณาผ่านข้อถกเถียงเกี่ยวกับความรับผิดชอบของประเทศร่ำรวยและสถาบันการเงินโลกจากอิทธิพลของกระโลกาภิวัตน์นำไปสู่การตั้งคำถามเชิงจริยธรรมว่าเราจะเรียกร้องความรับผิดชอบจากกลุ่มประเทศร่ำรวยตลอดจนสถาบันระหว่างประเทศได้อย่างไร หากพบว่าโครงสร้างของระบบโลกเป็นต้นเหตุของความอยุติธรรมที่แท้จริง ดังนั้นเพื่อแสวงหาคำตอบจากข้อคำถามดังกล่าวปอกเกจึงเสนอว่าระบบทรัพยากรโลกและสถาบันระดับโลกควรได้รับการออกแบบใหม่เพื่อให้เกิดความเสมอภาคมากขึ้น อีกทั้งต้องหาวิธีการลดผลกระทบของโครงสร้างที่กดทับประเทศชายขอบที่มีอยู่ให้คลี่คลายลง โดยแนวคิดนี้พัฒนามาจากข้อจำกัดของกรอบคิดแบบเสรีนิยมใหม่ที่มองว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจโดยรวมล้นไปถึงคนจน (trickle-down effect) แต่ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้เอง ปอกเกกลับเห็นว่าการเติบโตที่ไม่คำนึงถึงการกระจายทรัพยากรและอำนาจนั้นจะยังคงผลิตซ้ำความอยุติธรรมให้ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง แนวคิดดังกล่าวได้ถูกนำไปใช้เชื่อมโยงกับพันธกรณีสิทธิมนุษยชนในระดับนานาชาติผ่านมาตรการต่าง ๆ โดยเฉพาะอนุสัญญาในด้านสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น สิทธิในการมีชีวิต สิทธิในการเข้าถึงอาหารที่เพียงพอ สุขภาพ และการศึกษา เป็นต้น ซึ่งเงื่อนไขของความอยุติธรรมเชิงโครงสร้างที่ปอกเก อธิบายไว้จึงสามารถนำมาใช้เป็นกรอบวิพากษ์ต่อการออกแบบนโยบายโลกรูปแบบใหม่ที่คำนึงถึงสิทธิของประชาชนมากขึ้น โดยเฉพาะข้อเสนอการปฏิรูประบบภาษีระหว่างประเทศด้วยการจัดเก็บค่าธรรมเนียมการใช้ทรัพยากรโลกเพื่อจัดสรรให้กับประเทศยากจน ภายใต้แนวคิด global resources dividend ซึ่งสะท้อนถึงการรับรองสิทธิของทุกคนในโลกที่ควรได้รับส่วนแบ่งจากทรัพยากรที่ใช้ร่วมกัน เป็นต้น อย่างไรก็ตามแนวคิดเกี่ยวกับความอยุติธรรมเชิงโครงสร้าง ที่นำไปสู่การสร้างข้อเสนอทางออกความยากจนที่ถูกผลิต และความรับผิดเชิงศีลธรรมของประเทศร่ำรวยผ่านการปฏิรูประบบโลกเพื่อความเป็นธรรมนั้น เป็นการจุดประกายแนวทางการปฏิรูปเชิงโครงสร้างอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นภารกิจสำคัญของนักสิทธิ

Library and Learning, University of Phayao

มนุษยชน ที่ต้องอาศัยมุมมองวิพากษ์เบื้องหลังปรากฏการณ์อย่างรอบด้านรองรับข้อเสนอแนวทางการสร้างความเป็นธรรม ความเสมอภาคที่สามารถนำไปใช้ยกระดับคุณภาพของสิทธิด้านต่าง ๆ ของคนทุกกลุ่มได้จริง

3.4 ความเป็นธรรมในโลกาภิวัตน์: วิสัยทัศน์ทางเลือกจากเบื้องล่าง

กรอบการพิจารณาผลผลิตของปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัยสะท้อนเป้าหมายที่ทุกฝ่ายต่างปรารถนาคือการสร้างความเป็นธรรมให้เกิดขึ้นจริงในทุกมิติ พร้อมยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนให้สามารถอยู่รอดและอยู่ร่วมท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงจากอิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ โดยข้อเสนอนี้ถูกอธิบายผ่านกรอบปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนโดยกลไกจากเบื้องล่าง (bottom-up forces) ที่พยายามท้าทายและปรับเปลี่ยนระเบียบเศรษฐกิจโลกให้บรรลุเป้าหมายการสร้างความเป็นธรรมมากขึ้น อีกทั้งมุมมองที่มีต่อกระแสโลกาภิวัตน์ในฐานะพื้นที่ต่อรองต่อสู้ระหว่างกลุ่มทุน รัฐ และประชาสังคมที่ต่างเข้ามามีส่วนร่วมในการร่วมกำหนดความหมายของการพัฒนา และร่วมนิยามเชิงปฏิบัติการว่าด้วยสิทธิในบริบทร่วมสมัยภายใต้แนวคิดโลกภิวัตน์จากฐานล่าง หรือ Globalization-From-Below (Falk, 2001)

แม้ว่าในหลายทศวรรษที่ผ่านมาการขยายตัวของตลาดโลกและทุนข้ามชาติได้ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ทั้งในระดับท้องถิ่น ภูมิภาค และระดับโลก ซึ่งขบวนการเหล่านี้ไม่ได้ต่อต้านหรือปฏิเสธกระแสโลกาภิวัตน์โดยสิ้นเชิง แต่เรียกร้องโลกาภิวัตน์อีกแบบหนึ่งที่ตั้งอยู่บนหลักการของสิทธิมนุษยชน ความยั่งยืน และความเสมอภาคที่นำไปใช้ได้จริง เช่น เครือข่ายแรงงานข้ามชาติที่เรียกร้องการคุ้มครองสิทธิแรงงานข้ามพรมแดน ขบวนการเกษตรกรรายย่อยที่ต่อสู้กับการผูกขาดเมล็ดพันธุ์และที่ดินของบรรษัทเกษตรข้ามชาติ ตลอดจนการเคลื่อนไหวของชนพื้นเมืองที่ปกป้องสิทธิในที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น โดยการเคลื่อนไหวเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าความเป็นธรรมในโลกาภิวัตน์ไม่ได้เกิดจากกลไกตลาดโดยอัตโนมัติ แต่ต้องอาศัยการจัดตั้ง ต่อรอง และการสร้างเครือข่ายระดับโลกที่มีพลังเพียงพอในการดำเนินงานอย่างเป็นระบบ ขณะที่ในระดับนโยบายเกี่ยวกับระเบียบการค้าเสรีที่เคยเน้นการเปิดตลาดและการคุ้มครองการลงทุนเป็นหลักต้องถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางถึงผลกระทบ เพื่อทบทวนแนวทางสร้างกรอบสิทธิมนุษยชนให้เป็นจริงมากขึ้นผ่านกลไกของสถาบันระหว่างประเทศในรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่การที่องค์การสหประชาชาติได้พัฒนาหลักการธุรกิจกับสิทธิมนุษยชนบนฐานแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน หรือที่บางประเทศและเครือข่ายประชาสังคมผลักดันให้ข้อตกลงทางการค้ามีบทบัญญัติคุ้มครองแรงงานที่ชัดเจน รวมถึงการสร้างมาตรการคุ้มครองด้านสิ่งแวดล้อมเพื่อขับเคลื่อนสิทธิชุมชนอย่างชัดเจน ด้วยข้อเสนอดังกล่าวจึงนำไปสู่การแสวงหาแนวใหม่ในการออกแบบแนวคิดโลกาภิวัตน์ทางเลือก (alter-globalization) หรือแนวทางที่สามของกระแสโลกาภิวัตน์ (Colin, 2025) ซึ่งอยู่ระหว่างแนวคิดกระแสหลัก กับแนวคิดที่ต่อต้านโลกาภิวัตน์แบบเสรีนิยมใหม่ (เน้นกำไรสูงสุดและทุนนิยมสุดขั้ว) ที่เน้นการกระจายความมั่งคั่งอย่างเป็นธรรม การคุ้มครองสิทธิมนุษยชน และการปกป้องสิ่งแวดล้อมมากกว่าการปล่อยให้ตลาดเสรีควบคุมทุกมิติ ภายใต้ประเด็นว่าด้วยข้อเสนอการสร้างความเป็นธรรมในโลกาภิวัตน์นี้จึงจะมุ่งสำรวจว่าความเป็นธรรมในโลกาภิวัตน์สามารถถูกจินตนาการและสร้างขึ้นใหม่ได้อย่างไร ผ่านปฏิบัติการเคลื่อนไหวจากกรณีศึกษากลไกระดับฐานรากที่สำคัญดังนี้

3.4.1 การเคลื่อนไหวของแรงงานข้ามชาติ เกษตรกรรายย่อย และชนพื้นเมือง

สืบเนื่องจากกระแสโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้น ได้ส่งผลให้เกิดการตื่นตัวเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายทุน สินค้า และเทคโนโลยีเกิดขึ้นอย่างเสรีมากขึ้น ขณะที่แรงงานรายย่อย เกษตรกร และชนพื้นเมืองกลับเผชิญข้อจำกัดเชิงโครงสร้างที่ลึกซึ้งทั้งจากกติกาการค้าเสรี การผูกขาดทรัพยากรโดยบรรษัทข้ามชาติ และนโยบายพัฒนาที่เน้นการเติบโตเชิงปริมาณมากกว่าความเป็นธรรม เป็นต้น ซึ่งผลกระทบดังกล่าวนำไปสู่การก่อรูปของกลุ่มที่ได้รับผลกระทบที่รวมตัวกันในลักษณะของขบวนการเคลื่อนไหวต่อสู้ ซึ่งสะท้อนปฏิบัติการสร้างอำนาจต่อรอง

Library and Learning, University of Phayao

และท้าทายระเบียบเศรษฐกิจโลกแบบเดิม ซึ่งการเคลื่อนไหวเหล่านี้ไม่ได้ถูกจำกัดอยู่ในระดับท้องถิ่นเท่านั้น แต่มีการเชื่อมโยงเครือข่ายข้ามพรมแดนอย่างกว้างขวาง และขยายตัวเป็นกลไกโลกาภิวัตน์จากฐานล่าง (globalization from below) ที่สร้างพื้นที่ทางการเมืองใหม่ในรูปแบบต่าง ๆ ผ่านกรณีศึกษาสำคัญ ได้แก่

1) กรณีศึกษาผ่านปฏิบัติการเคลื่อนไหวของกลุ่มแรงงานข้ามชาติ ภายใต้ประเด็นถกเถียงนี้นับว่าเป็นผลเนื่องจากโลกาภิวัตน์ทำให้แรงงานจำนวนมากต้องเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนเพื่อแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจ แต่ในขณะเดียวกันแรงงานข้ามชาติเหล่านี้กลับอยู่ในสถานะเปราะบางทั้งด้านสถานะทางกฎหมาย การคุ้มครองแรงงาน และการเข้าถึงสวัสดิการพื้นฐาน สอดคล้องกับรายงานโดยองค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO, 2021) ที่ระบุว่าแรงงานข้ามชาติส่วนใหญ่มักต้องทำงานในภาคเศรษฐกิจที่มีความเสี่ยงสูง เช่น ก่อสร้าง ประมง เกษตรกรรม และงานดูแล ซึ่งนอกจากเผชิญสภาพการจ้างงานไม่มั่นคงแล้ว ยังเสี่ยงต่อการละเมิดสิทธิในรูปแบบต่าง ๆ อยู่เสมอ ดังนั้นเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวเครือข่ายแรงงานข้ามชาติจึงได้เสนอจัดตั้งสหภาพแรงงานข้ามพรมแดนและองค์กรภาคประชาสังคมเพื่อเรียกร้องสิทธิขั้นพื้นฐาน ครอบคลุมค่าจ้างที่เป็นธรรม การคุ้มครองแรงงาน การไม่เลือกปฏิบัติ และสิทธิในการรวมกลุ่ม ซึ่งปรากฏการณ์นี้ได้ขยายผลไปสู่เครือข่ายรณรงค์ของสหภาพแรงงานในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ผลักดันให้มีการรับรองมาตรฐานแรงงานตามอนุสัญญาขององค์การแรงงานระหว่างประเทศ เพื่อแสดงออกถึงข้อเรียกร้องเกี่ยวกับสิทธิและสวัสดิการขั้นพื้นฐานที่แรงงานควรได้รับอย่างเป็นธรรม เป็นการแสดงออกที่พยายามสะท้อนบทบาทใหม่จากการเป็นเพียงผู้รับผลกระทบไปสู่พลังจากก่อตัวภายใต้ปฏิบัติการผู้สร้างเครือข่ายอำนาจใหม่ในระดับภูมิภาคและระดับโลก

2) กรณีศึกษาผ่านปฏิบัติการเคลื่อนไหวของกลุ่มเกษตรกรรายย่อย กล่าวได้ว่ากลุ่มเกษตรกรรายย่อยมักเผชิญแรงกดดันจากระบบเกษตรเชิงอุตสาหกรรมผ่านกลไกต่าง ๆ จากทุนข้ามชาติทั้งจากการผูกขาดสินค้าเกษตรกรรมโดยบรรษัทข้ามชาติ และนโยบายการค้าเสรีที่เปิดตลาดสินค้าเกษตรอย่างไม่สมดุล ดังนั้นการลดภาษีสินค้าเกษตรตลอดจนการอุดหนุนของประเทศพัฒนาแล้วมักทำให้เกษตรกรรายย่อยในประเทศกำลังพัฒนาแข่งขันได้ยาก จากผลกระทบดังกล่าวจึงเกิดปฏิบัติการเครือข่ายเกษตรกรระดับโลกที่สำคัญ เช่น La Via Campesina หรือขบวนการเครือข่ายชาวนาสากล ซึ่งก่อตั้งในปี ค.ศ. 1993 ที่ถือว่ามีบทบาทสำคัญในการผลักดันแนวคิดอธิปไตยทางอาหาร (food sovereignty) โดยเรียกร้องให้ชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิในการกำหนดนโยบายการผลิตอาหาร การจัดการที่ดิน และการใช้เมล็ดพันธุ์ของตนเอง เป็นต้น ซึ่งถือเป็นการจุดประกายแนวทางเคลื่อนไหวที่มีบทบาทสำคัญในระยะต่อมา ต่อมาปี ค.ศ.2018 สมัชชาใหญ่แห่งองค์การสหประชาชาติได้ให้การรับรองปฏิญญาว่าด้วยสิทธิของชาวนาและผู้ทำงานในชนบท (UNDROP) ซึ่งสะท้อนความสำเร็จของการเคลื่อนไหวภาคประชาชนที่ยาวนานหลายทศวรรษ ปฏิญญาดังกล่าวรับรองสิทธิในการเข้าถึงที่ดิน เมล็ดพันธุ์ น้ำ และทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนสิทธิในการมีส่วนร่วมกำหนดนโยบายเกษตรกรรมมากขึ้น เป็นต้น (ปิโยรส ปานยงค์, 2565) จากบริบทดังกล่าวสะท้อนชัดเจนว่าปฏิบัติการเคลื่อนไหวของเกษตรกรรายย่อยจึงใช่เพียงการต่อสู้เพื่อรายได้ เท่านั้นแต่เป็นการยกระดับปฏิบัติการปกป้องระบบนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพ และวัฒนธรรมท้องถิ่นอันเป็นผลจากแรงกดดันของทุนโลกที่สำคัญ

3) กรณีศึกษาผ่านปฏิบัติการเคลื่อนไหวของกลุ่มชนพื้นเมือง สืบเนื่องจากการเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ที่ปฏิเสธไม่ได้ว่าส่งผลกระทบต่อสิทธิของกลุ่มชนพื้นเมืองทั่วโลกที่ได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงจากโครงการพัฒนาต่าง ๆ เช่น เหมืองแร่ ถ่านหิน เขื่อน พลังงาน และอุตสาหกรรมสกัดทรัพยากร ซึ่งมักได้รับการสนับสนุนจากทุนข้ามชาติและรัฐ การสูญเสียที่ดินและทรัพยากรนำไปสู่การสูญเสียอัตลักษณ์ วัฒนธรรม และวิถีชีวิต จนนำมาซึ่งข้อเสนอการสร้างกรอบสิทธิสากลผ่านปฏิญญาสหประชาชาติว่าด้วยสิทธิชนพื้นเมือง (UNDRIP) ที่รับรองโดยองค์การสหประชาชาติ ในปี ค.ศ.2007 ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการให้สิทธิของชนพื้นเมืองที่จะกำหนดแนวทางดำเนินชีวิตได้โดยได้รับการคุ้มครองไม่ให้ถูกละเมิดอัตลักษณ์และวัฒนธรร ผ่านกรอบการให้

Library and Learning, University of Phayao

ความยินยอมโดยเสรี ล่วงหน้า และโดยรู้ข้อมูล (Free, Prior and Informed Consent: FPIC) ก่อนการดำเนินโครงการพัฒนาใด ๆ ในพื้นที่ของตนอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อปกป้องคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมอันเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานในการธำรงไว้ซึ่งอัตลักษณ์เฉพาะ อย่างไรก็ตามด้วยปฏิบัติการเคลื่อนไหวของกลุ่มเครือข่ายชนพื้นเมืองระดับโลกที่สำคัญ เช่น International Indigenous Peoples Forum on Climate Change ซึ่งได้สะท้อนพลังในการเข้าไปมีบทบาทในเวทีเจรจาด้านสิ่งแวดล้อมและภูมิอากาศระดับโลก เพื่อเรียกร้องให้การพัฒนาที่ยั่งยืนเคารพสิทธิและภูมิปัญญาท้องถิ่นเชิงประจักษ์ (IHRB, 2022)

อย่างไรก็ตามหากพิจารณาข้อสังเกตผ่านลักษณะร่วมของปฏิบัติการเคลื่อนไหวจากเบื้องล่าง พบว่าแม้กลุ่มแรงงานข้ามชาติ เกษตรกรรายย่อย และชนพื้นเมืองจะมีบริบทแตกต่างกัน แต่มีลักษณะร่วมสำคัญได้แก่ การสร้างเครือข่ายข้ามพรมแดนเพื่อต่อรองกับทุนและรัฐ การใช้กรอบสิทธิมนุษยชนเป็นเครื่องมือทางการเมือง การผลักดันแนวคิดกระแสโลกาภิวัตน์ทางเลือก เช่น อธิปไตยทางอาหาร สิทธิแรงงานสากล และการพัฒนาที่ยั่งยืน การเชื่อมโยงการต่อสู้ระดับท้องถิ่นกับเวทีนโยบายระดับโลกเป็นต้นนั้นตอกย้ำว่าแนวทางปฏิบัติการเคลื่อนไหวเหล่านี้ไม่ได้เพียงตอบโต้ผลกระทบของโลกาภิวัตน์ แต่พยายามกำหนดกติกาใหม่ที่มีการผสานการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบของปฏิบัติการเคลื่อนไหวเพื่ออยู่รอดและอยู่ร่วมสู่การบรรลุเป้าหมายการสร้างความเป็นธรรมให้กับโลกที่ควรจะเป็น ดังนั้นอาจสังเคราะห์ข้อสรุปผ่านกรณีศึกษาข้างต้นทั้งสามกรณีครอบคลุมกลุ่มแรงงานข้ามชาติ เกษตรกรรายย่อย และชนพื้นเมืองต่างสะท้อนว่าโลกาภิวัตน์ไม่ใช่กระบวนการที่ขับเคลื่อนโดยทุนและรัฐเท่านั้น แต่ยังเป็นพื้นที่ต่อรองที่ภาคประชาชนสามารถช่วงชิงความชอบธรรมในการสร้างอำนาจทางการเมืองใหม่ผ่านการจัดตั้งเครือข่ายข้ามพรมแดน บนฐานการอ้างอิงกรอบสิทธิมนุษยชน และการผลักดันนโยบายทางเลือกจากเบื้องล่าง ตอกย้ำเป้าหมายผ่านจุดยืนสำคัญของขบวนการเหล่านี้ถือเป็นรากฐานสำคัญของข้อสนับสนุนว่าด้วยวิสัยทัศน์ทางเลือกจากเบื้องล่างที่มุ่งสร้างความเป็นธรรมในโลกาภิวัตน์โดยตั้งอยู่บนหลักของสิทธิ ความเสมอภาค และการมีส่วนร่วมของผู้ได้รับผลกระทบโดยตรงอีกทั้งนำไปสู่การขยายผลในบริบทอื่นได้อย่างหลากหลายอีกด้วย

3.4.2 ความพยายามสร้างข้อตกลงทางการค้าแบบมีสิทธิมนุษยชนเป็นศูนย์กลาง

ปฏิเสธไม่ได้ว่าในบริบทโลกาภิวัตน์ตั้งแต่ก้าวเข้าสู่ยุคศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา ข้อตกลงทางการค้า (trade agreements) แบบดั้งเดิมที่เน้นการเปิดเสรีการค้า การลดอุปสรรคภาษี และการคุ้มครองการลงทุนมักนำไปสู่การลิดรอนสิทธิมนุษยชนในมิติต่าง ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม รวมทั้งขยายผลต่อการสร้างแรงกดดันต่อสวัสดิการแรงงาน และส่งผลให้กลไกดำเนินการเพื่อคุ้มครองสิทธิการดำรงชีวิตของผู้ประชาชนในประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่ต้องตกอยู่ในฐานะที่ไม่มีพลังเพียงพอในการต่อรองเพื่อคานดุลกับอิทธิพลของตลาดโลกได้ (Stiglitz, 2002) แม้ว่าได้เกิดกระแสเคลื่อนไหวจากภาคประชาสังคม นักวิชาการ และรัฐบาลในประเทศกำลังพัฒนาพยายามมีส่วนร่วมในการออกแบบและเสนอข้อตกลงทางการค้าด้วยแนวทางใหม่ที่เน้นการให้ความสำคัญกับหลักสิทธิมนุษยชนมากขึ้น ด้วยการผสานมาตรการคุ้มครองสิทธิและมาตรฐานแรงงานภาคบังคับไว้ในกติกาการค้า การลงทุนทั้งระดับภูมิภาคและทวิภาคีต่าง ๆ อยู่เสมอ

อย่างไรก็ตามความเป็นไปได้ในการสร้างข้อตกลงทางการค้าที่เน้นหลักสิทธิมนุษยชนเป็นศูนย์กลางนั้นจำเป็นที่ทุกฝ่ายต้องทบทวนผลกระทบที่เกิดขึ้นตลอดหลายทศวรรษที่ผ่านมาจากการเปิดเสรีการค้า เช่น การลดทอนค่าจ้างและมาตรฐานแรงงานเมื่อแรงงานต้องแข่งขันกับตลาดโลก ความอ่อนแอของกฎ และระเบียบภาคสาธารณะเพื่อดึงดูดการลงทุน ตลอดจนการขาดมาตรการคุ้มครองสิทธิของปัจเจกและชุมชนชายขอบจากผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพนั้น นักวิชาการและนักเคลื่อนไหวต่างให้ความคิดเห็นตรงกันว่ากติกาการค้าแบบเดิมไม่เพียงพอที่จะคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในยุคโลกาภิวัตน์ โดยเฉพาะแรงงานและผู้บริโภคถูกวางในสถานะเปราะบางมากขึ้นเมื่อรัฐต้องแข่งขันด้านต้นทุนเพื่อตอบสนองต่อทุนข้ามชาติ (Harvey, 2005) ด้วย

Library and Learning, University of Phayao

เหตุนี้แนวคิดข้อเสนอเรื่องการปรับข้อตกลงทางการค้าให้มีความยืดหยุ่นและคำนึงถึงผลกระทบต่อหลักการสิทธิมนุษยชนไว้ ซึ่งข้อเสนอนี้มีแนวโน้มที่จะได้รับการผลักดันเป็นวาระสำคัญระหว่างประเทศ ตลอดจนกระตุ้นกลไกทุกระดับที่ช่วยสร้างกรอบปฏิบัติด้านสิทธิมนุษยชนที่ระบุไว้ในเงื่อนไขข้อตกลงทางการค้า ดังนี้

1) ข้อตกลงการค้าและความร่วมมือของสหภาพยุโรป กล่าวคือสหภาพยุโรป (EU) ถือเป็นหนึ่งในตัวแสดงสำคัญที่สนับสนุนแนวคิดนี้ โดยปรากฏผ่านระเบียบข้อตกลงการค้ากับหลายประเทศที่ได้รวมบทบัญญัติด้านสิทธิแรงงาน สิทธิสิ่งแวดล้อม และสิทธิมนุษยชนไว้ เช่น ในหมวดว่าด้วยการค้าและการพัฒนาที่ยั่งยืนในข้อตกลงการค้าเสรี (FTA) ของสหภาพยุโรป มีเป้าหมายเพื่อปกป้องสิ่งแวดล้อม และส่งเสริมสิทธิแรงงานควบคู่ไปกับการเติบโตทางเศรษฐกิจ หรือ EU Trade and Sustainable Development Chapters (TSD) ผ่านข้อตกลงการค้า EU–โคลอมเบีย/เปรูที่กำหนดให้คู่สัญญาต้องเคารพและบังคับใช้ข้อบังคับด้านแรงงานระหว่างประเทศและการยึดหลักอนุสัญญาแรงงานโดยองค์การแรงงานระหว่างประเทศ (Eurostat, 2013) กล่าวคือ ภายใต้บทบัญญัตินี้รวมกลไกส่งเสริมและคุ้มครองกรอบสิทธิมนุษยชนในด้านต่าง ๆ เช่น การคุ้มครองสิทธิสหภาพแรงงาน การคุ้มครองแรงงานเด็กและแรงงานบังคับ รวมทั้งการดำเนินการเพื่อให้เป็นไปตามมาตรฐานที่ตกลงกันไว้ในรูปแบบที่เหมาะสมกับบริบทตามสถานการณ์ ซึ่งกลไกดังกล่าวถือเป็นการเปลี่ยนจากการคุ้มครองแบบตนเองภายในประเทศ มาเป็นกติการะหว่างประเทศเชิงบังคับทางการค้าอย่างมีนัยสำคัญ

2) ข้อตกลงการค้าแบบทวิภาคีที่รวมสิทธิ กล่าวคือ ข้อตกลงการค้าทวิภาคีหลายฉบับในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ได้เริ่มทำการทบทวนและรวบรวมบทบัญญัติด้านแรงงานและสิทธิมนุษยชนเข้ากับสาระหลักของข้อตกลง เช่น US–Japan Trade Agreement ด้วยกลไกสำคัญคือข้อกำหนดให้มีมาตรการคุ้มครองแรงงานและระบบตรวจสอบในการปฏิบัติตามข้อบังคับแรงงานที่เข้มงวดมากขึ้น เพื่อให้การค้าดำเนินไปพร้อมกับรักษามาตรฐานสิทธิมนุษยชน (USTR, 2019) นอกจากนี้ยังมีกำหนดแนวทางให้มีการรวมบทบัญญัติด้านการคุ้มครองแรงงานและสิ่งแวดล้อมที่สามารถบังคับใช้ได้ไว้ด้วย โดยลักษณะเด่นของข้อตกลงเหล่านี้คือการพยายามสร้างเครื่องมือบังคับใช้ได้จริงมากกว่าที่จะเป็นเพียงการประกาศหรือหลักการบัญญัติไว้ทั่วไปเท่านั้น

อย่างไรก็ตามการปรับข้อตกลงทางการค้าจากสองกรณีตัวอย่างข้างต้น ถือเป็นก้าวสำคัญในการสร้างกรอบดำเนินงานตามหลักสิทธิมนุษยชนที่ชัดเจน ซึ่งสะท้อนความพยายามในการผสานสิทธิมนุษยชนไว้ในข้อตกลงการค้านำมาสู่กลไกการตรวจสอบและการบังคับใช้ใหม่ที่เป็นไปตามกรอบดำเนินการมากขึ้น เช่น การจัดตั้งคณะกรรมการตรวจติดตามที่ประกอบด้วยตัวแทนจากฝ่ายรัฐบาลและภาคประชาสังคม ระบบการร้องเรียนของแรงงานหรือองค์กรสิทธิมนุษยชน รวมทั้งมาตรการตอบโต้ทางการค้าที่สามารถใช้งานได้เมื่อหนึ่งฝ่ายไม่ปฏิบัติตามข้อกำหนด เป็นต้น ถือเป็นแนวทางสำคัญในการบังคับใช้มาตรการคุ้มครองสิทธิด้านแรงงานและสิทธิไว้ในข้อตกลงการค้าทำให้เกิดความคาดหวังที่จะขยายไปสู่การส่งเสริมสิทธิมนุษยชนให้ครอบคลุมในหลายมิติในอนาคต ซึ่งสะท้อนถึงแนวโน้มที่ดีเกี่ยวกับประเด็นสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัยภายใต้อิทธิพลของตลาดโลกว่าการค้าเสรีไม่ควรแยกออกจากความเคารพสิทธิมนุษยชน (Elms and Low, 2016)

ทั้งนี้แม้ว่ากลไกบังคับใช้หลักสิทธิมนุษยชนในปัจจุบันอาจยังไม่แพร่หลาย และบางครั้งบทบัญญัติสิทธิมนุษยชนที่ระบุไว้ในข้อตกลงทางการค้ายังอ่อนกำลังอยู่ อันเนื่องมาจากไม่สามารถบังคับได้เทียบเท่ากับบทบัญญัติอื่นในข้อตกลงการค้า นับเป็นข้อถกเถียงสำคัญที่ต้องแสวงหาแนวทางเหมาะสมเกี่ยวกับการพัฒนาข้อตกลงทางการค้าที่ยึดหลักการสิทธิมนุษยชนอย่างเคร่งครัดซึ่งคาดว่าจะเกิดขึ้นในจริงในบริบทโลกาภิวัตน์ (Aaronson, 2003) นอกจากนี้แม้ข้อตกลงทางการค้ารูปแบบใหม่จะมีความก้าวหน้าในเชิงนโยบายมากขึ้น แต่ก็ต้องเผชิญกับข้อจำกัดสำคัญอยู่เสมอ เช่น แนวทางการปรับดุลอำนาจระหว่างเศรษฐกิจและสิทธิมนุษยชนให้มีความยืดหยุ่นนั้น อาจส่งผลให้ประเทศที่ต้องการดึงดูดการลงทุนอาจไม่เต็มใจให้ความสำคัญกับมาตรฐานแรงงานเทียบเท่ากับมาตรการส่งเสริมการค้า นอกจากนี้ปัญหาด้านการบังคับใช้ที่ระบุไว้ในข้อตกลงอาจยังเป็น

Library and Learning, University of Phayao

ลักษณะของมาตรการขอความร่วมมือมากกว่าข้อบังคับที่ต้องดำเนินการจริงทำให้การบังคับใช้จริงจึงไม่ชัดเจน ขณะเดียวกันช่องว่างของกฎหมาย ซึ่งเป็นผลจากการตีความว่าบทบัญญัติด้านสิทธิมนุษยชนอาจขัดแย้งกับเป้าหมายทางการค้าจนอาจส่งผลเสียต่อทุนขนาดใหญ่ ตลาดโลกหรือกลไกเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่มากกว่าส่งผลดี เป็นต้น ข้อจำกัดเหล่านี้สะท้อนว่าการผสานหลักการสิทธิมนุษยชนเข้ากับข้อตกลงการค้าในกระแสโลกาภิวัตน์ถือเป็นเรื่องที่ซับซ้อนอย่างมาก อีกทั้งอาจกระทบต่อโครงสร้างระบบเศรษฐกิจการเมืองโลกและมิติด้านกฎหมายระหว่างประเทศ อย่างไรก็ตามความพยายามสร้างข้อตกลงทางการค้าที่มีสิทธิมนุษยชนเป็นฐานดำเนินการนั้นได้สะท้อนแนวโน้มการเปลี่ยนระเบียบเศรษฐกิจโลกไปในทิศทางที่ดีขึ้น จากเดิมที่เน้นเพียงการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจผ่านช่องขยายการค้าเป็นสำคัญไปสู่การคำนึงถึงผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน ซึ่งความคิดนี้ช่วยผลักดันให้มาตรฐานแรงงาน สิทธิมนุษยชน และมาตรการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมถูกให้ความสำคัญอย่างเป็นรูปธรรม ตอกย้ำชัดเจนว่าการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธินี้เป็นการจุดประกายให้กับกลุ่มแรงงาน กลุ่มภาคประชาสังคม ตลอดจนกลุ่มนักวิชาการที่ต่างเชื่อว่าประชาคมโลกสามารถสร้างกติกาการค้าที่ยุติธรรมควบคู่กับการดำเนินตามกรอบมนุษยธรรมได้จริง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการรื้อสร้างนิยามใหม่ให้กับแนวคิดโลกาภิวัตน์ทางเลือกที่สอดรับกับกลไกสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัย

3.4.3 แนวคิดโลกาภิวัตน์ทางเลือก (alter-globalization) สู่เศรษฐกิจความเป็นธรรม

ทั้งนี้กรอบวิพากษ์โลกาภิวัตน์แบบเสรีนิยมใหม่ที่เน้นการเปิดเสรีตลาด การคุ้มครองการลงทุน และการสะสมทุนข้ามชาติ ถือเป็นเงื่อนไขสำคัญในการสรรค์สร้างแนวคิดว่าด้วยโลกาภิวัตน์ทางเลือก (alter-globalization) ซึ่งก่อรูปจากปฏิบัติการเคลื่อนไหวผ่านกลุ่มขบวนการทางสังคมที่พยายามนำเสนอโลกาภิวัตน์ในมุมมองใหม่ที่ตั้งอยู่บนหลักความเป็นธรรม และสอดคล้องกับประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจรองรับการวางรากฐานสิทธิมนุษยชนอย่างมั่นคง ขณะเดียวกันหากวิเคราะห์บริบทของโลกาภิวัตน์ทางเลือกที่แตกต่างจากกระแสต่อต้านโลกาภิวัตน์ หรือ anti-globalization นั้น เพราะไม่ได้มุ่งต่อต้านกระแสการเชื่อมโยงระหว่างประเทศ แต่พยายามออกแบบกลไกภายใต้นิยามใหม่ว่า “อีกโลกหนึ่งที่เป็นไปได้” หรือ “another world is possible” (Global Coalition for Social Protection Floors, 2015) โดย World Social Forum เพื่อใช้เป็นพื้นที่ต่อสู้ ต่อรอง รวมทั้งแลกเปลี่ยนแนวคิดและยุทธศาสตร์การดำเนินงานของกลไกภาคประชาสังคมทั่วโลก ดังนั้นให้เพื่อบรรลุเป้าหมายดังกล่าวจึงต้องทำความเข้าใจกรอบแนวคิดระหว่างโลกาภิวัตน์ทางเลือก (alter-globalization) และเศรษฐกิจความเป็นธรรม (fair economy) ในฐานะที่เป็นการผสานสองกระแสหลักรองรับการตอบโต้ผลกระทบเชิงลบจากโลกาภิวัตน์แบบเสรีนิยมใหม่ โดยมุ่งเน้นไปที่การสร้างระบบโลกที่มีหัวใจเป็นคน และสิ่งแวดล้อม มากกว่าเน้นกำไรแบบเดิม (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2564)

อย่างไรก็ตามหากพิจารณาจุดยืนโลกาภิวัตน์ทางเลือก ในฐานะภาพสะท้อนกลุ่มขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมระดับโลกที่ไม่ได้ปฏิเสธการเชื่อมต่อกันของโลก แต่ปฏิเสธรูปแบบที่เป็นอยู่ในปัจจุบันซึ่งถูกครอบงำด้วยกลุ่มทุนและบรรษัทข้ามชาติ โดยกำหนดกรอบดำเนินงานบนฐานของการกระจายอำนาจการตัดสินใจจากองค์กรระหว่างประเทศต่าง ๆ เช่น องค์การการค้าโลก กองทุนการเงินระหว่างประเทศ รวมถึงธนาคารโลก กลับคืนสู่ชุมชน อันมีผลทำให้ชุมชน/กลุ่มคนได้รับการคุ้มครองตามหลักสิทธิมนุษยชน สิทธิแรงงาน ตลอดจนสิทธิปกป้องความหลากหลายทางวัฒนธรรม ขณะเดียวกันการปฏิบัติการทางความคิดผ่านนิยามของเศรษฐกิจความเป็นธรรม คือฉากทัศน์หรือแนวคิดการจัดการทรัพยากรและการผลิตที่มุ่งเส่งเสริมความยุติธรรมในทุกห่วงโซ่อุปทาน โดยเฉพาะการส่งเสริมระบบการค้าที่เป็นธรรม และการลดความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้าง โดยเน้นผู้รับผลประโยชน์ไปที่เกษตรกรหรือผู้ผลิตรายย่อยที่ต้องได้รับค่าตอบแทนตามต้นทุนแท้จริง และขยายผลไปสู่การออกมาตรการการยกเลิกการใช้แรงงานเด็กหรือแรงงานทาส และการผลิตที่เป็นมิตรต่อระบบนิเวศ เป็นต้น ทั้งนี้จุดยืนของกระแนวคิดสำคัญของทั้งสองแนวคิด สามารถจำแนกรายละเอียดดังตารางที่ 3.2

Library and Learning, University of Phayao

ตารางที่ 3.2 เปรียบเทียบจุดยืนระหว่างแนวคิดโลกาภิวัตน์ทางเลือก และเศรษฐกิจความเป็นธรรม

ประเด็นเปรียบเทียบ	โลกาภิวัตน์ทางเลือก (alter-globalization)	เศรษฐกิจความเป็นธรรม (fair economy)
ระดับการมองปัญหา	มองในเชิงโครงสร้าง การเมือง และนโยบายระดับมหภาค	มองในเชิงกลไกการตลาด ห่วงโซ่การผลิตและการบริโภค
เป้าหมายสำคัญ	เปลี่ยนระเบียบโลกและลดอำนาจบรรษัทข้ามชาติ	สร้างระบบการค้าที่เท่าเทียมและยั่งยืนสำหรับรายย่อย
ตัวแสดงหลัก	ภาคประชาสังคม, กลุ่มเอ็นจีโอ, สหภาพแรงงาน	สหกรณ์, วิสาหกิจชุมชน, ผู้บริโภคที่ตื่นรู้
วิธีการ/ปฏิบัติการ	การประท้วง, การรณรงค์เชิงนโยบาย, การสร้างเครือข่ายระดับโลก	การรับรองมาตรฐาน (certification), การกำหนดราคากลาง, การสนับสนุนสินค้าชุมชน

ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่าแนวคิดโลกาภิวัตน์ทางเลือกนั้น ศัยการประกอบสร้างจากหลายสำนักความคิด ประกอบด้วย เศรษฐศาสตร์การเมืองแบบวิพากษ์ ทฤษฎีความยุติธรรมเชิงกระจาย (distributive justice) แนวคิดสิทธิมนุษยชนสากล รวมทั้งแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ฯลฯ ด้วยกรอบมโนทัศน์ดังกล่าวสอดรับกับข้อเสนอของโบอาเวนตูรา เดอ ซูซา ซานโตส ผ่านผลงานเรื่อง “Epistemologies of the South Justice Against Epistemicide” ที่เสนอมุมมองเกี่ยวกับโลกาภิวัตน์ทางเลือกว่ามีการผสมกลมกลืนกันระหว่างแนวคิดโลกาภิวัตน์จากเบื้องบน (hegemonic globalization) กับแนวคิดโลกาภิวัตน์จากเบื้องล่าง (counter-hegemonic globalization) สะท้อนผ่านพื้นที่การต่อสู้ ต่อรองทางสังคมที่เปิดโอกาสให้กลุ่มชายขอบเข้ามากำหนดกติกาใหม่ (Santos, B. de S., 2014) สอดคล้องกับโจเซฟ อี.สติกลิตซ์ นักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบลที่ได้วิจารณ์สถาบันการเงินระหว่างประเทศว่าขาดความโปร่งใสและมีอคติทางอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ พร้อมเสนอให้ปฏิรูปกติกาเศรษฐกิจโลกใหม่ที่คำนึงถึงความเป็นธรรมและตระหนักถึงผลกระทบทางสังคมมากขึ้น จากมุมมองดังกล่าวช่วยขยายกรอบแนวคิดโลกาภิวัตน์ทางเลือกให้มีความชัดเจนและสะท้อนความเป็นไปได้ที่จะนำไปสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมในหลายพื้นที่ของกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย (Stiglitz, 2002)

ขณะที่แนวคิดเศรษฐกิจความเป็นธรรม ถือว่าเป็นส่วนขยายญาณทัศนะของแนวคิดโลกาภิวัตน์ทางเลือกปรับใช้ในการจัดระเบียบเศรษฐกิจโลกใหม่ให้สอดคล้องตามหลักการความเสมอภาค ความยั่งยืน และความรับผิดชอบสังคมให้ชัดเจนยิ่งขึ้นผ่านความหลากหลายของกลไกปฏิบัติการสำคัญ เช่น การกระจายรายได้และทรัพยากรอย่างเป็นธรรม โดยมีเป้าหมายลดความเหลื่อมล้ำผ่านนโยบายภาษีก้าวหน้า การคุ้มครองแรงงาน และการประกันสวัสดิการสังคมอย่างเป็นระบบ นอกจากนี้กลไกการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนฐานรากที่พึ่งพาตนเองได้ด้วยการสนับสนุนวิสาหกิจชุมชน สหกรณ์ที่เลือกกำหนดกิจกรรมเศรษฐกิจรูปแบบทางเลือก เช่น ว่าด้วยเศรษฐกิจแบ่งปัน (solidarity economy) ซึ่งเน้นความร่วมมือมากกว่าการแข่งขัน นอกจากนี้ผลิตภาพจากการค้าเป็นธรรม ซึ่งอาศัยเครือข่ายองค์กรไม่แสวงหากำไรระดับโลก เช่น Fairtrade International ซึ่งถือเป็นองค์กรที่ถูกจัดตั้งขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสนับสนุนราคาสินค้าที่เป็นธรรมต่อเกษตรกรรายย่อย อีกทั้งกำหนดมาตรฐานแรงงานในประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายให้ได้รับค่าจ้างที่เป็นธรรม ขณะเดียวกันได้สร้างมาตรฐานความปลอดภัยในการทำงานของแรงงานอย่างเป็นระบบ ในขณะที่กลไกการจัดการสิ่งแวดล้อมด้วยผการบูรณาการแนวคิดเศรษฐกิจสีเขียวและการพัฒนาอย่างยั่งยืน ขององค์การสหประชาชาติที่นำไปสู่การดำเนินงานความสอดคล้องกับกรอบเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) เป็นต้น

Library and Learning University of Phayao

อย่างไรก็ตามกรอบแนวคิดทั้งสองมิติข้างต้นอาจมีความแตกต่างกันในด้านเป้าหมายหลัก รวมถึงองค์ประกอบปลีกย่อยอื่นอยู่บ้าง แต่หากนำกลไกมาผสานกันแล้วพบว่าสามารถสังเคราะห์โมเดลที่ผู้เขียนให้นิยามว่าเศรษฐกิจที่ยั่งยืนจากฐานรากสู่สากล ซึ่งมีปัจจัยสำคัญที่จะช่วยยกระดับการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างพื้นที่อยู่ร่วมของปัจเจกบุคคล กลุ่มคน ชุมชน ตลอดจนรัฐให้อยู่รอดท่ามกลางอิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ผ่านกรณีศึกษาที่สำคัญ เช่น

1) กรณีศึกษาปฏิบัติการสร้างอธิปไตยทางเศรษฐกิจ (economic sovereignty) สามารถฉายภาพผ่านบทบาทของชุมชนที่มีสิทธิกำหนดระบบอาหารและพลังงานของตนเองโดยได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายระหว่างประเทศ กล่าวคือเป็นแนวคิดที่เน้นอำนาจของประชาชน และรัฐในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจของตนเองได้โดยไม่ต้องถูกครอบงำหรือบีบบังคับจากสถาบันการเงินระหว่างประเทศ (เช่น กองทุนการเงินระหว่างประเทศ หรือธนาคารโลก) หรือกลุ่มบรรษัทข้ามชาติ ดังนั้นในบริบทของโลกาภิวัตน์ทางเลือกที่กระตุ้นปฏิบัติการเคลื่อนไหวผ่านแนวคิดอธิปไตยทางเศรษฐกิจนี้ไม่ได้หมายถึงการปิดประเทศเท่านั้น (Isolationism) แต่หมายถึงการสร้างกลไกให้สำหรับประชาชนและรัฐในการมีสิทธิที่จะเลือแนวทางการพัฒนาที่สอดคล้องกับบริบท ทรัพยากรและความต้องการของประชาชนในประเทศนั้น ๆ มากกว่าการกำหนดจากองค์กรภายนอก เช่น *“กรณีศึกษาขบวนการเวีย กัมเปซินา (La Via Campesina) และอธิปไตยทางอาหาร”* ถือเป็นหนึ่งในตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดของอธิปไตยทางเศรษฐกิจที่ผสานกับความมั่นคงทางอาหาร สะท้อนผ่านปฏิบัติการเครือข่ายเกษตรกรระดับโลก La Via Campesina (มีที่มาจากภาษาสเปน แปลว่าวิถีชาวนา) ซึ่งมีสมาชิกกว่า 200 ล้านคนทั่วโลก โดยสืบเนื่องจากปัญหาในยุค 90s ผ่านนโยบายการค้าเสรี ที่กำหนดโดยองค์การการค้าโลก บีบให้ประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายต้องเปิดรับสินค้าเกษตรในราคาถูก อีกทั้งยังถูกตัดงบประมาณอุดหนุนเกษตรกรรายย่อย จึงทำให้เกษตรกรท้องถิ่นล้มละลายและต้องพึ่งพาเมล็ดพันธุ์ที่ตัดต่อพันธุกรรม (GMOs) จากบริษัทต่างชาติอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จากสถานการณ์ดังกล่าวก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวตอบโต้โดยกลุ่มที่เรียกว่า La Via Campesina โดยผลักดันแนวคิดที่ว่าอาหารไม่ใช่สินค้าโภคภัณฑ์ทั่วไปแต่เป็นสิทธิขั้นพื้นฐาน ดังนั้นชุมชนเกษตรกรรายย่อยต้องมีสิทธิในการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์พื้นเมืองด้วยตัวเอง ขณะเดียวกันรัฐต้องมีอำนาจปกป้องกลไกราคาผลิตผลทางการเกษตรภายในประเทศเพื่อไม่ให้ถูกกลืนโดยทุนข้ามชาติ ในท้ายที่สุดผลสำเร็จของปฏิบัติการนี้ได้ถูกบรรจุไว้ในรัฐธรรมนูญของประเทศเอกวาดอร์และประเทศโบลิเวียในระยะต่อมา ซึ่งถือเป็นกฎหมายสูงสุดที่รับรองว่ารัฐต้องส่งเสริมระบบเกษตรนิเวศเพื่อความมั่นคงและอธิปไตยทางอาหารของประชาชน (สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2566)

นอกจากนี้ *“กรณีศึกษาการทวงคืนทรัพยากรธรรมชาติในโบลิเวีย (The Water and Gas Wars)”* กล่าวคือในช่วงปี ค.ศ.2000-2005 ประเทศโบลิเวียประสบกับวิกฤตที่ประชาชนลุกฮือขึ้นต่อต้านการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ (privatization) เนื่องจากรัฐบาลโบลิเวียในขณะนั้น (ภายใต้แรงกดดันจากธนาคารโลก) ขายสิทธิการบริหารจัดการน้ำในเมืองโกชาบัมบาให้กับบริษัทข้ามชาติ ส่งผลให้ราคาน้ำประปาสูงขึ้นจนคนจนเข้าไม่ถึง แม้แต่น้ำฝนที่ตกลงมาก็ถูกห้ามเก็บกักตามสัมปทานส่งผลให้เกิดการประท้วงใหญ่ที่เรียกว่าสงครามน้ำ (Water War) จนในที่สุดบริษัทข้ามชาติต้องถอนตัวออกไป และนำไปสู่การเลือกตั้งที่ผู้นำฝ่ายซ้ายโดยอีโว โมราเลสได้รับการเลือกตั้ง ซึ่งต่อมาได้ดำเนินนโยบายการโอนกิจการทรัพยากรธรรมชาติกลับมาเป็นของรัฐเพื่อนำรายได้จากก๊าซธรรมชาติไปใช้ในสาธารณประโยชน์ เช่น การสร้างโรงเรียน โรงพยาบาล รวมทั้งจัดสวัสดิการสังคมสำหรับทุกคนที่เข้าถึงได้ ซึ่งส่งผลสะท้อนอธิปไตยทางเศรษฐกิจผ่านการที่ประชาชนรวมตัวปฏิเสธการครอบงำของทุนโลกที่รุกคืบด้วยกระแสแนวคิดเสรีนิยมใหม่ และดึงอำนาจในการจัดการทรัพยากรเชิงกลยุทธ์กลับมาอยู่ในมือของรัฐและประชาชนในที่สุด (Schilling-Vacaflor, 2011)

Library and Learning, University of Phayao

2) รูปแบบของห่วงโซ่คุณค่าที่เป็นธรรมระดับโลก (global fair value chains) อันเป็นผลสืบเนื่องจากการส่งออกสินค้าจากเกษตรกรรายย่อยในประเทศกำลังพัฒนาไปยังประเทศพัฒนาแล้วจะต้องไม่ใช่แค่การค้าขายแต่คือการถ่ายโอนทรัพยากรที่ยุติธรรม โดยไม่มีการกดขี่ผ่านกลไกภาษีหรือสิทธิบัตรที่เอาเปรียบ ทั้งนี้ในทางทฤษฎีการสร้าง ห่วงโซ่คุณค่าที่เป็นธรรมระดับโลก คือการรื้อถอนโครงสร้างการผลิตแบบเดิมที่เน้นการกดต้นทุนแรงงานและวัตถุดิบให้ต่ำที่สุด (Race to the Bottom) แล้วเปลี่ยนมาเป็นระบบที่กระจายผลกำไรอย่างเป็นธรรมตลอดเส้นทาง ตั้งแต่เกษตรกรต้นน้ำจนถึงผู้บริโภคปลายน้ำ โดยรูปแบบนี้ไม่ได้มองว่าราคาถูกที่สุดคือชัยชนะ แต่ต้องสอดคล้องกับลักษณะของการสร้างความยั่งยืนของชีวิตผู้ผลิตคือตัวชี้วัดความสำเร็จ โดยสะท้อนผ่านประเด็นน่าสนใจได้แก่ *"กรณีศึกษา: สหกรณ์กาแฟ Kuapa Kokoo ประเทศกานา"* ถือเป็นหนึ่งในตัวอย่างที่มีอิทธิพลอย่างมากในการสร้างห่วงโซ่คุณค่าที่เป็นธรรมในอุตสาหกรรมโกโก้และช็อกโกแลตระดับโลกในระยะต่อมา เนื่องจากบริบทและปัญหาของเกษตรกรโกโก้ในแอฟริกาตะวันตกที่มักเผชิญกับการถูกกดราคาจากพ่อค้าคนกลาง รวมถึงปัญหาการใช้แรงงานเด็กเนื่องจากความยากจนสุดโต่ง จนนำไปสู่การตั้งคำถามเกี่ยวกับการสร้างห่วงโซ่ที่เป็นธรรมผ่านปฏิบัติการรวมกลุ่มเป็นเจ้าของ และเกษตรกรกว่า 100,000 คนที่รวมตัวกันจัดตั้งสหกรณ์ Kuapa Kokoo จนนำไปสู่การขยายกลไกทางการตลาดโดยถือหุ้นรายใหญ่ในบริษัทช็อกโกแลต Divine Chocolate ในสหราชอาณาจักรด้วย ซึ่งผลลัพธ์จากการดำเนินการนี้ได้เปลี่ยนสถานะเกษตรกรจากผู้ขายวัตถุดิบมาเป็นเจ้าของแบรนด์สินค้า โดยได้รับส่วนแบ่งกำไรจากยอดขายช็อกโกแลตในยุโรปโดยตรง นอกเหนือจากส่งผลให้ราคาโกโก้เป็นธรรมแล้ว ยังก่อให้เกิดการพัฒนาชุมชน โดยนำเงินที่ได้รับนำไปสร้างสาธารณูปโภค เช่น ไฟฟ้า/ระบบประปาหมู่บ้าน และต่อยอดไปสู่การสร้างระบบธนาคารหมู่บ้านเพื่อให้เกษตรกรกู้ยืมเงินโดยไม่ต้องพึ่งพานายทุนนอกระบบอีกด้วย (Doherty and Tranchell, 2007)

3) รูปแบบการบริโภคอย่างมีจริยธรรม (ethical consumption) ด้วยการกระตุ้น/สร้างการตระหนักรู้แก่ทุกภาคส่วนให้เข้าใจและเห็นชอบแนวทางการเปลี่ยนสถานะจากผู้บริโภคเป็นพลเมืองโลกที่ใช้พลังซื้อขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง ซึ่งสะท้อนผ่านการปรับเปลี่ยนบทบาทของผู้ซื้อจากผู้บริโภคที่เน้นราคาและความพึงพอใจส่วนตัวไปสู่การเป็นพลเมืองผู้บริโภค (political consumerism) เพื่อสนับสนุนระบบเศรษฐกิจที่เกื้อกูลสังคมและรักษาสิ่งแวดล้อมไปพร้อมกัน โดยสามารถสะท้อนผ่าน *"กรณีศึกษาการบอยคอตต์ Nestlé (The Nestlé Boycott)"* ซึ่งนับเป็นหนึ่งในตัวอย่างที่ถูกนำมาอภิปรายเกี่ยวกับการบริโภคอย่างมีจริยธรรมในระดับสากล กล่าวคืออันเนื่องมาจากบริบทและปัญหาที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 1970 เป็นต้นมาพบว่าบริษัท Nestlé ได้ทำการตลาดนมผงในประเทศกำลังพัฒนาอย่างไม่เหมาะสม โดยการแจกตัวอย่างฟรีให้หญิงตั้งครรภ์ในโรงพยาบาลจนน้ำนมหยุดไหล และบีบให้ต้องซื้อนมผงต่อ แต่ด้วยความยากจนและขาดน้ำสะอาดในการชงนมส่งผลให้ทารกจำนวนมากต้องอยู่ในภาวะการขาดสารอาหารและบางกรณีถึงขั้นเสียชีวิต ด้วยเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจึงนำไปสู่การตอบโต้เชิงจริยธรรมผ่านเครือข่าย IBFAN (International Baby Food Action Network) ด้วยการรณรงค์ให้ผู้บริโภคทั่วโลกหยุดซื้อสินค้าทุกชนิดในเครือ Nestlé เพื่อกดดันให้บริษัทเปลี่ยนจริยธรรมทางการตลาด อันเป็นผลมาจากแรงกดดันของผู้บริโภคที่ทำให้เกิดการจัดทำหลักเกณฑ์สากลว่าด้วยการตลาดอาหารทดแทนนมแม่ (WHO Code) โดยองค์การอนามัยโลกซึ่งบริษัทต่าง ๆ ต้องยึดเป็นแนวปฏิบัติอย่างเคร่งครัดและเป็นแนวทางที่ใช้มาจนถึงปัจจุบัน (Stolle and Micheletti, 2013)

จากกรณีศึกษาข้างต้นแสดงให้เห็นว่าโลกาภิวัตน์ทางเลือกไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการถกเถียงทางทฤษฎีเท่านั้น แต่สามารถแสดงออกผ่านพื้นที่ปฏิบัติการจริงผ่านกลไกร่วมต่อสู้กับระบบโลกของเครือข่ายภาคประชาสังคมอย่างกว้างขวางสอดคล้องกับข้อสรุปที่ฮาร์วีย์ได้วิเคราะห์ว่าการก่อรูปของขบวนการเหล่านี้สะท้อนความพยายามท้าทายกระแสโลกาภิวัตน์ที่มีพลัง โดยใช้กลไกการช่วงชิงความชอบธรรมจากความอยุติธรรมเชิงโครงสร้างของระบบทุนนิยมโลกอย่างเปิดเผย (Harvey, 2005) อย่างไรก็ตามแม้แนวคิดโลกาภิวัตน์ทางเลือก

Lifelong and Learning, University of Phayao

และเศรษฐกิจความเป็นธรรมจะมีพลังเชิงจริยธรรมและเชิงสัญลักษณ์สูงก็ตาม แต่ยังเผชิญข้อจำกัดสำคัญบางประการ เช่น การขาดอำนาจเชิงสถาบันในการเปลี่ยนแปลงกติกาโลกอย่างยั่งยืน การคงไว้ซึ่งความหลากหลายของขบวนการที่ทำให้ขาดเอกภาพทางยุทธศาสตร์ รวมทั้งความต้านทานจากทุนข้ามชาติและรัฐมหาอำนาจ เป็นต้น ตอกย้ำความสำคัญของทั้งสองแนวคิดนี้ยังมีบทบาทสำคัญในการกำหนดวาทกรรมใหม่เกี่ยวกับความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ และสร้างแรงกดดันให้สถาบันระหว่างประเทศต้องปรับตัวขนานใหญ่ จึงยืนยันว่าแนวคิดโลกาภิวัตน์ทางเลือก และเศรษฐกิจความเป็นธรรมนี้ช่วยนำเสนอภาพของระเบียบโลกใหม่ที่ตั้งอยู่บนหลักความเสมอภาค และความยั่งยืนชัดเจนมากขึ้น แทนที่จะปล่อยให้ตลาดโลกและทุนข้ามชาติเป็นผู้กำหนดทิศทางเพียงฝ่ายเดียว สะท้อนเป้าหมายออกแบบการเชื่อมโยงดังกล่าวให้มีความรับผิดชอบและเป็นธรรม ดังนั้นบทบาทของแนวคิดนี้จึงทำหน้าที่เป็นวิสัยทัศน์เชิงบวกที่มีต่อกระบวนการวิพากษ์โครงสร้างหนี้และความอยุติธรรมเชิงโครงสร้าง โดยเสนอว่าการเปลี่ยนแปลงระเบียบเศรษฐกิจโลกเป็นไปได้ หากมีการสร้างพลังทางสังคมและการออกแบบสถาบันใหม่ที่ยึดหลักความเป็นธรรมเป็นแกนกลางของการพัฒนาสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัย

สรุปทบทวน

ภายใต้ประเด็นเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในบริบทของโลกาภิวัตน์ยุคเสรีนิยมใหม่ ถือเป็นกระบวนการปรับโครงสร้างอำนาจของทุนในระดับโลก ผ่านกไลกรัฐ ตลาด การเงิน เทคโนโลยี และกฎหมายเป็นเครื่องมือขยายพื้นที่สะสมทุน ด้วยบริบทดังกล่าวการออกแบบเนื้อหาในบทนี้จึงอาศัยญาณทัศนะของเดวิด ฮาร์วีย์ที่ได้อธิบายไว้ว่าหลังวิกฤตทุนนิยมช่วงทศวรรษ 1970 เป็นต้นมานั้น ชนชั้นนายทุนต้องเผชิญแรงกดดันจากกำไรที่ลดลงอย่างต่อเนื่องอันเป็นผลจากการเคลื่อนไหวของเครือข่ายชนชั้นแรงงานที่เข้มแข็ง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชุดอุดมการณ์แบบเสรีนิยมใหม่จึงถูกสร้างขึ้นเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขโครงการฟื้นฟูอำนาจชนชั้น (class project) อีกทั้งสอดคล้องกับเงื่อนไขอุดมการณ์เศรษฐกิจแบบเทคนิค ขณะเดียวกันกระแสโลกาภิวัตน์ในบริบทร่วมสมัยได้ถูกทำให้มีสถานะเป็นกลไกรองรับการเปิดพื้นที่ใหม่ให้ทุนโลก/บรรษัทข้ามชาติสามารถขยายตัวทั้งในมิติทางภูมิรัฐศาสตร์และมิติเชิงสถาบันผ่านกลไกต่าง ๆ เช่น การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ การเปิดเสรีการค้า รวมถึงการทำให้ทรัพยากรสาธารณะกลายเป็นสินค้า ล้วนเป็นกระบวนการการสะสมโดยการช่วงชิง ที่ทำให้ทุนในระดับโลกสามารถเข้ายึดครองทรัพย์สินและสิทธิที่เคยเป็นของสาธารณะได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้มาตรการทางการเงิน ระบบหนี้ ตลอดจนโครงสร้างการเงินโลกเป็นเครื่องมือสำคัญในการรักษาระเบียบเสรีนิยมใหม่ ส่งผลให้ประเทศที่พึ่งพาหนี้ต้องถูกบังคับให้ปรับโครงสร้างเศรษฐกิจ การเปิดตลาดเสรี และลดสวัสดิการ ฯลฯ ภายใต้นิยามของแนวคิดจักรวรรดินิยมใหม่ (new imperialism) ที่ใช้อำนาจทางการเงินและมาตรการทางกฎหมายเข้าควบคุมรัฐลูกหนี้ในฐานะผู้ค้ำประกันผลประโยชน์จากทุนการเงินระดับโลก

อย่างไรก็ตามด้วยการปฏิรูปความคิดผ่านพลังจากเบื้องล่างและความเป็นไปได้ของการเปลี่ยนแปลงที่กระทบถึงสิทธิของกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ได้ช่วยเปิดเผยให้เห็นถึงความขัดแย้งภายในระบบเสรีนิยมใหม่ที่ได้สร้างพื้นที่ให้เกิดการเคลื่อนไหวขึ้นอย่างหลากหลายในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนา เช่น ขบวนการแรงงาน เกษตรกร ชุมชน และภาคประชาสังคม เป็นต้น ซึ่งปฏิบัติการเหล่านี้ล้วนสร้างแรงกดดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงสถาบัน ดังนั้นในแง่มุมมนี้โลกาภิวัตน์จึงถูกทำให้เป็นสนามต่อสู้ที่ยังเปิดกว้าง และรองรับการออกแบบเศรษฐกิจที่ยึดหลักการสิทธิมนุษยชนและความเป็นธรรมสำหรับทุกคน ดังนั้นด้วยข้อสรุปเกี่ยวกับประเด็นสิทธิมนุษยชนในยุคโลกาภิวัตน์จึงตั้งอยู่บนฐานคิดว่าโลกาภิวัตน์ไม่ใช่เพียงกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่เท่านั้น แต่มีสถานะเป็นกลไกสนับสนุนสิทธิและ อำนาจที่นำไปสู่การสร้างความเป็นธรรมในทุกมิติ สอดคล้องกับมุมมองฮาร์วีย์ที่ฉายภาพผ่าน “A Brief History of Neoliberalism” ไว้อย่าง

Library and Learning, University of Phayao

น่าสนใจว่าความท้าทายสำคัญไม่ใช่การปฏิเสธโลกาภิวัตน์ แต่เป็นการตั้งคำถามว่าใครได้ประโยชน์จากโครงสร้างนี้ ใครแบกรับต้นทุน และตัวแสดงที่มีอยู่จะช่วยกันออกแบบกติกาใหม่อย่างไรให้ลดการสะสมโดยการช่วงชิง ฯลฯ ตอกย้ำมโนทัศน์ของสิทธิมนุษยชนภายใต้เงื่อนไขนี้จึงทำหน้าที่ทั้งในเชิงวิเคราะห์ (diagnosis) และกรอบวิสัยทัศน์ (possibility) ที่สนับสนุนการวิเคราะห์กลไกการสะสมทุนระดับโลก พร้อมเปิดพื้นที่ให้จินตนาการถึงโลกาภิวัตน์ที่ตั้งอยู่บนหลักสิทธิเชิงประจักษ์ โดยอาศัยกรอบญาณวิทยาแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองเชิงวิพากษ์เพื่อฉายภาพการสร้างความเสมอภาค และยกระดับประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจให้สามารถเข้าถึงได้ตามเป้าหมายสิทธิมนุษยชนอย่างแท้จริง

Library and Learning, University of Phayao

04 เศรษฐศาสตร์การเมืองแห่งการต่อต้านสู่การเปลี่ยนผ่าน

Library and Learning, University of Phayao

หัวข้อที่จะศึกษา

สาระสำคัญในเศรษฐศาสตร์การเมืองแห่งการต่อต้านสู่การเปลี่ยนผ่าน

ความนำ

4.1 เศรษฐศาสตร์การเมืองแห่งการต่อต้านและการเปลี่ยนผ่าน
4.2 ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในฐานะพลังทางเศรษฐกิจการเมือง
4.3 แนวคิดอธิปไตยทางเศรษฐกิจ และแนวทางการปลดปล่อยเชิงโครงสร้าง
4.4 ปฏิบัติการความรู้ ทางเลือก และการท้าทายเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก
4.5 การเปลี่ยนผ่านไปสู่ระบบเศรษฐกิจที่มีศักดิ์ศรี
4.6 การต่อสู้ทางนโยบาย และการเปลี่ยนผ่านระดับสถาบัน
4.7 เศรษฐศาสตร์การเมืองของความหวัง ทางเลือก และความเป็นไปได้

สรุปทบทวน

04 เศรษฐศาสตร์การเมือง แห่งการต่อต้านสู่การเปลี่ยนผ่าน

Library and Learning - University of Phayao

เจมส์ แคมพ์เบล สก็อต
(James Campbell Scott)
(ที่มา : https://en.wikipedia.org/wiki/James_C._Scott)

เจมส์ ซี. สก็อต ถือเป็นหนึ่งในนักคิดร่วมสมัยที่ทรงอิทธิพลที่สุดทางด้านสังคมศาสตร์ (รวมถึงรัฐศาสตร์ สังคมวิทยา และเศรษฐศาสตร์การเมือง ที่อาศัยฐานคิดเชิงวิพากษ์) และถือเป็นผู้มีคุณูปการอย่างมากจากผลงานต่าง ๆ ที่ได้ช่วยเปิดพื้นที่ใหม่ให้สังคมวิชาการได้เข้าใจรูปแบบอำนาจ การต่อต้าน และเสรีภาพผ่านความรู้ในรูปแบบที่รัฐ (มัก) มองไม่เห็น อันเป็นเงื่อนไขที่นักวิชาการส่วนใหญ่นำมาประยุกต์ใช้และต่อยอดอย่างกว้างขวางผ่านข้อถกเถียงทางทฤษฎีที่นำไปประกอบการอธิบาย/ฉายภาพเกี่ยวกับความพยายามสถาปนาอำนาจของตัวแสดงที่ไร้ซึ่งอำนาจ

ข้อความคิดที่สำคัญซึ่งสะท้อนปฏิบัติการต่อต้านของผู้คนนั้นไม่จำเป็นต้องแสดงออกผ่านการปฏิวัติหรือการประท้วงขนาดใหญ่เสมอไป แต่แฝงอยู่ในการกระทำเล็ก ๆ น้อยๆ ในชีวิตประจำวัน เช่น การทำงานแบบเฉื่อยชา หรือการแสดงออกทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นอาวุธของผู้อ่อนแอในการต่อสู้กับการกดขี่ เป็นต้น

สาระสำคัญส่วนหนึ่งว่าด้วยการต่อต้านของผู้ถูกกดขี่ จาก “*Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance.* by James C. Scott (1985)

เศรษฐศาสตร์การเมืองแห่งการต่อต้านสู่การเปลี่ยนผ่านนี้ จะมุ่งวิเคราะห์ขบวนการต่อสู้ทางสังคม พร้อมเสนอแนวคิดเชิงโครงสร้างที่ท้าทายระบบเศรษฐกิจแบบเดิม รวมทั้งชี้ให้เห็นพลังของประชาชนที่ถูกกดขี่เชิงโครงสร้างและในฐานะตัวแสดงสำคัญทางประวัติศาสตร์ อย่างไรก็ตามจากการอภิปรายในบทก่อนหน้าที่ได้วิเคราะห์ผลกระทบจากกระแสโลกาภิวัตน์ที่ขับเคลื่อนผ่านกระแสแนวคิดเสรีนิยมใหม่สู่ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนกลไกการผลิตซ้ำความไม่เท่าเทียมผ่านสถาบันระดับโลกที่จุดประกายข้อถกเถียงเชิงวิพากษ์เกี่ยวกับความเป็นไปได้ของการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง กล่าวคือหากโครงสร้างทางสังคมมีลักษณะที่เอื้อต่อการคงอยู่ของความเหลื่อมล้ำและการกระจุกตัวของอำนาจแล้ว สังคมจะสามารถสร้างกระบวนการเปลี่ยนผ่านไปสู่ระบบที่มีความเป็นธรรมมากขึ้นได้ในอนาคต

ทั้งนี้ในบริบทของเศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมสมัยการใช้เค้าโครงแนวคิดเรื่องการต่อต้าน (resistance) และการเปลี่ยนผ่านเชิงโครงสร้าง (structural transformation) ได้กลายเป็นกรอบวิเคราะห์สำคัญในการทำความเข้าใจพลวัตของอำนาจในสังคมอย่างกว้างขวาง โดยนักวิชาการจำนวนมากต่างแสดงความคิดเห็นว่าแม้โครงสร้างอำนาจจะมีความเข้มแข็งเพียงใด แต่สังคมก็ยังคงมีพื้นที่ของการต่อรอง การต่อต้าน และการสร้างทางเลือกใหม่ ๆ อยู่เสมอ ซึ่งหนึ่งในนักคิดที่มีบทบาทสำคัญในการอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวคือ เจมส์ ซี สก็อต (James C. Scott) นักรัฐศาสตร์และมานุษยวิทยาการเมือง ที่ได้เสนอกรอบวิเคราะห์เกี่ยวกับการเมืองของการต่อต้านในสังคมชนบทและสังคมชายขอบ โดยกล่าวได้ว่าผลงานของสก็อตได้ช่วยขยายความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบและภาคปฏิบัติการต่อต้านที่ไม่ได้ปรากฏอยู่ในรูปของการปฏิวัติหรือลุกฮือขนาดใหญ่เท่านั้น แต่ปรากฏผ่านปฏิบัติการเล็ก ๆ ในชีวิตประจำวันของผู้คนที่แสดงพลังเงียบอยู่ภายใต้โครงสร้างอำนาจนั้น (ณัฐดนย์ โกศัยธนอนันท์, 2567) ข้อเสนอของสก็อตถือได้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการทำความเข้าใจมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองของการต่อต้าน เนื่องจากสะท้อนภาพให้เห็นชัดเจนว่ากระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจำเป็นต้องย้อนกับไปพิจารณาบริบทอันเกิดจากการกระทำในชีวิตประจำวันของผู้คนผ่านปฏิบัติการเคลื่อนไหวของชุมชน เพื่อมุ่งไปสู่การสร้างทางเลือกใหม่ ๆ ในขณะเดียวกันการเชื่อมโยงขอบข่ายวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมสมัยยังเปิดเผยเบื้องหลังปฏิบัติการต่อต้านรูปแบบต่าง ๆ ว่าไม่ได้เป็นเพียงการปฏิเสธโครงสร้างอำนาจที่มีอยู่ แต่ถือเป็นกระบวนการสร้างความเป็นไปได้ใหม่ให้แก่สังคม ไม่ว่าจะเป็นการสร้างเศรษฐกิจทางเลือกใหม่ รูปแบบการจัดการและกระจายทรัพยากรร่วม หรือการพัฒนานโยบายสาธารณะที่ส่งเสริมความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจให้เกิดขึ้นจริง

ผลงานสำคัญของสก็อต เช่น Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance (1985) และ Domination and the Arts of Resistance (1990) ได้เสนอแนวคิดที่ถือว่ามีอิทธิพลอย่างมากต่อแวดวงการศึกษาด้านรัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์การเมือง มานุษยวิทยา และสังคมวิทยาการเมือง โดยเฉพาะแนวคิดเกี่ยวกับการต่อต้านในชีวิตประจำวัน (everyday forms of resistance) ซึ่งสะท้อนปฏิบัติการให้เห็นว่าผู้คนที่อยู่ภายใต้โครงสร้างอำนาจไม่ได้เป็นเพียงผู้รับผลกระทบจากนโยบายหรือโครงสร้างเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังสามารถใช้กลยุทธ์ต่าง ๆ ในการต่อสู้ ต่อรอง ต่อต้าน หรือหลีกเลี่ยงอำนาจรัฐและอำนาจของชนชั้นนำ (กรพินธุ์ พัวพันสวัสดิ์, 2561) กล่าวคือการต่อต้านของกลุ่มผู้ด้อยอำนาจซึ่งมักจะปรากฏในรูปแบบที่ไม่เปิดเผย เช่น การหลีกเลี่ยงกฎระเบียบ การบิดเบือนข้อมูล และการเสียดสีผ่านวัฒนธรรม หรือการสร้างพื้นที่ของความหมายทางสังคมที่แตกต่างจากอุดมการณ์ของรัฐอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน

ด้วยเหตุนี้ขอบข่ายการนำเสนอเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์การเมืองของการต่อต้านในฐานะกระบวนการสำคัญของการเปลี่ยนผ่านทางสังคมในที่นี้ จะเริ่มจากการทำความเข้าใจนิยามของการต่อต้านเชิงโครงสร้างก่อนขยายการวิเคราะห์ไปสู่บทบาทของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม แนวคิดเกี่ยวกับอธิปไตยทางเศรษฐกิจ การท้าทายเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ตลอดจนบทบาทของวัฒนธรรม ศิลปะ และนโยบายสาธารณะในการ

Library and Learning, University of Phayao

สร้างทางเลือกใหม่ของระบบเศรษฐกิจ เพื่อตอกย้ำให้เห็นว่าแม้โครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองจะมีลักษณะที่มั่นคงและซับซ้อนเพียงใด แต่ในทุกสังคมยังคงมีพื้นที่ของการต่อต้าน การต่อรอง และการสร้างทางเลือกใหม่อยู่เสมอ ซึ่งกระบวนการเหล่านี้ไม่เพียงสะท้อนความพยายามของผู้คนในการปกป้องศักดิ์ศรีและสิทธิของตนเท่านั้น แต่ยังเป็นพื้นฐานสำคัญของปฏิบัติการเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่มีความเป็นธรรมมากยิ่งขึ้น

4.1 เศรษฐศาสตร์การเมืองแห่งการต่อต้านและการเปลี่ยนผ่าน

จากความนำของเศรษฐศาสตร์การเมืองแห่งการต่อต้านในฐานะกระบวนการสำคัญของกระบวนการเปลี่ยนผ่านทางสังคม มีประเด็นพื้นฐานที่จำเป็นต้องทำความเข้าใจในลำดับแรกคือความหมายและลักษณะของการต่อต้านเชิงโครงสร้าง (structural resistance) ซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจ โครงสร้างทางสังคม และการกระทำของมนุษย์ ซึ่งในบริบทของเศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมสมัยนี้นิยามของการต่อต้านไม่ได้หมายถึงเพียงการลุกฮือหรือการปฏิวัติทางการเมืองเท่านั้น หากแต่ครอบคลุมถึงรูปแบบการกระทำที่หลากหลายของบุคคลและกลุ่มทางสังคม เพื่อท้าทาย ต่อรอง หรือหลีกเลี่ยงอำนาจที่ครอบงำอยู่ในโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ซึ่งการต่อต้านจึงเป็นส่วนหนึ่งของพลวัตทางสังคมที่ช่วยสะท้อนให้เห็นถึงความไม่สมดุลของอำนาจและความพยายามของผู้คนในการรักษาศักดิ์ศรี สิทธิ และผลประโยชน์ของตนไว้อย่างแยบยล จึงอาจสรุปชุดความคิดหลักได้ว่าแม้โครงสร้างอำนาจในสังคมจะมีลักษณะที่มั่นคงและสลับซับซ้อนเพียงใด แต่ในทุกสังคมก็ยังคงมีพื้นที่ของการต่อรองและการท้าทายอำนาจอยู่เสมอ

ทั้งนี้กล่าวได้ว่าเจมส์ ซี สก็อต ถือเป็นหนึ่งในนักวิชาการที่มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนผ่านปฏิบัติการต่อต้านในชีวิตประจำวัน ขณะเดียวกันการต่อต้านดังกล่าวนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะพื้นที่การเมืองขนาดใหญ่เท่านั้น แต่ยังปรากฏผ่านการกระทำเล็ก ๆ ของผู้คนที่อยู่ภายใต้โครงสร้างอำนาจอีกด้วย (Scott, 1990) ดังนั้นภายใต้ขอบข่ายการนำเสนอมุมมองว่าด้วยเศรษฐศาสตร์การเมืองแห่งการต่อต้านสู่การเปลี่ยนผ่านนี้ จึงให้ความสำคัญกับการเริ่มต้นสำรวจนิยามของปฏิบัติการต่อต้านเชิงโครงสร้าง รวมทั้งรูปแบบต่าง ๆ ของการต่อต้าน เพื่อสร้างกรอบความเข้าใจสำหรับการวิเคราะห์ต่อไป

4.1.1 นิยามของการต่อต้านเชิงโครงสร้าง

ภายหลังจากการอภิปรายในหัวข้อก่อนหน้าที่ได้กล่าวถึงความสำคัญของ “การต่อต้าน” ในฐานะกลไกสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ประเด็นพื้นฐานที่จำเป็นต้องทำความเข้าใจต่อไปคือ นิยามของการต่อต้านเชิงโครงสร้าง ซึ่งถือเป็นแนวคิดสำคัญหนึ่งในกรอบวิเคราะห์ของเศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมสมัย ดังนั้นการนิยามแนวคิดดังกล่าว จึงถือได้ว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจโครงสร้างสังคม และการกระทำของมนุษย์เพื่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม กล่าวคือโดยทั่วไปแล้ว แนวคิดเรื่องการต่อต้านมักถูกเชื่อมโยงกับการเคลื่อนไหวทางการเมืองหรือการลุกฮือของประชาชนเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐหรือชนชั้นนำ อย่างไรก็ตามในการศึกษาทางสังคมศาสตร์ร่วมสมัยเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องการต่อต้านได้ถูกขยายความหมายให้ครอบคลุมมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการนำไปประยุกต์ใช้อธิบายบริบทของการวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจที่ฝังตัวอยู่ในโครงข่ายทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมอย่างแยบยล

ทั้งนี้ความหมายเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับการต่อต้านเชิงโครงสร้าง อาจหมายถึงกระบวนการหรือรูปแบบของการกระทำที่มุ่งท้าทาย ต่อรอง หรือปรับเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจและการจัดสรรทรัพยากรในสังคม ซึ่งอาจเกิดขึ้นทั้งในระดับของบุคคล กลุ่มทางสังคม หรือขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมือง โดยการต่อต้านในลักษณะนี้ไม่ได้มุ่งเปลี่ยนแปลงเฉพาะพฤติกรรมของผู้มีอำนาจเท่านั้น แต่ยังมุ่งเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจ สถาบันทางสังคม ตลอดจนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมในสังคม นิยามดังกล่าวสอดคล้องกันกับนักสังคมศาสตร์ร่วมสมัยที่ได้ให้ข้อสรุปไปในแนวทางเดียวกันว่า

Library and Learning, University of Phayao

แท้จริงแล้วโครงสร้างทางสังคมไม่ได้มีลักษณะคงที่หรือไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ ตรงกันข้ามโครงสร้างเหล่านี้เป็นผลลัพธ์ของความสัมพันธ์ทางอำนาจที่มีความยืดหยุ่น และเป็นกลไกผลิตซ้ำกระบวนการทางประวัติศาสตร์ซึ่งสามารถถูกท้าทายและปรับเปลี่ยนได้ผ่านการกระทำของมนุษย์อยู่เสมอ (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2561) จากนิยามดังกล่าวแอนโธนี กิดเดนส์ได้ขยายมุมมองเพิ่มเติมผ่านการนำเสนอทฤษฎีโครงสร้างการกระทำ (structuration theory) ที่แสดงให้เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างและการกระทำของมนุษย์มีลักษณะเป็นพลวัตเนื่องจากโครงสร้างสังคมมีบทบาทสำคัญในการกำหนดควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ ขณะเดียวกันการกระทำของมนุษย์ก็สามารถเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมได้เช่นกัน (Giddens, 1984) แนวคิดนี้จึงช่วยอธิบายเพิ่มเติมว่าการต่อต้านเชิงโครงสร้างสามารถเกิดขึ้นได้ผ่านการกระทำของบุคคลและกลุ่มทางสังคมที่พยายามท้าทายหรือปรับเปลี่ยนกฎเกณฑ์และสถาบันที่มีอยู่ เช่นเดียวกับมิเชล ฟูโกต์ที่เสนอว่าความสัมพันธ์ของอำนาจในสังคมไม่ได้ดำรงอยู่เพียงในระดับของรัฐหรือสถาบันทางการเมืองเท่านั้น แต่ยังแทรกซึมอยู่ในชีวิตประจำวัน ผ่านระบบความรู้ วาทกรรม และกลไกทางสังคมต่าง ๆ จากมุมมองดังกล่าวจึงตอกย้ำชัดเจนว่าการต่อต้านจึงสามารถเกิดขึ้นได้ในทุกพื้นที่ของสังคม ไม่ว่าจะเป็นในระดับของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มผ่านสถานที่ทำงาน ระบบการศึกษา หรือวัฒนธรรม (ธีรยุทธ บุญมี, 2557)

อย่างไรก็ตามหากพิจารณาในบริบทเศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมสมัย อาจนิยามผ่านปฏิบัติการต่อต้านเชิงโครงสร้างซึ่งเกี่ยวข้องกับความพยายามของกลุ่มผู้ด้อยอำนาจในการท้าทายรูปแบบการกระจายทรัพยากรและอำนาจที่ไม่เป็นธรรม เช่น การเคลื่อนไหวของแรงงานเพื่อเรียกร้องสิทธิแรงงาน การเคลื่อนไหวของชุมชนเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ หรือการเคลื่อนไหวของกลุ่มชายขอบเพื่อเรียกร้องความเสมอภาคทางสังคม เป็นต้น เนื่องจากปฏิบัติการต่อต้านเชิงโครงสร้างจึงไม่ใช่เพียงการตอบสนองต่อความไม่พอใจในระดับบุคคลเท่านั้น แต่ถูกทำให้เป็นกระบวนการทางสังคมที่สะท้อนถึงความพยายามในการปรับเปลี่ยนโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ที่ก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียม ประกอบกับการต่อต้านในลักษณะนี้สามารถปรากฏได้ทั้งในรูปแบบของการเคลื่อนไหวทางสังคม การปฏิรูปนโยบายสาธารณะ หรือการสร้างรูปแบบทางเลือกของการจัดการทรัพยากรและเศรษฐกิจในระดับชุมชนอีกด้วย (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2538)

ทั้งนี้การต่อต้านเชิงโครงสร้างมิได้เกิดขึ้นเฉพาะในรูปแบบของการเผชิญหน้าโดยตรงกับอำนาจเท่านั้น แต่ยังสามารถเกิดขึ้นผ่านรูปแบบที่ละเอียดอ่อนและไม่เปิดเผยสะท้อนให้เห็นถึงความซับซ้อนของความสัมพันธ์ทางอำนาจในสังคม แนวคิดดังกล่าวได้รับการอธิบายอย่างลึกซึ้งในผลงานของสก็อต ซึ่งได้ศึกษาการต่อต้านของชาวนาและกลุ่มผู้ด้อยอำนาจในสังคมชนบทที่พบว่าการต่อต้านจำนวนมากเกิดขึ้นผ่านการกระทำเล็ก ๆ ในชีวิตประจำวัน เช่น การหลีกเลี่ยงกฎระเบียบ การบิดเบือนข้อมูล หรือการเสียดสีอำนาจผ่านวัฒนธรรมพื้นบ้าน (Scott, 1985) จากการอภิปรายเกี่ยวกับนิยามของการต่อต้านเชิงโครงสร้างสามารถสรุปได้ว่าการต่อต้านเชิงโครงสร้างถือเป็นกระบวนการทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการท้าทายและการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ของอำนาจที่ฝังตัวอยู่ในโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม การทำความเข้าใจแนวคิดดังกล่าวจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการวิเคราะห์กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในบริบทของเศรษฐศาสตร์การเมือง อีกทั้งยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการสะท้อนถึงปฏิบัติการว่าด้วยสิทธิอย่างหลากหลายในระยะต่อมา

4.1.2 ความหมายของการต่อต้านในมิติเศรษฐศาสตร์การเมือง

การทำความเข้าใจบริบท เงื่อนไข และองค์ประกอบว่าด้วยการต่อต้านในมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองถือได้ว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากแนวคิดดังกล่าวช่วยอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจทางเศรษฐกิจ อำนาจทางการเมือง และกระบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มทางสังคม ที่พยายามต่อรองหรือท้าทายโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจที่ไม่เป็นธรรม เนื่องด้วยภายใต้กรอบวิเคราะห์ของเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้นการต่อต้านอาจไม่ได้ถูกจำกัดนิยามเพียงการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์หรือการเคลื่อนไหวทางการเมืองเท่านั้น แต่ยัง

Library and Learning, University of Phayao

สะท้อนกระบวนการต่อรองทางอำนาจที่เกี่ยวข้องกับการจัดสรรทรัพยากร การควบคุมปัจจัยการผลิต และการกำหนดทิศทางของนโยบายสาธารณะ กล่าวอีกนัยหนึ่งการต่อต้านในมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองคือความพยายามเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขของระบบเศรษฐกิจและการเมืองที่ก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมในสังคม ซึ่งแนวคิดนี้มีรากฐานสำคัญจากงานของคาร์ล มาร์กซ์ที่เสนอว่าความขัดแย้งระหว่างชนชั้นทางเศรษฐกิจเป็นแรงผลักดันสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยระบบทุนนิยมความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนายทุนและชนชั้นแรงงานเป็นความสัมพันธ์ที่มีลักษณะของการเอารัดเอาเปรียบ เนื่องจากนายทุนเป็นผู้ควบคุมปัจจัยการผลิต ขณะที่แรงงานต้องขายแรงงานเพื่อความอยู่รอด เป็นต้นดังนั้นการต่อต้านนี้จึงปรากฏในรูปแบบการเคลื่อนไหวของแรงงาน การรวมตัวของสหภาพแรงงาน และการต่อสู้เพื่อสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม (Marx, 1990)

อย่างไรก็ตามการศึกษาด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมสมัยได้ขยายกรอบการวิเคราะห์ให้ครอบคลุมมากกว่าความขัดแย้งระหว่างชนชั้นแรงงานและชนชั้นนายทุน โดยพิจารณาว่าการต่อต้านสามารถเกิดขึ้นได้ในปฏิบัติการหลายระดับของสังคมครอบคลุมทั้งในระดับชุมชน ประเทศ และระดับโลก เช่น การเคลื่อนไหวของชุมชนท้องถิ่นเพื่อต่อต้านโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ที่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ การเคลื่อนไหวของเกษตรกรเพื่อปกป้องสิทธิในที่ดิน หรือการเคลื่อนไหวของประชาชนเพื่อคัดค้านนโยบายเศรษฐกิจที่เอื้อประโยชน์ต่อกลุ่มทุนขนาดใหญ่ เป็นต้น (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2544) ซึ่งหากพิจารณาในบริบทดังกล่าวสก็อต ได้เสนอแนวคิดที่ช่วยขยายความเข้าใจเกี่ยวกับการต่อต้านในมิติเศรษฐศาสตร์การเมือง โดยเฉพาะการศึกษาการต่อต้านของชาวนาและกลุ่มผู้ด้อยอำนาจในสังคมชนบท โดยฉายภาพให้เห็นว่าการต่อต้านทางเศรษฐกิจมิได้เกิดขึ้นเฉพาะในรูปแบบของการลุกฮือหรือการปฏิวัติเท่านั้น แต่ยังปรากฏผ่านการกระทำเล็ก ๆ ในชีวิตประจำวัน เช่น การหลีกเลี่ยงภาษี การทำงานอย่างไม่เต็มที่ หรือการปกป้องทรัพยากรของชุมชน (Scott, 1985) ดังนั้นการประยุกต์แนวคิดสู่การอธิบายปรากฏการณ์นี้ช่วยตอกย้ำว่าการต่อต้านในมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองไม่ได้จำกัดอยู่ในพื้นที่ของการเมืองอย่างเป็นทางการเท่านั้น แต่ยังเกิดขึ้นในพื้นที่ของชีวิตประจำวันและกิจกรรมทางเศรษฐกิจของผู้คน ตอกย้ำผ่านการกระทำเหล่านี้อาจดูเหมือนเล็กน้อยในเชิงรูปธรรม แต่ในเชิงโครงสร้างแล้วสามารถสะท้อนถึงการต่อรองอำนาจระหว่างกลุ่มทางสังคมที่มีสถานะต่างกัน นอกจากนี้การต่อต้านในมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองมักถูกนำไปเชื่อมโยงกับบริบทของการสร้างรูปแบบทางเลือกของระบบเศรษฐกิจ ซึ่งถือเป็นความพยายามของกลุ่มทางสังคมในการสร้างระบบเศรษฐกิจที่แตกต่างจากระบบเศรษฐกิจหลัก เช่น การก่อรูปของปฏิบัติการทางเศรษฐกิจชุมชน เศรษฐกิจสหกรณ์ หรือเครือข่ายเศรษฐกิจทางเลือกต่าง ๆ ที่เน้นความเป็นธรรมทางสังคมและการกระจายทรัพยากรอย่างเท่าเทียม นอกจากนี้การพิจารณาความหมายเกี่ยวกับการต่อต่านในภาคปฏิบัติการอีกด้านหนึ่งการต่อต้านทางเศรษฐศาสตร์การเมืองยังเกี่ยวข้องกับการต่อสู้เชิงนโยบาย ซึ่งเป็นกระบวนการที่กลุ่มทางสังคมพยายามผลักดันการเปลี่ยนแปลงในระดับของรัฐและสถาบัน เช่น การเรียกร้องนโยบายสวัสดิการสังคม การปฏิรูประบบภาษี หรือการกำหนดกฎระเบียบเพื่อควบคุมอำนาจของทุนขนาดใหญ่ เป็นต้น โดยการต่อสู้ในลักษณะนี้สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของประชาชนและขบวนการทางสังคมในการกำหนดทิศทางของระบบเศรษฐกิจและการเมืองในบริบทร่วมสมัยอย่างมีนัยสำคัญ

ในท้ายที่สุดจากการอภิปรายความหมายของการต่อต้านในมิติเศรษฐศาสตร์การเมือง (จากนิยามที่นำไปสู่การปฏิบัติ) สามารถสรุปได้ว่าการต่อต้านในมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการต่อรองอำนาจและการจัดสรรทรัพยากรในสังคม ซึ่งอาจปรากฏได้ทั้งในรูปแบบของการเคลื่อนไหวทางสังคม การต่อสู้เชิงนโยบาย หรือการกระทำในชีวิตประจำวันของผู้คน ล้วนตอกย้ำให้เห็นว่าการทำความเข้าใจขอบข่ายแนวคิดดังกล่าวถือว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการวิเคราะห์กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจในบริบทของโลกสมัยใหม่ สำหรับวางกรอบคิดผ่านรูปแบบของการต่อต้านในระดับต่าง ๆ ได้แก่ การ

Library and Learning, University of Phayao

ต่อต้านระดับปัจเจก การต่อต้านระดับระบบ และการต่อต้านเชิงวาทกรรม เพื่อทำความเข้าใจพลวัตของการต่อต้านในสังคมร่วมสมัยอย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น

4.1.3 การต่อต้านแบบปัจเจก ระบบ และเชิงวาทกรรม

การทำความเข้าใจรูปแบบของการต่อต้านในระดับต่าง ๆ ถือได้ว่าเป็นประเด็นสำคัญในการวิเคราะห์พลวัตของความเปลี่ยนแปลงทางสังคม กล่าวคือในทางทฤษฎีนักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ส่วนใหญ่มักจำแนกรูปแบบของการต่อต้านออกเป็นหลายระดับ โดยหนึ่งในกรอบการวิเคราะห์ที่สำคัญคือการแบ่งระดับการต่อต้านออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ การต่อต้านระดับปัจเจก การต่อต้านระดับระบบ และการต่อต้านเชิงวาทกรรม ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงมิติที่แตกต่างกันของการต่อสู้ทางอำนาจในสังคม โดยการจำแนกดังกล่าวมีความสำคัญในเชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง เนื่องจากช่วยให้เห็นว่าการต่อต้านมิได้เกิดขึ้นเพียงในระดับของการเมืองอย่างเป็นทางการเท่านั้น แต่ยังปรากฏในชีวิตประจำวันในการเคลื่อนไหวของกลุ่มทางสังคม และในพื้นที่ของความคิด ความรู้ และวาทกรรมทางสังคมที่หลากหลายผ่านรายละเอียดเกี่ยวข้องดังนี้

1) การต่อต้านระดับปัจเจก (individual resistance) สะท้อนการกระทำของบุคคลที่พยายามท้าทาย ต่อรอง หรือหลีกเลี่ยงอำนาจที่มีอิทธิพลเหนือชีวิตของตน แม้ว่าการกระทำดังกล่าวอาจไม่ได้มีเป้าหมายในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมโดยตรง แต่ก็สะท้อนถึงความพยายามของปัจเจกบุคคลในการปกป้องผลประโยชน์ ศักดิ์ศรี และพื้นที่ของเสรีภาพภายใต้ข้อจำกัดของโครงสร้างอำนาจ โดยภาคปฏิบัติการของการต่อต้านระดับปัจเจกอาจปรากฏในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การปฏิเสธกฎระเบียบที่ไม่เป็นธรรม การหลีกเลี่ยงภาระทางเศรษฐกิจที่ไม่เป็นธรรม เช่น ภาษีหรือค่าเช่าที่ดิน ตลอดจนการใช้กลยุทธ์ทางสังคมหรือวัฒนธรรมในการต่อรองกับผู้มีอำนาจ เป็นต้น โดยสก็อตได้อธิบายว่าการต่อต้านระดับปัจเจกมักปรากฏในรูปแบบของการต่อต้านในชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นกลยุทธ์ของกลุ่มผู้ด้อยอำนาจที่ใช้ในการต่อรองกับโครงสร้างอำนาจโดยไม่ต้องเผชิญหน้าโดยตรง (สายพิณ ศุพุทธมงคล, 2545) และถึงแม้ว่าการต่อต้านระดับปัจเจกจะดูเหมือนเป็นการกระทำเล็ก ๆ แต่เมื่อเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและแพร่หลายในสังคมก็สามารถสะท้อนถึงความไม่พอใจต่อโครงสร้างอำนาจ และอาจกลายเป็นพื้นฐานของการเคลื่อนไหวทางสังคมในระดับที่ใหญ่ขึ้นได้

2) การต่อต้านระดับระบบ (systemic resistance) สะท้อนการเคลื่อนไหวของกลุ่มทางสังคมหรือองค์กรที่มีเป้าหมายในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง หรือสถาบันทางสังคม โดยการต่อต้านในลักษณะนี้มักเกิดขึ้นผ่านการจัดตั้งองค์กรหรือการรวมตัวของประชาชนที่ขยายผลไปสู่การเคลื่อนไหวทางการเมือง ซึ่งในบริบทของเศรษฐศาสตร์การเมืองอาจสะท้อนถึงปฏิบัติการต่อต้านในระดับระบบนี้มักเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ เช่น การเคลื่อนไหวของสหภาพแรงงานเพื่อเรียกร้องสิทธิแรงงาน การเคลื่อนไหวของเกษตรกรเพื่อปกป้องสิทธิในที่ดิน รวมถึงการเคลื่อนไหวของชุมชนเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับการต่อต้านระดับระบบมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการวิเคราะห์ความขัดแย้งทางชนชั้นในงานของคาร์ล มาร์กซ์ที่ชี้ให้เห็นว่าความขัดแย้งระหว่างชนชั้นทางเศรษฐกิจเป็นแรงผลักดันสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (สุรพงษ์ ชัยนาม, 2553) ขณะเดียวกันในบริบทสังคมร่วมสมัยการต่อต้านระดับระบบยังปรากฏผ่านขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ เช่น ขบวนการสิ่งแวดล้อม ขบวนการสิทธิมนุษยชน หรือขบวนการเรียกร้องความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่งล้วนมีบทบาทสำคัญในการผลักดันการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายและสถาบันทางสังคมอย่างกว้างขวางอีกด้วย

3) การต่อต้านเชิงวาทกรรม (discursive resistance) กล่าวคือนอกจากการต่อต้านในระดับของการกระทำระดับปัจเจก และการเคลื่อนไหวทางสังคมแล้ว การต่อต้านยังสามารถเกิดขึ้นในระดับของวาทกรรม ความรู้ และความหมายทางสังคม ซึ่งสะท้อนปฏิบัติการต่อต้านเชิงวาทกรรม ซึ่งการต่อต้านในลักษณะนี้เกี่ยวข้องกับการตั้งคำถามต่อแนวคิด อุดมการณ์ หรือกรอบความคิดที่มีอิทธิพลในสังคมต่าง ๆ เช่น การ

Library and Learning, University of Phayao

วิพากษ์แนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก การตั้งคำถามต่อวาทกรรมการพัฒนา หรือการสร้างความหมายใหม่เกี่ยวกับความยุติธรรมและสิทธิมนุษยชน ฯลฯ โดยข้อเสนอของฟูโกต์ ได้ชี้ให้เห็นว่าความรู้และวาทกรรมมีบทบาทสำคัญในการสร้างและรักษาอำนาจในสังคม เนื่องจากวาทกรรมสามารถกำหนดวิธีที่ผู้คนเข้าใจโลกตลอดจนความสัมพันธ์ทางสังคม (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2555) ดังนั้นการท้าทายวาทกรรมที่มีอิทธิพลจึงเป็นรูปแบบหนึ่งของการต่อต้านอำนาจ ทั้งนี้ตัวอย่างของการต่อต้านเชิงวาทกรรมมีหลากหลายรูปแบบ ได้แก่ การพัฒนาแนวคิดเศรษฐศาสตร์ทางเลือก การสร้างวาทกรรมสิทธิ์ของชุมชน การใช้ศิลปะ วรรณกรรม และวัฒนธรรมในการวิพากษ์อำนาจ ซึ่งจะเห็นได้ว่าการต่อต้านลักษณะนี้มีบทบาทสำคัญในการสร้างจินตนาการทางสังคมใหม่ (social imagination) ซึ่งสามารถเปิดพื้นที่ให้กับแนวคิดและรูปแบบของสังคมที่แตกต่างจากระบบที่มีอยู่ไปสู่การก่อรูปปฏิบัติด้านสิทธิที่ต่อเนื่อง

ทั้งนี้ด้วยข้อเสนอการบูรณาการรูปแบบของการต่อต้านผ่านปฏิบัติทั้งสามระดับข้างต้นจะถูกนำเสนอในฐานะกรอบการจำแนกเชิงวิเคราะห์ แต่ในความเป็นจริงแล้วรูปแบบเหล่านี้มักมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกันอย่างใกล้ชิด การต่อต้านระดับปัจเจกอาจพัฒนาไปสู่การเคลื่อนไหวในระดับระบบ ขณะที่การต่อต้านเชิงวาทกรรมสามารถสร้างกรอบความคิดใหม่ที่สนับสนุนการเคลื่อนไหวทางสังคม ดังนั้นการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบของการต่อต้านเหล่านี้จึงมีความสำคัญต่อการวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองแห่งการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากช่วยให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมิได้เกิดขึ้นเพียงจากเหตุการณ์ทางการเมืองขนาดใหญ่เท่านั้น แต่ยังเกิดจากกระบวนการต่อรองอำนาจที่เกิดขึ้นในหลายระดับของสังคม ซึ่งถือเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับขยายมุมมองประกอบการอภิปรายไปสู่แนวคิดของการต่อต้านในชีวิตประจำวันตามกรอบคิดของสก็อตซึ่งเป็นหนึ่งในแนวคิดสำคัญที่ช่วยอธิบายบทบาทผ่านการกระทำเล็ก ๆ ในชีวิตประจำวันของผู้คนไปสู่การท้าทายโครงสร้างอำนาจในสังคมที่มีพลัง

4.1.4 แนวคิดของสก็อต กับปฏิบัติการต่อต้านแบบเงียบ (Everyday Resistance)

กล่าวได้ว่าขอบข่ายเกี่ยวกับการต่อต้านระดับปัจเจก ระบบ และเชิงวาทกรรมตามรายละเอียดข้างต้นทำให้เห็นว่าการต่อต้านในสังคมไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะการเคลื่อนไหวทางการเมืองขนาดใหญ่หรือการเผชิญหน้าโดยตรงกับอำนาจรัฐเท่านั้น แต่ยังปรากฏในรูปแบบของการกระทำที่ละเอียดอ่อนและเกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของผู้คนโดยเฉพาะในกลุ่มผู้ด้อยอำนาจที่มีข้อจำกัดในการแสดงออกทางการเมืองอย่างเปิดเผย โดยแนวคิดที่มีบทบาทสำคัญในการอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าว ได้แก่ แนวคิดเรื่องปฏิบัติการต่อต้านแบบเงียบ หรือการต่อต้านในชีวิตประจำวันที่ได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบผ่านแนวคิดของสก็อตมีจุดเริ่มต้นจากการศึกษาชุมชนเกษตรกรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จากงานวิจัยเรื่อง Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance ซึ่งตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1985 ในผลงานดังกล่าวสก็อตได้ตั้งคำถามต่อแนวคิดแบบดั้งเดิมในรัฐศาสตร์ที่มักมองว่าการต่อต้านต้องปรากฏในรูปแบบของการปฏิวัติ การลุกฮือ หรือการเคลื่อนไหวทางการเมืองขนาดใหญ่เท่านั้น แต่สก็อตกลับเห็นว่าการอธิบายเช่นนั้น อาจทำให้มองข้ามรูปแบบของการต่อต้านที่เกิดขึ้นจริงในชีวิตประจำวันของผู้คน โดยเฉพาะปฏิบัติการเคลื่อนไหวของกลุ่มชาวนา แรงงาน หรือชนชั้นล่างที่อยู่ภายใต้โครงสร้างอำนาจที่ไม่เอื้อให้ให้สามารถแสดงออกอย่างเปิดเผย (Scott, 1985) เนื่องจากกลุ่มผู้ด้อยอำนาจมักใช้กลยุทธ์ที่เรียกว่าอาวุธของผู้อ่อนแอเป็นเครื่องมือการต่อต้านที่ไม่เปิดเผยและไม่เผชิญหน้าโดยตรงกับผู้มีอำนาจ โดยปฏิบัติการในลักษณะนี้มักครอบคลุมการจงใจทำงานอย่างไม่เต็มประสิทธิภาพ การหลีกเลี่ยงกฎระเบียบ การบิดเบือนข้อมูล การปกปิดผลผลิต หรือใช้เรื่องเล่าและอารมณ์ขันในการเสียดสีอำนาจ เป็นต้น ดังนั้นเห็นได้ว่าการกระทำเหล่านี้อาจเป็นการแสดงออกเล็กน้อยหรืออาจไม่มีนัยสำคัญในเชิงการเมือง แต่เมื่อเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องซ้ำ ๆ และแพร่หลายเป็นวงกว้างก็สามารถสะท้อนถึงการต่อต้านโครงสร้างอำนาจในระดับลึกของสังคมได้ ทั้งนี้การจำแนกลักษณะของปฏิบัติการต่อต้านในชีวิตประจำวันอาจมีรายละเอียดสำคัญ ดังนี้

Library and Learning, University of Phayao

1) มีลักษณะที่ไม่เป็นทางการและไม่เป็นระบบ เนื่องด้วยการต่อต้านเหล่านี้มักไม่ได้เกิดขึ้นผ่านองค์กรหรือขบวนการทางการเมืองที่ชัดเจน แต่เกิดจากการกระทำของบุคคลหรือกลุ่มย่อยในสังคม 2) มีลักษณะที่ไม่เปิดเผย เนื่องจากผู้กระทำการต่อต้านมักต้องเผชิญกับความเสี่ยงจากการลงโทษของผู้มีอำนาจ จึงเลือกใช้วิธีการที่สามารถหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าโดยตรง และ 3) มีลักษณะที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในชีวิตประจำวัน ซึ่งทำให้การต่อต้านในลักษณะนี้มีความยั่งยืนและแทรกซึมอยู่ในโครงสร้างของสังคม

ข้อเสนอการต่อต้านในชีวิตประจำวันของสก็อตตามรายละเอียดข้างต้น ได้ขยายไปสู่ผลงานที่มีอิทธิพลอย่างมากคือ Domination and the Arts of Resistance (Scott, 1990) โดยเป็นการเชื่อมโยงแนวคิดที่ได้รับการพัฒนาเพิ่มเติมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างการครอบงำและการต่อต้าน เพื่อตอกย้ำกลไกปฏิบัติการในรูปของวาทกรรมสาธารณะ (public transcripts) และวาทกรรมซ่อนเร้น (hidden transcripts) กล่าวคือบริบทเฉพาะของวาทกรรมสาธารณะที่มักสวมทับกับรูปแบบของการแสดงออกที่เกิดขึ้นในพื้นที่ที่อยู่ภายใต้สายตาของผู้มีอำนาจ ซึ่งมักสะท้อนถึงการยอมรับหรือการปฏิบัติตามระเบียบของสังคม ในขณะที่วาทกรรมซ่อนเร้นเป็นการแสดงออกที่เกิดขึ้นในพื้นที่ที่ผู้มีอำนาจไม่สามารถควบคุมได้ เช่น ในหมู่เพื่อน ครอบครัว หรือชุมชนท้องถิ่น ซึ่งผู้คนสามารถวิพากษ์ วิจารณ์หรือเสียดสีอำนาจได้อย่างเต็มที่ เป็นต้น โดยรูปแบบวาทกรรมซ่อนเร้นนี้ช่วยให้เข้าใจมากขึ้นว่าการต่อต้านไม่ได้หายไปในสังคมที่มีการควบคุมอำนาจอย่างเข้มงวด หากแต่ถูกแปรรูปและย้ายไปอยู่ในพื้นที่ทางสังคมที่ปลอดภัยกว่าผ่านเรื่องเล่าพื้นบ้าน เพลงพื้นเมือง หรือมุขตลกทางการเมือง ฯลฯ ซึ่งล้วนเป็นเครื่องมือการวิพากษ์อำนาจพร้อมทั้งรักษาความทรงจำของการต่อต้านในสังคมที่มีพลังผ่านปฏิบัติการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนตัวเล็กตัวน้อยในพื้นที่สังคม การเมืองรวมถึงพื้นที่เศรษฐกิจอย่างปฏิเสธไม่ได้ ดังนั้นเมื่อนำชุดความคิดดังกล่าวขยายผ่านมโนทัศน์ทางเศรษฐศาสตร์การเมืองแล้วอาจพบว่าช่วยขยายความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจทางเศรษฐกิจและการกระทำของกลุ่มผู้ด้อยอำนาจได้หลากหลายมิติ เนื่องจากหลายกรณีที่เกิดขึ้น ชาวนา แรงงาน หรือชุมชนท้องถิ่นอาจไม่มีทรัพยากรหรืออำนาจเพียงพอที่จะท้าทายโครงสร้างเศรษฐกิจและการเมืองได้โดยตรง ดังนั้นรูปแบบและปฏิบัติการต่อต้านในชีวิตประจำวันจึงกลายเป็นกลยุทธ์สำคัญในการรักษาผลประโยชน์และศักดิ์ศรีของตน ประกอบกับจากแนวคิดดังกล่าวยังช่วยให้เข้าใจว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้น ไม่ได้เกิดขึ้นจากเหตุการณ์ทางการเมืองขนาดใหญ่เพียงอย่างเดียว แต่ยังอาจเกิดจากการสะสมของการต่อต้านเล็ก ๆ ในชีวิตประจำวันของผู้คน ซึ่งอาจค่อย ๆ บ่อนทำลายความชอบธรรมของโครงสร้างอำนาจและเปิดพื้นที่ให้กับการเปลี่ยนแปลงในระยะยาว จึงอาจสรุปได้ว่าข้อเสนอแนวคิดของเจมส์ ซี สก็อตได้ช่วยเปลี่ยนมุมมองใหม่ให้กับการศึกษาสิทธิมนุษยชนผ่านกรอบเศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมสมัยเป็นอย่างมาก เนื่องจากเป็นกรอบวิพากษ์สำคัญที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการฉายปรากฏการณ์ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในฐานะพลังทางเศรษฐกิจการเมือง เพื่อสนับสนุนกระบวนการเปลี่ยนผ่านไปสู่เป้าหมายสังคมที่มีความเป็นธรรมตามหลักสิทธิมนุษยชนได้จริง

Library and Learning Technology, University of Phayao

4.2 ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในฐานะพลังทางเศรษฐกิจการเมือง

จากการอภิปรายในหัวข้อก่อนหน้าเกี่ยวกับความหมายของการต่อต้านเชิงโครงสร้าง รวมถึงการจำแนกรูปแบบการต่อต้านทั้งในระดับปัจเจก ระดับระบบ และระดับวาทกรรม ตลอดจนแนวคิดเรื่องการต่อต้านในชีวิตประจำวันของเจมส์ ซี สก็อต ทำให้เห็นว่าการต่อต้านไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะในระดับของการกระทำส่วนบุคคลเท่านั้น แต่ยังสามารถพัฒนาไปสู่การรวมตัวกันของกลุ่มทางสังคมในลักษณะขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อการท้าทายโครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง ดังนั้นภายใต้ในบริบทของเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมนั้นจึงถือได้ว่าเป็นพลังสำคัญสำหรับการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง เนื่องจากเป็นกลไกที่ช่วยให้กลุ่มเปราะบางหรือกลุ่มด้อยโอกาสทางสังคมสามารถ

รวมตัวกันเพื่อเรียกร้องสิทธิต่อรองอำนาจ และผลักดันการเปลี่ยนแปลงในระดับนโยบายและสถาบันทางสังคม โดยขบวนการเหล่านี้มักเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขต่าง ๆ ทั้งความไม่เท่าเทียมทางเศรษฐกิจ ความไม่เป็นธรรมทางสังคม และการกระจุกตัวของอำนาจทางการเมืองสอดคล้องกับมานูเอล กัสเตลส์ที่ได้เสริมมุมมองเกี่ยวกับแนวคิดดังกล่าวว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในยุคโลกาภิวัตน์มีบทบาทสำคัญสำหรับการท้าทายโครงสร้างอำนาจของรัฐและทุนข้ามชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปฏิบัติการผ่านเครือข่ายทางสังคมและเทคโนโลยีการสื่อสารสมัยใหม่ที่ผู้คนส่วนใหญ่ใช้อินเทอร์เน็ต และโซเชียลมีเดียเป็นเครื่องมือหลักในการนัดหมาย กระจายข่าว และรวมกลุ่ม ขณะเดียวกันเมื่อผู้คนเห็นว่ามีคนคิดเหมือนกันผ่านเครือข่ายสังคมออนไลน์จึงเกิดความหวังและเชื่อมั่นว่าสามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ (Castells, 2012)

อย่างไรก็ตามในมิติของเศรษฐศาสตร์การเมืองที่พยายามฉายภาพขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจึงไม่ได้เป็นเพียงการแสดงออกทางการเมืองของประชาชนเท่านั้น แต่ยังถือเป็นกลไกสำคัญของปฏิบัติการต่อรองอำนาจทางเศรษฐกิจ ซึ่งเกี่ยวโยงกับการจัดสรรทรัพยากร กระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะ และการกำหนดทิศทางของการพัฒนาในหลายมิติ เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ช่วยให้กลุ่มเปราะบางหรือกลุ่มผู้ด้อยโอกาสสามารถรวมตัวกันเพื่อท้าทายโครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองไปสู่การเปลี่ยนแปลงตามที่มุ่งหวังไว้ ทั้งนี้เพื่อสะท้อนปฏิบัติการเคลื่อนไหวในกระแสโลกปัจจุบัน ผู้เขียนจึงได้เสนอกรณีตัวอย่างการเคลื่อนไหวผ่านกลุ่มผู้ใช้แรงงาน ชาวนา นักศึกษา สตรี และชนพื้นเมือง ซึ่งต่างสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของผู้คนในการสร้างสังคมที่มีความเป็นธรรมมากขึ้น ตอกย้ำการทำความเข้าใจบทบาทของขบวนการเหล่านี้ที่เป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองสู่การเปลี่ยนผ่านทางสังคม ผ่านประเด็นสำคัญได้แก่

4.2.1 ปฏิบัติการเคลื่อนไหวของกลุ่มผู้ใช้แรงงาน ชาวนา นักศึกษา สตรี และชนพื้นเมือง

เนื่องจากกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไม่ได้เกิดขึ้นจากการดำเนินนโยบายของรัฐหรือการปรับตัวของระบบเศรษฐกิจเพียงฝ่ายเดียว แต่เป็นผลลัพธ์ของการต่อรองอำนาจระหว่างกลุ่มทางสังคมที่มีสถานะ และผลประโยชน์แตกต่างกัน ซึ่งขบวนการดังกล่าวสะท้อนกลุ่มบทบาทใหม่ทางสังคมหลายกลุ่มที่ได้มีส่วนสำคัญในการสร้างแรงกดดันต่อโครงสร้างอำนาจที่ไม่เป็นธรรม รวมทั้งผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับสถาบันเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ดังนั้นการอาศัยมุมมองเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการทบทวนจุดยืนผ่านปฏิบัติการเคลื่อนไหวทางสังคมในฐานะพลังทางเศรษฐกิจการเมืองในระดับฐานรากนี้ จำเป็นต้องรื้อถอนกรอบคิดเชิงอุดมการณ์ให้มีความชัดเจนมากขึ้น (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2555) ผ่านปฏิบัติการเคลื่อนไหวต่าง ๆ ที่ผู้เขียนใช้ประกอบการนำเสนอผ่านรายกรณีศึกษา ได้แก่ แรงงาน ชาวนา นักศึกษา สตรี และชนพื้นเมือง เนื่องจากกลุ่มเหล่านี้มักเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบจากโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจและการเมืองที่ไม่สมดุลมากที่สุด และอาจกลายเป็นพลังสำคัญในการผลักดันการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้มากที่สุดตามบริบทที่แตกต่าง ดังนี้

1) แรงงานกับการต่อสู้เพื่อสิทธิทางเศรษฐกิจ หากกล่าวถึงแรงงานถือเป็นหนึ่งในกลุ่มทางสังคมที่มีบทบาทสำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ของขบวนการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจการเมือง โดยเฉพาะในบริบทของสังคมอุตสาหกรรมที่ความสัมพันธ์ระหว่างนายทุนและแรงงานกลายเป็นประเด็นสำคัญของความขัดแย้งทางสังคม โดยเฉพาะความขัดแย้งที่ก่อรูประหว่างชนชั้นแรงงานและชนชั้นนายทุนนั้น ถือว่าเป็นกลไกสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในระบบเสรีนิยมใหม่ในยุคโลกาภิวัตน์ เนื่องจากแรงงานเป็นผู้สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ ขณะที่นายทุนในบทบาทผู้ควบคุมปัจจัยการผลิตมักนำไปสู่การก่อรูปความขัดแย้งโครงสร้าง ซึ่งเงื่อนไขความสัมพันธ์นี้สอดคล้องกับบริบทประวัติศาสตร์สมัยใหม่ที่พบว่าการรวมตัวของแรงงานในรูปแบบของสหภาพแรงงาน รวมถึงขบวนการเคลื่อนไหวแรงงานรูปแบบต่าง ๆ ในกระแสโลกาภิวัตน์มีบทบาทสำคัญในการผลักดันการปฏิรูปทางสังคมอย่างเป็นวงกว้างและมีพลังที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน เช่น การ

Library and Learning, University of Phayao

กำหนดชั่วโมงการทำงาน การคุ้มครองสิทธิแรงงาน การจัดตั้งระบบสวัสดิการสังคม ฯลฯ (แล ดิลกวิทยรัตน์, 2550) ตอกย้ำว่าการเคลื่อนไหวของแรงงานเป็นพลังที่ช่วยสร้างความสมดุลระหว่างอำนาจของทุนและแรงงานในระบบเศรษฐกิจอย่างมีนัยสำคัญ

2) ชาวนาและเกษตรกรกับการต่อสู้เพื่อสิทธิในที่ดินและทรัพยากร กล่าวคือในสังคมของประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่ที่ระบบเศรษฐกิจยังคงต้องพึ่งพาภาคการเกษตร ส่งผลให้ชาวนาและเกษตรกรเป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญในการเรียกร้องความเป็นธรรมผ่านการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองที่ทรงพลัง โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสิทธิในที่ดิน ความมั่นคงทางอาหาร และการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น จากชุดปฏิบัติการเคื่อนไหวนี้สะท้อนผ่านมุมมองสก็อตผ่านการศึกษาการต่อต้านของชาวนาในหลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งช่วยเปิดเผยให้เห็นว่าชาวนาไม่ได้เป็นเพียงผู้รับผลกระทบจากนโยบายของรัฐหรือระบบเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทสำคัญในฐานะกลไกต่อรองอำนาจผ่านทั้งการเคลื่อนไหวทางสังคมและการต่อต้านในชีวิตประจำวันอีกด้วย กลไกดังกล่าวยังสะท้อนภาพผ่านปฏิบัติการเคลื่อนไหวของเครือข่ายชาวนาในประเทศไทยที่ร่วมเสนอแนวทางเรียกร้องการปฏิรูปที่ดิน การปกป้องสิทธิในทรัพยากร และการต่อต้านโครงการพัฒนาที่ส่งล้วนผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนเกษตรกรรม รวมทั้งเปลี่ยนภาพจาการที่ชาวชนบทผันตัวเข้าสู่การเป็นการสังคมแห่งผู้ประกอบการด้วยกรอบการจัดการความสัมพันธ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมใหม่ ระหว่างรัฐส่วนกลางกับท้องถิ่นเพื่อจะได้ผลักดันให้ประชาธิปไตยจากข้างล่างเติบโตและก้าวเดินไปข้างหน้าได้ (อรรถจักร สัตยนุรักษ์, 2559)

3) นักศึกษาและเยาวชนกับการเคลื่อนไหวเพื่อประชาธิปไตย กล่าวคือนักศึกษาและเยาวชนเป็นอีกหนึ่งกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยเฉพาะในช่วงเวลาที่สังคมเผชิญกับวิกฤตทางการเมืองหรือความไม่เป็นธรรมทางสังคมที่ปรากฏในหลายประเทศ การเคลื่อนไหวของนักศึกษาได้กลายเป็นพลังสำคัญในการผลักดันการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เช่น การเรียกร้องประชาธิปไตย การปฏิรูปการศึกษา และการต่อต้านระบอบอำนาจนิยม เป็นต้น โดยมุมมองต่อปรากฏการณ์นี้มานูเอล กัสเตลส์ได้อธิบายว่าในยุคสังคมเครือข่าย นักศึกษาและเยาวชนมีบทบาทสำคัญในการสร้างเครือข่ายของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมผ่านเทคโนโลยีการสื่อสารและสื่อสังคมออนไลน์ ซึ่งช่วยให้การเคลื่อนไหวสามารถขยายตัวอย่างรวดเร็วในระดับโลก ทั้งนี้กล่าวได้ว่าปฏิบัติการเคลื่อนไหวโดยกลุ่มนักศึกษาและเยาวชนที่สะท้อนปฏิบัติการข้างต้น ถือได้ว่ามีบทบาทสำคัญในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมหลากหลายช่วงเวลาในเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เช่นเดียวกับกรณีประเทศไทยได้สะท้อนการเคลื่อนไหวของกลุ่มนิสิตนักศึกษาไปสู่พลังขับเคลื่อนทางการเมืองเพื่อเรียกร้องประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการทหารในอดีต (ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ และวิสา คัญทัพ, 2546) ที่ตอกย้ำการเคลื่อนไหวในประเด็นสิทธิมนุษยชนบนฐานการปฏิรูปสังคมจากเยาวชนซึ่งมีอิทธิพลต่ออุดมการณ์ในสังคมการเมืองไทยถึงปัจจุบัน

4) ขบวนการสตรีกับการท้าทายโครงสร้างอำนาจทางเพศ ในบริบทปัจจุบันขบวนการสตรีเป็นอีกหนึ่งขบวนการสำคัญในประวัติศาสตร์ของการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยมุ่งท้าทายโครงสร้างอำนาจที่กดทับผู้หญิงครอบคลุมมิติทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ฯลฯ ซึ่งจากสถานการณ์ดังกล่าวนี้เบลล์ ฮุคส์นักคิดแนวสตรีนิยมได้ขยายความให้เห็นเพิ่มเติมลักษณะสำคัญว่าการกดทับผู้หญิงไม่ได้เกิดขึ้นเพียงในมิติของเพศเท่านั้น แต่เชื่อมโยงกับมิติของชนชั้นและเชื้อชาติ ซึ่งมีผลทำให้ผู้หญิงบางกลุ่มต้องเผชิญกับความไม่เท่าเทียมในหลายระดับของสังคม (hooks, 2000) จนนำไปสู่การเคลื่อนไหวในหลายมิติทั่วทุกมุมโลก จึงตอกย้ำว่าขบวนการสตรีมีบทบาทสำคัญในการเรียกร้องสิทธิทางการเมือง สิทธิทางเศรษฐกิจ และความเสมอภาคทางเพศล้วนส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมในระยะยาว เช่นเดียวกับปฏิบัติการในสังคมไทยผ่าน Localizing Feminism: Women's Voices and Social Activism in Thai Context' โดยSongsamphan, C. (2011 อ้างถึงใน ดวง

Library and Learning, University of Phayao

หทัย บูรณเจริญกิจ, 2560) ที่สะท้อนว่าในปัจจุบันความท้าทายที่ผู้หญิงไทยกำลังเผชิญนั้นเกิดจากความขัดแย้งทางสังคมการเมืองและทรัพยากรสิ่งแวดล้อมนั้นมีความซับซ้อนและบีบคั้นผู้หญิงกลุ่มต่าง ๆ ก้าวออกมารวมกลุ่มกันเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องสิทธิของตนเอง ผ่านกลไกของการแปลข้อเรียกร้องและความต้องการให้เป็นวาระทางสังคมการเมืองที่มีพลังพอจะต่อรองทางการเมืองได้ ทั้งนี้เพื่อให้ผู้หญิงตลอดจนเพศหลากหลายทุกกลุ่มสามารถอยู่ในสังคมได้อย่างมีศักดิ์ศรีและพ้นจากการถูกเลือกปฏิบัติทั้งปวง

5) ชนพื้นเมืองกับการปกป้องวัฒนธรรมและทรัพยากร ถือเป็นอีกหนึ่งกลุ่มทางสังคมที่มีบทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจการเมือง โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสิทธิในที่ดินทำกิน วัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติ กล่าวคือในหลายประเทศพบว่าชนพื้นเมืองได้รวมตัวกันเพื่อต่อต้านโครงการพัฒนาที่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ดั้งเดิมของชุมชน เช่น การทำเหมือง การสร้างเขื่อน หรือการขยายตัวของอุตสาหกรรม เป็นต้น ซึ่งการเคลื่อนไหวเหล่านี้ไม่เพียงแต่เป็นการต่อสู้เพื่อสิทธิของชนพื้นเมืองเท่านั้น แต่ยังสะท้อนถึงความพยายามในการปกป้องระบบนิเวศและความหลากหลายทางวัฒนธรรมไปพร้อมกัน ทั้งนี้จากการศึกษาปฏิบัติการเคลื่อนไหวดังกล่าวสะท้อนบริบทเฉพาะกลุ่มคนชายขอบและขบวนการชนพื้นเมืองถือว่ามีบทบาทสำคัญต่อปฏิบัติการท้าทายโครงสร้างอำนาจที่กดทับอยู่ในสังคมผ่านการเคลื่อนไหวเพื่อความเสมอภาคทางเพศ รวมถึงการปกป้องสิทธิในวัฒนธรรม และการเรียกร้องสิทธิจัดการทรัพยากรของชุมชน เช่นเดียวกับกรณีวิพากษ์มิติเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในสังคมไทยโดยปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2542) พบว่าเนื่องจากรากของปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ถูกทำให้เป็นสินค้าที่ไม่มีตลาดรองรับ เนื่องจากเป็นสินค้าสาธารณะ จึงเกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมตามมาในลักษณะผลกระทบภายนอกเชิงลบ โดยเกิดจากการกำหนดราคาสินค้าที่คำนวณเฉพาะต้นทุนการผลิตของเอกชนอย่างเดียว ไม่ได้คำนวณต้นทุนสิ่งแวดล้อมเข้าไปด้วย ทำให้ผู้ผลิตเอกชนจึงไม่สนใจที่จะมีส่วนร่วมในการลดมลพิษต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องผลักดันให้เกิดกลไกคุ้มครองการใช้ประโยชน์อย่างเป็นระบบโดยชุมชนต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดมูลค่าตลาดที่จะทำหน้าที่เป็นตัวบ่งชี้ถึงต้นทุนทางสังคมจากการใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมนั้นด้วย

จากกรณีศึกษาประเด็นเกี่ยวกับบทบาทของแรงงาน ชาวนา นักศึกษา สตรี และชนพื้นเมืองที่ถูกฉายภาพผ่านปรากฏการณ์ต่าง ๆ ตลอดประวัติศาสตร์ร่วมสมัย ตอกย้ำพลังของกลุ่มทางสังคมที่ได้มีบทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมมากขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มที่อยู่ในสถานะผู้ไร้อำนาจ/ผู้ด้อยโอกาส/กลุ่มเปราะบางในโครงสร้างเศรษฐกิจการเมือง นอกจากนี้การเคลื่อนไหวเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าการต่อสู้ไม่ได้เกิดขึ้นในมิติความขัดแย้งระหว่างชนชั้นเพียงด้านเดียวแต่ยังเกี่ยวข้องกับมิติของเพศ ชาติพันธุ์ และวัฒนธรรมอีกด้วย ดังนั้นจากการทบทวนข้อมูลดังกล่าวตอกย้ำว่ากลุ่มทางสังคมผ่านปฏิบัติการเคลื่อนไหวในรูปแบบที่หลากหลายทั้งในบริบทโลกและประเทศไทยนั้น ล้วนมีบทบาทสำคัญในการผลิตซ้ำกลไกการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ท้าทายโครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจการเมือง ขณะเดียวกันการเคลื่อนไหวของกลุ่มเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงเป้าหมายจากความพยายามของผู้คนที่ร่วมสร้างสังคมที่มีความเป็นธรรมมากขึ้น

4.2.2 ตัวอย่างขบวนการเคลื่อนไหวระดับโลก

จากการวิเคราะห์ปฏิบัติการของกลุ่มผู้ใช้แรงงาน ชาวนา นักศึกษา สตรี และชนพื้นเมืองที่ล้วนมีผลต่อการสร้างขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจและสังคมร่วมสมัยที่มีอิทธิพลต่อการวิเคราะห์มุมมองในบริบทประเทศไทย จะเห็นได้ว่าข้อเสนอแนวทางการเคลื่อนไหวของกลุ่มเหล่านี้ไม่ได้จำกัดอยู่ในระดับท้องถิ่นหรือระดับประเทศเท่านั้น แต่สามารถพัฒนาไปสู่เครือข่ายของการเคลื่อนไหวในระดับสากลที่มีบทบาทสำคัญต่อการท้าทายโครงสร้างระบบเศรษฐกิจโลก โดยเฉพาะภายใต้กระแสแนวคิดของโลกาภิวัตน์และการขยายตัวของระบบเสรีนิยมใหม่ ซึ่งในฉากทัศน์ของเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนตอกย้ำว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมระดับโลกมีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นกลไกที่ช่วยให้ประชาชนใน

Library and Learning, University of Phayao

ประเทศต่าง ๆ สามารถเชื่อมโยงแนวทางการต่อสู้ของตนเข้ากับเครือข่ายระหว่างประเทศ เพื่อท้าทายอำนาจรัฐ บรรษัทข้ามชาติ และสถาบันทางเศรษฐกิจโลก จากปรากฏการณ์ดังกล่าวมานูเอล กัสเตลส์ได้อธิบายเพิ่มเติมว่าขบวนการเคลื่อนไหวในยุคโลกาภิวัตน์นั้นมีลักษณะสำคัญคือการเชื่อมโยงร่วมกันผ่านเครือข่ายทางสังคมและเทคโนโลยีการสื่อสาร มีผลทำให้การเคลื่อนไหวสามารถขยายตัวและสร้างอิทธิพลในระดับโลกได้อย่างรวดเร็ว (Castells, 2012) ในที่นี้ผู้เขียนนำเสนอกลุ่มตัวอย่างสำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีบทบาทการต่อสู้ในระดับโลก ได้แก่ ขบวนการแรงงานระดับโลก การเคลื่อนไหวของ Zapatista ในเม็กซิโก และขบวนการ Occupy Wall Street ในสหรัฐอเมริกา ซึ่งต่างสะท้อนความพยายามในการท้าทายโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจการเมืองโลกร่วมสมัย โดยสามารถวิเคราะห์ปฏิบัติเฉพาะกลุ่มต่าง ๆ โดยสังเขป ดังนี้

1) ขบวนการแรงงานระดับโลกกับการต่อรองอำนาจในระบบทุนนิยมโลก เนื่องจากการขยายตัวของโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจตั้งแต่ช่วงปลายศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ได้ส่งผลให้การผลิตและการลงทุนของทุนข้ามชาติขยายตัวไปยังประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก กระบวนการดังกล่าวทำให้แรงงานจำนวนมากต้องเผชิญกับความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจ การแข่งขันด้านค่าแรง และการลดทอนสิทธิแรงงาน เป็นต้น ดังนั้นเพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ดังกล่าว ขบวนการแรงงานในหลายประเทศได้พยายามสร้างความร่วมมือในระดับระหว่างประเทศผ่านเครือข่ายสหภาพแรงงาน องค์กรแรงงาน และองค์กรภาคประชาสังคม โดยการเคลื่อนไหวเหล่านี้มีเป้าหมายเพื่อเรียกร้องมาตรฐานสำหรับแรงงานที่มีความเป็นธรรม และกลไกการคุ้มครองสิทธิแรงงาน รวมถึงการกำกับดูแลบรรษัทข้ามชาติ เป็นต้น จากกรณีดังกล่าว ชาร์ลส์ ทิลลีย์ ผู้บุกเบิกการศึกษาเรื่อง การเมืองของการต่อสู้ (contentious politics) เช่น การประท้วงและการเคลื่อนไหวทางสังคมได้อธิบายเหตุผลสนับสนุนว่าขบวนการแรงงานถือเป็นหนึ่งในรูปแบบของการเมืองภาคประชาชนที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างความสมดุลระหว่างอำนาจของทุนและแรงงานในระบบเศรษฐกิจ (Tilly, 2004) ดังนั้นในบริบทโลกาภิวัตน์ที่ก่อให้เกิดขบวนการแรงงานจึงพยายามพัฒนารูปแบบความร่วมมือระหว่างประเทศเพื่อเพิ่มอำนาจและความชอบธรรมให้แก่แรงงานในการต่อรองกับทุนข้ามชาติอยู่เสมอ

2) ขบวนการซาปาติสตา Zapatista กับการต่อต้านโลกาภิวัตน์เสรีนิยมใหม่ ถือเป็นอีกหนึ่งตัวอย่างสำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมระดับโลกซึ่งเกิดขึ้น ณ รัฐเชียปาส ประเทศเม็กซิโก ในปี ค.ศ. 1994 ด้วยจุดยืนของกองกำลังซาปาติสตาปลดปล่อยแห่งชาติ Zapatista Army of National Liberation นำโดยชนพื้นเมืองมายาและมีเป้าหมายสำคัญในการต่อต้านนโยบายเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ผ่านข้อตกลงการค้าเสรีอเมริกาเหนือ (NAFTA) ที่มองว่าส่งผลกระทบต่อเกษตรกรรายย่อยอย่างรุนแรง รวมทั้งเพื่อเรียกร้องสิทธิเสรีภาพ ที่ดินทำกิน และความเท่าเทียมให้กับชนพื้นเมืองในประเทศเม็กซิโก ทั้งนี้จุดเด่นเกี่ยวกับปฏิบัติการเคลื่อนไหวของขบวนการซาปาติสตา ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการต่อสู้ทางการทหารเท่านั้น แต่ยังเป็นการสร้างรูปแบบทางเลือกการเมืองและการพัฒนา ใหม่โดยเน้นการปกครองตนเองของชุมชน ประกอบกับการมีส่วนร่วมของประชาชนและการเคารพในวัฒนธรรมของชนพื้นเมืองที่หลากหลาย เป็นต้น ขบวนการดังกล่าวถือได้ว่าตัวแบบกลไกสำคัญที่สามารถแสดงบทบาทการสร้างเครือข่ายการเคลื่อนไหวต่อต้านโลกาภิวัตน์ในระดับโลกโดยใช้สื่ออินเทอร์เน็ตเผยแพร่ความคิดและเครือข่ายภาคประชาสังคมในการขยายอุดมการณ์ต่อสู้กับความอยุติธรรม รวมทั้งมีวิธีการเสริมพลังด้วยการขยายกรอบความร่วมมือกับขบวนการเคลื่อนไหวในประเทศต่าง ๆ อีกด้วย (Bodenheimer, 2019)

3) Occupy Wall Street กับการวิพากษ์ความเหลื่อมล้ำในระบบทุนนิยมการเงินที่เกิดขึ้นในประเทศสหรัฐอเมริการในฐานะมหาอำนาจโลก โดยถูกฉายภาพผ่านปฏิบัติการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อต่อต้านความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจส่งผลให้ประชาชนจำนวนมากต้องเผชิญกับปัญหาการว่างงาน การสูญเสียที่อยู่อาศัย และความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจ โดยผู้เข้าร่วมขบวนการได้ใช้สโลแกนที่กลายเป็นสัญลักษณ์สำคัญของการ

Library and Learning, University of Phayao

เคลื่อนไหวว่า “เราคือ 99%” หรือ We are the 99% เพื่อสื่อว่าประชาชนส่วนใหญ่กำลังเดือดร้อนในขณะที่ความมั่งคั่งมหาศาลกลับกระจุกตัวอยู่กับกลุ่มคนรวยที่สุดเพียง 1% ในย่านวอลล์สตรีท (Wall Street) ซึ่งถือเป็นเขตเศรษฐกิจสำคัญของประเทศสหรัฐอเมริกา (สฤณี อาชวานันทกุล, 2555) อย่างไรก็ตามความน่าสนใจของขบวนการนี้ไม่ได้พัฒนาไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสถาบันในทันที แต่ถือว่ามีบทบาทสำคัญในการสร้างวาทกรรมสาธารณะผ่านการเรียกร้องชุมนุมและประท้วงเกี่ยวกับปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ อีกทั้งได้กระตุ้นให้เกิดการถกเถียงเกี่ยวกับบทบาทของภาคการเงินและนโยบายเศรษฐกิจอย่างกว้างขวางในสังคมร่วมสมัยให้ตระหนักถึงความเป็นธรรมและหันมาเคารพสิทธิมนุษยชนมากกว่าการมุ่งเป้าทางธุรกิจเพียงด้านเดียว

โดยสรุปข้อมูลผ่านกลุ่มปฏิบัติการเคลื่อนไหวจากตัวอย่างขบวนการแรงงานระดับโลก ซึ่งนำเสนอผ่านปฏิบัติการเคลื่อนไหวของกลุ่ม Zapatista และ Occupy Wall Street เห็นได้ว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมสามารถพัฒนาไปสู่การสร้างเครือข่ายต้นแบบระดับโลก ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อการท้าทายโครงสร้างระบบเศรษฐกิจการเมืองร่วมสมัย ขณะเดียวกันสะท้อนให้เห็นว่าขบวนการเหล่านี้ถือเป็นความพยายามของประชาชนในการรวมพลังเพื่อสร้างความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ รวมทั้งการปกป้องสิทธิของกลุ่มชายขอบให้เกิดขึ้นผ่านการต่อสู้และตั้งคำถามต่อทิศทางการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์และนำไปสู่การสร้างข้อถกเถียงเกี่ยวกับผลกระทบจากกระแสแนวคิดเสรีนิยมใหม่ นับเป็นอีกหนึ่งกลไกรองรับการสร้างกรอบดำเนินการสิทธิมนุษยชนบนฐานวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองแห่งการต่อต้านเชิงประจักษ์

4.2.3 ขบวนการท้องถิ่นกับการปกป้องทรัพยากรและสิทธิชุมชน

การนำเสนอปฏิบัตการผ่านขบวนการเคลื่อนไหวทั้งในระดับประเทศและระดับสากล แม้ว่าจะสร้างผลกระทบต่อคนจำนวนมากก็ตาม แต่ในมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองแล้วจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับปฏิบัติการเคลื่อนไหวของขบวนการในระดับท้องถิ่นด้วย (local social movements) ในฐานะกลุ่มเคลื่อนไหวที่มีบทบาทสำคัญต่อการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ วิถีชีวิต และสิทธิอันเป็นของชุมชน โดยชุมชนและเพื่อชุมชนแท้จริง โดยเฉพาะในบริบทที่รัฐหรือกลุ่มทุนขนาดใหญ่ช่วงชิงอำนาจการกำหนดทิศทางการพัฒนาได้โดยชอบธรรมจากข้ออ้างเรื่องความเป็นสมัยใหม่อยู่เสมอ ดังนั้นการเคลื่อนไหวของชุมชนจึงกลายเป็นกลไกสำคัญในการต่อรองอำนาจและสร้างความสมดุลระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจกับความยั่งยืนทางสังคมและสิ่งแวดล้อมเป็นกรอบดำเนินการหลัก อีกทั้งตอกย้ำได้ว่าการเคลื่อนไหวทางสังคมไม่ได้จำกัดอยู่เพียงในระดับประเทศหรือระดับโลกเท่านั้น แต่ยังมีปฏิบัติการฐานรากสำคัญอยู่ในระดับท้องถิ่น ซึ่งเป็นกลไกที่ภาคประชาชน/ชุมชนต้องเผชิญกับผลกระทบของนโยบายเศรษฐกิจการพัฒนา และการจัดการทรัพยากรโดยตรงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สอดคล้องกับมุมมองทางด้านรัฐศาสตร์ สังคมวิทยาและสิทธิมนุษยชนศึกษาที่ส่วนใหญ่ต่างเห็นตรงกันว่าขบวนการในระดับท้องถิ่นถือเป็นส่วนสำคัญของกิจกรรมทางการเมืองร่วมสมัย เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ประชาชนสามารถรวมตัวกันเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของตนเอง และสร้างรูปแบบของการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่อยู่นอกกรอบของสถาบันทางการเมืองแบบดั้งเดิมไปสู่หลักการว่าด้วยแนวคิดการพัฒนาที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน เช่น สมศักดิ์ สามัคคีธรรม (2558) ได้อธิบายกรอบการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์ผ่านขบวนการเคลื่อนไหวในระดับท้องถิ่นที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชน และสามารถพัฒนาไปสู่เครือข่ายของการเคลื่อนไหวในมิติที่กว้างขึ้น ดังนั้นเพื่อให้กรอบสิทธินุษยชนสอดรับกับแนววิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมืองผ่านปฏิบัติการเคลื่อนไหวในระดับท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรม สามารถนำเสนอกลไกความเชื่อมโยงได้ดังนี้

1) การปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในฐานะพื้นที่ของการต่อรองอำนาจ ปฏิเสธไม่ได้ว่าประเด็นสำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวในระดับท้องถิ่นคือการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ และทรัพยากรทางทะเล ซึ่งในหลายประเทศโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ เช่น การสร้างเขื่อน การทำเหมืองแร่ หรือการขยายตัวของอุตสาหกรรม มักส่งผลกระทบทั้งด้านสิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตของประชาชน/ชุมชนซึ่งเกิดขึ้น

Library and Learning, University of Phayao

ในหลายพื้นที่ ส่งผลให้ชุมชนท้องถิ่นที่ได้รับผลกระทบรวมตัวกันเพื่อเรียกร้องสิทธิการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรของตนโดยชอบธรรมตามสิทธิที่พึงมี ซึ่งขบวนการเคลื่อนไหวเหล่านี้มีจุดยืนต่อต้านโมเดลการพัฒนาแบบรวมศูนย์จากนโยบายรัฐ บนฐานการสนับสนุนแนวคิดการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนอย่างชัดเจน โดยประเด็นดังกล่าวเอลินอร์ ออสตรอมผู้เสนอแนวคิดให้อำนาจชุมชนท้องถิ่นสามารถจัดการทรัพยากรส่วนรวมได้อย่างยั่งยืน โดยไม่ต้องพึ่งพารัฐบาลหรือเอกชน ยืนยันกลไกของชุมชนท้องถิ่นที่สามารถพัฒนากฎเกณฑ์และสถาบันทางสังคมในการจัดการทรัพยากรร่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพ หากได้รับการยอมรับในสิทธิและอำนาจในการบริหารจัดการทรัพยากร (Ostrom, 1990) ภายใต้มโนทัศน์นี้จึงกล่าวได้ว่าเป็นพื้นฐานสำคัญในการสนับสนุนบทบาทของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรได้แท้จริง

2) สิทธิชุมชนและการเมืองของการพัฒนา กล่าวคือนอกจากการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติแล้ว ขบวนการเคลื่อนไหวในระดับท้องถิ่นยังมีบทบาทสำคัญในการผลักดันแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน ซึ่งเป็นแนวคิดที่เน้นว่าชุมชนควรมีสิทธิในการกำหนดทิศทางของการพัฒนาในพื้นที่ของตน กล่าวคือแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนถือได้ว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งโดยเฉพาะในกรณีของประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย ซึ่งกลไกการพัฒนาเศรษฐกิจมักถูกจำกัดโดยรัฐหรือทุนขนาดใหญ่เท่านั้น ขณะที่ประชาชนแทบไม่มีโอกาสในการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจแต่อย่างใด ส่งผลให้ขบวนการชุมชนที่เกิดขึ้นในบริบทนี้จึงพยายามเรียกร้องการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในกระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะ รวมถึงการเรียกร้องมาตรการคุ้มครองสิทธิของชุมชนจากการใช้และจัดการทรัพยากรของตนเอง (ปัทมา สูบกำปัง, 2559) สะท้อนถึงความพยายามในการเสนอรูปแบบการพัฒนาแนวใหม่ที่ต้องให้ความสำคัญกับการสร้างความเป็นธรรมทางสังคมและความยั่งยืนของระบบนิเวศมากขึ้น

3) การสร้างทางเลือกของการพัฒนาในระดับชุมชน ทั้งนี้นอกเหนือจากการต่อต้านโครงการพัฒนาที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนแล้ว ขบวนการเคลื่อนไหวในระดับท้องถิ่นจำนวนมากยังพยายามสร้างรูปแบบทางเลือกของการพัฒนาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน โดยตัวอย่างของความพยายามที่ชัดเจนดังกล่าว ได้แก่ การจัดการป่าโดยชุมชน การพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน ตลอดจนการสร้างเศรษฐกิจชุมชนและเครือข่ายตลาดทางเลือกที่หลากหลาย เป็นต้น โดยเฉพาะกลไกการเมืองทั้งในระดับชาติระดับท้องถิ่นซึ่งเปิดพื้นที่ให้การเคลื่อนไหวเหล่านี้ได้แสดงพลังและบทบาทการร่วมออกแบบอนาคตได้อย่างเป็นรูปธรรม (อภิชาต สถิตนิรามัย ยุกติ มุกดาวิจิตร และนิติ ภวัครพันธุ์, 2556) ด้วยบริบทนี้จึงสะท้อนให้เห็นว่าชุมชนท้องถิ่นในกระแสโลกาภิวัตน์ไม่ได้มีสถานะเป็นเพียงผู้ต่อต้านนโยบายการพัฒนาจากรัฐเท่านั้น แต่ยังถือเป็นผู้สร้างสรรค์นวัตกรรมทางสังคมและเศรษฐกิจผ่านกลไกทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองที่สามารถนำไปสู่รูปแบบของการพัฒนาที่มีความยั่งยืนมากยิ่งขึ้น ซึ่งตอกย้ำจุดยืนแนวคิดการพัฒนาทางเลือกในประเทศไทยผ่านปฏิบัติการของกลุ่มขบวนการเคลื่อนไหวที่มีความหลากหลาย

โดยสรุปแล้วสามารถกล่าวได้ว่าการก่อรูป ปฏิบัติการและการแสดงอำนาจผ่านขบวนการเคลื่อนไหวในระดับท้องถิ่นถือได้ว่ามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในเศรษฐศาสตร์การเมืองของการพัฒนา เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ประชาชนสามารถรวมตัวกันปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ วิถีชีวิต และการแสดงออกซึ่งสิทธิของชุมชน ตอกย้ำเกี่ยวกับปฏิบัติการเคลื่อนไหวเหล่านี้ที่ไม่เพียงแต่เป็นการต่อต้านโครงสร้างอำนาจที่ไม่เป็นธรรมเท่านั้น แต่ยังเป็นกระบวนการในการสร้างรูปแบบทางเลือกของการพัฒนาใหม่ที่ให้ความสำคัญกับกลไกการมีส่วนร่วมของประชาชน ความเป็นธรรมทางสังคม ตลอดจนความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อมอย่างเปิดเผย ดังนั้นการทำความเข้าใจบทบาทของขบวนการท้องถิ่นจึงถือเป็นประเด็นสำคัญในการพัฒนากรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย โดยเฉพาะในบริบทที่ความขัดแย้งเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรและทิศทางของการพัฒนายังคงเป็นประเด็นถกเถียงที่สำคัญของสังคมไทยและสังคมโลกอยู่เสมอ

Library and Learning, University of Phayao

4.3 แนวคิดอธิปไตยทางเศรษฐกิจ และแนวทางการปลดปล่อยเชิงโครงสร้าง

จากการทบทวนขอบข่ายเกี่ยวกับบทบาทของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมทั้งในระดับโลกและระดับท้องถิ่นที่ผ่านมา จะเห็นได้ว่าเป้าหมายการต่อสู้ไม่ได้มุ่งหวังเพียงแค่การคัดค้านนโยบายหรือขัดขวางโครงการพัฒนาบางประการเท่านั้น แต่อาจมีเบื้องหลังปฏิบัติการที่ลึกซึ้งยิ่งกว่านั้นคือการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจที่กำหนดความสัมพันธ์การผลิต การกระจายทรัพยากร และการกำหนดทิศทางของการพัฒนาในสังคม ปรากฏการณ์ดังกล่าวจึงสอดรับกับแนวคิดเรื่องอธิปไตยทางเศรษฐกิจ (economic sovereignty) ที่ได้ถูกทำให้กลายเป็นกรอบแนวคิดสำคัญในการสร้างกลไกความพยายามของรัฐ ชุมชน และขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในการสร้างความสามารถในการกำหนดทิศทางของระบบเศรษฐกิจของตนเองในระยะต่อมา โดยแนวคิดนี้มีความเชื่อมโยงกับการวิพากษ์โครงสร้างของระบบทุนนิยมโลกและนโยบายเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ที่สวมทับกับกระแสโลกาภิวัตน์ ที่มักส่งผลให้การตัดสินใจทางเศรษฐกิจต้องถูกกำหนดโดยกลไกตลาดโลก ทุนขนาดใหญ่ บรรษัทข้ามชาติ หรือสถาบันทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศอยู่เสมอ นอกจากนี้ข้อสนับสนุนแนวคิดการปลดปล่อยเชิงโครงสร้าง (structural emancipation) จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับการสร้างความสามารถของสังคมในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจ การจัดการทรัพยากร และรูปแบบของการพัฒนาอย่างเป็นอิสระจากการครอบงำของทุนขนาดใหญ่ไว้ด้วย ดังนั้นในมุมมองนี้อธิปไตยทางเศรษฐกิจจึงไม่ได้หมายถึงเพียงการสถาปนาอำนาจทางเศรษฐกิจของรัฐเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับการกระจายอำนาจทางเศรษฐกิจไปสู่ระดับชุมชนและประชาชนอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อบรรลุหลักการว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจของปัจเจกบุคคล การเป็นเจ้าของร่วมในบริษัท/องค์กรทางเศรษฐกิจที่มีแนวทางประชาธิปไตยในหลาย ๆ รูปแบบ รวมทั้งการมีส่วนร่วมของสาธารณะในการตัดสินใจทางเศรษฐกิจ (ประพิมพ์ฝัน เชียงกูล, 2564)

จากขอบข่ายความคิดข้างต้นจึงสามารถกล่าวได้ว่าแนวคิดอธิปไตยทางเศรษฐกิจ ถือเป็นกรอบแนวคิดสำคัญในการทำความเข้าใจความพยายามของสังคมในการปลดปล่อยตนเองจากโครงสร้างของอำนาจทางเศรษฐกิจที่ไม่เป็นธรรม เนื่องจากแนวคิดดังกล่าวเกี่ยวข้องกับทั้งการสร้างความสามารถของรัฐในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจ การกระจายอำนาจทางเศรษฐกิจไปสู่ชุมชน และการพัฒนารูปแบบทางเลือกของระบบเศรษฐกิจ ดังนั้นภายใต้ข้อถกเถียงระหว่างอธิปไตยทางเศรษฐกิจกับประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ การควบคุมทรัพยากรโดยชุมชน และการพัฒนารูปแบบของเศรษฐกิจชุมชนในรูปแบบหลากหลายล้วนสะท้อนถึงความพยายามของผู้คนในการสร้างระบบเศรษฐกิจที่มีความเป็นธรรมและยั่งยืนมากยิ่งขึ้น ตอกย้ำให้เห็นว่าแนวคิดเหล่านี้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการนำมาวิเคราะห์ความก้าวหน้าของสิทธิมนุษยชนที่จะเป็นทางออกให้มนุษย์สามารถเสนอแนวทางการอยู่รอดและอยู่ร่วมกันได้ภายใต้การเปลี่ยนผ่านทางสังคมในกระแสโลกาภิวัตน์

ทั้งนี้เพื่อสะท้อนแนวทางการสร้างอธิปไตยทางเศรษฐกิจสู่การปลดปล่อยเชิงโครงสร้างที่สอดรับกับการพัฒนามโนทัศน์ใหม่ของสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัย ผู้เขียนจึงนำมุมมองของคาร์ล โปลันยีที่ปรากฏผ่านเอกสารสำคัญจากเรื่อง “The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time” มาใช้ประกอบการวิเคราะห์แนวโน้มการสร้างภาพอธิปไตยทางเศรษฐกิจในสถานการณ์จริง ภายใต้สมมติฐานว่าการพัฒนาระบบเศรษฐกิจหากปล่อยให้กลไกตลาดกำหนดทุกด้านของชีวิตแล้ว สังคมอาจนำไปสู่ความไม่สมดุลและเกิดวิกฤติทางสังคมตามมา ดังนั้นสังคมจึงต้องสร้างมาตรการต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อควบคุมตลาดและปกป้องผลประโยชน์ของชุมชน (Polanyi, 2001) ขณะเดียวกันหากพิจารณาในบริบทของเศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมสมัยของแนวคิดอธิปไตยทางเศรษฐกิจ จึงต้องวิพากษ์เงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับประเด็นสำคัญเป็นลำดับตั้งแต่ข้อถกเถียงระหว่างอธิปไตยทางเศรษฐกิจกับประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ ความเป็นไปได้ในการควบคุมทรัพยากรโดยชุมชน และการสร้างรูปแบบทางเลือกของระบบเศรษฐกิจในระดับท้องถิ่น ซึ่งข้อเสนอเหล่านี้ล้วนเป็นทางเลือกและทางรอดของมนุษย์ในปัจจุบันที่ต่างแสวงหาชีวิตเสรีตามกรอบสิทธิมนุษยชน

Library and Learning, University of Phayao

4.3.1 จุดยืนระหว่างอธิปไตยทางเศรษฐกิจ และประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ

ทั้งนี้เพื่อให้บรรลุเป้าหมายการประยุกต์แนวคิดอธิปไตยทางเศรษฐกิจสู่การปลดปล่อยเชิงโครงสร้างนั้น เงื่อนไขสำคัญประการแรกคือการทบทวนจุดยืนระหว่างอธิปไตยทางเศรษฐกิจ และประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ ซึ่งทั้งสองแนวคิดไม่ได้มีการกำหนดนิยามในลักษณะของการเปรียบเทียบข้อแตกต่างที่ชัดเจนตายตัว กล่าวคือแม้ทั้งสองแนวคิดต่างมุ่งเสนอกลไกการสร้างระบบเศรษฐกิจที่เป็นธรรม ลดการครอบงำของอำนาจทุน แต่หากพิจารณาโดยละเอียดแล้ว อาจพบจุดเน้นที่แตกต่างกันบางประการ โดยเฉพาะบริบทผู้ถือครองอำนาจในการตัดสินใจทางเศรษฐกิจ กล่าวคือด้วยแนวคิดอธิปไตยทางเศรษฐกิจเน้นที่ความสามารถของรัฐชาติหรือสังคมในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจของตนเองโดยไม่ถูกครอบงำจากอำนาจภายนอก เช่น ตลาดโลก สถาบันการเงินระหว่างประเทศ หรือบรรษัทข้ามชาติ ขณะที่แนวคิดประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจมุ่งเน้นที่การกระจายอำนาจการตัดสินใจทางเศรษฐกิจไปสู่ประชาชนและชุมชนผ่านกลไกประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ เช่น สหกรณ์ที่เปิดโอกาสให้แรงงานมีส่วนร่วมในการบริหารกิจการ หรือการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดนโยบายสาธารณะ จากหลักการทั่วไปอาจสะท้อนจุดยืนได้ว่าการถกเถียงระหว่างแนวคิดทั้งสองจึงเกี่ยวข้องกับคำถามพื้นฐานของเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าใครควรมีอำนาจในการกำหนดทิศทางของระบบเศรษฐกิจ และอำนาจดังกล่าวควรถูกจัดวางอยู่ในระดับใดของโครงสร้างสังคม โดยสามารถจำแนกจุดยืนสำคัญดังนี้

1) แนวคิดอธิปไตยทางเศรษฐกิจหรืออำนาจของรัฐในการกำหนดทิศทางเศรษฐกิจ มองว่าการพัฒนาทางเศรษฐกิจจำเป็นต้องอาศัยความสามารถของรัฐในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจ การควบคุมทรัพยากรและการปกป้องเศรษฐกิจภายในประเทศจากแรงกดดันของตลาดโลก อันเนื่องจากนักเศรษฐศาสตร์การเมืองส่วนใหญ่มีความเห็นสอดคล้องกันว่าในโลกยุคโลกาภิวัตน์นั้น อำนาจของรัฐในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจมักถูกจำกัดโดยกลไกของเศรษฐกิจโลกผ่านข้อตกลงการค้าเสรี ตลาดทุนระหว่างประเทศ ตลอดจนเงื่อนไขอื่นที่กำหนดจากสถาบันการเงินระหว่างประเทศ ภายใต้หลักการดังกล่าวฮาร์วีย์ที่ได้ขยายมุมมองว่าในยุคของอิทธิพลจากทุนนิยมโลกาภิวัตน์นั้น อำนาจของทุนข้ามชาติได้ขยายตัวจนสามารถกำหนดทิศทางของนโยบายเศรษฐกิจของรัฐหลายประเทศ ส่งผลให้รัฐจำนวนมากสูญเสียความสามารถในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจที่ตอบสนองต่อความต้องการของประชาชน (Harvey, 2005) ในบริบทนี้แนวคิดอธิปไตยทางเศรษฐกิจจึงถูกทำให้กลายเป็นกรอบแนวคิดสำคัญในการเรียกร้องให้รัฐต้องแสดงบทบาทเข้ามาควบคุมทรัพยากรภายในประเทศปกป้องเศรษฐกิจ และกำหนดนโยบายการพัฒนาอย่างอิสระ อย่างไรก็ตามการเน้นบทบาทของรัฐในฐานะผู้กำหนดอำนาจทางเศรษฐกิจเพียงฝ่ายเดียว อาจได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางตามมา เนื่องจากรัฐเองอาจกลายเป็นกลไกของชนชั้นนำหรือกลุ่มทุนที่ไม่ได้รักษาผลประโยชน์ของประชาชนโดยแท้จริง

2) แนวคิดประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ สะท้อนเป้าหมายมุ่งเน้นการกระจายอำนาจทางเศรษฐกิจสู่ประชาชน ซึ่งถือว่ามีหลักการตรงกันข้ามแนวคิดอธิปไตยทางเศรษฐกิจ เนื่องจากแนวคิดนี้ให้ความสำคัญกับการกระจายอำนาจทางเศรษฐกิจไปสู่ประชาชนมากกว่าการคุ้มครองรัฐจากภายนอก สอดรับกับฐานคิดที่ว่าประชาธิปไตยทางการเมืองจะไม่สมบูรณ์หากอำนาจทางเศรษฐกิจยังคงถูกกระจุกตัวอยู่ในมือของชนชั้นนายทุนหรือรัฐราชการที่เข้มแข็ง ซึ่งสะท้อนผ่านข้อความคิดของโรเบิร์ต อลัน ดาห์ล ที่ได้ให้ความคิดเห็นไว้ในเอกสารเรื่อง “Preface to Economic Democracy” ว่าการมีระบบเศรษฐกิจที่อำนาจการตัดสินใจถูกกระจุกตัวอยู่ในองค์กรขนาดใหญ่นั้น อาจนำไปสู่ความไม่สมดุลระหว่างอำนาจทางเศรษฐกิจและอำนาจทางการเมือง ซึ่งส่งผลให้ประชาธิปไตยทางการเมืองอ่อนแอลง (Dahl, 1985) ดังนั้นแนวคิดประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจจึงต้องสร้างกลไกการพัฒนาการจัดการเศรษฐกิจที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้นในรูปแบบหรือกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การบริหารกิจการโดยแรงงาน ระบบสหกรณ์ การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ตลอดจนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจอีกด้วย จึงอาจสรุปว่าแนวคิด

Library and Learning, University of Phayao

แนวคิดนี้สะท้อนความพยายามในการสร้างระบบเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับหลักการของประชาธิปไตย ควบคู่กับการลดการกระจุกตัวของอำนาจทางเศรษฐกิจจากรัฐหรือกลุ่มนายทุนจำนวนหนึ่งให้กับส่วนรวม

อย่างไรก็ตามข้อสรุปแนวคิดจากทบทวนจุดยืนระหว่างอธิปไตยทางเศรษฐกิจ และประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจถือว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเสนอทางออกภายใต้วิกฤตเศรษฐกิจของโลกปัจจุบัน ซึ่งเผชิญกับปัญหาหลากหลายประการ เช่น ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจที่เพิ่มสูงขึ้น การขยายตัวของอำนาจทุนข้ามชาติ วิกฤตสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร การลดบทบาทของรัฐภายใต้กระแสอิทธิพลเสรีนิยมใหม่ เป็นต้น ปฏิเสธไม่ได้ว่าภายใต้สถานการณ์ดังกล่าวได้กระตุ้นให้เกิดความพยายามแสวงหาทางเลือกใหม่และทางรอดที่หลากหลาย สำหรับสร้างความสมดุลระหว่างอำนาจของรัฐ อำนาจของตลาด และอำนาจของประชาชนอย่างเป็นองค์รวม เนื่องจากถือเป็นประเด็นท้าทายทางเศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมสมัยที่ต้องทำความเข้าใจชุดความสัมพันธ์ระหว่างอธิปไตยทางเศรษฐกิจและประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจที่สามารถนำไปสู่การออกแบบนโยบายใหม่ ๆ ที่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของสังคม อีกทั้งนำไปสู่การเปลี่ยนผ่านสู่ระบบเศรษฐกิจที่มีความเป็นธรรมและยั่งยืนมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ถึงแม้ว่าหลักการเกี่ยวกับอธิปไตยทางเศรษฐกิจและประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจอาจมีจุดยืนที่แตกต่างกัน แต่การออกแบบสิทธิมนุษยชนบนฐานวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมสมัย ผู้เขียนเห็นว่าแนวคิดทั้งสองควรถูกนำมาบูรณาการร่วมกันเพื่อนำไปใช้ในการแก้ปัญหาบางกรณีได้อย่างลึกซึ้ง เช่นเดียวกับที่โปลานยีสะท้อนมุมมองสำคัญว่าเศรษฐกิจควรถูกฝังตัวอยู่ในโครงสร้างทางสังคม (embedded economy) กล่าวคือการตัดสินใจทางเศรษฐกิจควรอยู่ภายใต้การควบคุมของสังคมและสถาบันประชาธิปไตย ไม่ใช่ปล่อยให้กลไกตลาดกำหนดทุกด้านของชีวิต (Polanyi, 2001) ในมุมมองนี้การสร้างระบบเศรษฐกิจที่เป็นธรรมจำเป็นต้องมีทั้งอำนาจของรัฐในการปกป้องผลประโยชน์ของสังคมจากแรงกดดันของตลาดโลก และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดทิศทางของเศรษฐกิจ ดังนั้นการบูรณาการแนวคิดทั้งสองจึงอาจนำไปสู่การเชื่อมร้อยระหว่างเป้าหมายและกลไกที่มุ่งสู่การสร้างประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจภายใต้อธิปไตยของสังคม ซึ่งเน้นการกระจายอำนาจทางเศรษฐกิจทั้งในระดับรัฐ ระดับชุมชน และระดับองค์กรทางเศรษฐกิจระดับมหภาคควบคู่กับการเสริมความเข้มแข็งผ่านกลไกภาคประชาชนที่ต้องต่อสู้กับวิกฤติต่าง ๆ ผ่านข้อเสนอการจัดการตนเองอย่างมีประสิทธิภาพ

4.3.2 ว่าด้วยข้อเสนอการจัดการตนเองของชุมชน กับแนวคิดเชิงบูรณาการ

ประเด็นสำคัญประการหนึ่งนอกเหนือจากข้อถกเถียงระหว่างมิติทางเศรษฐกิจทั้งสองรูปแบบข้างต้นแล้ว คือบทบาทของชุมชนในการกำหนดทิศทางการใช้และการจัดการทรัพยากรของตนเอง ซึ่งเป็นผลผลิตจากการขยายตัวของแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองหลังสมัยใหม่ (postmodernism) ที่มองการเปลี่ยนแปลงว่าไม่ได้ขับเคลื่อนด้วยผลประโยชน์ทางวัตถุเท่านั้น แต่ถูกกำหนดขึ้นโดยบรรทัดฐาน ค่านิยม และวาทกรรมที่หลากหลาย (Smith and Farrands, 2011) โดยแนวคิดดังกล่าวถูกทำให้เป็นกรอบคิดสำหรับวิพากษ์และท้าทายอิทธิพลกระแสโลกาภิวัตน์เนื่องจากเป็นกลไกสำคัญในการลดการผูกขาดทรัพยากรโดยรัฐหรือทุนขนาดใหญ่ ไปสู่การวางรากฐานของการสร้างระบบเศรษฐกิจที่มีความเป็นธรรมและยั่งยืน ดังนั้นในบริบทของเศรษฐศาสตร์การเมืองจึงมองการควบคุมทรัพยากรไม่ได้เป็นเพียงประเด็นทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังเป็นประเด็นของอำนาจ และสิทธิในการกำหนดอนาคตชุมชนด้วยการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่ เช่น ที่ดิน น้ำ ป่าไม้ และระบบการผลิตทางอาหาร เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นฐานสำคัญของชีวิตทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชน ดังนั้นการที่ชุมชนสามารถกำหนดกติกาในการใช้ทรัพยากรเหล่านี้ได้ด้วยตนเอง จึงสะท้อนความเป็นไปได้ในการผสานแนวคิดเชิงบูรณาการระหว่างอธิปไตยทางเศรษฐกิจและประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจในระดับฐานรากผ่านกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองหลังสมัยใหม่สำคัญ ดังกรณีตัวอย่างต่อไปนี้

Library and Learning, University of Phayao

1) แนวคิดทรัพยากรส่วนรวมและการจัดการโดยชุมชน ถือเป็นหนึ่งในกรอบแนวคิดสำคัญที่อธิบายการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนคือการจัดการทรัพยากรส่วนรวม (commons) ซึ่งเสนอว่าทรัพยากรบางประเภทไม่ควรถูกผูกขาดโดยนายทุนเอกชนหรือรัฐ แต่ควรถูกบริหารจัดการร่วมกันโดยชุมชนผู้ใช้ทรัพยากร ด้วยมุมมองเอลินอร์ ออสตรอมในโศกนาฏกรรมของพื้นที่ส่วนรวม (Tragedy of the Commons) ซึ่งเสนอว่าชุมชนท้องถิ่นสามารถจัดการทรัพยากรธรรมชาติส่วนรวมได้อย่างยั่งยืนด้วยตนเอง โดยไม่ต้องพึ่งพารัฐหรือการแปรียบเทียบให้เป็นของเอกชน โดยอธิบายผ่านการศึกษารูปแบบการจัดการทรัพยากรส่วนรวมทั่วโลก พบว่าชุมชนจำนวนมากสามารถพัฒนากฎเกณฑ์และสถาบันทางสังคมที่มีประสิทธิภาพในการบริหารจัดการทรัพยากรได้ด้วยกลไกชุมชนเอง เช่น ระบบน้ำชลประทาน ป่าไม้ หรือแหล่งประมง โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาการควบคุมจากรัฐหรือกลไกตลาดเพียงอย่างเดียว (Ostrom, 1990) ข้อค้นพบนี้ได้ท้าทายแนวคิดที่เคยได้รับความนิยมในอดีตที่มองว่าทรัพยากรส่วนรวมมักนำไปสู่การสร้างโศกนาฏกรรมของทรัพยากรส่วนรวมในที่สุด กล่าวคือการใช้ทรัพยากรเกินขนาดจนเกิดการเสื่อมโทรม ดังนั้นจากผลการศึกษานี้จึงยืนยันว่าชุมชนสามารถพัฒนาระบบการกำกับดูแลที่เหมาะสมได้ด้วยตนเอง ซึ่งช่วยให้การใช้ทรัพยากรมีความสมดุลระหว่างการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์

2) มาตรการควบคุมที่ดินเพื่อสร้างอธิปไตยทางอาหาร ถือเป็นหนึ่งในประเด็นสำคัญของการควบคุมทรัพยากรโดยชุมชนในบริบทร่วมสมัย คือการจัดการที่ดินและระบบการผลิตอาหาร ซึ่งมีความสัมพันธ์โดยตรงกับความมั่นคงทางอาหารและความยั่งยืนของระบบเศรษฐกิจท้องถิ่น การเชื่อมโยงแนวคิดอธิปไตยทางอาหาร (food sovereignty) ได้รับการผลักดันโดยขบวนการเกษตรกรทั่วโลกผ่านปฏิบัติการที่เน้นย้ำบทบาทของชุมชนและเกษตรกรที่ควรเป็นผู้มีสิทธิในการกำหนดระบบการผลิตอาหารของตนเอง ครอบคลุมมิติการเลือกชนิดพืช การจัดการเมล็ดพันธุ์ หรือรูปแบบการผลิตทางการเกษตรก็ตาม โดยฟิลิป แมคมิเชลได้ขยายมุมมองเพิ่มเติมว่าแนวคิดอธิปไตยทางอาหารเป็นการท้าทายโครงสร้างของระบบอาหารโลกที่ถูกครอบงำโดยบรรษัทข้ามชาติ และเสนอทางเลือกที่ให้ความสำคัญกับเกษตรกรรมขนาดเล็ก รวมทั้งช่วยพัฒนารูปแบบการผลิตแบบยั่งยืน ตลอดจนมาตรการควบคุมทรัพยากรโดยชุมชน (วีระ หวังสัจจะโชค, 2561) เนื่องจากในหลายพื้นที่ได้ใช้การต่อสู้เคลื่อนไหวของเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นเพื่อปกป้องที่ดินจากการขยายตัวของเกษตรอุตสาหกรรม หรือโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ถือเป็นส่วนหนึ่งที่สะท้อนการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างอธิปไตยทางเศรษฐกิจในระดับชุมชนจากพลังเคลื่อนในระดับฐานราก

3) การจัดการน้ำและทรัพยากรธรรมชาติในระดับท้องถิ่น เนื่องด้วยมิมิติด้านทรัพยากรน้ำถือเป็นหนึ่งตัวอย่างสำคัญของทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของชุมชนอย่างใกล้ชิด จึงนำไปสู่การศึกษาและออกแบบระบบบริหารจัดการหลายมิติที่ขึ้นอยู่กับบริบทพื้นที่ของโลก โดยเฉพาะข้อเสนอแนวคิดการบริหารจัดการน้ำอย่างบูรณาการ (Integrated Water Resource Management:IWRM) และแนวคิดที่เชื่อมโยงกัน (Integrated Water and Land Resources Management:IWLRM) ที่ให้ความสำคัญกับการจัดการน้ำอย่างครบวงจรและครอบคลุมเพื่อการจัดการทรัพยากรน้ำให้เหมาะสมนอกจากความต้องการเศรษฐกิจและภาคครัวเรือน ให้ครอบคลุมเป้าหมายทางด้านสังคม ธรรมชาติ และวัฒนธรรม ตลอดจนคำนึงถึงความเชื่อมโยงกับการใช้ที่ดิน กล่าวคือการบริหารจัดการน้ำไม่สามารถแยกจากการวางแผนพัฒนาพื้นที่ การจัดสรรการใช้ที่ดิน และการวางแผนโครงสร้างพื้นฐานและการจัดการเมือง เพราะการบริหารจัดการโครงสร้างพื้นฐานและพื้นที่กายภาพมีผลกระทบโดยตรงต่อทางน้ำ ระบบนิเวศน้ำ และมวลน้ำด้วย ดังนั้นเมื่อการบริหารจัดการน้ำจึงต้องใช้มุมมองเชิงพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมด้วย (Meran, G., Siehlow, M., von Hirschhausen, C., 2021) ซึ่งผลการศึกษาตอกย้ำและยืนยันว่าในหลายภูมิภาคของโลกยังคงอาศัยระบบการจัดการน้ำแบบดั้งเดิมของชุมชนมีบทบาทสำคัญในการรักษาความสมดุลระหว่างการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ทรัพยากร เช่น ระบบเหมืองฝายของ

Library and Learning, University of Phayao

ชุมชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือระบบการจัดการน้ำแบบดั้งเดิมในหลายภูมิภาคของโลก ที่ล้วนแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการพัฒนากลไกการจัดการทรัพยากรที่สอดคล้องกับบริบททางสังคมและสิ่งแวดล้อมด้วยตนเองเป็นกลไกสำคัญ

4) การควบคุมกระบวนการผลิตและเศรษฐกิจฐานราก นอกจากการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติแล้ว แนวคิดการควบคุมตนเองของชุมชนยังครอบคลุมถึงการควบคุมกระบวนการผลิตทางเศรษฐกิจ เช่น การพัฒนาสหกรณ์ การผลิตโดยชุมชน หรือเศรษฐกิจฐานราก ทั้งนี้สามารถเชื่อมโยงกับบรรทัดฐานทางศีลธรรมที่ชาวนากำลังต่อสู้ ไม่ได้มีลักษณะที่เคยฝังรากอยู่ในระบบเศรษฐกิจดั้งเดิมในสังคมเกษตร ซึ่งแตกต่างไปจากที่สก็อตได้ศึกษาเมื่อทศวรรษ 1960-70 หากแต่เป็นการทบทวนบรรทัดฐานทางศีลธรรมทางเศรษฐกิจของกระแสโลกาภิวัตน์หรือเศรษฐธรรมแห่งโลกาภิวัตน์ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2556) โดยหลักการสำคัญของแนวคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าการสร้างระบบเศรษฐกิจที่เป็นธรรมไม่จำเป็นต้องอาศัยการขยายตัวของตลาดเพียงอย่างเดียว แต่สามารถเกิดขึ้นผ่านการพัฒนาเศรษฐกิจทางเลือก ที่เน้นความร่วมมือ ความยั่งยืน และการควบคุมโดยชุมชนเอง ในท้ายที่สุดแล้วความสำคัญของการควบคุมทรัพยากรโดยชุมชนต่อการเปลี่ยนผ่านเชิงโครงสร้าง ซึ่งจากการอภิปรายข้างต้นเห็นได้ว่าการควบคุมทรัพยากรโดยชุมชนไม่ได้เป็นเพียงแนวทางในการจัดการทรัพยากรเท่านั้น แต่ยังเป็นกลไกสำคัญของการเปลี่ยนผ่านเชิงโครงสร้างในระบบเศรษฐกิจการเมือง ที่สวมทับกับปฏิบัติการเสริมอำนาจของชุมชนในการกำหนดการใช้ทรัพยากรและสามารถช่วยลดความไม่สมดุลของอำนาจระหว่างทุน รัฐ และประชาชน อีกทั้งยังเปิดพื้นที่ให้เกิดการพัฒนารูปแบบเศรษฐกิจทางเลือกที่ให้ความสำคัญกับความยั่งยืน ความเป็นธรรม และศักดิ์ศรีของมนุษย์ ทั้งนี้คาร์ล โปลันยีได้ขยายข้อความคิดเห็นว่าการทำให้ทรัพยากรธรรมชาติกลายเป็นสินค้าในระบบตลาด อาจนำไปสู่การแยกทรัพยากรออกจากบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งส่งผลให้เกิดความขัดแย้งและความไม่ยั่งยืนในระยะยาว (Polanyi, 2001) แต่ในทางตรงกันข้ามแล้วระบบการจัดการน้ำโดยชุมชนมักอาศัยหลักการของความร่วมมือ การแบ่งปันและความรับผิดชอบร่วมกัน ซึ่งสะท้อนถึงการฝังตัวของระบบเศรษฐกิจในโครงสร้างทางสังคม

ตอกย้ำชัดเจนว่าข้อเสนอการจัดการตนเองของชุมชน กับแนวคิดเชิงบูรณาการบนฐานของการผสานจุดยืนระหว่างอธิปไตยทางเศรษฐกิจ และประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ ช่วยกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาแนวคิดการควบคุมตนเองของชุมชนต่อทรัพยากรที่นับเป็นองค์ประกอบสำคัญของแนวคิดอธิปไตยทางเศรษฐกิจ และเป็นพื้นฐานของการสร้างระบบเศรษฐกิจที่ตอบสนองต่อความต้องการของสังคมในระยะยาว ซึ่งจะขยายความต่อไปในประเด็นตัวอย่างของโครงการเกษตรกรรมยั่งยืนและระบบสหกรณ์ท้องถิ่นในฐานะรูปธรรมของเศรษฐกิจทางเลือกที่สามารถนำไปปรับใช้ได้จริงในบริบทร่วมสมัย

4.3.3 ทบทวนปฏิบัติการกรณีตัวอย่างโครงการเกษตรกรรมยั่งยืน และระบบสหกรณ์ท้องถิ่น

จากการอภิปรายมุมมองเกี่ยวกับข้อเสนอการจัดการตนเองของชุมชนต่อทรัพยากร เช่น ที่ดิน น้ำ และกระบวนการผลิต จะเห็นได้ว่าแนวคิดดังกล่าวไม่ได้เป็นเพียงข้อเสนอเชิงทฤษฎีในเศรษฐศาสตร์การเมืองเท่านั้น แต่ยังได้รับการพัฒนาและทดลองใช้ในพื้นที่จริงผ่านรูปแบบการจัดการเศรษฐกิจทางเลือก โดยเฉพาะโครงการเกษตรกรรมยั่งยืนและระบบสหกรณ์ท้องถิ่นซึ่งถือได้ว่าเป็นเสมือนกลไกสำคัญในการเสริมสร้างอธิปไตยทางเศรษฐกิจของชุมชนและลดการพึ่งพาระบบตลาดที่ถูกครอบงำโดยทุนขนาดใหญ่ เนื่องจากในมุมมองของเศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมสมัย ระบบการผลิตทางเกษตรไม่ได้เป็นเพียงกิจกรรมทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังเป็นพื้นที่ของการต่อรองอำนาจระหว่างเกษตรกร ชุมชน รัฐ และทุนข้ามชาติ ดังนั้นการพัฒนาแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนและการจัดตั้งสหกรณ์ รวมถึงเศรษฐกิจพอเพียงจึงถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการสร้างสถาบันเศรษฐกิจทางเลือกที่เน้นการพึ่งพาตนเอง ความร่วมมือ และความเป็นธรรมทางสังคมอย่างกว้างขวาง (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2550) โดยสามารถจำแนกประเด็นสำคัญผ่านกรณีตัวอย่างที่น่าสนใจ ดังนี้

Library and Learning, University of Phayao

1) ปฏิบัติการแนวคิดเกษตรกรรมยั่งยืนในเศรษฐศาสตร์การเมือง กล่าวคือแนวคิดเกษตรกรรมยั่งยืน (sustainable agriculture) เกิดขึ้นจากการวิพากษ์ระบบเกษตรอุตสาหกรรมที่เน้นการผลิตเชิงเดี่ยว การใช้สารเคมีจำนวนมาก และการรวมศูนย์ของตลาดอาหารในมือของบรรษัทข้ามชาติ นักวิชาการจำนวนมากชี้ว่าระบบดังกล่าวก่อให้เกิดทั้งความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม ความเปราะบางของระบบอาหาร และความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจในชนบท เป็นต้น ซึ่งฟิลิป แมคมิเชลได้อธิบายแนวคิดดังกล่าวว่าการเคลื่อนไหวด้านเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นส่วนหนึ่งของการต่อต้านโครงสร้างของระบอบอาหารโลก (global food regime) ซึ่งถูกกำหนดโดยบรรษัทข้ามชาติและนโยบายเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ จึงต้องหวนกลับมาพิจารณาแนวทางการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนที่ไม่ใช่เพียงการปรับปรุงเทคนิคการผลิต แต่เป็นความพยายามในการสร้างระบบอาหารที่เป็นธรรมและอยู่ภายใต้การควบคุมของชุมชน (McMichael, 2014) สอดคล้องกับวานดานา ชิวา (ศิวะ) นักต่อสู้เพื่ออธิปไตยทางอาหาร (สิทธิในการควบคุมระบบอาหารของเกษตรกร) และนักเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมชาวอินเดียที่ได้เน้นย้ำว่าการปกป้องความหลากหลายทางชีวภาพ การอนุรักษ์เมล็ดพันธุ์พื้นบ้าน และการส่งเสริมเกษตรกรรมแบบนิเวศ เป็นส่วนสำคัญของการสร้างอธิปไตยทางอาหารและการปลดแอกจากการครอบงำของอุตสาหกรรมเกษตรขนาดใหญ่ (Shiva, 2016)

2) โครงการเกษตรกรรมยั่งยืนในระดับชุมชน เนื่องด้วยในหลายประเทศทั่วโลก ชุมชนชนบทได้ออกแบบกรอบการพัฒนาโครงการเพื่อเกษตรกรรมที่ยั่งยืนในรูปแบบที่หลากหลาย เช่น การทำเกษตรอินทรีย์ การทำเกษตรผสมผสาน การจัดการเมล็ดพันธุ์โดยชุมชน ตลอดจนระบบตลาดอาหารท้องถิ่น เป็นต้น ซึ่งรูปแบบเหล่านี้นอกจากช่วยลดต้นทุนการผลิตแล้ว ยังเพิ่มระดับความมั่นคงทางอาหาร ตลอดจนสร้างรายได้ที่เป็นธรรมให้แก่เกษตรกร ขณะเดียวกันยังช่วยฟื้นฟูระบบนิเวศทางการเกษตรและลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก สอดคล้องกับเจมส์ ซี สก็อตที่ได้สะท้อนข้อคิดเห็นดังกล่าวว่าชุมชนชนบทส่วนใหญ่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต่างมีระบบการผลิตที่เน้นความมั่นคงในการดำรงชีวิตมากกว่าการแสวงหากำไรสูงสุด หรือที่เรียกว่าเศรษฐกิจศีลธรรมของชาวนา (moral economy of the peasant) ซึ่งให้ความสำคัญกับความอยู่รอดของชุมชนและการแบ่งปันทรัพยากรแก่ชุมชนอย่างเป็นธรรม (Scott, 1976) ดังนั้นเมื่อชุมชนสามารถควบคุมกระบวนการผลิตอาหารได้ด้วยตนเองจึงเกิดกลไกการเสริมสร้างอำนาจต่อรองในระบบเศรษฐกิจการเมืองในประเทศ และช่วยลดความเปราะบางที่เกิดจากความผันผวนของตลาดโลกอย่างมีนัยสำคัญ

3) ระบบสหกรณ์ท้องถิ่นในฐานะสถาบันเศรษฐกิจทางเลือก ถือเป็นกลไกสำคัญที่จะช่วยสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนผ่านระบบสหกรณ์ (co-operatives) ให้มีความเข้มแข็ง ซึ่งเป็นรูปแบบองค์กรเศรษฐกิจที่สมาชิกเป็นเจ้าของและร่วมกันบริหารจัดการ โดยแนวคิดสหกรณ์มีรากฐานสำคัญจากขบวนการแรงงานและเกษตรกรในยุโรปช่วงศตวรรษที่ 19 ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อสร้างระบบเศรษฐกิจที่เป็นธรรม รวมถึงลดการเอารัดเอาเปรียบจากนายทุน ทั้งนี้กรณีตัวอย่างที่สำคัญคือขบวนการสหกรณ์โรชเดล (Rochdale cooperative movement) ในประเทศอังกฤษ ซึ่งได้สร้างหลักการของระบบสหกรณ์ที่ยังคงใช้กันอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน จากเงื่อนไขของสถานการณ์ดังกล่าว คาร์ล โปลันยีสะท้อนให้เห็นว่าระบบสหกรณ์ถือเป็นตัวอย่างของสถาบันเศรษฐกิจที่ฝังตัวอยู่ในความสัมพันธ์ทางสังคม กล่าวคือกิจกรรมทางเศรษฐกิจถูกกำหนดโดยคุณค่าทางสังคมผ่านแนวทางที่หลากหลาย เช่น ความร่วมมือ ความเป็นธรรม และความรับผิดชอบต่อชุมชนมากกว่าการแสวงหากำไรเพียงอย่างเดียว (Polanyi, 2001) นอกจากนี้การพิจารณาปฏิบัติการผ่านบริบทของชุมชนชนบทได้ช่วยขยายบทบาทความสำคัญของสหกรณ์ในหลายมิติผ่านการรวบรวมผลผลิตของเกษตรกร การจัดหาปัจจัยการผลิตในราคาที่เป็นธรรม การสร้างตลาดท้องถิ่น การจัดตั้งกองทุนชุมชน ด้วยเป้าหมายสำคัญของกลไกเหล่านี้ที่จะช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งของเศรษฐกิจฐานราก และลดความเหลื่อมล้ำระหว่างเกษตรกรรายย่อยกับทุนขนาดใหญ่อย่างเป็นระบบ

Library and Learning, University of Phayao

4) บทบาทของเกษตรกรรมยั่งยืนและสหกรณ์ต่อการเปลี่ยนผ่านเชิงโครงสร้าง จากการพิจารณากรณีตัวอย่างของโครงการเกษตรกรรมยั่งยืนและระบบสหกรณ์ท้องถิ่น เห็นได้ว่ารูปแบบเศรษฐกิจเหล่านี้มีศักยภาพในการสร้างทางเลือกเชิงโครงสร้าง (structural alternatives) ให้กับระบบเศรษฐกิจที่ถูกครอบงำโดยทุนและตลาดโลก นอกจากนี้การพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนช่วยสร้างความมั่นคงทางอาหาร ลดการทำลายสิ่งแวดล้อม และเสริมสร้างอำนาจของเกษตรกร ขณะที่ระบบสหกรณ์ช่วยสร้างกลไกการจัดการเศรษฐกิจไปสู่สังคมที่เป็นธรรมผ่านการผสานความร่วมมือของสมชิกในชุมชน ดังนั้นหากพิจารณาในมิติของเศรษฐศาสตร์การเมืองแล้ว แนวทางเหล่านี้ถือเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการการปลดแอกเชิงโครงสร้าง ซึ่งมุ่งลดการผูกขาดทรัพยากรโดยทุนขนาดใหญ่ บนฐานการขับเคลื่อนสร้างระบบเศรษฐกิจที่ตั้งอยู่บนหลักการของความยั่งยืน ความเป็นธรรม และศักดิ์ศรีของมนุษย์ (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2547) ดังนั้นโครงการเกษตรกรรมยั่งยืนและระบบสหกรณ์ท้องถิ่นต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งในมิติสังคมไทยและพื้นที่อื่นของโลก จึงไม่เพียงเป็นนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจชนบทเท่านั้นแต่ยังเป็นส่วนสำคัญของกระบวนการเปลี่ยนผ่านสู่การบรรลุเป้าหมายของประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจเป็นตัวขับเคลื่อนและตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนในฐานะอธิปไตยทางเศรษฐกิจอย่างแท้จริง ซึ่งจะเชื่อมโยงไปสู่การสถาปนาชุดความรู้ทางเลือกสำหรับท้าทายแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักอีกด้วย

4.4 ปฏิบัติการความรู้ทางเลือก และการท้าทายเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก

ภายใต้กรอบการวิเคราะห์ของเศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมสมัย การทำความเข้าใจโครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการวิเคราะห์กลไกตลาดหรือสถาบันทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมถึงโครงสร้างของความรู้ที่กำหนดวิธีคิด วิธีอธิบาย และวิธีแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจอย่างเป็นองค์รวมในสังคมอีกด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่งเศรษฐศาสตร์จึงไม่ได้เป็นเพียงศาสตร์เชิงเทคนิค แต่เป็นส่วนหนึ่งของระบอบความรู้และอำนาจในการกำหนดกรอบนโยบายและทิศทางการพัฒนาช่วงกระแสความคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่มีอิทธิพลตั้งแต่ช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ต่อเนื่องถึงช่วงศตวรรษที่ 20 โดยเฉพาะเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิก (neoclassical economics) แนวคิดที่เชื่อว่า มนุษย์ตัดสินใจอย่างมีเหตุผลเพื่อผลประโยชน์สูงสุดของตนเอง สินค้าและบริการถูกกำหนดราคาด้วยกลไกกฎของอุปสงค์และอุปทาน โดยตลาดปรับสมดุลได้เองโดยรัฐบาลไม่จำเป็นต้องแทรกแซง ซึ่งได้สร้างผลกระทบอย่างกว้างขวางต่อระบบนโยบายของรัฐ สถาบันการเงินระหว่างประเทศ และกระบวนการกำหนดทิศทางเศรษฐกิจโลกผ่านกลไกสำคัญ เช่น ประสิทธิภาพของตลาด การเพิ่มประสิทธิภาพการแข่งขัน และการจำกัดบทบาทรัฐ เป็นต้น (Lawson, 2006) ซึ่งเงื่อนไขเหล่านี้ได้กลายเป็นหลักการของนโยบายเศรษฐกิจในหลายประเทศในระยะต่อมา อย่างไรก็ตามนักคิดในสายสังคมศาสตร์เชิงวิพากษ์ส่วนใหญ่ต่างเสนอมุมมองสอดคล้องกันว่าเศรษฐศาสตร์กระแสหลักไม่ได้เป็นศาสตร์ที่ถูกทำให้มีสถานะเป็นแกนกลางเพียงด้านเดียว แต่เป็นระบบความรู้ที่ผลิตซ้ำอำนาจชนชั้นนำทางเศรษฐกิจและสถาบันโลกาภิวัตน์เป็นกรอบสำคัญด้วย ดังนั้นผลผลิตจากข้อเสนอเชิงวิพากษ์ดังกล่าวได้นำไปสู่มโนทัศน์ใหม่ในฐานะการชุดพัฒนาความรู้ทางเลือก ซึ่งพยายามเปิดพื้นที่ให้กับมุมมองกลุ่มผู้รับผลกระทบที่จะถ่ายทอดประสบการณ์ทางสังคมจากการถูกละเลยด้วยกรอบดำเนินการของกระแสเศรษฐศาสตร์กระแสหลักแบบเดิม

จากบริบทข้างต้นสะท้อนการจุดประกายการสร้างความรู้ทางเลือกใหม่ และการท้าทายเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่นับเป็นส่วนสำคัญของการพัฒนาเศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมสมัย อันเป็นผลผลิตจากการวิพากษ์สถานะของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักสู่ข้อเสนอใหม่ที่เน้นเป้าหมายสร้างความเป็นธรรมทางสังคม การจัดการทรัพยากรโดยชุมชน และการยอมรับความหลากหลายของความรู้ โดยอาศัยมุมมองของนักทฤษฎีสำคัญรวมถึงชุดความรู้จากท้องถิ่นและชุมชนชายขอบต่าง ๆ ได้ช่วยขยายขอบเขตของเศรษฐศาสตร์การเมืองให้ครอบคลุมมิติทางสังคม วัฒนธรรม และการเมืองมากยิ่งขึ้น ดังนั้นการพัฒนาแนวคิดเหล่านี้จึงเป็นพื้นฐานสำคัญของการ

Library and Learning, University of Phayao

สถาปนาเศรษฐศาสตร์การเมืองแห่งการเปลี่ยนผ่านที่มุ่งสร้างระบบเศรษฐกิจที่มีความเป็นธรรม ยั่งยืน และเคารพศักดิ์ศรีของมนุษย์สอดรับกับมโนทัศน์สิทธิมนุษยชน ดังนั้นภายใต้กรอบคิดนี้ผู้เขียนจึงมุ่งสำรวจการก่อรูปของความรู้ทางเลือกที่ท้าทายเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเพื่อรองรับการสร้างฐานคิดใหม่ผ่านเศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมสมัย โดยจำแนกรายละเอียดดังนี้

4.4.1 ข้อวิพากษ์ “ความเป็นวิทยาศาสตร์” ของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก

ภายใต้กรอบการวิเคราะห์ของเศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมสมัย ประเด็นสำคัญประการหนึ่งที่ได้รับการอภิปรายอย่างกว้างขวางคือ สถานะของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักในฐานะ “วิทยาศาสตร์” (scientific status of mainstream economics) ที่ถูกผลิตจากมโนทัศน์ของนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก โดยเฉพาะมุมมองในสำนักเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิกซึ่งมักนำเสนอว่าวิธีการวิเคราะห์ของตนมีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์ เนื่องจากอาศัยแบบจำลองทางคณิตศาสตร์ การตั้งสมมติฐานเชิงตรรกะ และการวิเคราะห์เชิงปริมาณสำหรับประกอบการอธิบายพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์ อย่างไรก็ตามในระยะต่อมานักคิดในสาขาสังคมศาสตร์จำนวนมากได้ตั้งคำถามต่อข้ออ้างดังกล่าว โดยชี้ให้เห็นว่าความเป็นวิทยาศาสตร์ของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักนั้นมีข้อจำกัดหลายประการทั้งในเชิงญาณวิทยา ระเบียบวิธีวิจัย และมิติทางอุดมการณ์ กล่าวคือการวิพากษ์เศรษฐศาสตร์กระแสหลักเริ่มต้นตั้งแต่ศตวรรษที่ 20 โดยสะท้อนแบบจำลองทางเศรษฐศาสตร์ส่วนใหญ่ที่ตั้งอยู่บนสมมติฐานที่เรียบง่ายเกินจริง ตัวอย่างสำคัญคือสมมติฐานเรื่อง “มนุษย์เศรษฐกิจ” (economic man หรือ homo economicus) ที่มองว่ามนุษย์เป็นปัจเจกชนที่มีเหตุผลอย่างสมบูรณ์ (perfect rationality) และมุ่งแสวงหาประโยชน์สูงสุดของตนเองในทุกสถานการณ์ ซึ่งสมมติฐานนี้กลายเป็นกรอบวิเคราะห์แบบจำลองเศรษฐศาสตร์อื่นตามมา เช่น ทฤษฎีการเลือกอย่างมีเหตุผล (rational choice theory) ทฤษฎีดุลยภาพทั่วไป (general equilibrium theory) เป็นต้น จากกรอบวิเคราะห์ดังกล่าวในมุมมองของนักเศรษฐศาสตร์การเมืองต่างเห็นพ้องกันว่าสมมติฐานดังกลาวนั้นไม่สามารถอธิบายพฤติกรรมมนุษย์ในโลกความเป็นจริงได้เพียงพอ โดยเฉพาะคาร์ล โปลันยี ผู้เสนอแนวคิดเรื่องการฝังตัวของเศรษฐกิจในสังคม (embeddedness) โต้แย้งว่าเศรษฐกิจจะไม่สามารถแยกออกจากบริบททางสังคม วัฒนธรรม และสถาบันได้ เนื่องจากกระบวนการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจในสังคมมนุษย์จำนวนมากไม่ได้ตั้งอยู่บนตรรกะของตลาดเพียงอย่างเดียว แต่ยังเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เครือญาติ ความไว้วางใจ และประเพณี (Polanyi, 2001) เช่นเดียวกับที่อมารตยา เซน ได้วิพากษ์เศรษฐศาสตร์กระแสหลักว่าให้ความสำคัญกับการเพิ่มประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจมากเกินไปจนละเลยมิติศีลธรรม ความยุติธรรม และเสรีภาพของมนุษย์ นอกจากนี้บริบทของการพัฒนาไม่ควรถูกวัดข้อมูลหรือประเมินจากตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว เช่น ผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ (Gross Domestic Product) แต่ควรพิจารณาจากความสามารถของมนุษย์ในการดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรี มีสิทธิ เสรีภาพที่จะสามารถเลือกได้ด้วยการมีสิทธิซึ่งเป็นหลักแนวคิดสำคัญว่าด้วยความสามารถ (Sen, 1999)

นอกจากนี้มุมมองเชิงปรัชญาวิทยาศาสตร์ ได้ทบทวนจุดยืนทางญาณวิทยาที่นำไปสู่การตั้งคำถามว่าเศรษฐศาสตร์สามารถถือเป็นวิทยาศาสตร์ในความหมายเดียวกับวิทยาศาสตร์ธรรมชาติหรือไม่ จากข้อถกเถียงคิดดังกล่าวนี้ โทนี ลอว์สันนักวิจารณ์วิชาเศรษฐศาสตร์กระแสหลักผู้เสนอแนวคิดภววิทยาของสังคม (Social Ontology) ซึ่งได้เสนอข้อวิพากษ์ที่น่าสนใจว่าเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมีแนวโน้มใช้วิธีการแบบเป็นทางการมากเกินไป(formalism) จนกลายเป็นศาสตร์ที่มีความเคร่งครัดไม่ยืดหยุ่น กล่าวคือเศรษฐศาสตร์มักให้ความสำคัญกับการสร้างแบบจำลองทางคณิตศาสตร์ที่มีความสวยงามทางตรรกะมากกว่าการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่ซับซ้อนในโลกจริง (Lawson, 2006) นอกจากนี้ได้แสดงความคิดเห็นเพิ่มเติมว่าระบบเศรษฐกิจเป็นเสมือนระบบเปิด (open system) ที่ประกอบด้วยปัจจัยทางสังคม การเมือง และวัฒนธรรม

Library and Learning, University of Phayao

จำนวนมาก ซึ่งไม่สามารถควบคุมตัวแปรได้เหมือนเช่นการทดลองในห้องปฏิบัติการของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ดังนั้นการใช้แบบจำลองที่ตั้งอยู่บนสมมติฐานระบบปิด (close system) จึงอาจนำไปสู่ข้อสรุปที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงเสมอไป ขณะที่ฮา-จุน ชางได้สะท้อนกรอบการวิพากษ์แนวคิดเสรีนิยมแบบสุดโต่งผ่านหนังสือเรื่อง 23 Things They Don't Tell You About Capitalism ซึ่งอธิบายเหตุผลเชิงลึกว่าทำไมนโยบายเสรีนิยมสุดโต่งจึงไม่ได้ผลดีเสมอไปในโลกปัจจุบัน เนื่องจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมักนำเสนอแนวคิดในฐานะ “ความจริงสากล” ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้วนั้น นโยบายเศรษฐกิจที่ประเทศพัฒนาแล้วใช้ในช่วงการพัฒนาของตนเองนั้นแตกต่างจากนโยบายเสรีนิยมทางเศรษฐกิจที่ถูกเสนอให้ประเทศกำลังพัฒนาปฏิบัติตาม และได้นิยามปรากฏการณ์นี้ว่าเป็นการเตะบันไดทิ้ง (kicking away the ladder) ซึ่งสะท้อนถึงมิติทางอำนาจของความรู้ทางเศรษฐศาสตร์ที่ควรให้ความสำคัญมากกว่าตัวเลข สถิติหรือสูตรการคำนวณตามกฎของคณิตศาสตร์อย่างเคร่งครัด (Chang, 2002) นอกจากข้อวิพากษ์เชิงทฤษฎีดังกล่าวแล้ว การพิจารณาข้อถกเถียงผ่านวิกฤตเศรษฐกิจโลกที่ผ่านมา โดยเฉพาะวิกฤตการณ์การเงินโลก ระหว่าง พ.ศ. 2550–2551 (2008 financial crisis) ได้กระตุ้นให้เกิดการตั้งคำถามต่อความสามารถของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักในการอธิบายและคาดการณ์วิกฤตเศรษฐกิจที่มีความคลาดเคลื่อนอีกทั้งประเมินผลกระทบผิดพลาดจนเกิดความเสียหายตามมาจนไม่สามารถคำนวณได้ ตอกย้ำมุมมองเชิงวิพากษ์ที่ชี้ว่าแบบจำลองทางเศรษฐศาสตร์นั้นไม่สามารถอธิบายพลวัตของตลาดการเงิน ความไม่สมดุลของระบบเศรษฐกิจ และพฤติกรรมเก็งกำไรที่เกิดขึ้นในระบบทุนนิยมโลกได้อย่างเพียงพอซึ่งถือเป็นข้อจำกัดสำคัญของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่ยังคงถูกวิพากษ์อย่างต่อเนื่องในปัจจุบัน

ทั้งนี้ภายใต้ข้อถกเถียงดังกล่าวทำให้เกิดการเรียกร้องให้มีการเปิดพื้นที่ทางวิชาการแนวใหม่ในฐานะทางเลือกสำหรับการพัฒนาเศรษฐศาสตร์พหุนิยม (pluralist economics) ซึ่งรวมแนวคิดจากหลายสำนักไว้ เช่น เศรษฐศาสตร์สถาบัน เศรษฐศาสตร์มาร์กซิสต์ เศรษฐศาสตร์นิเวศ และเศรษฐศาสตร์พฤติกรรม เป็นต้น ข้อเสนอดังกล่าวมีเป้าหมายเพื่อสร้างความเข้าใจระบบเศรษฐกิจที่มีความลึกซึ้งและครอบคลุมมิติอื่นมากขึ้น โดยเฉพาะการเปิดพื้นที่ใหม่ผ่านมโนทัศน์เศรษฐศาสตร์การเมือง ที่พยายามเสนอแนวคิดว่าการวิพากษ์ความเป็นวิทยาศาสตร์ของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่ผ่านมาไม่ได้มีจุดมุ่งหมายที่จะปฏิเสธหรือต่อต้านจุดยืนทางญาณวิทยาของเศรษฐศาสตร์แต่อย่างใด แต่เพื่อชี้ให้เห็นว่าความรู้ทางเศรษฐศาสตร์เป็นผลผลิตหนึ่งของปฏิบัติการทางสังคมและอำนาจทางการเมืองอย่างแยกไม่ออก ดังนั้นการตระหนักถึงข้อจำกัดดังกล่าวจะช่วยเศรษฐศาสตร์กระแสหลักคลี่คลายจากข้อจำกัดต่าง ๆ รวมทั้งเป็นศาสตร์สำหรับสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาแนวคิดเศรษฐศาสตร์ทางเลือกใหม่ ซึ่งให้ความสำคัญกับความเป็นธรรมทางสังคม ความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการมีส่วนร่วมของประชาชนที่อาศัยศาสตร์เชิงบูรณาการเพื่อความหลากหลายมากกว่ายึดติดกรอบเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเพียงด้านเดียว ดังนั้นคุณูปการที่ตกผลึกจากกระบวนการวิพากษ์สถานะความเป็นวิทยาศาสตร์ของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของกระบวนการสร้างความรู้ทางเศรษฐศาสตร์แบบใหม่ที่สามารถอธิบายความซับซ้อนของโลกได้ชัดเจนขึ้น รวมถึงเปิดพื้นที่ให้กับญาณวิทยาจากสาขาวิชาอื่นทางสังคมให้มีบทบาทร่วมพัฒนาองค์ความรู้อย่างหลากหลายมากขึ้น

4.4.2 การปรากฏตัวของเศรษฐศาสตร์ทางเลือก ภายใต้บริบทเศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมสมัย

ด้วยสมมติฐานของผู้เขียนเกี่ยวกับกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองเชิงวิพากษ์ว่าการแสวงหาความรู้ทางเลือกนั้น (alternative knowledge) ไม่ได้เกิดขึ้นจากการวิพากษ์เศรษฐศาสตร์กระแสหลักเท่านั้น แต่ยังเกิดจากการพัฒนาแนวคิดที่หลากหลายเพื่อเสนอกรอบอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจ อำนาจ และสังคมในบริบทใหม่ ซึ่งมุมมองนี้สอดคล้องกับนักคิดส่วนใหญ่ในแวดวงเศรษฐศาสตร์การเมืองทั้งในบริบทสังคมไทย รวมถึงระดับสากลที่ได้สะท้อนเป้าหมายในการเปิดพื้นที่ให้กับแนวทางเศรษฐศาสตร์กระแสใหม่ที่ไม่ยึดติดกับสมมติฐานของตลาดเสรีและปัจเจกนิยมแบบนีโอคลาสสิก หนึ่งในกลุ่มแนวคิดที่มีอิทธิพลอย่างยิ่งและ

Library and Learning, University of Phayao

มีอิทธิพลต่อการนำเสนอกรอบวิเคราะห์ใหม่ในสถานการณ์โลกปัจจุบันคือกลุ่มสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องทรัพยากรร่วมและการจัดการแบบสถาบัน เศรษฐศาสตร์การพัฒนาเชิงวิพากษ์ และกลุ่มเศรษฐศาสตร์หลังอาณานิคม ซึ่งสามารถสะท้อนผ่านผลงานของนักคิดสำคัญ ได้แก่เอลินอร์ ออสตรอม และซามีร์ อามิน รวมทั้งกลุ่มนักวิชาการในสายเศรษฐศาสตร์หลังอาณานิคม ซึ่งเป็นสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ผู้เขียนนำมาประยุกต์ผ่านกรอบวิเคราะห์สิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัย โดยสามารถจำแนกรายละเอียดผ่านข้อถกเถียงเชิงปฏิบัติการของสามกลุ่มดังนี้

1) แนวคิดทรัพยากรร่วมและการจัดการแบบสถาบัน โดยเอลินอร์ ออสตรอม ผ่านข้อเสนอการจัดการทรัพยากรร่วม (common-pool resources) เช่น ป่าไม้ แหล่งน้ำ ระบบชลประทาน หรือทรัพยากรประมง เป็นต้น ซึ่งได้รับอิทธิพลทางความคิดของการ์เร็ตต์ ฮาร์ดินเรื่อง “โศกนาฏกรรมของทรัพยากรร่วม” (tragedy of the commons) ซึ่งได้เสนอว่าทรัพยากรที่ไม่มีเจ้าของชัดเจนจะถูกใช้เกินขนาดและนำไปสู่ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรในที่สุด (Hardin, 1968) ซึ่งการต่อยอดความคิดผ่านผลงานของออสตรอมได้แสดงให้เห็นว่าชุมชนท้องถิ่นสามารถพัฒนากฎเกณฑ์และสถาบันของตนเองเพื่อจัดการทรัพยากรร่วมได้อย่างยั่งยืน โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาการควบคุมจากรัฐหรือการแปรรูปเป็นทรัพย์สินเอกชน โดยเฉพาะผลงานเรื่อง Governing the Commons (1990) ที่เสนอหลักการออกแบบสถาบันสำหรับการจัดการทรัพยากรร่วม รวมถึงการกำหนดขอบเขตผู้ใช้ทรัพยากรอย่างชัดเจน การสร้างกฎเกณฑ์ร่วมกันในชุมชน และระบบการตรวจสอบและลงโทษที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน ทั้งนี้แนวคิดดังกล่าวถือได้มีความสำคัญต่อเศรษฐศาสตร์การเมืองเพราะช่วยเปิดพื้นที่ให้เห็นว่าระบบเศรษฐกิจไม่ได้จำกัดอยู่เพียงสองขั้วตัวแสดงระหว่างตลาด และรัฐเท่านั้น แต่ยังมีพื้นที่ของการจัดการร่วมโดยชุมชน ซึ่งเป็นรูปแบบสถาบันที่สามารถสร้างความยั่งยืนทางเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมได้อย่างชัดเจน

2) แนวคิดระบบโลกและการพัฒนาแบบพึ่งพาตนเองของซามีร์ อามิน ถือเป็นหนึ่งในนักคิดสำคัญของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองเชิงวิพากษ์ (แนวมาร์กซิสต์) ที่อธิบายความไม่เท่าเทียมของระบบเศรษฐกิจโลกด้วยนิยาม Eurocentrism หรือแนวคิดที่ทำให้ยุโรปหรือโลกตะวันตกเป็นศูนย์กลางของโลกผ่านอารยธรรม ความรู้ และค่านิยมของยุโรปที่มีความก้าวหน้าและเหนือกว่าภูมิภาคอื่น และมักใช้ตัดสินหรือมองวัฒนธรรมอื่นผ่านมุมมองของคนยุโรป นอกจากนี้เป็นผู้บุกเบิกแนวคิดที่เชื่อมโยงกับทฤษฎีระบบโลก (world system theory) และทฤษฎีการพึ่งพา (dependency theory) เพื่ออธิบายว่าระบบทุนนิยมโลกมีโครงสร้างที่แบ่งโลกออกเป็นศูนย์กลาง (core) และชายขอบ (periphery) อย่างชัดเจน สะท้อนผ่านบริบททางเศรษฐกิจของประเทศกำลังพัฒนาถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลกในลักษณะที่ทำให้เกิดการถ่ายโอนมูลค่าจากประเทศชายขอบไปสู่ประเทศศูนย์กลางผ่านกลไกการค้า การลงทุน และระบบการเงินระหว่างประเทศ ล้วนส่งผลให้เกิดความไม่เท่าเทียมเชิงโครงสร้างที่ดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจโลก (Amin, 1976) ทั้งนี้เพื่อตอบโต้โครงสร้างดังกล่าวอามินได้เสนอแนวคิดการถอนตัวเชิงยุทธศาสตร์ว่าด้วยการตัดขาดจากภาวะอาณานิคม (delinking) สะท้อนเป้าหมายที่ประเทศกำลังพัฒนาสามารถกำหนดนโยบายเศรษฐกิจของตนเองโดยไม่ถูกครอบงำจากกลไกตลาดโลก นัยจากแนวคิดนี้ได้หมายถึงการแยกตัวออกจากเศรษฐกิจโลกโดยสิ้นเชิง แต่เป็นการสร้างความสามารถให้กำหนดทิศทางการพัฒนาของตนเอง ซึ่งเชื่อมโยงกับแนวคิดอธิปไตยทางเศรษฐกิจที่ได้กล่าวถึงในหัวข้อก่อนหน้านี้

3) เศรษฐศาสตร์หลังอาณานิคม และข้อเสนอการวิพากษ์ความรู้แบบตะวันตก สืบเนื่องจากแนวคิดของออสตรอม และอามิน การพัฒนาแนวคิดในสายเศรษฐศาสตร์หลังอาณานิคมถือเป็นอีกหนึ่งแนวคิดสำคัญในการสนับสนุนให้เกิดการเคลื่อนไหวของแนวคิดเศรษฐศาสตณ์การเมืองที่สำคัญ โดยเฉพาะข้อเสนอการวิพากษ์อิทธิพลของชุดความรู้แบบตะวันตกที่ครอบงำการอธิบายเศรษฐกิจโลกมาอย่างยาวนาน นักคิดในสำนัก

Library and Learning, University of Phayao

นี้เห็นว่าหลักการทางเศรษฐศาสตร์ส่วนใหญ่ถูกพัฒนาขึ้นจากประสบการณ์ของประเทศตะวันตก อีกทั้งยังถูกนำเสนอในฐานะแบบจำลองสากลทั้งที่ความเป็นจริงแล้วบริบทของประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายกลับมีความแตกต่างกันอย่างมาก ซึ่งนักคิดสำคัญได้แก่ อาร์ตูโร เอสโคบาร์ ผลงานเรื่อง Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World (Escobar, 2011) รวมทั้งผลงานเรื่อง On Decoloniality : Concepts, Analytics, Praxis (Mignolo, W. D., & Walsh, C., 2018) ได้เสนอข้อความคิดที่สะท้อนจุดยืนที่สอดคล้องกันว่าด้วยการปลดปล่อยความรู้จากอาณานิคม (decolonizing knowledge) กล่าวคือการพัฒนาที่แท้จริงควรให้ความสำคัญกับความรู้ท้องถิ่น วิถีชีวิตของชุมชน และระบบเศรษฐกิจที่ไม่จำเป็นต้องเดินตามเส้นทางการพัฒนาแบบตะวันตกแต่อย่างใด โดยในมุมมองนี้เศรษฐศาสตร์หลังอาณานิคมจึงไม่ได้เป็นเพียงการวิพากษ์จุดยืนของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเท่านั้น แต่ยังสะท้อนความพยายามในการสร้างกรอบความรู้ใหม่ที่เปิดพื้นที่ให้กับตัวแสดงในสังคมชายขอบแสดงตัวตนในสังคมโลก ซึ่งครอบคลุมกลุ่มผู้ปฏิบัติการในชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ทั้งชุมชนพื้นเมือง เกษตรกรรายย่อย หรือสังคมที่เคยตกอยู่ภายใต้โครงสร้างอาณานิคม เป็นต้น

ในท้ายที่สุดการก่อรูปของเศรษฐศาสตร์การเมืองทางเลือกในฐานะเศรษฐศาสตร์ว่าด้วยการเปลี่ยนผ่านนี้เป็นการผสานจุดยืนทางญาณวิทยาร่วมกันระหว่างแนวคิดของเอลินอร์ออสตรอม ซาร์มีร อามิน และกลุ่มนักคิดสำนักเศรษฐศาสตร์หลังอาณานิคม ซึ่งต่างสะท้อนให้เห็นว่าการสร้างระบบเศรษฐกิจที่เป็นธรรมมากขึ้นนั้นจำเป็นต้องท้าทายโครงสร้างความรู้แบบเดิม เพื่อรองรับการเปิดพื้นที่ให้กับรูปแบบเศรษฐศาสตร์ทางเลือกที่ครอบคลุมแนวคิดต่าง ๆ เช่น การจัดการทรัพยากรร่วมโดยชุมชน การพัฒนาที่ตั้งอยู่บนความพึ่งพาตนเอง หรือการให้ความสำคัญกับความรู้และประสบการณ์ของสังคมชายขอบ ดังนั้นการสถาปนาองค์ความรู้ใหม่ในบริบทของเศรษฐศาสตร์การเมืองแห่งการต่อต้าน แนวคิดเหล่านี้จึงมีบทบาทสำคัญในการสร้างจินตนาการทางเศรษฐกิจแบบใหม่ที่ไม่จำกัดอยู่ภายใต้ตรรกะของตลาดเสรีเพียงอย่างเดียว แต่มุ่งไปสู่การเปิดพื้นที่ให้กับความหลากหลายของความรู้จากท้องถิ่น ชุมชน และชนชายขอบในการสร้างฐานคิดใหม่ของเศรษฐศาสตร์ร่วมสมัย

4.4.3 ความรู้จากท้องถิ่น ชุมชนและชนชายขอบในฐานะฐานคิดใหม่

ผลผลิตจากการวิพากษ์ “ความเป็นวิทยาศาสตร์” ของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก และการอภิปรายการปรากฏตัวของเศรษฐศาสตร์ทางเลือก ภายใต้บริบทเศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมสมัยแล้ว ประเด็นสำคัญที่ควรขยายต่อไปคือจากข้อคำถามว่าหากองค์ความรู้กระแสหลักไม่ได้เป็นกลางอย่างแท้จริงแล้วฐานความรู้แบบใดจะสามารถใช้ทำความเข้าใจขอบข่ายเศรษฐกิจ สังคม และอำนาจได้อย่างรอบด้านยิ่งกว่าเดิม ผู้เขียนเห็นว่าคำตอบจากคำถามนี้ควรอยู่ที่การหันกลับมาพิจารณาองค์ความรู้จากท้องถิ่น ชุมชน และชนชายขอบ ซึ่งถือได้ว่าเป็นแหล่งกำเนิดแนวคิด วิธีปฏิบัติ และจินตนาการทางเศรษฐกิจการเมืองแนวใหม่ที่มีพลังเพียงพอท้าทายกรอบคิดเดิมที่เน้นการอธิบายโลกแบบรวมศูนย์และแบบตะวันตกเป็นศูนย์กลาง

กล่าวได้ว่าในประวัติศาสตร์ของการพัฒนาและการจัดระเบียบรัฐสมัยใหม่ ความรู้ที่ได้รับการยอมรับว่าถูกต้องมักเป็นความรู้ที่ผลิตโดยรัฐ สถาบันวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญ รวมถึงองค์กรระหว่างประเทศเท่านั้น ขณะที่ความรู้ของเกษตรกรรายย่อย ชนพื้นเมือง แรงงานนอกระบบ ผู้หญิงในชุมชน หรือกลุ่มชายขอบอื่น ๆ มักถูกเบียดขับและทำให้เป็นเพียงความรู้ท้องถิ่นที่มีสถานะต่ำกว่า หรือถูกมองว่าเป็นประสบการณ์เฉพาะพื้นที่ซึ่งไม่สามารถยกระดับเป็นทฤษฎีได้ แต่หากพิจารณาในสถานการณ์จริงแล้วพบว่าแนวคิดกระแสหลักยังมีจุดบกพร่องที่ไม่สามารถอธิบายความเป็นเหตุเป็นผลได้ครบถ้วนรอบด้านทั้งในมิติของสถานที่ มิติเวลาตลอดจนมิติตัวแสดงที่แตกต่างกัน ดังนั้นการอาศัยแนวคิดวิพากษ์ร่วมสมัยมาปรับใช้ในการอธิบายสถานการณ์ที่เกิดขึ้น คาดว่าช่วยเปิดโลกทัศน์ใหม่ที่มีความหลากหลายมากขึ้น อีกทั้งได้ช่วยเปลี่ยนกระบวนทัศน์แบบเดิมที่ยึดติดกรอบทฤษฎีจนละเลยบริบทโลกที่แท้จริง ตอกย้ำให้เห็นว่าการให้ความสำคัญเฉพาะทฤษฎีกระแสหลักในทางวิชาการอย่างเข้มงวดไม่ได้เป็นเพียงปัญหาทางวิชาการเท่านั้น แต่ยังเป็นปัญหาอำนาจกดทับความรู้อัน

Library and Learning, University of Phayao

เนื่องมาจากการกีดกันมุมมองระดับฐานรากออกจากพื้นที่สาธารณะอย่างชัดเจน ดังนั้นผู้เขียนจึงต้องการสะท้อนให้เห็นว่าชุดความรู้จากท้องถิ่น ชุมชนตลอดจนกลุ่มคนชายขอบนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนามโนทัศน์กรอบวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมือง เพราะช่วยทำให้เห็นมิติทางเศรษฐกิจในอีกมุมมองว่าไม่ได้ดำรงอยู่ในรูปแบบนามธรรมตามแบบจำลองเท่านั้น แต่ฝังตัวอยู่ในชีวิตประจำวัน ความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบนิเวศ และประสบการณ์ของผู้คนในสถานการณ์เหล่านั้นจริง ๆ ขณะเดียวกันข้อเสนอดังกล่าวสอดคล้องกับมุมมองของสก็อตที่สะท้อนว่าโครงการพัฒนาแบบรัฐรวมศูนย์มักล้มเหลวเมื่อมีความพยายามทำให้สังคมเชื่อตามภาพฉายผ่านการนำเสนอของรัฐเพียงมุมมองเดียว ซึ่งกลไกนี้มักเชื่อมโยงกับการลดทอนความซับซ้อนของชีวิตชุมชนให้ลดลงเหลือเพียงข้อมูลที่รัฐได้กำหนดไว้เท่านั้น อย่างไรก็ตามการปรับกรอบคิดดังกล่าวของสังคมจึงต้องกลับมาให้ความสำคัญกับสิ่งที่เรียกว่า metis หรือความรู้เชิงปฏิบัติที่เกิดจากประสบการณ์สะสมหรือการลองผิดลองถูกรวมถึงการปรับตัวเฉพาะหน้าของผู้คนในพื้นที่ ซึ่งถือเป็นผู้ที่มีบทบาทที่สุดในการจัดการทรัพยากรและการดำรงชีวิต แต่กลับถูกมองข้ามจากผู้รัฐรวมศูนย์/อำนาจจากส่วนกลางเท่านั้น (Scott, 1998)

ทั้งนี้เมื่อพิจารณาในมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองเกี่ยวกับความรู้แบบ metis ถือว่ามีนัยสำคัญมากกว่าการเป็นเพียงแค่ภูมิปัญญาชาวบ้านตามความหมายเชิงวัฒนธรรม แต่ถือว่าเป็นฐานคิดที่ท้าทายอำนาจแบบเทคโนแครตของรัฐและผู้เชี่ยวชาญด้วย เนื่องจากความรู้ดังกล่าวช่วยสร้างมุมมองใหม่ให้เห็นว่าการจัดการทรัพยากร การผลิตอาหาร การรักษาความมั่นคงทางสังคม และการอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อม นั้นไม่จำเป็นต้องเริ่มต้นจากเทคโนโลยีสมัยใหม่หรืออาศัยแบบจำลองนโยบายจากส่วนกลางเสมอไป แต่สามารถเกิดจากประสบการณ์ ความร่วมมือ และกฎเกณฑ์ที่ชุมชนพัฒนาขึ้นเองได้ ซึ่งนัยสำคัญเช่นนี้สอดคล้องกับข้อเสนอของออสตรอมซึ่งให้ความเห็นว่าการจัดการทรัพยากรร่วมโดยชุมชนไม่ได้เป็นเพียงรูปแบบการปฏิบัติที่พอใช้ได้เท่านั้น แต่ถือเป็นสถาบันทางสังคมที่มีเหตุผลในตัวเอง และอาจมีประสิทธิภาพสูงกว่าการแทรกแซงจากรัฐหรือการแปรรูปเป็นเอกชนอีกด้วย ผ่านตัวอย่างชัดเจนคือการจัดการระบบชลประทานพื้นบ้านของเกษตรกรรายย่อยในหลายภูมิภาค ซึ่งอาศัยการแบ่งน้ำตามข้อตกลงร่วมของชุมชน การเวียนดูแลลำเหมือง การกำหนดช่วงเวลาการใช้น้ำ และกลไกการเจรจาเมื่อเกิดความขัดแย้งเท่านั้น ทั้งที่ระบบเหล่านี้มักไม่ถูกบันทึกในเอกสารราชการหรือวิเคราะห์ตามแบบจำลองวิศวกรรมแต่อย่างใด แต่สามารถอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำได้อย่างยั่งยืนเพราะตั้งอยู่บนฐานความรู้เฉพาะพื้นที่อีกทั้งเกิดจากกลไกความร่วมมือทางสังคมที่เข้มแข็ง นอกจากนี้ตัวอย่างในลักษณะเดียวกันยังพบได้หลายรูปแบบ เช่น ระบบป่าชุมชน การประมงพื้นบ้าน การเก็บเมล็ดพันธุ์พื้นเมือง และตลาดชุมชน ซึ่งกลไกต่าง ๆ เหล่านี้ที่ตั้งอยู่บนความไว้วางใจมากกว่าการแข่งขันราคาเพียงอย่างเดียว

อย่างไรก็ตามนอกจากชุมชนท้องถิ่นแล้ว ความรู้ของชนชายขอบซึ่งถือได้ว่ามีความสำคัญอย่างมาก อย่างไรก็ตามนิยามในบริบทนี้กลุ่มชนชายขอบไม่ได้หมายถึงเฉพาะผู้มีรายได้น้อยในทางเศรษฐศาสตร์เท่านั้น แต่รวมถึงผู้ที่ถูกทำให้ไม่มีเสียงในการผลิตความรู้ เช่น ชนพื้นเมือง ผู้หญิงในชนบท แรงงานอพยพ คนจนเมือง ผู้พิการ หรือผู้ที่อยู่นอกระบบกรรมสิทธิ์และระบบสวัสดิการของรัฐ เป็นต้น ซึ่งประสบการณ์ของคนเหล่านี้ช่วยทำให้เห็นว่าเศรษฐกิจที่แท้จริงเต็มไปด้วยแรงงานที่ไม่ถูกนับ การดูแลที่ไม่ถูกประเมินมูลค่า ความไม่มั่นคงที่ถูกทำให้เป็นเรื่องปกติ และรูปแบบการเอาตัวรอดที่ไม่ปรากฏในแหล่งข้อมูลภาครัฐแต่อย่างใด ซึ่งการถูกเบียดขับออกจากหน่วยนับทางเศรษฐกิจเหล่านี้ได้นำไปสู่ข้อถกเถียงผ่านมุมมองใหม่ว่าชุดความรู้ของคนชายขอบอาจทำหน้าที่วิพากษ์กรอบการมองโลกแบบกระแสหลักไปสู่ข้อเสนอใหม่ที่น่าสนใจผ่านมุมมองของประสบการณ์แท้จริง เช่น ชุดความรู้ของแรงงานนอกระบบ อาจทำให้เห็นมุมมองใหม่ว่าความมั่นคงทางเศรษฐกิจไม่ได้ขึ้นอยู่กับดัชนีชี้วัดทางสถิติเกี่ยวกับข้อมูลภาวะการมีงานทำเพียงอย่างเดียว แต่ขึ้นอยู่กับเครือข่ายความช่วยเหลือการเข้าถึงพื้นที่สาธารณะ ต้นทุนการเดินทาง ระยะเวลาในการดูแลครอบครัว ตลอดจนการคุ้มครองจากความเสี่ยงที่รัฐไม่รองรับ เป็นต้น หรือกรณีชุดความรู้ของผู้หญิงในชุมชนที่สะท้อนให้เห็นว่าการผลิตซ้ำทางสังคม

Library and Learning, University of Phayao

เช่น การดูแลเด็ก ผู้สูงอายุ หรือการจัดการอาหารในครัวเรือน ซึ่งนับเป็นฐานสำคัญของเศรษฐกิจทั้งระบบ แม้งานเหล่านี้มักไม่ถูกนับรวมภายใต้นิยามของการผลิตของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักก็ตาม

จากข้อมูลการก่อรูปรูปชุดความรู้ท้องถิ่น ชุมชนและชนชายขอบในฐานะฐานคิดใหม่ข้างต้น สะท้อนถึงแนวโน้มและความเป็นไปได้ว่าโลกมีวิธีรู้และวิธีอธิบายความจริงมากกว่าระบบความรู้แบบตะวันตกเพียงชุดเดียวซึ่งถือว่ามีผลต่อการพัฒนาจุดยืนทางญาณวิทยาของเศรษฐศาสตร์การเมืองอย่างลึกซึ้ง เพราะทำให้ต้องย้อนถามว่าเหตุใดความรู้บางแบบจึงถูกยกระดับเป็นนโยบายสาธารณะ ขณะที่ความรู้บางแบบถูกผลักออกไปเป็นเพียงเรื่องของวัฒนธรรม หรือเป็นเพียงเสียงบอกเล่าที่ขาดความน่าเชื่อถือเท่านั้น ดังนั้นการยอมรับความรู้ในมิตินี้จึงถือเป็นการเปลี่ยนโครงสร้างของการรู้ผ่านการเปลี่ยนมุมมองที่มีต่อผู้ที่มีสิทธิพูด และเปลี่ยนเกณฑ์ว่าอะไรควรถูกนับว่าเป็นเหตุผลทางเศรษฐกิจอย่างมีนัยสำคัญ ขณะเดียวกันหากิพิจารณาผลในทางปฏิบัติเกี่ยวกับการนำความรู้เหล่านี้มาเป็นฐานคิดใหม่ย่อมมีผลต่อการออกแบบนโยบายอย่างเป็นรูปธรรม เช่น การวางแผนจัดการที่ดินที่ยอมรับสิทธิชุมชน การส่งเสริมระบบเมล็ดพันธุ์พื้นบ้านแทนการผูกขาดเมล็ดพันธุ์เชิงพาณิชย์ การออกแบบระบบสวัสดิการที่รับรู้ภาระงานดูแลในครัวเรือน การพัฒนาระบบสุขภาพที่เชื่อมโยงกับภูมิสังคมของพื้นที่ และการจัดการเมืองที่ฟังประสบการณ์ของคนจนเมืองมากกว่าการถูกมองเป็นเพียงผู้บุกรุก เป็นต้น ขณะเดียวกันชุดความรู้จากชุมชนและชนชายขอบถือได้ว่าเป็นแหล่งกำเนิดของจินตนาการทางเศรษฐกิจแบบใหม่ ซึ่งไม่ยึดติดกับการเติบโตเชิงปริมาณเพียงอย่างเดียว แต่ให้ความสำคัญกับการบรรลุเป้าหมายต่าง ๆ เช่น การดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรี ความยั่งยืนของทรัพยากร ความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัย และการกระจายอำนาจในการตัดสินใจ เศรษฐกิจชุมชน สหกรณ์ การผลิตเพื่อยังชีพอย่างยั่งยืน ตลาดทางเลือก และการจัดการทรัพยากรแบบส่วนรวม ซึ่งบริบทต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนมีรากฐานจากองค์ความรู้ที่เคยถูกมองว่าอยู่ชายขอบทั้งสิ้น ดังนั้นเมื่อมองจากกรอบเศรษฐศาสตร์การเมืองแห่งการเปลี่ยนผ่านว่าด้วยความรู้จากท้องถิ่น ชุมชน และชนชายขอบแล้ว สะท้อนข้อสรุปอย่างชัดเจนว่าแนวคิดนี้ควรถูกทำให้มีสถานะเป็นพลังที่มีศักยภาพเพียงพอต่อการรื้อสร้างวิธีมองระบบเศรษฐกิจใหม่ทั้งหมด เนื่องจากช่วยเปิดเผยให้เห็นทั้งมิติของอำนาจที่ซ่อนอยู่ในกระบวนการผลิตความรู้ และความเป็นไปได้ของการจัดระเบียบเศรษฐกิจแนวใหม่ที่ตั้งอยู่บนความเป็นธรรมตลอดจนเปิดโลกทัศน์ของชีวิตมนุษย์มากกว่าเดิม ด้วยเหตุนี้การยอมรับและยกระดับความรู้เหล่านี้จึงเป็นได้ทั้งภารกิจวิชาการและภารกิจปฏิบัติการผ่านกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองเชิงวิพากษ์ในศตวรรษที่ 21 ซึ่งขยายผลไปสู่การกำหนดขอบข่ายการศึกษาสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัยต่อไป

Library and Learning, University of Phayao

4.5 การเปลี่ยนผ่านไปสู่ระบบเศรษฐกิจที่มีศักดิ์ศรี

ภายหลังจากข้อสรุปเรื่องความรู้ทางเลือก การวิพากษ์เศรษฐศาสตร์กระแสหลัก และการยืนยันบทบาทของชุมชน ท้องถิ่น และชนชายขอบในฐานะผู้ผลิตความรู้ทางเศรษฐกิจการเมือง ประเด็นสำคัญที่ต้องพิจารณาต่อไปคือคำถามเชิงบรรทัดฐานว่าสังคมควรเปลี่ยนผ่านไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบใด หากไม่ต้องการคงอยู่ภายใต้ตรรกะของการเติบโตอย่างไม่สิ้นสุด รวมถึงการผลิตซ้ำกลไกสะสมทุนแบบกระจุกตัว และการทำให้มนุษย์เป็นเพียงเครื่องมือของเศรษฐกิจ คำถามนี้นำไปสู่ข้อถกเถียงใหม่ว่าด้วยการออกแบบระบบเศรษฐกิจที่มีศักดิ์ศรี ซึ่งไม่ได้หมายถึงเพียงเศรษฐกิจที่เพิ่มรายได้หรือขยายการบริโภคเท่านั้น แต่หมายถึงระเบียบทางเศรษฐกิจที่ยอมรับคุณค่าของมนุษย์ทุกคน พร้อมทั้งให้ความสำคัญกับความเป็นธรรมในการกระจายทรัพยากร การเคารพธรรมชาติ และการมีอำนาจร่วมของประชาชนในการกำหนดทิศทางการพัฒนา

อย่างไรก็ตามในกรอบคิดนี้จึงพยายามทบทวนนิยามของคำว่าศักดิ์ศรีของมนุษย์ที่ไม่ใช่คำทางศีลธรรมที่ล่องลอยอยู่เหนือโครงสร้างเศรษฐกิจ แต่เป็นหลักคิดที่ตั้งคำถามโดยตรงต่อระบบที่ทำให้ผู้คนจำนวนมากต้องอยู่ในสภาวะเปราะบาง ถูกลดทอนเป็นแรงงานราคาถูก ถูกผลักออกจากการคุ้มครองทางสังคม หรือถูกทำให้

ไม่มีคุณค่าเมื่อไม่สามารถแข่งขันได้ตามเกณฑ์ของตลาด เป็นต้น เนื่องจากระบบเศรษฐกิจที่มีศักดิ์ศรีจะตั้งอยู่บนสมมติฐานอีกแบบหนึ่งว่าเป้าหมายของเศรษฐกิจต้องสร้างความเป็นไปได้ทั้งการขยายตัวของมูลค่าอีกทั้งการทำให้มนุษย์มีคุณค่าที่สามารถดำรงชีวิตได้อย่างมั่นคง มีส่วนร่วม มีเวลา มีความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่ถูกทำลาย และมีอนาคตที่ไม่ต้องแลกด้วยความพังทลายของระบบนิเวศ ซึ่งแนวคิดนี้สัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับข้อเสนอร่วมสมัย เช่น degrowth, solidarity economy และ wellbeing economy ที่ต่างพยายามรื้อถอนกรอบคิดการพัฒนาแบบเดิมสู่ข้อเสนอจินตนาการทางเศรษฐกิจใหม่ที่เน้นชีวิตมากกว่าการเติบโตทางวัตถุ

ทั้งนี้เป้าหมายของการฉายภาพผ่านเงื่อนไขเกี่ยวกับการเปลี่ยนผ่านไปสู่ระบบเศรษฐกิจที่มีศักดิ์ศรีนี้ ผู้เขียนจะนำเสนอว่าระบบเศรษฐกิจที่มีศักดิ์ศรีไม่ใช่เพียงนิยามเชิงอุดมคติทางศีลธรรม แต่ถือเป็นโครงการทางเศรษฐศาสตร์การเมืองที่มีฐานคิดชัดเจน กล่าวคืออยู่บนฐานของการวิพากษ์มายาคติของการเติบโตไม่สิ้นสุดประกอบกับต้องยกระดับความผาสุกและสร้างความเป็นธรรมให้เป็นเป้าหมายหลักของนโยบาย นอกจากนี้ต้องสนับสนุนสถาบันทางเศรษฐกิจที่ตั้งอยู่บนความร่วมมือและประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ เพื่อบรรลุการสร้างกลไกระดับชุมชนที่ทำให้ศักดิ์ศรีกลายเป็นความจริงในชีวิตประจำวันได้ที่ไม่ใช่เพียงวาทกรรมที่ปรากฏในเอกสารวิชาการเท่านั้น ดังนั้นด้วยจุดมุ่งหมายดังกล่าวจึงสามารถจำแนกประเด็นตามลำดับการนำเสนอดังนี้

4.5.1 แนวคิด Degrowth, Solidarity Economy และ Wellbeing Economy

ภายใต้การวิพากษ์ระบอบเศรษฐกิจที่ยึดการเติบโตเชิงปริมาณเป็นศูนย์กลางในหัวข้อที่ผ่านมา คำถามสำคัญจึงไม่ได้ติดกรอบอยู่เพียงว่าเศรษฐกิจควรเติบโตหรือไม่ แต่อยู่ที่ว่าเศรษฐกิจควรมีอยู่เพื่อใคร และควรวัดความสำเร็จของการพัฒนาด้วยอะไร ด้วยเหตุนี้จึงเกิดแนวคิด เช่น degrowth, solidarity economy และ wellbeing economy ที่ถูกทำให้กลายเป็นฐานคิดสำคัญของการเปลี่ยนผ่านไปสู่ระบบเศรษฐกิจที่มีศักดิ์ศรี เนื่องจากทั้ง 3 แนวคิดต่างพยายามรื้อถอนสมมติฐานพื้นฐานเดิมของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่มักถือว่าการสะสมทุน การขยายผลผลิต และการเพิ่มผลิตภาพ คือดัชนีชี้วัดความก้าวหน้าของสังคมโดยธรรมชาติ แต่หากพิจารณาในมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองแล้ว แนวคิดเหล่านี้ถือเป็นข้อเสนอที่ท้าทายความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ ทุน ตลาด และชุมชน พร้อมกันนั้นยังเปิดพื้นที่ให้จินตนาการถึงระบบเศรษฐกิจที่ตั้งอยู่บนความเป็นธรรม การพึ่งพาอาศัยกัน ความยั่งยืน และคุณภาพชีวิตมากกว่าการแข่งขันเพื่อการเติบโตอย่างไม่สิ้นสุด

1) แนวคิด degrowth หรือ การลดการเติบโตทางเศรษฐกิจ คือการเรียกร้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงท่ามกลางวิกฤตการณ์ที่ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว ประกอบกับการวิพากษ์อย่างเป็นระบบต่อกระบวนทัศน์ของการเจริญเติบโต ซึ่งครอบงำทั้งการกำหนดนโยบายสาธารณะและกิจกรรมทางการเมืองของประเทศต่าง ๆ มาอย่างยาวนาน โดยข้อเสนอหลักของการลดการเติบโตทางเศรษฐกิจนี้ไม่ได้หมายถึงการทำให้เศรษฐกิจหดตัวอย่างไร้ทิศทาง แต่หมายถึงการจัดระเบียบเศรษฐกิจและสังคมอย่างมีเป้าหมายเพื่อลดการผลิตและการบริโภคที่เกินจำเป็น โดยเฉพาะในภาคส่วนที่ทำลายระบบนิเวศและการสะสมทุนของคนส่วนน้อย ขณะเดียวกันขยายการดำเนินกิจกรรมที่มีคุณค่าเชิงสังคม เช่น การดูแลสุขภาพ การศึกษา สุขภาพ การผลิตเพื่อยังชีพ และเศรษฐกิจชุมชน ดังนั้นแนวคิดนี้จึงช่วยให้เห็นว่าตัวปัญหาไม่ได้อยู่ที่การผลิตน้อยเกินไปเสมอไป แต่อยู่ที่สังคมผลิตสิ่งใด ผลิตเพื่อใคร และใครเป็นผู้แบกรับต้นทุนทางสังคมและนิเวศของการเติบโตนั้น ๆ ซึ่งภายใต้บริบทนี้การลดการเติบโตทางเศรษฐกิจจึงปฏิเสธความเชื่อที่ว่าผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ หรือ GDP ที่เพิ่มขึ้นย่อมนำไปสู่ชีวิตที่ดีขึ้นโดยอัตโนมัติ เพราะในความเป็นจริงแล้วการเติบโตทางเศรษฐกิจอาจดำเนินไปพร้อมกับการสร้างความเหลื่อมล้ำที่สูงเพิ่มขึ้น เนื่องจากการทำลายทรัพยากรอย่างรวดเร็ว ตลอดจนการทำงานที่ไม่มั่นคง และการผลักภาระการดูแลชีวิตไปสู่ครัวเรือนและชุมชนโดยปราศจากการสนับสนุนจากรัฐ ดังนั้นการลดการเติบโตทางเศรษฐกิจจึงไม่ใช่แค่ข้อเรียกร้องให้บริโภคน้อยลง แต่เป็นการ

Library and Learning, University of Phayao

เปลี่ยนเกณฑ์ประเมินความมั่งคั่งของสังคมจากการสะสมสินค้าไปสู่ความสามารถในการมีชีวิตที่มั่นคงตลอดจนมีความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดีที่อยู่ในระบบนิเวศที่ไม่ถูกทำลาย

อย่างไรก็ตามหากนิยามให้การลดการเติบโตทางเศรษฐกิจอยู่บนฐานของการวิพากษ์ตรรกะจากการเติบโตทางเศรษฐกิจที่เกินควบคุมแล้ว แนวคิดสำคัญอีกประการที่นำเสนอที่นี้คือ solidarity economy หรือเศรษฐกิจสมานฉันท์ (ผู้เขียนนิยามว่าเป็นระบบเศรษฐกิจแห่งความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน) ยืนอยู่บนฐานคิดว่าระบบเศรษฐกิจที่มุ่งเน้นความเท่าเทียม การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และส่วนรวม มากกว่าการแสวงหากำไรสูงสุด โดยองค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO, n.d.) อธิบายเกี่ยวกับระบบดังกล่าวว่าเป็นเศรษฐกิจเพื่อสังคมและความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันครอบคลุมหน่วยทางเศรษฐกิจหลากหลายประเภทไม่ว่าจะเป็นสหกรณ์ สมาคม มูลนิธิ กลุ่มช่วยเหลือตนเอง หรือกิจการเพื่อสังคม ซึ่งหน่วยทางเศรษฐกิจเหล่านี้ล้วนดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจบนฐานของความร่วมมือโดยสมัครใจ ซึ่งสามารถช่วยสนับสนุนกลไกให้การกำกับดูแลแบบประชาธิปไตยหรือมีส่วนร่วม และมุ่งประโยชน์ทางสังคมหรือสาธารณะมากกว่าการสะสมกำไรส่วนตัว และเป็นแนวทางเสริมสร้างความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจให้เกิดขึ้นได้จริง

2) แนวคิด solidarity economy หรือเศรษฐกิจสมานฉันท์ เป็นการทำให้เศรษฐกิจกลับมาเป็นพื้นที่ของความสัมพันธ์ทางสังคมและจริยธรรมแทนที่จะปล่อยให้กลไกตลาดกำหนดทุกสิ่งโดยลำพัง ภายใต้เงื่อนไขนี้แรงงานจึงไม่ได้เป็นเพียงต้นทุนการผลิต หรือผู้บริโภคมิได้เป็นเพียงผู้ซื้อ และชุมชนไม่ได้เป็นเพียงพื้นที่รองรับผลกระทบเท่านั้น แต่ทุกฝ่ายถูกทำให้เป็นผู้มีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการผลิต รวมทั้งการจัดสรรผลประโยชน์ และการดูแลผลกระทบทางสังคมร่วมกัน ดังนั้นเศรษฐกิจสมานฉันท์จึงถูกสร้างขึ้นมาเพื่อท้าทายการแบ่งแยกระหว่างเหตุผลทางเศรษฐกิจ กับคุณค่าทางสังคมที่เศรษฐศาสตร์กระแสหลักมักสร้างขึ้น กล่าวอีกนัยหนึ่งแนวคิดนี้ยืนยันว่าประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจไม่จำเป็นต้องขัดแย้งกับความเป็นธรรม ขณะเดียวกันการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจก็ไม่จำเป็นต้องตัดขาดจากหลักการประชาธิปไตย ศักดิ์ศรีแรงงาน และความยั่งยืนของชุมชนแต่อย่างใด (Poirier, 2014)

ทั้งนี้เมื่อนำระบบเศรษฐกิจสมานฉันท์มาประกอบการอธิบายเป้าหมายการเปลี่ยนผ่านเชิงโครงสร้างจะเห็นได้ว่าแนวคิดนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการกระตุ้นให้เกิดหน่วยเศรษฐกิจหรือสถาบันของเศรษฐกิจทางเลือก เพราะแนวคิดนี้เสนอให้จัดตั้งหน่วยจัดการทางเศรษฐกิจที่ไม่ได้ขึ้นกับทุนขนาดใหญ่หรือรัฐราชการส่วนกลางเท่านั้น แต่เปิดพื้นที่ให้การรวมกลุ่มระดับชุมชน ท้องถิ่นฐานรากมีอำนาจกำกับเศรษฐกิจของตนเองได้มากขึ้น สะท้อนเป้าหมายของปฏิบัติการผ่านรูปแบบดังกล่าวที่จะสามารถช่วยลดความเปราะบางของกลุ่มแรงงานนอกระบบ และเสริมสร้างบริการพื้นฐานในระดับท้องถิ่นให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ส่งผลให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจมีความเชื่อมโยงกับเป้าหมายทางสังคมไปในทิศทางบวกและนำไปสู่การวางระบบการจ้างงานที่เป็นธรรม ความมั่นคงทางอาหาร การดูแลผู้สูงอายุ และการรักษาทรัพยากรชุมชน เป็นต้น ซึ่งกลไกเหล่านี้ช่วยส่งผลต่อแนวโน้มการจ้างงานที่มีคุณค่า การรวมกลุ่มของผู้ด้อยโอกาส และการพัฒนาอย่างยั่งยืนในหลายบริบททั่วโลก

3) แนวคิด wellbeing economy หรือเศรษฐกิจเพื่อความเป็นอยู่ที่ดี คือหลักการของระบบเศรษฐกิจที่เน้นคุณภาพชีวิตของผู้คนและความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อมมากกว่าแค่ตัวเลขกำไร ถือเป็นแนวคิดที่เสนอให้ย้ายจุดศูนย์กลางของนโยบายเศรษฐกิจจากการขยายผลผลิต ไปสู่การยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้คนภายใต้เงื่อนไขที่ยั่งยืน โดยข้อเสนอขององค์การเพื่อความร่วมมือและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ (OECD, 2024) ซึ่งนิยามว่าเศรษฐกิจแห่งความผาสุกคือระบบที่ความผาสุกของประชาชนและการพัฒนาเศรษฐกิจระยะยาวและเสริมกันเป็นวงจรเชิงบวก ส่งผลให้การกำหนดนโยบายสาธารณะต้องให้ความสำคัญกับสุขภาพ การศึกษา การคุ้มครองทางสังคม ความเสมอภาคทางเพศ คุณภาพสิ่งแวดล้อม และความมั่นคงในชีวิต ไม่ใช่พิจารณาเฉพาะ

Library and Learning, University of Phayao

ผลผลิตมวลรวมเพียงด้านเดียว กล่าวคือดัชนีชี้วัดความเข้มแข็งระบบเศรษฐกิจด้วยแนวคิดเศรษฐกิจเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีนี้ อยู่ที่การเสนอกรอบการวัดความก้าวหน้าที่กว้างกว่าผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศอย่างชัดเจน เพราะเครื่องมือดังกล่าวแม้จะวัดมูลค่าทางการตลาดของสินค้าและบริการที่ผลิตได้ แต่ไม่สามารถให้เหตุผลอธิบายได้ว่าประชาชนจะมีชีวิตที่ดีขึ้นหรือไม่ ความก้าวหน้าถูกกระจายอย่างทั่วถึงหรือไม่ หรือทรัพยากรที่รองรับชีวิตในอนาคตถูกทำลายลงเพียงใด เป็นต้น องค์การเพื่อความร่วมมือและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ จึงพัฒนากรอบ “beyond GDP” และตัวชี้วัดความเป็นอยู่ที่ครอบคลุมหลายมิติครอบคลุมทั้งรายได้ สุขภาพ ที่อยู่อาศัย การศึกษา สิ่งแวดล้อม ความปลอดภัย ความสัมพันธ์ทางสังคม และความยั่งยืนระหว่างรุ่น กล่าวได้ว่าแนวคิดนี้มีผลต่อการพัฒนากรอบวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์การเมืองในบริบทร่วมสมัยเป็นอย่างมาก เนื่องจากช่วยทำให้การจัดลำดับความสำคัญด้านงบประมาณและนโยบายสาธารณะไม่อาจอ้างตัวเลขการเติบโตเพื่อลบปัญหาความเหลื่อมล้ำหรือความทุกข์ยากในชีวิตประจำวันของประชาชนได้อีกต่อไป

อย่างไรก็ตามแม้กลุ่มแนวคิด degrowth, solidarity economy และ wellbeing economy นั้นจะมีจุดเน้นต่างกัน แต่หากพิจารณาโดยละเอียดแล้วพบว่าทั้งสามแนวคิดมีฐานร่วมสำคัญคือการปฏิเสธการทำให้การเจริญเติบโต เป็นคุณค่าสูงสุดของนโยบายเศรษฐกิจ นอกจากนี้แนวคิดทั้งหมดต่างยืนยันว่าระบบเศรษฐกิจต้องรับผิดชอบต่อชีวิตมนุษย์ ความเป็นธรรมทางสังคม และขีดจำกัดของระบบนิเวศ ขณะเดียวกันพยายามขยายอำนาจของประชาชน ชุมชน และสถาบันประชาธิปไตยในการกำหนดทิศทางเศรษฐกิจ แทนที่จะปล่อยให้ผู้เชี่ยวชาญ ตลาดการเงิน หรือทุนขนาดใหญ่ผูกขาดนิยามของความเจริญ ด้วยเหตุนี้จึงสรุปได้ว่าทั้งสามแนวคิดจึงไม่ได้แข่งขันกันโดยตรง แต่เป็นกลุ่มแนวความคิดที่ถูกเสนอขึ้นเป็นกรอบปฏิบัติการทางเศรษฐกิจที่เกื้อหนุนกันเพื่อบรรลุการเปลี่ยนผ่านสู่เศรษฐกิจที่มีศักดิ์ศรี กล่าวคือ แนวคิดการลดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ช่วยวิพากษ์ตรรกะครอบงำของการเติบโต ขณะที่เศรษฐกิจสมานฉันท์ ช่วยเสนอกลไกการจัดองค์กรเศรษฐกิจแบบมีส่วนร่วม นอกจากนี้เศรษฐกิจเพื่อความเป็นอยู่ที่ดี ช่วยพัฒนากรอบนโยบายและมิติของการวัดผลที่สอดคล้องกับชีวิตที่ดีของผู้คนเป็นรูปธรรม ตอกย้ำแนวทางการผสานกลไกทั้งสามแนวคิดนี้ที่ทำให้เห็นว่าศักดิ์ศรีในระบบเศรษฐกิจไม่ได้เกิดขึ้นจากรายได้หรือตัวเลขทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่ต้องเกิดจากการมีเงื่อนไขของชีวิตที่มั่นคง การมีส่วนร่วมตัดสินใจ มีการเข้าถึงบริการสาธารณะที่จำเป็น อีกทั้งมีสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัยต่อชีวิต เป็นต้น ดังนั้นศักดิ์ศรีจึงเป็นทั้งคำถามทางเศรษฐกิจและคำถามทางการเมือง เนื่องจากเกี่ยวข้องกับขอบข่ายการนิยามคุณค่าของงาน การกระจายอำนาจในการตัดสินใจ รวมทั้งการกำหนดว่าทรัพยากรของสังคมจะถูกใช้เพื่อยกระดับชีวิตของคนส่วนใหญ่หรือเพื่อขยายผลตอบแทนของทุนเพียงบางกลุ่มเท่านั้น ดังนั้นแนวทางการเปลี่ยนผ่านสู่การสร้างระบบเศรษฐกิจที่มีศักดิ์ศรีจึงเป็นฐานคิดสำคัญ (ทางเศรษฐศาสตร์การเมือง) ที่ช่วยกระตุ้นให้เกิดจินตนาการว่าด้วยการเปลี่ยนโลกทัศน์ไปสู่ความมั่งคั่ง การพัฒนา และความหมายของชีวิตที่ดีร่วมกันด้วย

ทั้งนี้เมื่อพิจารณาในบริบทประเทศกำลังพัฒนาและสังคมชายขอบ แนวคิดทั้งสามถือได้ว่ามีคุณูปการสำคัญต่อการวิพากษ์แบบจำลองการพัฒนาที่อาศัยการดึงทรัพยากร แรงงานราคาถูก และการลงทุนขนาดใหญ่เป็นกรอบประเมินสำคัญของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เนื่องจากแบบจำลองดังกล่าวมักมุ่งผลิตความมั่งคั่งในเชิงมหภาค แต่กลับทิ้งต้นทุนทางสิ่งแวดล้อม หนี้สิน ความไม่มั่นคงในที่ดิน และการแตกสลายของชุมชนไว้เบื้องหลัง ในทางกลับกันการหันมาสนใจเศรษฐกิจชุมชน สหกรณ์ ระบบดูแลทางสังคม และดัชนีคุณภาพชีวิตที่ละเอียดอ่อนต่อความเหลื่อมล้ำ จะช่วยให้การพัฒนาไม่ถูกประเมินจากอัตราการขยายตัวเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่กลับมาให้ความสำคัญกับความสามารถของสังคมในการทำให้คนส่วนใหญ่มีชีวิตปลอดภัย มีเสียงและมีอนาคตที่คาดหวังร่วมกันได้จริง ดังนั้นข้อเสนอของกลุ่มแนวคิดทั้งสามนี้คาดว่าจะช่วยผลักดันให้การถกเถียงเรื่องเศรษฐกิจรูปแบบใหม่ ก้าวข้ามและหลุดพ้นจากกรอบการผลผลิต การแข่งขัน และประสิทธิภาพ

Library and Learning, University of Phayao

เชิงตลาด ไปสู่คำถามที่ลึกกว่าเกี่ยวกับความยุติธรรม ศักดิ์ศรี และความยั่งยืนของชีวิตร่วมกันในฐานะกรอบคิดของการเปลี่ยนผ่านมโนทัศน์ไปสู่จุดยืนทางญาณวิทยาเศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมสมัย เนื่องจากไม่เพียงแต่ทำหน้าที่วิจารณ์โครงสร้างเดิม แต่ยังช่วยเปิดพื้นที่ให้จินตนาการทางนโยบายและสถาบันใหม่ ๆ ผ่านการทบทวนเป้าหมายการพัฒนาจากตัวชี้วัดของผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศไปสู่การยกระดับคุณภาพชีวิตในมิติคุณค่าอย่างแท้จริงด้วยการพัฒนาที่เป็นธรรมในระดับจุลภาคผ่านระบบแบ่งปันและสวัสดิการชุมชน

4.5.2 การทบทวนเป้าหมายของการพัฒนา จากผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศสู่คุณภาพชีวิต

ภายใต้กรอบคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเกี่ยวกับประเด็นเรื่องเป้าหมายของการพัฒนา นับเป็นข้อถกเถียงสำคัญประการหนึ่งของโลกสมัยใหม่ เพราะสิ่งที่สังคมเลือกใช้เป็นตัวชี้วัดความสำเร็จ ย่อมสะท้อนถึงสิ่งที่สังคมนั้นให้คุณค่าอย่างแท้จริง ทั้งนี้ปฏิเสธไม่ได้ว่าตลอดช่วงเวลาหลายทศวรรษที่ผ่านมาผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ หรือ Gross Domestic Product (GDP) ได้กลายเป็นดัชนีกลางที่รัฐ องค์กรระหว่างประเทศ และสถาบันนโยบายต่างเลือกใช้เพื่อประเมินความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ จนกลายเป็นเครื่องมือมาตรฐานกลางของการพัฒนาในระบบทุนนิยมสมัยใหม่ อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาจากผลกระทบเชิงโครงสร้างที่เกิดขึ้นจริงจากปรากฏการณ์ด้านความเหลื่อมล้ำ ความไม่มั่นคงในการดำรงชีวิต การทำลายระบบนิเวศ การลดทอนความสัมพันธ์ทางสังคม และการด้อยค่าของแรงงานที่ไม่ถูกนับเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจ ล้วนทำให้เกิดข้อคำถามสำคัญว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวนั้นจะสามารถสะท้อนชีวิตที่ดีของมนุษย์ได้จริงหรือไม่ ซึ่งข้อถกเถียงนี้ไม่ได้เป็นเพียงข้อวิจารณ์เชิงเทคนิคต่อเครื่องมือทางสถิติเท่านั้น แต่ถูกทำให้มีสถานะเป็นการท้าทายรากฐานของจินตนาการทางการเมืองและเศรษฐกิจที่ครอบงำโลกมาเป็นระยะเวลานาน กล่าวอีกนัยหนึ่งการเปลี่ยนจากการยึดเกณฑ์พัฒนาจากดัชนีผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศไปสู่การตระหนักคุณภาพชีวิต ความเป็นอยู่ที่ดี ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ตลอดจนความยั่งยืนของระบบนิเวศเป็นเป้าหมายหลักของการพัฒนา จะสะท้อนเป้าหมายการเปลี่ยนมุมมองใหม่ว่ารัฐควรจัดสรรทรัพยากรเพื่ออะไร เศรษฐกิจควรรับใช้ใคร และการพัฒนาควรถูกตัดสินด้วยเกณฑ์ใด ทั้งนี้การเปลี่ยนผ่านดังกล่าวจึงสัมพันธ์โดยตรงกับการวิพากษ์เศรษฐศาสตร์กระแสหลักในหัวข้อก่อนหน้า และยังเป็นสะพานเชื่อมไปสู่การออกแบบสถาบันทางเศรษฐกิจใหม่ที่ยึดมนุษย์ ชุมชน และธรรมชาติเป็นศูนย์กลางมากกว่าตลาดและกำไร ซึ่งสะท้อนผ่านข้อถกเถียงสำคัญนี้

1) ข้อจำกัดของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศในฐานะตัวชี้วัดการพัฒนา กล่าวคือ ผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศถูกพัฒนาขึ้นเพื่อวัดมูลค่ารวมของสินค้าและบริการขั้นสุดท้ายที่ผลิตในระบบเศรษฐกิจภายในช่วงเวลาหนึ่ง แม้จะมีประโยชน์ในเชิงการบัญชีมหภาค การเปรียบเทียบขนาดเศรษฐกิจ และการวางแผนนโยบายการคลังหรือการเงิน แต่เมื่อผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศถูกยกระดับจากเครื่องมือทางสถิติให้กลายเป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนา พบว่าปัญหาหลายประการก็ปรากฏเด่นชัดขึ้น เช่น ไม่สะท้อนการกระจายรายได้หรือความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ เนื่องจากเศรษฐกิจของประเทศหนึ่งอาจเติบโตอย่างต่อเนื่อง แต่ผลประโยชน์จากการเติบโตนั้นอาจกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มทุนขนาดใหญ่หรือชนชั้นนำเพียงบางส่วน ขณะที่คนส่วนใหญ่ยังคงเผชิญค่าจ้างต่ำ หนี้สินสูง การจ้างงานไม่มั่นคง และการเข้าถึงบริการสาธารณะที่จำกัด ในกรณีเช่นนี้บ่งชี้ว่าการเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศจึงไม่ได้แปลว่าชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่ดีขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ ตรงกันข้ามอาจปิดบังความเหลื่อมล้ำที่ลึกซึ้งกว่าเดิมไว้ด้วยตัวเลขรวมที่ดูสวยงาม นอกจากนี้ผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศไม่สามารถวัดมูลค่าของกิจกรรมที่ไม่ผ่านตลาด ทั้งที่กิจกรรมเหล่านี้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการคงอยู่ของสังคม เช่น งานดูแลเด็ก ผู้สูงอายุ ผู้ป่วย งานบ้าน การทำอาหาร การจัดการทรัพยากรชุมชน และแรงงานนอกระบบ ฯลฯ แต่กลับไม่ถูกนับเป็นผลผลิตในระบบบัญชีประชาชาติ ส่งผลให้โครงสร้างการวัดมูลค่าทางเศรษฐกิจเองกลับผลิตซ้ำอคติทางเพศและอคติทางชนชั้นอย่างชัดเจน (Folbre, 2001) นอกจากนี้ผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศจะไม่คำนึงถึงการหักลบต้นทุนทางสังคมและ

Library and Learning, University of Phayao

นิเวศวิทยาจากการผลิตที่ก่อให้เกิดมลพิษ การตัดไม้ทำลายป่า การใช้ทรัพยากรเกินขนาด เหล่านี้ล้วนทำให้เกิดการหมุนเวียนของเงินและเพิ่มตัวเลขผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศได้ทั้งสิ้น จากปรากฏการณ์ดังกล่าวถือเป็นภาพสะท้อนความย้อนแย้งของระบบเกณฑ์ที่ใช้ชี้วัดการพัฒนาเศรษฐกิจแบบเดิม กล่าวคือกิจกรรมที่ทำลายเงื่อนไขพื้นฐานของชีวิตกลับถูกนับเป็นความสำเร็จทางเศรษฐกิจ ในขณะที่การรักษาสมดุลของระบบนิเวศ การดูแลกันในชุมชน หรือการลดการบริโภคเกินจำเป็นกลับไม่ปรากฏคุณค่าอย่างเหมาะสมในตัวชี้วัดดังกล่าว (Daly, 1996) ตอกย้ำชัดเจนว่าผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศไม่สามารถสะท้อนมิติเชิงคุณภาพของชีวิตในภาพรวม เช่น ความไว้วางใจทางสังคม สิทธิในการมีสิทธิอย่างสมบูรณ์หรือเสรีภาพในการกำหนดชีวิตตนเอง ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ควรมีสถานะเป็นเงื่อนไขที่กำหนดว่ามนุษย์จะใช้ชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรีได้เพียงใด แต่ในกระบวนทัศน์การพัฒนาที่ยึดผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศเป็นหลักแล้ว ปัจจัยดังกล่าวมักถูกลดทอนเป็นเรื่องรอง หรือถูกทำให้มองไม่เห็นในเชิงนโยบายแต่อย่างใด ดังนั้นกล่าวโดยสรุปแล้วผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศในฐานะเครื่องมือประเมินระดับการพัฒนาจึงอาจไม่ใช่ตัวชี้วัดที่มีข้อจำกัดในตัวเอง แต่เมื่อถูกนำไปใช้เป็นมาตรวัดเพียงมิติเดียวอย่างเคร่งครัดแล้วแล้วนับเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดการบิดเบือนเป้าหมายของการพัฒนาอย่างเป็นระบบ นับเป็นข้อจำกัดในฐานะเป็นตัวชี้วัดหลักเพียงหนึ่งเดียวของสังคม

2) มุมมองวิพากษ์เชิงความคิดไปสู่การกำหนดมาตรฐานใหม่ ทั้งนี้หากพิจารณาจากมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศแล้ว ไม่ได้อยู่ในสถานะเพียงเครื่องมือวัดผลทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ถือเป็นส่วนหนึ่งของการปรับมโนทัศน์ใหม่ในทางการพัฒนาที่มีหลายมิติ กล่าวคือการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจถูกทำให้ดูเหมือนเป็นเป้าหมายที่เป็นกลาง เป็นสากล และจำเป็นต่อทุกสังคม ทั้งที่ในทางความเป็นจริงแล้ว เป้าหมายดังกล่าวกลับสะท้อนเพียงผลประโยชน์เฉพาะของรัฐสมัยใหม่ ระบบทุน และชนชั้นนำที่ต้องการขยายการสะสมทุนอย่างต่อเนื่องเท่านั้น สะท้อนให้เห็นว่าภายใต้ระบอบนี้การพัฒนาจึงมีความหมายเพียงการเพิ่มผลผลิต การขยายตลาด การดึงทรัพยากรเข้าสู่ระบบสินค้า และการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ จึงส่งผลให้รัฐมักให้ความสำคัญกับการลงทุนขนาดใหญ่ การเปิดเสรีทางการค้าและเศรษฐกิจ รวมทั้งการสร้างแรงจูงใจแก่ทุนต่างชาติ มากกว่าการมุ่งดูแลคุณภาพชีวิตของประชาชน ตอกย้ำให้เห็นว่าการประเมินเฉพาะตัวเลขผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศที่เพิ่มขึ้นจึงกลายเป็นเครื่องมือสร้างความชอบธรรมให้แก่แบบแผนการพัฒนาที่อาจมาพร้อมกับกลไกทำลายชุมชนจากภายนอก การผลักคนออกจากที่ดินด้วยทุนขนาดใหญ่ ตลอดจนการเร่งใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมหาศาลจนกระทบเป็นประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อม ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าปัญหาของกรอบพัฒนาแบบยึดผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศเป็นศูนย์กลางคือการลดโลกที่ซับซ้อนให้เหลือเพียงมิติของการผลิตเพื่อแลกเปลี่ยนในตลาด ส่งผลให้ชีวิตในมิติอื่นถูกทำให้เป็นเรื่องชายขอบ (Escobar A., 2011) จากการวิพากษ์เกี่ยวกับผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ จึงนำไปสู่การตั้งคำถามต่อระบอบคุณค่าที่ผูกความเจริญไว้กับการเติบโตอย่างไม่สิ้นสุด

3) จากการสร้างความเจริญเติบโตสู่การใส่ใจคุณภาพชีวิตในฐานะการเปลี่ยนฐานคิดใหม่ของการพัฒนา เนื่องจากการกระตุ้นให้สังคมโลกกลับมาสนใจคุณภาพชีวิต ไม่ได้หมายถึงการปฏิเสธเศรษฐกิจหรือไม่เห็นความสำคัญของรายได้ แต่หมายถึงการปรับจากคำถามเดิมว่าเศรษฐกิจโตเท่าไร ไปสู่คำถามว่าผู้คนมีชีวิตที่ดีขึ้นหรือไม่ ใครได้ประโยชน์/ใครแบกรับต้นทุน อีกทั้งระบบเศรษฐกิจที่เป็นอยู่นั้นมีผลต่อการสร้างเงื่อนไขของเสรีภาพ ความมั่นคง และศักดิ์ศรีได้จริงเพียงใด ทั้งนี้กรอบคิดที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อการเปลี่ยนผ่านนี้คือแนวคิดว่าด้วยความสามารถของมนุษย์ (capabilities approach) ที่เสนอโดยอมารตยา เซน สะท้อนว่าการพัฒนาควรถูกประเมินจากความสามารถที่แท้จริงของผู้คนในการเลือกดำเนินชีวิตตามที่ตนให้คุณค่า ไม่ใช่จากรายได้เฉลี่ยหรือปริมาณการผลิตเพียงอย่างเดียว (Sen, 1999) เช่นเดียวกันกับความยากจนจึงไม่ใช่แค่การขาด

Library and Learning University of Phayao

เงินเท่านั้น แต่คือการขาดเสรีภาพเชิงรูปธรรมในการเข้าถึงสุขภาพ การศึกษา การมีส่วนร่วมทางสังคม ความปลอดภัย และการกำหนดอนาคตของตนเองอีกด้วย

กล่าวได้ว่าข้อถกเถียงเกี่ยวกับประเด็นนี้ช่วยทำให้การพัฒนาถูกมองในฐานะการขยายศักยภาพชีวิตมากกว่าการเร่งการบริโภคหรือการสะสมทุนทางเศรษฐกิจเท่านั้น จึงนำไปสู่การพิจารณาความสามารถอื่นเกี่ยวข้อง เช่น การเข้าถึงบริการสาธารณะอย่างเท่าเทียม การลดเวลาทำงาน การสร้างหลักประกันทางสังคม การคุ้มครองสิ่งแวดล้อม และการยกระดับอำนาจต่อรองของประชาชนในชีวิตประจำวัน เป็นต้น เช่นเดียวกันกับข้อเสนอว่าด้วยเศรษฐกิจเพื่อความเป็นอยู่ที่ดี ได้ตอกย้ำว่าเศรษฐกิจควรถูกออกแบบเพื่อสร้างความเป็นอยู่ที่ดีของผู้คนภายในขอบเขตนิเวศที่โลกสามารถรองรับได้ ไม่ใช่มุ่งเร่งเฉพาะการเจริญเติบโตแบบไร้ขีดจำกัดแล้วค่อยหวังว่าผลประโยชน์เหล่านั้นจะกลับมาสู่การพัฒนาศักยภาพของประชาชนในภายหลัง (Kallis et al., 2018) เช่นเดียวกันกับข้อเสนอว่าด้วยการลดการเติบโตทางเศรษฐกิจ (degrowth) ที่วิพากษ์การเติบโตเกินจำเป็นในประเทศหรือภาคส่วนที่มีการบริโภคสูง และเสนอให้จัดระเบียบเศรษฐกิจใหม่โดยให้ความสำคัญกับความพอเพียง ความเป็นธรรม และเวลาเพื่อชีวิตมากขึ้น

4) ดัชนีทางเลือกและความพยายามวัดความอยู่ดีมีสุข กล่าวคือการวิพากษ์ผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ ได้ผลักดันให้เกิดความพยายามออกแบบสร้างดัชนีทางเลือกจำนวนมาก ทั้งในระดับวิชาการและระดับนโยบายสาธารณะ ซึ่งดัชนีที่ได้รับความสนใจมากที่สุดคือดัชนีการพัฒนามนุษย์ หรือ Human Development Index (HDI) ของโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (United Nations Development Programme, 2023) ซึ่งรวมมิติด้านสุขภาพ ด้านการศึกษา และด้านมาตรฐานการครองชีพ อย่างไรก็ตามแม้ดัชนีนี้จะยังมีข้อจำกัดอยู่มาก แต่ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นขยายมุมมองต่อการพัฒนาออกจากรายได้เพียงอย่างเดียว พร้อมกับสะท้อนว่าสุขภาพกับการศึกษาเป็นองค์ประกอบหลักของความก้าวหน้าทางสังคม ขณะเดียวกันข้อเสนอดัชนีชี้วัดดังกล่าวนี้ถือว่ามีบทบาทสำคัญในการเสนอให้ประเทศต่าง ๆ เปลี่ยนจากการวัดผลผลิตทางเศรษฐกิจไปสู่การวัดความเป็นอยู่ของประชาชนที่ครอบคลุมทั้งมิติรายได้ การบริโภค ความมั่นคง สุขภาพ การศึกษา สิ่งแวดล้อม ความสัมพันธ์ทางสังคม และความยั่งยืนในระยะยาว โดยมีผลต่อการพัฒนากรอบสถิติใหม่ในหลายประเทศ อีกทั้งมีผลทำให้ประเด็นความเป็นอยู่ที่ดีถูกยกระดับให้กลายเป็นเงื่อนไขเชิงนโยบายที่ต้องนำไปสู่การปฏิบัติใช้อย่างจริงจังมากขึ้น อย่างไรก็ดีการมีดัชนีใหม่นี้ไม่ได้แปลว่าระบบการพัฒนาจะเปลี่ยนโดยอัตโนมัติ เพราะตัวชี้วัดเป็นเพียงส่วนหนึ่งของโครงสร้างอำนาจ หากนโยบายการคลัง นโยบายแรงงาน นโยบายที่ดิน และโครงสร้างรัฐยังคงเอื้อประโยชน์แก่ทุนขนาดใหญ่เท่านั้น จึงอาจเห็นว่าการเปลี่ยนชื่อดัชนีก็อาจไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงสาระแต่อย่างใด ดังนั้นการเปลี่ยนจากเกณฑ์ชี้วัดจากผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ สู่การสร้างมาตรวัดใหม่ด้านคุณภาพชีวิตที่จะใช้ได้จริงและเห็นผลเชิงประจักษ์นั้น จำเป็นต้องต้องดำเนินควบคู่กับการปรับเปลี่ยนสถาบันและความสัมพันธ์ทางอำนาจไปพร้อมกัน

5) คุณภาพชีวิตในฐานะประเด็นการเมือง หากพิจารณาในมุมมองของเศรษฐศาสตร์การเมืองเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตถือเป็นประเด็นทางการเมืองโดยตรง เพราะเกี่ยวข้องกับคำถามพื้นฐานว่าใครบ้างที่มีสิทธิเสรีภาพทางการเมือง ซึ่งหมายรวมไปถึงใครเข้าถึงอาหารปลอดภัย ใครเดินทางในเมืองอย่างปลอดภัย ใครมีที่อยู่อาศัยมั่นคง ใครแบกรับมลพิษ และใครมีสิทธิตัดสินใจต่อทรัพยากรที่กำหนดชีวิตของตน เป็นต้น ด้วยข้อคำถามเหล่านี้ตอกย้ำว่าคุณภาพชีวิตไม่อาจแยกออกจากโครงสร้างชนชั้น เพศ ชาติพันธุ์ พื้นที่ และอำนาจรัฐได้ ดังนั้นการทบทวนเป้าหมายของการพัฒนาจึงต้องทบทวนกลไกอำนาจการเมืองในมิติใหม่ ผ่านชุดคำถามว่าตัวแสดงทางการเมืองต่าง ๆ มีบทบาทเพียงใด ใครมีสิทธิ์กำหนดนโยบาย และความอยู่ดีมีสุขของบางกลุ่มตั้งอยู่บนการกดทับของอีกกลุ่มหนึ่งหรือไม่ ในแง่นี้แนวคิดคุณภาพชีวิตที่ก้าวหน้าจำเป็นต้องเป็นแนวคิดที่ใส่ใจต่อความไม่เสมอภาค และยอมรับว่าความเป็นอยู่ที่ดีไม่สามารถเกิดขึ้นได้จริงในสังคมที่โครงสร้างเอารัดเอาเปรียบยังคงอยู่

Library and Learning, University of Phayao

6) คุณภาพชีวิตควรถูกยกระดับเป็นเป้าหมายการพัฒนาที่แท้จริง ทั้งนี้ด้วยสมมติฐานว่าหากจะปรับมุมมองการยึดติดจากกเกณฑ์ผลติภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศไปสู่การออกแบบเกณฑ์เป้าหมายการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างจริงจังนั้น จำเป็นต้องสร้างกรอบมโนทัศน์ที่ครอบคลุมหลายมิติอย่างเป็นองค์รวม กล่าวคือ ประการแรกคือมิติความมั่นคงทางวัตถุ ได้แก่ รายได้ที่เพียงพอ งานที่มีศักดิ์ศรี ที่อยู่อาศัยมั่นคง อาหาร น้ำสะอาด พลังงาน และบริการสาธารณะขั้นพื้นฐาน ประการที่สองคือมิติทางสังคม ได้แก่ การศึกษา สุขภาพ ความปลอดภัย ความไว้วางใจทางสังคม การไม่ถูกเลือกปฏิบัติ และการได้รับการยอมรับในฐานะมนุษย์ที่มีคุณค่า ประการที่สามคือมิติด้านเวลาและการดูแล ที่มักถูกละเลยในเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ซึ่งความเป็นจริงแล้วมนุษย์ไม่เพียงต้องมีรายได้เพียงพอเท่านั้น แต่ยังต้องมีเวลาเพียงพอเพื่อพักผ่อน เข้าร่วมกิจกรรมชุมชน ตลอดจนสามารถใช้ชีวิตได้อย่างมีความหมาย ประการที่สี่คือมิติทางนิเวศวิทยา เพราะคุณภาพชีวิตที่แท้จริงต้องตั้งอยู่บนสิ่งแวดล้อมที่ปลอดภัย สมดุล และส่งต่อได้สู่คนรุ่นถัดไป และประการสุดท้ายคือมิติทางการเมืองและวัฒนธรรม ได้แก่ เสรีภาพในการแสดงออก การมีส่วนร่วมตัดสินใจ ความสามารถในการธำรงอัตลักษณ์และวิถีชีวิตของชุมชน ตลอดจนการเข้าถึงความหมายและศักดิ์ศรีในชีวิต ดังนั้นมิติเหล่านี้สะท้อนว่าความอยู่ดีมีสุข ไม่ใช่เพียงภาวะของผู้บริโภคในระบบเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ถือเป็นภาพสะท้อนภาวะที่เกี่ยวเนื่องด้วยสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค ตามกรอบศักดิ์ศรีของพลเมืองและสมาชิกที่มีอำนาจกำหนดเงื่อนไขการดำรงอยู่ของตนเองที่สอดรับกับเป้าหมายการพัฒนาอย่างแท้จริง

7) นัยเชิงนโยบาย กับมิติการเมืองใหม่ว่าด้วยเมื่อคุณภาพชีวิตกลายเป็นศูนย์กลาง กล่าวคือเมื่อเป้าหมายการพัฒนาเปลี่ยนจากการเน้นผลประเมินด้วยผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศไปสู่เกณฑ์การพัฒนาคุณภาพชีวิต ย่อมส่งผลให้ทิศทางของนโยบายสาธารณะเปลี่ยนตามไปอย่างมีนัยสำคัญ เนื่องจากเหตุผลสนับสนุน สำคัญดังนี้ ประการแรก นโยบายเศรษฐกิจจะต้องให้ความสำคัญกับการกระจายมากกว่าการขยาย เช่น ภาษีก้าวหน้า สวัสดิการถ้วนหน้า ค่าจ้างที่เป็นธรรม การคุ้มครองแรงงาน และการลงทุนในบริการสาธารณะเพื่อส่วนรวม เป็นต้น เนื่องด้วยเพราะคุณภาพชีวิตของคนส่วนใหญ่ไม่ได้ดีขึ้นจากการเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่ดีขึ้นจากการมีหลักประกันในชีวิตที่มั่นคง ประการที่สอง ต้องมีนโยบายสิ่งแวดล้อมที่มองความยั่งยืนเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความเป็นธรรมทางสังคม ประการที่สาม นโยบายเมืองและภูมิภาคต้องมุ่งสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อชีวิต เช่น ที่อยู่อาศัยเข้าถึงได้ พื้นที่สาธารณะสีเขียว การเดินทางปลอดภัย และการกระจายบริการพื้นฐานอย่างเท่าเทียมระหว่างเมืองกับชนบท ประการที่สี่ การประเมินผลนโยบายต้องอาศัยชุดตัวชี้วัดหลายมิติที่สะท้อนชีวิตจริงของประชาชน มากกว่าการพึ่งพาข้อมูลตัวเลขเศรษฐกิจโดยรวมเพียงไม่กี่มิติโดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจ เป็นต้น ดังนั้นข้อพิจารณาจากปัจจัยทั้งสี่ประการมุ่งเป้าเกี่ยวกับการปรับศูนย์กลางจากการเน้นนโยบายที่ยึดติดกรอบผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศแบบเดิมเป็นการเน้นเป้าหมายการยกระดับคุณภาพชีวิต ซึ่งสนับสนุนการเปลี่ยนบทบาทของรัฐจากผู้ออกแบบการเติบโตที่เน้นผลกำไรทางเศรษฐกิจไปสู่ผู้คุ้มครองเงื่อนไขแห่งชีวิตที่ดีแก่ประชาชนผ่านโครงสร้างสาธารณะที่เอื้อให้มนุษย์และธรรมชาติสามารถอยู่รอดและอยู่ร่วมอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น

โดยสรุปแล้วการทบทวนเป้าหมายของการพัฒนา จากผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศสู่คุณภาพชีวิตนี้ สะท้อนความเป็นได้ทั้งผลผลิตจากการวิพากษ์เชิงวิชาการและการเปิดพื้นที่ให้เกิดจินตนาการทางเศรษฐกิจแบบใหม่ จากกรอบความเชื่อเดิมบนหลักการว่าการเติบโตทางเศรษบกิจคือสาระสำคัญของความเจริญก้าวหน้า ไปสู่การถกเถียงเพื่อเปิดทางให้สังคมหันกลับมาตั้งคำถามพื้นฐานอีกครั้งว่าเศรษฐกิจมีไว้เพื่ออะไร ใครคือศูนย์กลางของการพัฒนา และชีวิตแบบใดที่ควรถูกทำให้เป็นไปได้สำหรับทุกคน ดังนั้นในมุมนี้การพัฒนาไม่ควรถูกวัดจากความสามารถของประเทศในการผลิตสินค้าเพิ่มขึ้นอย่างไม่สิ้นสุด แต่ควรถูกวัดจากความสามารถของสังคมในการทำให้มนุษย์สิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค บนพื้นฐานของการมีชีวิตที่ปลอดภัย

Library and Learning, University of Phayao

มั่นคง มีความหมาย มีความสัมพันธ์ที่ดี และอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างสมดุล ตอกย้ำให้เห็นว่ากระบวนการเปลี่ยนผ่านจากเกณฑ์มาตรฐานที่ยึดติดกรอบผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศที่เข้มงวด สู่เกณฑ์คุณภาพชีวิต จึงไม่ใช่เพียงข้อเสนอของการเปลี่ยนเครื่องมือทางสถิติเท่านั้น แต่คือการเปลี่ยนกรอบคุณค่าของระเบียบเศรษฐกิจการเมืองทั้งระบบ ซึ่งสะท้อนคือหลักการของการแสวงหาระบบเศรษฐกิจที่มีศักดิ์ศรีอย่างแท้จริง

4.6 การต่อสู้ทางนโยบาย และการเปลี่ยนผ่านระดับสถาบัน

ภายหลังจากการอภิปรายประเด็นเกี่ยวกับความรู้ทางเลือก อธิปไตยทางเศรษฐกิจ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม และความพยายามในการสร้างระบบเศรษฐกิจที่มีศักดิ์ศรี จะเห็นได้ว่าการต่อต้านเชิงโครงสร้างไม่ได้สิ้นสุดอยู่เพียงระดับจิตสำนึก การวิพากษ์เชิงทฤษฎี หรือการปฏิบัติการของชุมชนเท่านั้น แต่เคลื่อนไปสู่ข้อถกเถียงเชิงนโยบายและสถาบันอย่างจริงจัง เพราะแม้ขบวนการทางสังคมจะสามารถเปิดเผยความไม่เป็นธรรมและสร้างพื้นที่แห่งความหวังได้มากเพียงใด แต่ตราบใดที่โครงสร้างกฎหมาย ระบบราชการ กลไกงบประมาณ และสถาบันทางการเมืองยังคงทำหน้าที่ค้ำจุนความไม่เสมอภาค การเปลี่ยนผ่านก็ย่อมถูกจำกัดให้อยู่เพียงในระดับข้อเสนอทางเลือกมากกว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบที่เกิดขึ้นได้จริง

ในทางเศรษฐศาสตร์การเมืองแล้วบริบทของสถาบันไม่ได้เป็นเพียงองค์กรหรือกฎเกณฑ์ที่ตั้งอยู่เหนือสังคม แต่ถือเป็นผลผลิตของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ถูกออกแบบและได้รับการทำให้ชอบธรรมผ่านกฎหมาย ความรู้ และวาทกรรมสาธารณะ ดังนั้นด้วยนิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการของการต่อสู้ทางนโยบายในที่นี้จึงไม่ใช่เพียงการเสนอนโยบายที่ดีกว่า แต่คือการต่อสู้เพื่อกำหนดว่าใครมีสิทธิในการนิยามปัญหา ใครมีอำนาจในการกำหนดลำดับความสำคัญของรัฐ และใครจะได้รับประโยชน์จากการจัดสรรทรัพยากรสาธารณะต่าง ๆ โดยประเด็นนี้ผู้เขียนยึดกรอบคิดของอันโตนีโอ กรัมชี่ ที่เสนอว่าอำนาจนำไม่ได้ดำรงอยู่ด้วยกำลังบังคับอย่างเดียว แต่ดำรงอยู่ผ่านการสร้างความยินยอมและการครองความหมายระดับสถาบันและสามัญสำนึกของสังคม (Gramsci, 1971) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าการเปลี่ยนผ่านระดับสถาบันคือการเคลื่อนจากกลไกการต่อต้านไปสู่ปฏิบัติการสถาปนาระเบียบทางสังคมรูปแบบใหม่ โดยอาศัยกลไกการต่อรอง ต่อสู้ การสร้างพื้นที่เชิงนโยบาย ที่มีผลก่อรูปสถาบันทางเลือกควบคู่กันไป สอดคล้องกับข้อเสนอของคาร์ล โปลันยีที่มองว่าตลาดไม่ได้เป็นกลไกธรรมชาติเท่านั้น แต่ต้องอาศัยรัฐ กฎหมาย และสถาบันมารองรับอยู่เสมอ ฉะนั้นหากตลาดเสรีสามารถถูกสถาปนาขึ้นทางการเมืองได้ ระบบเศรษฐกิจที่เป็นธรรมกว่าก็ย่อมต้องอาศัยการต่อสู้ทางการเมืองและการออกแบบสถาบันได้เช่นกัน (Polanyi , 2001) ยิ่งไปกว่านั้นการต่อสู้ทางนโยบายยังเป็นพื้นที่ซึ่งเผยให้เห็นความตึงเครียดระหว่างการเปลี่ยนแปลงจากเบื้องบนกับพลังจากเบื้องล่าง กล่าวคือฝ่ายหนึ่งเชื่อในพลังกลไกของรัฐ ที่ใช้กลไกการปฏิรูปกฎหมาย และการใช้นโยบายสาธารณะเพื่อลดความเหลื่อมล้ำ แต่อีกฝ่ายหนึ่งตั้งข้อสงสัยว่ารัฐสมัยใหม่จำนวนมากถูกครอบงำโดยทุน ระบบราชการแบบรวมศูนย์ และตรรกะแบบเทคนิคจนไม่อาจเป็นเครื่องมือปลดปล่อยได้โดยง่าย ด้วยเหตุนี้ข้อถกเถียงสำคัญจึงไม่ใช่การเลือกข้างระหว่างรัฐ หรือประชาชน แต่คือการออกแบบความสัมพันธ์ใหม่ระหว่างทั้งสองฝ่ายเพื่อให้รัฐใช้อำนาจโดยรับผิดชอบต่อสังคมมากขึ้น ขณะที่ประชาชนมีอำนาจในการกำกับ และตรวจสอบสถาบันสาธารณะอย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตามการพิจารณาในบริบทที่สะท้อนถึงการต่อสู้ทางนโยบายนี้ควรถูกเข้าใจอย่างกว้างขวางว่าเป็นกระบวนการหลายมิติที่มีฐานจากล่างขึ้นบน ถือเป็นกลไกที่สะท้อนการเปลี่ยนสถาบันจากเครื่องมือค้ำจุนการครอบงำ ให้กลายเป็นพื้นที่ของความเป็นธรรม ความเสมอภาค และศักดิ์ศรีของมนุษย์ ผ่านปฏิบัติการกรณีตัวอย่างใน 2 ประเด็นหลัก ได้แก่ ปฏิบัติการเชิงอำนาจจากบนลงล่างที่สะท้อนผ่านรูปแบบการเปลี่ยนนโยบายด้วยการล็อบบี้ การรณรงค์ และการปฏิรูปรัฐ ซึ่งเปิดเผยให้เห็นสนามการต่อสู้ในระดับกฎหมาย งบประมาณ และกลไกรัฐ ประกอบกับการสร้างกลไกการเมืองใหม่ที่มีฐานจากล่างขึ้นบน ซึ่งเป็นความพยายามรื้อกลไก

Library and Learning, University of Phayao

ประชาธิปไตยทางการเมือง อีกทั้งเป็นกระบวนการมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่องของประชาชนในการกำหนดชะตาร่วมของสังคมในมิติทางเศรษฐกิจ สังคมและแนวทางอื่นที่ตอกย้ำการใช้สิทธิอย่างกว้างขวาง

4.6.1 การเปลี่ยนนโยบายผ่านการล็อบบี้ การรณรงค์ และการปฏิรูปรัฐ

ข้อถกเถียงเกี่ยวกับประเด็นเรื่องการเปลี่ยนนโยบายในที่นี้ไม่ได้เป็นเพียงคำถามทางเทคนิคว่ารัฐควรออกมาตรการใด หรือควรจัดสรรงบประมาณแบบไหนเท่านั้น แต่เป็นการใช้คำถามต่อกลไกอำนาจอย่างลึกซึ้งว่าใครมีสิทธิในการนิยามปัญหาสาธารณะ ใครเป็นผู้กำหนดวาระนโยบาย และใครเป็นผู้ได้รับประโยชน์จากการออกแบบกติกาของรัฐ ซึ่งเมื่อพิจารณาในมิติที่กว้างขึ้นแล้วการต่อสู้เพื่อเปลี่ยนนโยบายจึงเป็นส่วนสำคัญของการต่อสู้เชิงโครงสร้าง เพราะนโยบายสาธารณะไม่ได้เป็นเพียงเครื่องมือบริหารจัดการสังคม แต่เป็นกลไกที่แปลงความสัมพันธ์อำนาจให้กลายเป็นกฎหมาย มาตรการ งบประมาณ และระเบียบปฏิบัติที่ส่งผลต่อชีวิตของผู้คนอย่างเป็นรูปธรรม

ทั้งนี้กล่าวได้ว่าภายหลังเกิดเหตุการณ์วิกฤตการณ์ในโลกสมัยใหม่เป็นต้นมา ส่งผลให้รัฐต่าง ๆ ไม่ได้ทำหน้าที่เป็นเพียงผู้รักษาความสงบเรียบร้อยหรือผู้ไกล่เกลี่ยผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ อย่างเป็นกลางเท่านั้น แต่ยังถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ที่กลุ่มอำนาจในระดับโลกทั้งหลายต่างเข้าไปช่วงชิงอิทธิพลในการกำหนดทิศทางของสังคม ผ่านนโยบายภาษี แรงงาน ที่ดิน สวัสดิการ การศึกษา สิ่งแวดล้อมไปจนถึงการกำกับดูแลทุนและตลาด เป็นต้น ในแง่นี้นโยบายจึงถูกทำให้กลายเป็นผลผลิตของการต่อรอง ความขัดแย้ง และดุลอำนาจระหว่างชนชั้น กลุ่มผลประโยชน์ ขบวนการทางสังคม และระบบราชการมากกว่าจะเป็นผลลัพธ์ของเหตุผลสาธารณะ ดังที่ฮาโรล ลาสเวล ได้ตั้งคำถามอันเป็นแกนกลางของการเมืองไว้ว่า “ใครได้อะไร เมื่อไร และอย่างไร” ซึ่งสะท้อนชัดว่านโยบายสาธารณะคือกระบวนการจัดสรรทรัพยากรและอำนาจในสังคม (Lasswell H., 1936 อ้างถึงในบูฆอรี ยีหมะ,2552) จากมุมมองดังกล่าวจึงนำมาซึ่งกำหนดประเด็นการอภิปรายในหัวข้อนี้ที่พยายามทำความเข้าใจว่าการเปลี่ยนนโยบายด้วยการล็อบบี้ การรณรงค์ และการปฏิรูปรัฐ ล้วนถูกทำให้เป็นหนึ่งในกลไกสำคัญของการเปลี่ยนผ่านระดับสถาบันอย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อขบวนการภาคประชาชนไม่ได้ต้องการเพียงความช่วยเหลือจากรัฐเพียงฝ่ายเดียว แต่ต้องการเปลี่ยนบทบาทของรัฐจากกลไกค้ำจุนความเหลื่อมล้ำให้กลายเป็นสถาบันที่ต้องตอบสนองต่อหลักความเป็นธรรม สิทธิ และศักดิ์ศรีของมนุษย์

1) ข้อถกเถียงว่าด้วยนโยบายสาธารณะในฐานะพื้นที่ต่อสู้ทางอำนาจ กล่าวคือ นโยบายสาธารณะไม่อาจเข้าใจในฐานะผลผลิตของความรู้ผู้จากเชี่ยวชาญเพียงอย่างเดียว เพราะกระบวนการนโยบายตั้งแต่การกำหนดปัญหา การเลือกทางออก การตรากฎหมาย ไปจนถึงการบังคับใช้ล้วนฝังอยู่ในความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันอยู่เสมอ สะท้อนผ่านปรากฏการณ์ที่กลุ่มทุนขนาดใหญ่ย่อมมีทรัพยากรในการเข้าถึงผู้กำหนดนโยบาย มีเครือข่ายทางการเมือง มีศักยภาพในการผลิตข้อมูลสนับสนุน และมีอิทธิพลต่อการสร้างวาทกรรมสาธารณะมากกว่ากลุ่มผู้ใช้แรงงาน เกษตรกรรายย่อย หรือชุมชนชายขอบ ด้วยเหตุนี้นโยบายจำนวนมากจึงมีแนวโน้มสะท้อนผลประโยชน์ของกลุ่มที่มีอำนาจสูง แม้บางครั้งจะถูกนำเสนอผ่านวาทกรรมเพื่อประโยชน์ส่วนรวมก็ตาม ซึ่งสอดรับกับมุมมองของชาร์ลส์ อี ลินด์บลอมที่แสดงให้เห็นว่าในระบบทุนนิยมสมัยใหม่นั้นเป็นผลให้ธุรกิจขนาดใหญ่มีบทบาทอย่างมากต่อการกำหนดนโยบาย เนื่องจากรัฐต้องพึ่งพาการลงทุน การจ้างงาน และรายได้จากภาคธุรกิจ ทำให้รัฐจึงต้องรับฟังหรือปรับตัวเข้าหาความต้องการของทุนมากเป็นพิเศษ (Lindblom, 1977) ข้อสังเกตนี้อธิบายว่าเหตุใดนโยบายหลายด้านของหลายประเทศ เช่น การผ่อนปรนสิ่งแวดล้อม การให้สิทธิประโยชน์ทางภาษีแก่บริษัทขนาดใหญ่ หรือการควบคุมแรงงานอย่างยืดหยุ่นจึงมักถูกผลักดันได้ง่ายกว่านโยบายที่เรียกร้องความเป็นธรรมที่ประชาชนควรจะได้รับ เช่น ภาษีก้าวหน้า สวัสดิการถ้วนหน้า หรือการปฏิรูปที่ดิน เป็นต้น

Library and Learning, University of Phayao

อย่างไรก็ตามการที่นโยบายถูกนิยามให้เป็นพื้นที่ของอำนาจ ไม่ได้หมายความว่ากลุ่มประชาชนจะไม่สามารถเข้าไปเปลี่ยนแปลงได้แต่อย่างใด โดยหากพิจารณาผ่านพลวัตของกลุ่มขบวนการเคลื่อนไหวต่าง ๆ ผ่านขบวนการแรงงาน ขบวนการสิทธิสตรี ขบวนการสิทธิพลเมือง ขบวนการสิ่งแวดล้อม และขบวนการชุมชนที่เกิดขึ้นทั่วโลก ล้วนแสดงให้เห็นว่าสิทธิจำนวนมากที่ประชาชนได้รับมักไม่ได้เกิดขึ้นจากความเมตตาของรัฐ แต่เกิดจากการต่อสู้เพื่อกดดันให้รัฐต้องยอมเปลี่ยนกติกา ซึ่งสะท้อนหลักสำคัญของการเมืองแบบเปลี่ยนผ่านเชิงสถาบัน ที่เสนอกลไกการทำให้ข้อเรียกร้องจากประชาชนกลายเป็นกติกาสาธารณะของสังคมที่มีผลบังคับใช้ทั่วไป

2) การล็อบบี้ (Lobby) ในบริบทั่วไปอาจถูกเชื่อมโยงกับปฏิบัติการเชิงลบผ่านภาพของการวิ่งเต้นผลประโยชน์ทับซ้อน หรือการใช้อิทธิพลอย่างไม่โปร่งใส แต่หากพิจารณาในทางรัฐศาสตร์และนโยบายสาธารณะแล้ว การล็อบบี้อาจหมายถึงปฏิบัติการที่กลุ่มต่าง ๆ พยายามมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของรัฐผ่านข้อมูล ตลอดจนข้อเสนอทางวิชาการ การสร้างเครือข่ายทางการเมือง การเจรจา หรือการกดดันเชิงยุทธศาสตร์เป็นต้น กล่าวอีกนัยหนึ่งการล็อบบี้คือรูปแบบหนึ่งของการเมืองเชิงตัวแทนผลประโยชน์ เพียงแต่คำถามสำคัญอยู่ที่ว่าใครมีทรัพยากรเพียงพอที่จะล็อบบี้ได้ และระบบการเมืองเปิดกว้างให้กลุ่มใดเข้าถึงผู้มีอำนาจได้บ้าง โดยเฉพาะในสังคมที่ไม่เท่าเทียมนั้น ตอกย้ำภาพการล็อบบี้ที่มักเอื้อประโยชน์ต่อกลุ่มทุนหรือกลุ่มผลประโยชน์ที่มีทรัพยากรสูง เพราะสามารถจ้างผู้เชี่ยวชาญ การผลิตข้อมูล สร้างเครือข่าย ตลอดจนสามารถเข้าถึงผู้กำหนดนโยบายได้อย่างต่อเนื่อง ขณะที่กลุ่มประชาชนที่ปาศจากทรัพยากรทั้งอำนาจเงิน ความชำนาญทางกฎหมาย และช่องทางสื่อสารกับรัฐ แต่ในอีกด้านหนึ่งขบวนการทางสังคมจำนวนไม่น้อยก็ได้ปรับใช้การล็อบบี้ในความหมายของการผลักดันเชิงนโยบายจากภาคประชาชนผ่านปฏิบัติการในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การยื่นข้อเสนอร่างกฎหมาย การใช้ข้อมูลวิชาการโต้แย้งรัฐ การเข้าร่วมรับฟังความเห็นสาธารณะ หรือการสร้างเครือข่ายภาคประชาชนเพื่อติดตามการทำงานของคณะกรรมาธิการและหน่วยงานราชการ เป็นต้น

ดังนั้นในความหมายนี้การล็อบบี้ไม่ถือว่าเป็นกลไกที่ไม่ได้รับการยอมรับโดยตัวเอง แต่เป็นเครื่องมือทางการเมืองประเภทหนึ่งที่อาจถูกใช้ได้ทั้งเพื่อตั้งจุนอำนาจและเพื่อท้าทายอำนาจไปพร้อมกัน ดังนั้นความสำคัญจึงอยู่ที่การทำให้ปฏิบัติการดังกล่าวนี้มีความโปร่งใส ตรวจสอบได้ รวมทั้งเปิดโอกาสให้กลุ่มที่เสียเปรียบทางโครงสร้างสามารถเข้าถึงได้มากขึ้น ซึ่งยืนยันผ่านมุมมองของ Baumgartner et al. (2009) โดยแสดงให้เห็นว่าการเมืองที่ยอมรับการล็อบบี้ในสังคมประชาธิปไตยมักถูกครอบงำโดยกลุ่มผลประโยชน์ที่มีทรัพยากรสูง แต่ในบางเงื่อนไขแล้วกลุ่มภาคประชาชนก็สามารถสร้างอิทธิพลได้ หากสามารถรวมตัวกันผลิตความชอบธรรมทางสังคม และเชื่อมร้อยข้อเรียกร้องเฉพาะกลุ่มเข้ากับคุณค่าที่สังคมยอมรับร่วมกัน

3) การรณรงค์สาธารณะ (public advocacy) ด้วยเป้าหมายการเปลี่ยนปัญหาส่วนตัวให้เป็นปัญหาเชิงโครงสร้าง ทั้งนี้แม้การล็อบบี้จะมีบทบาทในระดับการเจรจาเชิงนโยบาย แต่การเปลี่ยนนโยบายอย่างแท้จริงมักไม่อาจเกิดขึ้นได้หากขาดการรณรงค์สาธารณะที่ทำให้สังคมรับรู้ว่าปัญหาบางอย่างไม่ใช่ความล้มเหลวของปัจเจกเท่านั้น แต่เป็นผลจากโครงสร้างที่ไม่เป็นธรรม ดังนั้นการรณรงค์จึงมีความสำคัญในฐานะกระบวนการเปลี่ยนกรอบการรับรู้ของสาธารณะในมุมมองใหม่ ไม่ว่าจะเป็นการทำให้ความจนถูกเข้าใจว่าเชื่อมโยงกับระบบค่าจ้างและการผูกขาดทรัพย์สิน การทำให้ปัญหาหนี้สินเชื่อมโยงกับโครงสร้างการเงินที่เอารัดเอาเปรียบ หรือการทำให้ปัญหามลพิษถูกตั้งคำถามเรื่องความยุติธรรมด้านสิ่งแวดล้อมทั้งสิ้น ทั้งนี้ในบริบทปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่ารูปแบบการรณรงค์มีบทบาทต่อการเพิ่มต้นทุนทางการเมืองให้แก่รัฐและกลุ่มทุนอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือเมื่อประเด็นใดกลายเป็นเรื่องสาธารณะที่ได้รับการจับตามองจากสังคม การเพิกเฉยหรือการต่อต้านข้อเรียกร้องย่อมมีผลกระทบต่อความชอบธรรมของผู้มีอำนาจมากขึ้น ซึ่งในหลายกรณีรัฐอาจไม่ยอมเปลี่ยนนโยบายเพราะเห็นด้วยกับข้อเรียกร้องของประชาชน แต่ยอมเพราะเผชิญแรงกดดันสาธารณะที่สูง

Library and Learning, University of Phayao

พอจะกระทบต่อเสถียรภาพทางการเมืองหรือภาพลักษณ์ของรัฐบาล ด้วยเหตุนี้การรณรงค์จึงทำหน้าที่เสมือนเป็นการแสดงพลังเชื่อมร้อยระหว่างประสบการณ์ความเดือดร้อนในระดับชีวิตประจำวันกับการกดดันเชิงสถาบันในระดับมหภาคที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงได้จริง

4) การปฏิรูปรัฐจากกลไกควบคุมสู่สถาบันที่รับผิดชอบต่อสังคม อย่างไรก็ตามแม้การล็อบบี้และการรณรงค์สาธารณะจะช่วยเปิดพื้นที่ให้ข้อเรียกร้องเข้าสู่วาระนโยบายได้โดยง่าย แต่หากโครงสร้างรัฐยังคงรวมศูนย์ ปิดกั้น และเอียงเข้าหากลุ่มอำนาจเดิม อาจส่งผลให้การเปลี่ยนแปลงย่อมมีแนวโน้มถูกทำให้อ่อนแรงลงในระยะต่อมา ดังนั้นการเปลี่ยนนโยบายเพื่อบรรลุเป้าหมายจึงต้องเชื่อมโยงกับเป้าหมายของการปฏิรูปรัฐด้วย และสอดคล้องกับการปรับทั้งโครงสร้าง กลไก และวัฒนธรรมการทำงานของรัฐให้มีความเป็นประชาธิปไตย โปร่งใส และตอบสนองต่อสังคมมากขึ้น เนื่องจากมุมมองเกี่ยวกับการปฏิรูปรัฐในที่นี้ไม่ได้หมายถึงเพียงการเพิ่มประสิทธิภาพเชิงบริหารหรือการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้เท่านั้น แต่หมายถึงการเปลี่ยนกลไกรัฐจากองค์กรที่ผูกขาดการตัดสินใจและคุ้มครองผลประโยชน์ของชนชั้นนำ ไปสู่สถาบันสาธารณะที่ต้องรับผิดชอบต่อผู้คนอย่างแท้จริง สอดรับกับมุมมองของปีเตอร์ อีแวนส์ (1995) ที่ได้เสนอแนวคิด “embedded autonomy” เพื่ออธิบายว่ารัฐที่มีศักยภาพ ไม่ใช่รัฐที่แยกตัวออกจากสังคมอย่างสมบูรณ์ แต่เป็นรัฐที่มีทั้งความสามารถเชิงสถาบันและความเชื่อมโยงกับเครือข่ายทางสังคมอย่างเหมาะสม ประกอบกับแนวคิดนี้มีนัยสำคัญต่อการถกเถียงมุมมองใหม่ต่อการปฏิรูปรัฐ เพราะตอกย้ำให้เห็นว่ารัฐที่ดีไม่ใช่รัฐที่มีอำนาจรวมศูนย์โดยปราศจากการตรวจสอบ แต่ต้องเป็นรัฐที่สามารถทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ ขณะเดียวกันก็รับฟังและตอบสนองต่อความต้องการของประชาชน โดยเฉพาะกลุ่มที่เคยถูกกันออกจากกระบวนการนโยบาย โดยประเด็นการปฏิรูปที่มักนำไปสู่ข้อถกเถียงอยู่เสมอ ได้แก่ การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น การเปิดเผยข้อมูลภาครัฐ การปฏิรูประบบงบประมาณให้ประชาชนมีส่วนร่วม การปฏิรูประบบราชการให้ตรวจสอบได้ และการสร้างกลไกตรวจสอบอิสระที่ประชาชนเข้าถึงได้จริง เป็นต้น

อย่างไรก็ตามแม้ในทางปฏิบัติแล้วพบว่าการปฏิรูปรัฐในบริบทปัจจุบันต้องเผชิญข้อจำกัดไม่น้อย เนื่องจากรัฐสมัยใหม่มักมีลักษณะราชการนิยม มีการกำหนดการใช้ภาษาเทคนิคสูง และมีการจัดวางความรู้ของผู้เชี่ยวชาญไว้เหนือประสบการณ์ของประชาชน นอกจากนี้ระบบราชการยังมีแรงเฉื่อยในตัวเอง ทั้งจากกฎระเบียบที่ซับซ้อน วัฒนธรรมอำนาจนิยม และเครือข่ายผลประโยชน์ภายในหน่วยงานต่าง ๆ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้การปฏิรูปรัฐจึงไม่อาจอาศัยเจตจำนงของผู้นำหรือการออกกฎหมายเพียงอย่างเดียว แต่ต้องมีพลังหรือแรงผลักดันต่อเนื่องจากสังคม เพื่อทำให้รัฐไม่สามารถย้อนกลับไปสู่รูปแบบเดิมได้โดยง่าย

5) ข้อเสนอว่าด้วยการเมืองของการเปลี่ยนนโยบาย ระหว่างการประนีประนอมกับการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง กล่าวได้ว่าข้อถกเถียงสำคัญเกี่ยวกับการเปลี่ยนนโยบาย คือคำถามว่าการเข้าไปต่อรองกับรัฐจะทำให้ขบวนการสูญเสียความเป็นอิสระหรือไม่ ซึ่งอาจพิจารณาได้ว่าเมื่อขบวนการเข้าสู่กระบวนการนโยบายก็อาจถูกดึงเข้าสู่ตรรกะของรัฐ หรือถูกทำให้เป็นสถาบัน และอาจถูกจำกัดให้อยู่ในกรอบที่ไม่สามารถส่งผลกระทบต่อโครงสร้างอำนาจหลัก ซึ่งสะท้อนผ่านสถานการณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านมาพบว่าขบวนการส่วนใหญ่เมื่อเข้าใกล้รัฐมากขึ้นก็อาจถูกลดทอนพลังต่อสู้ทางการเมือง หรืออาจถูกทำให้กลายเป็นเพียงผู้ร่วมให้คำปรึกษา ผู้จัดการโครงการ หรือหุ้นส่วนเชิงเทคนิคของรัฐมากกว่าจะเป็นพลังเปลี่ยนแปลงตามอุดมการณ์เดิม แต่ในอีกด้านหนึ่งหากขบวนการปฏิเสธสนามนโยบายทั้งหมด ก็อาจปล่อยให้กติกาสังคมถูกกำหนดโดยทุนและชนชั้นนำฝ่ายเดียว ดังนั้นประเด็นสำคัญจึงไม่ใช่การเลือกระหว่างอยู่ในระบบ หรืออยู่นอกระบบอย่างเด็ดขาด แต่เป็นการรักษาสมดุลระหว่างการทำงานภายในสถาบันกับการคงพลังจากภายนอกสถาบัน กล่าวคือขบวนการเคลื่อนไหวควรสามารถใช้การเจรจาเชิงนโยบายเมื่อจำเป็น แต่ต้องไม่ละทิ้งฐานทางสังคม การจัดตั้งมวลชนและความสามารถในการกดดันอย่างเป็นอิสระ โดยในแง่มุมนี้การเปลี่ยนนโยบายควรถูกมองเป็นกระบวนการ

Library and Learning, University of Phayao

ทางการเมืองหลายระดับ ไม่ใช่เหตุการณ์ครั้งเดียวที่สิ้นสุดเมื่อบรรลุเป้าหมายไปแล้ว เพราะแม้นโยบายจะถูกประกาศใช้แล้ว ก็ยังมีคำถามต่อเรื่องการตีความ การบังคับใช้ การติดตามผล และการจัดสรรทรัพยากรอยู่อย่างต่อเนื่องตามมา ตอกย้ำให้เห็นว่าขบวนการที่เข้มแข็งจึงไม่ใช่ขบวนการที่ชนะในเชิงสัญลักษณ์เพียงครั้งเดียว แต่ต้องเป็นขบวนการที่สามารถติดตามให้ข้อเรียกร้องของตนกลายเป็นการปฏิบัติจริงในระดับสถาบัน

ทั้งนี้เพื่อสร้างกรอบคิดไปสู่การทำความเข้าใจใหม่ของรัฐในมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองแห่งการต่อต้านจำเป็นต้องคงไว้ซึ่งจุดยืนเกี่ยวกับรัฐที่ต้องไม่ถูกมองอย่างตายตัวว่าเป็นทั้งผู้กดขี่โดยสมบูรณ์หรือผู้ปลดปล่อยโดยสมบูรณ์ แต่ควรถูกเข้าใจว่าเป็นพื้นที่ขัดแย้งซึ่งเปิดให้มีการต่อสู้ช่วงชิงความหมายและทิศทางได้อยู่เสมอ เนื่องจากรัฐอาจเป็นได้ทั้งผู้สถาปนากฎหมายที่เอื้อต่อนายทุน อีกทั้งเป็นกลไกควบคุมประชาชน แต่ในขณะเดียวกันก็อาจเป็นกลไกที่ประชาชนใช้ผลักดันสิทธิ สวัสดิการ และมาตรการคุ้มครองสาธารณะได้เช่นกัน ซึ่งมุมมองนี้สอดคล้องกับข้อเสนอของนิคอส ปูลันต์ซัสที่เห็นว่ารัฐไม่ได้เป็นเพียงเครื่องมือของชนชั้นใดชนชั้นหนึ่งอย่างตรงไปตรงมาเท่านั้น แต่เป็นกลไกหนึ่งของความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้น (Poulantzas N., 1978) มุมมองความคิดดังกล่าวสะท้อนว่าการเปลี่ยนนโยบายไม่ใช่เพียงแค่การขอร้องให้รัฐยอมตาม แต่คือการเข้าไปเปลี่ยนสมดุลอำนาจภายในรัฐผ่านแรงกดดัน การจัดตั้ง และการสร้างความชอบธรรมทางสังคมอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นภายใต้กรอบปฏิบัติการในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งการล็อบบี้ การรณรงค์ และการปฏิรูปรัฐ จึงถือได้ว่าเป็นองค์ประกอบที่สัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก เนื่องด้วยการล็อบบี้ช่วยเปิดช่องทางต่อรองเชิงนโยบาย ขณะที่การรณรงค์ช่วยสร้างแรงสนับสนุนและแรงกดดันจากสาธารณะ ส่วนการปฏิรูปรัฐช่วยทำให้การเปลี่ยนแปลงนั้นหยั่งรากในเชิงสถาบันและมีความยั่งยืนมากขึ้น หากขาดองค์ประกอบใดแล้วการเปลี่ยนแปลงก็อาจติดอยู่ที่เพียงความฝัน หรือความหวังที่ไม่สามารถแปลงเป็นรูปธรรมได้อย่างแท้จริง

ในท้ายที่สุดแล้วข้อถกเถียงที่มีต่อการเปลี่ยนนโยบายผ่านการล็อบบี้ การรณรงค์ และการปฏิรูปรัฐนั้นล้วนเป็นกระบวนการสำคัญของการต่อสู้เชิงโครงสร้าง เพราะถือเป็นจุดที่ข้อเรียกร้องจากเบื้องล่างหรือประชาชนต้องเผชิญกับคำถามเรื่องอำนาจ สถาบัน และการจัดสรรทรัพยากรอย่างเป็นรูปธรรม ขณะเดียวกันนโยบายสาธารณะไม่ใช่เรื่องเทคนิคแต่อย่างใด แต่คือเป็นพื้นที่ต่อสู้ทางชนชั้น และเป็นเงื่อนไขที่นำไปสู่การจุดประกายข้อคำถามในมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าใครจะกำหนดวิถีมีชีวิตที่มั่นคงหรือเปราะบาง ใครจะเข้าถึงทรัพยากรสาธารณะ และใครจะถูกทำให้มองไม่เห็นในกระบวนการตัดสินใจ เป็นต้น ดังนั้นจึงต้องวิพากษ์กลไกเกี่ยวกับสิทธิในมิติใหม่ว่ากระบวนการล็อบบี้ (ในความหมายที่กว้าง) จะช่วยให้ภาคประชาชนสามารถเข้าสู่พื้นที่ต่อรองกับรัฐได้อย่างไร ขณะที่การรณรงค์สาธารณะช่วยเปลี่ยนความทุกข์เฉพาะบุคคลให้กลายเป็นปัญหาสาธารณะและเพิ่มต้นทุนทางการเมืองแก่ผู้มีอำนาจได้หรือไม่ ในขณะที่การปฏิรูปรัฐช่วยทำให้การเปลี่ยนแปลงนั้นไม่หยุดอยู่ที่มาตรการชั่วคราว แต่ยกระดับไปสู่ข้อเสนอการปรับโครงสร้างของสถาบันให้มีความรับผิดชอบต่อสังคมมากขึ้นได้อย่างไร ในภาพรวมทั้งสามมิติสะท้อนว่าการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมที่เป็นธรรมกว่าไม่ได้เกิดขึ้นจากการต่อต้านอย่างเดียว แต่ต้องอาศัยทางเลือกใหม่ที่สะท้อนพลังต่อต้านให้กลายเป็นกติกาผ่านนโยบายสาธารณะ อีกทั้งเป็นสถาบันใหม่ที่ประชาชนมีส่วนร่วมกำหนดได้จริง

4.6.2 ข้อเสนอการสร้างกลไกการเมืองใหม่ที่มีฐานจากล่างขึ้นบน

สืบเนื่องจากการอภิปรายการต่อสู้ทางนโยบายและการเปลี่ยนผ่านระดับสถาบันที่ผ่านมานำไปสู่ข้อคำถามสำคัญว่าหากสถาบันทางการเมืองแบบเดิมทำหน้าที่รวมศูนย์อำนาจ ผ่านกำหนดลำดับความสำคัญจากเบื้องบน และส่วนกลางผลิตซ้ำความไม่เสมอภาคผ่านกฎเกณฑ์ที่ประชาชนทั่วไปมีส่วนร่วมจำกัดแล้วนั้น การเปลี่ยนผ่านไปสู่ระบอบเศรษฐกิจการเมืองที่เป็นธรรมกว่าจะเกิดขึ้นได้อย่างไร คำตอบหนึ่งซึ่งได้รับการนำเสนออย่างกว้างขวางในทั้งวงวิชาการและเชิงปฏิบัติการทางสังคม คือ การสร้างกลไกการเมืองใหม่ที่มีฐานจากล่างขึ้นบน (bottom up) หมายถึงการออกแบบพื้นที่ องค์กร กระบวนการ และความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ทำให้

Library and Learning, University of Phayao

ประชาชน โดยเฉพาะกลุ่มชายขอบ เช่น แรงงาน เกษตรกร ตลอดจนชุมชนท้องถิ่น ที่มักถูกทำให้ลดทอนอำนาจจากระบบตัวแทนแบบเดิม ให้มีความสามารถกำหนดวาระสาธารณะได้ด้วยตนเอง รวมทั้งมีส่วนร่วมตัดสินใจเกี่ยวกับทรัพยากร และตรวจสอบอำนาจได้อย่างมีความหมาย ซึ่งในมิติทางเศรษฐศาสตร์การเมือง แนวคิดเกี่ยวกับกลไกจากล่างขึ้นบนนี้ไม่ได้เป็นเพียงข้อเสนอทางเทคนิคเท่านั้น แต่ถือเป็นการท้าทายรูปแบบการผูกขาดอำนาจเชิงสถาบันของรัฐ ทุน และชนชั้นนำทางนโยบายอีกด้วย เนื่องจากระบบการเมืองสมัยใหม่แม้จะอ้างความชอบธรรมผ่านการเลือกตั้ง แต่ในทางปฏิบัติแล้วได้เปิดพื้นที่ให้ประชาชนเข้าไปมีบทบาทในการกำหนดนโยบายรวมทั้งมีบทบาทในการตัดสินใจเชิงโครงสร้างได้เพียงจำกัด โดยเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องกับงบประมาณ ทรัพยากรสาธารณะ นโยบายสวัสดิการ การพัฒนาเมือง การใช้ที่ดิน และสิทธิในสิ่งแวดล้อม ดังนั้นการสร้างกลไกใหม่จึงหมายถึงความพยายามเปลี่ยนรูปแบบการเมืองจากการเมืองแบบเดิมที่ประชาชนเป็นผู้รับผลของนโยบายไปสู่การเมืองที่ประชาชนเป็นผู้ร่วมออกแบบกติกาและอนาคตของตนเอง

สาระสำคัญของแนวทางนี้ตั้งอยู่บนเงื่อนไขอย่างน้อย 3 ประการ ได้แก่ 1) การทบทวนนิยามเกี่ยวกับหลักอธิปไตยของประชาชนในความหมายที่เป็นรูปธรรมไม่ใช่เพียงเชิงนามธรรม กล่าวคือ อำนาจอธิปไตยต้องไม่สิ้นสุดลงที่คูหาเลือกตั้งเท่านั้น แต่ต้องขยายไปสู่พื้นที่รองรับการกำหนดนโยบาย งบประมาณ และทรัพยากรในชีวิตประจำวันได้จริง 2) การยอมรับว่าความรู้ทางการเมืองไม่ได้ผูกขาดอยู่กับผู้เชี่ยวชาญ ข้าราชการ หรือนักการเมืองเท่านั้น แต่ยังแฝงอยู่ในประสบการณ์ชีวิต ความทรงจำร่วม และความรู้เชิงปฏิบัติของประชาชนด้วยเช่นเดียวกัน 3) การบริบทประชาธิปไตยใหม่ในฐานะกระบวนการสร้างความสามารถร่วมกันของสังคมมากกว่ากลไกเชิงพิธีกรรมที่เกิดขึ้นเป็นช่วงเวลา เป็นต้น

ทั้งนี้ในทางทฤษฎีแล้วแนวคิดเรื่องการเมืองจากล่างขึ้นบนมีความสัมพันธ์กับข้อเสนอของนักวิชาการส่วนใหญ่ที่พยายามสร้างสรรค์การเมืองภายใต้ระบอบประชาธิปไตยร่วมสมัย เช่น คาร์โล เพทแมนได้เสนอแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม โดยชี้ว่าการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่แท้จริงนั้นไม่เพียงแต่ทำให้การตัดสินใจมีความชอบธรรมเท่านั้น แต่ยังสร้างพลเมืองที่มีสมรรถนะทางการเมืองมากขึ้นด้วย ขณะเดียวกันการฝึกฝนประชาธิปไตยในชีวิตประจำวันและในสถาบันระดับย่อย เช่น ที่ทำงาน ชุมชน หรือองค์กรท้องถิ่น เป็นเงื่อนไขสำคัญของประชาธิปไตยระดับมหภาค (Pateman, 1970) เช่นเดียวกับอาร์คอน ฟัง และเอริก โอลิน ไรท์ ได้เสนอกรอบคิดการปกครองแบบมีส่วนร่วมที่เสริมอำนาจ (empowered participatory governance) ซึ่งสะท้อนภาพเกี่ยวกับรูปแบบการปกครองที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรงในปัญหาที่กระทบชีวิตของตนผ่านกระบวนการตัดสินใจที่กระจายอำนาจ และมุ่งเน้นการแก้ปัญหาเชิงปฏิบัติบนฐานการเชื่อมโยงกับรัฐในลักษณะที่ไม่ใช่เพียงที่ปรึกษาเชิงสัญลักษณ์แต่มีอำนาจจริงในเชิงนโยบาย (Fung and Wright, 2001) เมื่อพิจารณาในแง่นี้พบว่ากลไกการเมืองผ่านข้อเสนอใหม่จากล่างขึ้นบน จึงไม่ใช่การปฏิเสธอำนาจรัฐโดยสิ้นเชิง แต่ถือเป็นความพยายามปรับโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมแนวใหม่ โดยให้รัฐทำหน้าที่เป็นโครงสร้างรองรับการตัดสินใจของพลเมืองมากกว่าการกำหนดแทนพลเมืองทั้งหมด แม้แนวคิดดังกล่าวจะต่างจากทัศนะเสรีนิยมทางการเมืองแบบตัวแทนที่มองว่าประชาชนทำหน้าที่เลือกผู้ปกครองเป็นระยะ และต่างจากรัฐรวมศูนย์แบบราชการนิยมที่ถือว่าการกำหนดนโยบายควรเป็นหน้าที่ของผู้เชี่ยวชาญเท่านั้น ดังนั้นกลไกจากล่างขึ้นบนจึงเนความพยายามเชื่อมโยงการมีส่วนร่วม การตรวจสอบ และการสร้างสถาบันใหม่เข้าด้วยกันเพื่อให้ประชาธิปไตยมีทั้งมิติของความเสมอภาคทางการเมืองและขยายไปสู่มิติของความยุติธรรมทางเศรษฐกิจ

โดยสรุปแล้วการต่อสู้เชิงนโยบายสู่การเปลี่ยนผ่านระดับสถาบันถือเป็นหัวใจสำคัญของเศรษฐศาสตร์การเมืองแห่งการต่อต้าน เพราะเป็นเงื่อนไขที่พลังต่าง ๆ จากฐานรากต้องเผชิญกับคำถามว่าจะเปลี่ยนความไม่พอใจที่มีอยู่สู่ข้อเสนอทางเลือกเฉพาะพื้นที่ให้มีสถานะกลายเป็นระเบียบทางสังคมแบบใหม่ได้อย่างไร คำตอบสำคัญคือการเชื่อมโยงกลไกเชิงปฏิบัติการผ่านการผลักดันนโยบายผ่านการล็อบบี้และการรณรงค์ การปฏิรูปรัฐ

Library and Learning, University of Phayao

ให้มีความเป็นประชาธิปไตยและรับผิดชอบมากขึ้นไปพร้อมกัน นอกจากนี้การสร้างสถาบันทางเลือกเพื่อทดลองรูปแบบความสัมพันธ์ใหม่ทางเศรษฐกิจและการเมืองด้วยข้อเสนอการออกแบบกลไกจากล่างขึ้นบนที่ทำให้ประชาชนมีอำนาจจริงในการกำหนดชะตาร่วมของสังคมนั้น ช่วยสะท้อนความเป็นไปได้ของการเปลี่ยนผ่านระดับสถาบันที่มิใช่เพียงการเปลี่ยนกฎหมายหรือเปลี่ยนรัฐบาลเท่านั้น แต่คือการเปลี่ยนวิธีจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ตลาด และสังคมใหม่ทั้งหมด กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าข้อเสนอดังกล่าวมุ่งสู่การเปลี่ยนกลไกรัฐจากสถาบันที่คุ้มครองอภิสิทธิ์และมักผลิตซ้ำความเหลื่อมล้ำไปสู่สถาบันที่รับรองสิทธิ เสรีภาพ ศักดิ์ศรีความเสมอภาค และการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริง ซึ่งถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้ปฏิบัติการต่อต้านไม่หยุดอยู่ที่การปฏิเสธโลกเดิม แต่ได้กลายเป็นพลังในการสถาปนาโลกใหม่ที่เป็นธรรมกว่าเดิม

4.7 เศรษฐศาสตร์การเมืองของความหวัง ทางเลือก และความเป็นไปได้

ภายหลังจากอภิปรายประเด็นเกี่ยวกับการต่อต้านเชิงโครงสร้าง ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอธิปไตยทางเศรษฐกิจ ความรู้ทางเลือก ตลอดจนการต่อสู้ทางนโยบายและการเปลี่ยนผ่านระดับสถาบันแล้ว ประเด็นสำคัญที่ต้องขยายต่อไปคือการทำความเข้าใจว่าเหตุใดความหวัง จึงไม่ควรเป็นเพียงกรอบคิดเชิงจิตวิทยาหรือบริบทความรู้สึกเท่านั้น แต่ถือเป็นเป้าหมายสำคัญในทางเศรษฐศาสตร์การเมืองด้วย กล่าวคือหากความเหลื่อมล้ำ การกดขี่ และการครอบงำเชิงโครงสร้างสามารถดำรงอยู่ได้ ความหวังนี้ถือเป็นพลังที่พร้อมนำไปสู่การเปิดเคลื่อนผ่านไปสู่มิติใหม่ที่ทำให้มนุษย์มองเห็นว่าระเบียบที่ดำรงอยู่ไม่ใช่ชะตากรรมแต่อย่างใดแต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น ดังนั้นจากเหตุปัจจัยเพราะถูกสร้างขึ้น จึงย่อมถูกเปลี่ยนแปลงได้และเป็นไปได้ที่จะเปลี่ยนแปลง

ในมิติของเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยความหวังนี้ จึงถูกออกแบบมาเพื่อทบทวนและเสนอชุดความสัมพันธ์กับกระบวนการผลิตความเป็นไปได้มากกว่าความฝันถึงโลกที่ดีกว่าอย่างเลื่อนลอย หรือกล่าวอีกนัยได้ว่าความหวังในที่นี้จึงไม่ใช่การปฏิเสธความจริงของวิกฤต แต่คือการทำความเข้าใจวิกฤตอย่างวิพากษ์เพื่อมองเห็นทั้งข้อจำกัดและพื้นที่แห่งการแทรกแซง จากข้อเสนอผ่านการศึกษาของเจมส์ ซี สก็อตที่ผู้เขียนนำมาอ้างอิงเป็นหลักการสำคัญในบทนี้ จะทำให้เข้าใจเบื้องหลังของปฏิบัติการต่อต้านแบบเงียบมากขึ้น รวมทั้งช่วยฉายภาพให้เห็นว่าภายใต้ระเบียบที่ดูมั่นคงนั้น ยังคงมีการสะสมความไม่พอใจ เพื่อกระตุ้นให้เกิดพลังที่จะนำไปสู่การตีความใหม่ และหนุนเสริมให้เกิดจินตนาการทางสังคมที่ไม่ได้ปรากฏในฉากหน้าของอำนาจอยู่เสมอไป ดังนั้นจากข้อค้นพบและข้อเสนอต่าง ๆ ของสก็อต จึงถือได้ว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการทำความเข้าใจความหวัง เพราะถือเป็นเครื่องมือที่คอยบอกว่าผู้คนไม่ได้ยอมจำนนต่อโครงสร้างอย่างสมบูรณ์ แต่ดำรงอยู่พร้อมกับความสามารถในการหลบเลี่ยง ต่อรอง วิพากษ์เพื่อรอจังหวะของการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ดังนั้นการขยายมโนทัศน์ว่าด้วยสิทธิในทางเศรษฐศาสตร์การเมืองของความหวังนี้จึงไม่ได้วางอยู่บนหลักการของการมองโลกในแง่ดีแบบไร้เงื่อนไข แต่ตั้งอยู่บนข้อสังเกตพื้นฐานสำคัญ 2 ประการ กล่าวคือ

1) ระบอบเศรษฐกิจการเมืองทุกรูปแบบที่ปรากฏบนโลกร่วมสมัยต่างมีความเปราะบางภายในตัวเอง เพราะต้องอาศัยการสร้างความชอบธรรมอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งยังต้องพึ่งพาความร่วมมือจากผู้คนที่อาจถอนความยินยอมเมื่อใดก็ได้ 2) ทางเลือกใหม่ของสังคมที่ไม่ได้เกิดขึ้นจากศูนย์ แต่ก่อตัวขึ้นจากประสบการณ์ การทดลองเชิงสถาบัน หรือการอาศัยชุดความรู้ของชุมชนเป็นปัจจัยขับเคลื่อน ส่งผลให้ปฏิบัติการต่อสู้ในชีวิตประจำวันมีพลังเพียงพอที่จะทำให้สิ่งที่เคยดูเป็นไปไม่ได้กลายเป็นสิ่งที่น่าคิด และอาจกลายเป็นสิ่งที่ทำได้จริงต่อมา ทั้งนี้หลักการดังกล่าวสอดคล้องกับมุมมองของเอริก โอลิน ไรท์ ที่มองว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมต้องอาศัยการสร้าง “ยูโทเปียที่เป็นจริง” หรือสถาบันทางเลือกที่หยั่งรากอยู่ในโลกความเป็นจริง โดยต้องสามารถทดลองได้ และค่อย ๆ ขยายพื้นที่ของระเบียบใหม่ที่เป็นธรรมมากขึ้นภายในโลกที่ยังถูกครอบงำโดย

Library and Learning, University of Phayao

ทุนนิยม (Wright E.O, 2010) จึงนำมาซึ่งการตอกย้ำเกี่ยวกับความหวังเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองไม่ใช่เพียงการรอคอยอนาคต แต่คือการเลือกปฏิบัติการเพื่ออนาคตใหม่ ส่งผลให้ความหวังที่มีพลังทางการเมืองจึงต้องเชื่อมโยงกับรูปแบบปฏิบัติการที่หลากหลาย ตั้งแต่การออกแบบสถาบัน การสร้างภาษาใหม่ในการอธิบายปัญหา ตลอดจนการทำให้ประชาชนสามารถจินตนาการถึงโลกที่ดีกว่าและแตกต่างออกไปจากเดิมได้จริง ดังนั้นเพื่อฉายภาพความหวังและความเป็นไปได้ในมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองนี้ จึงพยายามอธิบายว่าภายหลังวิกฤตโลกร่วมสมัยที่เกิดขึ้นนั้นไม่ได้เป็นเพียงถ้อยการต่อสู้เชิงอุดมคติเพียงมิติเดียว แต่ถือเป็นสนามต่อสู้ทางความคิด รองรับการจินตนาการทางเลือกใหม่ที่มีนัยต่อภาพอนาคตของสิทธิมนุษยชน ตลอดจนประชาธิปไตยและความเป็นธรรมทางสังคมที่สามารถเกิดขึ้นได้จริง

4.7.1 การต่อต้านที่ไม่ใช่เพียงการปฏิเสธ แต่คือการออกแบบอนาคตร่วมกัน

เมื่อพิจารณาสาระสำคัญจากกรอบของเศรษฐศาสตร์การเมืองของความหวังและความเป็นไปได้ จะเห็นว่าการต่อต้านในบริบทร่วมสมัยไม่อาจเข้าใจได้อย่างเพียงพอ หากจำกัดความหมายไว้เพียงแค่การขัดขืน การไม่ยอมรับ หรือการปฏิเสธอำนาจที่กดทับอยู่เหนือชีวิตของผู้คนเท่านั้น แม้ว่าการปฏิเสธจะเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญเนื่องจากเพราะสะท้อนการตื่นรู้ว่าระเบียบทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมที่ดำรงอยู่นั้นไม่ได้เป็นไปตามธรรมชาติ แต่กลับกลายเป็นเงื่อนไขที่ถูกประกอบสร้างและค้ำจุนผ่านอำนาจ ความรู้ และสถาบันต่าง ๆ แต่อย่างไรก็ตามนัยของการต่อต้านในความหมายลึกกว่านั้นย่อมต้องพิจารณาเงื่อนไขที่รวมถึงความสามารถในการจินตนาการ และลงมือสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมแบบใหม่ไว้ด้วย ดังนั้นการต่อต้านจึงต้องกำหนดนิยามใหม่ให้มีพลังทางประวัติศาสตร์นั้นรองรับซึ่งถือเป็นการจุดประกายให้เกิดการเริ่มตอบคำถามว่าแล้วโลกใหม่ควรเป็นอย่างไร ด้วยวิธีการใด เป็นต้น

คำตอบดังกล่าวจึงต้องย้อนกลับไปทบทวนเกี่ยวกับระเบียบอำนาจสมัยใหม่โดยเฉพาะในบริบทของกระแสแนวคิดทุนนิยม เสรีนิยมใหม่ และรัฐราชการสมัยใหม่ที่ไม่ได้ครอบงำผู้คนด้วยกำลังอย่างตรงไปตรงมาเช่นในอดีต แต่เลือกใช้วิธีการควบคุมความคิด ครอบงำอุดมการณ์ด้วยเหตุผลที่ดีที่สุด พร้อมกับเสนอทางเลือกที่มีความเป็นไปได้ที่สุดด้วย ดังนั้นเมื่อผู้คนลุกขึ้นต่อต้านกลไกดังกล่าว จึงถูกอธิบายได้สองมิติทั้งในมิติการสะท้อนปฏิบัติการที่ไม่ได้กำลังเผชิญเพียงโครงสร้างการกดขี่ภายนอก และมิติของการฉายภาพเบื้องหลังของการเผชิญกับข้อจำกัดของจินตนาการทางการเมืองด้วย เนื่องจากอำนาจที่มีประสิทธิภาพที่สุดคืออำนาจที่ทำให้ผู้ถูกปกครองเชื่อว่าไม่มีทางเลือกอื่น ดังนั้นการต่อต้านจึงจะสมบูรณ์ได้ก็ต่อเมื่อสามารถเปิดพื้นที่ให้มีทางเลือกใหม่ปรากฏขึ้นทั้งในเชิงแนวคิด เชิงสถาบันที่ปรากฏในชีวิตประจำวัน ซึ่งในแง่มุมนี้การต่อต้านจึงมีลักษณะเสมือนเป็นการเมืองเชิงสถาปนา (constituent politics) กล่าวคือนอกจากการวิพากษ์ เปิดโปง และทำให้ความไม่เป็นธรรมปรากฏแล้ว การต่อต้านยังยกระดับไปสู่การก่อรูปของกฎเกณฑ์ ความสัมพันธ์ และจินตนาการแบบใหม่ที่ทำหน้าที่เป็นรากฐานของสังคมที่เป็นธรรมกว่าเดิมได้ ตอกย้ำชัดเจนว่าการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างไม่จำเป็นต้องเริ่มต้นจากการโค่นล้มระเบียบเดิมอย่างฉับพลันเสมอไป แต่สามารถดำเนินไปผ่านการสร้างยูโทเปียที่เป็นจริง (real utopias) หรือสถาบันทางเลือกที่ฝังตัวอยู่ในโลกจริง และแสดงให้เห็นว่าแนวทางทางสังคมที่เอื้อต่อหลักประชาธิปไตย เสมอภาค และเคารพศักดิ์ศรีมนุษย์นั้นสามารถดำรงอยู่ได้จริง

กล่าวอีกด้านหนึ่งการต่อต้านในฐานะเครื่องมือของการออกแบบอนาคตร่วมกัน ย่อมสัมพันธ์กับข้อเสนอแนวทางการเปลี่ยนสถานะของผู้คนจากผู้ได้รับผลกระทบไปสู่ผู้ร่วมกำหนดอนาคต ที่มักเกิดขึ้นได้ในระเบียบสังคมแบบเน้นการครอบงำ ซึ่งคนส่วนใหญ่มักถูกทำให้เป็นเพียงผู้รับนโยบายหรือผู้รับผลของการพัฒนา หรือผู้ถูกจัดวางระเบียบผ่านมุมมองผู้เชี่ยวชาญและชนชั้นนำทางการเมืองเท่านั้น แต่เบื้องหลังของสถานการณ์เหล่านี้ กลับกระตุ้นให้เกิดการเคลื่อนไหวต่อต้านเล็ก ๆ ที่มีความหมายลึกซึ้งจะเปลี่ยนความสัมพันธ์เช่นนี้ไปสู่การเคลื่อนไหวของกลุ่มขบวนการต่อต้านทั้งจากประชาชน แรงงาน ชาวนา ชนพื้นเมือง คนชายขอบ

Library and Learning, University of Phayao

หรือชุมชนท้องถิ่น ให้กลับกลายมาเป็นผู้มีอำนาจเพียงพอที่จะออกแบบกติกาในการอยู่ร่วมกันได้ด้วยตนเอง สะท้อนถึงการมีสิทธิที่กำหนดลำดับความสำคัญของทรัพยากรสาธารณะ และร่วมกันนิยามว่าชีวิตที่ดีนั้นควรมีองค์ประกอบอย่างไร ซึ่งการนิยามรูปแบบการต่อต้านในลักษณะนี้ยังช่วยให้เข้าใจว่าเหตุใดขบวนการทางสังคมที่ทรงพลังจึงมักไม่หยุดอยู่ที่การประท้วงหรือคัดค้าน แต่พัฒนาไปสู่การสร้างพื้นที่ทางสังคมรูปแบบใหม่ด้วย โดยเงื่อนไขเหล่านี้ไม่ได้เป็นเพียงเครื่องมือแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเพียงมิติเดียวเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นห้องทดลองทางการเมืองที่ทำให้สังคมมองเห็นว่าการจัดความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและอำนาจในรูปแบบอื่นเพื่อรองรับการสร้างสรรค์อนาคตที่ดีกว่านั้นสามารถเป็นไปได้จริง

ด้วยมุมมองดังกล่าวข้างต้นมีบริบทที่สอดคล้องอย่างยิ่งกับงานของสก็อตที่วิเคราะห์การต่อต้านแบบเงียบ เช่น การอู้งาน การหลีกเลี่ยง การเสแสร้งยอมจำนน หรือการท้าทายอำนาจในชีวิตประจำวัน แต่ข้อเสนอนี้ไม่ได้หยุดอยู่ที่การอธิบายว่าผู้คนต่อต้านอย่างไรเท่านั้น แต่ยังช่วยเปิดเงื่อนไขให้เห็นด้วยว่าภายใต้ระเบียบที่ดูมั่นคงนั้น อาจมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบทสนทนาที่ซ่อนอยู่ (hidden transcripts) ซึ่งเป็นพื้นที่สะสมความไม่ยินยอม ความทรงจำของความอยุติธรรม และจินตนาการต่อโลกที่แตกต่างออกไป สะท้อนนัยสำคัญของแนวคิดนี้ได้ว่าการต่อต้านไม่ได้เริ่มต้นเฉพาะเมื่อผู้คนออกมาชุมนุมหรือปะทะกับอำนาจอย่างเปิดเผยเท่านั้น แต่เริ่มต้นตั้งแต่ในระดับของภาษา ความคิด และความทรงจำ ตลอดจนความสัมพันธ์เชิงวัฒนธรรมที่ค่อย ๆ หล่อเลี้ยงความเป็นไปได้ของระเบียบใหม่ที่มีอยู่ก่อนแล้ว ทั้งนี้กระบวนการดังกล่าวตอกย้ำให้เห็นว่าการออกแบบอนาคตร่วมกันอาจไม่ได้เริ่มต้นจากศูนย์ แต่อาจเกิดขึ้นจากการสั่งสมประสบการณ์ของการปฏิเสธ การเอาตัวรอด การต่อรอง และการสร้างโลกที่มีจุดยืนแตกต่างจากระเบียบหลัก ซึ่งมีส่วนผลิตซ้ำความหวังในเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองที่เป็นผลจากการที่ผู้คนได้ทดลองสร้างความสัมพันธ์แบบใหม่ในระดับเล็กน้อยก่อนแล้วจึงค่อยขยายตัวสู่ข้อเสนอทางสังคมที่ชัดเจนขึ้น ด้วยเหตุนี้การต่อต้านจึงควรถูกมองทั้งในฐานะการรื้อถอนและการประกอบสร้างไปพร้อมกัน นอกจากนี้การทำความเข้าใจเบื้องหลังการต่อต้านในฐานะการออกแบบอนาคตร่วมกัน ยังช่วยให้มุมมองในมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองสามารถก้าวข้ามออกจากกับดักการเมืองเชิงลบที่หมกมุ่นกับการต่อต้านฝ่ายตรงข้ามเพียงอย่างเดียว ถึงแม้ว่าภาพการเมืองเชิงลบจะมีความสำคัญในระดับหนึ่งเพราะการเปิดโปงอำนาจ การเรียกร้องความรับผิดชอบ และการเปิดพื้นที่ให้สังคมมองเห็นความอยุติธรรมเป็นสิ่งจำเป็นในทุกสังคมการเมือง แต่หากขาดมิติของการออกแบบอนาคตแล้ว การต่อต้านก็อาจกลายเป็นเพียงแค่การระบายความโกรธหรือการสร้างอัตลักษณ์เชิงขัดแย้งที่ไม่สามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างได้อย่างยั่งยืน ดังนั้นขบวนการเคลื่อนไหวที่มีพลังเปลี่ยนแปลงได้จริงนั้นจึงมักเป็นขบวนการที่ผสานการวิจารณ์เข้ากับการปฏิเสธอย่างแยบยล

ในบริบทนี้การทบทวนเชิงวิพากษ์เกี่ยวกับแนวคิดการต่อต้านที่ขยายไปสู่การวางกรอบแนวคิดเรื่องประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมถือว่ามีบทบาทสำคัญอย่างมาก เพราะการออกแบบอนาคตร่วมกันจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อประชาชนไม่ได้เป็นเพียงผู้มอบอำนาจให้ตัวแทนเป็นระยะเท่านั้น แต่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจเรื่องสำคัญในพื้นที่สาธารณะได้อย่างแท้จริง สอดคล้องกับมุมมองของคาร์โล เพทแมนที่ได้เสนอไว้ว่าการมีส่วนร่วมไม่ใช่แค่เพียงเทคนิคหรือวิธีการในระบอบประชาธิปไตยระดับผิวเผินเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการสร้างพลเมือง สร้างความสามารถทางการเมือง และสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของระเบียบสาธารณะร่วมกัน (Pateman, 1970) ขณะเดียวกันมุมมองนี้ถูกขยายรายละเอียดที่ชัดเจนมากขึ้นผ่านปฏิบัติการอำนาจโดย อาร์คอน ฟัง และเอริค โอลิน ไรท์ ซึ่งได้ตอกย้ำให้เห็นว่ารูปแบบการปกครองแบบมีส่วนร่วมเชิงอำนาจจริง เช่น งบประมาณแบบมีส่วนร่วม หรือคณะกรรมการร่วมที่ประชาชนมีอำนาจตัดสินใจได้จริงนั้นจะสามารถขยายผลไปสู่การสร้างสรรค์ประชาธิปไตยจากระดับพิธีกรรมไปสู่ระดับของการกำหนดนโยบายจริงได้ (Fung & Wright, 2003) ดังนั้นภายใต้ข้อมูลสำคัญดังกล่าวจึงสามารถสร้างข้อสรุปได้ว่าการต่อต้านที่แท้จริงนั้นต้องวาง

Library and Learning, University of Phayao

และมุ่งเป้าหมายไปที่การสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของสังคมด้วย เพราะการออกแบบอนาคตไม่ใช่สิ่งที่ใครคนหนึ่งคิดแทนได้ทั้งหมด แต่ต้องอาศัยการปะทะสังสรรค์ระหว่างประสบการณ์ ความต้องการ และจินตนาการจากผู้คนหลากหลายกลุ่มเข้าด้วยกัน อีกทั้งยังต้องแสดงถึงกระบวนการดังกล่าวมีมิติของความขัดแย้งอยู่กันภายในเสมอ เนื่องจากภาพอนาคตไม่ได้มีเพียงแบบเดียวเนื่องจากกลุ่มต่าง ๆ ก็อาจย่อมมีผลประโยชน์ ประสบการณ์ และความเข้าใจเรื่องความยุติธรรมแตกต่างกัน แต่อย่างไรก็ตามความขัดแย้งนี้ไม่ได้ถือเป็นอุปสรรคของการออกแบบอนาคตร่วมกัน หากแต่นับเป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับออกแบบภาพอนาคตประชาธิปไตยซึ่งย่อมต้องเกิดจากการเจรจาต่อรองอย่างเปิดเผย ไม่ใช่การกำหนดโดยอำนาจฝ่ายเดียว

ในขณะเดียวกันการออกแบบอนาคตร่วมกันยังประกอบด้วยมิติทางวัฒนธรรมและเชิงสัญลักษณ์ที่ชัดเจนเด่นชัด เพราะระเบียบสังคมใหม่จะเกิดขึ้นไม่ได้หากผู้คนยังขาดภาษา เรื่องเล่า และภาพฝันที่จะอธิบายว่ากำลังมุ่งไปสู่สิ่งใดอันเป็นภาพฉายของเหตุผลที่มีศิลปะ วรรณกรรม การศึกษา และวัฒนธรรมทางเลือกมักแสดงบทบาทผ่านปฏิบัติการต่อต้านอย่างลึกซึ้ง โดยพื้นที่เหล่านี้ช่วยให้ผู้คนสามารถคิดเกินกว่าข้อจำกัดของระเบียบเดิมอีกทั้งยังทำให้สิ่งที่ยังไม่มีอยู่จริงสามารถถูกจินตนาการร่วมกันได้ ดังนั้นความหวังทางการเมืองจึงไม่ได้เกิดจากนโยบายหรือเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากความสามารถของสังคมในการสร้างความหมายใหม่ให้แก่ชีวิตร่วมกันด้วย ซึ่งชุดความคิดดังกล่าวถือว่ามีความสัมพันธ์โดยตรงกับข้อคำถามเรื่องสิทธิมนุษยชนในมิติเชิงโครงสร้าง กล่าวคือหากสิทธิมนุษยชนถูกเข้าใจได้เพียงในฐานะการข้อคุ้มครองตามกฎหมายต่อปัจเจกจากการละเมิดของรัฐ การต่อต้านก็อาจอยู่ในระดับแค่การเรียกร้องให้รัฐยับยั้งการละเมิดเท่านั้น แต่หากสิทธิมนุษยชนถูกทำความเข้าใจในฐานะเงื่อนไขของการมีชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรีแล้ว ก็จะมีส่วนขยายผลให้การออกแบบอนาคตร่วมกันย่อมกลายเป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนที่มีพลังเข้มแข็ง เพราะสิทธิที่แท้จริงย่อมต้องหมายถึงสิทธิในการกำหนดโลกสังคมที่อาศัยอยู่ร่วมกันด้วย ไม่ใช่เพียงสิทธิที่จะไม่ถูกกระทำ (เพียงระดับปัจเจกบุคคล) เท่านั้น ดังนั้นเป้าหมายสุดท้ายจึงต้องรวมถึงสิทธิที่สามารถสร้างระเบียบที่เป็นธรรม ความเสมอภาค รวมทั้งการเคารพความเป็นมนุษย์ของทุกคนด้วย ด้วยกรอบคิดดังกล่าวจึงถือเป็นการพิจารณาในมุมกลับผ่านปฏิบัติการต่อต้านที่ไม่ใช่เพียงแค่การขัดขวางอำนาจในระดับทั่วไป แต่คือการยืนยันว่าผู้คนธรรมดาก็มีความสามารถทางการเมือง มีสติปัญญา และมีจินตนาการมากพอที่จะร่วมกันกำหนดอนาคตของตนเองได้ สอดรับกับความหมายที่ลึกที่สุดของการต่อต้านจึงไม่ใช่แค่การล้มเลิกสิ่งเก่า แต่คือการเปิดพื้นที่ให้การร่วมกันสร้างสิ่งใหม่กลายเป็นกิจกรรมสาธารณะของสังคมทั้งมวล

ดังนั้นด้วยข้อความคิดว่าด้วยการต่อต้านจึงไม่ใช่เพียงการปฏิเสธ แต่คือการออกแบบอนาคตร่วมกันนี้ (คาดว่า) ช่วยขยายความเข้าใจเรื่องการต่อต้านจากมิติของการขัดขืนไปสู่มิติของการสถาปนาอำนาจได้ลึกซึ้งมากขึ้น กล่าวคือการต่อต้านที่มุ่งเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างนั้นต้องมีพลังในการเคลื่อนไหวมากกว่าการคัดค้านอำนาจหรือเปิดโปงความไม่เป็นธรรม เท่านั้น แต่ยังต้องสร้างภาษา จินตนาการ สถาบัน และกระบวนการมีส่วนร่วมที่ทำให้โลกทางเลือกสามารถปรากฏขึ้นได้จริงด้วย ประกอบกับหากพิจารณาด้วยมโนทัศน์ทางเศรษฐศาสตร์การเมืองเกี่ยวกับประเด็นนี้ถือได้ว่ามีนัยสำคัญอย่างยิ่ง เพราะอำนาจที่มีอยู่ในพื้นที่ต่อสู้ ต่อรองไม่ได้ครอบงำเพียงผ่านการบังคับเพียงเท่านั้น แต่ผ่านการจำกัดสิ่งที่ผู้คนสามารถจินตนาการว่าเป็นไปได้ ตอกย้ำชัดเจนว่าการต่อต้านจึงจะสมบูรณ์ได้ก็ต่อเมื่อได้ทำลายมายาคติที่ว่าไม่มีทางเลือกอื่น และทำให้สังคมมองเห็นว่ารูปแบบใหม่ของเศรษฐกิจ การเมืองประชาธิปไตย และสิทธิมนุษยชนสามารถถูกออกแบบร่วมกันได้ จึงตอกย้ำถึงเป้าหมายแห่งความหวังทางการเมืองที่แท้จริงจึงไม่ใช่การคาดหวังว่าการเปลี่ยนแปลงจะมาถึงเอง แต่คือการลงมือสร้างเงื่อนไขของอนาคตผ่านการจัดตั้งกลไกเฉพาะ ที่ยกระดับการมีส่วนร่วมผ่านการเรียนรู้ร่วมกัน และการทดลองเชิงสถาบันอย่างต่อเนื่องอันเป็นสาระสำคัญหลักของปฏิบัติการต่อต้านในความหมายที่ลึกและสร้างสรรค์ผ่านปฏิบัติการวิเคราะห์บนฐานคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยเรื่องสิทธินี้

Library and Learning, University of Phayao

4.7.2 การปรับมุมมองต่อสภาวะวิกฤต ในฐานะโอกาสของการเปลี่ยนผ่าน

เมื่อพิจารณาจุดยืนของข้อเสนอมโนทัศน์หลักว่าด้วยการต่อต้านที่ไม่ใช่เป็นแค่เพียงการปฏิเสธ แต่คือการออกแบบอนาคตร่วมกันนั้น ประเด็นสำคัญที่ต้องขยายความต่ออย่างเป็นระบบคือ เหตุใด “สภาวะวิกฤต” จึงมักกลายเป็นช่วงเวลาสำคัญของการเปลี่ยนผ่านทางเศรษฐกิจการเมืองทั้งในระดับโครงสร้าง ระดับสถาบัน และระดับจินตนาการสาธารณะ กล่าวคือในบริบททั่วไปนั้นวิกฤตมักถูกเข้าใจว่าเป็นช่วงเวลาแห่งการพังทลาย ความไม่มั่นคง ความกลัว และความสูญเสีย แต่ในทางเศรษฐศาสตร์การเมืองแล้ววิกฤตไม่ได้เป็นเพียงภาวะผิดปกติที่เกิดขึ้นชั่วคราวเท่านั้น แต่ถือได้ว่าเป็นจุดเปิดเผยรอยร้าวของระเบียบเดิม และเป็นห้วงเวลาแห่งการต่อสู้เพื่อกำหนดระเบียบใหม่ด้วย ด้วยเหตุนี้วิกฤตจึงมีสถานะสองด้านในเวลาเดียวกันทั้งที่เป็นภาวะการเพิ่มความเปราะบางให้แก่ผู้คน และเป็นทั้งช่วงเวลาแห่งความเป็นไปได้ทางการเมืองที่เข้มข้นกว่าปกติ

สาระสำคัญของข้อเสนอนี้อยู่ที่การย้อนกลับมาพิจารณาว่าระเบียบทางเศรษฐกิจและการเมืองที่ดูมั่นคงในชีวิตประจำวันนั้น แท้จริงแล้วดำรงอยู่ได้ด้วยการทำให้ผู้คนเชื่อว่ากติกาเดิมเป็นเรื่องปกติสามัญ เป็นธรรมชาติ และยากจะหลีกเลี่ยง แต่เมื่อไรก็ตามเกิดวิกฤตขึ้นไม่ว่าจะเป็นวิกฤตเศรษฐกิจ วิกฤตสิ่งแวดล้อม วิกฤตสาธารณสุข วิกฤตความชอบธรรมของรัฐ หรือวิกฤตการเมืองตามความหมายกว้าง โครงสร้างที่เคยดูมั่นคงกลับเผยให้เห็นข้อจำกัด ความไม่เป็นธรรม และความล้มเหลวของโครงสร้างอย่างชัดเจน ภาวะเช่นนี้ทำให้คำถามที่เคยถูกกดทับไว้กลับมาอยู่กลางพื้นที่สาธารณะอีกครั้ง เช่น ใครได้ประโยชน์จากระเบียบเดิม ใครแบกรับต้นทุนของการพัฒนา เหตุใดความมั่งคั่งจึงกระจุกตัว (ขณะที่ความเสี่ยงกลับกระจายไปยังคนส่วนใหญ่) และเพราะเหตุใดรัฐจึงสามารถอุ้มทุนบางกลุ่มได้อย่างรวดเร็ว แต่กลับตอบสนองต่อชีวิตเปราะบางของประชาชนอย่างล่าช้า เป็นต้น ในแง่มุมมมนี้วิกฤตจึงทำหน้าที่เสมือนเป็นช่วงเวลาแห่งการเปิดโปง กล่าวคือสิ่งที่เคยถูกทำให้เป็นเรื่องปกติ กลับถูกฉายภาพใหม่ในฐานะปัญหาเชิงโครงสร้างมากขึ้น ความเหลื่อมล้ำที่เคยถูกอธิบายด้วยความสามารถส่วนบุคคลกลับถูกมองใหม่ว่าเป็นผลของการออกแบบเชิงสถาบัน ระบบสาธารณสุขที่อ่อนแออาจทำให้สังคมหันกลับมาทบทวนบทบาทของรัฐสวัสดิการ การล่มสลายของตลาดแรงงานอาจทำให้เกิดคำถามต่อความมั่นคงของงานและความชอบธรรมของการจ้างงานแบบยืดหยุ่น ส่วนวิกฤตภูมิอากาศก็ทำให้แนวคิดการเติบโตแบบไม่จำกัดถูกวิพากษ์อย่างรุนแรงมากขึ้น ดังนั้นวิกฤตจึงไม่ได้เพียงสร้างความปั่นป่วนเท่านั้น แต่ยังเปลี่ยนกรอบการรับรู้ของสังคมต่อสิ่งที่เคยถูกมองว่า “เป็นเช่นนั้นเอง” ให้กลายเป็นสิ่งที่ “ต้องถูกตั้งคำถาม” ภายใต้กรอบแนวคิดดังกล่าวนี้สอดคล้องกับมุมมองของอันโตนีโอ กรมชี่ ซึ่งเสนอว่าช่วงวิกฤตคือช่วงเวลาที่ “โลกเก่ากำลังตาย แต่โลกใหม่ยังไม่สามารถถือกำเนิดได้” และในช่องว่างระหว่างสองระเบียบนี้เองที่ความขัดแย้ง การต่อสู้ทางอุดมการณ์ และการจัดวางอำนาจจะทวีความเข้มข้นขึ้น (Gramsci, 1971) จากข้อคิดของ Gramsci ช่วยให้เข้าใจว่าวิกฤตมิได้หมายความว่าการเปลี่ยนผ่านไปสู่สิ่งที่ดีกว่าจะเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ แต่ในทางตรงกันข้ามวิกฤตก็เป็นเพียงการทำให้ความมั่นคงของระเบียบเดิมสั่นคลอน ส่วนผลลัพธ์สุดท้ายจะเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบก้าวหน้าหรือถดถอย ย่อมขึ้นอยู่กับว่าพลังทางสังคมใดจะสามารถสร้างความหมายใหม่ สร้างฉันทามติใหม่ และผลักดันสถาบันใหม่ขึ้นมาครอบงำพื้นที่ทางการเมืองได้สำเร็จ กล่าวให้ชัดเจนยิ่งขึ้นนั้นวิกฤตจะช่วยเปิดโอกาสทางการเมืองใหม่ (แต่ไม่ได้รับประกันผลลัพธ์ที่เป็นประชาธิปไตยหรือเป็นธรรมเสมอไป) ด้วยบริบทนี้จึงแสดงให้เห็นว่าวิกฤตสามารถถูกใช้โดยชนชั้นนำและกลุ่มทุนเพื่อผลักดันนโยบายที่ปกติสังคมอาจต่อต้านได้ เช่น การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ การลดบทบาทรัฐ การรื้อระบบคุ้มครองทางสังคม หรือการผลักภาระต้นทุนไปยังประชาชนภายใต้ข้ออ้างเรื่องความจำเป็นเร่งด่วน (Klein, 2007) มุมมองนี้ตอกย้ำให้เห็นว่าวิกฤตไม่ใช่โอกาสเฉพาะของประชาชนหรือขบวนการก้าวหน้าเท่านั้น แต่ยังถือเป็นโอกาสของอำนาจเดิมในการจัดระเบียบโลกใหม่เพื่อรักษาผลประโยชน์ของตนเองด้วย ดังนั้นการนิยามว่าสภาวะ

Library and Learning Resources University of Phayao

วิกฤตคือโอกาสของการเปลี่ยนผ่าน จึงต้องไม่ถูกเข้าใจในฐานะนามธรรมเท่านั้น แต่ต้องเข้าใจในฐานะสนามต่อสู้ที่เปิดกว้างขึ้น ซึ่งแต่ละฝ่ายต่างพยายามช่วงชิงความหมายและจัดวางทิศทางของอนาคตใหม่ด้วย

อย่างไรก็ตามแม้จะมีความเสี่ยงดังกล่าวจากวิกฤต แต่วิกฤตเองก็ยังมีศักยภาพพิเศษในการเร่งให้เกิดการเรียนรู้ทางสังคมและการจินตนาการทางการเมืองแบบใหม่ เนื่องจากในภาวะปกติที่ผู้คนจำนวนมากมักยอมรับกฎเกณฑ์เดิมเพราะถูกทำให้เชื่อว่าสิ่งที่ดำรงอยู่คือทางเลือกที่เป็นไปได้เพียงแบบเดียว แต่เมื่อวิกฤตเกิดขึ้นอาจส่งผลให้ประสิทธิภาพและความชอบธรรมของระบบเดิมถูกสั่นคลอน ความคิดทางเลือกที่เคยถูกมองว่าเป็นไปไม่ได้กลับเริ่มถูกนำมาพิจารณาอย่างจริงจังใหม่อีกครั้ง เช่น การจัดสวัสดิการถ้วนหน้า หรือรายได้พื้นฐานถ้วนหน้า การขยายบริการสาธารณะ การเสริมสร้างระบบเศรษฐกิจชุมชนหรือแม้แต่การทบทวนเป้าหมายของระบบเศรษฐกิจโดยรวม เป็นต้น ซึ่งจากเดิมที่ยึดการเติบโตและกำไรสูงสุด อาจกลับเปลี่ยนไปสู่การทบทวนเป้าหมายเพื่อคุณภาพชีวิต ความมั่นคงทางสังคม และความยั่งยืนของระบบนิเวศอย่างชัดเจน ซึ่งคาร์ล โปลันยีได้อธิบายเงื่อนไขภายใต้สถานการณ์นี้ไว้อย่างมีนัยสำคัญว่าเมื่อระบบตลาดพยายามขยายตัวจนรุกล้ำเงื่อนไขพื้นฐานชีวิตมนุษย์ถึงขีดสุดแล้ว สังคมย่อมเกิดการเคลื่อนไหวตอบโต้ (counter-movement) เพื่อปกป้องตนเองจากผลทำลายล้างของตลาด (Polanyi, 2001) โดยข้อเสนอนี้ช่วยอธิบายเงื่อนไขเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัยได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายใต้เงื่อนไขของวิกฤตการณ์ที่เกิดจากการปล่อยให้ตรรกะตลาดหรือกลไกการเมืองลิดรอนและครอบงำชีวิตมากเกินไปไม่ว่าจะในเรื่องแรงงาน ที่ดิน ที่อยู่อาศัย การศึกษา หรือสาธารณสุข ฯลฯ ประเด็นเหล่านี้มักก่อให้เกิดพลังของผู้ถูกลิดรอนสิทธิไปสู่การเรียกร้องใหม่ให้รัฐ สังคม และชุมชนกลับเข้ามาจัดสมดุลระหว่างเศรษฐกิจกับคุณค่าทางสังคมอีกครั้ง ดังนั้นในมุมนี้จึงตอกย้ำชัดเจนว่าวิกฤตจึงไม่ใช่เพียงการหยุดชะงักของระบบ แต่เป็นแรงผลักให้เกิดการจัดวางสถาบันใหม่ด้วย

นอกจากบริบทข้างต้นแล้ววิกฤตยังทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างความทุกข์ส่วนบุคคลกับปัญหาเชิงโครงสร้างปรากฏชัดขึ้น เนื่องจากในภาวะปกติผู้คนอาจมองความล้มเหลว ความยากจน หรือความไม่มั่นคงของตนว่าเป็นปัญหาส่วนตัว แต่เมื่อวิกฤตขยายวงกว้างจนกระทบคนจำนวนมากพร้อมกัน ประสบการณ์ของความเปราะบางเหล่านั้นจะเริ่มเปลี่ยนจากเรื่องเฉพาะบุคคลไปสู่ความเข้าใจว่าเป็นผลมาจากการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจการเมืองทั้งระบบ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในระดับการรับรู้นี้ถือว่ามีความสำคัญมาก เพราะเป็นจุดเริ่มต้นของการก่อรูปสำนึกร่วมทางการเมืองที่ทำให้การต่อต้านสามารถขยับจากระดับความเจ็บปวดส่วนบุคคลไปสู่ข้อเรียกร้องในระดับสาธารณะได้ ในประเด็นนี้จูดิต บัตเลอร์ ได้อธิบายว่าความเปราะบางไม่ได้เป็นเพียงสภาวะทางชีววิทยาเท่านั้น แต่ยังถือได้ว่าเป็นสภาวะที่ถูกจัดการและกระจายอย่างไม่เท่าเทียมผ่านอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ (Butler, 2016) ดังนั้นภาวะวิกฤตจึงมักเปิดเผยว่าใครคือชีวิตที่ถูกให้คุณค่าและใครถูกทำให้เผชิญความเสี่ยงมากกว่าคนอื่นอย่างมีเงื่อนไข ดังนั้นเมื่อสังคมมองเห็นเช่นนี้การเรียกร้องเรื่องความยุติธรรมย่อมไม่อาจที่จะจำกัดอยู่แค่เพียงการเยียวยาเท่านั้น แต่อาจขยายระดับไปสู่ข้อคำถามเกี่ยวกับเรื่องโครงสร้างการกระจายทรัพยากร อำนาจ และการคุ้มครองทางสังคมด้วย นอกจากนี้วิกฤตยังทำหน้าที่เป็นตัวเร่งให้รูปแบบการจัดตั้งและความร่วมมือแบบใหม่ถือกำเนิดขึ้นในหลายกรณี เช่น เมื่อเกิดเหตุการณ์ของสถาบันที่ทางการล้มเหลวหรือไม่ทันต่อสถานการณ์ ส่งผลให้ผู้คนสร้างเครือข่ายช่วยเหลือกันเองในระดับชุมชนหรือระดับภาคประชาสังคม ตั้งแต่ครัวชุมชน ระบบแลกเปลี่ยนทรัพยากร กองทุนช่วยเหลือฉุกเฉิน เครือข่ายอาสาสมัคร ไปจนถึงกลไกการเฝ้าระวังและการสื่อสารที่ประชาชนริเริ่มขึ้นเอง โดยโครงสร้างเล็ก ๆ เหล่านี้อาจดูเป็นเพียงการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า แต่ในทางเศรษฐศาสตร์การเมืองกลับถูกทำให้มีความหมายกว้างมากกว่านั้น เพราะเป็นพื้นที่ที่ผู้คนได้ทดลองรูปแบบความเป็นเจ้าของร่วม ความรับผิดชอบร่วม และการจัดการทรัพยากรร่วมที่อยู่นอกตรรกะการแข่งขันแบบปัจเจกนิยม ตอกย้ำว่าการเปลี่ยนผ่านจึงมักเริ่มจากการทดลองในระดับจุลภาค ก่อนจะพัฒนาไปสู่ข้อเสนอเชิงนโยบายและเชิงสถาบันที่กว้างขึ้น

Library and Learning, University of Phayao

อย่างไรก็ตามการมองวิกฤตว่าเป็นโอกาสนั้นต้องทบทวนด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง เพราะผู้ที่ได้รับผลกระทบจากวิกฤตมากที่สุดมักเป็นกลุ่มที่มีอำนาจต่อรองต่ำที่สุดในสังคม เช่น คนจนเมือง แรงงานนอกระบบ ผู้สูงอายุ ผู้อพยพ ชนพื้นเมือง หรือชุมชนชายขอบ เป็นต้น ดังนั้นการวิเคราะห์วิกฤตอย่างมีจริยธรรมจึงไม่ควรมองความทุกข์ในแง่บวกเสมอไป แต่ต้องเข้าใจว่าการมองเห็นโอกาสของการเปลี่ยนผ่านนั้นไม่ได้หมายถึงการยอมรับความสูญเสียว่าเป็นสิ่งจำเป็น แต่หมายถึงการไม่ปล่อยให้ความสูญเสียนั้นถูกใช้เพื่อผลิตซ้ำระเบียบเดิม การเปลี่ยนวิกฤตให้เป็นโอกาสของสังคมจึงต้องอาศัยทั้งการเยียวยาเร่งด่วนและการออกแบบโครงสร้างใหม่ไปพร้อมกัน ด้วยเหตุนี้ประเด็นสำคัญจึงอยู่ที่ว่าวิกฤตจะถูกแปลความหมายอย่างไร และโดยใคร ซึ่งหากการตีความวิกฤตถูกผูกขาดโดยชนชั้นนำหรือผู้เชี่ยวชาญฝ่ายเดียว คำตอบที่ตามมาอาจเป็นเพียงการฟื้นฟูเสถียรภาพของระบบแบบเดิมเท่านั้น แต่หากกลุ่มต่าง ๆ เริ่มแสดงพลังเคลื่อนไหว เช่น ขบวนการทางสังคม ภาคประชาสังคม และประชาชนผู้ได้รับผลกระทบ สามารถเข้าไปมีบทบาทในการนิยามปัญหาและเสนอโครงการอนาคตใหม่ได้ วิกฤตก็อาจกลายเป็นจุดเปลี่ยนไปสู่พลังสังคมอย่างแท้จริง โดยในความหมายนี้การเมืองของวิกฤตจึงเป็นการเมืองของการตีความ การรื้อสร้างเบื้องหลังของปัญหา และการช่วงชิงสิทธิในการกำหนดอนาคต อย่างไรก็ตามปฏิเสธไม่ได้ว่าวิกฤตยังมีบทบาทสำคัญอีกประการคือการทำลายสามัญสำนึกแบบเดิมของสังคม เพราะในภาวะแล้วปกติระเบียบที่ไม่เป็นธรรมมักดำรงอยู่ได้ผ่านสามัญสำนึกที่ทำให้ผู้คนยอมรับว่าโลกต้องเป็นแบบนี้ แต่เมื่อวิกฤตทำให้สามัญสำนึกเดิมใช้การไม่ได้อีกต่อไป สังคมจะเข้าสู่ภาวะเปิดกว้างทางความคิดมากขึ้น ถือเป็นจุดที่ข้อเสนอทางเลือกต่าง ๆ เช่น เศรษฐกิจแบบเป็นธรรม สวัสดิการถ้วนหน้า ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจหรืออธิปไตยทางเศรษฐกิจ ตลอดจนการพัฒนาแบบยั่งยืน อาจเป็นทางเลือกที่เกิดขึ้นได้จริง ฉะนั้นวิกฤตจึงไม่เพียงเปิดพื้นที่เชิงนโยบายเท่านั้น แต่ยังเปิดพื้นที่เชิงจินตนาการใหม่ ๆ ด้วย

ทั้งนี้หากย้อนกลับไปยังข้อทบทวนสภาวะวิกฤตคือโอกาสของการเปลี่ยนผ่าน (ทั้งในเชิงบวกและลบ) จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนผ่านไม่ได้เกิดจากความหวังที่เลื่อนลอยเท่านั้น แต่เกิดจากความสามารถของผู้คนในการเข้าใจสภาวะวิกฤตได้อย่างมีวิจารณญาณ มองเห็นรากเหง้าของปัญหาเชิงโครงสร้าง และแปรความเปราะบางให้กลายเป็นพลังร่วมทางการเมือง ดังนั้นการต่อต้านในห้วงวิกฤตจึงไม่ใช่เพียงการปฏิเสธสิ่งที่กำลังล้มเหลว แต่คือการเร่งสร้างพลังผ่านสถาบัน เครือข่ายในการขับเคลื่อนข้อเสนอที่หลากหลาย ซึ่งสะท้อนหลักการว่าการเปลี่ยนผ่านย่อมไม่เกิดขึ้นเองจากวิกฤต แต่จะเกิดขึ้นเมื่อสังคมสามารถทำให้วิกฤตเป็นบทเรียน อีกทั้งยังถือได้ว่าเป็นฐานสำหรับการจัดระเบียบอนาคตขึ้นใหม่อีกด้วย ด้วยบริบทดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นชัดเจนขึ้นว่าสภาวะวิกฤตจึงเป็นได้ทั้งพื้นที่แห่งความเป็นไปได้ เพราะเป็นเครื่องย้ำเตือนว่าสิ่งที่ดูมั่นคงอาจเต็มไปด้วยความเปราะบางที่สะสมมานาน และในเวลาเดียวกันก็ช่วยเผยให้เห็นว่าไม่มีระเบียบใดคงอยู่ได้โดยปราศจากความยินยอม ความชอบธรรม ซึ่งเมื่อวิกฤตทำให้การสถาปนานั้นสั่นคลอน พื้นที่สำหรับการเมือง เศรษฐกิจ สังคมแบบใหม่ก็ย่อมเปิดขึ้น คำถามสำคัญจึงไม่ใช่เพียงว่ามนุษย์กำลังเผชิญวิกฤตอะไร แต่คือจะใช้ช่วงเวลานี้เพื่อฟื้นฟูสิ่งเดิมหรือเพื่อร่วมกันออกแบบโลกที่เป็นธรรมกว่าเดิมไอย่างไรให้เกิดความยั่งยืนในระยะยาว

ดังนั้นด้วยมโนทัศน์หลักของการสิทธิมนุษยชนผ่านกรอบวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมืองนี้จึงจำเป็นต้องอธิบายสิทธิได้ในหลายบริบทที่แตกต่าง โดยเฉพาะข้อถกเถียงเกี่ยวกับสิทธิในสภาวะวิกฤตคือโอกาสของการเปลี่ยนผ่านช่วยทำให้เห็นว่าวิกฤตไม่ได้เป็นเพียงภาวะล้มเหลวของระบบเท่านั้น แต่ยังเป็นช่วงเวลาแห่งการเปิดเผยรอยร้าวของระเบียบเดิม รวมทั้งเปิดพื้นที่ให้เกิดการต่อสู้เพื่อกำหนดระเบียบใหม่ด้วย จึงควรปรับมุมมองเกี่ยวกับวิกฤตในมิติใหม่ โดยทำให้สิ่งที่เคยดูเป็นธรรมชาติถูกตั้งคำถาม อันจะส่งผลทำให้ปัญหาส่วนบุคคลถูกเชื่อมโยงกับปัญหาเชิงโครงสร้าง และทำให้ข้อเสนอทางเลือกที่เคยอยู่ชายขอบเริ่มมีสถานะทางการเมืองมากขึ้น อย่างไรก็ตามวิกฤตที่เกิดขึ้นก็ไม่ได้รับประกันการเปลี่ยนผ่านไปสู่สิ่งที่ดีกว่าเสมอไป เพราะอาจถูกใช้ได้ทั้งเป้าหมายเพื่อขยายอำนาจเดิมหรือเพื่อสร้างระเบียบใหม่ที่เป็นธรรมกว่าเดิม ซึ่งผลลัพธ์จึงขึ้นอยู่

Library and Learning, University of Phayao

กับความสามารถของพลังทางสังคมต่าง ๆ ในการตีความวิกฤตในมิติใหม่พร้อมกับผลักดันข้อเสนอทางเลือกเข้าสู่พื้นที่สาธารณะมากขึ้น ดังนั้นการมองวิกฤตอย่างมีวิจารณญาณจึงควรสร้างผลกระทบที่นำไปสู่การพลิกวิกฤติเป็นโอกาสโดยใช้รอยร้าวของปัญหาที่มีอยู่เป็นช่องทางเปลี่ยนผ่านไปสู่เศรษฐกิจการเมืองที่เคารพศักดิ์ศรีความเสมอภาคตามกรอบสิทธิมนุษยชนอย่างลึกซึ้งกว่าเดิม

4.7.3 ภาวะหลังเสรีนิยมใหม่ กับการเปิดพื้นที่สำหรับสิทธิมนุษยชนที่ลึกซึ้งขึ้น

เมื่อพิจารณาเป้าหมายของการต่อต้านในฐานะการออกแบบอนาคตร่วมกัน และวิกฤตในฐานะโอกาสของการเปลี่ยนผ่าน ได้จุดประกายคำถามสำคัญที่ตามมาคือหากระเบียบเศรษฐกิจการเมืองแบบเสรีนิยมใหม่กำลังเผชิญวิกฤตความชอบธรรมและความยั่งยืนอย่างต่อเนื่อง สังคมโลกกำลังเคลื่อนเข้าสู่ช่วงเวลาแบบใดและช่วงเวลาดังกล่าวจะเปิดพื้นที่ให้กับการขยายความหมายของสิทธิมนุษยชนได้อย่างไร แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องภาวะหลังเสรีนิยมใหม่ (post-neoliberal condition) จึงถูกหยิบยกขึ้นมาใช้เพื่ออธิบายสภาวะที่ระเบียบเสรีนิยมใหม่ไม่ได้ครอบงำระบบอย่างสมบูรณ์อีกต่อไป แม้จะยังไม่ถูกแทนที่โดยระเบียบใหม่ที่มีเสถียรภาพก็ตาม กล่าวคือแนวคิดหลังเสรีนิยมใหม่ไม่ได้หมายถึงการสิ้นสุดของเสรีนิยมใหม่อย่างเด็ดขาด แต่หมายถึงช่วงเวลาแห่งความคลุมเครือและการต่อสู้เชิงโครงสร้าง ซึ่งแบบแผนทางเศรษฐกิจการเมืองที่เคยถูกมองว่าเป็นสามัญสำนึกของยุคสมัย เริ่มถูกตั้งคำถามอย่างกว้างขวางทั้งในเชิงวิชาการ นโยบายสาธารณะ และขบวนการทางสังคม (Peck et al., 2010) อย่างไรก็ตามความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าระเบียบเสรีนิยมใหม่ซึ่งเน้นกลไกตลาด การลดบทบาทรัฐ และการแปรรูปทรัพยากรสาธารณะ กำลังเผชิญข้อจำกัดทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังวิกฤตการเงินโลกในปี ค.ศ.2008 วิกฤตภูมิอากาศและวิกฤตความเหลื่อมล้ำที่ทวีความรุนแรงขึ้นในหลายภูมิภาคของโลก เป็นต้น

อย่างไรก็ตามหากพิจารณามุมมองในเชิงทฤษฎีแล้ว สถานะของแนวคิดเสรีนิยมใหม่ไม่ใช่เพียงชุดของนโยบายเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ถือเป็นระเบียบทางอุดมการณ์ชนิดหนึ่งที่สร้างความเข้าใจใหม่เกี่ยวกับบทบาทของรัฐ ตลาด และปัจเจกบุคคล กล่าวคือด้วยฐานคิดหลักที่ว่าตลาดถือเป็นกลไกที่มีประสิทธิภาพสูงสุดในการจัดสรรทรัพยากร ขณะที่รัฐควรถูกจำกัดบทบาทให้เหลือเพียงกลไกส่งเสริมให้ตลาดทำงานได้อย่างเสรีเท่านั้น เช่นเดียวกับพลเมืองก็ถูกนิยามในฐานะของการเป็นเพียงผู้ประกอบการ (entrepreneur of the self) ที่ต้องรับผิดชอบต่อความสำเร็จหรือความล้มเหลวของชีวิตเป็นหลัก ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าการจัดระเบียบสังคมเช่นนี้ก่อให้เกิดผลกระทบจำนวนมากต่อหลักการสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เนื่องจากการลดบทบาทของรัฐในด้านบริการสาธารณะ การเปิดเสรีตลาดแรงงาน และการแปรรูปทรัพยากรสาธารณะ มักทำให้การเข้าถึงสิทธิพื้นฐาน เช่น การศึกษา สาธารณสุข ที่อยู่อาศัย และความมั่นคงในการดำรงชีวิต ถูกทำให้ขึ้นอยู่กับความสามารถในการแข่งขันในตลาดมากขึ้น (Harvey, 2005) สอดคล้องกับการต่อสู้เพื่อสิทธิที่เกิดขึ้นในหลายกรณี สะท้อนภาพว่าสิทธิมนุษยชนถูกตีความในเชิงแคบลง โดยเน้นเพียงสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ขณะที่สิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมถูกผลักให้กลายเป็นเรื่องของประสิทธิภาพทางงบประมาณ หรือการบริหารจัดการอย่างปฏิเสธไม่ได้ แสดงให้เห็นว่าในบริบทนี้ข้อเสนอสำหรับรื้อสร้างแนวคิดหลังเสรีนิยมใหม่จึงมีความสำคัญต่อการเปิดพื้นที่ให้เกิดการทบทวนความสัมพันธ์ระหว่างพลเมือง การเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ยายใต้หลักการสิทธิมนุษยชนซ้ำอีกครั้ง กล่าวอีกนัยหนึ่งเมื่อความชอบธรรมของเสรีนิยมใหม่ถูกตั้งคำถาม สังคมย่อมมีโอกาสขยายความหมายของสิทธิมนุษยชนให้ครอบคลุมมิติที่ลึกซึ้งและครอบคลุมมากกว่าเดิม ทั้งในด้านความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ ความมั่นคงของชีวิต และสิทธิในการกำหนดอนาคตของชุมชน เป็นต้น

ทั้งนี้หนึ่งในประเด็นสำคัญของการถกเถียงเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนหลังเสรีนิยมใหม่ คือการย้อนกลับมาพิจารณาบทบาทรัฐในฐานะผู้ค้ำประกันสิทธิพื้นฐานของประชาชนใหม่อีกครั้ง เนื่องจากในช่วงหลายทศวรรษที่

Library and Learning, University of Phayao

ผ่านมาเสรีนิยมใหม่มักนำเสนอว่าการขยายตัวของรัฐสวัสดิการจะทำให้เกิดสภาวะความไม่มีประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ แต่ประสบการณ์จากวิกฤตต่าง ๆ กลับแสดงให้เห็นว่าการขาดระบบสวัสดิการที่เข้มแข็งนอกจากทำให้สังคมเปราะบางต่อความผันผวนแล้ว ยังกลับส่งผลต่อโครงสร้างเศรษฐกิจทั้งระบบด้วย ดังนั้นการวิพากษ์สิทธิมนุษยชนในยุคหลังเสรีนิยมใหม่ จึงมุ่งไปสู่การสร้างข้อเสนอการจัดรูปแบบรัฐสวัสดิการใหม่ที่ไม่เพียงให้ความช่วยเหลือเฉพาะกลุ่มเปราะบางเท่านั้น แต่ยกระดับความมั่นคงพื้นฐานของพลเมืองทั้งหมด (Fraser, 2019) ขณะเดียวกันนอกจากการทบทวนบทบาทของรัฐแล้ว ภาวะหลังเสรีนิยมใหม่ยังเปิดพื้นที่ให้ทบทวนความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในระดับโครงสร้างมากขึ้น กล่าวคือสิทธิมนุษยชนไม่ได้ถูกมองเพียงในฐานะหลักการทางกฎหมายหรือศีลธรรมเท่านั้น แต่ถูกเชื่อมโยงกับโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองที่กำหนดเงื่อนไขของการมีชีวิตที่มีศักดิ์ศรี (dignified life) ด้วยมุมมองนี้จึงสะท้อนให้เห็นว่าการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนไม่อาจจำกัดอยู่ที่การป้องกันการละเมิดจากรัฐเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ต้องพิจารณาบทบาทของตลาด บรรษัทข้ามชาติ และสถาบันทางเศรษฐกิจที่มีอิทธิพลต่อชีวิตของผู้คนอย่างลึกซึ้งอีกด้วย

ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับการเปิดพื้นที่สำหรับสิทธิมนุษยชนที่ลึกซึ้งขึ้น ผู้เขียนเลือกเชื่อมโยงกับมุมมองของแนนซี เฟรเซอร์ นักทฤษฎีวิพากษ์ และนักสตรีนิยมชาวอเมริกันผ่านแนวคิดเรื่อง “ความยุติธรรมสามมิติ” ซึ่งประกอบด้วยการกระจายทรัพยากร (redistribution) การยอมรับความแตกต่าง (recognition) และการมีส่วนร่วมทางการเมือง (representation) สำหรับชี้ให้เห็นว่าการสร้างความยุติธรรมในยุคโลกาภิวัตน์จำเป็นต้องพิจารณาทั้งในมิติทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมืองไปพร้อมกัน (Fraser, 2008) โดยแนวคิดนี้ช่วยขยายกรอบการทำความเข้าใจสิทธิมนุษยชนจากการมุ่งเน้นสิทธิทางกฎหมายไปสู่การพิจารณาเงื่อนไขทางสังคมที่ทำให้สิทธิเหล่านั้นสามารถเกิดขึ้นได้จริง ขณะเดียวกันคาดหวังว่าเป้าหมายสำคัญตามมาคือการเกิดขึ้นของสิทธิมนุษยชนแบบใหม่ที่ท้าทายกรอบเสรีนิยมเดิม เช่น สิทธิของธรรมชาติ สิทธิของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร หรือสิทธิในการกำหนดอนาคตทางเศรษฐกิจของตนเอง แนวคิดเหล่านี้ช่วยสะท้อนการขยายกรอบสิทธิมนุษยชนจากการเน้นสิทธิของปัจเจกบุคคลเพียงอย่างเดียวไปสู่การสร้างการยอมรับสิทธิของชุมชนระบบนิเวศ และความสัมพันธ์ทางสังคมในฐานะองค์ประกอบของชีวิตที่มีศักดิ์ศรี นอกจากนี้การทบทวนจุดยืนใหม่ว่าการพัฒนาที่แท้จริงไม่ได้วัดจากการเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ต้องพิจารณาถึงเบื้องหลังของความสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมด้วย

นอกจากเป้าหมายตามที่คาดหวังแล้ว ในอีกด้านหนึ่งภาวะหลังเสรีนิยมใหม่ยังเปิดพื้นที่ให้กับการทดลองรูปแบบเศรษฐกิจและสถาบันทางสังคมที่แตกต่างจากตรรกะของตลาดเสรี เช่น เศรษฐกิจแบบสหกรณ์ เศรษฐกิจชุมชน ระบบสวัสดิการที่จัดการโดยท้องถิ่น หรือเครือข่ายการผลิตและการบริโภคที่ยึดหลักความเป็นธรรม โดยแนวทางเหล่านี้ไม่เพียงสร้างทางเลือกทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังช่วยขยายความหมายสิทธิมนุษยชนในฐานะสิทธิในการมีส่วนร่วมกำหนดรูปแบบชีวิตร่วมกันของสังคม อย่างไรก็ตามการทบทวนจุดยืนเกี่ยวกับภาวะหลังเสรีนิยมใหม่จำเป็นต้องระมัดระวังไม่ให้เข้าใจว่าโลกได้ก้าวพ้นเสรีนิยมใหม่ไปแล้วโดยสมบูรณ์ เพราะในความเป็นจริงแล้วหลายประเทศยังคงดำเนินนโยบายที่สอดคล้องกับตรรกะของเสรีนิยมใหม่อย่างเข้มข้น ทั้งในรูปแบบของการเปิดเสรีการค้า การแข่งขันด้านการลงทุน หรือการลดบทบาทรัฐในบริการสาธารณะ ดังนั้นภาวะหลังเสรีนิยมใหม่จึงควรถูกมองในฐานะกระบวนการต่อสู้ทางการเมืองที่ยังไม่สิ้นสุดมากกว่าจะเป็นยุคสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นแล้วอย่างสมบูรณ์ จึงอาจกล่าวโดยสรุปแล้วภาวะหลังเสรีนิยมใหม่เป็นช่วงเวลาแห่งความไม่แน่นอน แต่ขณะเดียวกันก็ถือเป็นช่วงเวลาที่เปิดพื้นที่สำหรับการจินตนาการทางการเมืองใหม่เกี่ยวกับความยุติธรรม สิทธิมนุษยชน และการจัดระเบียบเศรษฐกิจของสังคมให้เกิดขึ้นได้จริง ตอกย้ำจุดยืนการขยายความหมายใหม่ของสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัยนี้ จึงไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการปกป้องสิทธิขั้นพื้นฐานจากการถูกละเมิดสิทธิเท่านั้น แต่ยังหมายถึงการทบทวนเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่ทำให้ทุกคนสามารถดำรงชีวิตอย่างมี

Library and Learning, University of Phayao

ศักดิ์ศรี มีความมั่นคง และมีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเองและสังคมร่วมกัน ดังนั้นขข้อเสนอแนวคิดการทบทบวนภาวะหลังเสรีนิยมใหม่จึงต้องถูกทำให้กลายเป็นพื้นที่สำหรับการสถาปนาความหมายใหม่ของสิทธิมนุษยชนที่ลึกซึ้งกว่าเดิม ซึ่งเชื่อมโยงสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค และศักดิ์ศรีของมนุษย์เข้ากับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมให้เป็นประเด็นเดียวกัน ซึ่งจะต้องสะท้อนภาพความเป็นไปได้ของการสร้างเศรษฐศาสตร์การเมืองแห่งความหวังในโลกที่กำลังเปลี่ยนผ่าน

สรุปทบทวน

บริบทและขอบข่ายเศรษฐศาสตร์การเมืองของการต่อต้านสู่การเปลี่ยนผ่านนี้ ผู้เขียนอาศยกรอบแนวคิดหลักของเจม ซี สก็อตมาปรับใช้ในการขยายมุมมองใหม่ภายใต้หลักการสิทธิมนุษยชนผ่านการนำเสนอให้เห็นอย่างเป็นระบบว่าการต่อต้านในทางเศรษฐศาสตร์การเมืองไม่ได้มีความหมายเพียงการปฏิเสธอำนาจหรือการคัดค้านนโยบายของรัฐและทุนเท่านั้น แต่ยังหมายถึงกระบวนการสร้างความเป็นไปได้ใหม่ทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองจากประสบการณ์ของผู้คนที่เผชิญกับความไม่เป็นธรรมเชิงโครงสร้างอยู่จริงในชีวิตประจำวัน กล่าวอีกนัยหนึ่งการต่อต้านไม่ใช่แค่เพียงปฏิกิริยาตอบโต้ต่อระบอบอำนาจเดิมเท่านั้น แต่เป็นพลังสร้างสรรค์ที่เปิดพื้นที่ให้เกิดจินตนาการทางการเมืองแบบใหม่ ซึ่งมุ่งเปลี่ยนจากโลกที่มีการจัดระเบียบเดิมด้วยการกดทับอำนาจ การสร้างความเหลื่อมล้ำ จากการทำให้มนุษย์กลายเป็นเพียงเครื่องมือทางเศรษฐกิจไปสู่โลกที่ตั้งอยู่บนศักดิ์ศรี ความเสมอภาค และความสามารถของประชาชนในการกำหนดชีวิตของตนเองได้จริง ดังนั้นการต่อต้านเชิงโครงสร้างจึงต้องถูกทำความเข้าใจให้ลึกซึ้งมากกว่าภาพการประท้วงหรือการเผชิญหน้าทางการเมืองในความหมายคับแคบแบบเดิม เพราะในความเป็นจริงนั้นการต่อต้านอาจเกิดขึ้นหลากหลายระดับทั้งในระดับปัจเจก สถาบัน และวาทกรรม และอาจปรากฏในรูปของการปฏิเสธอย่างเงียบจากการไม่ยอมจำนนต่อกติกาที่ไม่เป็นธรรม การสร้างภาษาทางเลือกขึ้นมาเพื่ออธิบายโลก หรือแม้แต่การธำรงรักษาความรู้และวิถีชีวิตของชุมชนซึ่งถูกทำให้เป็นชายขอบโดยอำนาจรัฐ ตลาด และความรู้กระแสหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแสดงให้เห็นว่าการต่อต้านไม่จำเป็นต้องอยู่ในรูปการปะทะโดยตรงเสมอไป แต่อาจอยู่ในรูปของปฏิบัติการต่อต้านในชีวิตประจำวัน (everyday resistance) เพื่อตอกย้ำและยืนยันว่าผู้ด้อยอำนาจในสถานการณ์ต่าง ๆ อาจไม่ได้เป็นเพียงผู้ถูกกระทำเสมอไป แต่เป็นผู้มีกำลังปฏิบัติการแทรกแซง ต่อรอง และบั่นทอนอำนาจของโครงสร้างอย่างต่อเนื่อง ขณะเดียวกันขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ก่อรูปจากพลังเงียบอาจไม่ได้เป็นเพียงพลังเชิงสัญลักษณ์หรือแรงกดดันทางการเมืองชั่วคราว แต่ถือเป็นกลไกสำคัญที่จะนำไปสู่การจุดประกายให้เกิดการเปลี่ยนผ่านดุลอำนาจใหม่ในทางเศรษฐกิจการเมืองในระดับโครงสร้าง เช่น การเคลื่อนไหวต่อต้านของขบวนการแรงงานที่ต่อสู้เรื่องค่าแรงและสิทธิในการจัดตั้ง ปฏิบัติการของขบวนการชาวนาที่ปกป้องที่ดินและอธิปไตยทางอาหาร ขบวนการนักศึกษาที่ท้าทายอำนาจนำทางความรู้ หรือขบวนการต่อสู้ของชนพื้นเมืองที่เชื่อมโยงการร่วมสร้างอัตลักษณ์เข้ากับการปกป้องทรัพยากรและสิทธิชุมชน ฯลฯ ทั้งนี้หากพิจารณาเป้าหมายของขบวนการเหล่านี้อาจไม่ได้ต่อสู้เพื่อผลประโยชน์เฉพาะหน้า แต่ต่อสู้เพื่อเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เป็นฐานของการผลิตซ้ำความเหลื่อมล้ำในสังคมสมัยใหม่ที่สอดรับกับแนวคิดของแนนซี เฟรเซอร์ ว่าด้วยความยุติธรรมสามมิติ (3R) ที่ช่วยขยายกรอบการทำความเข้าใจสิทธิมนุษยชนจากการมุ่งเน้นสิทธิทางกฎหมายไปสู่การพิจารณาเงื่อนไขทางสังคมที่ทำให้สิทธิเหล่านั้นสามารถเกิดขึ้นได้จริง

สาระสำคัญอีกประการหนึ่งของบทนี้คือการชวนให้ผู้อ่านหันกลับมาทบทวนมุมมองใหม่เกี่ยวกับอธิปไตยทางเศรษฐกิจและชาธิปไตยทางเศรษฐกิจในมิติใหม่ ซึ่งถูกเสนอในฐานะกรอบคิดสำคัญของการปลดแอกเชิงโครงสร้างภายใต้ระเบียบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการตัดสินใจเชิงเศรษฐกิจมักถูกกำหนดด้วยกลไกตลาด บริษัทข้ามชาติ สถาบันการเงิน และเทคโนแครตของรัฐเท่านั้น ดังนั้นการฟื้น

Library and Learning, University of Phayao

คืนอธิปไตยทางเศรษฐกิจจึงไม่ใช่แค่เพียงการเพิ่มบทบาทรัฐในทางบริหาร แต่หมายถึงการคืนอำนาจในการกำหนดทิศทางการผลิต การใช้ทรัพยากร และการกระจายผลประโยชน์กลับสู่ประชาชนในฐานะเจ้าของร่วมในทรัพยสิทธิที่แท้จริง

ในเนื้อหาส่วนท้ายของบทนี้ผู้เขียนชวนจินตนาการถึงความหวังในทางเศรษฐศาสตร์การเมืองด้วยมิติที่แตกต่างจากเดิม โดยพยายามชี้เห็นว่าระเบียบสังคมที่ดำรงอยู่ไม่ได้เป็นธรรมชาติเท่านั้นแต่สามารถหลีกเลี่ยงได้ด้วยการปรับมุมมองใหม่จากวิกฤตการเมือง วิกฤตเศรษฐกิจ วิกฤตสิ่งแวดล้อม และวิกฤตความชอบธรรมอันเป็นผลจากกระแสแนวคิดเสรีนิยมใหม่ที่สะท้อนให้เห็นถึงรอยปริแตกของระบบเดิม แต่ในรอยปริแตกนั้นเองผู้คนจำนวนมากกำลังใช้เป็นพื้นที่ทดลองสร้างเครื่องมือ และความสัมพันธ์ทางสังคมแบบใหม่ ในรูปแบบของการต่อต้านที่หลากหลาย ดังนั้นบริบทของปฏิบัติการต่อต้านในมิตินี้จึงไม่ใช่เพียงการยับยั้งอำนาจที่เข้ามากระทบสิทธิเท่านั้น แต่ยังถือเป็นการพลิกวิกฤตเป็นโอกาสในการที่จะร่วมสร้างโลกทางเลือกจากประสบการณ์การต่อสู้ และความร่วมมือที่มีอยู่แล้วไปสู่การเสริมพลังเพื่อบรรลุความหวังร่วมในสังคมได้จริง ดังนั้นอาจสรุปได้ว่าเศรษฐศาสตร์การเมืองแห่งการต่อต้านในบทนี้จึงไม่ใช่การนำเสนอภาพว่าด้วยการปฏิเสธเพียงอย่างเดียว แต่เป็นชุดข้อเสนอว่าด้วยการเปลี่ยนผ่านจากระเบียบเดิมไปสู่ระเบียบใหม่ที่รองรับให้มนุษย์สามารถมีศักดิ์ศรีมีอำนาจร่วมในการกำหนดอนาคต และอยู่ร่วมกันบนฐานของความเป็นธรรมอย่างลึกซึ้งกว่าเดิม การเปลี่ยนผ่านเช่นนี้จึงไม่เกิดขึ้นได้โดยอัตโนมัติแต่ต้องอาศัยทั้งการวิพากษ์โครงสร้างเดิม การสร้างความรู้ทางเลือก การรวมตัวทางสังคม การต่อสู้เชิงนโยบาย และการสร้างสถาบันใหม่จากล่างขึ้นบน (bottom up) ในความหมายนี้การต่อต้านจึงไม่ใช่เป้าหมายปลายทางเท่านั้น แต่เป็นจุดเริ่มต้นใหม่ของการก่อรูปสังคมที่เปิดพื้นที่ให้สิทธิมนุษยชน ประชาธิปไตย และความเสมอภาคมีความหมายเป็นรูปธรรมมากขึ้นกว่าที่ผ่านมา

Library and Learning, University of Phayao

05 ความท้าทายและความหวังของเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย

Library and Learning, University of Phayao

หัวข้อที่จะศึกษา

สาระสำคัญในความท้าทายและความหวังของเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย

ความนำ

5.1 แกนกลางของปัญหาเชิงโครงสร้างว่าด้วยทุน อำนาจ และสิทธิที่ไม่เท่าเทียม

5.2 สิทธิมนุษยชนศึกษาในศตวรรษที่ 21 ท่ามกลางความท้าทายเชิงระบบ

5.3 ทบทวนช่องว่างระหว่างสิทธิบนกระดาษ กับสิทธิในชีวิตจริง

5.4 ความเป็นไปได้และความหวังจากการต่อต้าน ผ่านขบวนการเคลื่อนไหวระดับฐานราก

5.5 เศรษฐศาสตร์การเมือง จากเครื่องมือวิพากษ์อำนาจสู่เครื่องมือสร้างความเป็นธรรม

สรุปทบทวน

05 ความท้าทาย และความหวัง ของเศรษฐศาสตร์การเมือง เรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย

Library and Learning, University of Phayao

แนนซี เฟรเซอร์ (Nancy Fraser)
(ที่มา : https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nancy_Fraser_YT.webp)

แนนซี เฟรเซอร์ถือเป็นนักปรัชญาร่วมสมัย และนักทฤษฎีวิพากษ์ชาวอเมริกัน โดยได้รับการยอมรับว่าเป็นหนึ่งในนักคิดสายวิพากษ์สังคมที่สำคัญในยุคปัจจุบัน ผลงานส่วนใหญ่สะท้อนความพยายามเชื่อมโยงกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองเข้ากับแนวคิดว่าด้วยความยุติธรรม สตรีนิยม และด้านอื่น ๆ อย่างมาก

ผลงานชิ้นสำคัญได้แก่ Justice Interruptus, Redistribution or Recognition?, และ Feminism for the 99%: A Manifesto. โดยเฉพาะข้อเสนอเกี่ยวกับวิพากษ์วิจารณ์ “ทุนนิยมที่กัดกินเอง” (cannibal capitalism) ซึ่งมองว่าทุนนิยมกำลังทำลายรากฐานทางสังคม สิ่งแวดล้อม และการดูแลทั้งระบบ อีกทั้งส่งผลต่อข้อถกเถียงว่าด้วยความยุติธรรมอย่างปฏิเสธไม่ได้

นอกจากนี้ข้อเสนอที่เด่นชัดว่าด้วยความยุติธรรมในสังคมสมัยใหม่ต้องประกอบ 3 มิติ (3D of Justice; Redistribution/ Recognition/ Representation) สรุปสาระสำคัญส่วนหนึ่งว่าด้วยความยุติธรรม “*Justice interruptus: critical reflections on the "postsocialist" condition.* by Nancy Fraser (2014)

ความนำ

กล่าวได้ว่าในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมาหลังมีการประกาศใช้ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนเมื่อปี ค.ศ.1948 เป็นต้นมา พบว่ามีข้อถกเถียงเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนได้ขยายตัวอย่างกว้างขวางทั้งในประเด็นวิชาการ นโยบายสาธารณะ และการเคลื่อนไหวทางสังคม อย่างไรก็ตามแม้แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนจะได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลายในฐานะบรรทัดฐานสากลของสังคมโลก แต่จากประสบการณ์ทางสังคมและการเมืองในหลายพื้นที่กลับสะท้อนให้เห็นถึงความย้อนแย้งที่เกิดขึ้นอยู่เสมอ แม้หลักการของสิทธิมนุษยชนได้รับการรับรองในระดับกฎหมายและสถาบันก็ตาม แต่ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ความไม่เท่าเทียมทางอำนาจ และการละเมิดสิทธิยังคงปรากฏอยู่ในชีวิตจริงของผู้คนจำนวนมาก โดยความย้อนแย้งดังกล่าวทำให้การศึกษาสิทธิมนุษยชนในโลกสมัยใหม่ไม่สามารถจำกัดอยู่เพียงการวิเคราะห์เชิงกฎหมายหรือจริยธรรมเท่านั้น แต่จำเป็นต้องเชื่อมโยงกับการวิเคราะห์เชิงโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจการเมืองที่กำหนดเงื่อนไขของสิทธิในสังคมร่วมสมัยอีกด้วย ส่งผลให้เศรษฐศาสตร์การเมืองกลายเป็นกรอบวิเคราะห์สำคัญที่ช่วยให้เข้าใจว่าเหตุใดสิทธิของมนุษย์บางประเภทจึงสามารถเกิดขึ้นจริงได้ ขณะที่สิทธิบางประเภทยังคงถูกจำกัดหรือถูกละเมิดภายใต้โครงสร้างของอำนาจและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่กระจายทั่วโลก

ทั้งนี้นักทฤษฎีวิพากษ์สังคมส่วนใหญ่ได้พยายามตีความใหม่ว่าความยุติธรรมทางสังคมไม่สามารถถูกทำความเข้าใจได้ผ่านมิติใดมิติหนึ่งเพียงลำพัง แต่ต้องพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การยอมรับทางวัฒนธรรม และการเป็นตัวแทนทางการเมืองอย่างบูรณาการ ดังที่แนนซี เฟรเซอร์ ได้เสนอกรอบวิเคราะห์ 3 มิติของความยุติธรรม (3D of Justice) ได้แก่การกระจายทรัพยากร (redistribution) การยอมรับทางวัฒนธรรม (recognition) และการมีส่วนร่วมทางการเมือง (representation) ซึ่งจะช่วยอธิบายว่าความไม่เท่าเทียมในสังคมสมัยใหม่ไม่ได้เกิดขึ้นเพียงจากการกระจายทรัพยากรที่ไม่เป็นธรรมเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับการกีดกันทางวัฒนธรรมและโครงสร้างอำนาจทางการเมืองที่ทำให้บางกลุ่มไม่สามารถมีเสียงในกระบวนการตัดสินใจของสังคมส่วนใหญ่ได้

ภายใต้บริบทของชุดความคิดดังกล่าว ขอบข่ายเนื้อหาในบทนี้ผู้เขียนจึงพยายามสำรวจความท้าทายและความหวังของเศรษฐศาสตร์การเมืองและสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย โดยพยายามเชื่อมโยงการวิเคราะห์เชิงโครงสร้างกับบทเรียนจากประสบการณ์ของการเคลื่อนไหวทางสังคมในหลายระดับและเกิดขึ้นในหลายพื้นที่ของโลก ซึ่งได้อาศัยกรอบข้อเสนอของแนนซี เฟรเซอร์มาเพื่ออธิบายมิติต่าง ๆ ในภาพรวม ทั้งนี้การอภิปรายจะเริ่มจากการทำความเข้าใจเกี่ยวกับแกนกลางของปัญหาเชิงโครงสร้างที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างทุนอำนาจ รวมถึงสิทธิในสังคมร่วมสมัยซึ่งจะช่วยให้เห็นว่าระบบเศรษฐกิจการเมืองโลกมีบทบาทอย่างไรในการสร้างทั้งโอกาสและข้อจำกัดต่อการคุ้มครองสิทธิมนุษยชน ต่อจากนั้นจะพิจารณาบริบทของความท้าทายเชิงระบบในศตวรรษที่ 21 ซึ่งรวมถึงการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจดิจิทัล การขยายตัวของความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ วิกฤตสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงของบทบาทรัฐในโลกาภิวัตน์ ซึ่งความท้าทายเหล่านี้นอกจากจะส่งผลต่อการฉายภาพผ่านโครงสร้างของเศรษฐกิจโลกแล้ว ยังช่วยสร้างคำถามชุดใหม่เกี่ยวกับความหมายและขอบเขตของสิทธิมนุษยชนในปัจจุบัน ขณะเดียวกันทบทวนช่องว่างระหว่างสิทธิบนกระดาษ (หรือสิทธิตามหลักการ) กับสิทธิในชีวิตจริงในทางปฏิบัติ ซึ่งถือเป็นประเด็นถกเถียงสำคัญของการศึกษาสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัย กล่าวคือแม้รัฐจำนวนมากจะประกาศรับรองสิทธิมนุษยชนผ่านรัฐธรรมนูญและกฎหมายต่าง ๆ แต่การเข้าถึงสิทธิของประชาชนในทางปฏิบัติมักเผชิญกับข้อจำกัดที่เกิดจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สถาบันทางการเมือง และความสัมพันธ์ทางอำนาจในสังคมอย่างปฏิเสธไม่ได้

อย่างไรก็ตามการวิเคราะห์เกี่ยวกับความท้าทาย และความหวังจากเศรษฐศาสตร์การเมืองและสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยไม่ได้มุ่งเน้นเพียงการวิพากษ์โครงสร้างของอำนาจเท่านั้น แต่พยายามค้นหาแหล่งที่มาของ

Library and Learning, University of Phayao

ความหวังและความเป็นไปได้ของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมภายใต้กรอบการนำเสนอประสบการณ์ของขบวนการเคลื่อนไหวระดับฐานราก ทั้งในหมู่แรงงาน เกษตรกร นักศึกษา และกลุ่มชายขอบ ซึ่งได้แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของการรวมตัวของประชาชนในการท้าทายโครงสร้างอำนาจที่ไม่เป็นธรรม กล่าวคือปฏิบัติการของขบวนการเหล่านี้ไม่เพียงมีบทบาทในการผลักดันการเปลี่ยนแปลงทางนโยบายเท่านั้น แต่ยังช่วยสร้างความรู้ทางสังคมที่หลากหลาย โดยเฉพาะความรู้จากท้องถิ่นและความร่วมมือในแนวระนาบ ซึ่งสามารถนำไปสู่การพัฒนารูปแบบใหม่ของเศรษฐกิจและสังคมที่ให้ความสำคัญกับความเป็นธรรมและความยั่งยืนมากขึ้น เพื่อสังเคราะห์ผ่านกรอบความคิดหลากหลายผ่านแง่มุมของเศรษฐศาสตร์การเมืองซึ่งแตกต่างจากขอบข่ายของสิทธิมนุษยชนศึกษาที่ผ่านมา ในท้ายที่สุดเนื้อหาในบทนี้จึงตั้งอยู่บนสมมติฐานว่าแม้โลกปัจจุบันจะเผชิญกับความท้าทายเชิงโครงสร้างที่ซับซ้อนมากเพียงใดก็ตาม แต่ก็ยังคงมีพื้นที่ของความหวังที่เกิดจากการเคลื่อนไหวของผู้คน การสร้างเครือข่ายของความร่วมมือ และการพัฒนากรอบความคิดใหม่เกี่ยวกับความยุติธรรมทางสังคม ดังนั้นกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนจึงไม่ได้เป็นเพียงมโนทัศน์ใหม่ที่อธิบายโลกที่เป็นอยู่เท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับสร้างจินตนาการให้แก่โลกที่ควรจะเป็นอีกด้วย

5.1 แกนกลางของปัญหาเชิงโครงสร้างว่าด้วยทุน อำนาจ และสิทธิที่ไม่เท่าเทียม

กล่าวได้ว่าการทำความเข้าใจแกนกลางของปัญหาสิทธิมนุษยชนในโลกสมัยใหม่ จำเป็นต้องก้าวพ้นจากการวิเคราะห์เพียงแค่ระดับเหตุการณ์เฉพาะหน้า หรือการละเมิดสิทธิในระดับบุคคล ไปสู่การพิจารณาโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองที่คอยควบคุม และกำหนดเงื่อนไขของการเกิดความขัดแย้ง รวมทั้งการดำรงอยู่ของความไม่เป็นธรรมเหล่านั้น กล่าวอีกนัยหนึ่งการละเมิดสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัยไม่ได้เกิดขึ้นเพียงจากการกระทำของบุคคลหรือองค์กรใดเท่านั้น แต่มีรากฐานอยู่ในโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองที่ส่งผลให้การจัดสรรอำนาจ ทรัพยากร และโอกาสอย่างไม่เท่าเทียม (Harvey, 2005) ดังนั้นแนวคิดเรื่องปัญหาเชิงโครงสร้างจึงถือเป็นกรอบวิเคราะห์สำคัญที่ช่วยให้เข้าใจรอบด้านว่าปรากฏการณ์ความเหลื่อมล้ำ ความยากจน การกีดกันทางสังคม และการละเมิดสิทธิมนุษยชน ไม่ได้เป็นปรากฏการณ์ที่แยกขาดออกจากกัน แต่เชื่อมโยงกันผ่านเครือข่ายของอำนาจที่ประกอบขึ้นจากรัฐ ตลาด สถาบันการเงินโลก รวมทั้งโครงสร้างทางวัฒนธรรมที่สนับสนุนความไม่เสมอภาค (Fraser, 2008) ดังนั้นการวิเคราะห์เชิงโครงสร้างนี้จะช่วยทำให้เข้าใจว่าแม้ในบางกรณีจะมีการปฏิรูปเชิงนโยบายหรือการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า แต่หากโครงสร้างพื้นฐานของอำนาจยังคงดำรงอยู่ในรูปแบบเดิม ปัญหาการละเมิดสิทธิก็มีแนวโน้มที่จะถูกผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตามจากสถานการณ์ของเศรษฐกิจและการเมืองโลกปัจจุบัน โครงสร้างดังกล่าวมักเกี่ยวข้องกับปฏิบัติการผ่านกลไกที่หลากหลาย เช่น การขยายตัวของระบบทุนนิยมโลก การสะสมทุนข้ามพรมแดนรัฐ การแข่งขันทางเศรษฐกิจระหว่างรัฐ และการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจที่ให้ความสำคัญกับประสิทธิภาพของตลาดเหนือความเป็นธรรมทางสังคม ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่ากระบวนการเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดการกระจุกตัวของความมั่งคั่งและอำนาจทางเศรษฐกิจในระดับที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน ขณะที่ประชากรจำนวนมากกลับเผชิญกับความไม่มั่นคงทางชีวิต การทำงานที่ไม่มั่นคง และการเข้าถึงทรัพยากรพื้นฐานที่จำกัด (Piketty, 2014) ประกอบกับหากพิจารณาด้วยมุมมองเศรษฐศาสตร์การเมืองเชิงวิพากษ์แล้ว อาจพบปัญหาที่อยู่ในระดับลึกว่าโครงสร้างอำนาจดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่ถือเป็นผลลัพธ์ของพัฒนาการการต่อสู้เคลื่อนไหวที่เกี่ยวข้องกับการขยายตัวของลัทธิล่าอาณานิคมใหม่ การสะสมทุนแบบอุตสาหกรรม การขยายตัวของตลาดโลก และการก่อรูปของรัฐสมัยใหม่ นับเป็นปัจจัยที่ล้วนสร้างระเบียบเศรษฐกิจโลกใหม่ที่แบ่งโลกออกเป็นศูนย์กลางและชายขอบสอดรับกับฐานทางทฤษฎีระบบโลกของอิมมานูเอล วอลเลอร์สไตน์ ที่ได้อธิบายไว้ว่าภายใต้ระเบียบดังกล่าวมักส่งผลให้กลุ่มประเทศกำลังพัฒนาหรือประเทศชายขอบส่วนใหญ่มักถูกผูกติดกับบทบาทในฐานะแหล่งแรงงาน

Library and Learning, University of Phayao

ราคาถูก อีกทั้งแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นเสมือนพื้นที่รองรับผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมจากกระบวนการผลิตของโลกอุตสาหกรรมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (Wallerstein, 2004)

ดังนั้นภายใต้ขอบข่ายการอภิปรายเรื่องสิทธิมนุษยชนในโลกปัจจุบันนั้น จึงไม่สามารถแยกออกจากการวิเคราะห์โครงสร้างของทุนและอำนาจได้ หากละเลยแกนปัญหาเชิงโครงสร้างที่ลึกซึ้ง เนื่องจากการปกป้องสิทธิมนุษยชนอาจถูกทำให้กลายเป็นเพียงการแก้ไขปัญหาที่ปลายเหตุเท่านั้น ดังนั้นการออกแบบสาระสำคัญในบริบทนี้จะนำเสนอภาพรวมของปัญหาเชิงโครงสร้างจากการวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมืองในมิติสำคัญ ได้แก่การทบทวนเงื่อนปมของปัญหาโครงสร้างอำนาจในรัฐ ทุน โลกาภิวัตน์และความเหลื่อมล้ำ เพื่อฉายภาพความสัมพันธ์ระหว่างระบบเศรษฐกิจโลกกับการลิดรอนสิทธิมนุษยชนที่ลึกซึ้งมากขึ้น และสะท้อนความจำเป็นของการทำความเข้าใจสิทธิมนุษยชนผ่านกรอบการวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจ ดังรายละเอียดดังนี้

5.1.1 สรุปแกนกลางของปัญหาว่าด้วยกลไกรัฐ ทุน โลกาภิวัตน์ และความเหลื่อมล้ำ

การอาศัยกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การมืองเพื่อทำความเข้าใจแกนกลางของเงื่อนปมปัญหาความไม่เสมอภาคในสังคมร่วมสมัยนั้น จำเป็นต้องพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ทุน และกลไกโลกาภิวัตน์อย่างรอบด้านในฐานะองค์ประกอบสำคัญของโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองสมัยใหม่ ที่แม้รัฐจะถูกมองในเชิงอุดมคติว่าเป็นผู้พิทักษ์ผลประโยชน์สาธารณะ แต่ในทางปฏิบัติแล้วรัฐมักมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับกลุ่มทุนและชนชั้นนำทางเศรษฐกิจ เนื่องจากสามารถใช้อิทธิพลทางการเมืองเพื่อกำหนดทิศทางของนโยบายสาธารณะ (Jessop, 2003) เช่น กรณีที่เกิดขึ้นในหลายประเทศที่ใช้กลไกเชิงนโยบายทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญผ่านการเปิดเสรีการค้า การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ หรือการลดกฎระเบียบทางธุรกิจ เป็นต้น ซึ่งกลไกดังกล่าวมักถูกผลักดันภายใต้เหตุผลของการเพิ่มประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจและการดึงดูดการลงทุนจากต่างประเทศ อย่างไรก็ตามนโยบายเหล่านี้อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อแรงงาน เกษตรกร และชุมชนท้องถิ่นที่มีอำนาจต่อรองจำกัดอีกทั้งขยายผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมที่รุนแรงขึ้น ขณะเดียวกันอิทธิพลจากกระแสโลกาภิวัตน์ยิ่งทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและทุนมีความซับซ้อนมากขึ้น เนื่องจากบริษัทข้ามชาติและสถาบันการเงินระหว่างประเทศถูกทำให้มีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดกติกาทางเศรษฐกิจและการจัดระเบียบโลกใหม่ ส่งผลให้การแข่งขันเพื่อดึงดูดการลงทุนอาจทำให้บางประเทศต้องยอมลดมาตรฐานแรงงาน การทำลายสิ่งแวดล้อมหรือการลดมาตรการคุ้มครองทางสังคมของแรงงานเพื่อดึงดูดทุนข้ามชาติให้เข้ามาลงทุน กระบวนการดังกล่าวสอดรับกับบริบทของการแข่งขันสุดต่ำสุด (race to the bottom) ซึ่งส่งผลทำให้กลไกการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนถูกลดทอนและกลายเป็นประเด็นที่เปราะบางอย่างยิ่งในระบบเศรษฐกิจโลกไปในที่สุดตอกย้ำผลลัพธ์ของสถานการณ์นี้คือการกระจุกตัวของทรัพยากรและอำนาจทางเศรษฐกิจในการครอบครองของกลุ่มผู้มีอำนาจจำนวนน้อย ขณะที่ประชากรส่วนใหญ่กลับต้องเผชิญกับความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจ การทำงานที่ไม่มีหลักประกัน และการเข้าถึงทรัพยากรที่จำกัด ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่นำไปสู่การละเมิดสิทธิมนุษยชนในหลายมิติที่เกิดขึ้นในประเทศกำลังพัฒนา

จากที่กล่าวข้างต้นการวิเคราะห์ปัญหาความไม่เสมอภาคในสังคมร่วมสมัยจำเป็นต้องเริ่มต้นจากการทบทวนโครงสร้างของอำนาจที่กำหนดรูปแบบการจัดสรรทรัพยากร โอกาส และสิทธิของผู้คนในสังคม โดยที่โครงสร้างดังกล่าวไม่ได้ดำรงอยู่ในลักษณะที่แยกขาดจากกันแต่อย่างใด แต่ประกอบขึ้นจากความสัมพันธ์เชิงซ้อนระหว่างรัฐ ระบบทุนนิยม และกลไกของโลกาภิวัตน์ร่วมกันและคอยกำหนดทิศทางของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในทุกระดับตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับโลก ดังนั้นผลวิเคราะห์เงื่อนปมของโครงสร้างเหล่านี้จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการทำความเข้าใจว่าเหตุใดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ สังคม และสิทธิมนุษยชนจึงยังคงดำรงอยู่และถูกผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือในทางทฤษฎีเกี่ยวกับรัฐสมัยใหม่ที่ถูกนิยามว่าเป็นสถาบันทางการเมืองที่มีหน้าที่จัดระเบียบสังคม ดูแลผลประโยชน์สาธารณะ และคุ้มครองสิทธิของ

Library and Learning, University of Phayao

ประชาชนตามอุดมคตินั้น หากใช้กรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองเชิงวิพากษ์ กลับสะท้อนภาพอีกมุมว่ารัฐอาจไม่ได้เป็นกลไกที่เป็นกลางตามที่เข้าใจ แต่ถือว่ามีความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างกับระบบการสะสมทุนและกลุ่มชนชั้นนำทางเศรษฐกิจอย่างแยบยล โดยนักคิดสำคัญที่ได้เสนอมุมมองดังกล่าว ได้แก่ นิคอส ปูลันต์ซาสที่ขยายมุมมองดังกล่าวว่ารัฐ ในระบบทุนนิยมโลกส่วนใหญ่มักทำหน้าที่เป็นพื้นที่ที่ผลประโยชน์ของชนชั้นต่าง ๆ เข้ามาต่อรอง ประสานผลประโยชน์กัน แต่ในหลายกรณีโครงสร้างของรัฐกลับเอื้อให้กลุ่มทุนและชนชั้นนำเท่านั้นสามารถกำหนดทิศทางของนโยบายสาธารณะได้มากกว่ากลุ่มประชาชนทั่วไป (Poulantzas, 1978)

ด้วยบริบทข้างต้นที่สะท้อนชุดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและทุนดังกล่าวซึ่งปรากฏอย่างชัดเจนผ่านนโยบายเศรษฐกิจที่รัฐสนับสนุนการเติบโตของตลาดและการลงทุน เช่น การลดภาษีธุรกิจ การเปิดเสรีการค้าหรือการแปรรูปรัฐวิสาหกิจเป็นสำคัญ กล่าวคือแม้ว่านโยบายเหล่านี้มักถูกนำเสนอในฐานะเครื่องมือสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจ แต่หากพิจารณาในมุมมกลับกันกลับส่งผลให้เกิดการกระจุกตัวของทรัพยากรภายใต้กรอบครอบครองของกลุ่มทุนขนาดใหญ่ ขณะที่แรงงาน เกษตรกร และผู้มีรายได้น้อยกลับได้รับประโยชน์ในสัดส่วนที่จำกัด (Harvey, 2005) เท่านั้น จากกรอบความสัมพันธ์นี้จึงช่วยทำให้เห็นว่าในบริบทของทุนนิยมโลกสมัยใหม่ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและทุนไม่ได้จำกัดอยู่เพียงภายในประเทศแต่ยังเชื่อมโยงกับโครงสร้างของโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีส่วนทำให้การเคลื่อนย้ายทุน สินค้า และบริการ ตลอดจนการผลิตสามารถข้ามพรมแดนได้อย่างรวดเร็ว ตอกย้ำอิทธิพลจากกระแสโลกาภิวัตน์ที่ได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบของการสะสมทุนจากระบบเศรษฐกิจที่มีศูนย์กลางอยู่ในรัฐชาติไปสู่ระบบเศรษฐกิจที่มีเครือข่ายการผลิตและการเงินระดับโลกเป็นแกนสำคัญ ตอกย้ำชัดเจนว่าบริษัทข้ามชาติและสถาบันการเงินระหว่างประเทศในระบบทุนนิยมส่วนใหญ่จึงถูกยกระดับให้กลายเป็นตัวแสดงสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดทิศทางของนโยบายเศรษฐกิจในหลายประเทศ สอดคล้องกับนิยามว่าเป็นกระบวนการปรับโครงสร้างเชิงเสรีนิยมใหม่ (neoliberal restructuring) ที่มีลักษณะสำคัญคือการเน้นการลดบทบาทของรัฐในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ควบคู่กับการเปิดเสรีตลาด และการส่งเสริมการแข่งขันในระดับโลก ขณะเดียวกันแนวโน้มนี้ทำให้รัฐจำนวนมากต้องปรับนโยบายของตนให้สอดคล้องกับแรงกดดันจากตลาดโลก และกองทุนการเงินระหว่างประเทศหรือธนาคารโลก ซึ่งมักเสนอเงื่อนไขด้านนโยบายเศรษฐกิจที่เน้นวินัยทางการคลัง การเปิดเสรีการค้า และการลดบทบาทรัฐสวัสดิการตามที่กลุ่มประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่ต้องดำเนินการอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (Stiglitz, 2002)

อย่างไรก็ตามแม้ว่ากระบวนการโลกาภิวัตน์จะนำมาซึ่งโอกาสพัฒนาทางเศรษฐกิจในหลายด้าน แต่ปฏิเสธไม่ได้ว่าอีกด้านหนึ่งถือเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสร้างความเหลื่อมล้ำในระดับที่ลึกซึ้งให้เกิดขึ้นทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ ตลอดจนเครือข่ายในระดับโลกที่เป็นผลจากความมั่งคั่งจำนวนมหาศาลถูกกระจุกตัวอยู่ในประเทศที่เป็นศูนย์กลางของระบบเศรษฐกิจโลก ขณะที่กลุ่มประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่ยังคงต้องพึ่งพาการส่งออกทรัพยากรธรรมชาติหรือแรงงานราคาถูกเป็นหลัก สถานการณ์เช่นนี้สอดคล้องกับแนวคิดของทฤษฎีระบบโลกซึ่งอธิบายว่าเศรษฐกิจโลกถูกจัดระเบียบในลักษณะที่เอื้อประโยชน์ต่อประเทศศูนย์กลางขณะที่ประเทศชายขอบซึ่งต้องแบกรับต้นทุนของการพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ อย่างมาก นอกจากนี้หากพิจารณาเฉพาะผลกระทบภายในประเทศจากโลกาภิวัตน์พบว่าการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างตลาดแรงงานและการกระจายรายได้ของการแข่งขันในตลาดโลก ทำให้บริษัทจำนวนมากพยายามลดต้นทุนการผลิตผ่านการจ้างงานที่ยืดหยุ่น การจ้างงานชั่วคราวรวมถึงการย้ายฐานการผลิตไปยังพื้นที่ที่มีค่าแรงต่ำ ส่งผลให้แรงงานเหล่านี้ต้องเผชิญกับความไม่มั่นคงในการทำงานและขยายผลไปสู่อำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจที่ลดลง เป็นต้น ผลลัพธ์ของกระบวนการนี้จึงสะท้อนการเพิ่มขึ้นของความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจในระดับที่น่ากังวล ตามที่โทมัส ปิเก็ตตีเสนอไว้ใน Capital in the Twenty-First Century ซึ่งเจาะลึกปัญหาช่องว่างระหว่างความมั่งคั่งและรายได้ว่าความมั่งคั่งในหลายประเทศกำลังกลับสู่ระดับความกระจุกตัวที่ใกล้เคียงกับช่วงต้นศตวรรษที่ยี่สิบ

Library and Learning, University of Phayao

โดยกลุ่มคนที่มีรายได้สูงสุดเพียงส่วนน้อยครอบครองทรัพย์สินและทรัพยากรทางเศรษฐกิจในสัดส่วนที่สูงมาก เมื่อเทียบกับประชากรส่วนใหญ่ อันเป็นผลมาจากอิทธิพลภายใต้ระบบทุนนิยมเสรีที่อัตราผลตอบแทนของทุน (r) มักจะเติบโตเร็วกว่าอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจหรือค่าจ้าง (g) เสมอ ซึ่งทำให้คนรวยที่ถือครองทรัพย์สินอยู่แล้วยิ่งรวยขึ้นเรื่อย ๆ ในขณะที่คนส่วนใหญ่ของประเทศมีสัดส่วนความมั่งคั่งน้อยลงนำไปสู่ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างรุนแรง (Piketty, 2014)

จากกรอบวิเคราะห์ข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างดังกล่าวไม่ได้ส่งผลเฉพาะระดับรายได้หรือความมั่งคั่งเท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรพื้นฐานของกลุ่มคนตัวเล็กตัวน้อยต่าง ๆ ที่ถูกกระทบสิทธิในหลายมิติ เช่น การศึกษา การรักษาพยาบาล ที่อยู่อาศัย และสิทธิในการมีส่วนร่วมทางการเมือง ฯลฯ เนื่องจากเมื่อทรัพยากรถูกกระจุกตัวอยู่ในการถือครองของกลุ่มคนจำนวนน้อย กลุ่มดังกล่าวก็ย่อมมีอิทธิพลมากขึ้นในการกำหนดทิศทางของนโยบายสาธารณะ ซึ่งอาจนำไปสู่การผลิตซ้ำของความเหลื่อมล้ำในระยะยาว ในแง่นี้ความเหลื่อมล้ำจึงไม่ควรถูกมองว่าเป็นเพียงผลลัพธ์ของความแตกต่างในความสามารถหรือความพยายามของปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่ถือเป็นผลลัพธ์ของโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองที่กำหนดกติกาของการแข่งขันในสังคมอย่างใกล้ชิด ส่งผลให้การแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำจึงไม่สามารถทำได้เพียงมาตรการช่วยเหลือเฉพาะหน้าแต่อย่างใด แต่ต้องอาศัยการปรับเปลี่ยนโครงสร้างของอำนาจ ทรัพยากร และสถาบันที่กำหนดเงื่อนไขของการพัฒนาไปสู่การเปลี่ยนแปลงจากการเริ่มแก้ปัญหา (ความเหลื่อมล้ำ) ไปสู่การยกระดับการพัฒนา (สร้างความเสมอภาค) อย่างเป็นองค์รวม ซึ่งกล่าวโดยสรุปแล้วการทบทวนเงื่อนปมของโครงสร้างในกลไกรัฐ ทุน และโลกาภิวัตน์จะช่วยให้เห็นว่าปฏิบัติการความเหลื่อมล้ำที่ไม่ได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่เป็นผลลัพธ์ของกระบวนการทางเศรษฐกิจการเมืองที่มีความซับซ้อนและฝังรากลึกในโครงสร้างของสังคม ขณะเดียวกันการปฏิเสธไม่ได้ว่าโครงสร้างเหล่านี้นับเป็นก้าวสำคัญที่ช่วยยกระดับของการวิเคราะห์ปัญหาสิทธิมนุษยชนและการพัฒนาที่เป็นธรรมอย่างละเอียดมากขึ้น เพราะช่วยทำให้เห็นว่าการปกป้องสิทธิของมนุษย์ไม่ได้เป็นเพียงเรื่องของกฎหมายหรือจริยธรรมเท่านั้น แต่ต้องทำให้เกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิดกับการจัดระเบียบอำนาจใหม่และกลไกจัดการทรัพยากรในระบบเศรษฐกิจการเมืองโลกอีกด้วย

5.1.2 ความสัมพันธ์ระหว่างระบบเศรษฐกิจโลกกับการลิดรอนสิทธิมนุษยชน

ความท้าทายอีกประการเกี่ยวกับการวิเคราะห์ปัญหาความไม่เสมอภาคในสังคมร่วมสมัยจำเป็นต้องเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจโครงสร้างของอำนาจที่กำหนดการจัดสรรทรัพยากร โอกาส และควบคุมสิทธิของผู้คนในสังคมอย่างละเอียดลึกซึ้ง เนื่องจากมโนทัศน์ทางเศรษฐศาสตร์การเมืองแล้วโครงสร้างดังกล่าวไม่ได้ดำรงอยู่ในลักษณะเลื่อนลอยหรือถูกแยกขาดออกจากกัน แต่ประกอบขึ้นจากความสัมพันธ์เชิงซ้อนระหว่างรัฐระบบทุนนิยม และกลไกโลกาภิวัตน์ ซึ่งร่วมกันกำหนดทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับโลกอย่างเป็นระบบ ดังนั้นการทบทวนเงื่อนปมของโครงสร้างเหล่านี้จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการทำความเข้าใจว่าเพราะเหตุใดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ สังคม และสิทธิมนุษยชนจึงยังคงดำรงอยู่และถูกผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือในทางทฤษฎีว่าด้วยรัฐสมัยใหม่ที่รัฐถูกนิยามว่าเป็นสถาบันทางการเมืองที่มีหน้าที่จัดระเบียบสังคม ดูแลผลประโยชน์สาธารณะ และคุ้มครองสิทธิของประชาชนเท่านั้น แต่หากขยายบทบาทผ่านมุมมองเศรษฐศาสตร์การเมืองเชิงวิพากษ์ กลับต้องอธิบายเพิ่มเติมว่ารัฐในบริบทปัจจุบันไม่ได้มีสถานะเป็นเพียงกลไกที่เป็นกลางเท่านั้น แต่ยังถือว่ามีความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างกับระบบการสะสมทุนและกลุ่มชนชั้นนำทางเศรษฐกิจอย่างชัดเจน หรือหากมองอีกมุมหนึ่งอาจพบว่าในทางปฏิบัติแล้วรัฐมักทำหน้าที่เป็นพื้นที่ที่ประสานผลประโยชน์ของชนชั้นต่าง ๆ เข้ามาต่อรองกัน เช่นในหลายกรณีที่โครงสร้างของรัฐกลับเอื้อให้กลุ่มทุนและชนชั้นนำสามารถกำหนดทิศทางของนโยบายสาธารณะได้มากกว่ากลุ่มประชาชนทั่วไป จากปรากฏการณ์ดังกล่าวตอกย้ำผ่านชุดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและทุนผ่านนโยบายเศรษฐกิจที่รัฐคอย

Library and Learning, University of Phayao

สนับสนุนการเติบโตของตลาดและการลงทุนอยู่เสมอ เช่น การลดภาษีธุรกิจ การเปิดเสรีการค้า หรือการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ เป็นต้น แม้ว่านโยบายเหล่านี้มักถูกนำเสนอในฐานะเครื่องมือสำคัญของการพัฒนา (แก้ปัญหา) ทางเศรษฐกิจ แต่อีกหลายกรณีกลับส่งผลให้เกิดการกระจุกตัวของทรัพยากรในมือของกลุ่มทุนขนาดใหญ่ ขณะที่แรงงาน เกษตรกร และผู้มีรายได้น้อยกลับได้รับประโยชน์ในสัดส่วนที่จำกัด (Harvey, 2005)

นอกจากนี้หากวิเคราะห์เชื่อมโยงกับบริบทของทุนนิยมโลกสมัยใหม่ได้สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและทุนพบว่าไม่ได้จำกัดอยู่เพียงภายในประเทศเพียงเท่านั้น แต่ยังเชื่อมโยงกับโครงสร้างของโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจอีกด้วย ส่งผลทำให้การเคลื่อนย้ายทุน สินค้า และกระบวนการผลิตก็สามารถเกิดขึ้นข้ามพรมแดนได้อย่างรวดเร็ว อันเป็นผลจากโลกาภิวัตน์ที่เปลี่ยนแปลงรูปแบบของกระบวนการสะสมทุนจากระบบเศรษฐกิจที่มีศูนย์กลางอยู่ในรัฐชาติ ไปสู่ระบบเศรษฐกิจที่มีเครือข่ายการผลิตและการเงินระดับโลกเป็นแกนสำคัญ อีกทั้งทำให้บริษัทข้ามชาติและสถาบันการเงินระหว่างประเทศจึงกลายเป็นเสมือนตัวแสดงสำคัญที่มีบทบาท อิทธิพลต่อทิศทางของนโยบายเศรษฐกิจในหลายประเทศ สอดรับกับปฏิบัติการของนักเศรษฐศาสตร์การเมืองที่นิยามว่าการปรับโครงสร้างเชิงเสรีนิยมใหม่ (neoliberal restructuring) กล่าวคือเป็นลักษณะที่รัฐเน้นการลดบทบาทในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ควบคู่กับการเปิดเสรีตลาดและการส่งเสริมการแข่งขันในระดับโลก ซึ่งแนวโน้มนี้ทำให้รัฐส่วนใหญ่จำต้องปรับนโยบายให้สอดคล้องกับแรงกดดันของตลาดโลกรวมทั้งมาตรการต่าง ๆ ของสถาบันทางการเงินระหว่างประเทศต่างอย่างปฏิเสธไม่ได้ ที่แสดงอิทธิพลผ่านความช่วยเหลือที่ซ้อนทับมากับการกำหนดเงื่อนไขด้านนโยบายเศรษฐกิจที่เน้นวินัยทางการคลัง การเปิดเสรีการค้า และการลดบทบาทรัฐสวัสดิการเข้มงวด เป็นต้น (Stiglitz, 2002)

อย่างไรก็ตามในข้อเท็จจริงแล้วแม้กระบวนการโลกาภิวัตน์จะนำมาซึ่งโอกาสทางเศรษฐกิจหลายด้าน แต่ขณะเดียวกันก็ได้สร้างความเหลื่อมล้ำในระดับที่ลึกซึ้งขึ้นทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศอย่างกว้างขวาง เนื่องจากความมั่งคั่งจำนวนมหาศาลถูกกระจุกตัวอยู่ในประเทศที่เป็นศูนย์กลางของระบบเศรษฐกิจโลก ขณะที่ประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่ในโลกยังคงต้องพึ่งพาการส่งออกทรัพยากรธรรมชาติหรือแรงงานราคาถูกเป็นหลัก ภายใต้สถานการณ์เช่นนี้ยืนยันผ่านทฤษฎีระบบโลกที่อธิบายว่าเศรษฐกิจโลกถูกจัดระเบียบในลักษณะที่เอื้อประโยชน์ต่อประเทศศูนย์กลาง ขณะที่ประเทศชายขอบต้องแบกรับต้นทุนของการพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ (Wallerstein, 2004) นอกจากนี้หากประเมินสถานการณ์ภายในประเทศกำลังพัฒนาแล้วพบว่าโลกาภิวัตน์ยังมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างตลาดแรงงานและการกระจายรายได้อีกด้วย ซึ่งเป็นผลกระทบจากการแข่งขันในตลาดโลกที่รุนแรงทำให้บริษัทจำนวนมากพยายามลดต้นทุนการผลิตผ่านการจ้างงานที่ยืดหยุ่น การจ้างงานชั่วคราว หรือการย้ายฐานการผลิตไปยังพื้นที่ที่มีค่าแรงต่ำ ด้วยแนวทางนี้จึงส่งผลให้แรงงานจำนวนมากต้องเผชิญกับความไม่มั่นคงในการทำงานและถูกลดทอนอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจตอกย้ำให้เห็นว่าผลลัพธ์ของภาวะนี้คือความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจที่กำลังขยายตัวในระดับที่น่ากังวลจากงานศึกษาของโทมัส ปิเก็ตตีที่อธิบายว่าความมั่งคั่งที่เคยเกิดขึ้นในหลายประเทศนั้น กำลังกลับไปสู่ระดับความกระจุกตัวที่ใกล้เคียงกับช่วงต้นศตวรรษที่ 20 โดยกลุ่มคนที่มีรายได้สูงสุดเพียงส่วนน้อยครอบครองทรัพย์สินและทรัพยากรทางเศรษฐกิจในสัดส่วนที่สูงมากเมื่อเทียบกับประชากรส่วนใหญ่ (Piketty, 2014)

ขณะเดียวกันภายใต้สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างดังกล่าวไม่ได้ส่งผลเฉพาะต่อระดับรายได้หรือความมั่งคั่งที่กระจุกตัวของคนส่วนน้อยเท่านั้น แต่หากพิจารณาอย่างรอบด้านพบว่ายังส่งผลต่อโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรพื้นฐานในหลายมิติ เช่น การศึกษา การรักษาพยาบาล ที่อยู่อาศัย ตลอดจนสิทธิในการมีส่วนร่วมทางการเมือง เป็นต้น เนื่องจากเมื่อทรัพยากรถูกกระจุกตัวอยู่ในมือของกลุ่มคนจำนวนน้อยแล้ว กลุ่มดังกล่าวก็ย่อมมีอิทธิพลมากขึ้นในการเข้าไปมีบทบาทกำหนดทิศทางของนโยบายสาธารณะ ซึ่งอาจนำไปสู่การผลิตซ้ำสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำในระยะยาว ดังนั้นการอาศัยกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์

Library and Learning, University of Phayao

การเมืองมาอธิบายแนวโน้มดังกล่าว จะช่วยทำความเหลื่อมล้ำในมิติผลกระทบที่ไม่ควรถูกมองว่าเป็นเพียงผลลัพธ์ของความแตกต่างด้านความสามารถหรือความพยายามของปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่ต้องทบทวนให้ลึกถึงแกนกลางปัญหาที่เป็นผลลัพธ์จากโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองที่กำหนดกติกาการแข่งขันในสังคมควบคู่กันไปด้วย ดังนั้นการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำในมุมมองนี้จึงไม่สามารถทำได้เพียงการใช้มาตรการช่วยเหลือเฉพาะหน้า แต่ต้องอาศัยพลังที่นำไปสู่การสร้างข้อเสนอใหม่ให้เกิดการปรับเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจทรัพยากร และสถาบันที่กำหนดเงื่อนไขของการพัฒนาอีกด้วย ในท้ายที่สุดการทบทวนเงื่อนปมของโครงสร้างในกลไกรัฐ ทุน และโลกาภิวัตน์ครั้งนี้ช่วยทำให้เห็นว่าความเหลื่อมล้ำว่าเป็นสิ่งที่ไม่ได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่ถือเป็นผลลัพธ์ของกระบวนการทางเศรษฐกิจการเมืองที่มีความซับซ้อนและฝังรากลึกในโครงสร้างของสังคม (โดยเฉพาะกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย) ดังนั้นการทำความเข้าใจโครงสร้างเหล่านี้จึงเป็นก้าวสำคัญในการวิเคราะห์ปัญหาสิทธิมนุษยชนและการพัฒนาที่เป็นธรรม เพราะอย่างน้อยที่สุดจะทำให้เห็นว่าการปกป้องสิทธิของมนุษย์ไม่ได้เป็นเพียงเรื่องของกฎหมายหรือจริยธรรมเท่านั้น แต่ต้องถูกทำให้เป็นส่วนหนึ่งของกลไกรัฐที่เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับการจัดระเบียบอำนาจและทรัพยากรในระบบเศรษฐกิจการเมืองของโลก

5.1.3 ความเข้าใจสิทธิไม่เพียงพอหากไม่เข้าใจโครงสร้างอำนาจ

จากผลวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกลไกรัฐ ทุน และระบบเศรษฐกิจโลกจะเห็นได้ว่าปัญหาความเหลื่อมล้ำและการลิดรอนสิทธิมนุษยชนไม่ได้เกิดขึ้นเพียงจากการกระทำที่ไม่ชอบธรรมของบุคคลหรือองค์กรใดองค์กรหนึ่งเท่านั้น แต่มีรากฐานสำคัญอยู่ในโครงสร้างของอำนาจที่กำหนดเงื่อนไขของการเข้าถึงทรัพยากร โอกาส และการมีส่วนร่วมทางการเมืองของผู้คนในสังคม ด้วยเหตุนี้การทำความเข้าใจสิทธิมนุษยชนในเชิงลึกจึงยืนยันว่าไม่สามารถจำกัดอยู่เพียงกรอบการศึกษาในระดับกฎหมายหรือหลักการทางศีลธรรมเท่านั้น แต่ต้องปรับจุดยืนทางญาณวิทยาเชิงสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกับการวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่กำหนดว่าใครสามารถใช้สิทธิได้จริง และใครถูกกีดกันออกจากสิทธิเหล่านั้นด้วย ทั้งนี้หากพิจารณาขอบข่ายแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนมักถูกนำเสนอในฐานะหลักการสากลที่รับรองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของทุกคนอย่างเท่าเทียม ครอบคลุมสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง สิทธิทางเศรษฐกิจ สิทธิทางสังคม และสิทธิทางวัฒนธรรม ตลอดจนสิทธิในการพัฒนา แต่ในทางปฏิบัติกลับพบว่าการเข้าถึงสิทธิเหล่านี้กลับมีความแตกต่างกันอย่างมากระหว่างกลุ่มคนในสังคม เนื่องด้วยความแตกต่างดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นเพียงจากข้อจำกัดเชิงกฎหมายเพียงมิติเดียว แต่เกี่ยวข้องกับปฏิบัติการภายใต้กลไกโครงสร้างอำนาจ ตัวแสดงทั้งในและนอกภาครัฐที่ลหลากหลาย ตลอดจนการกระจายทรัพยากรที่กำหนดเงื่อนไขของการใช้สิทธิในชีวิตจริง (Sen, 1999) เช่น ภายใต้รัฐธรรมนูญหลายประเทศแม้จะรับรองสิทธิในการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน แต่ในทางปฏิบัติแล้ว ปฏิเสธไม่ได้ว่ากลุ่มคนที่มีทรัพยากรทางเศรษฐกิจสูงกว่ามักมีอิทธิพลมากกว่าในการกำหนดทิศทางของนโยบายสาธารณะผ่านการสนับสนุนทางการเงินแก่พรรคการเมือง การเข้าถึงสื่อ หรือเครือข่ายทางอำนาจในระบบราชการ ในทางกลับกันกลุ่มคนที่มีรายได้น้อยหรืออยู่ในพื้นที่ชายขอบทางสังคมมักมีโอกาสน้อยกว่าในการแสดงออกหรือมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจของรัฐ ซึ่งขยายไปสู่การทบทวนสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น สิทธิในการศึกษา สิทธิในการทำงาน หรือสิทธิในการเข้าถึงบริการสาธารณสุข แม้ว่าสิทธิเหล่านี้จะได้รับการรับรองในกฎหมายระหว่างประเทศหลายฉบับ แต่การทำให้สิทธิเหล่านี้เกิดขึ้นจริงจำเป็นต้องอาศัยทรัพยากรทางเศรษฐกิจ นโยบายสาธารณะที่เหมาะสม ตลอดจนสถาบันที่สามารถกระจายทรัพยากรได้อย่างเป็นธรรม แต่หากโครงสร้างเศรษฐกิจและการเมืองยังคงเอื้อให้ทรัพยากรกระจุกตัวอยู่ในมือของกลุ่มคนส่วนน้อย สิทธิด้านอื่น ๆ ของประชาชนทั่วไปก็ย่อมยากที่จะได้รับการคุ้มครองอย่างแท้จริง

ทั้งนี้ในมุมมองของเศรษฐศาสตร์การเมือง โดยเฉพาะต้นกระแสธารความคิดของคาร์ล มารกซ์ได้เสนอว่าความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมมีบทบาทสำคัญในการกำหนดโครงสร้างของอำนาจในสังคม

Library and Learning, University of Phayao

โดยชนชั้นที่ควบคุมปัจจัยการผลิตย่อมมีอำนาจเหนือชนชั้นแรงงานในทั้งมิติทางเศรษฐกิจและการเมือง กล่าวคือโครงสร้างลักษณะนี้ส่งผลทำให้ความไม่เท่าเทียมทางเศรษฐกิจสามารถแปรเปลี่ยนเป็นความไม่เท่าเทียมทางการเมืองและสังคม อีกทั้งยังเกี่ยวข้องกับความสามารถของผู้คนในการใช้สิทธิของตนเองอย่างเต็มที่ ทั้งนี้มุมมองดังกล่าวได้ถูกนำไปขยายบริบทผ่านการวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจที่ครอบคลุมมิติหลากหลายมากขึ้นโดยเฉพาะมิเชล ฟูโกต์ ผู้ซึ่งเสนอกรอบคิดว่าอำนาจนั้นแท้จริงแล้วไม่ได้ดำรงอยู่เพียงในรูปของการบังคับจากรัฐหรือสถาบันทางการเมืองเท่านั้น แต่ยังแทรกซึมอยู่ในเครือข่ายของสถาบัน ความรู้ และวาทกรรมที่คอยควบคุมวิธีการคิดที่ผู้คนเข้าใจโลกและตนเอง โดยอำนาจในลักษณะนี้ทำงานผ่านกระบวนการสร้างความรู้ การกำหนดมาตรฐานทางสังคม และการจัดระเบียบชีวิตประจำวันของผู้คน (Foucault, 1980) การวิเคราะห์นี้ช่วยทำให้เห็นภาพชัดเจนว่าการละเมิดสิทธิมนุษยชนไม่ได้เกิดขึ้นเพียงการใช้กำลังบังคับหรือการออกกฎหมายที่ไม่เป็นธรรมเท่านั้น แต่ในทางปฏิบัติแล้วยังสามารถเกิดขึ้นผ่านโครงสร้างของสถาบันและวัฒนธรรมที่กำหนดว่าเสียงของใครมีความสำคัญมากกว่ากันหรือประสบการณ์ของใครถูกทำให้มองไม่เห็นในพื้นที่สาธารณะ เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ ชนพื้นเมือง หรือแรงงานข้ามชาติในหลายประเทศที่มักเผชิญกับการกีดกันในระบบการศึกษา ตลาดแรงงาน และระบบยุติธรรมอย่างมาก ซึ่งส่งผลให้สิทธิที่ได้รับการรับรองในเชิงกฎหมายไม่สามารถเกิดขึ้นได้จริงในทางปฏิบัติ จากมุมมองเกี่ยวกับสถานการณ์นี้แนนซี เฟรเซอร์ จึงได้เสนอหลักการสำคัญว่าด้วยความยุติธรรมอันเป็นกระบวนการต่อสู้เพื่อสิทธิมนุษยชนนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพิจารณาทั้งมิติของการกระจายทรัพยากร และการยอมรับทางสังคมควบคู่กันด้วย กล่าวคือการสร้างความเป็นธรรมในสังคมไม่ได้ขึ้นอยู่เพียงการกระจายรายได้หรือทรัพยากรทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่ต้องให้ความสำคัญกับการยอมรับศักดิ์ศรีและอัตลักษณ์ของกลุ่มคนที่แตกต่างกันในสังคมด้วย (Fraser, 2009) ส่งผลให้การทำความเข้าใจสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัยจึงต้องก้าวพ้นจากการทำความเข้าใจสิทธิในฐานะชุดของหลักการเชิงนามธรรมไปสู่การวิเคราะห์เงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่ส่งผลทำให้สิทธิเหล่านั้นสามารถเกิดขึ้นได้จริงหรือถูกจำกัดในชีวิตของผู้คน เช่นเดียวกับการวางกรอบการศึกษาวิเคราะห์สิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัยในที่นี้ จึงต้องเชื่อมโยงกับการสร้างความเข้าใจผ่านแนววิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองของอำนาจ ทรัพยากร และสถาบันสังคมอย่างลึกซึ้ง

ด้วยเหตุนี้นักคิดสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองส่วนใหญ่จึงต่างมีมุมมองในทิศทางสอดคล้องกันว่าการปกป้องสิทธิมนุษยชนจำเป็นต้องเชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของสังคมทุกมิติ ไม่ว่าจะเป็นการปฏิรูประบบเศรษฐกิจ การกระจายอำนาจทางการเมือง รวมทั้งการสร้างสถาบันทางสังคมที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเองได้อย่างแท้จริง สอดคล้องกับอมารตยา เซน ที่ตอกย้ำว่าการพัฒนาที่แท้จริงคือกระบวนการขยายเสรีภาพเชิงความสามารถ (capabilities) ของผู้คนในการเลือกชีวิตที่ตนให้คุณค่า ซึ่งต้องอาศัยทั้งสิทธิทางการเมือง โอกาสทางเศรษฐกิจ และสถาบันทางสังคมที่สนับสนุนศักยภาพของมนุษย์ (Sen, 1999) ซึ่งตอกย้ำมโนทัศน์การศึกษาสิทธิมนุษยชนในโลกสมัยใหม่ที่จำเป็นต้องเชื่อมโยงกับการวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ทุน และสังคม ดังนั้นการศึกษาสิทธิมนุษยชนหากปราศจากการวิเคราะห์เชิงโครงสร้างอย่างรอบด้านแล้ว การประกาศจุดยืนเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนใหม่ก็อาจกลายเป็นเพียงข้อโต้แย้งกับหลักการเชิงนามธรรม โดยไม่สามารถอธิบายได้ว่าทำไมสิทธิบางประการจึงไม่สามารถเกิดขึ้นได้จริงในชีวิตของผู้คน อาจกล่าวอีกนัยได้ว่าการทำความเข้าใจโครงสร้างอำนาจในรูปแบบใหม่นี้จึงถือเป็นกุญแจสำคัญในการพัฒนากรอบเศรษฐศาสตร์การเมืองของสิทธิมนุษยชนซึ่งช่วยไขความกระจ่างปัญหาที่กดทับสิทธิมนุษยชนให้กระจ่างชัด เพื่อรองรับการออกแบบสถาบันและนโยบายที่สามารถทำให้สิทธิของมนุษย์เกิดขึ้นได้จริงท่ามกลางความท้าทายในสังคมร่วมสมัย

Library and Learning, University of Phayao

5.2 สิทธิมนุษยชนศึกษาในศตวรรษที่ 21 ท่ามกลางความท้าทายเชิงระบบ

ในปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่าสถานการณ์สิทธิมนุษยชนในโลกสมัยใหม่ไม่ได้เผชิญเพียงความท้าทายจากความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจหรือความไม่สมดุลของอำนาจทางการเมืองเท่านั้น แต่ยังเผชิญกับความท้าทายเชิงระบบ (systemic challenges) ที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงภายใต้กระแสของโลกในศตวรรษที่ 21 ไม่ว่าเป็นการปฏิวัติทางเทคโนโลยีดิจิทัล การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจโลก รวมถึงความเปราะบางของสถาบันรัฐและสาธารณะในหลายประเทศ เป็นต้น โดยความท้าทายเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าปัญหาสิทธิมนุษยชนในศตวรรษที่ 21 ไม่ได้ปรากฏรูปเพียงการละเมิดในระดับปัจเจกหรือในระดับรัฐเท่านั้น แต่ยังอยู่ท่ามกลางความท้าทายเชิงโครงสร้างที่สามารถบั่นทอนเงื่อนไขพื้นฐานของการดำรงชีวิตและศักดิ์ศรีของมนุษย์ในวงกว้าง ส่งผลให้พัฒนาการศึกษาสิทธิมนุษยชนจำเป็นต้องขยายกรอบคิดไปสู่การทำความเข้าใจภาวะวิกฤตของระบบโลกสมัยใหม่ซึ่งมีผลต่อการออกแบบการศึกษากลไกคุ้มครองสิทธิของประชาชน (Fraser, 2019) ทั้งนี้เพื่อให้ได้มาตรการด้านสิทธิมนุษยชนที่สอดรับกับความท้าทายของสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัย จึงจำเป็นต้องสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับความเปราะบางของสิทธิมนุษยชนในยุคเฝ้าระวังเทคโนโลยีและวิกฤตโลกร้อน ที่สะท้อนความล้มเหลวของรัฐในการคุ้มครองสิทธิท่ามกลางวิกฤตเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะทำให้เห็นมิติความเสื่อมถอยของระบบสาธารณะหรือสินค้าสาธารณะซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการสร้างความเป็นธรรมทางสังคมให้เกิดขึ้นจริง

5.2.1 ความเปราะบางของสิทธิมนุษยชนในยุคทุนเฝ้าระวัง เทคโนโลยี และโลกร้อน

จากสถานการณ์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในศตวรรษที่ 21 อันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม ได้ก่อให้เกิดความท้าทายใหม่ในการคุ้มครองสิทธิมนุษยชน เนื่องจากในศตวรรษที่ผ่านมาสะท้อนการละเมิดสิทธิมนุษยชนมักเกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจรัฐ การกดขี่ทางการเมือง หรือความขัดแย้งทางอุดมการณ์เป็นองค์ประกอบสำคัญ แต่ในโลกปัจจุบันพบว่าปัญหาสิทธิมนุษยชนกลับเชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างเศรษฐกิจดิจิทัล การขยายตัวของเทคโนโลยีเฝ้าระวัง และวิกฤตสิ่งแวดล้อมระดับโลกจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ เป็นต้น ซึ่งความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ทำให้สถานการณ์สิทธิมนุษยชนที่ต้องเผชิญกับความเปราะบางเชิงระบบ (systemic vulnerability) ที่ไม่ได้เกิดขึ้นและส่งผลกระทบเพียงระดับการกระทำของรัฐหรือองค์กรใดองค์กรหนึ่งเพียงมิติเดียวแบบเดิมเพียงเท่านั้น แต่ขยายผลเชื่อมโยงผ่านโครงสร้างทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีที่กำลังเปลี่ยนแปลงวิธีการจัดระเบียบอำนาจและทรัพยากรในสังคมร่วมสมัย ด้วยเงื่อนไขดังกล่าวจึงนำมาซึ่งการทบทวนขอบข่ายการศึกษาสิทธิมนุษยชนในศตวรรษที่ 21 ที่จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับกรอบความสัมพันธ์ระหว่างทุนดิจิทัล เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อมในฐานะปัจจัยที่กำหนดเงื่อนไขของเสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ดังนี้ (Zuboff, 2019)

- ทุนเฝ้าระวังและการแปรรูปข้อมูลมนุษย์

ทุนเฝ้าระวังทุนหรือทุนนิยมสอดแนม (surveillance capitalism) คือ โมเดลทางเศรษฐกิจที่บริษัทเทคโนโลยียักษ์ใหญ่ใช้ในการแสวงหาผลกำไรโดยการเก็บรวบรวม วิเคราะห์ และนำข้อมูลพฤติกรรมส่วนตัวของผู้ใช้งานไปซื้อขาย ถือเป็นหนึ่งในลักษณะสำคัญของเศรษฐกิจร่วมสมัยคือการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจดิจิทัลที่มีข้อมูลเป็นทรัพยากรสำคัญ โดยบริษัทเทคโนโลยีขนาดใหญ่ เช่น แพลตฟอร์มสื่อสังคมออนไลน์ เครื่องมือค้นหา (search engine) หรือระบบอีคอมเมิร์ซต่างพัฒนารูปแบบธุรกิจที่อาศัยการเก็บรวบรวมข้อมูลขนาดใหญ่ (bih gdata) ด้วยการวิเคราะห์และใช้ประโยชน์จากข้อมูลของผู้ใช้ในวงกว้าง ซึ่งโชชานา ซูบอฟฟ์ ได้อธิบายปรากฏการณ์ในลักษณะนี้ว่าเป็นทุนเฝ้าระวัง อันหมายถึงระบบเศรษฐกิจที่แสวงหากำไรจากการแปรรูปประสบการณ์และพฤติกรรมของมนุษย์ให้กลายเป็นข้อมูลที่สามารถนำไปวิเคราะห์ คาดการณ์ ตลอดจนควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ในอนาคตได้ ทั้งนี้ภายใต้ระบบดังกล่าวทำให้เห็นว่าข้อมูลส่วนบุคคลในโลก

Library and Learning, University of Phayao

ปัจจุบันไม่ได้เป็นเพียงข้อมูลทั่วไปที่ผู้ใช้แบ่งปันโดยสมัครใจ แต่กลายเป็นวัตถุดิบสำคัญของกระบวนการสะสมทุนในเศรษฐกิจดิจิทัลอย่างปฏิเสธไม่ได้ ดังนั้นแม้ในปัจจุบันเทคโนโลยีดิจิทัลจะสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจและการสื่อสารอย่างมหาศาลก็ตาม แต่ในทางกลับกันได้ก่อให้เกิดคำถามสำคัญเกี่ยวกับสิทธิในความเป็นส่วนตัว เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น และการควบคุมข้อมูลส่วนบุคคลของประชาชน ตลอดจนการเก็บข้อมูลพฤติกรรมออนไลน์ การติดตามตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ หรือการวิเคราะห์รูปแบบการสื่อสารที่สามารถทำให้บริษัทหรือองค์กรต่าง ๆ มีอำนาจในการกำหนดทิศทางของข้อมูล ข่าวสาร และการตัดสินใจของผู้คนในระดับที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน ยิ่งไปกว่านั้นเทคโนโลยีเฝ้าระวังยังถูกนำมาใช้โดยรัฐในหลายประเทศเพื่อควบคุมหรือสอดส่องพฤติกรรมของประชาชน เช่น ระบบจดจำใบหน้า การติดตามข้อมูลการสื่อสาร หรือการใช้ปัญญาประดิษฐ์ในการวิเคราะห์ข้อมูลขนาดใหญ่ โดยปกติแล้วแม้ว่ารัฐมักอธิบายมาตรการเหล่านี้ว่าเป็นเครื่องมือในการรักษาความมั่นคงหรือป้องกันอาชญากรรมก็ตาม แต่การขยายตัวของระบบเฝ้าระวังเช่นนี้ย่อมก่อให้เกิดความเสี่ยงต่อการละเมิดสิทธิพลเมืองและเสรีภาพขั้นพื้นฐานของประชาชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

- เทคโนโลยี ปัญญาประดิษฐ์ และความเหลื่อมล้ำทางอำนาจ

นอกจากประเด็นเรื่องการเฝ้าระวังแล้ว ความก้าวหน้าเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์และระบบอัตโนมัติยังส่งผลต่อโครงสร้างของแรงงานและความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจในหลายประเทศ กล่าวคือเทคโนโลยีเหล่านี้นอกจากจะสามารถเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตด้วยนวัตกรรมใหม่ ๆ ได้อย่างรวดเร็วแล้ว ในขณะเดียวกันก็อาจทำให้แรงงานจำนวนมากต้องเผชิญกับความไม่มั่นคงในการทำงานอีกด้วย เนื่องจากการเปลี่ยนผ่านสู่เศรษฐกิจดิจิทัลที่อาจนำไปสู่การกระจุกตัวของอำนาจทางเศรษฐกิจในการควบคุมและครอบงำของบริษัทเทคโนโลยีขนาดใหญ่ที่มีฐานทรัพยากร ข้อมูล และเทคโนโลยีที่เหนือกว่าบริษัท รัฐหรือแรงงานทั่วไป (Srnicek, 2017) ซึ่งโครงสร้างในลักษณะนี้อาจทำให้ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจขยายตัวเพิ่มสูงขึ้น และส่งผลต่อความสามารถของประชาชนในการเข้าถึงและได้รับสวัสดิการขั้นพื้นฐานครอบคลุมสิทธิมนุษยชนอย่างเป็นระบบ นอกจากนี้การรุกคืบของปัญญาประดิษฐ์ หรือ AI (Artificial Intelligence) ในกระบวนการตัดสินใจด้านต่าง ๆ เช่น การประเมินเครดิต การคัดเลือกบุคลากร การเข้าถึงแหล่งข้อมูลการศึกษา หรืออาจมีแนวโน้มต่อการพิจารณาคดีในอนาคต เหล่านี้ได้กระตุ้นให้เกิดคำถามเกี่ยวกับความโปร่งใส ความรับผิดชอบ และอคติของอัลกอริทึม เนื่องจากระบบปฏิบัติการอัจฉริยะต่าง ๆ ที่มีอยู่อาจผลิตซ้ำความเหลื่อมล้ำทางอำนาจที่มีอยู่ในสังคมโดยที่ผู้ใช้ไม่สามารถเข้าถึงกระบวนการตรวจสอบได้อย่างชัดเจน

- วิกฤตโลกร้อนกับสิทธิมนุษยชน

ปปฏิเสธไม่ได้ว่าการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศอย่างรวดเร็วในโลกปัจจุบัน (climate change) ถือเป็นประเด็นที่ทุกฝ่ายต้องให้ความสำคัญเป็นลำดับแรกควบคู่ไปกับความท้าทายด้านเทคโนโลยี เนื่องด้วยวิกฤตการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศถือได้ว่าเป็นอีกหนึ่งปัจจัยสำคัญที่ทำให้สิทธิมนุษยชนมีความเปราะบางมากขึ้นในศตวรรษที่ 21 กล่าวคือการเพิ่มขึ้นของอุณหภูมิโลก ระดับน้ำทะเลที่สูงขึ้น และความถี่ของภัยพิบัติทางธรรมชาติที่รุนแรงขึ้นได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้คนในหลายภูมิภาคของโลก จากการประเมินรายงานของคณะกรรมการระหว่างรัฐบาลว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ หรือ IPCC สรุปข้อมูลล่าสุดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศฉบับที่ 6 ปี ค.ศ.2023 ที่ไม่ได้ส่งกระทบเพียงด้านสภาพแวดล้อมเท่านั้น แต่ยังส่งผลไปถึงด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และโดยเฉพาะข้อเสนอให้มีการทบทวนและจัดลำดับความสำคัญของความเสมอภาค ความยุติธรรมทางสังคม ความทั่วถึง และกระบวนการเปลี่ยนผ่านที่ยุติธรรมที่คาดว่าจะช่วยให้ดำเนินการบรรเทาสภาพอากาศที่มีเป้าหมายสูงได้ และมีการพัฒนาที่สามารถรับมือกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (Intergovernmental Panel on Climate Change, 2023) อย่างไรก็ตามในสถานการณ์ปัจจุบันพบว่าหลายพื้นที่ของโลกต่างประสบภัยแล้ง น้ำท่วม ตลอดจนพายุรุนแรง

Library and Learning University of Phayao

ที่ได้ทำลายระบบเกษตรกรรมและโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน แต่ภัยพิบัติเหล่านี้ยังส่งผลกระทบให้ประชาชนจำนวนมากต้องอพยพหรือเผชิญกับความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม นอกจากนี้ประเด็นสำคัญเกี่ยวกับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศมักตกอยู่กับกลุ่มประชากรที่มีความเปราะบางมากที่สุด เช่น ชุมชนชายฝั่ง เกษตรกรรายย่อย หรือประชาชนในประเทศกำลังพัฒนา แม้ว่ากลุ่มเหล่านี้จะมีส่วนในการปล่อยก๊าซเรือนกระจกในระดับต่ำกว่าประเทศอุตสาหกรรมก็ตาม ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวจึงถูกอธิบายว่าเป็นปัญหาของความไม่เป็นธรรมด้านสภาพภูมิอากาศ (climate injustice)

- ความท้าทายต่อมาตรการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในโลกใหม่

เมื่อพิจารณาปัจจัยที่นำไปสู่การสร้างผลกระทบต่อสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยจากปัจจัยข้างต้นแล้ว จะเห็นได้ว่าทุนเฝ้าระวัง เทคโนโลยีดิจิทัล และวิกฤตโลกร้อน ล้วนเป็นเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่กำลังเปลี่ยนแปลงแนวโน้มของสิทธิมนุษยชนในโลกสมัยใหม่อย่างปฏิเสธไม่ได้ กล่าวคือปัจจัยเหล่านี้ไม่ได้เพียงสร้างความท้าทายใหม่ต่อการทบทวนมาตรการคุ้มครองสิทธิเท่านั้น แต่ยังทำให้รูปแบบของอำนาจและการควบคุมในสังคมมีความซับซ้อนมากขึ้น ดังนั้นการปกป้องสิทธิมนุษยชนในศตวรรษที่ 21 จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องขยายกรอบการวิเคราะห์ให้ครอบคลุมถึงโครงสร้างของเศรษฐกิจดิจิทัล การกำกับดูแลเทคโนโลยี และการจัดการวิกฤตสิ่งแวดล้อมในระดับโลก ประกอบกับเสนอแนวทางการสร้างระเบียบทางเศรษฐกิจและการเมืองใหม่ที่สามารถควบคุมอำนาจของทุนดิจิทัล การปกป้องข้อมูลส่วนบุคคลของประชาชน และกลไกรับมือกับวิกฤตสภาพภูมิอากาศได้อย่างเป็นธรรม ซึ่งถือเป็นเงื่อนไขสำคัญของการรักษาศักดิ์ศรีและสิทธิมนุษยชนในโลกยุคใหม่ให้สอดรับกับสถานการณ์ที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ขณะเดียวกันความเปราะบางของสิทธิมนุษยชนในยุคทุนเฝ้าระวัง เทคโนโลยี และโลกร้อน ฯลฯ ต่างสะท้อนให้เห็นว่าปัญหาสิทธิมนุษยชนในโลกปัจจุบันไม่ได้จำกัดอยู่เพียงในมิติของกฎหมายหรือจำกัดภายใต้มโนทัศน์การเมืองแบบเดิม แต่กำลังเชื่อมโยงอย่างลึกซึ้งกับโครงสร้างของเศรษฐกิจ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อมในระดับโลกอย่างแยบยล จึงตอกย้ำชัดเจนว่าการทำความเข้าใจและรับมือกับความท้าทายต่าง ๆ เหล่านี้ที่ต้องอาศัยกรอบวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมืองที่สามารถเชื่อมโยงประเด็นสิทธิมนุษยชนเข้ากับกระบวนการเปลี่ยนแปลงของโลกสมัยใหม่ได้อย่างรอบด้าน

5.2.2 ความล้มเหลวของรัฐในการคุ้มครองสิทธิท่ามกลางวิกฤต

การพิจารณาบทบาทของรัฐสมัยใหม่กับมิติด้านสิทธิมนุษยชนในที่นี้ถูกคาดหวังให้ทำหน้าที่เป็นผู้คุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนที่สำคัญ รวมทั้งถือเป็นผู้จัดสรรทรัพยากรและบริการสาธารณะเพื่อสร้างกลไกส่งเสริมการดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรีให้กับมนุษย์ อย่างไรก็ตามโลกในศตวรรษที่ 21 ความสามารถของรัฐในการทำหน้าที่ดังกล่าวกำลังเผชิญกับข้อจำกัดหลายมิติ โดยเฉพาะวิกฤตที่เกิดขึ้นพร้อมกัน ไม่ว่าจะเป็นวิกฤตเศรษฐกิจโลก วิกฤตโรคระบาด วิกฤตสิ่งแวดล้อม และวิกฤตความไม่เท่าเทียมทางสังคม สถานการณ์เช่นนี้ทำให้คำถามเกี่ยวกับความล้มเหลวของรัฐหรืออย่างน้อยเป็นข้อจำกัดของรัฐซึ่งถูกขยายระดับให้กลายเป็นประเด็นสำคัญในขอบข่ายการศึกษาสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยอย่างมาก กล่าวคือแม้ว่ารัฐจะยังคงเป็นสถาบันหลักที่มีอำนาจตามกฎหมายในการคุ้มครองสิทธิของประชาชนก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติแล้วพบว่ารัฐส่วนใหญ่กลับไม่สามารถตอบสนองต่อวิกฤตต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ หรือในบางกรณีอาจกลายเป็นส่วนหนึ่งของปัญหาเสียเอง ดังนั้นเพื่อสะท้อนบทบาทของรัฐให้ดำเนินการตามกรอบคุ้มครองสิทธิมนุษยชนอย่างมีประสิทธิภาพจึงจำเป็นต้องทบทวนประเด็นปัญหาที่ซ้อนทับกันในหลายมิติ ซึ่งสามารถจำแนกได้ดังนี้

- ข้อถกเถียงเกี่ยวกับวิกฤตหลายมิติและข้อจำกัดของรัฐ

กล่าวได้ว่าหนึ่งในลักษณะสำคัญของโลกสมัยใหม่คือการเกิดขึ้นของวิกฤตเชิงซ้อน (polycrisis) ซึ่งหมายถึงสถานการณ์ที่วิกฤตหลายประเภทเกิดขึ้นพร้อมกันและต่างส่งผลกระทบซึ่งกันและกัน เช่น วิกฤตทางเศรษฐกิจอาจนำไปสู่การว่างงานและความยากจนที่เพิ่มขึ้น ซึ่งส่งผลต่อเสถียรภาพทางสังคมและการเมือง

Library and Learning, University of Phayao

ขณะเดียวกันวิกฤตสิ่งแวดล้อมหรือโรคระบาดก็อาจซ้ำเติมปัญหาทางเศรษฐกิจและทำให้รัฐต้องเผชิญกับแรงกดดันด้านงบประมาณและการบริหารจัดการอย่างมาก เนื่องด้วยภายใต้สถานการณ์เช่นนี้ส่งผลให้รัฐจำนวนมากต้องเผชิญกับความท้าทายในการรักษาสมดุลระหว่างการจัดการวิกฤต การรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจและการคุ้มครองสิทธิของประชาชน เป็นต้น แต่ในบางกรณีรัฐอาจใช้มาตรการฉุกเฉินที่จำกัดสิทธิและเสรีภาพของประชาชนอย่างมาก เช่น การควบคุมการเดินทาง การจำกัดการชุมนุม หรือการเพิ่มอำนาจของหน่วยงานด้านความมั่นคง ฯลฯ อย่างไรก็ตามแม้ว่ามาตรการเหล่านี้อาจมีความจำเป็นในบางสถานการณ์ แต่ก็มีความเสี่ยงที่จะถูกใช้เกินขอบเขตหรือกลายเป็นเครื่องมือในการควบคุมทางการเมืองในทางเดียวกัน

- เสรีนิยมใหม่และการลดทอนบทบาทของรัฐ

ปฏิเสธไม่ได้ว่าระบบเศรษฐกิจถือเป็นอีกหนึ่งปัจจัยสำคัญที่ทำให้รัฐมีความสามารถจำกัดในการคุ้มครองสิทธิแก่ประชาชน เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงแนวนโยบายเศรษฐกิจภายใต้แนวคิดเสรีนิยมใหม่ตั้งแต่ช่วงปลายศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา โดยหลักการของแนวคิดนี้ที่มุ่งเน้นการเปิดเสรีตลาด การลดการแทรกแซงของรัฐ และการแปรรูปรัฐวิสาหกิจหรือบริการสาธารณะจำนวนมาก ถึงแม้ว่านโยบายดังกล่าวจะถูกนำเสนอในฐานะเครื่องมือเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ แต่ในหลายกรณีกลับทำให้ความสามารถของรัฐที่จะดำเนินการจัดบริการสาธารณะและคุ้มครองสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนลดลง เช่น การลดงบประมาณด้านการสาธารณสุขหรือสวัสดิการสังคมที่อาจทำให้ระบบบริการสาธารณะไม่สามารถรองรับความต้องการของประชาชนในช่วงวิกฤตได้อย่างเพียงพอ สะท้อนผ่านวิกฤตการณ์การเงินโลกในปี ค.ศ.2008 รวมทั้งวิกฤตโควิด 2019 ถือเป็นตัวอย่างสำคัญที่ทำให้เห็นข้อจำกัดของรัฐในระบบเศรษฐกิจโลกยุคใหม่อย่างชัดเจนมากขึ้นในหลายประเทศ ส่งผลให้ระบบสาธารณสุขที่ขาดการลงทุนระยะยาวทำให้รัฐต้องเผชิญกับความยากลำบากในการตอบสนองต่อสถานการณ์ฉุกเฉิน ขณะเดียวกันภาคพึ่งพาตลาดและภาคเอกชนมากเกินไปในบางภาคส่วนก็มีผลทำให้รัฐขาดเครื่องมือในการจัดการวิกฤตอย่างมีประสิทธิภาพด้วยในทางเดียวกัน

- การครอบงำรัฐโดยทุนและการกำหนดนโยบายสาธารณะ

ถือเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการวิเคราะห์ความล้มเหลวของรัฐคือความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับกลุ่มทุนขนาดใหญ่ เนื่องจากหลายประเทศการกำหนดนโยบายสาธารณะได้รับอิทธิพลจากผลประโยชน์ของภาคธุรกิจผ่านกระบวนการล็อบบี้ การสนับสนุนทางการเงินแก่พรรคการเมือง หรือเครือข่ายทางอำนาจในระบบราชการ ซึ่งมักนิยามปรากฏการณ์นี้ว่าการครอบงำรัฐโดยทุน ซึ่งหมายถึงสถานการณ์ที่นโยบายของรัฐมักถูกกำหนดโดยผลประโยชน์ของกลุ่มเศรษฐกิจมากกว่าประโยชน์สาธารณะ ดังนั้นภายใต้สถานการณ์ดังกล่าวส่งผลให้การตัดสินใจเชิงนโยบายรัฐอาจให้ความสำคัญกับการรักษาผลประโยชน์ของตลาดหรือการลงทุนมากกว่าการคุ้มครองสิทธิของแรงงาน ชุมชนท้องถิ่น หรือสิ่งแวดล้อม เช่น ในบางกรณีรัฐอาจให้การสนับสนุนโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดใหญ่โดยละเลยผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นหรือความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งอาจลดมาตรฐานด้านแรงงานและสิ่งแวดล้อมเพื่อดึงดูดการลงทุนจากต่างประเทศ ตอกย้ำให้เห็นว่าสถานการณ์เช่นนี้ทำให้เกิดคำถามสำคัญเกี่ยวกับบทบาทของรัฐในฐานะผู้พิทักษ์ผลประโยชน์สาธารณะอย่างกว้างขวาง

- ความไม่เท่าเทียมและการเข้าถึงสิทธิ

เนื่องจากความล้มเหลวของรัฐในการคุ้มครองสิทธิมนุษยชน ยังสะท้อนให้เห็นผ่านความไม่เท่าเทียมในการเข้าถึงทรัพยากรและบริการสาธารณะจากสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในหลายประเทศ เช่น กลุ่มคนที่มีรายได้ต่ำ รวมทั้งชนกลุ่มน้อย หรือประชาชนในพื้นที่ห่างไกลมักเผชิญกับข้อจำกัดในการเข้าถึงบริการพื้นฐาน เช่น การศึกษา การรักษาพยาบาล หรือกระบวนการยุติธรรม จากกรณีนี้สะท้อนช่องว่างของโครงสร้างที่เป็นต้นเหตุของความเหลื่อมล้ำ เนื่องจากการพัฒนาที่แท้จริงแล้วควรถูกวัดจากความสามารถของผู้คนในการใช้

Library and Learning, University of Phayao

ชีวิตที่ตนให้คุณค่า ซึ่งต้องอาศัยทั้งสิทธิทางการเมือง โอกาสทางเศรษฐกิจ และการเข้าถึงบริการสาธารณะอย่างเท่าเทียม ดังนั้นหากรัฐไม่สามารถสร้างเงื่อนไขดังกล่าวได้ สิทธิที่ได้รับการรับรองในเชิงกฎหมายจากรัฐ ก็อาจไม่สามารถเกิดขึ้นได้จริงในชีวิตของประชาชนอย่างแท้จริง

- แนวทางการฟื้นฟูบทบาทของรัฐในการคุ้มครองสิทธิ

อย่างไรก็ตามแม้ว่าการวิเคราะห์ข้างต้นจะชี้ให้เห็นข้อจำกัดและความล้มเหลวของรัฐในหลายบริบท แต่ก็ไม่ได้หมายความว่ารัฐหมดความสำคัญในฐานะสถาบันในการคุ้มครองสิทธิมนุษยชน ในทางตรงกันข้ามการเผชิญกับวิกฤตระดับโลกกลับทำให้เห็นความจำเป็นของรัฐที่ต้องปรับตัวและสร้างมาตรการที่มีความเข้มแข็ง โปร่งใส และรับผิดชอบต่อประชาชนอย่างมั่วถึงด้วย ซึ่งจะส่งผลให้แนวทางฟื้นฟูบทบาทของรัฐต่อการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ ตลอดจนการสร้างความเสมอภาคเป็นไปได้จริงท้ามกลางความท้าทายในปัจจุบัน ขณะเดียวกันรัฐจำเป็นต้องอาศัยการปฏิรูปเชิงโครงสร้างรองรับการดำเนินการที่หลากหลายด้วย เช่น การเสริมสร้างระบบสวัสดิการสังคมที่สอดคล้องกับการเพิ่มความโปร่งใสและความรับผิดชอบของสถาบันรัฐ รวมทั้งการสร้างพื้นที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายสาธารณะอย่างแท้จริง กล่าวโดยสรุปได้ความล้มเหลวของรัฐในการคุ้มครองสิทธิท่ามกลางวิกฤตที่เกิดขึ้นไม่ได้เป็นเพียงปัญหาของการบริหารจัดการหรือประสิทธิภาพของรัฐบาลเท่านั้น แต่ยังสะท้อนถึงความท้าทายเชิงโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจและการเมืองในโลกสมัยใหม่อีกด้วย ดังนั้นการทำความเข้าใจข้อจำกัดของรัฐจึงเป็นก้าวสำคัญในการออกแบบสถาบันและนโยบายที่สามารถปกป้องสิทธิมนุษยชนได้อย่างมีประสิทธิภาพในโลกที่เต็มไปด้วยความไม่แน่นอน

5.2.3 ปัญหาการล่มสลายของสินค้าสาธารณะ (collapse of public goods)

ทั้งนี้จากการทบทวนเกี่ยวกับความเปราะบางของสิทธิมนุษยชนในยุคเทคโนโลยีและวิกฤตสิ่งแวดล้อม รวมถึงข้อจำกัดของรัฐในการคุ้มครองสิทธิท่ามกลางวิกฤตหลายมิติที่ผ่านมาจะเห็นได้ว่าหนึ่งในปัญหาเชิงโครงสร้างที่สำคัญของโลกในศตวรรษที่ 21 คือการเสื่อมถอยของกลไกสาธารณะ หรือสิ่งที่สอดคล้องกับนิยามของคำว่าการล่มสลายของสินค้าสาธารณะ (collapse of public goods) ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวไม่ได้เป็นเพียงปัญหาทางเศรษฐกิจหรือการบริหารงานภาครัฐเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องโดยตรงกับเงื่อนไขพื้นฐานของสิทธิมนุษยชนและความเป็นธรรมทางสังคม ประกอบกับกรอบการวิเคราะห์ในทางเศรษฐศาสตร์ได้จำแนกบริบทของสินค้าสาธารณะ (public goods) อันหมายถึงทรัพยากรหรือบริการที่มีลักษณะสำคัญ 2 ประการ ได้แก่ การไม่สามารถกีดกันผู้ใช้และการไม่แข่งขันในการใช้ กล่าวคือเมื่อสินค้าหรือบริการเหล่านี้ถูกจัดให้มีขึ้นในสังคมใด ๆ ก็ตาม นับเป็นเงื่อนไขให้บุคคลหนึ่งสามารถใช้ประโยชน์ได้โดยไม่จำเป็นต้องลดทอนโอกาสของผู้อื่น (ชัยรัตน์ เอี่ยมกุลวัฒน์, 2558) โดยตัวอย่างสินค้าสาธารณะที่ปรากฏในมิติสิทธิมนุษยชน ได้แก่ ระบบสาธารณสุข การศึกษา โครงสร้างพื้นฐาน การคุ้มครองสิ่งแวดล้อม ระบบกฎหมายและความยุติธรรม เป็นต้น อย่างไรก็ตามในบริบทโลกสมัยใหม่พบว่าสินค้าสาธารณะจำนวนมากกำลังเผชิญกับแรงกดดันจากกระบวนการทางเศรษฐกิจและการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ที่เน้นกลไกการเปิดเสรีตลาด การลดบทบาทรัฐ และการแปรรูปบริการสาธารณะ ซึ่งแนวโน้มดังกล่าวทำให้บริการที่เคยถูกจัดให้เป็นสาธารณะถูกเปลี่ยนให้กลายเป็นสินค้าในตลาดมากขึ้นส่งผลให้การเข้าถึงบริการเหล่านี้ขึ้นอยู่กับความสามารถทางเศรษฐกิจของแต่ละบุคคลมากกว่าหลักการความเสมอภาค

- การแปรรูปสาธารณะและการขยายตัวของตลาด

นับตั้งแต่ช่วงปลายศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา หลายประเทศได้ดำเนินนโยบายแปรรูปบริการสาธารณะ (privatization) โดยโอนกิจการหรือบริการที่เคยอยู่ภายใต้การบริหารของรัฐไปสู่ภาคเอกชน โดยแนวคิดนี้ตั้งอยู่บนสมมติฐานว่าภาคเอกชนสามารถบริหารจัดการทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่าภาครัฐ เนื่องจากการแข่งขันในตลาดจะช่วยเพิ่มคุณภาพของบริการ ทั้งนี้แม้ว่าการมีส่วนร่วมของภาคเอกชนในบาง

Library and Learning, University of Phayao

กรณีอาจช่วยเพิ่มประสิทธิภาพของระบบบริการ แต่การแปรรูปอย่างกว้างขวางก็ได้ก่อให้เกิดข้อวิพากษ์สำคัญเกี่ยวกับผลกระทบต่อความเป็นธรรมทางสังคมกล่าวคือเมื่อบริการสาธารณะพื้นฐาน เช่น การจัดการศึกษา การสาธารณสุข หรือระบบสาธารณูปโภค ถูกจัดให้ดำเนินการตามกลไกตลาด ผู้ที่มีรายได้สูงย่อมสามารถเข้าถึงบริการที่มีคุณภาพได้ง่ายกว่า ขณะที่ประชาชนที่มีรายได้น้อยอาจถูกกีดกันออกจากบริการที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต (Stiglitz, 2012) โดยเฉพาะในหลายประเทศปรากฏการณ์ดังกล่าวได้ทำให้ระบบสาธารณะเกิดความเหลื่อมล้ำในสองระบบ ได้แก่ ระบบบริการคุณภาพสูงที่มีค่าใช้จ่ายสูงสำหรับผู้ที่มีทรัพยากรทางเศรษฐกิจและระบบบริการสาธารณะที่ขาดทรัพยากรสำหรับประชาชนส่วนใหญ่ สถานการณ์นี้ไม่เพียงเพิ่มความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจแต่ยังบั่นทอนหลักการพื้นฐานของสิทธิมนุษยชนที่เน้นความเสมอภาคและศักดิ์ศรีของมนุษย์

- การเสื่อมถอยของพื้นที่สาธารณะและสถาบันสาธารณะ

นอกจากผลกระทบจากการแปรรูปบริการสาธารณะแล้ว กรอบการวิเคราะห์กฎการเสื่อมถอยของพื้นที่สาธารณะ (public sphere) ถือได้ว่าเป็นอีกหนึ่งมิติเกี่ยวกับปัญหาการล่มสลายของสาธารณะ สอดคล้องกับกรอบการอธิบายว่าพื้นที่สาธารณะถือเป็นพื้นที่ทางสังคมที่ประชาชนสามารถแลกเปลี่ยนความคิดเห็นถกเถียง และมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางของสังคมอย่างเสรี (Habermas, 1989 อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ, 2551) อย่างไรก็ตามในโลกยุคใหม่ พื้นที่สาธารณะจำนวนมากกำลังถูกครอบงำโดยอิทธิพลของตลาด สื่อเชิงพาณิชย์ และเทคโนโลยีแพลตฟอร์มดิจิทัลมากขึ้น ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนการสื่อสารสาธารณะให้กลายเป็นพื้นที่ของการแข่งขันทางเศรษฐกิจมากกว่าการแลกเปลี่ยนเหตุผลอย่างมีวิจารณญาณ ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ส่งผลต่อคุณภาพของประชาธิปไตยและความสามารถของประชาชนในการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมือง ในขณะเดียวกันสถาบันสาธารณะจำนวนมาก เช่น ระบบการศึกษา สื่อสาธารณะ หรือองค์กรท้องถิ่นต่างก็กำลังเผชิญกับข้อจำกัดด้านงบประมาณและทรัพยากร ซึ่งทำให้บทบาทของสถาบันเหล่านี้ถูกลดบทบาทในการสร้างความเป็นธรรมทางสังคมและการมีส่วนร่วมของประชาชนให้ลดลงตามไปด้วย

- สิทธิมนุษยชนกับโครงสร้างของสินค้าสาธารณะ

ความเป็นไปได้ของการนำหลักสิทธิมนุษยชนไปบังคับใช้ให้ได้ผลในทางปฏิบัตินั้น ปัจจัยที่ถือว่าสำคัญอย่างมากคือสินค้าสาธารณะ ซึ่งถือว่ามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการเอื้อให้เกิดการใช้สิทธิได้ในชีวิตจริง ซึ่งสะท้อนผ่านสถานการณ์ต่าง ๆ เช่น สิทธิในการศึกษาไม่สามารถเกิดขึ้นได้หากไม่มีระบบโรงเรียนที่มีคุณภาพและเข้าถึงได้อย่างทั่วถึง สิทธิในการมีสุขภาพที่ดีต้องอาศัยระบบสาธารณสุขที่มีทรัพยากรเพียงพอ สิทธิในการมีส่วนร่วมทางการเมืองต้องอาศัยพื้นที่สาธารณะที่เปิดกว้างสำหรับการแสดงความคิดเห็นและการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นต้น ดังนั้นปรากฏการณ์เกี่ยวกับการล่มสลายของสินค้าสาธารณะจึงไม่เพียงเป็นปัญหาทางเศรษฐกิจหรือการบริหารจัดการรัฐเท่านั้น แต่ยังเป็นปัญหาพื้นฐานของสิทธิมนุษยชน เพราะเมื่อระบบสาธารณะอ่อนแอลง ความสามารถของประชาชนในการใช้สิทธิของตนเองก็จะลดลงตามไปด้วย ทางออกของปัญหาดังกล่าวอาจต้องทบทวนการสร้างความเป็นธรรมทางสังคมแนวใหม่ที่จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูและเสริมสร้างระบบสาธารณะ ครอบคลุมการลงทุนในโครงสร้างพื้นฐาน การพัฒนาระบบสวัสดิการ หรือการสร้างสถาบันที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายสาธารณะ

- การฟื้นฟูสาธารณะในโลกยุคใหม่

เนื่องด้วยวิกฤติระดับโลกที่หลายประเทศกำลังเผชิญอยู่ เช่น วิกฤตสภาพภูมิอากาศ โรคระบาด หรือความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ การฟื้นฟูระบบสาธารณะล้วนถูกทำให้กลายเป็นประเด็นสำคัญทางการเมืองและนโยบายสาธารณะร่วมสมัย โดยการรับมือกับวิกฤตเหล่านี้จำเป็นต้องอาศัยกลไกโครงสร้างพื้นฐานสาธารณะที่เข้มแข็งผ่านการจัดระบบสาธารณสุขที่มีประสิทธิภาพ การออกแบบระบบการศึกษาเพื่อสร้างความรู้และทักษะใหม่ ๆ รวมทั้งการออกมาตรการระบบขนส่งและการใช้พลังงานที่ยั่งยืน เป็นต้น ซึ่งคาดว่าจะส่งผลให้

Library and Learning, University of Phayao

แนวทางการฟื้นฟูสาธารณะแนวใหม่ไม่ได้มีสถานะเป็นเพียงการเพิ่มบทบาทของรัฐเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับการรื้อสร้างเป้าหมายของปฏิบัติการความร่วมมือระหว่างรัฐ ชุมชน และภาคประชาสังคมอย่างกว้างขวางเพื่อพัฒนาระบบบริการสาธารณะที่ตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนอย่างแท้จริง

กล่าวโดยสรุปได้ว่าประเด็นปัญหาการล่มสลายของสินค้าสาธารณะสะท้อนให้เห็นถึงความท้าทายเชิงโครงสร้างของโลกสมัยใหม่ที่เชื่อมโยงกับความเหลื่อมล้ำ สิทธิมนุษยชน และคุณภาพของประชาธิปไตยอย่างมีนัยสำคัญ จึงตอกย้ำว่าการสำรวจ วิเคราะห์เพื่อทบทวนมาตรการฟื้นฟูและเสริมสร้างระบบสาธารณะจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญในการสร้างสังคมที่เป็นธรรมและยั่งยืนได้จริงในบริบทร่วมสมัย ซึ่งจำเป็นต้องให้ความสำคัญในฐานะกลไกการรักษา ปกป้องและคุ้มสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยให้เกิดผลในเชิงปฏิบัติและต้องสร้างกลไกการพัฒนาสิทธิที่มีอยู่เดิมให้สอดรับกับความท้าทายที่เกิดขึ้น รวมทั้งอุดช่องว่างเกี่ยวกับสิทธิของมนุษย์ให้สามารถอยู่รอดและอยู่ร่วมได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในศตวรรษที่ 21

5.3 ทบทวนช่องว่างระหว่างสิทธิบนกระดาษ กับสิทธิในชีวิตจริง

ปัจจุบันแม้หลักการว่าด้วยสิทธิมนุษยชนจะได้รับการรับรองอย่างกว้างขวางทั้งที่บัญญัติไว้ในกฎหมายระหว่างประเทศ รัฐธรรมนูญ และนโยบายสาธารณะของรัฐสมัยใหม่ แต่ในทางปฏิบัติแล้วกลับพบว่าความเป็นจริงของสถานการณ์ในสังคมโลกร่วมสมัยกลับสะท้อนให้เห็นถึงช่องว่างระหว่างสิทธิที่ระบุไว้บนกระดาษ กับสิทธิที่เกิดขึ้นในชีวิตจริง กล่าวคือแม้ว่าสิทธิจะถูกกำหนดไว้ในเชิงกฎหมายหรือหลักการ แต่ประชาชนจำนวนมากยังคงเผชิญกับข้อจำกัดในการเข้าถึงและใช้สิทธิเหล่านั้น ขณะเดียวกันช่องว่างดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นเพียงจากความบกพร่องของกฎหมายหรือมาตรการบังคับใช้เท่านั้น แต่ในเชิงลึกแล้วถือว่าเกี่ยวโยงกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่กำหนดว่าใครสามารถใช้สิทธิได้จริง และใครยังคงถูกกีดกันออกจากโครงสร้างของสิทธิเหล่านั้น ดังนั้นการศึกษาสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัยจึงจำเป็นต้องก้าวข้ามพ้นจากการพิจารณาในระดับกฎหมายเพียงอย่างเดียว เพื่อยกระดับไปสู่การวิเคราะห์เงื่อนไขเชิงโครงสร้างทั้งระบบที่ทำให้สิทธิสามารถเกิดขึ้นและนำไปใช้ได้จริงในชีวิตประจำวันของผู้คน (Sen, 1999) ทั้งนี้การทบทวนชุดความรู้ ความเข้าใจช่องว่างระหว่างสิทธิบนกระดาษกับสิทธิในชีวิตจริงโดยละเอียดแล้ว ผู้เขียนเห็นว่าจำเป็นต้องพิจารณาปัจจัยสำคัญอย่างน้อยสามประการ ได้แก่ ปัญหาการเข้าถึงสิทธิที่ไม่ทั่วถึงโดยเฉพาะกลุ่มประชากรที่ถูกอยู่ในกลุ่มเปราะบาง นอกจากนี้การตีความสิทธิในระบบกฎหมายและนโยบายที่ถูกทำให้กลายเป็นเครื่องมือจำกัดขอบเขตของการใช้สิทธิ รวมทั้งอุปสรรคเชิงโครงสร้างที่ส่งผลให้สิทธิกลายเป็นเรื่องยากในความเป็นจริง

5.3.1 ปัญหาการเข้าถึงสิทธิที่ไม่ทั่วถึงในกลุ่มเปราะบาง

จากการทบทวนสถานการณ์ที่ทำให้มีการละเมิดสิทธิของมนุษย์อยู่เสมออาจเนื่องมาจากหลายปัจจัยรวมกัน แต่ปฏิเสธไม่ได้ว่าหนึ่งในสาเหตุสำคัญที่ทำให้หลักการสิทธิมนุษยชนไม่สามารถนำไปปรับใช้ให้เกิดขึ้นผลได้จริงในสังคมโลกปัจจุบัน คือปัญหาการเข้าถึงสิทธิที่ไม่ทั่วถึง โดยเฉพาะในกลุ่มประชากรที่มีสถานะทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่เปราะบาง เนื่องจากกลุ่มเหล่านี้มักต้องเผชิญกับอุปสรรคหลายรูปแบบในการเข้าถึงและใช้สิทธิของตนได้อย่างเต็มที่ ไม่ว่าจะเป็นข้อจำกัดด้านทรัพยากร โครงสร้างสถาบันหรือแม้กระทั่งการถูกเลือกปฏิบัติในสังคม แม้ว่าสิทธิมนุษยชนจะตั้งอยู่บนหลักการพื้นฐานของความเสมอภาคและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของทุกคน แต่ในความเป็นจริงแล้วสังคมส่วนใหญ่ยังคงมีโครงสร้างที่ทำให้โอกาสในการเข้าถึงสิทธิแตกต่างกันอย่างมากระหว่างกลุ่มประชากร โดยความแตกต่างดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าการมีสิทธิในเชิงกฎหมายไม่ได้หมายความว่าทุกคนจะสามารถใช้สิทธิเหล่านั้นได้อย่างเท่าเทียมในชีวิตจริง แต่กลับทำให้เป็นเงื่อนไข อุปสรรคกีดกันไม่ให้กลุ่มบางกลุ่มได้รับประโยชน์จากสิทธิที่มีอยู่อย่างเต็มความสามารถ โดยสะท้อนผ่านปัญหาในบริบทต่าง ๆ ได้แก่

Library and Learning, University of Phayao

- กลุ่มเปราะบางและการผลิตซ้ำเงื่อนไขความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงสิทธิ

กล่าวคือกลุ่มเปราะบาง (vulnerable groups) ภายใต้นิยามของสำนักงานข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยแห่งสหประชาชาติได้จำแนกออกเป็นสี่ประเภท ได้แก่ กลุ่มเปราะบางด้านร่างกาย กลุ่มเปราะบางด้านจิตใจ กลุ่มเปราะบางทางด้านสังคมและกลุ่มเปราะบางทางด้านเศรษฐกิจ (UNHCR Thailand, n.d.) แต่หากพิจารณาในบริบทของสิทธิมนุษยชนหมายถึงกลุ่มประชากรที่มีความเสี่ยงต่อการถูกกีดกัน การเลือกปฏิบัติ หรือการละเมิดสิทธิในระดับที่สูงกว่ากลุ่มอื่นในสังคม ซึ่งกลุ่มเหล่านี้รวมถึงผู้มีรายได้น้อย ชนกลุ่มน้อยทางชาติพันธุ์ แรงงานข้ามชาติ เด็ก ผู้สูงอายุ ผู้พิการ หรือผู้ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ห่างไกล เป็นต้น ซึ่งสาเหตุที่กลุ่มเปราะบางเหล่านี้เผชิญกับข้อจำกัดในการเข้าถึงสิทธิมักเกี่ยวข้องกับปัจจัยหลายด้าน เช่น ความยากจน การขาดโอกาสทางการศึกษา การถูกกีดกันจากกระบวนการทางการเมือง หรืออคติทางวัฒนธรรมในสังคม เช่น ผู้ที่มีรายได้น้อยอาจมีข้อจำกัดในการเข้าถึงบริการสาธารณะหลากหลายรูปแบบ ได้แก่ การศึกษาและการรักษาพยาบาล ขณะที่ชนกลุ่มน้อยทางชาติพันธุ์อาจเผชิญกับการเลือกปฏิบัติในตลาดแรงงานหรือระบบกฎหมาย โดยประเด็นดังกล่าวได้มีกลุ่มนักวิพากษ์ได้อธิบายปรากฏการณ์นี้ผ่านแนวคิดเรื่องความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้าง ซึ่งสะท้อนสถานการณ์ที่โครงสร้างของสังคมสร้างเงื่อนไขที่ทำให้คนบางกลุ่มมีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรและสิทธิมากกว่ากลุ่มอื่น (Fraser, 2009) ภายใต้เงื่อนไขเช่นนี้ แม้ว่ากฎหมายจะรับรองสิทธิของทุกคนอย่างเท่าเทียม แต่การเข้าถึงสิทธิในชีวิตจริงยังคงถูกกำหนดโดยสถานะทางสังคมและเศรษฐกิจของแต่ละบุคคลอย่างปฏิเสธไม่ได้

- ความยากจนและข้อจำกัดในการใช้สิทธิ

ความยากจนเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่ทำให้การเข้าถึงสิทธิมีความไม่เท่าเทียมในสังคม กล่าวคือผู้ที่มีทรัพยากรทางเศรษฐกิจจำกัดมักเผชิญกับอุปสรรคหลายประการในการใช้สิทธิของตน ไม่ว่าจะเป็นการเข้าถึงการศึกษา การดูแลสุขภาพ หรือกระบวนการยุติธรรม เช่น แม้ว่าประชาชนจะมีสิทธิในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมตามกฎหมาย แต่ค่าใช้จ่ายในการดำเนินคดีหรือการขาดความรู้ทางกฎหมายอาจทำให้ผู้ที่มีรายได้น้อยไม่สามารถใช้สิทธินั้นได้อย่างแท้จริง ในทำนองเดียวกันสิทธิในการศึกษาอาจถูกจำกัดด้วยค่าใช้จ่ายทางอ้อม เช่น ค่าเดินทาง ค่าอุปกรณ์การเรียน หรือโอกาสในการทำงานของเด็กในครัวเรือนที่ยากจน ด้วยสถานการณ์ที่เกิดขึ้นสอดรับกับแนวคิดเรื่องความสามารถ (capabilities) ของอมารตยา เซน ที่ได้อธิบายปรากฏการณ์นี้ได้อย่างชัดเจนว่าการมีสิทธิในเชิงกฎหมายนั้นอาจไม่เพียงพอ หากผู้คนไม่มีทรัพยากรหรือเงื่อนไขทางสังคมที่ทำให้สามารถเข้าถึงและใช้สิทธิเหล่านั้นได้จริง (Sen, 1999) กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าสิทธิจะมีความหมายก็ต่อเมื่อสังคมสามารถสร้างเงื่อนไขที่ทำให้ผู้คนมีความสามารถในการใช้สิทธิของตนได้นั่นเอง

- การเลือกปฏิบัติและอคติทางสังคม

นอกจากความยากจนอันเป็นแกนกลางข้อจำกัดของสิทธิในด้านเศรษฐกิจแล้ว การเลือกปฏิบัติทางสังคมถือเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้กลุ่มเปราะบางมักประสบกับสถานการณ์ต่าง ๆ เช่น การไม่สามารถเข้าถึงสิทธิได้อย่างเท่าเทียม รวมถึงการได้รับผลกระทบจากอคติเกี่ยวกับเพศ เชื้อชาติ ศาสนา หรือสถานะทางสังคม ซึ่งปรากฏการณ์เหล่านี้ล้วนส่งผลต่อโอกาสของบุคคลในการเข้าถึงการศึกษา การจ้างงาน หรือกระบวนการยุติธรรมอย่างมาก เช่น สังคมในหลายพื้นที่ผู้หญิงอาจเผชิญกับข้อจำกัดในการเข้าถึงทรัพยากรทางเศรษฐกิจหรือการมีส่วนร่วมทางการเมืองมากกว่าผู้ชาย ขณะที่แรงงานข้ามชาติหรือชนกลุ่มน้อยทางชาติพันธุ์อาจเผชิญกับการเลือกปฏิบัติในตลาดแรงงานหรือระบบกฎหมายในการได้รับค่าจ้างหรือปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม เป็นต้น ปรากฏการณ์เหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าการละเมิดสิทธิมนุษยชนไม่ได้เกิดขึ้นเพียงจากการกระทำของรัฐเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมที่ผลิตซ้ำความไม่เท่าเทียม สอดคล้องกับคิมเบอร์เล่ เครนชอว์ นักวิชาการด้านกฎหมายและนักเคลื่อนไหวสิทธิพลเมืองชาวอเมริกันที่ได้เสนอแนวคิดเรื่องความซ้อนทับของความไม่เท่าเทียม (intersectionality) แนวคิดนี้อธิบายว่าอัตลักษณ์และมิติทางสังคมของบุคคล

Library and Learning, University of Phayao

เช่น เพศ เชื้อชาติ ชนชั้น สีผิว รูปร่าง หรือความพิการไม่ได้แยกขาดจากกัน แต่ซ้อนทับกัน ส่งผลทำให้คนที่ถืออัตลักษณ์ที่ถูกกดทับหลายชั้นมักเผชิญกับการเลือกปฏิบัติในรูปแบบที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ซึ่งไม่สามารถอธิบายได้ด้วยการเหมารวมเพียงปัจจัยเดียว (Atewologun, 2018) เช่น ผู้หญิงที่เป็นชนกลุ่มน้อยทางชาติพันธุ์ หรือผู้หญิงที่มีรายได้น้อยอาจเผชิญกับข้อจำกัดในการเข้าถึงสิทธิมากกว่ากลุ่มอื่น เป็นต้น

- บทบาทของรัฐและสถาบันสาธารณะ

นอกจากนี้แม้ว่าการเข้าถึงสิทธิของกลุ่มเปราะบางจะได้รับอิทธิพลจากปัจจัยหลายด้าน แต่รัฐและสถาบันสาธารณะยังคงต้องแสดงบทบาทสำคัญในการลดความเหลื่อมล้ำดังกล่าวผ่านการออกแบบนโยบายสาธารณะ การจัดสรรทรัพยากร และการสร้างกลไกคุ้มครองสิทธิที่มีประสิทธิภาพ ที่สะท้อนผ่านสถานการณ์ต่าง ๆ เช่น นโยบายสวัสดิการสังคม ระบบการศึกษาที่เข้าถึงได้อย่างทั่วถึง หรือการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ผู้ที่มีรายได้น้อย เป็นต้น ด้วยแนวทางดังกล่าวคาดว่าสามารถช่วยลดข้อจำกัดในการเข้าถึงสิทธิของกลุ่มเปราะบางได้ ในขณะเดียวกันการสร้างพื้นที่ให้กลุ่มเหล่านี้มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายสาธารณะยังเป็นอีกหนึ่งวิธีสำคัญในการเสริมสร้างความเป็นธรรมทางสังคมให้เกิดขึ้นได้จริง อย่างไรก็ตามการดำเนินนโยบายดังกล่าวต้องอาศัยความมุ่งมั่นทางการเมืองและการจัดสรรทรัพยากรอย่างเหมาะสม หากรัฐไม่สามารถสร้างระบบสถาบันที่ตอบสนองต่อความต้องการของกลุ่มเปราะบางได้ สิทธิมนุษยชนที่ได้รับการรับรองในเชิงกฎหมายก็อาจยังคงเป็นเพียงหลักการเชิงนามธรรมเท่านั้น

โดยสรุปแล้วการทบทวนเกี่ยวกับปัญหาการเข้าถึงสิทธิที่ไม่ทั่วถึงในกลุ่มเปราะบางได้สะท้อนให้เห็นถึงความท้าทายสำคัญของระบบสิทธิมนุษยชนในโลกสมัยใหม่ ที่แม้ว่าสิทธิจะได้รับการรับรองในเชิงกฎหมายอย่างกว้างขวาง แต่ภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมยังคงสร้างข้อจำกัดในการใช้สิทธิของประชาชนจำนวนมาก ส่งผลให้การวิเคราะห์ข้อสรุปเพื่อแสวงหากลไกการลดช่องว่างดังกล่าวจึงต้องอาศัยการดำเนินการในหลายระดับตั้งแต่การปฏิรูปนโยบายสาธารณะ การเสริมสร้างสถาบันสังคมที่เป็นธรรม และการสร้างวัฒนธรรมที่เคารพศักดิ์ศรีและสิทธิของมนุษย์ทุกคน ตอกย้ำให้เห็นว่าการทำให้สิทธิมนุษยชนเกิดขึ้นจริงในชีวิตของผู้คนได้นั้น จึงไม่ใช่เพียงเรื่องของกฎหมาย แต่ถือเป็นกระบวนการทางสังคมและการเมืองรูปแบบหนึ่งที่ต้องอาศัยความร่วมมือของรัฐ สังคม และประชาชนในระยะยาว

5.3.2 การตีความสิทธิแบบจำกัดในระบบกฎหมายและนโยบาย

จากการอภิปรายในประเด็นเกี่ยวกับปัญหาการเข้าถึงสิทธิที่ไม่ทั่วถึงในกลุ่มเปราะบาง จะเห็นได้ว่าการทำให้สิทธิมนุษยชนเกิดขึ้นจริงในสังคมไม่ได้ขึ้นอยู่เพียงกับการบัญญัติสิทธิไว้ในกฎหมายเท่านั้น แต่ยังขึ้นอยู่กับกระบวนการตีความ รวมทั้งการบังคับใช้สิทธิเหล่านั้นในระบบกฎหมายและนโยบายของรัฐด้วย เนื่องจากหลายกรณีพบว่าแม้สิทธิจะได้รับการรับรองอย่างชัดเจนในรัฐธรรมนูญหรือในกฎหมายระหว่างประเทศก็ตาม แต่การตีความสิทธิในทางปฏิบัติกลับมีลักษณะมุ่งจำกัดขอบเขตของสิทธิ จนทำให้สิทธิเหล่านั้นไม่สามารถใช้คุ้มครองประชาชนได้อย่างแท้จริง ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่ากฎหมายไม่ใช่เพียงเครื่องมือทางเทคนิคในการกำหนดกฎเกณฑ์ของสังคมเท่านั้น แต่ยังถือว่าเป็นพื้นที่ของการต่อสู้เชิงอำนาจ (contestation) ระหว่างกลุ่มทางสังคมและการเมืองที่มีผลประโยชน์แตกต่างกัน จากกรณีดังกล่าวสอดคล้องกับมุมมองของอูเปนดรา บักซีนักวิชาการด้านกฎหมายชาวอินเดียที่ชี้ให้เห็นว่าการตีความกฎหมายและสิทธิมนุษยชนมักถูกกำหนดโดยบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และสถาบันของสังคมนั้น ดังนั้นสิทธิมนุษยชนจึงไม่ได้เป็นเพียงเรื่องกฎหมาย แต่ถูกขับเคลื่อนด้วยพลวัตทางการเมือง อำนาจ และผลประโยชน์ (Baxi, 2006) อย่างไรก็ตามในบริบทนี้การตีความสิทธิแบบจำกัดในระบบกฎหมายและนโยบายจึงกลายเป็นหนึ่งในกลไกสำคัญที่ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างสิทธิบนกระดาษ กับสิทธิในชีวิตจริงโดยเฉพาะในกรณีที่รัฐหรือสถาบันทางกฎหมายให้ความสำคัญกับเสถียรภาพของรัฐหรือผลประโยชน์เศรษฐกิจมากกว่าคุ้มครองสิทธิของประชาชน

Library and Learning, University of Phayao

- ธรรมชาติของการตีความสิทธิในระบบกฎหมาย

หากพิจารณาบริบทของสิทธิมนุษยชนในเชิงทฤษฎีพบว่ากฎหมายไม่ได้มีความหมายที่ตายตัว แต่ต้องผ่านกระบวนการตีความโดยกลไกต่าง ๆ เพื่อสะท้อนภาพความยุติธรรม เช่น ศาล หน่วยงานของรัฐ ตลอดจนผู้กำหนดนโยบาย ส่งผลให้ความหมายของสิทธิในแง่มุมนี้สามารถเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางสังคมและการเมือง แต่อย่างไรก็ตามบางกรณีพบว่าการตีความสิทธิในลักษณะก้าวหน้า (progressive interpretation) ซึ่งขยายขอบเขตของสิทธิให้ครอบคลุมความต้องการใหม่ ๆ ของสังคมอย่างมีนัยสำคัญเช่น การตีความสิทธิในการมีชีวิตที่ดีให้ครอบคลุมสิทธิด้านสิ่งแวดล้อมหรือคุณภาพชีวิต แม้ว่าในหลายกรณีการตีความสิทธิกลับมีลักษณะจำกัดขอบเขตของสิทธิ โดยมุ่งเน้นการรักษาโครงสร้างอำนาจหรือผลประโยชน์ของรัฐและกลุ่มทุน ซึ่งจากสถานการณ์ดังกล่าวนักกฎหมายจึงพยายามเสนอการปรับเงื่อนไขทางกฎหมายโดยสะท้อนให้เห็นว่าการตีความสิทธิมักแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมด้วย เนื่องจากกลุ่มที่มีอำนาจมากกว่ามักมีอิทธิพลต่อการกำหนดความหมายของสิทธิในระบบกฎหมายได้มากกว่ากลุ่มอื่น (Douzinas, 2013)

- การจำกัดสิทธิผ่านกรอบความมั่นคงของรัฐ

หากพิจารณาผ่านรูปแบบและนิยามของการตีความสิทธิแบบจำกัด ซึ่งหมายถึงการให้ความสำคัญกับความมั่นคงของรัฐมากกว่าการคุ้มครองสิทธิของประชาชนที่เกิดขึ้นในหลายประเทศนั้น นับเป็นผลจากการที่รัฐอาจใช้อำนาจในการจำกัดเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น การชุมนุม หรือการมีส่วนร่วมทางการเมือง โดยอ้างเหตุผลด้านความมั่นคงหรือความสงบเรียบร้อยของสังคม ถึงแม้ว่ากฎหมายสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศจะยอมรับว่าสิทธิบางประเภทอาจถูกจำกัดได้ในสถานการณ์พิเศษ เช่น ภาวะฉุกเฉิน แต่การจำกัดสิทธิดังกล่าวต้องอยู่ภายใต้หลักการที่เข้มงวดว่าด้วยความจำเป็น ความได้สัดส่วน และการไม่เลือกปฏิบัติ แต่อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติในหลายประเทศกลับพบใช้ข้ออ้างด้านความมั่นคงเพื่อทำให้สิทธิเสรีภาพของประชาชนถูกจำกัดอย่างมาก โดยปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนถึงแนวโน้มของรัฐสมัยใหม่ที่ให้ความสำคัญกับมาตรการควบคุมทางสังคมและการรักษาเสถียรภาพทางการเมืองมากกว่าการขยายพื้นที่ของเสรีภาพพลเมือง

- การตีความสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมในฐานะเป้าหมายเชิงนโยบาย

สืบเนื่องจากการตีความสิทธิแบบจำกัดที่ส่งผลต่อการควบคุมสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยเชื่อมโยงกับปฏิบัติการของสิทธิในมิติต่าง ๆ เช่น สิทธิในการศึกษา สิทธิในการทำงาน หรือสิทธิในการมีสุขภาพที่ดี เป็นต้น เนื่องจากในหลายประเทศสิทธิเหล่านี้มักถูกตีความว่าเป็นเป้าหมายเชิงนโยบายมากกว่าจะเป็นสิทธิที่ประชาชนสามารถเรียกร้องได้โดยตรงในทางกฎหมาย ส่งผลให้การตีความในลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้รัฐสามารถหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบในการจัดสรรทรัพยากรเพื่อทำให้สิทธิเหล่านี้เกิดขึ้นจริง กล่าวคือรัฐอาจรับรองสิทธิในการศึกษาหรือสิทธิในการดูแลสุขภาพในรัฐธรรมนูญในทางกฎหมาย แต่ในทางปฏิบัติกลับไม่มีการลงทุนหรือการจัดสรรทรัพยากรที่เพียงพอเพื่อทำให้สิทธิเหล่านั้นเกิดขึ้นจริง จากสถานการณ์นี้จึงนำไปสู่การเสนอกรอบดำเนินการในมิติใหม่ว่าการที่จะทำให้สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมมีความหมายอย่างแท้จริงจำเป็นต้องยอมรับว่าสิทธิเหล่านี้เป็นสิทธิที่ประชาชนสามารถเรียกร้องได้ อีกทั้งยังต้องมีกลไกทางกฎหมายที่ทำให้ประชาชนสามารถใช้สิทธิของตนในการเรียกร้องความรับผิดชอบจากรัฐอีกด้วย

- ผลกระทบต่อการคุ้มครองสิทธิมนุษยชน

การทบทวนลักษณะเฉพาะของการตีความสิทธิแบบจำกัดในระบบกฎหมายและนโยบายที่ส่งผลกระทบต่อการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในสังคมนั้น อาจพิจารณาได้ในหลายรูปแบบ กล่าวคือการตีความดังกล่าวอาจทำให้สิทธิเสรีภาพของประชาชนถูกจำกัดอย่างมาก โดยเฉพาะในบริบทที่รัฐใช้อำนาจด้านความมั่นคงหรือการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นเหตุผลในการจำกัดสิทธิ นอกจากนี้การตีความสิทธิแบบจำกัดอาจส่งผลทำให้ระบบกฎหมายไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการใหม่ ๆ ของสังคม เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม ความเหลื่อมล้ำทาง

Library and Learning, University of Phayao

เศรษฐกิจ หรือสิทธิของกลุ่มเปราะบางในทุกสังคม ขณะเดียวกันการตีความสิทธิในลักษณะดังกล่าวอาจทำให้ประชาชนสูญเสียความเชื่อมั่นต่อระบบกฎหมายและสถาบันของรัฐ เนื่องจากสิทธิที่ได้รับการรับรองไว้ตามกฎหมายไม่สามารถคุ้มครองในทางปฏิบัติได้อย่างแท้จริง นับเป็นผลกระทบต่อการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัยเป็นอย่างมากและถือเป็นอุปสรรคสำคัญที่ประชาชนไม่สามารถเข้าถึงและใช้สิทธิได้จริง

ในท้ายที่สุดแล้วข้อถกเถียงเกี่ยวกับการตีความสิทธิในระบบกฎหมายและนโยบายตามมุมมองข้างต้นตอกย้ำกระบวนการที่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดว่าหลักการสิทธิมนุษยชนจะสามารถเกิดขึ้นจริงในสังคมได้มากน้อยเพียงใด แม้ว่าสิทธิจะได้รับการรับรองในเชิงกฎหมายอย่างกว้างขวาง แต่หากการตีความสิทธิจากผู้มีอำนาจในมิติต่าง ๆ ยังคงผลิตซ้ำให้มีลักษณะจำกัดขอบเขตการเข้าถึงและใช้สิทธิของประชาชนแล้ว สิทธิเหล่านั้นก็อาจยังคงเป็นเพียงหลักการเชิงนามธรรมหรือสิทธิในกระดาษที่ไม่สามารถคุ้มครองประชาชนได้อย่างแท้จริง ดังนั้นการทำให้สิทธิมนุษยชนมีความหมายในชีวิตจริงจึงจำเป็นต้องอาศัยกระบวนการตีความกฎหมายที่เปิดกว้างต่อการขยายความหมายของสิทธิ รวมทั้งการสร้างสถาบันทางกฎหมายและนโยบายที่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนได้อย่างเป็นธรรมและมีประสิทธิภาพ

5.3.3 อุปสรรคเชิงโครงสร้างในการทำให้สิทธิกลายเป็นจริง

ทั้งนี้จากการอภิปรายในประเด็นเกี่ยวกับปัญหาการเข้าถึงสิทธิที่ไม่ทั่วถึงในกลุ่มเปราะบาง รวมถึงการตีความสิทธิแบบจำกัดในระบบกฎหมายและนโยบายนั้น จะเห็นได้ว่าการทำให้สิทธิมนุษยชนเกิดขึ้นจริงในสังคมไม่ได้เป็นเพียงเรื่องของการบัญญัติสิทธิไว้ในกฎหมายหรือการยอมรับในเชิงหลักการเท่านั้น แต่ยังขึ้นอยู่กับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่กำหนดเงื่อนไขของการเข้าถึงทรัพยากร อำนาจ และโอกาสในสังคมด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่งช่องว่างที่เกิดระหว่างสิทธิบนกระดาษ กับสิทธิในชีวิตจริงนั้น ส่วนใหญ่มักเกิดจากอุปสรรคเชิงโครงสร้างที่ฝังตัวอยู่ในระบบสถาบันของสังคม ที่สัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องอุปสรรคเชิงโครงสร้าง (structural barriers) ที่ผลิตซ้ำความรุนแรงเชิงโครงสร้าง โดยตอกย้ำว่าอุปสรรคไม่ได้เกิดจากตัวบุคคล แต่เกิดจากกลไกของโครงสร้างสังคม เช่น ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ทุนนิยมเสรีนิยมใหม่ การเหยียดเชื้อชาติ รวมทั้งมรดกตกทอดจากการล่าอาณานิคม ปรากฏการณ์นี้สะท้อนถึงการกดทับทางสังคมที่ฝังรากลึกในระบบการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสถาบันต่าง ๆ กีดกันไม่ให้ประชากรกลุ่มเปราะบางหรือผู้ยากไร้เข้าถึงทรัพยากร สิทธิขั้นพื้นฐาน และการรักษาพยาบาล จนนำไปสู่การเจ็บป่วยและเสียชีวิตในที่สุด โดยโครงสร้างเหล่านี้ดำรงอยู่มาอย่างยาวนานและถูกมองว่าเป็นเรื่องปกติในสังคมจนทำให้ผู้คนมักมองข้ามความรุนแรงที่แฝงอยู่รอบตัวซึ่งถือเป็นการละเมิดสิทธิขั้นพื้นฐานที่มักมองไม่เห็นในสังคม (Farmer, 2004)

จากกรอบวิเคราะห์ดังกล่าวผู้เขียนจึงนำมาเชื่อมโยงกับกลไกดำเนินการด้านสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัยที่พยายามสะท้อนเบื้องหลังของเงื่อนไขหรือกลไกของสังคมที่พบว่ามีลักษณะเป็นระบบและดำรงอยู่ในระยะยาว ซึ่งมีผลทำให้บุคคลหรือกลุ่มบางกลุ่มไม่สามารถใช้สิทธิของตนได้อย่างเต็มที่ แม้ว่าสิทธิเหล่านั้นจะได้รับการรับรองในเชิงกฎหมายแล้วก็ตาม ซึ่งอุปสรรคดังกล่าวอาจปรากฏในรูปความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ การกระจุกตัวของอำนาจทางการเมือง ความไม่สมดุลของสถาบันทางสังคม หรือโครงสร้างนโยบายสาธารณะที่ไม่เอื้อต่อการเข้าถึงสิทธิของประชาชน สอดรับกับแนวทางการทำความเข้าใจปัญหาสิทธิมนุษยชนในโลกสมัยใหม่ที่จำเป็นต้องพิจารณาปัจจัยเชิงโครงสร้างควบคู่ไปกับการวิเคราะห์กฎหมายและนโยบายของรัฐด้วย เนื่องจากการละเมิดสิทธิมนุษยชนในหลายกรณีไม่ได้เกิดจากการกระทำของบุคคลหรือองค์กรใดองค์กรหนึ่งเท่านั้น แต่ถือเป็นผลลัพธ์ของโครงสร้างทางสังคมที่ผลิตซ้ำความไม่เท่าเทียมต่อเนื่องจากปัจจัยเกี่ยวข้องดังนี้

- ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและการกระจุกตัวของทรัพยากร

หนึ่งในอุปสรรคเชิงโครงสร้างที่สำคัญต่อการทำให้สิทธิมนุษยชนไม่สามารถเกิดขึ้นได้จริง คือความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและการกระจุกตัวของทรัพยากรในมือของกลุ่มคนส่วนน้อย กลาวคือในสังคมที่มีความ

Library and Learning, University of Phayao

เหลื่อมล้ำสูง ส่งผลให้การเข้าถึงบริการสาธารณะ เช่น การศึกษา การดูแลสุขภาพ หรือกระบวนการยุติธรรม มักขึ้นอยู่กับความสามารถทางเศรษฐกิจของบุคคลเป็นการเฉพาะ ถึงแม้ว่าสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมจะได้รับการรับรองในกฎหมายระหว่างประเทศและรัฐธรรมนูญของหลายประเทศไว้ชัดเจนก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าโครงสร้างเศรษฐกิจของสังคมยังคงเอื้อให้เกิดการกระจุกตัวของทรัพยากรอยู่ในการเข้าถึงของคนกลุ่มหนึ่งที่มีความสามารถเท่านั้น ซึ่งสิทธิเหล่านี้ไม่สามารถเกิดขึ้นจริงได้สำหรับประชาชนจำนวนมาก เช่น ระบบการศึกษาที่มีความเหลื่อมล้ำระหว่างพื้นที่เมืองกับชนบท หรือระบบบริการสุขภาพที่มีคุณภาพแตกต่างกันอย่างมากระหว่างโรงพยาบาลของรัฐและเอกชน เป็นต้น สอดคล้องกับที่โทมัส ปิเกตตีซึ่งได้เสนอมุมมองสำคัญเกี่ยวกับประเด็นดังกล่าวว่าความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจที่เพิ่มขึ้นในระบบทุนนิยมร่วมสมัยนั้นมีแนวโน้มที่จะส่งผลกระทบต่อความเสมอภาคทางการเมืองและสังคม เนื่องจากกลุ่มที่มีทรัพยากรมากกว่ามักมีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายสาธารณะและโครงสร้างของสถาบันทางการเมือง (Piketty, 2014)

- การกระจุกตัวของอำนาจทางการเมืองผ่านกลไกโครงสร้างอำนาจรัฐ

ทั้งนี้นอกจากปัจจัยทางเศรษฐกิจแล้ว โครงสร้างอำนาจทางการเมืองยังมีบทบาทสำคัญในการกำหนดว่าประชาชนจะสามารถใช้สิทธิของตนได้มากน้อยเพียงใด กล่าวคือในบริบทของสังคมที่อำนาจทางการเมืองกระจุกตัวอยู่ในมือของชนชั้นนำหรือกลุ่มผลประโยชน์เฉพาะ ส่งผลให้การกำหนดนโยบายสาธารณะมักสะท้อนถึงผลประโยชน์ของกลุ่มเหล่านั้นมากกว่าการคำนึงถึงความต้องการของประชาชนโดยรวม ในบริบทเช่นนี้แม้ว่ากฎหมายจะรับรองสิทธิของประชาชนไว้ชัดเจน แต่กลไกของรัฐอาจไม่สามารถทำหน้าที่คุ้มครองสิทธิเหล่านั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การบังคับใช้กฎหมายที่ไม่เท่าเทียม การขาดความเป็นอิสระของสถาบันตุลาการ หรือการจำกัดพื้นที่ของการมีส่วนร่วมทางการเมือง เป็นต้น ซึ่งสามารถเชื่อมโยงแนวคิดเกี่ยวกับอำนาจเชิงโครงสร้าง (structural power) โดยซูซาน สเตรนจ์ที่นิยามอำนาจต่างจากแนวคิดอำนาจแบบเดิม กล่าวคือในบริบทที่อำนาจคือความสามารถในการบังคับขู่เข็ญ คืออำนาจในการกำหนดกฎเกณฑ์และวางกรอบโครงสร้างที่ผู้อยู่ใต้อำนาจนั้นต้องปฏิบัติหรือยอมจำนน ผ่านโครงสร้างอำนาจหลักสี่ประการ ได้แก่ โครงสร้างด้านความมั่นคง โครงสร้างด้านการผลิต โครงสร้างด้านการเงินและโครงสร้างด้านความรู้ จากแนวคิดโครงสร้างอำนาจดังกล่าวช่วยอธิบายปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับสิทธิได้อย่างชัดเจน (Strange, 1988) กล่าวคืออำนาจไม่ได้ปรากฏเพียงรูปแบบการใช้อำนาจโดยตรงของรัฐเท่านั้น แต่ยังฝังตัวอยู่ในโครงสร้างของสถาบันและกฎเกณฑ์ของสังคมอย่างแยบยล ซึ่งเป็นเงื่อนไขกำหนดว่าใครมีอำนาจในการกำหนดกติกาของสังคม และใครต้องอยู่ภายใต้กติกาเหล่านั้นด้วย

- โครงสร้างนโยบายสาธารณะและกระจายโอกาส

อีกหนึ่งปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการทำให้สิทธิมนุษยชนเกิดขึ้นจริง คือโครงสร้างของนโยบายสาธารณะและกระบวนการจัดสรรทรัพยากรของรัฐ เนื่องจากหากนโยบายสาธารณะของรัฐไม่ได้ออกแบบมาเพื่อแก้ไขความเหลื่อมล้ำหรือสนับสนุนกลุ่มเปราะบางให้สามารถเข้าถึงสิทธินั้นได้จริง สิทธิมนุษยชนก็อาจไม่สามารถเกิดขึ้นได้อย่างเป็นรูปธรรม เช่น นโยบายด้านการพัฒนาเศรษฐกิจที่ให้ความสำคัญกับการเติบโตทางเศรษฐกิจโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อบุคคล ชุมชนท้องถิ่นแล้วก็อาจนำไปสู่การละเมิดสิทธิของประชาชน ในทำนองเดียวกันนโยบายสวัสดิการสังคมที่มีขอบเขตจำกัดอาจไม่สามารถรองรับความต้องการของประชาชนในสภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจหรือสังคมได้ ซึ่งประเด็นดังกล่าวอมารตยา เซน จึงเสนอว่าการทำให้สิทธิเกิดขึ้นจริงจำเป็นต้องมีรัฐสวัสดิการ หรือระบบสถาบันสาธารณะที่สามารถจัดสรรทรัพยากรอย่างเป็นธรรม และสร้างเงื่อนไขที่ส่งผลทำให้ประชาชนทุกคนสามารถเข้าถึงบริการสาธารณะพื้นฐานได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายสาธารณะที่ต้องส่งเสริมโอกาสทางการเมือง สังคม ระบบความปลอดภัย การรับประกันความโปร่งใส ตลอดจนสิ่งอำนวยความสะดวกทางเศรษฐกิจอย่างครบถ้วน (Sen, 1999) ดังนั้นการออกแบบข้อเสนอมิติด้านนโยบาย

Library and Learning, University of Phayao

สาธารณะที่ดีเพื่อรองรับการส่งเสริมสิทธิมนุษยชนนั้นต้องส่งเสริมเสรีภาพเพื่อเป็นให้ทั้งเป้าหมาย และวิถีทางในการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ในการเลือกใช้ชีวิตอย่างมีคุณค่าอีกด้วย

- การผลิตซ้ำของความไม่เท่าเทียมในสังคม

อุปสรรคเชิงโครงสร้างที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือกระบวนการผลิตซ้ำของความไม่เท่าเทียมในระบบสังคม เช่น ระบบการศึกษา ตลาดแรงงาน หรือโครงสร้างวัฒนธรรม ซึ่งอุปสรรคเหล่านี้ส่งผลทำให้ความเหลื่อมล้ำทางสังคมดำรงอยู่จากรุ่นสู่รุ่น เช่น ระบบการศึกษาที่มีความเหลื่อมล้ำอาจทำให้เด็กจากครอบครัวที่มีรายได้น้อยมีโอกาสทางการศึกษาน้อยกว่า ส่งผลต่อโอกาสในการเข้าถึงงานที่มีรายได้ดีในอนาคต เป็นต้น ด้วยปรากฏการณ์เช่นนี้ทำให้ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมถูกผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องอีกทั้งส่งผลต่อการเข้าถึงสิทธิมนุษยชนของบุคคลในระยะยาว จึงสะท้อนได้ว่าความไม่เท่าเทียมดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นได้โดยบังเอิญ แต่ถือเป็นผลลัพธ์ของโครงสร้างทางสังคมที่กำหนดโอกาสของบุคคลตั้งแต่ต้นทางของชีวิตอีกด้วย

โดยสรุปแล้วข้อจำกัดเชิงโครงสร้างที่เป็นอุปสรรคไม่ให้ให้สิทธิมนุษยชนกลายเป็นจริงสะท้อนให้เห็นว่าปัญหาสิทธิมนุษยชนไม่สามารถแก้ไขได้เพียงผ่านการปฏิรูปกฎหมายหรือการประกาศนโยบายเท่านั้น แต่จำเป็นต้องพิจารณาโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมทั้งระบบ ตลอดจนตัวแสดงในพื้นที่สิทธิมนุษยชนทั้งหลายที่กำหนดเงื่อนไขการเข้าถึงและใช้ประโยชน์สิทธิของประชาชนในสังคม ดังนั้นการทำให้สิทธิมนุษยชนเกิดขึ้นจริงจึงต้องอาศัยการปฏิรูปเชิงโครงสร้างในหลายระดับต่อเนื่องกัน ไม่ว่าจะเป็นการลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ การกระจายอำนาจทางการเมือง การสร้างสถาบันสาธารณะที่เข้มแข็ง รวมถึงการออกแบบนโยบายสาธารณะที่มุ่งเน้นการพัฒนามากกว่าการเอารัดเอาเปรียบ แนวทางนี้ผู้เขียนเห็นว่าเป็นวิธีการที่ต่างต้องให้ความสำคัญกับการสร้างความเป็นธรรมทางสังคมซึ่งหากปราศจากการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างเหล่านี้สิทธิมนุษยชนก็อาจยังคงเป็นเพียงหลักการเชิงอุดมคติหรือสิทธิในกระดาษที่ไม่สามารถจับต้องได้อย่างแท้จริงในชีวิตของผู้คนที่ไขว่คว้าหาแสงสว่างจากสิทธิ เสรีภาพและความเสมอภาคในโลกปัจจุบัน

5.4 ความเป็นไปได้และความหวังจากการต่อต้าน ผ่านขบวนการเคลื่อนไหวระดับฐานราก

เนื่องจากการวิเคราะห์ผ่านประเด็นเกี่ยวกับปัญหาเชิงโครงสร้างของสิทธิมนุษยชนในโลกสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ การกระจุกตัวของอำนาจทางการเมือง ความเปราะบางของสิทธิในบริบทของทุนนิยมร่วมสมัย ตลอดจนช่องว่างระหว่างสิทธิบนกระดาษ กับสิทธิในชีวิตจริงทำให้เห็นชัดเจนว่าปัญหาสิทธิมนุษยชนที่เกิดขึ้นไม่ได้เป็นเพียงประเด็นถกเถียงทางกฎหมายเท่านั้น แต่ถือเป็นปัญหาที่ฝังตัวอยู่ในโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมของโลกยุคปัจจุบัน ขณะเดียวกันข้อสรุปเกี่ยวกับพัฒนาการของสิทธิมนุษยชนที่ผ่านมาแสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไม่ได้เกิดจากการตัดสินใจของรัฐหรือสถาบันระหว่างประเทศเพียงฝ่ายเดียว แต่เกิดขึ้นจากการต่อสู้และการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับฐานรากที่พยายามท้าทายโครงสร้างอำนาจที่ไม่เป็นธรรม รวมทั้งสร้างพื้นที่ใหม่สำหรับความเป็นธรรมทางสังคมอีกด้วย ดังนั้นผู้เขียนเห็นว่าความหวังเกี่ยวกับการต่อต้านและขบวนการเคลื่อนไหวระดับฐานรากนี้จะช่วยตอกย้ำชัดว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมีบทบาทสำคัญต่อการขยายขอบเขตของสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัยตั้งแต่การต่อสู้ของแรงงานเพื่อสิทธิในการทำงาน การเคลื่อนไหวของเกษตรกรเพื่อสิทธิในที่ดินและทรัพยากรไปจนถึงการเคลื่อนไหวของนิสิต นักศึกษาและกลุ่มชนชายขอบเพื่อเรียกร้องความเสมอภาคและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ปฏิบัติการเหล่านี้สะท้อนความท้าทายสิทธิมนุษยชนในบริบทโลกศตวรรษที่ 21 ซึ่งกำลังเผชิญกับวิกฤตทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างซับซ้อน ความหวังผ่านขบวนการเคลื่อนไหวระดับฐานรากนี้จึงไม่ควรถูกมองเพียงพื้นที่ของการต่อต้านเท่านั้น แต่ยังถือเป็นกลไกการสร้างจินตนาการทางสังคมใหม่เกี่ยวกับความยุติธรรม สิทธิ และความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่แตกต่างไปมุมมองของระบบทุนนิยมกระแสหลักอีกด้วย

Library and Learning, University of Phayao

5.4.1 สรุปบทเรียนจากการเคลื่อนไหวของแรงงาน เกษตรกร นักศึกษา และชนชายขอบ

การทบทวนจุดยืนเกี่ยวกับบทบาทของขบวนการเคลื่อนไหวระดับฐานรากสำหรับประกอบสร้างการสร้างความหวังให้กับการเมืองของสิทธิมนุษยชนในบริบทโลกสมัยใหม่ จะเห็นได้ว่าความก้าวหน้าของสิทธิมนุษยชนที่ผ่านมากว่าแปดทศวรรษนั้นไม่ได้เกิดขึ้นจากการมอบสิทธิจากรัฐหรือชนชั้นนำเพียงฝ่ายเดียว แต่เป็นผลลัพธ์ของการต่อสู้ การเจรจา และการเคลื่อนไหวของกลุ่มทางสังคมที่พยายามท้าทายโครงสร้างอำนาจที่ไม่เป็นธรรมโดยเฉพาะปฏิบัติการเคลื่อนไหวผ่านขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงาน เกษตรกร นักศึกษา และกลุ่มชนชายขอบในหลายพื้นที่ของโลก ซึ่งถือเป็นตัวอย่างสำคัญของกระบวนการทางสังคมที่ทำให้แนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนถูกทำให้เป็นพลังเชิงรูปธรรมในระดับสังคม กล่าวอีกนัยหนึ่งปฏิบัติการเคลื่อนไหวเหล่านี้ไม่เพียงจุดประกายการเรียกร้องสิทธิในมิติกฎหมายเท่านั้น แต่ยังสร้างพื้นที่ใหม่สำหรับการมีส่วนร่วมทางการเมืองตลอดจนการกำหนดนโยบายสาธารณะ และการนิยามความยุติธรรมทางสังคมในรูปแบบที่หลากหลายมากขึ้น ขณะเดียวกันการสังเคราะห์บทเรียนจากขบวนการเคลื่อนไหวเหล่านี้ช่วยให้เข้าใจพลวัตของการต่อสู้เพื่อสิทธิมนุษยชนในโลกสมัยใหม่ พร้อมทั้งเปิดเผยเบื้องหลังเกี่ยวกับเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้การเคลื่อนไหวของประชาชนสามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงทางสังคมไปสู่การสร้างสรรค์สิทธิมนุษยชนสำหรับมนุษย์ทุกคนได้แท้จริง โดยนำเสนอผ่านกรณีศึกษาสำคัญ ได้แก่

- การสร้างพลังทางสังคมผ่านการรวมตัวของผู้ถูกกดทับ

บทเรียนสำคัญประการแรกจากการเคลื่อนไหวของแรงงาน เกษตรกร นักศึกษา และกลุ่มชนชายขอบคือความสำคัญที่เกิดจากการรวมตัวกันของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากความไม่เป็นธรรมในโครงสร้างของสังคม ซึ่งจากศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการของขบวนการแรงงาน การจัดตั้งสหภาพแรงงานและองค์กรของแรงงานที่ผ่านมาล้วนมีบทบาทสำคัญในการสร้างพลังต่อรองกับนายจ้างและรัฐ และปฏิเสธไม่ได้ว่าการรวมตัวของแรงงานในฐานะผู้ถูกกดทับส่งผลทำให้แรงงานผสานความร่วมมือผ่านกลไกที่มีศักยภาพเพียงพอที่จะสามารถต่อรองหรือเรียกร้องเงื่อนไขการทำงานที่เป็นธรรมมากขึ้น เช่น การกำหนดเวลาทำงาน การต่อรองค่าจ้างขั้นต่ำ รวมทั้งการสร้างสวัสดิการร่วมกันสำหรับแรงงาน เป็นต้น ซึ่งต่อมากลไกเหล่านี้ได้ถูกทำให้กลายเป็นมาตรฐานใหม่ทางสังคมในหลายประเทศ ในทำนองเดียวกันปฏิบัติการเคลื่อนไหวของเกษตรกรและชุมชนชนบทที่ได้รวมตัวกันเพื่อปกป้องสิทธิในที่ดินทำกิน การเสนอมาตรการการรักษาทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนที่เข้มแข็ง และส่งต่อถึงสิทธิในการกำหนดวิถีชีวิตของชุมชนด้วยชุมชนเองที่ปรากฏชัดเจน เช่น ขบวนการเกษตรกรรายย่อยในหลายประเทศได้เรียกร้องให้มีการปฏิรูปที่ดิน รวมทั้งการคุ้มครองสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากร และการต่อต้านการผูกขาดของบรรษัทข้ามชาติในภาคการเกษตร โดยการรวมตัวของกลุ่มทางสังคมเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าการสร้างพลังทางสังคมเป็นเงื่อนไขสำคัญของการต่อสู้เพื่อสิทธิมนุษยชน เพราะในสังคมที่อำนาจเศรษฐกิจและการเมืองกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มชนชั้นนำ การต่อสู้ของปัจเจกบุคคลเพียงลำพังมักไม่สามารถท้าทายโครงสร้างอำนาจหรือไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้

- การสร้างพื้นที่สาธารณะและการขยายขอบเขตของประชาธิปไตย

การแสดงออกเกี่ยวกับสิทธิผ่านปฏิบัติการกลุ่มนิสิต นักศึกษาในลักษณะขบวนการทางสังคมร่วมสมัยตอกย้ำบทบาทใหม่ที่สำคัญในสร้างพื้นที่สาธารณะเพื่อถกเถียงทางการเมืองและการวิพากษ์โครงสร้างอำนาจที่ปรากฏในหลายช่วงเวลาของชุดประวัติศาสตร์ เช่น การเคลื่อนไหวของนักศึกษาในยุโรปและสหรัฐอเมริกาในช่วงทศวรรษ 1960 หรือการเคลื่อนไหวของนักศึกษาในหลายประเทศในเอเชียและละตินอเมริกา รวมทั้งที่เกิดขึ้นในสังคมไทยจากเหตุการณ์วันมหาวิปโยคเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 ต่อเนื่องด้วยเหตุการณ์ความรุนแรงในวันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ.2519 ถือได้ว่ามีบทบาทสำคัญในการเปิดพื้นที่สำหรับปัญญาชนในการร่วมแสดงพลังเคลื่อนไหวเรียกร้องประชาธิปไตยทางการเมือง เป็นต้น แม้ว่ารูปแบบการเคลื่อนไหวเหล่านี้ทำให้

Library and Learning, University of Phayao

ประเด็นที่เคยถูกมองว่าเป็นเรื่องส่วนตัวหรือเป็นเรื่องของกลุ่มคนเฉพาะกลุ่ม กลายเป็นประเด็นสาธารณะที่สังคมต้องให้ความสำคัญมากขึ้นและกระทบถึงการทบทวนสิทธิรูปแบบใหม่ในบริบทการเมืองอย่างกว้างขวาง ดังนั้นจึงสรุปเบื้องต้นได้ว่าจุดยืนขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อมุ่งเป้าให้เกิดการสร้างพื้นที่สาธารณะต่าง ถือเป็นส่วนสำคัญที่นำไปสู่การขยายขอบเขตปฏิบัติการด้านสิทธิทางการเมืองและสิทธิพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่ชัดเจน อีกทั้งทำให้กลุ่มนิสิต นักศึกษาและประชาชนได้แสดงบทบาทกำหนดวาระสาธารณะและท้าทายอำนาจสถาบันทางการเมืองแบบเดิมอย่างมีพลัง (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ, 2543)

- การเชื่อมโยงประเด็นสิทธิมนุษยชนกับความเป็นธรรมทางสังคม

ประเด็นเคลื่อนผ่านมุมมองของกลุ่มคนชายขอบผ่านการกดทับทางสังคมไปสู่การสร้างสิทธิมนุษยชนใหม่เป็นผลจากบทเรียนของการเคลื่อนไหวโดยบริบทของกลุ่มชนชายขอบ เช่น ชนพื้นเมือง แรงงานข้ามชาติและชนกลุ่มน้อยทางชาติพันธุ์ ในฐานะกลไกกระตุ้นให้เกิดการขยายกรอบความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนที่แตกต่าง กล่าวคือการเคลื่อนไหวของกลุ่มเหล่านี้ได้กระตุ้นให้สังคมส่วนใหญ่เห็นว่าการละเมิดสิทธิมนุษยชนนอกจากเชื่อมโยงกับโครงสร้างของความไม่เท่าเทียมในมิติการเมือง เศรษฐกิจ สังคมแล้ว เช่น ความเหลื่อมล้ำอันเกิดจากการเลือกปฏิบัติทางชาติพันธุ์ หรือความไม่เสมอภาคทางเพศ ได้ช่วยมโนทัศน์ใหม่เกี่ยวกับการทับซ้อนของสิทธิที่ต้องพิจารณาในระดับลึกกว่าปกติ ทั้งนี้หากพิจารณาผ่านแนวคิดอัตลักษณ์และอำนาจทับซ้อน (intersectionality) พบว่าความหลากหลายของมิติอันประกอบด้วยเพศ เชื้อชาติ ชนชั้น สีผิว และความพิการต่างไม่ได้แยกขาดออกจากกัน แต่ทับซ้อนกันจนเกิดเป็นรูปแบบเฉพาะของการถูกเลือกปฏิบัติที่เกิดขึ้นในสังคมและส่งผลต่อประสบการณ์ของบุคคลที่แตกต่างกัน (Crenshaw, 1989) ดังนั้นการนำแนวคิดดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ผ่านข้อเสนอการสร้างกรอบปฏิบัติการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ต่าง ๆ ของโลกจะช่วยให้ขบวนการเคลื่อนไหวสิทธิมนุษยชนสามารถแสดงพลังได้สอดคล้องกับพื้นที่สาธารณะและมีโอกาสบรรลุตามเป้าหมาย อีกทั้งสามารถสร้างกลไกเชื่อมโยงประเด็นเข้าด้วยกันอย่างเปิดเผย รวมถึงนำไปสู่การยกระดับแนวร่วมระหว่างกลุ่มทางสังคมที่หลากหลายให้มีพลังเพียงพอที่จะปลี่ยนแปลงตามที่คาดหวังไว้ได้

- สิทธิมนุษยชนจากเป้าหมายสู่การสร้างจินตนาการทางสังคมใหม่

ทั้งนี้บทเรียนที่สำคัญอีกประการหนึ่งจากขบวนการเคลื่อนไหวระดับฐานราก คือการสร้างจินตนาการทางสังคมใหม่เกี่ยวกับความยุติธรรม สิทธิ และรูปแบบของการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข ซึ่งถือเป็นเป้าหมายสูงสุดตามหลักการสิทธิมนุษยชน ซึ่งในหลายกรณีขบวนการทางสังคมไม่ได้เพียงเรียกร้องให้รัฐปฏิรูปกฎหมายหรือเปลี่ยนแปลงนโยบายเท่านั้น แต่ได้สะท้อนถึงความพยายามในการทดลองสร้างกลไกการจัดระเบียบสังคมรูปแบบใหม่ตามมา เช่น สหกรณ์แรงงาน เศรษฐกิจชุมชน หรือระบบการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน เป็นต้น ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าความพยายามเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าขบวนการเคลื่อนไหวระดับฐานรากไม่เพียงแต่เป็นการแสดงออกเพื่อการต่อต้านโครงสร้างอำนาจเท่านั้น แต่ยังเป็นการใช้พื้นที่สร้างสรรค์ปฏิบัติการเคลื่อนไหวที่หลากหลายและการทดลองทางสังคมไปพร้อมกันด้วย ตอกย้ำให้เห็นว่ากลไกดังกล่าวนี้ช่วยเปิดจินตนาการเกี่ยวกับอนาคตที่แตกต่างไปจากระบบเศรษฐกิจและการเมืองที่มีอยู่ในปัจจุบัน (Castells, 2012) อย่างเป็นรูปธรรมและสามารถปรับใช้ได้เหมาะสมกับบริบทที่แตกต่างได้จริง

ในท้ายที่สุดแล้วการสังเคราะห์ผลผลิตผ่านปฏิบัติการเคลื่อนไหวของแรงงาน เกษตรกร นักศึกษา และกลุ่มชนชายขอบที่เสนอมาข้างต้น ช่วยทำให้เห็นว่าการลุกขึ้นต่อสู้เพื่อสิทธิมนุษยชนเป็นกระบวนการทางสังคมที่มีพัฒนาการมาอย่างยาวนาน ซึ่งเกิดขึ้นผ่านการรวมตัว การต่อรอง และการสร้างเครือข่ายของประชาชน ขณะเดียวกันคุณูปการของการเคลื่อนไหวเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการสร้างพลังทางสังคมบนฐานการขยายพื้นที่/พลังของระบอบประชาธิปไตยที่เชื่อมโยงประเด็นสิทธิมนุษยชนกับความเป็นธรรมทางสังคมอย่างชัดเจน ซึ่งช่วยสร้างจินตนาการใหม่เกี่ยวกับรูปแบบของสังคมที่เป็นธรรมมากขึ้น แม้ว่าหากพิจารณาสถานการณ์โลกที่

Library and Learning, University of Phayao

เป็นจริงในบริบทร่วมสมัยแล้ว อาจพบว่าโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองที่ดำรงอยู่ในโลกปัจจุบันจะยังคงเป็นข้อจำกัดหรือปุสรรคขขัดขวางให้สิทธิมนุษยชนไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้แท้จริง แต่อย่างน้อยที่สุดประสบการณ์ของขบวนการเคลื่อนไหวในรูปแบบต่าง ๆ ที่ผ่านมา ได้แสดงให้เห็นถึงความหวังและความเป็นไปได้ของกลุ่มเคลื่อนไหวที่มีอยู่ที่จะสร้างการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีกว่า อีกทั้งเพื่อกระตุ้นให้ทุกภาคส่วนหันกลับมาให้ความสำคัญกับการเคารพศักดิ์ศรีตามหลักการสิทธิมนุษยชน และเอื้อบรรยากาศให้สิทธิของมนุษย์เป็นกลไกสำคัญที่จะสามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงโลกสำหรับทุกคนได้จริงในอนาคต

5.4.2 การสถาปนาความรู้จากท้องถิ่น สู่ความร่วมมือแนวระนาบ

จากบทเรียนของปฏิบัติการเคลื่อนไหวทางสังคมที่กล่าวถึงก่อนหน้า จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่สำคัญจำนวนมากไม่ได้เกิดขึ้นจากการกำหนดนโยบายของรัฐหรือการดำเนินการทางการเมืองในลักษณะจากบนลงล่าง (top-down reform) เพียงด้านเดียว แต่บางกรณีเกิดจากพลังของชุมชนและเครือข่ายทางสังคมที่มีพลังเพียงพอในการสร้างองค์ความรู้ของตนเอง สู่การพัฒนารูปแบบความร่วมมือที่แตกต่างจากโครงสร้างอำนาจแบบลำดับชั้นที่มักปรากฏในระบบรัฐและตลาด บริบทดังกล่าวสะท้อนกลไกของขบวนการเคลื่อนไหวในระดับฐานรากรูปแบบใหม่ โดยเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขแนวคิดความรู้ท้องถิ่น (local knowledge) ที่สอดรับกับแนวทางการสถาปนาความร่วมมือที่เป็นแนวนอน (horizontal solidarity) หรือโครงข่ายความร่วมมือแบบไม่เป็นทางการ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการช่วยอธิบายว่าชุมชนและกลุ่มทางสังคมสามารถสร้างพลังในการต่อรองกับโครงสร้างอำนาจที่ไม่เป็นธรรมได้อย่างไร อย่างไรก็ตามการผสานแนวคิดทั้งสองมิตินี้ไม่เพียงแต่เป็นเครื่องมือทางการเมืองสำหรับสร้างเครือข่ายของการเคลื่อนไหวทางสังคมของประชาชนเท่านั้น แต่ยังถือเป็นกรอบความคิดใหม่ที่ท้าทายสมมติฐานของระบบความรู้กระแสหลักซึ่งมักให้ความสำคัญกับความรู้จากผู้เชี่ยวชาญหรือสถาบันทางวิชาการมากกว่าความรู้ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ของผู้คนในชีวิตประจำวัน

- ความรู้จากท้องถิ่นในฐานะแหล่งพลังของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

เนื่องด้วยแนวคิดเรื่องความรู้จากท้องถิ่นตั้งอยู่บนสมมติฐานสำคัญว่า ชุมชนและกลุ่มทางสังคมต่าง ๆ มีความรู้และภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ของการดำรงชีวิต การทำงาน และการจัดการทรัพยากรในบริบทของตนเอง ซึ่งขอบข่ายความรู้เหล่านี้มักสะท้อนถึงความเข้าใจอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ความสัมพันธ์ทางสังคม และวัฒนธรรมของชุมชน อย่างไรก็ตามในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในโลกสมัยใหม่พบว่าชุดความรู้จากท้องถิ่นมักถูกมองว่าเป็นความรู้ที่ด้อยกว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์หรือความรู้จากผู้เชี่ยวชาญ ส่งผลให้ชุมชนจำนวนมากถูกกีดกันออกจากกระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับทรัพยากรและอนาคตของตนเอง ด้วยมุมมองดังกล่าวจึงนำไปสู่ข้อถกเถียงโดยโบนาเวนตูรา เด โซซา ซานโตส (Boaventura de Sousa Santos) ผ่านแนวคิดสำคัญที่ปรากฏใน epistemologies of the south ซึ่งท้าทายการผูกขาดความรู้แบบเดิมของซีกโลกตะวันตก ผ่านการยอมรับความหลากหลายของรูปแบบความรู้อันเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสร้างความยุติธรรมทางสังคมที่แท้จริง ภายใต้ตรรกะว่าความเข้าใจโลกนั้นมีหลากหลายรูปแบบที่สงผลต่อการสร้างความยุติธรรมทางสังคม ดังนั้นความยุติธรรมในมิติใหม่จะไม่เกิดขึ้นหากปราศจากความยุติธรรมทางปัญญาที่ยอมรับภูมิปัญญาของกลุ่มคนที่ถูกกดขี่ โดยเฉพาะความรู้ชุมชนท้องถิ่น ชนพื้นเมือง และกลุ่มคนชายขอบที่มีบทบาทสำคัญต่อการท้าทายโครงสร้างความรู้แบบตะวันตกที่ครอบงำโลกสมัยใหม่ด้วยระบบเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์และทุนนิยมตะวันตก (Santos, 2014) จากข้อเสนอดังกล่าวตอกย้ำว่าในบริบทของการเคลื่อนไหวทางสังคมร่วมสมัยนั้น มีผลทำให้นิยามเกี่ยวกับความรู้จากท้องถิ่นจึงไม่ได้เป็นเพียงทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่ไร้พลัง แต่ถือเป็นเครื่องมือทางการเมืองประเภทหนึ่งที่สามารถช่วยให้ชุมชนออกแบบกระบวนการพัฒนาแนวทางในการจัดการทรัพยากร รวมทั้งการปกป้องสิ่งแวดล้อม และการสร้างระบบเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของตนเองได้โดยชอบธรรม

Library and Learning, University of Phayao

- ความร่วมมือแนวระนาบและการสร้างโครงข่ายผ่านปฏิบัติการเคลื่อนไหวทางสังคม

ทั้งนี้นอกจากบทบาทของความรู้จากท้องถิ่นแล้ว ขบวนการเคลื่อนไหวระดับฐานรากในโลกปัจจุบันยังให้ความสำคัญกับรูปแบบของความร่วมมือที่แตกต่างจากโครงสร้างองค์กรแบบดั้งเดิม โดยเฉพาะรูปแบบของความร่วมมือแนวนอน ซึ่งเน้นความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมระหว่างกลุ่มต่าง ๆ มากกว่าความสัมพันธ์แบบลำดับชั้น เนื่องจากความร่วมมือแนวนอนมีลักษณะสำคัญหลายประการ เช่น การตัดสินใจร่วมกันของสมาชิกในเครือข่าย การแลกเปลี่ยนความรู้และทรัพยากรระหว่างชุมชน ตลอดจนการสร้างแนวร่วมระหว่างกลุ่มทางสังคมที่มีความหลากหลาย ดังนั้นกล่าวได้ว่ารูปแบบความร่วมมือดังกล่าวช่วยให้ขบวนการเคลื่อนไหวสามารถสร้างเครือข่ายที่ยืดหยุ่นและปรับตัวได้ในบริบทของโลกยุคโลกาภิวัตน์ที่โครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองโลกมักมีลักษณะข้ามพรมแดน สอดรับกับเป้าหมายของขบวนการทางสังคมส่วนใหญ่ที่พยายามเสนอกรอบความคิดว่าการเกิดขึ้นของเครือข่ายทางสังคมในลักษณะนี้เป็นหนึ่งในเงื่อนไขสำคัญของการเคลื่อนไหวทางสังคมในศตวรรษที่ 21 ซึ่งแตกต่างจากขบวนการทางสังคมในอดีตที่มักมีโครงสร้างองค์กรแบบรวมศูนย์ (Castells, 2012) ซึ่งภาพสะท้อนความร่วมมือแนวระนาบและการสร้างโครงข่ายผ่านปฏิบัติการเคลื่อนไหวทางสังคมนี้สะท้อนผ่านเครือข่ายความร่วมมือต่าง ๆ เช่น ขบวนการเคลื่อนไหวของเกษตรกรรายย่อยระดับโลก เครือข่ายสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่น รวมถึงเครือข่ายของขบวนการประชาธิปไตยที่เชื่อมโยงผู้คนจากหลากหลายประเทศผ่านเทคโนโลยีดิจิทัล

- การเชื่อมโยงความรู้ท้องถิ่นกับการเมืองของความเป็นธรรม

กล่าวได้ว่าการผสานระหว่างชุดความรู้จากท้องถิ่นกับความร่วมมือแนวระนาบมีผลทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวระดับฐานรากสามารถพัฒนาแนวทางใหม่ในการต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมทางสังคมอย่างมีพลัง เนื่องจากในหลายกรณีที่เกิดขึ้นพบว่าชุมชนท้องถิ่นได้ใช้ความรู้ของตนเองในการพัฒนาระบบการจัดการทรัพยากรที่มีประสิทธิผลมากกว่าวิธีการแบบเดิม เช่น การจัดการป่าชุมชน การเกษตรแบบยั่งยืน หรือระบบเศรษฐกิจชุมชนที่เน้นการพึ่งพาตนเอง เป็นต้น โดยแนวทางเหล่านี้ไม่เพียงช่วยปกป้องสิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตของชุมชนให้อยู่รอดท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงจากอิทธิพลของกระแสโลกเท่านั้น แต่ยังถูกยกระดับเป็นกลไกสำคัญในการท้าทายรูปแบบการพัฒนาแบบเดิมที่เน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อม ขณะเดียวกันปฏิบัติการผ่านเครือข่ายของขบวนการเคลื่อนไหวที่เชื่อมโยงกันผ่านความร่วมมือแนวระนาบยังสามารถสร้างพลังทางการเมืองที่มีอิทธิพลเพียงพอต่อการเข้าไปมีส่วนร่วมกำหนดนโยบายกับองค์กรระดับชาติได้อีกด้วย ซึ่งสอดคล้องกับมุมมองที่ว่าการผสมผสานระหว่างความรู้จากท้องถิ่นและเครือข่ายของการเคลื่อนไหวแนวระนาบ ถือเป็นหนึ่งในรากฐานสำคัญของการสร้างประชาธิปไตยเชิงลึก (deep democracy) ที่ประชาชนสามารถเข้าไปมีบทบาทร่วมในการดำเนินกิจกรรมทางการเมืองร่วมกับรัฐได้แท้จริงเพื่อสถาปนาโครงข่ายอำนาจใหม่ในการกำหนดทิศทางการพัฒนาและการจัดการทรัพยากรที่เป็นธรรมให้เกิดในสังคมได้ด้วยตนเอง (Appadurai, 2001)

โดยสรุปแล้วจากการวิเคราะห์บริบทความสัมพันธ์ระหว่างการสถาปนาความรู้จากท้องถิ่น สู่ความร่วมมือแนวระนาบนี้ ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวในโลกสมัยใหม่ ซึ่งแนวคิดทั้งสองนี้ช่วยให้ชุมชนและกลุ่มทางสังคมเห็นแนวทางการออกแบบอนาคตร่วมกัน อีกทั้งการเกิดขึ้นของกลุ่มต่าง ๆ สามารถสร้างพลังท้าทายโครงสร้างอำนาจที่ไม่เป็นธรรม รวมทั้งสร้างข้อเสนอการพัฒนารูปแบบทางรอดที่หลากหลายในการจัดระเบียบเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมได้ด้วยตนเอง ดังนั้นภายใต้วิกฤตทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่โลกกำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน ทุกภาคส่วนจึงควรกลับมาให้ความสำคัญกับความรู้จากท้องถิ่นที่สนับสนุนให้เกิดเครือข่ายความร่วมมือในบริบทแตกต่างจากเดิม ซึ่งนับเป็นหนึ่งในข้อเสนอทางเลือกสำหรับสร้างสังคมที่มีความเป็นธรรม ความยั่งยืน ตลอดจนการเคารพศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์มากขึ้น

Library and Learning, University of Phayao

5.4.3 บทบาทของ “เศรษฐศาสตร์แห่งการดูแล” และ “ความสัมพันธ์ใหม่” ที่ไม่เน้นผลกำไร

ข้อเสนอว่าด้วยความพยายามในการสร้างรูปแบบใหม่ของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่ให้ความสำคัญกับคุณค่าของชีวิตมนุษย์มากกว่าการสะสมทุนและการแสวงหากำไรแบบเดิมนั้น แม้พิจารณาแล้วอาจพบข้อเสนอที่หลากหลาย แต่หากพิจารณาในมิติการส่งเสริมสิทธิมนุษยชนให้เกิดขึ้นจริงในสังคมโลกปัจจุบันนั้น ผู้เขียนได้อาศัยกรอบแนวคิดเรื่องเศรษฐศาสตร์แห่งการดูแล (care economy) สู่ข้อเสนอรูปแบบของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจใหม่ที่ไม่เน้นผลกำไร เพื่อวิเคราะห์แนวโน้มความเป็นไปได้ในการอุดช่องว่างการดำเนินการปกป้องคุ้มครองมนุษย์จากการละเมิดผ่านกลไกเชิงโครงสร้าง ขณะเดียวกันเพื่อทบทวนเบื้องหลังของความเหลื่อมล้ำที่ส่งผลกระทบต่อสิทธิในด้านต่าง ๆ โดยการอ้างอิงแนวคิดเหล่านี้คาดว่าช่วยตอบคำถามพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมสมัยใหม่ ซึ่งมักให้ความสำคัญกับการเติบโตทางเศรษฐกิจ การผลิตสินค้า และเน้นการสะสมกำไรเป็นหลัก ขณะที่กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดูแลชีวิตมนุษย์และการรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมกลับถูกลดทอนความสำคัญหรือถูกทำให้มองไม่เห็นในระบบเศรษฐกิจแบบตลาด

- เศรษฐศาสตร์แห่งการดูแล ว่าด้วยการมองเห็นคุณค่าของแรงงานที่ถูกมองไม่เห็น

ผู้เขียนเลือกเสนอแนวคิดว่าด้วยเศรษฐศาสตร์แห่งการดูแลมาประกอบการอธิบาย ซึ่งประยุกต์มาจากข้อสรุปเชิงวิพากษ์ต่อแนวคิดทุนนิยมที่มีแนวโน้มจะดึงทรัพยากรจากระบบการดูแลอย่างต่อเนื่องจนทำให้เกิดวิกฤตของการดูแล (care crisis) ที่เกิดขึ้นในสังคมทั่วไปผ่านข้อเสนอสำคัญที่ปรากฏใน Cannibal Capitalism โดยแนนซี เฟรเซอร์นักวิพากษ์สายสตรีนิยมที่ตั้งคำถามต่อการนิยามงาน และมูลค่าทางเศรษฐกิจผ่านระบบทุนนิยมสมัยใหม่ (Fraser, 2016) โดยชี้ให้เห็นข้อจำกัดของระบบเศรษฐกิจนี้ที่มักให้คุณค่าเฉพาะอาชีพที่สามารถสร้างมูลค่าเป็นตัวเงินได้ ขณะที่อาชีพที่มีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของสังคม เช่น การรับดูแลเด็ก การดูแลผู้สูงอายุ การดูแลผู้ป่วย หรือการทำงานในครัวเรือน กลับไม่ถูกนับรวมในระบบการวัดมูลค่าทางเศรษฐกิจ เนื่องจากกลุ่มแรงงานประเภทนี้มักถูกนิยามว่าเป็นแรงงานดูแล (care worker) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง และมักประสบปัญหาจากการไม่ได้รับค่าตอบแทนหรือได้รับค่าตอบแทนในระดับที่ต่ำมากเมื่อเทียบกับความสำคัญของงานดังกล่าวต่อความจำเป็นในการดำรงอยู่ของสังคมอย่างปกติสุข ดังนั้นทางออกของปัญหาดังกล่าวจึงต้องทบทวนและทำความเข้าใจธรรมชาติของระบบเศรษฐกิจอย่างรอบด้าน โดยเฉพาะแรงงานดูแลในฐานะตัวแสดงหนึ่งในระบบโครงสร้างเศรษฐกิจที่จำเป็นต้องมองเห็นบทบาทของแรงงานดูแล และยอมรับว่ากิจกรรมเหล่านี้เป็นรากฐานที่มีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของระบบเศรษฐกิจทั้งหมด

- เศรษฐกิจทางเลือกและการสร้างความสัมพันธ์ใหม่ในสังคม

ในสถานการณ์โลกปัจจุบันพบว่าขบวนการเคลื่อนไหวในหลายพื้นที่ของโลกได้รับการยอมรับตัวตนอย่างกว้างขวาง ซึ่งถือเป็นเงื่อนไขสำคัญในการสร้างพื้นที่ทดลองรูปแบบและกิจกรรมของเศรษฐกิจแนวใหม่ที่พยายามให้ความสำคัญกับการดูแลกลุ่มเปราะบาง การสร้างความร่วมมือผ่านเครือข่าย และเน้นกลไกการส่งเสริมความยั่งยืนของชีวิตมากกว่าการแสวงหากำไร ทั้งนี้ผลผลิตของปฏิบัติการดังกล่าวสามารถพบได้ในกลไกเศรษฐกิจทางเลือกที่หลากหลาย เช่น เศรษฐกิจชุมชน สหกรณ์แรงงาน รวมถึงเครือข่ายเศรษฐกิจที่ใช้ระบบการแลกเปลี่ยนทรัพยากรในชุมชน เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่ากลไกเหล่านี้ล้วนมีจุดร่วมสำคัญคือการให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ทางสังคม ความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ และการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนสอดคล้องกับมโนทัศน์ด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมสมัยที่พยายามแสดงให้เห็นผ่านมุมมองหลักว่ารูปแบบเศรษฐกิจทางเลือกเหล่านี้สะท้อนถึงความพยายามของชุมชนในการสร้างเศรษฐกิจที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (human-centered economy) ด้วยการให้ความสำคัญกับการตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ตลอดจนการดูแลสิ่งแวดล้อม และการสร้างความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกันในสังคมอีกด้วย (Gibson-Graham, 2006) อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าเศรษฐกิจทางเลือกเหล่านี้อาจมีขนาดเล็กเมื่อเทียบกับระบบเศรษฐกิจแบบตลาด

Library and Learning, University of Phayao

ในระดับโลก แต่วิกฤตที่เกิดขึ้นหลายกรณีกลับแสดงให้เห็นว่ารูปแบบเศรษฐกิจทางเลือกดังกล่าวสามารถสร้างพื้นที่ใหม่สำหรับการทดลองทางสังคม และช่วยให้ชุมชนก้าวข้ามอุปสรรคไปได้ด้วยการพัฒนารูปแบบดำเนินการที่สอดคล้องกับคุณค่าของมนุษย์ที่มีความเป็นธรรมและความยั่งยืนมากขึ้น

- เศรษฐศาสตร์แห่งการดูแลกับอนาคตของสิทธิมนุษยชน

ภายใต้ข้อสรุปของเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนที่ได้พยายามทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์แห่งการดูแลมาประยุกต์นั้น ถือว่ามีนัยสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างองค์ความรู้ใหม่ เพราะช่วยขยายกรอบความเข้าใจเกี่ยวกับจากสิทธิมนุษยชนที่เน้นความสำคัญเฉพาะสิทธิทางกฎหมายหรือสิทธิการเมืองไปสู่การพิจารณาเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมอย่างหลากหลายมิติมากขึ้น โดยขอบข่ายสิทธิเหล่านี้ถือเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรีและเสรีภาพตามเจตนารมณ์ของปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน เนื่องจากหากสิทธิมนุษยชนหมายถึงการยอมรับคุณค่าของชีวิตมนุษย์อย่างเท่าเทียมกันแล้ว การจัดระเบียบระบบเศรษฐกิจที่ให้ความสำคัญกับการดูแลชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคมจึงตอกย้ำเงื่อนไขของการทำให้สิทธิมนุษยชนสามารถเกิดขึ้นจริงในสังคมอย่างเป็นรูปธรรม ในมุมมองนี้การพัฒนาเศรษฐศาสตร์แห่งการดูแลและการสร้างรูปแบบเศรษฐกิจทางเลือกที่เน้นความร่วมมือและความยั่งยืน จึงถือเป็นหนึ่งในข้อเสนอสำหรับสร้างสังคมที่สร้างจินตนาการของความเสมอภาคให้เกิดขึ้นได้จริง อันเป็นผลสะท้อนกลไกลดความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างที่เป็นอุปสรรคต่อการทำให้สิทธิมนุษยชนในทางปฏิบัติ ขณะเดียวกันข้อเสนอแนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์แห่งการดูแลและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจใหม่ที่ไม่เน้นผลกำไรนี้ตอกย้ำถึงความพยายามผ่านขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ต่างเสนอทางเลือกใหม่ให้แก่ระบบเศรษฐกิจที่แตกต่างจากระบบทุนนิยมกระแสหลัก โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดูแลชีวิตมนุษย์ การสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่เท่าเทียม และการพัฒนาเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้แนวคิดดังกล่าวยังเปิดพื้นที่ใหม่สำหรับการทบทวนจุดของสังคมที่นิยามการเคารพสิทธิมนุษยชนในความหมายที่ลึกซึ้งและครอบคลุมมากขึ้น ดังนั้นในบริบทของโลกที่กำลังเผชิญกับวิกฤตหลายด้านไม่ว่าจะเป็นความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ วิกฤตสิ่งแวดล้อม หรือวิกฤตการดูแลในสังคมสูงวัย ฯลฯ จึงสะท้อนชัดเจนว่าการให้ความสำคัญกับเศรษฐศาสตร์แห่งการดูแล นับเป็นหนึ่งในแนวทางสำคัญในการสร้างระเบียบเศรษฐกิจและสังคมที่เป็นธรรมและสอดรับกับภาพอนาคตสิทธิมนุษยชนที่เป็นไปได้ชัดเจนมากขึ้น

Library and Learning University of Phayao

5.5 เศรษฐศาสตร์การเมือง จากเครื่องมือวิพากษ์อำนาจสู่เครื่องมือสร้างความเป็นธรรม

จากการอภิปรายประเด็นสำคัญตั้งแต่การวิเคราะห์เงื่อนปมเชิงโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจโลกความเปราะบางของสิทธิมนุษยชนในบริบทของทุนนิยมโลกาภิวัตน์ ตลอดจนบทบาทของขบวนการเคลื่อนไหวระดับฐานราก จะเห็นได้ว่าปัญหาของสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยในโลกปัจจุบันไม่ได้เป็นเพียงปัญหาของการบังคับใช้กฎหมายหรือการละเมิดสิทธิในระดับปัจเจกเหมือนที่ผ่านมา แต่ถือเป็นผลลัพธ์ของโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมือง และวัฒนธรรมที่กำหนดเงื่อนไขของชีวิตผู้คนในระดับลึกอีกด้วย กล่าวคือในสถานการณ์โลกที่กำลังเผชิญกับวิกฤตหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ วิกฤตสิ่งแวดล้อม การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี ตลอดจนความเปราะบางของระบบสวัสดิการสังคม ส่งผลให้การทำความเข้าใจสิทธิมนุษยชนจึงจำเป็นต้องก้าวข้ามกรอบความคิดแบบเดิมที่มองสิทธิในฐานะเครื่องมือทางกฎหมายเพียงอย่างเดียว และหันกลับมาพิจารณาว่าสิทธิมนุษยชนสามารถเป็นได้ทั้งเครื่องมือในการจินตนาการและออกแบบอนาคตของสังคมได้อย่างไร ดังนั้นในส่วนส่งท้ายของบทนี้ผู้เขียนจึงมีเป้าหมายสำคัญในการตั้งคำถามใหม่ต่อสิ่งที่สังคมเคยยอมรับและมองว่าเป็นเรื่องธรรมดา ไม่ว่าจะเป็นข้อถกเถียงใหม่เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องการเติบโตทางเศรษฐกิจในบริบทร่วมสมัย การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของรัฐสมัยใหม่ หรือโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจและสวัสดิการที่

สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาในอนาคต พร้อมทั้งเสนอแนวทางในการทำให้ความหวังของสิทธิมนุษยชนเกิดขึ้นได้จริงในโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ดังนั้นข้อเสนอการก้าวข้ามกรอบความคิดแบบเดิม โดยเฉพาะการสร้างเป้าหมายร่วมเพื่ออยู่รอดในโลกที่กำลังเผชิญกับวิกฤตหลายด้าน จึงตอกย้ำว่าการเปิดพื้นที่สำหรับการตั้งคำถามและการจินตนาการถึงทางเลือกใหม่ ๆ อาจเป็นก้าวแรกของการสร้างสังคมที่เคารพศักดิ์ศรีของมนุษย์และให้ความสำคัญกับความยุติธรรมทางสังคมอย่างแท้จริง

5.5.1 ข้อเสนอแนวคิดว่าด้วยสิทธิ ที่ไม่ยึดติดกับการเติบโตทางเศรษฐกิจ

ปฏิเสธไม่ได้ว่าในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมาตัวชี้วัดที่ประเมินจากผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศมักถูกใช้เป็นเครื่องมือประเมินความสำเร็จของรัฐและนโยบายเศรษฐกิจเป็นหลัก แต่อย่างไรก็การพัฒนามนุษย์ที่สอดรับกับการใช้ตัวชี้วัดดังกล่าวเพียงอย่างเดียวนี้ไม่สามารถสะท้อนคุณภาพชีวิตของผู้คน ความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม หรือความเป็นธรรมทางสังคมได้อย่างแท้จริง ขณะเดียวกันภายใต้บริบทดังกล่าวได้ก่อให้เกิดการขยายขอบข่ายแนวคิดโต้แย้งที่หลากหลายเช่นแนวคิดการลดการเติบโตทางเศรษฐกิจ รวมทั้งเศรษฐกิจสร้างสรรค์ดังที่ได้กล่าวไปก่อนหน้า นอกจากนี้ข้อถกเถียงเรื่องเศรษฐกิจหลังการเติบโต (post-growth economy) ถือเป็นกระแสแนวคิดสำคัญซึ่งถือว่าได้รับความสนใจมากขึ้นในวงวิชาการและการกำหนดนโยบายสาธารณะอย่างกว้างขวาง เนื่องจากแนวคิดเหล่านี้พยายามตั้งคำถามต่อสมมติฐานเดิมที่ว่าการเพิ่มขึ้นของผลผลิตทางเศรษฐกิจเป็นเงื่อนไขจำเป็นของความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์ และเสนอให้สังคมหันมาพิจารณารูปแบบการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับคุณภาพชีวิต ความเท่าเทียม และความยั่งยืนของระบบนิเวศมากขึ้น (Raworth, 2017) ขณะเดียวกันหากพิจารณาในบริบทของสิทธิมนุษยชนเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องโลกหลังการเติบโตถือว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างยิ่ง เพราะช่วยเปิดพื้นที่ใหม่ในการคิดถึงสิทธิของมนุษย์ในสังคมที่ไม่ได้ยึดติดกับการสะสมทุนหรือการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจอย่างไม่สิ้นสุด อีกทั้งได้ชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดของระบบเศรษฐกิจการเมืองร่วมสมัยที่ก่อให้เกิดผลกระทบทั้งในมิติของความเหลื่อมล้ำ การล่มสลายของสินค้าสาธารณะ และวิกฤตสิ่งแวดล้อมระดับโลก เป็นต้น ล้วนตอกย้ำให้เกิดข้อถกเถียงต่อสมมติฐานของระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ที่ยังคงยึดถือการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนา

- ว่าด้วยการวิพากษ์สมมติฐานของการเติบโตทางเศรษฐกิจ

หากพิจารณาเป้าหมายของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมร่วมสมัยที่ตั้งอยู่บนสมมติฐานสำคัญว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจเท่านั้นที่ถือเป็นเงื่อนไขของความมั่งคั่งและความเป็นอยู่ที่ดีของสังคม อย่างไรก็ตามการศึกษาส่วนใหญ่ได้แสดงให้เห็นว่าการเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจไม่ได้สร้างกลไกการกระจายผลประโยชน์อย่างเท่าเทียมแต่อย่างใด ในทางกลับกันหลายกรณีอาจนำไปสู่การเพิ่มขึ้นของความเหลื่อมล้ำทางรายได้และทรัพย์สินอย่างมีนัยสำคัญอีกด้วย นอกจากนี้การวิเคราะห์เกี่ยวกับพัฒนาการของระบบทุนนิยมโลกที่ผ่านมายังตอกย้ำให้เห็นว่ากลไกการสร้างการเติบโตทางเศรษฐกิจส่วนใหญ่มักเกิดขึ้นจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติจำนวนมหาศาล อีกทั้งขยายผลไปสู่วงจรการเอารัดเอาเปรียบแรงงาน และการขยายตัวของระบบการผลิตที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรงตามมา (Harvey, 2005) สถานการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้นำไปสู่การกระตุ้นให้สังคมตั้งคำถามว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องในโลกที่มีทรัพยากรจำกัดเป็นสิ่งที่เป็นไปได้หรือไม่ และหากเป็นไปได้แล้ว การเติบโตดังกล่าวจะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศและความยั่งยืนของชีวิตมนุษย์อย่างไร ดังนั้นการประยุกต์แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจหลังการเติบโตมาอธิบายสถานการณ์โลกที่กำลังกิดขึ้นในปัจจุบันนี้จึงช่วยสร้างข้อเสนอให้สังคมตระหนักถึงแนวโน้มที่จะเกิดวิกฤตตามมาในอนาคตและหันกลับมาทบทวนว่าความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์นั้นสามารถเกิดขึ้นได้โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจเป็นหลัก แต่ควรทำความเข้าใจบทบาทของกระแสทุนนิยมโลกที่ส่งผลกระทบให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมาอย่างมาก โดย

Library and Learning, University of Phayao

ต้องกลับมาให้ความสำคัญกับการปรับโครงสร้างเพื่อกระจายความมั่งคั่ง ลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้คนให้อยู่ในขอบเขตความยั่งยืนของโลก

- การทบทวนความหมายใหม่ของสิทธิมนุษยชนในโลกหลังการเติบโต

อย่างไรก็ตามเมื่อแนวคิดเรื่องการพัฒนาทางเศรษฐกิจถูกตั้งคำถาม ย่อมนำไปสู่การทบทวนกรอบความคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในรูปแบบที่จำเป็นต้องได้รับการพิจารณาขอบข่ายและความหมายใหม่เช่นกัน เนื่องจากในโลกที่ไม่ได้ยึดติดกับการเติบโตทางเศรษฐกิจนั้น อาจส่งผลให้หลักการสิทธิมนุษยชนถูกทำให้กลายเป็นหลักประกันการสร้างชีวิตที่ดีในด้านต่าง ๆ ครอบคลุมการเข้าถึงอาหาร น้ำสะอาด ที่อยู่อาศัย การดูแลสุขภาพ และสิ่งแวดล้อมที่ปลอดภัยมากกว่าการเน้นสิทธิที่เกี่ยวข้องกับการบริโภคหรือการสะสมทรัพย์สิน นอกจากนี้แนวคิดดังกล่าวยังสามารถเชื่อมโยงกับกรอบการอภิปรายเกี่ยวกับประเด็นสิทธิของคนรุ่นต่อไป (intergenerational rights) ซึ่งผู้เขียนประยุกต์จากข้อเสนอบางประการเกี่ยวกับการสร้างความยุติธรรมของแนนซี เฟรเซอร์ที่เน้นว่าการพัฒนาของสังคมในปัจจุบันต้องคำนึงถึงผลกระทบต่อชีวิตของคนในอนาคตด้วย หรือกล่าวอีกนัยได้ว่าความเสมอภาคระหว่างรุ่น (Intergenerational equity) ในที่นี้คือการผสานแนวคิดทางจริยธรรม กฎหมาย และสิทธิมนุษยชนซึ่งอยู่บนหลักการที่ว่ามนุษย์ในรุ่นปัจจุบันมีหน้าที่รับผิดชอบในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติด้วยเป้าหมายการสร้างความยุติธรรมด้านสิ่งแวดล้อม การสร้างผลิตภาพบนฐานความยั่งยืนทางเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนที่ให้การรับรองว่าการตัดสินใจเชิงนโยบายในวันนี้จะไม่ลิดรอนสิทธิขั้นพื้นฐานของประชากรในอนาคต ทั้งนี้เพื่อเป็นหลักประกันไม่ให้คนรุ่นต่อไปต้องเสียเปรียบหรือได้รับผลกระทบเชิงลบจากการกระทำในยุคนี้ ดังนั้นในมุมมองนี้สิทธิมนุษยชนไม่ได้เป็นเพียงเครื่องมือในการปกป้องเสรีภาพของปัจเจกบุคคลเพียงมิติเดียว แต่ยังถูกขยายมิติเป็นกรอบทางจริยธรรมที่ช่วยกำหนดขอบเขตของการพัฒนาเศรษฐกิจและการใช้ทรัพยากรของโลกเพื่ออนาคตอีกด้วย

- การจัดระเบียบเศรษฐกิจใหม่เพื่อสนับสนุนสิทธิของมนุษย์

การขับเคลื่อนโลกไปสู่จุดหมายร่วมกันผ่านข้อสนับสนุนว่าด้วยการเปลี่ยนผ่านบนฐานแนวคิดหลังการเติบโตนั้นไม่ได้หมายความว่าระบบเศรษฐกิจจะต้องหยุดนิ่งหรือหยุดการพัฒนา แต่ในทางกลับกันเศรษฐกิจจำเป็นต้องได้รับการทบทวนเป้าหมายใหม่ให้สอดคล้องกับความต้องการของมนุษย์ทุกคนและคำนึงถึงความยั่งยืนของโลกไปพร้อมกันด้วย โดยเฉพาะข้อเสนอจากกรอบวิเคราะห์ด้านเศรษฐศาสตร์และเศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมสมัยผ่านมุมมองของนักคิดสำคัญ เช่น โทมัส ปิเก็ตตี โดยมุ่งเน้นไปที่การลดความเหลื่อมล้ำทางรายได้และความมั่งคั่ง โดยเสนอแนวทางการปฏิรูประบบภาษีแบบก้าวหน้าในระดับสากล เพื่อป้องกันไม่ให้ความมั่งคั่งกระจุกตัวอยู่ในมือของคนส่วนน้อย โดยเฉพาะแนนซี เฟรเซอร์ ที่เสนอให้ทบทวนการกระจายทรัพยากรและความรับผิดชอบใหม่ด้วยแนวทางเศรษฐกิจสังคมนิยมแบบประชาธิปไตยที่รัฐและสังคมเข้ามามีบทบาทจัดการสวัสดิการอย่างเป็นธรรม ลดการแสวงหากำไรสูงสุดจากภาคเอกชน และให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นต้น ด้วยข้อเสนอที่หลากหลายนี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการการจัดระเบียบเศรษฐกิจใหม่ให้สอดรับกับการยกระดับสิทธิมนุษยชนที่จับต้องได้ เช่น การลดชั่วโมงการทำงานเพื่อเพิ่มคุณภาพชีวิตของผู้คน การขยายระบบสวัสดิการสังคมเพื่อรับประกันสิทธิขั้นพื้นฐาน การสนับสนุนเศรษฐกิจชุมชนและเศรษฐกิจแห่งความร่วมมือ ตลอดจนการกำหนดนโยบายสิ่งแวดล้อมที่เข้มงวดเพื่อปกป้องทรัพยากรของโลก เป็นต้น ซึ่งแนวทางเหล่านี้ได้ตอกย้ำถึงความพยายามในการสร้างระบบเศรษฐกิจใหม่ที่ให้ความสำคัญกับการดูแลชีวิตมนุษย์และสิ่งแวดล้อม มากกว่าการแสวงหากำไรสูงสุดเพียงด้านเดียวดังเช่นที่ผ่านมา

อย่างไรก็ตามภายใต้วิกฤตต่าง ๆ ที่เป็นผลจากการมุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง/รวดเร็วอาจนำไปสู่การผลิตซ้ำปัญหาให้เกิดขึ้นตามมาหลายประการ เช่น การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเกินขีดจำกัด ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจที่เพิ่มขึ้น และการทำลายระบบนิเวศของโลก (Raworth, 2017) ดังนั้น

Library and Learning, University of Phayao

การอาศัยแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจหลังการเติบโต (post-growth economy) จึงจะช่วยให้เห็นแนวโน้มใหม่ว่าการพัฒนาสังคมควรให้ความสำคัญกับคุณภาพชีวิต ความเท่าเทียมทางสังคม และความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อมมากกว่าการเพิ่มขึ้นของตัวเลขทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว ซึ่งหากพิจารณาความเชื่อมโยงกับปฏิบัติการของสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัยแล้วพบว่าการยอมรับแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจหลังการเติบโตอาจช่วยเปิดพื้นที่ใหม่สำหรับการคิดถึงสิทธิในมิติที่กว้างขึ้น เช่น สิทธิในการมีสิ่งแวดล้อมที่ดี สิทธิในการมีเวลาสำหรับชีวิตครอบครัว หรือสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรพื้นฐานของสังคมอย่างเท่าเทียม ซึ่งในท้ายที่สุดแล้วแนวคิดเรื่องสิทธิในโลกที่ไม่ยึดติดกับการเติบโตทางเศรษฐกิจนี้ ถือได้ว่าเป็นหนึ่งในความพยายามสำคัญของนักวิชาการและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่สามารถนำมาทบทวนกรอบความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาในศตวรรษที่ 21 ด้วยวิธีการตั้งคำถามต่อสมมติฐานการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างไม่สิ้นสุด ขณะเดียวกันคุณูปการของแนวคิดที่หลากหลายนี้ ยังได้ช่วยสร้างจินตนาการใหม่ถึงสังคมที่ให้ความสำคัญกับคุณภาพชีวิต ความเท่าเทียม และความยั่งยืนของโลกในบริบทของสิทธิมนุษยชนมากขึ้น ดังนั้นด้วยเป้าหมายของข้อเสนอที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวตอกย้ำการขยายกรอบความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิให้ครอบคลุมเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่ทำให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรีได้อย่างแท้จริง

5.5.2 การเปลี่ยนผ่านจาก “รัฐผู้ควบคุม” สู่ “รัฐผู้รับฟังที่พร้อมกระจายอำนาจ”

การทบทวนสมมติฐานเบื้องต้นของการพัฒนาและระบบเศรษฐกิจที่ยึดติดกับการเติบโตอย่างไม่สิ้นสุดจากประเด็นผ่านมา ส่งผลให้การทำความเข้าใจอนาคตของสิทธิมนุษยชนนั้นจึงจำเป็นต้องตั้งคำถามต่อบทบาทของ “รัฐ” ในฐานะสถาบันทางการเมืองที่มีอำนาจในการกำหนดกฎหมาย การออกนโยบายสาธารณะ และการกำหนดทิศทางการพัฒนาสังคมอีกด้วย เนื่องจากพัฒนาการของรัฐสมัยใหม่ (modern state) นั้น รัฐมักถูกออกแบบให้มีบทบาทเป็นกลไกควบคุมการใช้อำนาจผ่านระบบราชการ กฎหมาย และกลไกการบริหารเพื่อกำกับดูแลสังคม ฯลฯ โดยแนวคิดดังกล่าวมีรากฐานมาจากความเชื่อว่าการรวมศูนย์อำนาจของรัฐเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสร้างระเบียบทางสังคมและการพัฒนาเศรษฐกิจในภาพรวม แต่อย่างไรก็ตามจากการศึกษาประสบการณ์ทางการเมืองของหลายประเทศในช่วงตั้งแต่ศตวรรษที่ 20 ต่อเนื่องถึง 21 ได้แสดงให้เห็นว่าการรวมศูนย์อำนาจแบบเดิมอาจนำไปสู่ปัญหาหลายประการ เช่น การขาดความโปร่งใส การลดทอนการมีส่วนร่วมของประชาชน ขาดความยืดหยุ่นและการตัดสินใจเชิงนโยบายที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการในระดับพื้นที่ (วราภรณ์ จุลปานนท์, 2562) กล่าวคือหากพิจารณาเฉพาะบริบทของการเมืองว่าด้วยเรื่องสิทธิมนุษยชนส่งผลให้ต้องมีการทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับรัฐจึงเริ่มเปลี่ยนแปลงจากภาพของรัฐผู้ควบคุมไปสู่การปรับบทบาทรัฐในฐานะผู้รับฟังเสียงประชาชน และรัฐที่ต้องเน้นกระจายอำนาจมากขึ้น โดยให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชน รวมทั้งเปิดพื้นที่ให้มีการตัดสินใจแบบมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง อีกทั้งต้องจัดสรรอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจรูปแบบใหม่ไปสู่ระดับท้องถิ่นมากขึ้นตามไปด้วย ดังนั้นเพื่อให้สอดรับกับข้อเสนอการเปลี่ยนผ่านจากรัฐผู้ควบคุม สู่รัฐผู้รับฟังที่พร้อมกระจายอำนาจ ผู้เขียนเห็นว่ามีประเด็นสำคัญที่จะต้องอภิปรายดังนี้

- การวิพากษ์รัฐแบบรวมศูนย์กับบริบทใหม่ของสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย

ประเด็นการวิพากษ์รัฐในมิตินี้ มุ่งไปที่การโต้แย้งอำนาจรัฐแบบรวมศูนย์ซึ่งถือว่ามีบทบาทสำคัญต่อการออกแบบหลักสิทธิมนุษยชนสมัยใหม่ให้สามารถปรับใช้ได้ในทางปฏิบัติอย่างแท้จริง เช่น การกำหนดนโยบายต่าง ๆ การวางระบบกฎหมาย การจัดระบบราชการ และการสร้างสถาบันทางการเมืองที่คอยควบคุมกดทับประชาชนด้วยวิธีการใหม่อยู่เสมอ แต่อย่างไรก็ตามกลไกอำนาจดังกล่าวของรัฐสะท้อนถึงข้อจำกัดสำคัญโดยเฉพาะในด้านการปิดพื้นที่รับฟังเสียงของประชาชน ซึ่งจะขยายไปสู่การตอบสนองต่อความหลากหลายของสังคม ประกอบกับในทางปฏิบัติแล้วพบว่าระบบราชการที่มีการสั่งการตามลำดับชั้นได้สร้างระยะห่างระหว่าง

Library and Learning, University of Phayao

รัฐกับประชาชน ส่งผลให้กระบวนการกำหนดนโยบายจึงมักถูกกำหนดโดยผู้เชี่ยวชาญหรือชนชั้นนำทางการเมืองโดยเฉพาะ มากกว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับฐานราก ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าวจึงตอกย้ำให้เห็นว่าในการพัฒนาสิทธิมนุษยชนที่สามารถตอบสนองต่อการแก้ปัญหาสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนนั้น ต้องถูกกำหนดกรอบและกติกาอย่างเข้มงวดจากการรวมอำนาจไว้ที่โครงสร้างศูนย์กลางของรัฐ โดยอาจละเลยถึงความต้องการของกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมที่มีความหลากหลาย โดยเฉพาะกลุ่มชายขอบ ประกอบด้วย ชนพื้นเมือง ชุมชนชนบท หรือแรงงานนอกระบบ เป็นต้น ดังนั้นเพื่อปิดข้อจำกัดดังกล่าวจึงต้องสร้างมโนทัศน์เกี่ยวกับสิทธิด้วยมุมมองใหม่ว่าด้วยการกระจายอำนาจที่เปิดกว้างมากขึ้น พร้อมกับสร้างกติกาการเมืองแบบมีส่วนร่วมให้กับประชาชน ชุมชนท้องถิ่นที่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริงผ่านกลไกที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับปฏิรูปที่ผลิตซ้ำมาถึงเนื้อหาในรัฐธรรมฉบับปัจจุบันปีพุทธศักราช 2560 เช่น การรับฟังเสียงประชาชนผ่านการจัดทำประชาพิจารณ์ การออกเสียงประชามติ รวมถึงการเสนอกฎหมาย เป็นต้น (ราชกิจจานุเบกษา, 2540) สอดรับกับข้อเสนอการส่งเสริมให้สิทธิมนุษยชนเกิดขึ้นจริงในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในบริบทร่วมสมัยนั้น จำเป็นต้องสร้างกลไกการปกครองที่เปิดพื้นที่ให้ประชาชนสามารถเข้าไปมีบทบาทในการกำหนดนโยบายและตรวจสอบอำนาจรัฐได้อย่างแท้จริง (ธีรภัทร์ เสรีรังสรรค์, 2558)

- การปรับจุดยืนของรัฐผู้รับฟังและการเมืองแบบมีส่วนร่วม

ข้อเสนอเกี่ยวกับการรับฟังเสียงประชาชน (participatory state/responsive state) ถือเป็นรูปแบบการปกครองที่รัฐบาลไม่ได้ทำหน้าที่เป็นผู้ใช้อำนาจเบ็ดเสร็จ แต่ทำหน้าที่เสมือนเป็นผู้รับฟัง และตอบสนองความต้องการ โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ตรวจสอบการทำงาน และกำหนดนโยบายสาธารณะอย่างเป็นรูปธรรมตามกรอบที่กฎหมายระบุไว้ ซึ่งหากนิยามภายใต้บริบทที่สัมพันธ์กับกรอบสิทธิมนุษยชนนั้นผู้เขียนนิยามว่ารัฐผู้รับฟังหมายถึงรัฐที่ให้ความสำคัญกับกระบวนการสื่อสารระหว่างรัฐกับประชาชน โดยยอมรับว่าการกำหนดนโยบายสาธารณะไม่ควรเป็นกระบวนการที่ดำเนินการโดยชนชั้นนำทางการเมืองเพียงฝ่ายเดียว เนื่องจากบทบาทของรัฐในลักษณะดังกล่าวจะมุ่งเน้นการสร้างกลไกที่ช่วยให้ประชาชนสามารถมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจได้อย่างกว้างขวาง เช่น กระบวนการงบประมาณแบบมีส่วนร่วม การจัดเวทีสาธารณะเพื่อรับฟังความคิดเห็นประชาชน การสร้างกลไกตรวจสอบอำนาจรัฐโดยภาคประชาสังคม รวมทั้งการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลเพื่อเพิ่มช่องทางการมีส่วนร่วมประชาชน เป็นต้น ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่ากระบวนการเหล่านี้ถือเป็นภาพสะท้อนถึงความพยายามในการสร้างรูปแบบประชาธิปไตยที่ลึกซึ้งและจับต้องได้มากขึ้น และตอกย้ำว่าการเมืองในระบอบประชาธิปไตยไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่การเลือกตั้งตามที่คนส่วนใหญ่เข้าใจเท่านั้น แต่ต้องเข้าใจจุดยืนใหม่ว่าประชาธิปไตยต้องนำไปสู่การสร้างกลไกการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งต้องขับเคลื่อนประชาธิปไตยไปสู่การออกแบบสิทธิที่ทุกคนต่างได้รับประโยชน์และสามารถกำหนดวิธีชีวิตเหมาะสมกับความต้องการอย่างแท้จริง (ฐิตินันท์ พงษ์สุทธิรักษ์, 2550) นับเป็นข้อเสนอสำคัญสำหรับนำไปปรับจุดยืนของรัฐให้เป็นผู้รับฟังที่ส่งเสริมการเมืองแบบมีส่วนร่วมผ่านประชาธิปไตยในรูปแบบหลากหลาย เช่น ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ ประชาธิปไตยทางสังคม และประชาธิปไตยทางวัฒนธรรมที่สอดคล้องตามเป้าหมายของสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัย

- การกระจายอำนาจผ่านการขยายบทบาทของชุมชนท้องถิ่น

กล่าวได้ว่าการดำเนินการเปลี่ยนผ่านจากรัฐผู้ควบคุม สู่รัฐผู้รับฟังที่พร้อมกระจายอำนาจควบคู่ไปกับแนวคิดว่าด้วยการกระจายอำนาจทางการเมืองและการบริหารจัดการปกครอง ถือเป็นอีกองค์ประกอบสำคัญของการปฏิรูปรัฐสมัยใหม่ในศตวรรษที่ 21 ที่ส่งผลต่อการยกระดับสิทธิมนุษยชนให้สามารถนำไปปรับใช้ได้จริงในสังคมปัจจุบัน เนื่องจากเป้าหมายการกระจายอำนาจที่หมายถึงการถ่ายโอนอำนาจในการตัดสินใจและการจัดการทรัพยากรจากรัฐบาลกลางไปสู่ระดับท้องถิ่น เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชน รวมทั้งเครือข่าย

Library and Learning, University of Phayao

ภาคประชาสังคมตามหลักการกระจายอำนาจ (decentralization) นั้น จะสามารถช่วยเพิ่มประสิทธิภาพของนโยบายสาธารณะในการเมืองระดับท้องถิ่นได้ตรงเป้าหมาย เนื่องจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมักมีความเข้าใจบริบทการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของพื้นที่มากกว่ารัฐส่วนกลางที่ดำเนินการแบบรวมศูนย์อำนาจ เช่นเดียวกันกับกรอบดำเนินการด้านสิทธิมนุษยชนนั้นต้องอาศัยกลไกการกระจายอำนาจซึ่งจะช่วยให้ชุมชนท้องถิ่น ตลอดจนประชาชนสามารถมีบทบาทในการกำหนดแนวทางการพัฒนาที่สอดคล้องกับความต้องการและวิถีชีวิตของตนเองตามสิทธิที่พึงมีครอบคลุมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชน หรือการสร้างระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นที่ยั่งยืน เป็นต้น (โกวิทย์ พวงงาม, 2562) ซึ่งตอกย้ำให้เห็นว่าการกระจายอำนาจที่ส่งเสริมการขยายบทบาทชุมชนท้องถิ่นนั้นให้ความสำคัญกับการมอบอำนาจและทรัพยากรจากรัฐบาลส่วนกลางให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการส่งเสริมสิทธิมนุษยชนโดยช่วยให้ประชาชนเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานได้อย่างทั่วถึงและสอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ตนเอง

- การเปลี่ยนแปลงบทบาทของรัฐในโลกศตวรรษที่ 21

ทั้งนี้แม้ว่าแนวคิดเรื่องการกระจายอำนาจและการมีส่วนร่วมของประชาชนจะได้รับการสนับสนุนอย่างกว้างขวาง แต่การเปลี่ยนผ่านจากรัฐผู้ควบคุมไปสู่รัฐผู้รับฟังยังคงเผชิญกับความท้าทายหลายประการ ซึ่งหนึ่งในความท้าทายสำคัญคือการปรับเปลี่ยนโครงสร้างของระบบราชการและวัฒนธรรมทางการเมืองที่มักคุ้นเคยกับการตัดสินใจแบบรวมศูนย์ นอกจากนี้ความไม่เท่าเทียมทางเศรษฐกิจและสังคมยังอาจส่งผลให้การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนไม่ได้เกิดขึ้นอย่างเท่าเทียมกัน เช่นเดียวกับสถานการณ์องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายรวมถึงประเทศไทยในช่วงศตวรรษที่ผ่านมา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นถูกควบคุมอย่างเข้มงวดผ่านกลไกส่วนภูมิภาคและส่วนกลาง มีการใช้นโยบายควบคุมความโปร่งใส ซึ่งในทางปฏิบัติทำให้ความเป็นอิสระและพลวัตรการพัฒนาตามความต้องการของพื้นที่ลดลง (ศุภสวัสดิ์ ชัชวาล, 2562) อย่างไรก็ตามความก้าวหน้าด้านเทคโนโลยีดิจิทัลที่สร้างพื้นที่สาธารณะผ่านแพลฟอร์มที่หลากหลายได้กระตุ้นให้การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมมีการเติบโตขึ้น อีกทั้งการขยายตัวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในหลายพื้นที่ของโลกเหล่านี้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาทของรัฐในโลกศตวรรษที่ 21 ล้วนได้สร้างโอกาสใหม่ในการพัฒนารูปแบบการปกครองที่เปิดกว้างและมีส่วนร่วมมากขึ้น จึงอาจพิจารณาแนวโน้มในอนาคตได้ว่าภายใต้บริบทดังกล่าวผ่านข้อเสนอเกี่ยวกับการสนับสนุนแนวคิดจากผู้ควบคุมไปสู่นิยามใหม่ว่าด้วยรัฐผู้รับฟังที่ปรับกลไกอำนาจรัฐจากเดิมรวมศูนย์อำนาจมุ่งเน้นไปที่กระจายอำนาจมากขึ้นนั้น จึงไม่ใช่เป็นเพียงข้อเสนอการปฏิรูประบบการเมืองเพียงมิติเดียว แต่ยังถูกทำให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างสังคมที่เคารพสิทธิมนุษยชนบนฐานการให้ความสำคัญกับศักดิ์ศรีของมนุษย์อย่างแท้จริง

เนื่องด้วยบริบททางประวัติศาสตร์ของรัฐสมัยใหม่ในศตวรรษที่ผ่านมารัฐมักถูกมองว่าเป็นผู้มีอำนาจหลักในการกำหนดกฎหมาย นโยบาย และทิศทางการพัฒนาประเทศ ส่งผลให้ในหลายกรณีรัฐจึงถูกผลิตซ้ำบทบาทของการเป็นสถาบันรวมศูนย์อำนาจพร้อมกับการจำกัดการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างเข้มงวด ด้วยเงื่อนไขนี้ส่งผลให้แนวคิดเกี่ยวกับการกระจายอำนาจและการมีส่วนร่วมของประชาชนถูกนำมาวิพากษ์บทบาทดั้งเดิมของรัฐอีกทั้งแนวคิดนี้ได้รับการขยายความสำคัญมากขึ้น ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนผ่านนิยามของรัฐในศตวรรษที่ 21 ด้วยการเปลี่ยนบทบาทจากรัฐผู้ควบคุม (controlling state) ไปสู่รัฐผู้รับฟัง (listening state) กล่าวคือเป็นรัฐในลักษณะผ่อนคลายการรวมศูนย์อำนาจแบบเดิมด้วยการเปิดพื้นที่ให้กับการมีส่วนร่วมของประชาชน ตลอดจนชุมชนท้องถิ่นในการกำหนดนโยบายสาธารณะอย่างกว้างขวาง (Fung & Wright, 2001) ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่เพียงเป็นผลจากกระแสการปฏิรูปการเมืองโลกที่มีผลกระทบต่อการปรับบทบาทของรัฐสมัยใหม่เท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับแนวทางการสร้างรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างใหม่ระหว่างรัฐกับสังคม รวมถึงเศรษฐกิจ และวัฒนธรรมในมิติที่หลากหลายมากขึ้น ได้แก่ มิติการ

Library and Learning, University of Phayao

เข้าถึงบริการสาธารณะ (rights to public services) ที่ท้องถิ่นรู้ปัญหาความต้องการของคนในพื้นที่ดีที่สุดนั้น สะท้อนว่าการกระจายอำนาจจะช่วยให้จัดสรรงบประมาณเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตได้ตรงจุดและรวดเร็วกว่า ขณะที่มิติการมีส่วนร่วมของประชาชน (rights to participate) การส่งเสริมสิทธิพลเมืองโดยเปิดโอกาสให้คนในชุมชนร่วมตัดสินใจ เสนอนโยบาย และตรวจสอบการทำงานของรัฐบาลท้องถิ่นผ่านกลไกประชาธิปไตยทางตรงในระดับพื้นที่ นอกจากนี้มิติของการลดความเหลื่อมล้ำและการเลือกปฏิบัติ (equality and non-discrimination) ด้วยแนวทางการกระจายอำนาจที่ช่วยลดช่องว่างการพัฒนา ปรับแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างที่ส่วนกลางอาจมองข้าม ช่วยคุ้มครองสิทธิของกลุ่มเปราะบางหรือชนกลุ่มน้อยในพื้นที่ห่างไกลให้เข้าถึงทรัพยากรอย่างเท่าเทียม และของมิติความโปร่งใสและการตรวจสอบ (accountability) ผ่านการบริหารงานที่ใกล้ชิดประชาชนทำให้การติดตามตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐทำได้ง่ายขึ้น ช่วยลดการละเมิดสิทธิมนุษยชนและปัญหาการทุจริตในระดับพื้นที่ เป็นต้น

ดังนั้นภายใต้ข้อสรุปว่าด้วยการเปลี่ยนผ่านจาก “รัฐผู้ควบคุม” สู่ “รัฐผู้รับฟังที่พร้อมกระจายอำนาจ” ซึ่งให้ความสำคัญกับการกระจายอำนาจ การยอมรับความหลากหลายของชุมชน และการสร้างกระบวนการตัดสินใจที่โปร่งใสและมีส่วนร่วมมากขึ้นนั้น อันเป็นปรากฏการณ์สำคัญของการออกแบบกลไกการพัฒนาสิทธิมนุษยชนให้เป็นเสมือนเครื่องมือต่อสู้ต่อรองของประชาชนที่ชัดเจน อีกทั้งมีส่วนสำคัญในการตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงการเมืองในระบอบประชาธิปไตยว่าด้วยการยกระดับสิทธิมนุษยชนที่ครอบคลุมมิติอื่นมากขึ้นด้วย

5.5.3 การตั้งคำถามต่อระบบเศรษฐกิจ สวัสดิการ และนโยบายที่เป็นอยู่สู่สิทธิที่คาดหวัง

กล่าวได้ว่าเป้าหมายที่คาดหวังจากการมองสิทธิมนุษยชนในฐานะเครื่องมือของการออกแบบอนาคตถือได้ว่าช่วยขยายขอบเขตของแนวคิดสิทธิมนุษยชนจากการเป็นเพียงกลไกทางกฎหมายไปสู่การเป็นกรอบวิพากษ์ทางจริยธรรมและข้อถกเถียงเกี่ยวกับการเมืองที่สามารถกำหนดทิศทางของสังคมได้จริงหรือไม่นั้น ซึ่งต้องทบทวนจุดยืนในการทำหน้าที่เป็นภารกิจหลักและการจินตนาการร่วมทางสังคม และเป็นพื้นฐานของการเมืองแห่งความหวังอีกด้วย เพราะการวิพากษ์และข้อถกเถียงนั้นจะช่วยส่งเสริมให้สิทธิมนุษยชนสามารถช่วยให้ผู้คนร่วมกันออกแบบสถาบันทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมที่ให้ความสำคัญกับศักดิ์ศรีของมนุษย์และความยุติธรรมทางสังคมให้เกิดผลแท้จริง สอดคล้องกับบริบทโลกปัจจุบันที่กำลังเผชิญกับความท้าทายหลายด้าน ดังนั้นการสร้างกรอบปฏิบัติสิทธิมนุษยชนให้เป็นกรอบในการจินตนาการและการออกแบบอนาคตร่วมกันจึงเป็นหนึ่งในแนวทางสำคัญสำหรับการสร้างสังคมที่มีความเป็นธรรม ยั่งยืน และเต็มไปด้วยความหวัง ที่สามารถจำแนกรายละเอียดสำคัญดังนี้

- การจินตนาการอนาคตกับการเมืองของความหวัง

จากการทบทวนนิยามของสิทธิมนุษยชนด้วยแนวคิดเรื่องความหวังที่ผ่านมา ถือได้ว่ามีบทบาทสำคัญในการสร้างข้อเสนอสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมที่ดีกว่าเดิม ตามที่เบอร์นาร์ด พี.ดอว์นฮาวเออร์เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการเมือง จริยธรรม และสังคม ที่มุ่งเน้นการฟื้นฟูชุมชนเพื่อเปลี่ยนผ่านจากความสิ้นหวังไปสู่ความหวังในการเมืองแห่งความหวัง (Dauenhauer, 2026) เช่นเดียวกันกับแนวทางการเคลื่อนไหวด้านสิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ที่ผ่านมาพบว่ามักเกิดขึ้นจากจินตนาการของผู้คนที่คาดหวังถึงสังคมที่แตกต่างจากสภาพความเป็นจริงที่ต่างประสบพบเจอ จนนำมาซึ่งปฏิบัติการเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิพลเมือง สิทธิแรงงาน สิทธิสตรี หรือสิทธิชนพื้นเมือง ฯลฯ ที่เกิดขึ้นและกระจายทั่วโลก ปฏิเสธไม่ได้ว่าสิทธิต่าง ๆ ที่ได้มาเหล่านี้ล้วนเป็นผลผลิตจากการตั้งคำถามท้าทายต่อโครงสร้างอำนาจที่ดำรงอยู่ และนำไปสู่ข้อเสนอวิสัยทัศน์ใหม่เกี่ยวกับสังคมที่มีความเป็นธรรมมากขึ้น ซึ่งในมุมมองนี้สิทธิมนุษยชนจึงทำหน้าที่เสมือนเครื่องมือของการเมืองแห่งความหวัง สำหรับประกอบสร้างพื้นที่อนาคตที่ทุกคนปรารถนาร่วมกัน อีกทั้งยังเป็นสะพานเชื่อมให้สังคมหลุดพ้นจากความรู้สึกสิ้นหวังด้วยการเมืองที่ไม่ได้ขับเคลื่อนด้วยผลประโยชน์ส่วนตน แต่ขับเคลื่อน

Library and Learning, University of Phayao

ด้วยการมีส่วนร่วม ของทุกคนตอกย้ำจินตนาการของการเมืองแห่งความหวังโดยผู้เขียนที่ไม่ได้หมายถึงการปฏิเสธความเป็นจริงของปัญหาทางสังคม แต่หมายถึงการยอมรับว่าความเป็นจริงดังกล่าวสามารถเปลี่ยนแปลงได้ผ่านการกระทำร่วมกันของผู้คนที่มีความหวังในสังคม

- ความเป็นไปได้ของสิทธิมนุษยชนกับการออกแบบระบบปฏิบัติการใหม่

ทั้งนี้ข้อเสนอการออกแบบระบบปฏิบัติการแนวใหม่โดยยึดหลักสิทธิมนุษยชนซึ่งถือเป็นหัวใจสำคัญที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนผ่านโครงสร้างอำนาจ กฎเกณฑ์ และวัฒนธรรม ทั้งในระดับโลกและประเทศต่าง ๆ เพื่อบรรลุเป้าหมายการสร้างหลักประกันศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ความเสมอภาค และการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงที่สอดคล้องตามเจตนารมณ์ของปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนนั้น อาจทบทวนเงื่อนไขที่ว่าสถาบันต่าง ๆ ต้องรับใช้มนุษย์ (ไม่ใช่มนุษย์ที่ต้องปรับตัวให้เข้ากับสถาบันที่กดทับ) ดังนั้นหากสิทธิมนุษยชนในฐานะเครื่องมือออกแบบอนาคตใหม่ตามนัยนี้ จำเป็นต้องวิพากษ์ความเป็นไปได้อย่างน้อยผ่านประเด็นสำคัญ ได้แก่

1) การออกแบบโครงสร้างทางการเมืองที่เป็นธรรม โดยให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมแบบกระจายอำนาจที่สถาบันการเมืองต้องออกแบบให้เสียงของคนทุกกลุ่ม (โดยเฉพาะชนกลุ่มน้อยและกลุ่มเปราะบาง) ได้รับการรับฟังและนำไปสู่การปฏิบัติอย่างเสมอภาค ไม่ถูกผูกขาดโดยชนชั้นนำ ประกอบกับการสร้างกลไกทางการเมืองที่มีความรับผิดชอบและตรวจสอบได้ ส่งผลให้สถาบันทางการเมืองในระดับต่าง ๆ ต้องทำงานอย่างโปร่งใส มีกลไกป้องกันการละเมิดสิทธิ และมีช่องทางให้พลเมืองทวงถามความยุติธรรมได้จริง

2) การออกแบบระบบเศรษฐกิจที่ลดความเหลื่อมล้ำ โดยใช้กลไกสวัสดิการถ้วนหน้า ที่ตอบสนองต่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจรองรับการสร้างเครือข่ายคุ้มครองรายได้ทางสังคมที่เป็นธรรม และครอบคลุมทุกมิติ เช่น การดูแลสุขภาพ การศึกษา และรายได้ขั้นพื้นฐาน เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงในชีวิต พร้อมกันกับการสร้างมาตรการด้านสิทธิแรงงานและความยั่งยืน สะท้อนการปรับบทบาทของสถาบันธุรกิจต้องเปลี่ยนค่านิยมจากการแสวงหากำไรสูงสุด ไปสู่ความรับผิดชอบต่อสังคม ตลอดจนการเคารพสิทธิแรงงาน และสร้างมาตรฐานดำเนินงานภายใต้กรอบความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม

3) การออกแบบกระบวนการยุติธรรมที่เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ โดยกลไกยุติธรรมเอื้อให้เกิดช่องทางการเข้าถึงความเป็นธรรมได้อย่างเสมอภาค ระบบกฎหมายต้องไม่เลือกปฏิบัติ ต้องปรับปรุงให้ทุกคนเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้โดยไม่จำกัดด้วยสถานะทางเศรษฐกิจหรือสังคม นอกจากนี้การฟื้นฟูเยียวยา โดยอาศัย โครงสร้างสถาบันตุลาการและราชทัณฑ์ ควรมุ่งเน้นการปรับพฤติกรรม คืนคนดีสู่สังคม และเยียวยาผู้เสียหาย มากกว่าการลงทัณฑ์เพื่อแก้แค้นเพียงอย่างเดียว

4) การออกแบบระบบการศึกษาและวัฒนธรรมที่เปิดกว้าง ด้วยการปลูกฝังคุณค่าสิทธิมนุษยชนผ่านระบบการศึกษาต้องสะท้อนเป้าหมายการสร้างพลเมืองที่ตระหนักรู้ในสิทธิ เคารพความหลากหลาย และเห็นอกเห็นใจเพื่อนมนุษย์ ขณะเดียวกันการเปิดพื้นที่รองรับเสรีภาพในการแสดงออก โดยกลไกสถาบันทางวัฒนธรรมต้องส่งเสริมเสรีภาพในการวิพากษ์วิจารณ์ และการแสดงออกทางอัตลักษณ์ โดยปราศจากการครอบงำทางอุดมการณ์รัฐรองรับการแสดงสิทธิของชุมชนและวัฒนธรรมที่แตกต่างมากขึ้น

ดังนั้นความเป็นไปได้ของสิทธิมนุษยชนกับการออกแบบระบบปฏิบัติการของสังคมในอนาคตไม่ได้อยู่ที่การสร้างกฎหมายเพิ่มเติมเท่านั้น แต่คือการออกแบบสถาบัน กติกา กระบวนการตัดสินใจใหม่อย่างน้อยครอบคลุมในด้านการเมือง เศรษฐกิจ ความยุติธรรมตลอดจนการศึกษาและวัฒนธรรมเป็นหลักตั้งแต่ต้นทางในโลกที่ขับเคลื่อนด้วยข้อมูลที่รวดเร็ว ส่งผลให้เกิดกลไกเชิงบูรณาการหลักสิทธิมนุษยชนเข้ากับธรรมาภิบาลความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ การมีส่วนร่วมของประชาชน และความยั่งยืนระหว่างรุ่น เพื่อให้สิทธิมนุษยชนทำหน้าที่เป็นเครื่องมือรับรองและคุ้มครองสิทธิที่นำไปใช้ได้จริงในทางปฏิบัติ รวมทั้งเป็นการยกระดับให้สิทธิมนุษยชนเป็นกรอบกำกับการออกแบบสถาบันและนโยบายสาธารณะอย่างเป็นระบบ ผ่านการเปิดพื้นที่ให้รัฐ

Library and Learning, University of Phayao

ตลาด ภาคประชาสังคม และกลุ่มคนในพื้นที่ต่าง ๆ ร่วมจินตนาการถึงความเสมอภาค ความรับผิดชอบ และการเคารพศักดิ์ศรีเพื่อบรรลุเป้าหมายสิทธิมนุษยชนตามที่ทุกคนคาดหวัง

- ความท้าทายของการออกแบบสิทธิมนุษยชนในอนาคต

ทั้งนี้แม้ว่าจินตนาการเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนจะมีศักยภาพในการเป็นเครื่องมือการออกแบบอนาคต แต่แนวคิดดังกล่าวอาจเผชิญกับความท้าทายหลายประการ โดยเฉพาะสิทธิมนุษยชนที่ถูกจำกัดอยู่เพียงกรอบคิดทางกฎหมาย อาจไม่สามารถเชื่อมโยงกับข้อเสนอที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างระบบเศรษฐกิจและการเมืองได้จริง ประกอบกับอิทธิพลของความขัดแย้งทางอุดมการณ์การเมืองและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในระดับโลกล้วนส่งผลกระทบต่อการนำหลักสิทธิมนุษยชนไปใช้ให้เกิดผลในทางปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม ภายใต้บริบทดังกล่าวได้จุดประกายให้เกิดข้อถกเถียงใหม่ที่จะนำไปสู่การสร้างความยืดหยุ่นและความเป็นสากลของสิทธิมนุษยชนเพื่อรองรับการสร้างสังคมที่มีความเป็นธรรมมากขึ้น ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าข้อเสนอตามทฤษฎี 3Rของแนนซี เฟรเซอร์ที่ช่วยแสดงให้เห็นว่า ความยุติธรรมในยุคโลกาภิวัตน์ไม่สามารถอาศัยเพียงการกระจายทรัพยากรหรือการรับรองสิทธิทางกฎหมายได้ แต่ต้องบูรณาการ การกระจาย (Redistribution) การยอมรับ (Recognition) และการเป็นตัวแทนทางการเมือง (Representation) เข้าด้วยกัน ภายใต้หลักการมีส่วนร่วมอย่างเสมอภาค แม้ว่าโลกาภิวัตน์ทำให้อำนาจไม่ได้อยู่กับรัฐบาลเพียงอย่างเดียว แต่ยังอยู่กับบริษัทข้ามชาติ องค์การระหว่างประเทศ สถาบันการเงินโลก แพลตฟอร์มดิจิทัล เครือข่ายทุนระดับโลกที่หลากหลาย ดังนั้นระบบความยุติธรรมผ่านการออกแบบสถาบันใหม่จึงควรขยายจากผลิตภาพของความยุติธรรมส่วนรวมที่ต้องรองรับด้วยสถาบันและกลไกที่ออกแบบมาให้สามารถต่อสู้ ต่อรองกับโครงสร้างอำนาจซึ่งดำเนินการข้ามพรมแดนได้ จากข้อเสนอดังกล่าวจึงตอกย้ำให้เห็นภาพอนาคตสิทธิมนุษยชนวาควรต้องยกระดับกลไกขับเคลื่อนสิทธิของปัจเจก ไปสู่การออกแบบโครงสร้างสังคมที่เป็นธรรม ซึ่งเชื่อมโยงมิติของเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และธรรมาภิบาลระดับโลกเข้าด้วยกัน อันเป็นแนวทางสำคัญของการสร้างความยุติธรรมให้เกิดขึ้นได้จริงท่ามกลางกระความท้าทายในศตวรรษที่ 21

โดยสรุปแล้วอาจกล่าวได้ว่าสิทธิมนุษยชนมักถูกมองว่าเป็นเครื่องมือในการปกป้องบุคคลจากการละเมิดของรัฐหรืออำนาจทางสังคมเป็นเป้าหมายหลัก แต่ในทางปฏิบัติแล้วอาจพบว่าสิทธิมนุษยชนสามารถมีบทบาทมากกว่านั้น โดยเฉพาะการทำหน้าที่เป็นกรอบทางจริยธรรมสำหรับการออกแบบอนาคตของสังคม ดังนั้นการมองสิทธิมนุษยชนในลักษณะดังกล่าวจึงหมายความว่าสิทธิมนุษยชนไม่ได้เป็นเพียงข้อกำหนดทางกฎหมายเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการกำหนดวิสัยทัศน์เกี่ยวกับสังคมที่คาดหวังในจินตนาการ เช่น สังคมที่มีความเท่าเทียม มีระบบสวัสดิการเข้มแข็ง และเคารพความหลากหลายของผู้คน เป็นต้น ซึ่งเป้าหมายนี้สิทธิมนุษยชนจึงสามารถทำหน้าที่เป็นแกนหลักที่ช่วยให้ผู้คนสามารถร่วมกันจินตนาการถึงอนาคตที่ดีกว่าได้ (Sen, 2000) ท่ามกลางความท้าทายในบริบทร่วมสมัย

5.5.4 ความหวังไม่ใช่การรอคอย แต่คือการลงมือเปลี่ยนแปลง

นอกเหนือจากที่ได้ตั้งคำถามต่อระบบเศรษฐกิจ สวัสดิการ และนโยบายสาธารณะที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน จะเห็นได้ว่าการทำให้สิทธิมนุษยชนมีความหมายอย่างแท้จริงไม่ได้เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติจากการประกาศหลักการหรือการรับรองสิทธิในกฎหมาย แต่เป็นผลลัพธ์ของกระบวนการทางสังคมและการเมืองที่ต้องอาศัยการมีส่วนร่วม การต่อรอง และการเคลื่อนไหวของผู้คนในสังคม เนื่องด้วยในบริบทนี้การเชื่อมร้อยแนวคิดเรื่องความหวังกับปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนถือว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการทำความเข้าใจพลวัตของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งขยายมุมมองใหม่ผ่านความหวังในความหมายทางสังคมศาสตร์และปรัชญาการเมือง ที่ไม่ได้หมายถึงการคาดหวังว่าความเปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้นเองในอนาคตเท่านั้น แต่ตามมุมมองของผู้เขียนแล้วหมายถึงความสามารถของผู้คนในการจินตนาการถึงโลกที่แตกต่างจากสภาพความเป็นจริงในปัจจุบัน และการ

Library and Learning, University of Phayao

ลงมือปฏิบัติเพื่อทำให้วิสัยทัศน์ดังกล่าวกลายเป็นความจริง ดังนั้นความหวังต่อสิทธิมนุษยชนจึงต้องนำไปสู่การสร้างความเข้าใจว่าความหวังจึงไม่ใช่เพียงอารมณ์หรือความรู้สึกเท่านั้น แต่ถือเป็นพลังทางสังคมที่ขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลง และเป็นพื้นฐานการสร้างสังคมที่เคารพศักดิ์ศรีของมนุษย์ตามหลักสิทธิมนุษย์อย่างแท้จริง

- ความหวังในฐานะพลังทางสังคม

จากนิยามของความหวังในฐานะพลังทางสังคมนั้นผู้เขียนเชื่อมโยงกับข้อเสนอเอิร์นส์ บลอคที่ได้เสนอไว้ในหลักการแห่งความหวัง (The Principle of Hope) อย่างน่าสนใจว่าความหวังไม่ใช่แค่ความเพ้อฝัน แต่เป็นพลังขับเคลื่อนทางสังคม และการตระหนักรู้ถึงสิ่งที่ยังมาไม่ถึงเพื่อสร้างโลกที่ดีกว่าผ่านการลงมือทำ ส่งผลให้ความหวังจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญของกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เพราะช่วยให้ผู้คนสามารถมองเห็นความเป็นไปได้ของโลกใหม่ที่แตกต่างจากโครงสร้างอำนาจและความสัมพันธ์ทางสังคมเดิมที่ดำรงอยู่ (Bloch, 1995) ทั้งนี้การประยุกต์แนวคิดว่าด้วยความหวังที่สอดรับกับการออกแบบสิทธิมนุษยชนในอนาคตจึงสะท้อนถึงการต่อสู้เพื่อสิทธิมนุษยชนที่ผ่านมาส่วนใหญ่ไม่ได้เกิดขึ้นเพียงเพราะความไม่พอใจต่อความอยุติธรรมเท่านั้น แต่เกิดจากความเชื่อที่ว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นสิ่งที่สามารถเป็นไปได้ สะท้อนผ่านการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิแรงงาน สิทธิของสตรี สิทธิของชนพื้นเมือง หรือสิทธิพลเมืองในหลายประเทศล้วนตอกย้ำถึงบทบาทของความหวังในฐานะแรงผลักดันที่ทำให้ผู้คนกล้าที่จะท้าทายโครงสร้างอำนาจและระบบที่ไม่เป็นธรรม ดังนั้นความหวังในมิตินี้จึงไม่ได้เป็นเพียงสภาวะทางจิตใจของปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่เป็นทรัพยากรทางสังคมที่ช่วยสร้างพลังในการเปลี่ยนแปลงสังคมได้จริง

ภายใต้มุมมองของผู้เขียนอาจสรุปได้ว่าความหวังในมิติของสิทธิมนุษยชนไม่ใช่เพียงสภาวะทางจิตใจของปัจเจกบุคคล แต่เป็นโครงสร้างทางวัฒนธรรมและการเมืองที่หล่อเลี้ยงการมีส่วนร่วมของประชาชนให้มีความเชื่อมั่นต่อคุณค่าของความยุติธรรม พร้อมทั้งเปิดพื้นที่ให้สังคมสามารถจินตนาการและออกแบบอนาคตร่วมกันได้ผ่านการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิในรูปแบบต่าง ๆ ล้วนสะท้อนให้เห็นว่าความสำเร็จของการเปลี่ยนแปลงมิได้เกิดจากการต่อต้านความอยุติธรรมเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากการที่ผู้คนมีจินตนาการร่วมกันถึงอนาคตที่แตกต่างและเชื่อมั่นว่าการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปได้ ความหวังจึงทำหน้าที่เป็นพลังที่เชื่อมโยงความทรงจำของอดีต ความทุกข์ยากของปัจจุบัน และความเป็นไปได้ของอนาคตเข้าด้วยกัน จนเกิดเป็นพลังทางสังคมที่สามารถผลักดันการปฏิรูปกฎหมาย การสร้างสถาบันใหม่ และการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมทางการเมืองได้อย่างต่อเนื่อง

- การลงมือปฏิบัติในฐานะกระบวนการของการสร้างสิทธิ

ทั้งนี้แม้ว่าสิทธิมนุษยชนจะถูกกำหนดไว้ในเอกสารทางกฎหมายระดับรัฐและระหว่างประเทศก็ตาม แต่ในกลับกันพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของกลุ่มขบวนการเคลื่อนไหวต่าง ๆ ล้วนแสดงให้เห็นว่าสิทธิจำนวนมากเกิดขึ้นจากการต่อสู้และการเคลื่อนไหวของประชาชนในบริบทที่หลากหลาย เช่น การต่อสู้เพื่อสิทธิแรงงานในช่วงการปฏิวัติอุตสาหกรรม การเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิพลเมืองในสหรัฐอเมริกา หรือการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิสตรีในหลายประเทศ เป็นต้น จากปฏิบัติการที่ผ่านมาตอกย้ำให้เห็นว่าสิทธิไม่ได้เกิดขึ้นจากการมอบให้โดยรัฐเพียงฝ่ายเดียว แต่เป็นผลลัพธ์ของการต่อรองและการต่อสู้ทางสังคม ด้วยมุมมองดังกล่าวนั้นการทำที่จะให้สิทธิมนุษยชนเกิดขึ้นได้จริงจึงต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในหลายระดับทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ตลอดจนองค์กรเครือข่ายที่ผสานการมีส่วนร่วมของผู้คนในสังคมจึงเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้หลักการของสิทธิมนุษยชนสามารถเปลี่ยนจากหลักการเชิงนามธรรมไปสู่กลไกที่นำไปปฏิบัติใช้ในสถานการณ์จริงได้ตอกย้ำแนวคิดเรื่องสิทธิที่จะมีสิทธิ (The Right to Have Rights) ของฮันนาห์ อาเรินต์ (Arendt, 1951) เสนอว่าสิทธิจะมีความหมายก็ต่อเมื่อบุคคลได้รับการยอมรับว่าเป็นสมาชิกของชุมชนทางการเมืองที่สามารถมีส่วนร่วม

Library and Learning, University of Phayao

ในการกำหนดกฎเกณฑ์ร่วมกันได้ ดังนั้นการลงมือปฏิบัติของประชาชนจึงไม่เพียงเป็นการเรียกร้องสิทธิที่มีอยู่แล้ว แต่ยังเป็นการสร้างพื้นที่รองรับผู้คนสามารถเป็นเจ้าของสิทธิ และผู้กำหนดความหมายของสิทธิร่วมกัน

จากมุมมองข้างต้นผู้เขียนจึงเสนอว่าการลงมือปฏิบัติควรถูกทำความเข้าใจในฐานะกระบวนการสร้างสิทธิ (rights-making process) มากกว่าการเป็นเพียงกระบวนการคุ้มครองสิทธิ (rights protection) กล่าวคือสิทธิมนุษยชนไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่แล้วและรอการบังคับใช้เท่านั้น แต่เป็นผลลัพธ์ของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างประชาชน ภาคประชาสังคม ชุมชน สถาบันทางการเมือง รวมทั้งรัฐ ซึ่งต้องร่วมกันกำหนดความหมาย ขอบเขต และรูปแบบของสิทธิให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ สะท้อนให้เห็นว่าสิทธิมนุษยชนในทางปฏิบัติสำหรับโลกปัจจุบันต้องมุ่งเน้นการสร้างสิทธิจึงต้องก่อรูปผ่านประสบการณ์ภาคปฏิบัติที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นการจัดตั้งเครือข่ายภาคประชาชน การใช้สื่อดิจิทัลเพื่อรณรงค์ การสร้างพื้นที่สาธารณะสำหรับการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นรวมทั้งการพัฒนานวัตกรรมทางสังคมในระดับชุมชน กลไกเหล่านี้ช่วยเปลี่ยนสิทธิมนุษยชนจากหลักการเชิงนามธรรมให้กลายเป็นแนวปฏิบัติที่สามารถตรวจสอบ บังคับใช้ และตอบสนองต่อปัญหาของผู้คนได้จริง

- การสร้างเครือข่ายและความร่วมมือเพื่อการเปลี่ยนแปลง

หากกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในโลกปัจจุบันนั้น พบว่าผลของการดำเนินการไม่ได้เกิดขึ้นจากการกระทำของบุคคลเพียงลำพัง แต่โดยส่วนใหญ่แล้วมักเกิดจากการสร้างเครือข่ายของความร่วมมือระหว่างผู้คน องค์กร และกลุ่มเคลื่อนไหวในระดับต่าง ๆ ทั้งในรูปแบบของกลไกภาคประชาสังคม เครือข่ายองค์กรสิทธิมนุษยชน ตบอดจนขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในหลายพื้นที่ของโลก ซึ่งได้ช่วยสร้างพื้นที่ใหม่สำหรับการแลกเปลี่ยนความรู้ การสนับสนุนซึ่งกันและกัน รวมทั้งการเสริมพลังในการต่อรองกับสถาบันทางการเมืองและเศรษฐกิจ นอกจากนี้การเลือกใช้เทคโนโลยีดิจิทัลและการสื่อสารสมัยใหม่ยังช่วยให้การเคลื่อนไหวทางสังคมสามารถเชื่อมโยงกันข้ามพรมแดนของรัฐชาติ ทำให้ประเด็นเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนสามารถกลายเป็นวาระสาธารณะในระดับโลกได้ ตอกย้ำให้เห็นว่าแนวทางการสร้างเครือข่ายดังกล่าวจึงมีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนความหวังของผู้คนให้กลายเป็นพลังทางสังคมที่สามารถผลักดันการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างได้ทั้งในระดับประเทศและระดับโลก ซึ่งสามารถเชื่อมโยงกับฐานความคิดโรเบิร์ต พัทนัมที่เสนอแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมในกระแสการเปลี่ยนแปลงที่ต้องเชื่อมโยงระหว่างความไว้วางใจ บรรทัดฐานแห่งการร่วมมือและเครือข่ายความสัมพันธ์ที่หลากหลาย ในฐานะทรัพยากรสำคัญที่ทำให้ผู้คนสามารถดำเนินกิจกรรมร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้นสังคมที่มีทุนทางสังคมสูงจึงย่อมมีศักยภาพในการจัดการปัญหาสาธารณะ สร้างความร่วมมือ และปกป้องสิทธิมนุษยชนได้ดีกว่าสังคมที่ขาดความไว้วางใจและความร่วมมือ (Putnam, 2000)

จากมุมมองดังกล่าวผู้เขียนเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงที่สอดรับกับความท้าทายในศตวรรษที่ 21 จึงไม่ได้อาศัยเพียงการนำของรัฐหรือการเคลื่อนไหวขององค์กรใดองค์กรหนึ่ง แต่ต้องเกิดจากระบบนิเวศแห่งความร่วมมือรูปแบบใหม่ที่เชื่อมโยงผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลากหลายระดับเข้าด้วยกัน ตั้งแต่ชุมชนท้องถิ่น ภาคประชาสังคม สถาบันการศึกษา ภาคธุรกิจ หน่วยงานภาครัฐ ไปจนถึงองค์กรระหว่างประเทศ ด้วยการประสานพลังของเครือข่ายเหล่านี้คาดว่าทำให้การแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ การระดมทรัพยากร และการสร้างนวัตกรรมทางสังคมเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง และช่วยให้การแก้ไขปัญหาสิทธิมนุษยชนมีลักษณะบูรณาการมากกว่าการดำเนินงานแบบแยกส่วน

- สิทธิมนุษยชนกับการเปลี่ยนแปลงในชีวิตประจำวัน

นอกจากการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงโครงสร้างแล้ว การสร้างสังคมที่เคารพสิทธิมนุษยชนยังเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงในระดับชีวิตประจำวันของผู้คนด้วย กล่าวคือการสร้างวัฒนธรรมที่เคารพศักดิ์ศรีของ

Library and Learning, University of Phayao

มนุษย์ การยอมรับความหลากหลายทางสังคม และการส่งเสริมความเป็นธรรมในความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เป็นต้น กลไกเหล่านี้ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของกระบวนการสร้างสังคมที่เคารพสิทธิมนุษยชน เนื่องจากการริเริ่ม รวมทั้งการลงมือเปลี่ยนแปลงไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการปฏิรูปกฎหมายหรือนโยบายเท่านั้นแต่ยังรวมถึงการสร้างรูปแบบใหม่ของความสัมพันธ์ทางสังคมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเคารพ ความร่วมมือ และความรับผิดชอบต่อกันด้วย ทั้งนี้ข้อถกเถียงว่าด้วยสิทธิมนุษยชนกับการเปลี่ยนแปลงในชีวิตประจำวันสอดรับกับมิติความยุติธรรมโดยแนนซี เฟรเซอร์ที่สรุปว่าความยุติธรรมไม่ได้เกิดจากการกระจายทรัพยากรอย่างเป็นธรรมเพียงอย่างเดียว แต่ยังต้องประกอบด้วยการยอมรับ และการมีส่วนร่วมทางการเมืองในระดับชีวิตประจำวัน ดังนั้นการเคารพสิทธิมนุษยชนต้องแสดงออกผ่านการยอมรับความหลากหลายทางเพศ ชาติพันธุ์ ศาสนา ภาษา อายุ ความพิการ และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ตลอดจนการเปิดพื้นที่ให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในเรื่องที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตของตนเอง (Fraser, 2008) เช่นเดียวกันกับอมารตยา เซน ที่ขยายความสอดคล้องกันว่าการพัฒนาที่แท้จริงคือการขยายศักยภาพของมนุษย์ในการเลือกดำเนินชีวิตตามคุณค่าที่ตนให้ความสำคัญ ดังนั้นสิทธิมนุษยชนในชีวิตประจำวันจึงเกี่ยวข้องกับการสร้างเงื่อนไขที่ทำให้ทุกคนสามารถเข้าถึงการศึกษา การดูแลสุขภาพ การทำงานที่มีคุณค่า เทคโนโลยี และการมีส่วนร่วมทางสังคมอย่างเท่าเทียม เพราะการมีสิทธิตามกฎหมายเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอหากประชาชนยังขาดศักยภาพที่จะใช้สิทธิเหล่านั้นได้จริง (Sen, 1999)

ทั้งนี้จากมุมมองของผู้เขียนเกี่ยวกับประเด็นสิทธิมนุษยชนกับการเปลี่ยนแปลงในชีวิตประจำวันนั้น นอกจากการเคลื่อนไหวเพื่อเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และกฎหมายแล้ว การสร้างสังคมที่เคารพสิทธิมนุษยชนยังต้องอาศัยการเปลี่ยนแปลงในระดับชีวิตประจำวันของผู้คนควบคู่กันไปด้วย เนื่องจากสิทธิมนุษยชนที่สามารถนำไปปฏิบัติใช้ได้จริงไม่ได้พิจารณษจากบทบัญญัติอยู่เพียงในข้อความทางกฎหมายหรือหลักการเชิงนโยบายเท่านั้น แต่แสดงออกผ่านวิธีคิด พฤติกรรม และความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในทุกพื้นที่ของสังคมทุกระดับผ่านสถาบันครอบครัว โรงเรียน สถานที่ทำงาน ชุมชน หรือพื้นที่ดิจิทัล เป็นต้น ซึ่งหากพื้นที่เหล่านี้ยังเต็มไปด้วยการเลือกปฏิบัติ การใช้ความรุนแรง การกีดกัน หรือการลดทอนศักดิ์ศรีของผู้อื่น แม้ว่าจะมีกฎหมายที่รับรองสิทธิมนุษยชนอย่างสมบูรณ์ก็ตาม การคุ้มครองสิทธิก็อาจไม่เกิดขึ้นอย่างแท้จริงในชีวิตจริงของประชาชน ดังนั้นการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนจึงต้องขยายจากการปฏิรูปสถาบันไปสู่การสร้างวัฒนธรรมประชาธิปไตยในชีวิตประจำวันที่ตั้งอยู่บนหลักการเคารพศักดิ์ศรี ความเสมอภาค การมีส่วนร่วม และความรับผิดชอบร่วมกันอย่างสมดุล

ในท้ายที่สุดการอภิปรายเกี่ยวกับอนาคตของสิทธิมนุษยชนย่อมเกี่ยวข้องกับคำถามเรื่อง “ความหวัง” ในการสร้างสังคมที่เป็นธรรมมากขึ้น เนื่องจากความหวังในที่นี้ไม่ได้หมายถึงการคาดหวังว่าการเปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้นเองเท่านั้น แต่หมายถึงการยอมรับว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมต้องเกิดจากการกระทำของผู้คนในสังคมไม่ว่าจะเป็นการเคลื่อนไหวของประชาชน การปฏิรูปนโยบายสาธารณะ หรือการสร้างรูปแบบใหม่ของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งหากพิจารณาจากประสบการณ์จากขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในหลายพื้นที่ของโลก ต่างแสดงให้เห็นว่าแม้โครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองจะมีอิทธิพลอย่างมากต่อชีวิตผู้คน แต่การรวมตัวกันของประชาชนและการสร้างเครือข่ายความร่วมมือก็สามารถเปิดพื้นที่ใหม่สำหรับการเปลี่ยนแปลงได้ ดังนั้นความหวังจึงไม่ได้เป็นเพียงความรู้สึกหรืออารมณ์เท่านั้น แต่ต้องเป็นพลังทางสังคมที่เกิดจากการลงมือทำของผู้คนที่เชื่อว่าสังคมสามารถเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้นได้ อีกทั้งก่อให้เกิดการสร้างมรรควิธีใหม่ ๆ สำหรับแก้ไขปัญหาที่กระทบต่อสิทธิในชีวิตประจำวันและขยายผลไปสู่การออกแบบข้อเสนอการพัฒนาที่เปลี่ยนแปลงไปความเป็นธรรมแก่สังคมโดยส่วนรวมต่อไป

Library and Learning, University of Phayao

บทสรุปทบทวน

การทำความเข้าใจสิทธิมนุษยชนผ่านโครงสร้างอำนาจ ความท้าทายเชิงระบบ และความหวังของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนี้ผู้เขียนมุ่งนำเสนอการสังเคราะห์เชิงทฤษฎีเกี่ยวกับสถานะของสิทธิมนุษยชนในโลกสมัยใหม่ โดยพยายามเชื่อมโยงกรอบวิเคราะห์เชิงโครงสร้างของเศรษฐกิจการเมืองโลกกับคำถามเกี่ยวกับความเป็นไปได้ของการสร้างสังคมที่เคารพศักดิ์ศรีของมนุษย์อย่างแท้จริง ซึ่งต้องวิพากษ์เบื้องหลังโครงสร้างอำนาจ เศรษฐกิจ และสถาบันทางการเมืองร่วมสมัยอย่างเป็นองค์รวม ขณะเดียวกันหากพิจารณาเงื่อนไขของสิทธิมนุษยชนในโลกปัจจุบัน ที่ไม่สามารถทำความเข้าใจได้อย่างครบถ้วนหากละเลยบทบาทของรัฐ ทุน และกลไกของโลกาภิวัตน์ในฐานะกลไกกำหนดความสัมพันธ์ทางอำนาจในสังคมร่วมสมัย การวิเคราะห์ดังกล่าวตอกย้ำให้เห็นว่ากระบวนการขยายตัวของระบบทุนนิยมโลกได้สร้างทั้งโอกาสและข้อจำกัดต่อสิทธิมนุษยชน เนื่องจากในด้านหนึ่งโลกาภิวัตน์นอกจากสร้างเครือข่ายของบรรทัดฐานสิทธิมนุษยชนใหม่ในระดับสากลแล้ว แต่อีกด้านหนึ่งกระบวนการสะสมทุนระดับโลกก็มีแนวโน้มขยายความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมที่ลึกซึ้งขึ้น ดังนั้นสิทธิมนุษยชนจึงไม่สามารถถูกมองว่าเป็นเพียงชุดของสิทธิที่ดำรงอยู่อย่างเป็นกลาง แต่ต้องถูกทำความเข้าใจในฐานะพื้นที่ความขัดแย้งที่นำไปสู่ปฏิบัติการต่อสู้ ต่อรองระหว่างกลุ่มอำนาจที่แตกต่างกันในระบบเศรษฐกิจการเมืองโลกอีกด้วย

อย่างไรก็ตามการทำความเข้าใจสิทธิมนุษยชนผ่านโครงสร้างอำนาจ ความท้าทายเชิงระบบ และความหวังของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนี้ ผู้เขียนอาศัยกรอบวิเคราะห์ของแนนซี เฟรเซอร์ที่เสนอว่าการออกแบบความยุติธรรมในโลกสมัยใหม่จำเป็นต้องพิจารณาทั้งสามมิติ ประกอบด้วย การกระจายทรัพยากร การยอมรับทางวัฒนธรรม และการเป็นตัวแทนทางการเมือง (Fraser, 2009) ตอกย้ำให้เห็นว่าการวิเคราะห์สิทธิมนุษยชนที่มุ่งเน้นเพียงมิติทางกฎหมายจึงอาจไม่เพียงพอ หากไม่ได้คำนึงถึงโครงสร้างของความไม่เท่าเทียมในมิติทางเศรษฐกิจและการเมืองที่กำหนดโอกาสในการเข้าถึงสิทธิของผู้คนในสังคมอย่างรอบด้าน

ในท้ายที่สุดเป้าหมายของการนำเสนอในภาพรวมได้นำเสนอการสังเคราะห์เชิงทฤษฎีเกี่ยวกับทิศทางของสิทธิมนุษยชนในอนาคต โดยเสนอให้ตั้งคำถามใหม่ต่อสมมติฐานของระบบเศรษฐกิจและการเมืองร่วมสมัย โดยอาศัยแนวคิดเรื่องโลกหลังการเติบโต (post-growth) เป็นฐานวิเคราะห์ ซึ่งช่วยเปิดพื้นที่สำหรับการคิดถึงระบบเศรษฐกิจที่ไม่ได้ยึดติดกับการขยายตัวของผลผลิตอย่างไม่สิ้นสุด ขณะเดียวกันข้อเสนอเกี่ยวกับการปรับบทบาทของรัฐผู้รับฟังและการกระจายอำนาจช่วยให้เห็นถึงความเป็นไปได้ของการพัฒนาระบบการเมืองที่เปิดกว้างและมีส่วนร่วมมากขึ้นในอนาคต ทั้งนี้ภายใต้กรอบความคิดดังกล่าวสะท้อนหลักการพื้นฐานของสิทธิมนุษยชนซึ่งสามารถถูกมองได้ในฐานะเครื่องมือของการออกแบบอนาคตทางสังคม โดยทำหน้าที่เป็นหลักการพื้นฐานที่ช่วยกำหนดขอบเขตของความเป็นธรรมและศักดิ์ศรีของมนุษย์ในสังคม สอดรับกับข้อสรุปสำคัญว่าความหวังสำหรับอนาคตของสิทธิมนุษยชนไม่ได้อยู่ที่การรอคอยให้สถาบันทางการเมืองหรือระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงด้วยตัวเอง แต่อยู่ที่ความสามารถของผู้คนในการตั้งคำถามต่อโครงสร้างอำนาจที่ดำรงอยู่ และการลงมือร่วมกันสร้างรูปแบบใหม่ของสังคมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเป็นธรรม ความร่วมมือ และศักดิ์ศรีของมนุษย์ให้เกิดขึ้นและนำไปสู่การประยุกต์ใช้ได้จริงและจับต้องได้

Library and Learning, University of Phayao

Library and Learning, University of Phayao

06 ข้อเสนอแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนสำหรับสังคมไทยร่วมสมัย

Library and Learning, University of Phayao

หัวข้อที่จะศึกษา

สาระสำคัญในข้อเสนอแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนสำหรับสังคมไทยร่วมสมัย

ความนำ

6.1 เงื่อนไขเฉพาะ และกรอบวิเคราะห์แนวคิดใหม่ในสิทธิมนุษยชนสำหรับสังคมร่วมสมัย

6.2 สังเคราะห์แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยในสังคม

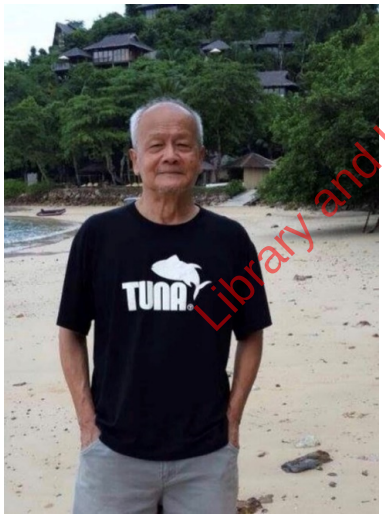
6.3 การประกอบสร้างการพัฒนาข้อเสนอเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชน

6.4 ข้อเสนอเศรษฐศาสตร์การเมืองกับภาพอนาคตสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยในสังคมไทย

สรุปทบทวน

06 ข้อเสนอแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนสำหรับสังคมไทยร่วมสมัย

Library and Learning, University of Phayao

ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์
(ที่มา: https://www.facebook.com/PoliticBUU/photos)

ผลสังเคราะห์ของผู้เขียนกรอบข้อเสนอแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย หรือ Human Rights Political Economy Framework (HRPE) นี้อาศัยการบูรณาการขอบข่ายความรู้ 3 มิติสำคัญ ได้แก่ เศรษฐศาสตร์การเมือง (political economy) ช่วยแสดงโครงสร้างการกระจายทรัพยากรและความสัมพันธ์เชิงอำนาจและเศรษฐกิจ ขณะที่สิทธิมนุษยชน (human rights) มุ่งเน้นศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และการเข้าถึงสิทธิอย่างเสมอภาค รวมถึงทฤษฎีวิพากษ์ (critical theory) ที่ช่วยเปิดเผยกลไกการครอบงำ การผลิตซ้ำความไม่เป็นธรรม และกระบวนการสร้างความจริงทางสังคมอย่างเป็นองค์รวม

องค์ความรู้ดังกล่าวพัฒนาจากข้อค้นพบงานวิจัย ข้อถกเถียงของนักวิชาการทั้งระดับสากลและสังคมไทยเพื่อสร้างเครื่องมือที่สามารถอธิบายบริบทของสิทธิมนุษยชนได้สอดคล้องกับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ สังคม และการเมืองของประเทศไทยร่วมสมัย อันนำไปสู่การยืนยันสมมติฐานของผู้เขียนว่า...

จาก “เศรษฐศาสตร์จึงต้องเป็นเศรษฐศาสตร์การเมือง” ดังนั้น “สิทธิมนุษยชน (ก็ควรจะต้องเป็น) เศรษฐศาสตร์การเมือง” ด้วยเช่นกัน

ความนำ

ตลอดระยะเวลาหลายทศวรรษที่ผ่านมาตั้งแต่มีการประกาศปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนเมื่อปี ค.ศ.1948 เป็นต้นมาถึงปัจจุบัน การศึกษาสิทธิมนุษยชนได้พัฒนาองค์ความรู้อย่างกว้างขวางผ่านหลากหลายสำนักคิดไม่ว่าจะเป็นแนวคิดสิทธิมนุษยชนแบบเสรีนิยม แนวคิดมาร์กซิสต์ แนวคิดสิทธิมนุษยชนเชิงวิพากษ์ ตลอดจนการศึกษาด้านเศรษฐศาสตร์การเมือง อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาในบริบทของสังคมไทยร่วมสมัยกลับพบว่า กรอบแนวคิดเหล่านี้ยังมีข้อจำกัดในการหยิบยืมมาอธิบายความซับซ้อนของปัญหาสิทธิมนุษยชนที่ดำรงอยู่ภายใต้เงื่อนไขเฉพาะของสังคมไทย โดยความท้าทายสำคัญประการหนึ่งคือ การศึกษาสิทธิมนุษยชนส่วนใหญ่มักเน้นการให้ความสำคัญกับการบังคับใช้กฎหมายซึ่งแยกขาดจากการวิเคราะห์โครงสร้างเศรษฐกิจและอำนาจทางการเมือง ขณะที่การศึกษาทางเศรษฐศาสตร์การเมืองกลับมุ่งเน้นการวิเคราะห์รัฐ ทุน และชนชั้น โดยมิได้ให้ความสำคัญกับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และสิทธิมนุษยชนในฐานะกรอบวิเคราะห์หลัก ส่งผลให้เกิดช่องว่างทางญาณวิทยาระหว่างสองศาสตร์ ซึ่งไม่สามารถใช้ประกอบการฉายภาพเบื้องลึกของปรากฏการณ์ร่วมสมัยของสังคมไทยที่มีลักษณะสลับซับซ้อนและเชื่อมโยงกันหลายมิติได้อย่างเพียงพอ

ขณะเดียวกันในกรณีของประเทศไทยมุมมองเกี่ยวกับปัญหาสิทธิมนุษยชนไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการละเมิดสิทธิในเชิงกฎหมายหรือการใช้อำนาจรัฐโดยมิชอบเพียงแง่มุมเดียว แต่ฝังรากลึกอยู่ในโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และการผลิตความรู้ อันสะท้อนผ่านปัญหาต่าง ๆ เช่น ความเหลื่อมล้ำทางสังคม ความขัดแย้งเชิงอัตลักษณ์ ความไม่เป็นธรรมในการเข้าถึงทรัพยากร การกีดกันทางวัฒนธรรม ตลอดจนความไม่สมดุลของอำนาจระหว่างรัฐ ทุน และประชาชน เป็นต้น ภายใต้บริบทดังกล่าวผู้เขียนจึงพัฒนากรอบข้อเสนอ แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยในฐานะเครื่องมือเชิงทฤษฎีใหม่ที่อยู่บนฐานการเชื่อมโยงระหว่างกลไกสิทธิมนุษยชนกับเศรษฐศาสตร์การเมือง เพื่อสะท้อนกลไกกำหนดบรรทัดฐานทางกฎหมายรวมทั้งคุณค่าทางศีลธรรม ทั้งยังเป็นพื้นที่แห่งการต่อรองเชิงอำนาจที่เกี่ยวพันกับโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และความรู้อีกด้วย ทั้งนี้ด้วยสมมติฐานว่าสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยในสังคมไทยถือเป็นผลผลิตของชุดความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างอำนาจ โครงสร้างเศรษฐกิจ โครงสร้างวัฒนธรรม และโครงสร้างความรู้ที่สะท้อนโอกาสและความสามารถของมนุษย์ในการเข้าถึงศักดิ์ศรี เสรีภาพ และความเป็นธรรมที่สอดคล้องกับหลักการในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนแห่งสหประชาชาติ (UDHR)

ข้อเสนอดังกล่าวผู้เขียนพัฒนาขึ้นจากการสังเคราะห์ผ่านข้อเสนอหลักจากนักคิดสำคัญ โดยเฉพาะคาร์ล มาร์กซ์ อมารตยา เซน เดวิด ฮาร์วีย์ เจมส์ ซี สก็อต และแนนซี เฟรเซอร์ รวมทั้งมุมมองนักวิชาการอื่นเพื่อสร้างกรอบวิเคราะห์ที่ครอบคลุมมิติเชิงโครงสร้างและภาคปฏิบัติการ ด้วยวิธีการบูรณาการกรอบความคิดสำคัญกับจุดยืนด้านสิทธิมนุษยชนบนฐานเศรษฐศาสตร์การเมือง 4 สำนัก ประกอบด้วย marxist human rights, critical human rights studies, political economy และ human rights education เพื่อชี้ให้เห็นทั้งคุณูปการตลอดจนข้อจำกัดของแต่ละแนวคิด เพื่อนำไปสู่การประกอบสร้างมุมมองใหม่ที่คำนึงถึงความสอดคล้องกับบริบทเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมในสังคมไทยร่วมสมัย ขณะเดียวกันจำแนกองค์ประกอบเชิงโครงสร้างของข้อเสนอเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชน ผ่านกลไกการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจ อำนาจรัฐ วัฒนธรรม ความรู้ และการเคลื่อนไหวภาคประชาชน จากการทบทวนผลงานวิชาการด้านสิทธิมนุษยชนในสังคมไทย และในท้ายที่สุดการฉายภาพภาพอนาคตสิทธิมนุษยชนไทยในฐานะข้อเสนอทางญาณวิทยาแนวใหม่ที่มุ่งสร้างความเข้าใจต่อสิทธิมนุษยชนในฐานะกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม มากกว่าการผลิตซ้ำปฏิบัติการเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนให้เป็นเพียงสถานะทางกฎหมายหรือหลักการเชิงนามธรรมเพียงมิติเดียว

Library and Learning, University of Phayao

ภายใต้บทสรุปส่งท้ายในการพัฒนาข้อเสนอแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยสำหรับสังคมไทยนี้ ผู้เขียนไม่ได้ปฏิเสธขอบข่ายขององค์ความรู้เดิม หากแต่ต้องการวิพากษ์ข้อจำกัดเกี่ยวกับจุดยืนทางญาณวิทยาที่ผ่านมา เพื่อรองรับกรอบวิเคราะห์ใหม่ที่มีความยืดหยุ่น และคาดว่าสอดคล้องกับบริบทของสังคมไทย อีกทั้งสามารถเชื่อมโยงระหว่างกระบวนการผลิตความรู้ การสร้างนโยบายสาธารณะ และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่หลากหลาย อีกทั้งคาดหวังว่าสามารถใช้ประโยชน์ทางวิชาการในฐานะทางเลือกใหม่ของกลไกขับเคลื่อนการศึกษาและปฏิบัติการด้านสิทธิมนุษยชนได้อย่างลุ่มลึกและรอบด้านมากยิ่งขึ้น

6.1 เงื่อนไขเฉพาะ และกรอบวิเคราะห์แนวคิดใหม่ในสิทธิมนุษยชนสำหรับสังคมร่วมสมัย

การศึกษาสิทธิมนุษยชนในโลกวิชาการร่วมสมัยได้พัฒนาองค์ความรู้อย่างต่อเนื่องผ่านการถกเถียงทางทฤษฎีที่หลากหลาย ทั้งในมิติของกฎหมาย การเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม อย่างไรก็ตามแม้ว่าสิทธิมนุษยชนจะได้รับการยอมรับในฐานะหลักการสากลที่มุ่งคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ แต่ในทางปฏิบัติกลับพบว่าการอธิบายปัญหาและการขับเคลื่อนสิทธิมนุษยชนในแต่ละสังคมยังคงเผชิญข้อจำกัดทางทฤษฎีอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในสังคมที่มีพลวัตทางประวัติศาสตร์ การเมือง และวัฒนธรรมที่ซับซ้อนเช่นประเทศไทย ดังนั้นเพื่อให้เกิดภาพสะท้อนเงื่อนไขเฉพาะ และกรอบวิเคราะห์แนวคิดใหม่ในสิทธิมนุษยชนสำหรับสังคมไทยร่วมสมัยอย่างเป็นองค์รวม จึงควรวิพากษ์รากฐานมโนทัศน์ที่เชื่อมโยงกับแนวคิดสำคัญ ประกอบด้วยแนวคิด marxist human rights, critical human rights studies, political economy รวมทั้งแนวความคิด human rights education เป็นต้น จากเนื้อหาที่ผ่านมาตอกย้ำให้เห็นว่าทั้งสี่แนวคิดต่างมีบทบาทสำคัญในการขยายขอบเขตการศึกษาสิทธิมนุษยชนให้ก้าวพ้นจากการเป็นเพียงศาสตร์เชิงกฎหมายไปสู่การทำความเข้าใจสิทธิมนุษยชนในฐานะปรากฏการณ์ทางสังคมที่สัมพันธ์กับโครงสร้างอำนาจ เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการผลิตสร้างความรู้มากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันหากสำรวจจุดยืนทางญาณวิทยาของแต่ละแนวคิดอย่างละเอียดแล้วอาจยังมีข้อจำกัดบางประการที่ทำให้ไม่สามารถอธิบายความซับซ้อนของปัญหาสิทธิมนุษยชนในบริบทสังคมไทยร่วมสมัยได้อย่างครอบคลุมเพียงพอ เนื่องจากประเด็นหลักของการศึกษาสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยของแต่ละแนวคิดมักอยู่ในลักษณะของการแยกส่วนองค์ความรู้ตามแต่ละศาสตร์ที่แตกต่างกัน จึงนำไปสู่การอธิบายชุดความจริงเพียงบางส่วนของปัญหา ซึ่งไม่สามารถเชื่อมโยงองค์ประกอบทั้งหมดเข้าด้วยกันให้เป็นกรอบวิเคราะห์เดียวได้ ส่งผลให้การอธิบายปรากฏการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิมนุษยชนกับโครงสร้างทางสังคมยังคงขาดความเป็นองค์รวม

ทั้งนี้เมื่อจำแนกข้อถกเถียงเชิงวิพากษ์รายแนวคิด พบว่าในกรณีของแนวคิด marxist human rights หรือสิทธิมนุษยชนแนวมาร์ซิสต์ แม้จะมีคุณูปการอย่างยิ่งในการเปิดเผยความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิมนุษยชนกับโครงสร้างชนชั้นและระบบทุนนิยม แต่การให้ความสำคัญกับปัจจัยทางเศรษฐกิจมากเกินไปอาจทำให้ไม่สามารถอธิบายเงื่อนปมปัญหาความขัดแย้งที่มีรากฐานจากอัตลักษณ์ วัฒนธรรม และความแตกต่างทางชาติพันธุ์ได้อย่างเพียงพอ โดยเฉพาะในสังคมไทยซึ่งความสัมพันธ์ทางอำนาจมิได้ดำรงอยู่ผ่านมโนทัศน์ชนชั้นเพียงอย่างเดียว แต่เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์การสร้างรัฐชาติ ระบบอุปถัมภ์ ความสัมพันธ์เชิงวัฒนธรรม และการเมืองของอัตลักษณ์อย่างลึกซึ้งอีกด้วย

ในส่วนข้อถกเถียงเชิงวิพากษ์ของแนวคิด critical human rights studies หรือการศึกษาสิทธิมนุษยชนเชิงวิพากษ์ที่ช่วยเปิดมุมมองใหม่ผ่านการวิพากษ์วาทกรรมสิทธิมนุษยชนในระดับสากล อีกทั้งเปิดเผยให้เห็นว่าสิทธิมนุษยชนมิใช่ความจริงที่เป็นกลางเสมอไปนั้น ซึ่งต่อมาถูกขยายไปเป็นพื้นที่ของการต่อรองและการครอบงำทางอำนาจที่มีอยู่ในสังคมอย่างน่าสนใจ แต่หากพิจารณาโดยละเอียดแล้วอาจพบข้อจำกัดบางประการโดยเฉพาะเน้นกระบวนการรื้อสร้างทางความคิด (deconstruction) มากกว่าสร้างข้อเสนอเชิงสถาบัน

Library and Learning, University of Phayao

(reconstruction) จึงทำให้กรอบคิดนี้แม้จะมีพลังในการวิพากษ์สิทธิมนุษยชนสูง แต่กลับมีข้อจำกัดในการนำไปใช้เพื่อออกแบบกลไกการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างเป็นรูปธรรม

ขณะที่แนวคิดในทางเศรษฐศาสตร์การเมือง (political economy) ช่วยให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ทุน และการจัดสรรทรัพยากรอย่างหลากหลาย สะท้อนความแข็งแกร่งทางทฤษฎีสำหรับใช้อธิบายเงื่อนไขของความเหลื่อมล้ำและความไม่เป็นธรรมที่เกิดขึ้นทางสังคม แต่กลับละเลยความสำคัญของคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ตลอดจนสิทธิมนุษยชนในฐานะเป้าหมายหลักของการวิเคราะห์ ซึ่งแม้เป็นเพียงลักษณะพื้นฐานที่เป็นนามธรรม แต่กลับส่งผลให้สิทธิที่มนุษย์แต่ละคนพึงมีตามเจตจำนงค์ของปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนถูกลดทอนเหลือเพียงหน่วยทางเศรษฐกิจหรือผู้กระทำการทางการเมือง มากกว่าการถูกมองในฐานะเจ้าของสิทธิที่ครอบคลุมมิติอื่นอย่างแท้จริง

นอกจากนี้แนวคิด human rights education หรือการศึกษาสิทธิมนุษยชน ที่แม้จะมุ่งสร้างความตระหนักรู้ด้านสิทธิมนุษยชนและพัฒนาพลเมืองประชาธิปไตย แต่การศึกษาสิทธิมนุษยชนกระแสหลักจำนวนมากยังคงอยู่ภายใต้กรอบการเรียนรู้เชิงบรรทัดฐาน ที่เน้นการถ่ายทอดคุณค่าและหลักการสากล มากกว่าการพัฒนาความสามารถในการวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจและความไม่เป็นธรรมที่กำหนดชีวิตของผู้คนในสังคมในบทบาทของตัวแสดงในพื้นที่ต่อสู้และต่อรองเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในสถานกาณ์จริง

จากการวิเคราะห์ข้อถกเถียงเชิงวิพากษ์เกี่ยวกับแนวคิดทั้งสี่ประการข้างต้นร่วมกัน เห็นได้ว่าต่างมีจุดร่วมสำคัญ ได้แก่ ความพยายามทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับโครงสร้างทางสังคม แต่เนื่องจากแต่ละแนวคิดกลับเลือกให้ความสำคัญเฉพาะองค์ประกอบที่เป็นจุดสำคัญแตกต่างกัน จนนำไปสู่ข้อจำกัดในการหยิบยืมมาประกอบการอธิบายปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนภายใต้สถานการณ์จริงนั้นยังขาดความครอบคลุมทุกมิติ กล่าวคือแนวคิด marxist human rights มุ่งเน้นโครงสร้างเศรษฐกิจและชนชั้นอย่างเข้มงวด แนวคิด critical human rights studies ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์อำนาจและวาทกรรม ในส่วนของแนวคิด political economy ยึดกรอบนำเสนอเกี่ยวกับรัฐและการกระจายทรัพยากร ขณะที่ในส่วน human rights education วางเป้าที่การส่งเสริมกระบวนการจัดการเรียนรู้และการสร้างพลเมืองเป็นกรอบิดสำคัญ ดังนั้นหากพิจารณาจากบริบทสังคมไทยร่วมสมัย จะพบว่าปัญหาสิทธิมนุษยชนจำนวนมากมิได้เกิดจากปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งโดยลำพัง หากแต่เป็นผลจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างเศรษฐกิจ โครงสร้างอำนาจรัฐ โครงสร้างวัฒนธรรม และโครงสร้างความรู้ที่ทำงานร่วมกันอย่างซับซ้อน ตัวอย่างเช่น ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาไม่ได้เป็นเพียงปัญหาด้านนโยบายการศึกษา หากแต่เกี่ยวข้องกับการกระจายทรัพยากรทางเศรษฐกิจ ระบบราชการรวมศูนย์ การผลิตความรู้แบบส่วนกลาง และความไม่เท่าเทียมทางวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ในสังคม โดยเฉพาะกรณีจังหวัดชายแดนภาคใต้ เกี่ยวกับปัญหาสิทธิมนุษยชนยิ่งสะท้อนให้เห็นข้อจำกัดของการอธิบายด้วยกรอบใดกรอบหนึ่งโดยเฉพาะ เพราะความขัดแย้งดังกล่าวเกี่ยวข้องพร้อมกันทั้งประวัติศาสตร์การรวมศูนย์อำนาจรัฐ การพัฒนาเศรษฐกิจที่ไม่สมดุล ซึ่งขยายไปสู่ประเด็นการเมืองเรื่องอัตลักษณ์ชาติพันธุ์มลายูมุสลิม การผลิตความรู้ของรัฐ และกระบวนการศึกษาในพื้นที่ที่ยังถูกตั้งคำถามเกี่ยวกับความเสมอภาคและความเหลื่มอล้ำทางการศึกษาอยู่เสมอ ดังนั้นการทำความเข้าใจปัญหาสิทธิมนุษยชนในบริบทสังคมไทยร่วมสมัยจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยกรอบวิเคราะห์ใหม่ที่สามารถเชื่อมโยงมิติทั้งหมดเข้าด้วยกัน

ด้วยเหตุนี้ ผู้เขียนจึงเห็นว่าการพัฒนาทฤษฎีสิทธิมนุษยชนสำหรับสังคมไทยร่วมสมัยนั้น จำเป็นต้องก้าวข้ามการแบ่งแยกองค์ความรู้แบบดั้งเดิม และมุ่งสู่การสร้างกรอบวิเคราะห์เชิงบูรณาการที่สามารถเชื่อมโยงข้อเสนอจากทั้ง 4 สำนักคิดเข้าด้วยกัน ภายใต้กรอบแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนตั้งอยู่บนข้อสมมติฐานว่าสิทธิมนุษยชนตามหลักปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนมิได้มีสถานะเป็นเพียงสิทธิในทางกฎหมาย วาทกรรมทางการเมือง ผลลัพธ์ของการพัฒนาเศรษฐกิจ และผลผลิตของกระบวนการเรียนรู้เท่านั้น

Library and Learning, University of Phayao

แต่ต้องถูกทำให้กลายเป็นผลลัพธ์ของการสถาปนาสิทธิด้วยอำนาจของมนุษย์อย่างแท้จริง รวมทั้งมีลักษณะความสัมพันธ์กันในเชิงพลวัตระหว่างโครงสร้างเศรษฐกิจ โครงสร้างอำนาจรัฐ โครงสร้างวัฒนธรรม และโครงสร้างความรู้ที่กำหนดโอกาส ความสามารถ และเงื่อนไขในการเข้าถึงสิทธิในทางปฏิบัติเพื่อรองรับเป้าหมายส่งเสริมศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ในสังคมที่จับต้องได้เป็นรูปธรรม

ดังนั้นภายใต้กรอบข้อเสนอเชิงความคิดดังกล่าว คาดว่าจะผลักดันให้สิทธิมนุษยชนถูกมองใหม่ในฐานะพื้นที่ทางสังคมแห่งการต่อรอง ซึ่งเป็นการสะท้อนตัวแสดงในบทบาทปัจเจกบุคคล กลุ่มทางสังคม รัฐ ตลาด ตลอดจนสถาบันต่าง ๆ ต่างเข้ามามีบทบาทในการกำหนดความหมาย การเข้าถึง และการจัดสรรสิทธิอย่างต่อเนื่อง ตอกย้ำแนวโน้มปฏิบัติการด้านสิทธิมนุษยชนสำหรับสังคมไทยร่วมสมัยจึงต้องครอบคลุมทั้งมิติของโครงสร้าง และปฏิบัติการต่อสู้การครอบงำ เพื่อนำไปสู่การปลดปล่อยด้วยหลักการของความรู้ และอำนาจที่พึงมีตามสิทธิที่ปรากฏในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนอย่างมีนัยสำคัญ ทั้งนี้การวิพากษ์มโนทัศน์ที่ผ่านมาจึงมิได้มีเป้าหมายปฏิเสธหรือแทนที่องค์ความรู้เดิม แต่เป็นการสร้างฐานทางญาณวิทยาสำหรับใช้ออกแบบองค์ความรู้แนวใหม่ลักษณะข้ามศาสตร์ รองรับการพัฒนากรอบข้อเสนอแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย ในฐานะเครื่องมือที่สามารถอธิบายพลวัตของสิทธิมนุษยชนในสังคมไทยร่วมสมัยได้อย่างลุ่มลึก ครอบคลุม และสอดคล้องกับสถานการณ์ความเป็นจริงของสังคมมากยิ่งขึ้น อันถือเป็นจุดเชื่อมสำคัญสู่การทบทวนขอบข่ายแนวคิดผ่านปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนในบริบทสังคมไทยร่วมสมัย

6.2 สังเคราะห์แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยในสังคมไทย

จากการวิพากษ์ฐานคิดสำคัญทั้งสี่แนวคิดตามข้อมูลดังกล่าวซึ่งแสดงถึงสิทธิมนุษยชนแนวทางใหม่ที่จำเป็นต้องก้าวข้ามสู่การนิยามที่สอดคล้องกับพื้นที่ทางสังคมแห่งการต่อรองซึ่งอาจยังอยู่ในระดับแนวคิดเท่านั้น ขณะเดียวกันการแยกส่วนชุดองค์ความรู้ระหว่างนิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมศาสตร์ รวมถึงสิทธิมนุษยชนศึกษา เพื่อฉายปรากฏการณ์สิทธิมนุษยชน เนื่องจากแม้จะช่วยเปิดเผยข้อจำกัดขององค์ความรู้เดิมอันมีลักษณะเฉพาะศาสตร์นั้น แต่ยังไม่ครอบคลุมเพียงพอสำหรับใช้ประกอบการอธิบายพลวัตของสิทธิมนุษยชนในสังคมไทยอย่างเป็นองค์รวม ตอกย้ำว่าการพัฒนาแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยในบริบทสังคมไทย จึงไม่อาจอาศัยเพียงข้อมูลการสังเคราะห์แนวคิดการวิพากษ์ทฤษฎีกระแสหลัก (จากการสังเคราะห์แนวคิดและทฤษฎีนิวิชาการตะวันตกตามรายละเอียดในบทที่ 1-5) เพียงด้านเดียว แต่ต้องย้อนกลับมาพิจารณาประสบการณ์จริงของปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนในมิติต่าง ๆ ภายใต้เงื่อนไขเฉพาะสังคมไทยร่วมสมัยด้วยรากฐานของศาสตร์เชิงบูรณาการที่ท้าทายกับสิทธิในแต่ละมิติ ซึ่งเป็นแกนกลางของการพัฒนากรอบแนวคิดใหม่ดังนี้

6.2.1 มิติวัฒนธรรมและอำนาจ ในที่นี้มุ่งเน้นการทำความเข้าใจว่าบรรทัดฐานทางวัฒนธรรมถูกใช้เป็นเครื่องมือควบคุมหรือสร้างความเหลื่อมล้ำ รวมถึงการสร้างความเท่าเทียมและการเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ในสังคมพหุวัฒนธรรมอย่างไร ขณะเดียวกันปัญหาสิทธิมนุษยชนส่วนใหญ่ในบริบทสังคมไทยร่วมสมัยนั้นมักเกี่ยวข้องกับการจัดวางความสัมพันธ์เชิงอำนาจ การนิยามอัตลักษณ์ และการผลิตวาทกรรมทางวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อการยอมรับหรือการกีดกันสิทธิของกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมอยู่เสมอเนื่องจากในบางพื้นที่นั้นสิทธิทางวัฒนธรรมก็ยังคงถูกใช้เป็นเครื่องมือเพื่อสร้างความชอบธรรมในการธำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมบางอย่างที่ดูจะเป็นการลดทอนสิทธิของผู้อื่นได้เช่นกัน (สัมพันธ์ วารี, 2564) ดังนั้นภายใต้เงื่อนไขดังกล่าวสามารถจำแนกมุมมองสำคัญว่าด้วยการศึกษาสิทธิมนุษยชนในมิติอำนาจและวัฒนธรรม ดังนี้

1) กรอบวิเคราะห์เชิงหลักการ โดยอมรา พงศาพิชญ์ (2553) ได้สะท้อนมโนทัศน์เกี่ยวกับสิทธิทางวัฒนธรรม (cultural rights) ไว้ว่าเป็นกรอบแนวคิดที่ค่อนข้างกว้าง โดยรวมแล้วหมายถึงสิทธิของทุกคนที่ควร

Library and Learning, University of Phayao

ได้รับโอกาสอย่างเท่าเทียมและเป็นธรรมในการแสดงออกหรือมีส่วนร่วมกับวัฒนธรรมที่ได้เลือกสรร เพื่อให้วัฒนธรรมของตนสามารถดำรงอยู่ถูกสานต่อและพัฒนาได้ อีกทั้งเป็นแนวคิดที่รับรองว่าทุกคนมีสิทธิที่จะได้รับความพึงพอใจจากการบริหารจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมและมรดกวัฒนธรรม รวมทั้งสามารถดำเนินชีวิตทางวัฒนธรรมได้อย่างมีความสุขโดยปราศจากอคติและการเหยียดหยาม นอกจากนี้สิทธิทางวัฒนธรรมยังรวมถึงเสรีภาพที่จะมีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงลื่นไหลได้ หรือสิทธิในการมีสำนึกร่วมทางวัฒนธรรมกับชุมชนทางวัฒนธรรม และมีโอกาสเข้าถึงหรือมีส่วนร่วมในกิจกรรมและวิถีชีวิตของหลายวัฒนธรรม

อย่างไรก็ตามหากพิจารณาข้อถกเถียงเกี่ยวกับการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและอำนาจในมิติสิทธิมนุษยชนของไทย มักเป็นการสะท้อนความตึงเครียดระหว่างสิทธิเสรีภาพสากลกับวัฒนธรรมจารีตที่มีมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะอิทธิพลของระบบอุปถัมภ์ และอำนาจนิยมที่ฝังรากลึกอยู่ในสังคม ส่งผลให้เกิดการกดทับความเท่าเทียมและการเลือกปฏิบัติในสังคมไทยร่วมสมัย จนนำไปสู่การสร้างวาทกรรมกระแสหลักในการควบคุม และครอบงำวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นผ่านกลไกความมั่นคงแห่งรัฐอย่างเข้มข้น ตอกย้ำจากสถานการณ์ที่รัฐมักใช้อำนาจในการอ้างอิงวัฒนธรรมความเป็นชาตินิยมและจารีตประเพณีเพื่อควบคุมหรือจำกัดสิทธิชุมชนจนไม่สามารถแสดงออกซึ่งอำนาจและวัฒนธรรมของตนเองได้ตามเจตจำนงภายใต้กรอบสิทธิทางวัฒนธรรมตามหลักสิทธิมนุษยชนที่ควรจะเป็น เช่น สิทธิในการแสดงออกที่สะท้อนโอกาสในการสืบทอดพัฒนา และแสดงออกถึงอัตลักษณ์ ภาษา ประเพณี และความเชื่อของตนเอง นอกจากนี้สิทธิในการมีส่วนร่วมผ่านการใช้เสรีภาพในการเข้าถึงและมีส่วนร่วมในชีวิตทางวัฒนธรรม ชุมชน รวมถึงมรดกทางวัฒนธรรม อีกทั้งสิทธิในการใช้ประโยชน์จากการได้รับความคุ้มครองการเป็นเจ้าของมรดกทางวัฒนธรรม วรรณกรรม และศิลปกรรมที่ตนเองสร้างสรรค์อย่างเปิดเผย เป็นต้น

ดังนั้นเพื่อให้เกิดแนวทางการปรับมโนทัศน์ใหม่รองรับการออกแบบสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยในมิติวัฒนธรรมและอำนาจสำหรับสังคมไทย จำเป็นที่จะต้องทบทวนจุดยืนใหม่บนฐานแนวคิดชุมชนที่จะต้องก้าวข้ามกรอบความเชื่อว่าสังคมและวัฒนธรรมไทยทุกส่วนยังล้าหลัง (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2553) พร้อมสร้างการยอมรับหลักการว่าด้วยพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับสิทธิของชุมชนเจ้าของวัฒนธรรม อันมีส่วนผลักดันให้ชุมชนสามารถสถาปนาอำนาจไปสู่การขับเคลื่อนวัฒนธรรมท้องถิ่นดั้งเดิมให้สัมพันธ์กับมิติอื่นให้หลากหลายมากขึ้น ซึ่งสะท้อนเป้าหมายการผลักดันให้เกิดการบูรณาการสิทธิทางวัฒนธรรมเชื่อมโยงกับประเด็นประชาธิปไตยทางวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม การสร้างความยั่งยืนสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาคุณค่าทางวัฒนธรรมแท้จริง

2) ข้อสนับสนุนเชิงปฏิบัติการ สู่ทางรอดและทางเลือกสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยในมิติวัฒนธรรมและอำนาจในบริบทสังคมไทยนั้น จำเป็นต้องย้อนกลับไปพิจารณารากของปัญหาสิทธิมนุษยชนที่เป็นผลผลิตจากกระบวนการผลิตซ้ำความสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่านระบบความรู้ วัฒนธรรม และสถาบันทางสังคมที่กำหนดว่าใครมีสิทธิในการนิยามความจริง อัตลักษณ์ และคุณค่าของสังคม ดังนั้นการสร้างทางรอดของสิทธิมนุษยชนในมิติวัฒนธรรมและอำนาจจึงจำเป็นต้องก้าวข้ามการมองวัฒนธรรมในฐานะมรดกที่หยุดนิ่ง ไปสู่การทำความเข้าใจวัฒนธรรมในฐานะพื้นที่ต่อรองอำนาจและพื้นที่แห่งการสร้างความหมายร่วมกันของผู้คนในสังคมมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทบทวนมโนทัศน์ทางวัฒนธรรมใหม่ว่ามีสถานะเป็นพื้นที่ทางสังคมที่ผู้คน/ชุมชนสามารถใช้ต่อรองและสร้างความชอบธรรมให้กับวิถีชีวิตของตนเองได้อย่างเปิดเผย ขณะเดียวกันมาตรการการคุ้มครองสิทธิทางวัฒนธรรมที่กำหนดโดยอำนาจรัฐจึงไม่ควรจำกัดอยู่เพียงรูปแบบการอนุรักษ์ประเพณี แต่ต้องขยายไปสู่การรับรองสิทธิของชุมชนที่สามารถกำหนดความหมายของวัฒนธรรมและอนาคตของตนเองด้วย

ดังนั้นเพื่อให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าวผู้ปฏิบัติการในพื้นที่วัฒนธรรมจำเป็นต้องก้าวข้ามกรอบความคิดแบบเก่าที่มักแยกทุกอย่างออกเป็นขั้วตรงข้ามอยู่เสมอ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2548) รวมทั้งรื้อสร้างสิทธิทางวัฒนธรรมรูปแบบใหม่ให้มีชีวิตและเป็นอัตลักษณ์ที่เลื่อนไหลไม่หยุดนิ่ง โดยมีสถานะเป็นเวทีของการต่อรอง

Library and Learning, University of Phayao

อำนาจผ่านปฏิบัติการระดับบุคคล รวมทั้งชุมชนเจ้าของวัฒนธรรมได้อย่างแท้จริง ประกอบกับแนวคิดการสร้างพื้นที่ที่สาม (third space) หรือพื้นที่กลางทางวัฒนธรรมที่สามารถนำมาใช้เป็นทั้งเครื่องมือในการเสริมพลังชุมชนให้เข้มแข็ง ขณะเดียวกันถูกนำมาใช้เป็นกลไกสถาปนาอำนาจการจัดการทรัพยากรและมรดกวัฒนธรรมของตนเองได้ตามเจตจำนง ซึ่งจะต้องปรับกลไกให้สอดรับกับหลักการประชาธิปไตยทางวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม ดังนั้นด้วยข้อสนับสนุนเชิงปฏิบัติการดังกล่าวถือเป็นทางเลือกสำคัญที่จะนำไปสู่ประกอบสร้างสิทธิมนุษยชนสมัยใหม่บนฐานของวัฒนธรรมและอำนาจที่ประชาชน ชุมชนในฐานะผู้ปฏิบัติการในพื้นที่วัฒนธรรมสามารถปรับใช้เป็นเครื่องมือเพื่อสืบทอด พัฒนา และแสดงออกถึงตัวตนในโลกสมัยใหม่ให้สอดคล้องกับความก้าวหน้าของสิทธิมนุษยชนบริบทสังคมไทยร่วมสมัยอย่างมีนัยสำคัญ

อย่างไรก็ตามผลสัมฤทธ์ว่าด้วยการออกแบบสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยสำหรับสังคมไทยที่สอดรับกับการปรับมโนทัศน์ในมิติวัฒนธรรมและอำนาจนั้น ยังคงเป็นประเด็นท้าทายสำคัญโดยเฉพาะพื้นที่ชายขอบต่าง ๆ ที่มีความเปราะบางสูง อันเนื่องมาจากลักษณะของความเป็นพหุวัฒนธรรมที่เข้มข้น ซึ่งการก้าวข้ามข้อจำกัดดังกล่าวต้องอาศัยการปรับกลยุทธ์ให้ยืดหยุ่น ในการเลือกปฏิบัติการขับเคลื่อนสิทธิชุมชนผ่านกลไกความร่วมมือแทนการต่อสู้กับรัฐ เพื่อคงไว้ซึ่งวัฒนธรรมที่มีอยู่ โดยอาจใช้วิธีสร้างเครือข่ายที่ดึงภาคส่วนต่าง ๆ บูรณาการการดำเนินงานทั้งภาครัฐ ผ่านกลไกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กลไกแกนนำชุมชนชาวบ้าน ตลอดจนกลไกภาควิชาการ จนเกิดเป็นพื้นที่ใหม่ที่ทำให้เกิดการต่อรองอำนาจ และเปลี่ยนจากการพึ่งพารัฐส่วนกลางมาเป็นการสถาปนาอำนาจจัดการวัฒนธรรมด้วยตนเองที่รับรองโดยรัฐ (อัศว์ศิริ ลาปีอี และฐากร สิทธิโชค, 2566) สะท้อนการปรับวิธีคิดของวัฒนธรรมจึงไม่ใช่สิ่งแช่แข็งที่ห้ามแตะต้อง แต่เป็นเครื่องมือที่ชุมชนสามารถหยิบยืมมานิยามตัวตนและสิทธิทางวัฒนธรรมของตนเอง ตอกย้ำว่าสิทธิที่แท้จริงจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อชุมชนได้รับการเสริมพลังให้มีอำนาจในการกำหนดทิศทาง ตลอดจนการจัดการมรดกวัฒนธรรมของตนเอง ท่ามกลางข้อถกเถียงเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยในมิติวัฒนธรรมและอำนาจในบริบทสังคมไทย

6.2.2 มิติสันติภาพและสมานฉันท์ ในสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยสำหรับสังคมไทยเป็นความพยายามรื้อสร้างนิยามใหม่จากแนวคิดของโยฮัน กัลตุงที่ได้กำหนดระดับและรูปแบบของความรุนแรง ซึ่งจำแนกออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง ความรุนแรงเชิงวัฒนธรรม และความรุนแรงทางตรง ขณะเดียวกันสำหรับประกอบการฉายปรากฏการณ์ความไม่สงบ/ความขัดแย้ง/ความรุนแรงที่ยังเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของประเทศไทยผ่านกรณีศึกษาต่าง ๆ ระหว่างตัวแสดงที่หลากหลาย โดยเฉพาะการสำรวจเงื่อนไขที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างต้นแบบสันติภาพและสันติศึกษา กับความรุนแรงที่เกิดขึ้นในกรณีความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทย โดยศรีสมภพ จิตร์ภิรมย์ (2567) ที่เสนอมุมมองว่าสันติภาพคือการไร้ซึ่งความรุนแรงและมีความยุติธรรมในโครงสร้างสังคม เศรษฐกิจและการเมือง อีกทั้งควรถูกทำให้เป็นเรื่องของการสร้างความสมดุลและสร้างความเสมอภาคโดยทั่วไป ดังนั้นเพื่อให้เกิดกลไกการส่งเสริมสิทธิมนุษยชนจึงจำเป็นต้องทบทวนด้วยกรอบคิดดังกล่าว ซึ่งช่วยสะท้อนให้เห็นว่าสิทธิมนุษยชนอันเป็นผลผลิตจากกระบวนการสันติภาพและสมานฉันท์ที่คาดหวังนั้น มิได้เกี่ยวข้องเฉพาะการคุ้มครองสิทธิรายบุคคลเท่านั้น แต่ยังสัมพันธ์กับการจัดการความขัดแย้งของส่วนรวม การร่วมแสวงความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน ตลอดจนการสร้างสังคมที่สมาชิกทุกคนสามารถอยู่ร่วมกันได้ท่ามกลางความแตกต่างทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมแบบแผนอย่างเป็นองค์รวมด้วย (วีระ สมบูรณ์, 2550) โดยจำแนกมุมมองสำคัญดังนี้

1) กรอบวิเคราะห์เชิงหลักการ สำหรับข้อเสนอการพัฒนากลไกขับเคลื่อนสันติภาพและสมานฉันท์ในบริบทสังคมไทยร่วมสมัย สู่การออกแบบแนวทางดำเนินการให้บรรลุผลตามกรอบมาตรฐานสิทธิมนุษยชนสากลนั้น อาจยังอยู่ในห้วงของการแสวงหาแสงสว่างที่ปลายอุโมงค์ อันเนื่องมาจากความซับซ้อนและหลากหลายของข้อพิพาททั้งในระดับปัจเจกบุคคล ชุมชนและสังคมในวงกว้าง ซึ่งถือเป็นความท้าทายสำคัญที่

Library and Learning, University of Phayao

จะนำไปสู่การจัดการความขัดแย้งได้อย่างยั่งยืน แม้จะมีการผลิตสร้างองค์ความรู้ด้านสันติวิธีผ่านข้อเสนอการไม่ใช้ความรุนแรงที่สะท้อนชุดความคิดรวบยอดว่าด้วยความขัดแย้งที่มีอยู่ในสังคมนั้นถือเป็นเรื่องปกติ ดังนั้นการเลือกใช้ความรุนแรงเป็นเครื่องมือแก้ไขจึงไม่ใช่ทางออก แต่ควรทบทวนจุดยืนสันติวิธีเพื่อท้าทายโครงสร้างอำนาจที่มีอยู่ไปสู่การเปลี่ยนผ่านที่ดีขึ้นของสังคมส่วนรวม (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2553) นับเป็นข้อเสนอสำคัญสำหรับจุดประกายความหวังในการสร้างภาพอนาคตที่ปราศจากความขัดแย้งบนฐานของการส่งเสริมความเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตามกรอบสิทธิมนุษยชนให้เกิดขึ้นจริง

อย่างไรก็ตามหากพิจารณาภายใต้บริบทความขัดแย้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม และอัตลักษณ์ที่ปรากฏในสังคมไทยร่วมสมัยนั้น ถือเป็นอุปสรรคต่อกระบวนการสร้างสันติภาพในระยะยาวที่ไม่อาจจำกัดอยู่เพียงการคาดหวังให้ยุติความรุนแรงทางกายภาพหรือการควบคุมสถานการณ์ความขัดแย้งโดยกลไกของรัฐเท่านั้น แต่ต้องสร้างเงื่อนไขของความเป็นธรรมทางสังคม ควบคู่กับการเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ตลอดจนการสร้างการยอมรับความหลากหลายของผู้คนในสังคมไปพร้อมกันด้วย เช่นเดียวกับสุริชัย หวันแก้ว (2565) ซึ่งสะท้อนมุมมองเกี่ยวกับปัญหาเรื่องการพัฒนาว่าไม่ใช่แค่การเมือง ไม่ใช่แค่การเจรจา แต่เป็นเรื่องที่ต้องคำนึงถึงความมั่นคงของมนุษย์ในพื้นที่ เนื่องจากความรุนแรงส่วนใหญ่ไม่ได้ปรากฏในรูปแบบของความรุนแรงทางตรงผ่านการใช้กำลังต่อสู้ ตอบโต้เพียงด้านเดียวเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงปัญหาความขัดแย้งในรูปแบบปฏิบัติความรุนแรงเชิงโครงสร้าง และความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมที่ล้วนส่งผลให้ประชาชนบางกลุ่มถูกกีดกันจากสิทธิ การขาดโอกาส และถูกจำกัดทรัพยากรทางสังคมมาอย่างต่อเนื่องยาวนานอีกด้วย

ทั้งนี้แม้สังคมไทยสามารถก้าวข้ามผ่านวิกฤติความขัดแย้งในรูปแบบต่าง ๆ มาหลากหลายเหตุการณ์ แต่ข้อสรุปจากการถอดบทเรียนพบว่าส่วนใหญ่เป็นลักษณะการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า (สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน, 2567) เนื่องมาจากข้อจำกัดเกี่ยวกับวิธีการสันติศึกษาที่มักมุ่งเน้นความสำคัญต่อกระบวนการเจรจา การปรองดอง รวมทั้งยุทธวิธีควบคุม ครอบงำทัศนคติของผู้คนในสังคมผ่านแนวคิดการสร้างสมานฉันท์ในสนามวาทกรรมจัดการความขัดแย้งเท่านั้น ซึ่งถือเป็นช่องว่างในการออกแบบเครื่องมือสันติวิธีที่ละเลยลดทอนจุดยืนทางความคิดของกลุ่มคนที่ถูกเบียดขับให้เป็นขั้วตรงข้าม จึงยังไม่สามารถอธิบายเบื้องหลังของชั้นอุดมการณ์ของคู่ขัดแย้งแต่อย่างใด ซึ่งเป็นชนวนเหตุที่ผลิตซ้ำความรุนแรงชุดใหม่ให้เกิดขึ้นอย่างยืดเยื้อเรื้อรังอยู่เสมอ อันเนื่องมาจากเงื่อนปมปัญหาชุดเดิมที่ยังหาทางออกไม่ได้แม้จะใช้สันติภาพและสมานฉันท์เป็นเครื่องมือสำคัญก็ตาม (อัศว์ศิริ ลาภีร์, 2562) ดังนั้นเพื่อเสนอแนวทางสร้างองค์ความรู้รองรับข้อสนับสนุนเชิงปฏิบัติการด้านสิทธิมนุษยชนสำหรับสังคมไทยร่วมสมัย จึงต้องปรับมโนทัศน์ใหม่ว่าด้วยการนิยามสันติวิธีและการสร้างสมานฉันท์จากเครื่องมือสนับสนุนกระบวนการยุติความขัดแย้งแบบเดิม ไปสู่การเปิดพื้นที่ยอมรับปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจของตัวแสดงมิติใหม่ในเชิงลึกเพื่อสร้างความเข้าใจปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนมากขึ้นกว่าการยึดติดกรอบความคิดเดียว

2) ข้อสนับสนุนเชิงปฏิบัติการ จากการสังเคราะห์ข้อจำกัดว่าด้วยปฏิบัติการสันติภาพและสมานฉันท์ในสังคมไทยที่ผ่านมาด้วยการผสานสองยุทธวิธีสำคัญ ได้แก่ ยุทธวิธีเชิงบวกโดยใช้แนวทางสันติวิธีเป็นกลไกยุติความขัดแย้งทั้งในรูปแบบการเจรจา การสร้างความปรองดองตลอดจนการช่วยเหลือด้านมนุษยธรรม ซึ่งมักดำเนินการพร้อมกันกับยุทธวิธีเชิงลบด้วยการฉายภาพคู่ขัดแย้งให้มีสถานะเป็นปฏิปักษ์กับรัฐ และถูกสร้างตัวตนให้เป็นต้นเหตุปัญหาความมั่งคง ความไม่สงบ ตอกย้ำแกนกลางปัญหาวามรุนแรงที่ต้องรีบจัดการอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ขณะที่เงื่อนไขสันติวิธีที่มุ่งแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และอำนาจ ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของความไม่เป็นธรรมนั้นกลับถูกกำหนดให้เป็นเพียงปัญหาละเอียดอ่อนที่ต้องแก้ไขอย่างค่อยเป็นค่อยไป ด้วยสถานการณ์ดังกล่าวตอกย้ำกระบวนการผลิตซ้ำความรุนแรงที่กลับไม่ได้รับการจัดการอย่างถูกต้อง แม้จะชูธงที่ยึดโยงกรอบแนวทางสมานฉันท์ด้วยวิธีการสันติวิธีที่หลากหลายแล้วก็ตาม แต่

Library and Learning, University of Phayao

ทำให้ความขัดแย้งจึงยังคงดำรงอยู่ อีกทั้งส่งต่อภาพความรุนแรง/ความไม่สงบให้พร้อมเกิดขึ้นใหม่อยู่เสมอผ่านการต่อสู้ตอบโต้จากกลุ่มที่ถูกนิยามให้กลายเป็นอื่นจากรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากพิจารณาตัวแบบสันติวิธีในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ผ่านมุมมองของประชาชนในฐานะผู้รับกระทบจากปริมณฑลของความไม่สงบ ซึ่งไม่เพียงคาดหวังการยุติเหตุการณ์ความไม่สงบหรือการลดระดับความรุนแรงด้วยสันติวิธีและแนวทางสมานฉันท์เท่านั้น แต่ยังเรียกร้องให้รัฐจริงจังกับแนวทางการสร้างความเป็นธรรมตามหลักสันติวิธีด้วยการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมือง การกระจายโอกาสทางเศรษฐกิจ ควบคู่กับการเคารพอำนาจประชาชนที่มีอัตลักษณ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมที่หลากหลาย (อภิวัฒน์ สมาธิ ภาณุ ธรรมสุวรรณ และอัศว์ศิริ ลาปีอี, 2563) ซึ่งข้อเสนอเชิงปฏิบัติการเหล่านี้ ถือเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยจุดประกายแนวทางการผสานหลักปฏิบัติการด้านสิทธิมนุษยชนและยุทธศาสตร์การสร้างสมานฉันท์ด้วยสันติวิธีที่เหมาะสมสำหรับสังคมไทยในบริบทร่วมสมัยอย่างแท้จริง

ขณะเดียวกันข้อถกเถียงว่าด้วยการเปลี่ยนภาพลักษณ์ตัวตนของกลุ่มคนผู้มีความเห็นต่างกับรัฐไปสู่ผู้มีสิทธิในกระบวนการสันติภาพและสมานฉันท์โดยชอบธรรมนั้น ประการสำคัญลำดับแรกคือต้องทบทวนการนิยามของตัวแสดงด้วยมุมมองใหม่ที่เปลี่ยนสถานะจากตัวแสดงขั้วตรงข้ามของรัฐไปสู่ผู้ร่วมปฏิบัติการสิทธิมนุษยชน สอดคล้องกับการสถาปนาพื้นที่สาธารณะควบคู่กับการกระทำเชิงสื่อสารตามทฤษฎีวิพากษ์โดยเยอร์เกน ฮาเบอร์มาส จากสำนักแฟรงก์เฟิร์ต (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2557) เพื่อสนับสนุนความไว้วางใจระหว่างขั้วตรงข้ามที่ดีขึ้น เนื่องจากสมมติฐานของการสร้างสมานฉันท์ให้เกิดขึ้นได้จริงนั้น จะสามารถทำความเข้าใจและตกลงร่วมกันได้ผ่านการใช้เหตุผล รวมทั้งจำเป็นต้องมีพื้นที่กลางซึ่งเปิดโอกาสให้กลุ่มต่าง ๆ สามารถสื่อสาร แลกเปลี่ยน และสร้างความเข้าใจร่วมกันได้อย่างปลอดภัย เช่น กระบวนการเจรจาสันติภาพ เป็นต้น ซึ่งสะท้อนการรื้อสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างภาครัฐ ประชาสังคมตลอดจนคนทุกกลุ่ม ดังนั้นด้วยวิธีวิทยาแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองเชิงวิพากษ์ รองรับเป้าหมายการลดอคติและความหวาดระแวงที่สะสมมายาวนานไปสู่การคลี่คลายเงื่อนปมความขัดแย้งจากการต่อสู้ระหว่างอุดมการณ์คู่ตรงข้าม ตอกย้ำการผสานความร่วมมือเพื่อปรับมโนทัศน์สมานฉันท์จากเดิมที่มุ่งตอบโต้การจัดการความรุนแรง สู่กระบวนการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ชุดใหม่เพื่อสร้างความเป็นธรรมบนฐานขับเคลื่อนสันติภาพเชิงบวกอย่างยั่งยืนในสังคมไทยร่วมสมัย

6.2.3 มิติประชาธิปไตยและการเมืองภาคประชาชน ถือเป็นความท้าทายต่อการเชื่อมโยงมุมมองทางเศรษฐศาสตร์การเมืองเพื่อรองรับการพัฒนากรอบวิเคราะห์ปฏิบัติการด้านสิทธิมนุษยชนในบริบทสังคมไทยอย่างมาก เนื่องจากทฤษฎีทางรัฐศาสตร์ที่ใช้ประกอบการอธิบายปรากฏการณ์ทางการเมืองไทยส่วนใหญ่นั้นมักให้ความสำคัญและหยิบยืมมโนทัศน์กระแสหลักจากนักวิชาการตะวันตกเป็นกรอบดำเนินการ อย่างไรก็ตามด้วยปัจจัยแวดล้อมทางการเมืองภายใต้บรรยากาศของการปฏิรูปการเมืองไทยในรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ.2540 เป็นต้นมา เป็นผลให้ข้อเสนอว่าด้วย “สองนคราประชาธิปไตย” โดยเอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2556) ถูกยกระดับให้กลายเป็นทฤษฎีใหม่ที่มีผลต่อการเปลี่ยนภูมิทัศน์การเมืองไทยอย่างมาก รวมทั้งมีอิทธิพลต่อการนำมาสนับสนุนแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาประชาธิปไตยอย่างกว้างขวางจนถึงปัจจุบัน ขณะเดียวกันแรงกระเพื่อมจากข้อเสนอดังกล่าวได้จุดประกายการศึกษาวิเคราะห์ขอบข่ายการเมืองไทยแนวใหม่ผ่านตัวแสดงที่หลากหลายมากขึ้น จนนำไปสู่การสร้างพื้นที่และตัวตนผ่านนิยามการเมืองของภาคประชาสังคม ชุมชน ตลอดจนพื้นที่การเมืองระดับท้องถิ่นที่ถือได้ว่ามีบทบาทอย่างมากในปฏิบัติการการเมืองฐานราก ซึ่งปรากฏในมุมมองของนักวิชาการต่าง ๆ โดยเฉพาะมุมมองในกรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม โดยประภาส ปิ่นตบแต่ง (2552) ช่วยให้เข้าใจการเมืองภาคประชาชนรวมทั้งการประท้วงต่าง ๆ ได้อย่างเป็นระบบมากขึ้น นอกจากนี้ข้อเสนอการสถาปนาอำนาจของการเมืองภาคประชาชนตามแนวคิดใหม่ในรูปแบบประชาธิปไตยทางเลือก โดยจุมพล หนิมพานิช และสุรวงศ์ วรรณปักษ์ (2562) ที่ตั้ง

Library and Learning, University of Phayao

คำถามกับการเมืองนอกระบบรัฐสภา โดยเสนอให้ประชาชนและประชาสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายสาธารณะ ถ่วงดุลอำนาจรัฐ และแก้ไขปัญหาความล้มเหลวของการเมืองระบบตัวแทนแบบเดิม ฯลฯ ทั้งนี้จากการทบทวนมุมมองทางรัฐศาสตร์ผ่านผลงานวิชาการข้างต้น ซึ่งครอบคลุมช่วงเวลากว่าสามทศวรรษที่ผ่านมา นับเป็นคุณูปการสำคัญสำหรับยืนยันแนวทางการพัฒนาชุดความรู้ใหม่ที่ผสานมโนทัศน์เชิงบูรณาการระหว่างปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนกับมิติของประชาธิปไตยทางเลือก รวมทั้งการเมืองภาคประชาชนได้อย่างน่าสนใจในระยะต่อมา

อย่างไรก็ตามหากย้อนกลับไปพิจารณาตั้งแต่ ปี พ.ศ.2540 ถึงปัจจุบันที่แม้ในแวดวงวิชาการรัฐศาสตร์รวมถึงสังคมศาสตร์อื่นจะมีการศึกษาค้นคว้า และพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับประชาธิปไตยที่เชื่อมโยงกับการสถาปนากลไกการเมืองภาคประชาชน ตลอดจนสร้างข้อสนับสนุนเชิงทฤษฎีสิทธิมนุษยชนอย่างสม่ำเสมอก็ตาม แต่ยังพบช่องว่างสำคัญที่จะรองรับแนวทางการประกอบสร้างมโนทัศน์ใหม่ในครั้งนี้ โดยเฉพาะการใช้วิธีวิทยาทางเศรษฐศาสตร์การเมืองเพื่อวิเคราะห์ความท้าทายเกี่ยวกับปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนบนฐานการทบทวนนิยามประชาธิปไตยและบริบทการเมืองภาคประชาสังคมอย่างเป็นพลวัตนั้น จำเป็นต้องทบทวนโครงข่ายการศึกษาผ่านแนวทางใหม่รองรับการสร้างสรรค์ประชาธิปไตยในลักษณะที่เป็นรูปธรรมและจับต้องได้ รวมทั้งต้องสะท้อนกลไกภาคปฏิบัติการผ่านตัวแสดงในการเมืองภาคประชาสังคม คาดว่าช่วยยืนยันบทบาทใหม่ของประชาชน/พลเมืองในฐานะผู้สร้าง ผู้ต่อรอง และผู้กำหนดความหมายเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนได้อย่างแท้จริง ซึ่งสามารถจำแนกมุมมองวิเคราะห์สำคัญดังนี้

1) กรอบวิเคราะห์เชิงหลักการ กล่าวได้ว่าผลงานทางวิชาการทางด้านรัฐศาสตร์ยุคใหม่ (ภายหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ.2540 เป็นต้นมา) มีความพยายามนำวิธีวิทยาวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์การเมืองมาใช้ประกอบการฉายภาพการเมืองท้องถิ่นร่วมสมัย ซึ่งถือได้ว่าเป็นยุคของการเริ่มผลิตผลงานวิชาการด้วยการวิพากษ์โครงสร้างอำนาจที่มีอยู่ในสังคมการเมืองระดับฐานรากอย่างเปิดเผย ซึ่งหนึ่งในผลงานที่มักถูกอ้างอิงถึงปัจจุบัน ได้แก่ พัฒนาการของโครงสร้างอำนาจท้องถิ่นในภาคตะวันออก ของโอฬาร ถิ่นบางเตียว (2554) โดยนับเป็นงานศึกษาที่มีความสำคัญต่อพัฒนาการของการศึกษาการเมืองท้องถิ่นไทยในระยะต่อมา เนื่องจากสามารถก้าวข้ามกรอบการวิเคราะห์แบบรัฐศาสตร์กระแสหลักส่วนใหญ่ที่มุ่งศึกษาเฉพาะบริบทสถาบันการเมือง รวมถึงการเลือกตั้ง หรือพฤติกรรมทางการเมืองของปัจเจกบุคคล ขยายไปสู่การวิเคราะห์โครงสร้างที่สะท้อนปฏิบัติการเชิงอำนาจผ่านความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ทุน ชนชั้นนำท้องถิ่น และประชาชนในฐานะตัวแสดงภายใต้ระบบอำนาจที่เชื่อมโยงกันอย่างซับซ้อน ตอกย้ำแนวทางสร้างความแข็งแกร่งให้แก่หลักวิชาการทางรัฐศาสตร์ ที่สะท้อนภาพการเคลื่อนไหวของมิติประชาธิปไตยและการเมืองภาคประชาชนอย่างหลากหลายด้วยวิธีการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมืองสำหรับสังคมการเมืองไทยยุคใหม่ที่ให้ความสำคัญกรอบอธิบายการก่อรูปและเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างอำนาจท้องถิ่นมากขึ้นแทนที่จะมองอำนาจเป็นเพียงผลลัพธ์ของการแข่งขันทางการเมืองเช่นที่ผ่านมา

อย่างไรก็ตามข้อถกเถียงเกี่ยวกับการพลวัตการศึกษาสิทธิมนุษยชนบนฐานคิดว่าด้วยการสร้างสรรค์ประชาธิปไตยฐานรากให้สามารถจับต้องได้ พร้อมฉายภาพกระบวนการรื้อสร้างพลังภาคประชาสังคมที่สอดรับกับบริบทปัจจุบันนั้น ได้มีความพยายามอาศัยวิธีวิทยาเศรษฐศาสตร์การเมืองเป็นแนวทางวิเคราะห์เพิ่มมากขึ้น ครอบคลุมกลไกเชิงโครงสร้างของอำนาจท้องถิ่น รวมทั้งการบูรณาการศึกษาประชาธิปไตย ภาคประชาสังคม และสิทธิมนุษยชนที่ไม่ได้หยุดอยู่เพียงการวิเคราะห์กฎหมาย สถาบัน หรือพฤติกรรมทางการเมือง แต่สามารถลงลึกถึงรากฐานของความไม่เท่าเทียมที่ดำรงอยู่ในท้องถิ่น รวมทั้งสะท้อนปฏิบัติการต่อสู้ของชุมชนจากการถูกครอบงำสู่การออกแบบข้อเสนอแนวทางการสร้างพลังพลเมือง ซึ่งล้วนสะท้อนเป้าหมายการพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ที่ตอบสนองต่อแนวโน้มการศึกษาด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยสำหรับสังคมไทย

Library and Learning, University of Phayao

2) ข้อสนับสนุนเชิงปฏิบัติการ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดข้อเสนอว่าด้วยการประยุกต์มิติประชาธิปไตยและการเมืองภาคประชาชนที่สามารถนำไปสู่การวางกรอบขับเคลื่อนกลไกด้านสิทธิมนุษยชนไปสู่การปฏิบัติในสังคมไทยได้เหมาะสมนั้น ต้องอาศัยแนวทิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองที่มีลักษณะเฉพาะตัว พร้อมกับต้องทบทวนนิยามความรู้ใหม่รองรับการขยายมุมมองสิทธิมนุษยชนในบริบทสิทธิชุมชน ควบคู่กับสิทธิพลเมืองในฐานะกระบวนการสร้างอำนาจของประชาชนอย่างเป็นรูปธรรม กล่าวคือการทบทวนจุดยืนทางญาณวิทยาซึ่งปรากฏในรูปของข้อเสนอการพัฒนาที่ใช้ชุมชนเป็นฐานนั้นเกิดจากการผสานระหว่างแนวคิดชุมชนาธิปไตยที่รับผิดชอบ และแนวคิดพื้นที่ที่อยู่ระหว่างเสรีนิยมกับชุมชนาธิปไตย ซึ่งถือเป็นทางออกสำหรับการเสริมสร้างกระบวนการสิทธิชุมชนขนาดใหญ่ที่มีเอกภาพภายใต้ความแตกต่างหลากหลายในยุคโลกาภิวัตน์ นอกจากนี้จะต้องส่งเสริมระบอบการจัดการภาคีสาธารณะแบบใหม่ที่ส่งเสริมให้ภาคประชาสังคมได้มีส่วนร่วมในระดับของการจัดการตนเอง (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2558) ขณะที่ข้อถกเถียงเกี่ยวกับการปรับกระบวนทัศน์การยกระดับสิทธิพลเมืองสู่รูปแบบสภาพลเมืองนั้น นับเป็นข้อเสนอสำคัญอีกประการที่ตกผลึกด้วยวิธีวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ช่วยสร้างภาพความเป็นประชาธิปไตยทางตรงที่สามารถเกิดขึ้นจริงและจับต้องได้ ซึ่งทบทวนผ่านการศึกษารูปแบบและแนวทางการบริหารจัดการสภาพลเมืองบนฐานประชาธิปไตยชุมชน กรณีการจัดตั้งสภาพลเมืองตำบลสำหรับสังคมไทยร่วมสมัย (อัศว์ศิริ ลาปีอี และภาณุ ธรรมสุวรรณ, 2560) ที่ใช้วิธีการศึกษาแนวโน้มการออกแบบด้วยแนวคิดประชาธิปไตยฐานราก (grassroots democracy) โดยคาดว่าขยายผลไปสู่กระบวนการต่อรองอำนาจ การกระจายความรับผิดชอบตลอดจนการสร้างพื้นที่สาธารณะของประชาชนภายใต้ความท้าทายจากโครงสร้างอำนาจรัฐและเครือข่ายทุนท้องถิ่นให้เกิดขึ้นได้ท่ามกลางข้อถกเถียงเกี่ยวกับความเป็นไปได้ในการออกแบบสิทธิพลเมืองที่รองรับปฏิบัติการด้านสิทธิทางการเมืองและสิทธิด้านอื่น ๆ ตามหลักสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน

โดยสรุปแล้วจากการสำรวจขอบข่ายผลงานวิชาการที่ใช้วิธีวิทยาวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยกาสถาปนาสิทธิชุมชนและสิทธิพลเมืองสำหรับสร้างชุดความรู้ใหม่ที่สอดคล้องกับปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนบนฐานของประชาธิปไตยและการสร้างกลไกขับเคลื่อนการเมืองภาคประชาสังคมในบริบทสังคมไทยร่วมสมัยนั้น ยืนยันถึงการขยายสิทธิเสรีภาพและความเป็นธรรมทางสังคมให้เกิดขึ้นเชิงประจักษ์นั้นมิได้เกิดจากการรับรองทางกฎหมายเพียงอย่างเดียว แต่ต้องอาศัยการสร้างมโนทัศน์ใหม่ให้สถาบันพลเมืองที่สามารถแปร สิทธิที่บัญญัติไว้ในหลักการให้กลายเป็นอำนาจทางสังคมและการเมืองของประชาชนได้จริง ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของข้อเสนอเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยที่กำลังพัฒนาในวงวิชาการไทยปัจจุบัน ดังนั้นด้วยข้อสรุปเกี่ยวกับแนวทางจัดตั้งสภาพลเมืองเพื่อสร้างประชาธิปไตยที่จับต้องได้ รวมทั้งเป็นกลไกสนับสนุนให้สิทธิชุมชนเป็นเครื่องมือสถาปนาสิทธิของประชาชนที่ช่วยก้าวข้ามนิยามของประชาธิปไตยจากที่ถูกเชื่อมโยงเฉพาะบริบททางการเมืองและพลเมืองเช่นที่ผ่านมา แต่สามารถขยายสู่การสร้างสรรค์ประชาธิปไตยที่มีชีวิตและครอบคลุมมิติความเป็นประชาธิปไตยทางสังคม ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ และประชาธิปไตยทางวัฒนธรรมอย่างกว้างขวาง ซึ่งนับเป็นข้อเสนอสำคัญในการอาศัยแนวทิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองในบทบาททางเลือกใหม่สำหรับออกแบบกลไกขับเคลื่อนสิทธิของประชาชนที่เป็นเจ้าของและสามารถเข้าถึงสิทธิได้โดยชอบธรรม รวมทั้งมีอำนาจเพียงพอการใช้สิทธิรองรับปฏิบัติการด้านสิทธิมนุษยชนได้ทั้งในโลกทฤษฎีและความเป็นจริง

6.2.4 มิติความเป็นธรรมทางสังคม ด้วยสมมติฐานที่ว่าความเหลื่อมล้ำในมิติต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนั้นแปรผันโดยตรงกับการสร้างความเป็นธรรมทางสังคม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าเมื่อสังคมเข้าใกล้นิยามของความเป็นธรรมมากเท่าไร สังคมนั้นก็จะปราศจากความเหลื่อมล้ำด้วยเช่นกัน ซึ่งในแง่มุมนี้ผลลัพธ์ของกระบวนการสร้างความเป็นธรรมเป็นผลจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างเศรษฐกิจ อำนาจการเมือง วัฒนธรรม ตลอดจน

Library and Learning, University of Phayao

การผลิตความรู้นั้นจำเป็นที่จะต้องมุ่งสู่การแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำที่มีอยู่เพื่อสร้างความเป็นธรรมให้เกิดขึ้นแก่สังคมมมนุษย์โดยแท้จริง เพราะเมื่อใดก็ตามที่สังคมยังปรากฏความเหลื่อมล้ำอยู่ สังคมนั้นก็ยากที่จะนิยามว่าเป็นสังคมที่เป็นธรรม สำหรับกรณีของสังคมไทยในบริบทร่วมสมัยจากภาพสะท้อนสังคมที่ละเลยการกระจายโอกาสอย่างทั่วถึงเป็นเวลานาน นำมาซึ่งความแตกต่างทางเศรษฐกิจและสังคมในมิติสำคัญหลายด้าน เช่น การศึกษา คุณภาพพื้นฐานของชีวิต การเข้าถึงโอกาสที่นำมาซึ่งความแตกต่างทางรายได้ที่ห่างกันมากยิ่งขึ้น ที่นำไปสู่วัฏจักรของปัญหาที่ถลำลึกแย่ลงกว่าเดิมอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เพราะขาดการเข้าใจปัญหาที่แท้จริง จึงทำให้ในอดีตที่ผ่านมาเป็นการแก้ปัญหาแบบเฉพาะหน้าเป็นส่วนใหญ่ ที่มากกว่านั้นคือแนวทางการแก้ปัญหากลับใช้วิธีการ มาตรการในระบบเดิมที่พิสูจน์แล้วว่ากลไกแบบเดิมไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอในการแก้ปัญหา (สมบูรณ์ สุขสำราญ, 2561) ขณะที่ผาสุก พงษ์ไพจิตร (2561) ตอกย้ำว่าความเหลื่อมล้ำมีผลเชื่อมโยงไปถึงเสถียรภาพและความเชื่อมแน่นของสังคม และเนื่องจากความเหลื่อมล้ำ โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจมีนัยต่อความเหลื่อมล้ำในมิติอื่น ๆ อีกด้วย โดยเฉพาะมิติด้านการเมืองและการเลื่อนชั้นทางสังคม รวมทั้งมีผลกระทบเชื่อมโยงไปถึงการเติบโตของเศรษฐกิจ จึงเป็นเรื่องที่มีความละเอียดอ่อนและสำคัญอย่างยิ่ง

จากสถานการณ์ปัญหาความเหลื่อมล้ำตามรายละเอียดข้างต้นสะท้อนชัดเจนว่าการจัดการลดปัญหาเพื่อสร้างความเป็นธรรมให้เกิดขึ้นในบริบทสังคมไทยร่วมสมัยนั้น ถือเป็นประเด็นเร่งด่วนที่กระทบต่อสิทธิในการมีชีวิตของมนุษย์อย่างปกติสุขนับเป็นวาระที่ต้องเร่งแสวงหาทางออกอย่างยั่งยืน อีกทั้งเป็นภารกิจที่ท้าทายของกลุ่มนักวิชาการด้านรัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ นิติศาสตร์ ตลอดจนนักคิดทั้งทางด้านสังคมศาสตร์อย่างปฏิเสธไม่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มนักวิชาการด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ต้องเสนอมุมมองใหม่ต่อการปรับกลไกเชิงปฏิบัติการที่ครอบคลุมมโนทัศน์การสร้างความเป็นธรรมทางสังคมควบคู่กับการจัดการความเหลื่อมล้ำที่ฝังรากอยู่ในหลายมิติแบบองค์รวม ตอกย้ำเป้าหมายการพัฒนาวิธีวิทยาศึกษาสิทธิมนุษยชนบนฐานวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองที่เปิดเผยถึงเบื้องลึกสำคัญอันเป็นปัญหาแกนกลางเชิงโครงสร้างผ่านระบบที่ดำรงอยู่ซึ่งล้วนเป็นผลจากปฏิสัมพันธ์ทางอำนาจของกลุ่มคนและชนชั้นผ่านสถาบันทางสังคม พลังตลาด และอำนาจรัฐในการจัดสรร แบ่งปัน แข่งขัน ช่วงชิงความมั่นคงและพลังอำนาจ (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2568) โดยปัจจัยเหล่านี้ล้วนถูกทำให้กลายเป็นอุปสรรคกีดกันไม่ให้ประชาชนมีและเข้าถึงสิทธิที่ควรจะได้รับตั้งแต่กีดกันโอกาสในการเข้าถึงบริการ การถูกลิดรอนศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และลดทอนความสามารถในการกำหนดอนาคตของตนเองอย่างแท้จริง ทั้งนี้เพื่อเสนอกรอบวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิมนุษยชนกับการจัดการความเหลื่อมล้ำและสร้างสังคมที่เป็นธรรมในบริบทสังคมไทยร่วมสมัย สามารถจำแนกมุมมองสำคัญดังนี้

1) กรอบวิเคราะห์เชิงหลักการ หากพิจารณาเป้าหมายการก้าวข้ามพ้นความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจสูง และกับดักประเทศรายได้ระดับปานกลาง รวมทั้งสถาปนาระบอบประชาธิปไตยให้มั่นคงเข้มแข็ง สำหรับสังคมไทยนั้น ถือเป็นเรื่องท้าทายที่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องต้องเร่งดำเนินการ เนื่องจากหากมีระบอบประชาธิปไตยที่มั่นคงและมีประสิทธิภาพ รวมถึงมียุทธศาสตร์พัฒนาเศรษฐกิจและการดำเนินการที่มีประสิทธิผลแล้ว คาดว่าประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจจะช่วยลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและความไม่เป็นธรรมทางสังคมอีกด้วย (อนุสรณ์ ธรรมใจ, 2567) ขณะเดียวกันปฏิเสธไม่ได้ว่าความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นทั้งในระดับโลกและสังคมไทยนั้นเป็นชนวนเหตุสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ซึ่งล้วนสัมพันธ์และมีผลกระทบซึ่งกันและกันอย่างหลีกเลี่ยงได้ยาก ดังนั้นการวิเคราะห์เพื่อแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบจึงอาจต้องมองมุมมองกลับด้านจากการเน้นแนวทางกำหนดนโยบายหรือการเน้นอำนาจจัดการจากบนลงล่างที่เน้นกลุ่มผู้เชี่ยวชาญเพียงจำนวนหนึ่งจัดการปัญหาทั้งระบบ ไปสู่การทบทวนจุดยืนการพัฒนาที่สอดรับกับบริบทเฉพาะท้องถิ่นฐานราก ด้วยการเปิดโอกาสให้ตัวแสดงใหม่ ๆ มีสิทธิและส่วนร่วมกำหนดอนาคตตนเองได้มากขึ้น

Library and Learning, University of Phayao

อย่างไรก็ตามจากการสำรวจประเด็นปัญหาความเหลื่อมล้ำและความไม่เป็นธรรมในท้องถิ่นมักเกี่ยวกับปัญหาเศรษฐกิจเช่นเดียวกับภาพรวมของประเทศ หากแต่ขยายผลเกี่ยวโยงกับปัญหาเชิงลึกด้านอื่น ๆ เช่น การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ที่ดิน ป่าไม้ น้ำ และสิ่งแวดล้อม รวมถึงการเข้าถึงบริการสาธารณะที่สะท้อนความไม่เป็นธรรมเชิงโครงสร้าง ซึ่งล้วนเป็นผลจากการผลิตซ้ำความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ความเหลื่อมล้ำทางสังคมตลอดจนความเหลื่อมล้ำทางการเมือง ตอกย้ำภาพความเหลื่อมล้ำทางสาธารณสุข และความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาที่เกิดขึ้นแทบทุกพื้นที่ท้องถิ่นในบริบทประเทศไทย ทั้งที่ความเป็นจริงแล้วสิ่งเหล่านี้ถือเป็นสิทธิโดยชอบธรรม และควรถูกทำให้มีความเสมอภาคด้วยการกระจายผลประโยชน์อย่างเท่าเทียมตามที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญตามครรลองของระบอบประชาธิปไตย แต่ในโลกของความเป็นจริงแล้วกลับพบว่าสิ่งที่ประชาชนทุกคนควรได้รับกลับมีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับสถานภาพทางสังคม อำนาจการเมืองและฐานะทางเศรษฐกิจอยู่เสมอ (ปธาน สุวรรณมงคล, 2562) ดังนั้นจากกรณีที่เกิดขึ้นจึงอาจเสนอทางออกที่เหมาะสมสำหรับสังคมไทยในบริบทร่วมสมัยโดยทบทวนแบบแผนการพัฒนาระดับพื้นที่ที่คาดว่าตอบสนองต่อสิทธิของประชาชนทุกกลุ่มสู่การยกระดับคุณภาพชีวิตครอบคลุมด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมเพื่อบรรลุเป้าหมายสิทธิด้านพลเมืองที่มีส่วนสำคัญในการสร้างโอกาสและการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นธรรมที่แท้จริง อันจะช่วยจุดประกายข้อค้นพบใหม่ภายใต้กรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชน ในฐานะข้อเสนอที่ท้าทายแนวคิดตะวันตก อีกทั้งเป็นทางเลือกการพัฒนาที่สอดรับกับสังคมไทยในบริบทร่วมสมัย

2) ข้อสนับสนุนเชิงปฏิบัติการ กล่าวคือเพื่อทำความเข้าใจภาพรวมเกี่ยวกับกรอบการวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองของการพัฒนาประเทศไทยในฐานะการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างอำนาจทางการเมืองกับการเติบโตทางเศรษฐกิจนั้น ไม่สามารถปฏิเสธว่ากลไกตลาดเสรีในระดับโลกมีอิทธิครอบคลุมทุกมิติ แต่ต้องเชื่อมโยงกับกลไกขับเคลื่อนด้วยกลุ่มผลประโยชน์ ชนชั้นนำ และบริบททางสังคม ซึ่งส่งผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำและการติดกับดักรายได้ปานกลางยังคงอยู่ในสังคมไทยมากกว่าเกือบเจ็ดทศวรรษ ภายหลังที่เข้าสู่กติกาการพัฒนาประเทศภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 เมื่อปี พ.ศ.2504 เป็นต้นมา จนนำมาซึ่งการทบทวนว่าเศรษฐศาสตร์การเมืองยังจำเป็นต่อสังคมไทยหรือไม่ และถ้ายังจำเป็นหน้าตาควรจะเป็นอย่างไร คำตอบดังกล่าวจึงสะท้อนถึงจุดยืน และแนวโน้มการปรับตัวของเศรษฐศาสตร์การเมืองไทยในวันที่เศรษฐศาสตร์การเมืองโลกกำลังเปลี่ยนแปลง (ธานี ชัยวัฒน์, 2556)

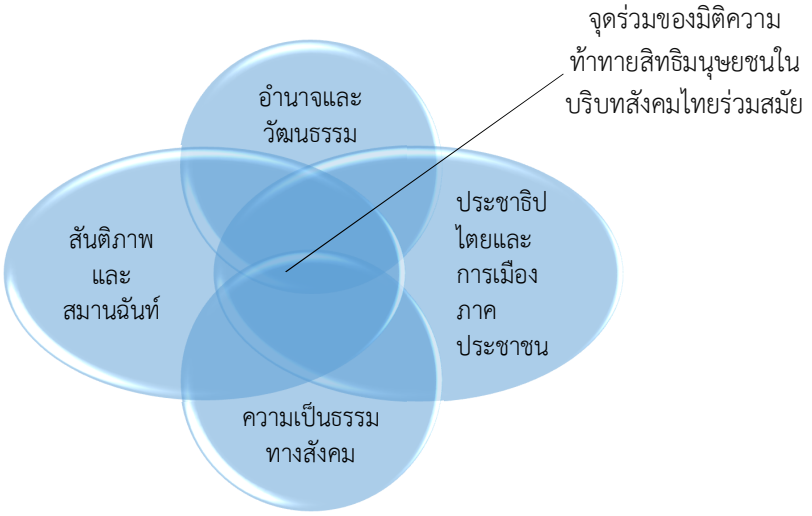
อย่างไรก็ตามหากมุ่งเป้าไปที่แกนกลางของปัญหาความเหลื่อมล้ำและแนวทางการสร้างความเป็นธรรมในสังคมไทยนั้น อาจจำเป็นต้องพิจารณาทางเลือกของเศรษฐศาสตร์การเมืองที่สอดรับกับการทำความเข้าใจบริบทของสังคมไทยอย่างรอบด้าน หนึ่งในแนวคิดที่ถูกนำเสนอในฐานะระบบเศรษฐกิจที่แตกต่างจากระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม อันเป็นหลักแนวทาง และทฤษฎีการประกอบอาชีพตลอดจนการดำเนินชีวิตของคนในสังคมที่กำกับด้วยศีลธรรมคือ “เศรษฐกิจพอเพียง” ผ่านนิยามทางเลือกของการพัฒนา (อภิชัย พันธเสน, 2549) ซึ่งถูกประกอบสร้างขึ้นมาด้วยหลักการไม่โลภและกระจายความเสี่ยง หรือการบริหารความเสี่ยงต่ำเป็นสำคัญ อันมีเป้าหมายเพื่อรักษาดุลยภาพระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อมเชิงกายภาพ ตลอดจนมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ อีกทั้งถูกยกระดับให้มีสถานะเป็นองค์ความรู้ที่นำพามนุษย์สู่ความมีอิสรภาพ โดยความรู้ในลักษณะองค์รวมนี้จะหลอมรวมวิถีการผลิต อุดมการณ์และสัมพันธภาพการผลิตเข้ากับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์กับสิ่งที่อยู่ล้อมรอบมนุษย์ในทุกมิติจนเป็นเนื้อเดียวกันและเรียกได้ว่าเป็นศาสตร์แบบบูรณาการ ตอกย้ำกระแสความคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองที่เป็นทางเลือกใหม่สำหรับข้อเสนอแนวทางการลดความเหลื่อมล้ำควบคู่กับสร้างความเป็นธรรมให้เกิดขึ้นในสังคมไทยในระยะต่อมา

Library and Learning, University of Phayao

อย่างไรก็ตามจากสำรวจข้อมูลการศึกษาในแวดวงวิชาการไทยแม้มีการวิจัยเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะเศรษฐศาสตร์ทางเลือกมาใช้ในการศึกษาหลากหลายมิติ แต่พบข้อจำกัดในด้านวิธีวิทยา รวมถึงหน่วยวิเคราะห์ซึ่งเน้นการประเมินความสอดคล้องเฉพาะบริบทพื้นที่ ส่งผลให้ข้อสนับสนุนเชิงปฏิบัติการสำหรับพัฒนาข้อเสนอแนวคิดใหม่ด้วยเงื่อนไขการใช้วิธีวิธีวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์การเมืองครั้งนี้ ยังคงเป็นประเด็นท้าทายต่อการนำหลักความเป็นธรรมทางสังคมไปใช้ดำเนินการ เพื่อตอบสนองต่อการจัดการปัญหาความเหลื่อมล้ำในบริบทสังคมไทยร่วมสมัย ทั้งนี้เพื่อสังเคราะห์มุมมองการอุดช่องว่างดังกล่าวผู้เขียนยกตัวอย่างผลการศึกษาที่พอจะสนับสนุนกรอบวิเคราะห์เชิงโครงสร้างและผู้กระทำการที่สำคัญซึ่งปรากฏผ่านข้อมูลจาก เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการพัฒนาในเขตพื้นที่เศรษฐกิจพิเศษ โดยชัยณรงค์ เครือนวน และพิมพ์ประไพ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (2564) ที่เสนอมุมมองเกี่ยวกับทางเลือกการพัฒนาว่าจำเป็นต้องสร้างเงื่อนไขให้ผู้กระทำการกลุ่มต่าง ๆ (ประกอบด้วยรัฐและกลไกรัฐ กลุ่มทุนข้ามชาติ กลุ่มทุนระดับชาติ กลุ่มนักการเมืองระดับชาติ นักการเมืองท้องถิ่น และเครือข่ายภาคประชาชน) อยู่ร่วมกันภายใต้หลักความยุติธรรมทางสังคม โดยต้องให้ความสำคัญกับหลักธรรมาภิบาลในการพัฒนา กรอบการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม การกระจายผลประโยชน์อย่างเที่ยงธรรม รวมทั้งการขจัดสาเหตุที่อาจนำไปสู่ความขัดแย้งในรูปแบบต่าง ๆ เป็นต้น ดังนั้นขอบข่ายความรู้นี้จึงถือว่าเป็นภารกิจสำคัญของนักเศรษฐศาสตร์การเมืองที่จะสร้างฉากทัศน์ใหม่ในการเชื่อมร้อยประเด็นความรู้ในการนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง/เศรษฐศาสตร์ทางเลือกอื่นที่หลากหลาย มาปรับใช้ให้ครอบคลุมกระบวนการสร้างความเป็นธรรมสำหรับสังคมไทยบนฐานการลดความเหลื่อมล้ำควบคู่กับการเสริมสร้างแนวปฏิบัติตามหลักสิทธิมนุษยชนต่อไปในอนาคต

ทั้งนี้จากการองค์ความรู้ที่สามารถสกัดได้จากสถานการณ์ความท้าทายผ่านกรอบวิเคราะห์เชิงหลักการและข้อสนับสนุนเชิงปฏิบัติการด้านสิทธิมนุษยชนภายใต้เงื่อนไขเฉพาะของสังคมไทยในบริบทร่วมสมัยทั้งสี่มิติดังกล่าว ตอกย้ำว่าแกนกลางของปัญหาท้าทายสิทธิมนุษยชนในสังคมไทยร่วมสมัยไม่ได้ดำรงอยู่เลื่อนลอยหรือแยกขาดจากกัน แต่มีเบื้องหลังเชื่อมโยงและส่งผลกระทบซึ่งกันและกันภายใต้โครงสร้างความสัมพันธ์อย่างเป็นพลวัต ขณะเดียวกันภาพรวมของมโนทัศน์ข้างต้นถือเป็นผลผลิตสำคัญของการใช้วิธีวิทยาทางเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ช่วยฉายภาพหลักสิทธิมนุษยชนให้สามารถนำไปใช้ได้จริงและจับต้องได้ ตอกย้ำการเปลี่ยนสิทธิในกระดาษหรือสิทธิในทางกฎหมายมาสู่สิทธิในชีวิตจริงที่ช่วยสร้างความเป็นธรรมได้ ดังนั้นข้อเสนอว่าด้วยการทบทวนจุดยืนทางญาณวิทยาแนวใหม่สำหรับรื้อสร้างสิทธิมนุษยชนในฐานะผลลัพธ์ของปฏิสัมพันธ์ระหว่างอำนาจ เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ความรู้ และการปฏิบัติการทางสังคมที่หลากหลายและเป็นองค์รวม ซึ่งคาดว่าเป็นข้อเสนอสำคัญในการจุดประกายให้มีการนำกรอบวิเคราะห์เชิงหลักการไปพัฒนาเป็นข้อสนับสนุนด้านปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนอย่างเป็นรูปธรรมในอนาคต โดยสังเคราะห์เป็นข้อเสนอแนวคิดว่าด้วยเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยในบริบทสังคมไทย ตามภาพที่ 6.1

Library and Learning, University of Phayao

ภาพที่ 6.1 สังเคราะห์แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยในบริบทสังคมไทย
(ที่มา : ผู้เขียน)

จากภาพข้างต้น แสดงให้เห็นว่าความท้าทายด้านสิทธิมนุษยชนในสังคมไทยร่วมสมัยมิได้เป็นปัญหาที่สามารถอธิบายได้ผ่านมิติใดมิติหนึ่งเพียงลำพัง แต่เป็นผลลัพธ์ของปฏิสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างอำนาจ วัฒนธรรม ความขัดแย้ง ความไม่เป็นธรรมทางเศรษฐกิจ และการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนซึ่งส่งผลให้เกิดการผลิตซ้ำความเหลื่อมล้ำและการกีดกันทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง ด้วยเหตุนี้การพัฒนาข้อเสนอเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยจึงถูกออกแบบขึ้นเพื่อเป็นการทดลองแนวคิดใหม่ที่ช่วยขยายขอบเขตของสิทธิมนุษยชนศึกษาจากการมุ่งเน้นเพียงการคุ้มครองสิทธิในเชิงกฎหมายไปสู่การทำความเข้าใจสิทธิในฐานะผลผลิตของความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างระหว่างเศรษฐกิจ อำนาจ วัฒนธรรม ความรู้ และปฏิบัติการทางสังคมของประชาชน ภายใต้เงื่อนไขเฉพาะของสังคมไทยร่วมสมัย อีกทั้งรองรับการประกอบสร้างญาณวิทยาทางเลือกที่หลากหลายสำหรับการศึกษาด้านสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัยที่สอดคล้องกับภาพอนาคตสิทธิมนุษยชนสังคมไทยได้อย่างเป็นรูปธรรม

Library and Learning Unit University of Phayao

6.3 การประกอบสร้างการพัฒนาข้อเสนอเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชน

จากการสังเคราะห์องค์ความรู้เพื่อสนับสนุนความเป็นไปได้ในการพัฒนาแนวคิดผ่านปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนสำหรับสังคมไทยบริบทร่วมสมัยที่ผ่านมา ตอกย้ำชัดเจนว่าวิธีวิทยาแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองช่วยสะท้อนถึงผลลัพธ์ของปฏิสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างทางเศรษฐกิจ อำนาจรัฐ วัฒนธรรม ความรู้ และการปฏิบัติการของตัวแสดงทางสังคมที่มีพลวัตและส่งผลกระทบซึ่งกันและกันอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นเพื่อให้เกิดข้อเสนอการสร้างกรอบญาณวิทยา และกรอบวิเคราะห์เชิงบูรณาการสำหรับอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิมนุษยชนกับโครงสร้างอำนาจในสังคมอย่างเป็นรูปธรรมนั้น ผู้เขียนจึงสมมติฐานว่าสิทธิมนุษยชนมิได้ดำรงอยู่ในฐานะหลักการสากลที่เป็นอิสระจากบริบททางสังคมเพียงมิติเดียว แต่ยังเป็นผลผลิตของกระบวนการต่อรอง จัดสรร และสร้างความชอบธรรมระหว่างตัวแสดงทางเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และสังคมภายใต้เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกัน

ดังนั้นการทำความเข้าใจแก่นแกนอันเป็นสาระสำคัญของสิทธิมนุษยชนทั้งในเชิงหลักการและเชิงปฏิบัติการ ครอบคลุมระดับสากลและสังคมไทย จึงจำเป็นต้องก้าวข้ามการนิยามสิทธิในฐานะเพียงแค่ปฏิญญาสากลหรือข้อบัญญัติทางกฎหมาย ไปสู่การวิเคราะห์สิทธิในฐานะผลลัพธ์ของโครงสร้างความสัมพันธ์ผ่าน

รูปแบบต่าง ๆ ที่กำหนดโอกาสการมีส่วนร่วมและเข้าถึงทรัพยากร การได้รับการยอมรับ และความสามารถในการออกแบบอนาคตผ่าน 5 ปัจจัยหลัก ได้แก่ โครงสร้างเศรษฐกิจ โครงสร้างอำนาจรัฐ โครงสร้างวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ โครงสร้างความรู้และการศึกษา รวมทั้งปฏิบัติการภาคประชาชน โดยปัจจัยเหล่านี้ถือเป็นเครื่องมือวิเคราะห์สำคัญของนักเศรษฐศาสตร์การเมืองที่จะใช้ประกอบการฉายภาพอนาคตสิทธิมนุษยชนในสังคมไทยร่วมสมัยต่อไป

6.3.1 โครงสร้างเศรษฐกิจ

ภายใต้ข้อถกเถียงว่าด้วย “สิทธิมนุษยชนจะไม่สามารถเกิดขึ้นจริงได้หากประชาชน (คนไทย) ยังขาดอำนาจในการเข้าถึงทรัพยากรทางเศรษฐกิจอย่างเป็นธรรม” สะท้อนการเปลี่ยนผ่านทางความคิดจากการมองสิทธิมนุษยชนในฐานะสิทธิทางกฎหมายแบบเข้มงวดไปสู่การทำความเข้าใจสิทธิในฐานะผลลัพธ์ของโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมที่กำหนดโอกาสในการดำรงชีวิตของผู้คนในแต่ละบริบท ตอกย้ำว่าการรับรองสิทธิผ่านรัฐธรรมนูญ กฎหมาย หรือสนธิสัญญาระหว่างประเทศเพียงอย่างเดียวจึงอาจไม่เพียงพอหากประชาชนยังไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากร โอกาส และปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ได้ ทั้งนี้แนวคิดดังกล่าวมีรากฐานสำคัญจากเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวมาร์กซิสต์ของคาร์ลมาร์กซ์ที่อธิบายว่าความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจไม่ใช่เพียงกิจกรรมการผลิตหรือการแลกเปลี่ยนสินค้าเท่านั้น แต่ยังมีสถานะเป็นกลไกกำหนดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มคนในสังคมผ่านการครอบครองปัจจัยการผลิตและการควบคุมทรัพยากรทางเศรษฐกิจ ตอกย้ำว่าความเหลื่อมล้ำจึงไม่ได้เป็นเพียงผลลัพธ์ของความแตกต่างด้านรายได้เช่นกัน แต่ถือเป็นผลผลิตของโครงสร้างทางสังคมที่เอื้อให้บางกลุ่มสามารถสะสมทุนอำนาจ และโอกาสเหนือกลุ่มอื่นได้อย่างต่อเนื่อง สอดคล้องกับที่เดวิด ฮาร์วีย์ได้ขยายข้อเสนอดังกล่าวด้วยการอธิบายกระบวนการสะสมทุนผ่านการแย่งยึด ซึ่งทำให้ทรัพยากรสาธารณะและสิทธิของชุมชนถูกแปรเปลี่ยนเป็นผลประโยชน์ของกลุ่มทุนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และเสรีนิยมใหม่

อย่างไรก็ตามการอธิบายความเป็นธรรมผ่านมิติชนชั้นเพียงอย่างเดียวอาจไม่เพียงพอต่อการทำความเข้าใจความซับซ้อนของสังคมร่วมสมัย โดยเฉพาะข้อเสนอของอมารตยา เซน ที่วิพากษ์การวัดความเป็นธรรมผ่านรายได้หรือทรัพย์สินเพียงอย่างเดียว ผ่านแนวคิดเรื่องขีดความสามารถ ซึ่งมองว่าความเป็นธรรมควรถูกประเมินจากความสามารถของบุคคลในการเข้าถึงทางเลือกและใช้ชีวิตตามที่ตนให้คุณค่า ดังนั้นการเข้าถึงการศึกษา การสาธารณสุข การมีงานทำ และการมีส่วนร่วมทางสังคมจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญของสิทธิมนุษยชนไม่ต่างจากเสรีภาพทางการเมืองหรือสิทธิพลเมือง

เมื่อพิจารณาบริบทประเทศไทยร่วมสมัย จะพบว่าปัญหาสิทธิมนุษยชนจำนวนมากมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับโครงสร้างเศรษฐกิจที่กระจุกตัวและไม่เป็นธรรม แม้ประเทศไทยจะสามารถพัฒนาการเติบโตทางเศรษฐกิจได้อย่างต่อเนื่องในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา แต่ผลประโยชน์จากการพัฒนากลับกระจายตัวอย่างไม่เท่าเทียม จากงานศึกษาของผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์ (2546) สะท้อนให้เห็นว่าการพัฒนาเศรษฐกิจไทยจำนวนมากดำเนินอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ทุน และเครือข่ายอุปถัมภ์ ซึ่งส่งผลให้เกิดการกระจุกตัวของทรัพยากรและอำนาจทางเศรษฐกิจในกลุ่มชนชั้นนำ ขณะที่ประชาชนจำนวนมากยังเผชิญกับข้อจำกัดในการเข้าถึงที่ดิน ทุน การศึกษา และโอกาสทางเศรษฐกิจ เป็นต้น จากสถานการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนในพื้นที่ชายขอบของประเทศ โดยเฉพาะจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งปัญหาความยากจน ความเหลื่อมล้ำ และการเข้าถึงทรัพยากรของรัฐอย่างไม่ทั่วถึงยังคงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลต่อความรู้สึกถูกกีดกันและการขาดโอกาสในการพัฒนาคุณภาพชีวิต สอดคล้องกับงานศึกษาด้านสันติภาพและความมั่นคงของมนุษย์ในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ที่ผ่านมาต่างสะท้อนข้อมูลไปในทิศทางเดียวกันว่าความขัดแย้ง/ความรุนแรง/ความไม่สงบที่กำรงอยู่มาอย่างยาวนานนั้นจำเป็นต้องก้าวข้ามกรอบปัจจัยด้านอัตลักษณ์

Library and Learning, University of Phayao

หรือมโนทัศน์หลักของศาสนาเพียงอย่างเดียว แต่ยังต้องวิเคราะห์ถึงชั้นของปัจจัยกำหนดสัมพันธ์กับความไม่เป็นธรรมเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการกระจายทรัพยากรที่ไม่สมดุลอีกด้วย (เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา และอรอร ภู่เจริญ, 2552) ด้วยสถานการณ์ดังกล่าวจึงเห็นถึงความจำเป็นในการออกแบบการพัฒนาข้อเสนอชุดใหม่สำหรับใช้อธิบายชุดความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิมนุษยชนกับโครงสร้างเศรษฐกิจเป็นฐานคิดสำคัญ ขณะเดียวกันยังต้องนำไปสู่การรื้อสร้างจุดยืนทางญาณวิทยาใหม่ที่มองว่าสิทธิมนุษยชนเป็นผลลัพธ์ของการจัดสรรทรัพยากรและโอกาสทางสังคมอย่างเป็นธรรม กล่าวคือการเข้าถึงสิทธิทางการเมือง สิทธิทางวัฒนธรรม หรือสิทธิพลเมืองในการมีส่วนร่วมของประชาชนจะสามารถเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง หากประชาชนได้รับหลักประกันทางเศรษฐกิจที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรี ดังนั้นกรอบโครงสร้างเศรษฐกิจจึงไม่ได้ถูกมองเป็นเพียงปัจจัยการผลิตหรือกลไกสร้างความมั่งคั่งของประเทศเท่านั้น แต่ถือเป็นโครงสร้างพื้นฐานที่กำหนดความสามารถของประชาชนในการเข้าถึงสิทธิมนุษยชนในชีวิตจริง โดยมีข้อเสนอสำคัญคือการบรรลุเป้าหมายเพื่อสร้างความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ ต้องถูกยกระดับให้เป็นเงื่อนไขหลักของการส่งเสริมสิทธิมนุษยชน ผ่านการกระจายอำนาจทางการเมืองควบคู่กับการกระจายโอกาสทางเศรษฐกิจอย่างเป็นธรรมที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้าง ตลอดจนการคุ้มครองสิทธิทางสังคม และการเสริมสร้างศักยภาพของประชาชนในการกำหนดอนาคตทางเศรษฐกิจของตนเองถือเป็นการทบทวนจุดยืนระหว่างความขัดแย้งและการจัดการความขัดแย้งในบริบทร่วมสมัยสำหรับสังคมโลกและสังคมไทยที่ต้องอาศัยกรอบวิเคราะห์หลากหลาย (ชนินท์ทิรา ณ ถลาง และ จารุพล เรืองสุวรรณ, 2565)

โดยสรุปแล้วผลผลิตเชิงความคิดเกี่ยวกับการพัฒนากรอบข้อเสนอแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย สะท้อนให้เปลี่ยนจุดเน้นจากการคุ้มครองสิทธิในกระดาษ ไปสู่การสร้างสิทธิในชีวิตจริง โดยต้องยอมรับว่าความเป็นมนุษย์ที่มีศักดิ์ศรีนั้น เกิดจากการมีเงื่อนไขทางเศรษฐกิจที่เอื้อให้บุคคลสามารถใช้สิทธิเหล่านั้นได้อย่างแท้จริง อันนำไปสู่การจุดประกายสร้างความเป็นธรรมทางสังคม ที่เอื้อให้เกิดบรรยากาศความมั่นคงของมนุษย์สู่การพัฒนาประชาธิปไตยที่ยั่งยืนในสังคมไทยร่วมสมัย

6.3.2 โครงสร้างอำนาจรัฐ

ขอบข่ายพัฒนาการองค์ความรู้ด้านสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยมีข้อถกเถียงสำคัญประการหนึ่งที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในวงวิชาการด้านรัฐศาสตร์ สิทธิมนุษยชนศึกษา และเศรษฐศาสตร์การเมือง นั่นคือปัญหาสิทธิมนุษยชนจำนวนมากเกิดจากความไม่สมดุลของอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชน เนื่องจากแม้รัฐจะได้รับการยอมรับในฐานะสถาบันทางการเมืองที่มีหน้าที่คุ้มครองสิทธิ เสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของประชาชน แต่ในอีกด้านหนึ่งรัฐกลับเป็นองค์กรที่ผูกขาดอำนาจทางกฎหมาย อำนาจการบังคับใช้กำลัง และอำนาจในการกำหนดนโยบายสาธารณะในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งอาจถูกนำมาใช้เพื่อจำกัด ควบคุม หรือกดทับสิทธิของประชาชนได้เช่นเดียวกัน ซึ่งสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับปฏิบัติการด้านสิทธิมนุษยชนที่มีอยู่จึงอาจไม่ใช่ความสัมพันธ์ที่ดำรงอยู่ในลักษณะเป็นกลางปราศจากการตั้งคำถาม แต่เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ต้องได้รับการตรวจสอบ วิพากษ์ และถ่วงดุลอยู่เสมอ โดยเฉพาะหากพิจารณาแนวคิดเกี่ยวกับรัฐสมัยใหม่ที่ได้รับอิทธิพลอย่างมากจากมโนทัศน์โดยแมกซ์ เวเบอร์ (1946) ซึ่งได้อธิบายไว้ใน Politics as a Vocation ว่ารัฐเป็นองค์กรที่มีเอกสิทธิ์ในการผูกขาดการใช้กำลังอย่างชอบธรรมภายในอาณาเขตของตนเอง ข้อเสนอดังกล่าวช่วยให้เข้าใจว่ารัฐไม่ใช่เพียงหน่วยจัดบริการสาธารณะหรือรักษากฎหมายเท่านั้น แต่ยังมีสถานะกำหนดขอบเขตของสิทธิ ความมั่นคง และความชอบธรรมทางการเมืองที่มีผลโดยตรงต่ออำนาจของประชาชนในสังคมอีกด้วย

การวิพากษ์เกี่ยวกับประเด็นดังกล่าวส่งผลให้นักคิดแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมสมัยจำนวนมากได้ตั้งคำถามต่อภาพลักษณ์ของรัฐในฐานะผู้พิทักษ์ผลประโยชน์สาธารณะ โดยเฉพาะอันโตนีโอ กรัมชีที่เสนอว่ารัฐได้ใช้อำนาจนำ (hegemony) ผ่านการผลิตความยินยอมทางสังคม ตลอดจนการสร้างวาทกรรม และการ

Library and Learning, University of Phayao

กำหนดความหมายเกี่ยวกับความจริง ความมั่นคง และความชอบธรรมผ่านกลไกรัฐหลากหลายรูปแบบ จนทำให้กลุ่มผู้มีอำนาจสามารถรักษาสถานะของตนไว้ได้โดยไม่จำเป็นต้องใช้ความรุนแรงทางกายภาพอยู่ตลอดเวลา เช่นเดียวกันกับข้อเสนอของมิเชล ฟูโกต์ ได้เสนอว่ารัฐสมัยใหม่ไม่ได้ใช้อำนาจผ่านกลไกการปราบปรามเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ได้ใช้วิธีการขยายอำนาจให้แทรกซึมอยู่ในสถาบันทางสังคม ระบบการศึกษา ระบบราชการ กระบวนการยุติธรรม และกระบวนการผลิตความรู้ต่าง ๆ ทำให้พื้นที่อำนาจของรัฐจึงไม่ใช่สิ่งที่ดำรงอยู่เฉพาะในตัวรัฐตามโครงสร้างเท่านั้น แต่กระจายตัวอยู่ในความสัมพันธ์ทางสังคมและทำหน้าที่กำกับพฤติกรรมของผู้คนอย่างแนบเนียน จากมุมมองนี้เองก่อให้เกิดการขยายมิติกรอบการศึกษาสิทธิมนุษยชนจากการพิจารณาการละเมิดสิทธิทางตรง ไปสู่การทำความเข้าใจกลไกเชิงโครงสร้างที่ทำให้ประชาชนบางกลุ่มถูกทำให้เงียบงัน ถูกทำให้มองไม่เห็น หรือถูกกีดกันและเบียดขับออกจากกระบวนการทางการเมืองโดยไม่รู้ตัว

อย่างไรก็ตามภายใต้บริบทสังคมไทยร่วมสมัยเกือบหนึ่งศตวรรษ (ผู้เขียนขอนิยามช่วงเวลาตั้งแต่ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปี พ.ศ.2475 เป็นต้นมา) พบว่าความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนยังคงถูกกำหนดด้วยความคิด ความเชื่อทางประวัติศาสตร์ของระบบราชการรวมศูนย์และวัฒนธรรมการเมืองแบบอุปถัมภ์อย่างเข้มข้น ถึงแม้ว่าประเทศไทยจะมีพัฒนาการทางประชาธิปไตยมาอย่างต่อเนื่อง แต่ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าโครงสร้างอำนาจของรัฐส่วนใหญ่ยังคงยึดโยงกับกลไกการตัดสินใจจากส่วนกลางมากกว่าการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น แม้จะมีการปฏิรูปการเมืองอันเนื่องมาจากการผลของรัฐธรรมนูญฉบับ 2540 ก็ตาม แต่มักปรากฏพบงื่อนไขที่ส่งผลให้ประชาชนในหลายพื้นที่ โดยเฉพาะพื้นที่ชายขอบ พื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ รวมถึงพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ที่ต่างพบอุปสรรคและข้อจำกัดของกลุ่มคน ชุมชนท้องถิ่นที่จะกำหนดอนาคตและจัดการทรัพยากรของตนเองได้โดยชอบธรรมอยู่เสมอ ตอกย้ำถึงอุปสรรคจากโครงสร้างอำนาจรัฐรวมศูนย์ของไทยต่อพัฒนาการประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมที่ปฏิเสธไม่ได้ (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2556) จากมมุงนี้จึงตอกย้ำว่าแนวทางการสร้างสันติภาพและสิทธิมนุษยชนจำเป็นต้องเริ่มต้นจากการลดการผูกขาดอำนาจของรัฐเป็นสำคัญ และเปิดพื้นที่ให้ประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายสาธารณะได้มากขึ้น (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2551) โดยเฉพาะพื้นที่ความขัดแย้งที่รัฐมักใช้อำนาจด้านความมั่นคงเป็นเครื่องมือหลักในการจัดการปัญหา จึงจำเป็นต้องเปลี่ยนยุทธวิธีใหม่โดยให้ประชาชนในพื้นที่มีโอกาสจำกัดในการกำหนดนโยบายที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและชุมชนของตนเองผ่านการรองรับโดยกฎหมายเพื่อสงวนสิทธิไว้ซึ่งความชอบธรรม (คาดว่า) แนวทางตามข้อเสนอจะช่วยให้สถานการณ์สิทธิมนุษยชนถูกยกระดับให้เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมทางการเมืองที่ส่งผ่านไปสู่การขยายกลไกการส่งเสริมสิทธิในการมีส่วนร่วม สิทธิในการกำหนดตนเอง และสิทธิในการเข้าถึงอำนาจทางการเมืองอย่างเท่าเทียมอีกด้วย

ภายใต้บริบทดังกล่าวผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในกลไกโครงสร้างอำนาจรัฐทุกระดับจึงควรปรับเปลี่ยนมุมมองต่อรัฐจากเดิมที่มักถูกมองเป็นผู้คุ้มครองสิทธิไปสู่การทำความเข้าใจรัฐด้วยมิติใหม่ในฐานะพื้นที่ของการต่อรองอำนาจระหว่างกลุ่มตัวแสดงทางสังคมที่หลากหลาย จากข้อพึงสังเกตเกี่ยวกับการกำหนดบริบทสิทธิมนุษยชนนั้นจะไม่สามารถดำรงอยู่ได้หากอำนาจในการกำหนดนโยบาย การจัดสรรทรัพยากร และการนิยามความชอบธรรมทางสังคมการเมืองยังคงกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มอำนาจใดเพียงฝ่ายเดียวเช่นในอดีตที่ผ่านมา ดังนั้นจากการวิพากษ์มุมมองโครงสร้างอำนาจเพื่อสังเคราะห์ข้อเสนอแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยให้เกิดผลเป็นรูปธรรม จึงเสนอกรอบดำเนินงานมิติสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ 1) การกระจายอำนาจทางการเมือง 2) การมีส่วนร่วมของประชาชน 3) ความรับผิดรับชอบของสถาบันรัฐ และ 4) การคุ้มครองพื้นที่สาธารณะสำหรับการแสดงความคิดเห็นและการรวมกลุ่มของประชาชน โดยทั้งสี่องค์ประกอบนี้จะทำหน้าที่เป็นเงื่อนไขพื้นฐานรองรับการสร้างสมดุลระหว่างอำนาจรัฐกับอำนาจประชาชน ไปสู่การสร้างชุดความสัมพันธ์แบบใหม่ในลักษณะหุ้นส่วนทางการเมืองที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีอำนาจในการกำหนดทิศทางการพัฒนา

Library and Learning, University of Phayao

และตรวจสอบการใช้อำนาจของรัฐแท้จริงสอดรับกับบรรยากาศของความเป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง เนื่องจากท้ายที่สุดแล้วสิทธิมนุษยชนมิได้ถูกจำกัดสถานะเพียงเงื่อนไขหลักประกันทางกฎหมายที่รัฐจำยอมมอบให้แก่ประชาชนเท่านั้น แต่ต้องถูกทำให้เป็นผลลัพธ์ของโครงสร้างอำนาจทางการเมืองที่เปิดพื้นที่ให้ประชาชนในฐานะเจ้าของอำนาจมีส่วนร่วม กำหนด และปกป้องสิทธิของตนเองได้อย่างแท้จริง อันจะนำไปสู่การพัฒนาประชาธิปไตย ความเป็นธรรมทางสังคม และความมั่นคงของมนุษย์ในสังคมไทยร่วมสมัยอย่างยั่งยืน

6.3.3 โครงสร้างวัฒนธรรมและอัตลักษณ์

การสังเคราะห์มโนทัศน์ร่วมสมัยเกี่ยวกับการทบทวนความสมดุลระหว่างสิทธิมนุษยชนและความเป็นธรรมทางสังคมจากหัวข้อที่ผ่านมา ได้เกิดการขยายกรอบการวิเคราะห์จากเดิมที่มุ่งเน้นปัญหาการกระจายทรัพยากรทางเศรษฐกิจไปสู่การให้ความสำคัญกับมิติของการยอมรับทางวัฒนธรรมและอัตลักษณ์มากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากนักวิชาการส่วนใหญ่ทั้งในระดับสากลและสังคมไทยได้ตั้งข้อสังเกตว่าความไม่เป็นธรรม รวมถึงความเหลื่อมล้ำที่มีอยู่ไม่ได้มีสาเหตุจากการขาดหรือการจัดสรรทรัพยากรที่ไม่สมดุลเพียงรูปแบบเดียว แต่ยังเกิดจากการที่บุคคลหรือกลุ่มคนบางกลุ่มไม่ได้รับการยอมรับในฐานะมนุษย์ที่มีคุณค่าและศักดิ์ศรีเท่าเทียมกับผู้อื่นอีกด้วย ส่งผลให้การเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิมนุษยชนในบริทร่วมสมัยจึงไม่ใช่เพียงแค่การเรียกร้องการเข้าถึงทรัพยากรหรือต่อรองผลประโยชน์ในมิติทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ถูกขยายเป็นการต่อสู้เคลื่อนไหวเพื่อการได้รับการยอมรับ การเคารพ ตลอดจนการดำรงอยู่ของอัตลักษณ์ที่แตกต่างอย่างเสมอภาคในสังคม มุมมองดังกล่าวได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบตามทฤษฎี 3R โดยแนนซี เฟรเซอร์ (Fraser, 2008) ที่เสนอว่าแนวทางสร้างความเป็นธรรมในสังคมนั้นจะต้องประกอบด้วยการเชื่อมร้อยอย่างสมดุลอย่างน้อย 3 มิติ ได้แก่ การกระจายทรัพยากรอย่างเป็นธรรม (redistribution) การได้รับการยอมรับอย่างเท่าเทียม (recognition) และการมีส่วนร่วมทางการเมือง (representation) แนวคิดดังกล่าวจึงยืนยันได้ชัดเจนว่าข้อเสนอการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวจะไม่สามารถขจัดความไม่เป็นธรรมได้ หากในสังคมยังคงมีโครงสร้างทางวัฒนธรรมที่ผลิตซ้ำอคติ การเลือกปฏิบัติ และการลดทอนคุณค่าความเป็นมนุษย์ของกลุ่มคนบางกลุ่มอยู่ เช่นเดียวกันกับกรอบคิดว่าด้วยการเมืองแห่งการยอมรับที่เสนอโดยชาร์ล เทย์เลอร์ ยืนยันว่าการยอมรับอัตลักษณ์ที่แตกต่างถือเป็นเงื่อนไขสำคัญของการอยู่ร่วมกันในสังคมประชาธิปไตย เนื่องจากอัตลักษณ์ของมนุษย์ถูกสร้างผ่านความสัมพันธ์กับผู้อื่นและสังคมรอบตัว ดังนั้นเมื่ออัตลักษณ์ของบุคคลหรือกลุ่มคนถูกทำให้ด้อยค่า ถูกบิดเบือน หรือถูกปฏิเสธ (Taylor, 1992) การกดทับดังกล่าวย่อมส่งผลต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ซึ่งขยายไปสู่การถูกลดทอนโอกาสในการเข้าถึงสิทธิต่าง ๆ ที่ควรจะได้รับอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ทั้งนี้การเชื่อมโยงกรอบวิเคราะห์โครงสร้างวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ในมิติของเศรษฐศาสตร์การเมืองสำหรับกรณีประเทศไทยในบริบทร่วมสมัย พบว่าปัญหาสิทธิมนุษยชนมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างวัฒนธรรมและอัตลักษณ์อย่างลึกซึ้ง ไม่ว่าจะเป็นประเด็นความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ศาสนา ภาษา เพศสภาพ หรือวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะในพื้นที่พหุวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมสูง ความเชื่อและอุดมการณ์ที่ซับซ้อนตลอดจนอัตลักษณ์ที่แตกต่าง เช่น จังหวัดชายแดนภาคใต้ พื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง รวมทั้งพื้นที่ชายขอบของประเทศ ต่างมักเผชิญกับกระบวนการผลิตซ้ำวาทกรรมกระแสหลักที่ทำให้อัตลักษณ์ของลุ่มคนเหล่านั้นถูกทำให้เป็นอื่น (otherness) ซึ่งมีผลทำให้สิทธิมนุษยชนถูกมองว่าเป็นความแตกต่างที่ต้องได้รับการควบคุมอย่างเข้มข้นมากกว่าการเคารพและยอมรับอย่างเสมอภาค ตอกย้ำให้เห็นว่าผลกระทบของการพัฒนาที่ละเลยฐานวัฒนธรรมชุมชนมักนำไปสู่ความขัดแย้งและการลดทอนศักยภาพของผู้คนในการกำหนดอนาคตของตนเองอย่างมีนัยสำคัญ (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2558)

ในขณะเดียวกันหากพิจารณาภายใต้บริบทพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ ประเด็นดังกล่าวถือเป็นข้อถกเถียงที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากปัญหาความไม่สงบ อันเป็นผลจากความขัดแย้งมิได้เกิดจากความ

Library and Learning, University of Phayao

แตกต่างทางศาสนาหรือชาติพันธุ์เพียงอย่างเดียว หากยังมีความสัมพันธ์ที่แยกไม่ออกจากกระบวนการทางประวัติศาสตร์ ชุดอุดมการณ์กระแสหลักจากรัฐที่มักเบียดขับให้เป็นผู้เห็นต่างจากรัฐ ซึ่งถูกขยายไปสู่การผลิตซ้ำวาทกรรมต่าง ๆ ที่ทำให้ประชาชน (จำนวนหนึ่ง) รู้สึกว่าตนไม่ได้รับการยอมรับในฐานะเจ้าของอัตลักษณ์วัฒนธรรม และการมีตัวตนในพื้นที่พหุวัฒนธรรมอย่างเท่าเทียม ดังนั้นแกนกลางของปัญหาในมิติโครงสร้างวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ในฐานะกลไกส่งเสริมสิทธิมนุษยชนในสังคมพหุวัฒนธรรมนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสร้างพื้นที่สาธารณะที่เปิดโอกาสให้กลุ่มต่าง ๆ สามารถสื่อสาร และสร้างความหมายเกี่ยวกับตนเองได้อย่างเสรีและเท่าเทียมเป็นสำคัญ (อัศว์ศิริ ลาปีอี และคณะ, 2569)

ดังนั้นด้วยสถานการณ์ปัญหาและเงื่อนไขที่ผลิตซ้ำอุปสรรคต่อการพัฒนาสิทธิมนุษยชนตามฉากทัศน์ข้างต้น ผู้เขียนจึงเสนอกลไกพัฒนาแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย โดยตั้งสมมติฐานว่าการเข้าถึงสิทธิของกลุ่มบุคคล/กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบจากโครงสร้างและอัตลักษณ์นั้น จำเป็นต้องพิจารณาเงื่อนไขเฉพาะซึ่งขึ้นอยู่กับการได้รับการยอมรับในฐานะมนุษย์ที่มีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกันเป็นกรอบปฏิบัติการสำคัญเร่งด่วน กล่าวอีกนัยหนึ่งสิทธิทางเศรษฐกิจ สิทธิทางการเมือง และสิทธิทางสังคมจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้อย่างสมบูรณ์ หากบุคคล/กลุ่มคนยังถูกลดทอนคุณค่า ถูกตีตรา หรือถูกทำให้เป็นพลเมืองชั้นรองผ่านโครงสร้างวัฒนธรรมที่ไม่เป็นธรรม ตอกย้ำให้เห็นว่าภายใต้บริบทของสร้างกลไกสิทธิมนุษยชนที่เข้มแข็งและนำไปปรับใช้ได้จริงสำหรับสังคมไทยในบริบทร่วมสมัยนั้นจึงต้องหันกลับมาพิจารณาการสร้างความเป็นธรรมทางวัฒนธรรมเป็นเป้าหมายสำคัญควบคู่ไปกับความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจและการเมืองผ่านแนวทางส่งเสริมการเรียนรู้และสร้างการยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรม การปกป้องคุ้มครองสิทธิทางวัฒนธรรม การส่งเสริมการอยู่ร่วมกันในสังคมพหุวัฒนธรรม การต่อต้านการเลือกปฏิบัติ และการเปิดพื้นที่ให้ประชาชนสามารถนิยามอัตลักษณ์ของตนเองได้อย่างเสรี เป็นต้น ด้วยแนวทางเหล่านี้นอกจากช่วยยกระดับสิทธิเชิงโครงสร้างวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ให้จับต้องได้แล้ว ยังช่วยจุดประกายการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำความไม่เป็นธรรม และปัญหาต่าง ๆ ที่ฝังรากลึกในสังคมไทยมาอย่างยาวนาน

6.3.4 โครงสร้างความรู้และการศึกษา

การจัดการเรียนสอนสิทธิมนุษยชนถือเป็นสิ่งสำคัญต่อสังคมไทย แต่การรับรู้เรื่องสิทธิมนุษยชนในในปัจจุบันถือว่ายังไม่เป็นที่แพร่หลายและเข้าใจอย่างลึกซึ้งนัก เนื่องจากความรู้ความเข้าใจในเรื่องสิทธิมนุษยชนศึกษาไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควรและยังไม่ครอบคลุมทุกภาคส่วน ทั้งยังมีทัศนะเชิงลบต่อเรื่องสิทธิมนุษยชนอยู่มาก (นภารัตน์ กรรณรัตนสูตร์ และพัทธ์ธีรา นาคอุไรรัตน์, 2561) สอดรับกับสถานการณ์องค์ความรู้ด้านสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ถือเป็นช่องว่างสำคัญที่ฉุดรั้งระบบการศึกษาไว้ไม่สามารถก้าวข้ามความขัดแย้ง ตลอดจนการละเมิดสิทธิในด้านต่าง ๆ อยู่เสมอ ดังนั้นการศึกษาเพื่อพัฒนาสิทธิมนุษยชนนั้นยังเป็นโจทย์ท้าทายสังคมไทยที่ต้องอาศัยกระบวนการจัดการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพ รองรับการส่งเสริมความตระหนักรู้ด้านสิทธิที่พึงตามมาตรฐานสากล ตลอดจนการศึกษาการพัฒนาศักยภาพของประชาชนให้สามารถเข้าใจ ตีความ ใช้ประโยชน์ และปกป้องสิทธิของตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ ตอกย้ำความสำคัญจำเป็นเกี่ยวกับการเข้าถึงความรู้ที่ถือเป็นเงื่อนไขพื้นฐานของการเข้าถึงสิทธิ ขณะที่การขาดความรู้หรือการถูกกีดกันออกจากกระบวนการผลิตความรู้ก็อาจนำไปสู่การถูกลดทอนอำนาจในการต่อรองและการมีส่วนร่วมในสังคมได้เช่นเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทการศึกษาในฐานะกลไกพื้นฐานของการสร้างพลเมืองประชาธิปไตยนั้น ต้องทำหน้าที่เป็นเครื่องมือปลดปล่อยความรู้ ความคิดที่ช่วยให้ผู้เรียนสามารถตระหนักต่อเงื่อนไขการกดขี่ที่ดำรงอยู่ในสังคม ยิ่งไปกว่านั้นความรู้ดังกล่าวนั้นต้องขยายผลไปสู่การสร้างความสามารถในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างหรือระบบที่ไม่เป็นธรรมได้ด้วยตนเองผ่านกระบวนการสร้างจิตสำนึกวิพากษ์ (Freire, 2005) ซึ่งถือเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาประชาชนให้เป็นเจ้าของสิทธิอย่างแท้จริง

Library and Learning University of Phayao

นอกเหนือจากข้อวิพากษ์ประเด็นการศึกษาสิทธิมนุษยชนที่ต้องนำไปสู่การตระหนักรู้เกี่ยวกับการวิพากษ์สังคมแล้ว กรอบดำเนินการดังกล่าวยังต้องสร้างพื้นที่ร่วมระหว่างความรู้ และอำนาจที่นำไปสู่การตอกย้ำพลังของสิทธิมนุษยชนไปสู่การปฏิบัติเพราะเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก เนื่องจากผู้ที่มีอำนาจในการผลิตและเผยแพร่ความรู้ย่อมมีอำนาจในการกำหนดความจริง รวมทั้งนิยามความชอบธรรม และควบคุมการรับรู้ของสังคมไปพร้อมกัน (Foucault M., 1980) ด้วยเหตุนี้การศึกษาสิทธิมนุษยชนจึงไม่ควรจำกัดอยู่เพียงข้อถกเถียงว่าด้วยระบบการจัดการศึกษาเท่านั้น แต่ต้องพิจารณาถึงระดับของตัวแสดงในปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนด้วยว่าใครเป็นผู้ผลิตความรู้ดังกล่าว ใครเป็นผู้ได้รับประโยชน์ และใครถูกกีดกันออกจากกระบวนการสร้างความรู้ นอกจากนี้ภายใต้การรื้อสร้างสถาบันบ่มเพาะความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนที่ควรจะเป็นนั้น ควรปรับกลไกที่สนับสนุนสิทธิมนุษยชนบนฐานการออกแบบการดำเนินการในลักษณะพื้นที่สาธารณะทางประชาธิปไตย (Giroux, H.A., 2013) ที่ต้องส่งเสริมการคิดเชิงวิพากษ์ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ตลอดจนการตั้งคำถามต่อโครงสร้างอำนาจที่ดำรงอยู่มากกว่าการทำหน้าที่ผลิตซ้ำอุดมการณ์ของรัฐหรือชนชั้นนำเพียงฝ่ายเดียว ดังนั้นการศึกษาสิทธิมนุษยชนผ่านมิติโครงสร้างความรู้และการศึกษาในมุมมองนี้จึงมิใช่เครื่องมือของการปรับตัวให้เข้ากับระบบสังคมเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการสร้างพลเมืองที่สามารถมีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างมีความรับผิดชอบไปพร้อมกันด้วย

อย่างไรก็ตามหากย้อนกลับมาพิจารณาบริบทประเทศไทยร่วมสมัยผ่านมิติโครงสร้างความรู้และการศึกษาสะท้อนในภาพรวมว่าปัญหาสิทธิมนุษยชนจำนวนมากไม่ได้เกิดจากการขาดกฎหมายหรือกลไกคุ้มครองสิทธิเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับข้อจำกัดด้านความรู้และการเข้าถึงข้อมูลของประชาชนด้วย แม้ว่ารัฐไทยจะมีการรับรองสิทธิขั้นพื้นฐานไว้ในรัฐธรรมนูญและกฎหมายหลายฉบับ ตั้งแต่ฉบับ 2540 เป็นต้นมา แต่ประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่สามารถเข้าถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับสิทธิของตนเองได้อย่างครบถ้วนเพียงพอ ส่งผลให้ไม่สามารถใช้สิทธิ เรียกร้องสิทธิ หรือปกป้องตนเองจากการละเมิดสิทธิได้อย่างมีประสิทธิภาพ (พัทธ์ธีรา นาคอุไรรัตน์ และคณะ, 2565) ตอกย้ำผ่านสถานการณ์โครงสร้างการศึกษาของไทยที่ยังถูกวิพากษ์อย่างต่อเนื่องว่ามีลักษณะรวมศูนย์ อีกทั้งเน้นการถ่ายทอดความรู้แบบบนลงล่างมากกว่าการสร้างการเรียนรู้เชิงวิพากษ์ ทำให้ผู้เรียนจำนวนมากคุ้นชินกับการรับรู้ข้อมูลโดยไม่ตั้งคำถามต่อโครงสร้างอำนาจหรือความไม่เป็นธรรมในสังคม สะท้อนรากของปัญหาดังกล่าวส่งผลโดยตรงต่อการพัฒนาวัฒนธรรมประชาธิปไตยและการสร้างพลเมืองที่ตระหนักถึงสิทธิและหน้าที่ของตนเองอย่างมีนัยสำคัญ

ทั้งนี้ทางออกจากปัญหาดังกล่าวสำหรับวงการสิทธิมนุษยชนศึกษาไทย จึงควรออกแบบการศึกษาสิทธิมนุษยชนที่มุ่งเป้าให้เกิดกลไกก้าวข้ามการถ่ายทอดความรู้เชิงกฎหมายและมุ่งพัฒนาปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนที่เชื่อมโยงผู้เรียนกับประสบการณ์จริงของสังคม โดยเฉพาะการสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่ช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาคที่สอดรับกับการเรียนรู้ปฏิบัติการเชิงอำนาจ เพื่อสร้างความเป็นธรรมทางสังคมที่สอดรับกับบริบทเฉพาะทางวัฒนธรรมของพื้นที่ต่าง ๆ ในประเทศไทย ทั้งนี้แนวคิดดังกล่าวช่วยขยายขอบเขตสิทธิมนุษยชนศึกษาจากการเรียนรู้เชิงทฤษฎีไปสู่การสร้างพลเมืองที่สามารถใช้สิทธิและมีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงสังคมได้จริง (อรรถพล ประภาสโนบล, 2564) ดังนั้นเพื่อบรรลุกรอบการการศึกษาเพื่อการพัฒนาสังคมนั้น ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทางการศึกษาด้านสิทธิมนุษยชนทุกระดับ จึงควรเชื่อมโยงกับเป้าหมายการเรียนรู้สิทธิมนุษยชนศึกษาด้วยกรอบการสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ควบคู่การพัฒนาพลเมือง และการเสริมสร้างประชาธิปไตยฐานรากมากกว่าการแข่งขันทางวิชาการเพียงอย่างเดียว

ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าวการพัฒนาข้อเสนอใหม่นี้ จึงตั้งอยู่บนข้อถกเถียงด้านโครงสร้างความรู้และการศึกษาถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของการวิเคราะห์สิทธิมนุษยชนร่วมสมัย โดยตั้งอยู่บนสมมติฐานว่าความไม่เป็นธรรมมิได้เกิดจากการขาดทรัพยากรหรือการถูกกดทับทางการเมืองเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากการ

Library and Learning, University of Phayao

ความเหลื่อมล้ำของการกระจายความรู้และโอกาสทางการศึกษาที่ไม่เท่าเทียมด้วย เพราะผู้ที่ไม่สามารถเข้าถึงความรู้ย่อมมีข้อจำกัดในการรับรู้สิทธิของตนเอง การมีส่วนร่วมทางสังคม และการต่อรองกับโครงสร้างอำนาจที่ไม่เป็นธรรม ดังนั้นในกรอบโครงสร้างความรู้และการศึกษาร่วมสมัยจึงต้องถูกวิเคราะห์ผ่านฉากทัศน์เกี่ยวกับการเข้าถึงการศึกษาอย่างเสมอภาค การเข้าถึงข้อมูลและองค์ความรู้สาธารณะ การพัฒนาความรู้เชิงวิพากษ์และสิทธิมนุษยชนศึกษา รวมถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการผลิตองค์ความรู้ เป็นต้น โดยองค์ประกอบเหล่านี้คาดว่าเป็นส่วนสนับสนุนกลไกเสริมพลังให้ประชาชนสามารถเปลี่ยนจากผู้รับนโยบายไปสู่ผู้มีบทบาทในการกำหนดอนาคตของตนเองอย่างเป็นรูปธรรม อันจะช่วยปรับมโนทัศน์ด้านจัดการการศึกษาเพื่อสร้างความรู้ไม่ใช่เพียงบริการสาธารณะหรือทุนมนุษย์สำหรับใช้อธิบายการพัฒนาเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ถือเป็นโครงสร้างพื้นฐานสำคัญของสิทธิมนุษยชนและประชาธิปไตย เพราะสิทธิมนุษยชน (ในสังคมไทย) จะไม่สามารถเกิดขึ้นได้แท้จริง หากประชาชนยังไม่สามารถเข้าถึงความรู้ที่จำเป็นต่อการปกป้อง และใช้สิทธิตนเองอย่างแท้จริง ตอกย้ำว่าความเป็นธรรมทางความรู้จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสร้างความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมในสังคมไทยร่วมสมัยอย่างเป็นองค์รวม

6.3.5 ปฏิบัติการภาคประชาชน

จากการทบทวนโครงสร้างในมิติต่าง ๆ ที่ผ่านมา แสดงถึงความสำคัญเกี่ยวกับข้อเสนอในการรื้อสร้างชุดความรู้ใหม่เพื่อสนับสนุนมุมมองทางทฤษฎีที่หลากหลายสำหรับการพัฒนาสถานการณ์สิทธิมนุษยชนในบริบทสังคมไทยร่วมสมัย แต่อย่างไรก็ตามกรอบดำเนินการเพื่อปรับมโนทัศน์ดังกล่าวอาจมีสถานะเป็นเพียงแค่หลักการที่ไม่ได้ก่อให้เกิดการขับเคลื่อนสิทธิมนุษยชนอย่างแท้จริง ซึ่งไม่สามารถเกิดผลในทางปฏิบัติได้หากละเลยภาคปฏิบัติการด้านสิทธิมนุษยชนที่ชัดเจน กล่าวคือหากประชาชนขาดศักยภาพ อำนาจ หรือพื้นที่ทางสังคมในการใช้สิทธิเหล่านั้นอย่างแท้จริง ด้วยเหตุนี้การศึกษาสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยภายใต้กรอบข้อเสนอการพัฒนาแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย จึงต้องให้ความสำคัญกับบทบาทของประชาชนในฐานะผู้กระทำการ/ตัวแสดงหลักในกิจกรรมสิทธิมนุษยชน มากกว่าการมองประชาชนในฐานะผู้รับการคุ้มครองเพียงฝ่ายเดียว ตอกย้ำข้อความคิดสำคัญว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่แท้จริงนั้นจะไม่สามารถเกิดจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจหรืออำนาจรัฐเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากการเคลื่อนไหวของตัวแสดงทางสังคมที่พยายามปฏิบัติการต่อรองอำนาจ ตลอดจนสร้างความหมาย รวมทั้งกำหนดเป้าหมายอนาคตของตนเองได้อย่างเสรี (Touraine A., 2000)

อย่างไรก็ตามนอกเหนือจากการเปิดพื้นที่รองรับปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนผ่านตัวแสดงที่หลากหลายแล้ว แนวทางการสร้างประชาธิปไตยและสิทธิมนุษยชนในโลกยุคใหม่ถือเป็นปัจจัยจำเป็นอีกประการที่จะช่วยกำหนดกรอบญาณวิทยาของประชาชน ซึ่งให้ความสำคัญกับการสร้างองค์ความรู้ ประสบการณ์ และการต่อสู้มากกว่าการยึดติดกับองค์ความรู้จากรัฐหรือสถาบันทางการเพียงฝ่ายเดียว เนื่องด้วยหากวิเคราะห์เบื้องหลังของปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนที่เกิดขึ้นและกระจายตัวอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ ของโลกแล้วจะพบว่าปฏิบัติการของภาคประชาชนไม่ควรถูกฉายภาพเพียงกิจกรรมการเคลื่อนไหวทางสังคมระดับทั่วไปเท่านั้น แต่ถือเป็นกระบวนการต่อรองอำนาจในพื้นที่สาธารณะระหว่างรัฐ ทุน และประชาชน อันเป็นก้าวย่างสำคัญที่จะช่วยลดความไม่สมดุลในสังคมให้เกิดขึ้นได้ในระยะยาวผ่านเครื่องมือวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ที่ส่งผลการพัฒนาความคิด และอุดมการณ์ของคนรุ่นใหม่ในการต่อสู้เพื่อสิทธิและความยุติธรรมในโลกที่เต็มไปด้วยความท้าทายและซับซ้อนมากยิ่งขึ้น (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2543) ขณะเดียวกันสิทธิมนุษยชนในภาคปฏิบัติของตัวแสดงที่หลกาหลายต้องตอบสนองต่อความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับความเป็นจริงทางเศรษฐกิจในปัจจุบันและศักยภาพในการเผด็จการที่อาจเกิดขึ้นจากการควบคุมแบบรวมศูนย์อีกด้วย (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2548) ดังนั้นการเชื่อมโยงข้อเสนอเชิงความดังกล่าวตอกย้ำผลิตภาพผ่านมิติของปฏิบัติการภาค

Library and Learning, University of Phayao

ประชาชนที่คาดว่าช่วยกำหนดทิศทางของสังคมร่วมกันสร้างสิทธิมนุษยชนบนฐานเศรษฐศาสตร์การเมืองสู่ภาคปฏิบัติการของการขับเคลื่อนสิทธิมนุษยชนสำหรับประชาชนอย่างมีพลัง

ทั้งนี้สำหรับบริบทประเทศไทยความสำคัญของปฏิบัติการภาคประชาชนปรากฏอย่างเด่นชัดผ่านพัฒนาการเคลื่อนไหวในรูปแบบที่หลากหลาย ทั้งกลไกภาคประชาสังคม องค์กรพัฒนาเอกชน (อพช.) ขบวนการชุมชนท้องถิ่น กลุ่มเครือข่ายสิ่งแวดล้อม รวมถึงขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิทธิมนุษยชน เป็นต้น ซึ่งองค์กรเหล่านี้ล้วนมีเป้าหมายเพื่อขับเคลื่อนสังคม ช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส หรือปกป้องสาธารณะประโยชน์ ตอกย้ำบทบาทในการผลักดันให้วาระสิทธิมนุษยชนถูกยกระดับเป็นประเด็นสาธารณะอย่างต่อเนื่องตลอดหลายทศวรรษตั้งแต่ปี 2540 เป็นต้นมา อย่างไรก็ตามเพื่อฉายของภาพเกี่ยวกับจุดยืนญาณวิทยาใหม่ภายใต้ขอบข่ายวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมืองที่สะท้อนพื้นที่และพลังผ่านปฏิบัติการของประชาชนอย่างเข้มข้นนั้น สามารถยืนยันความเป็นไปได้ในการสร้างกรอบข้อเสนอว่าด้วยเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยให้เป็นตัวแบบรองรับการจุดประกายข้อถกเถียงชุดใหม่ผ่านปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนในบริบทร่วมสมัยที่กระจายตัวตามพื้นที่ต่าง ๆ ของประเทศไทยตัวอย่างจากกรณีศึกษาที่น่าสนใจ เช่น กรณีที่ 1 ปรากฏการณ์ด้านสิทธิมนุษยชน/สิทธิชุมชนพื้นที่ภาคเหนือผ่านการศึกษาเรื่องนิเวศวิทยาการเมืองว่าด้วยความขัดแย้งและการต่อต้านการทำเหมืองแร่ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ของวริยา ด้วงน้อย (2562) โดยเลือกศึกษาพื้นที่แห่งหนึ่งของจังหวัดในภาคเหนือ อาศัยกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองที่เน้นความขัดแย้งและการขัดกัน จนทำให้เห็นแกนกลางปัญหาที่เกิดขึ้นได้หลายมิติจากขบวนการเคลื่อนไหวในพื้นที่ ตลอดจนสร้างข้อสรุปเกี่ยวกับกรอบดำเนินการแก้ไขความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้อย่างเป็นขั้นตอน กรณีที่ 2 ปรากฏการณ์ด้านสิทธิมนุษยชน/สิทธิชุมชนพื้นที่ภาคตะวันตกผ่านการศึกษาเรื่องความยั่งยืนทางนิเวศกับระบอบกรรมสิทธิ์ในผืนป่าตะวันตก : บทวิพากษ์นิเวศวิทยาการเมืองและวัฒนธรรม ของวรวิทย์ นพแก้ว (2562) อาศัยกรอบวิเคราะห์ที่เน้นการวิพากษ์ เป็นการสะท้อนกลุ่มปฏิบัติการที่พยายามพัฒนายุทธวิธีปฏิเสธหรือไม่ยอมรับต่อระเบียบการใช้อำนาจการจัดการทรัพยากรที่เป็นอยู่ในสังคมโดยรัฐ ผ่านกระบวนการตั้งคำถามเกี่ยวกับข้อเสนอเชิงโยบายต่าง ๆ ที่เป็นอยู่สู่การสร้างกระบวนการจัดการทรัพยสิทธิรูปแบบใหม่ของชุมชน/กลุ่มคนที่ควรจะมีอำนาจจัดการทรัพยากรของตนเองได้โดยชอบธรรม สำหรับกรณีที่ 3 ปรากฏการณ์สิทธิมนุษยชน/สิทธิชุมชนพื้นที่ภาคตะวันออกผ่านการศึกษาเรื่องเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยเครือข่ายชนชั้นนำของคนไทย 2 แผ่นดิน บนเกาะกงในกัมพูชา ของจุตินันท์ ขวัญเนตร (2561) ที่เน้นวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองเชิงประวัติศาสตร์ ในการสร้างพื้นที่ความทรงจำร่วมของผู้คนบนแผ่นดินเกาะกงที่ถูกส่งต่อและปรับตัวผ่านยุคสงครามจนกลายเป็นเครื่องมือสร้างอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจและการเมืองของชนชั้นนำไทยเกาะกงในเวทีระดับชาติของกัมพูชาปัจจุบัน นอกจากนี้กรณีที่ 4 ปรากฏการณ์สิทธิมนุษยชน/สิทธิชุมชนพื้นที่ภาคใต้ผ่านการศึกษาเรื่องเศรษฐศาสตร์การเมืองของการสร้างเครือข่ายธุรกิจ กรณีปฏิบัติการเชิงอำนาจผ่านกลุ่มสหกรณ์ผู้เลี้ยงกุ้งลุ่มน้ำท่าทอง จังหวัดสุราษฎร์ธานี ของธงชัย มาสังข์ (2565) ซึ่งอาศัยกรอบวิเคราะห์รัฐศาสตร์แนววิพากษ์ผสานเศรษฐศาสตร์การเมืองการขัดแย้งขัดกันที่สะท้อนบทบาทของกลุ่มทุนท้องถิ่นด้วยวิธีจับมือกับกลไกรัฐและกลุ่มทุนใหญ่เพื่อสร้างฐานอำนาจที่เข้มแข็งพร้อมกับการช่วงชิงผลประโยชน์แบบเบ็ดเสร็จในพื้นที่ขณะเดียวกันการอาศัยพื้นที่การเมืองในเครือข่ายธุรกิจเพื่อต่อรองกับอิทธิพลจากภายนอก ตอกย้ำความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ยังคงขีดเส้นแบ่งระหว่างผู้มีอำนาจนำ กลุ่มเครือข่ายธุรกิจกับเกษตรกรรายย่อยในพื้นที่มาอย่างยาวนาน

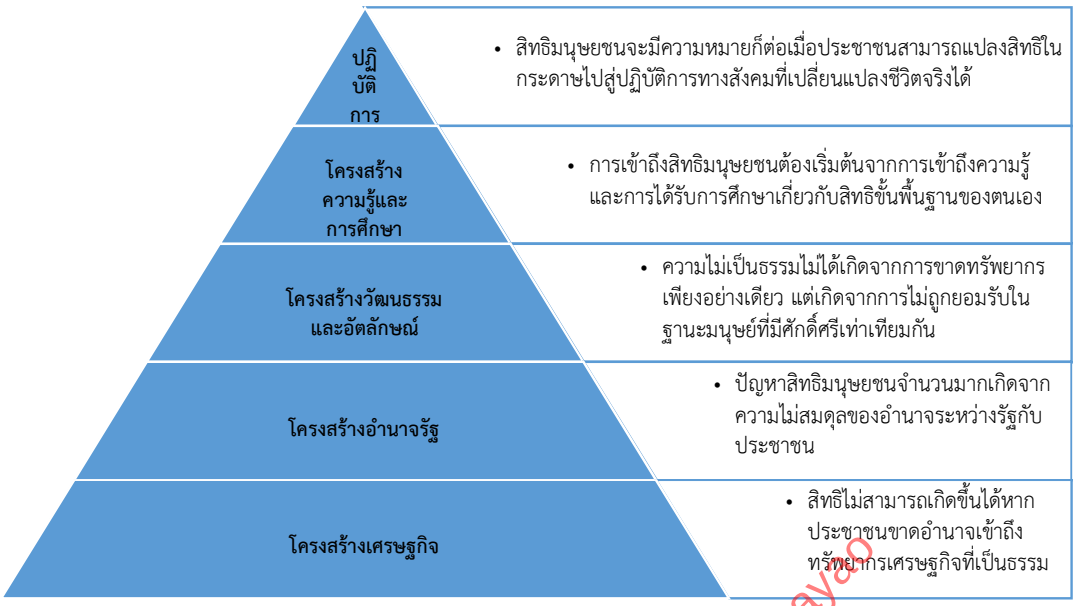
ทั้งนี้กรณีที่ 5 ในบริบทจังหวัดชายแดนภาคใต้ถือเป็นประเด็นท้าทายที่มีความสำคัญกับปฏิบัติการของภาคประชาชนต่อการขับเคลื่อนสิทธิมนุษยชนไปสู่การแก้ไขปัญหาท้าทายระดับโครงสร้างของรัฐไทยเนื่องจากข้อจำกัดของกระบวนการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในอดีตที่ผ่านมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2547 อันถือเป็น

Library and Learning, University of Phayao

ชนวนเหตุที่ผลิตซ้ำความเยื้อของสถานการณ์ความไม่สงบในบริบทร่วมสมัย ได้ตอกย้ำภาพความรุนแรงเชิงวัฒนธรรม (นอกเหนือจากการต่อสู้ผ่านความรุนแรงทั้งทางตรงและเชิงโครงสร้าง) ที่ฝังรากลึกมายาวนานและถูกผลิตซ้ำผ่านชุดเหตุการณ์ความไม่สงบจนปัจจุบัน ที่ยังคงสร้างผลกระทบต่อสิทธิในชีวิตประจำวันของประชาชนในพื้นที่เป็นอย่างมาก ขณะที่เสียงสะท้อน ความต้องการ และข้อเสนอต่าง ๆ ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงพลังผ่านภาคปฏิบัติการด้านสิทธิมนุษยชน และสิทธิมนุษยธรรมที่ประชาชนพึงได้รับ กลับไม่ได้นำเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจทั้งในมิติการเมือง การบริหาร รวมถึงความมั่นคงจากรัฐอย่างเพียงพอ สะท้อนผ่านผลงานที่อาศัยกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองแบบเป็นองค์รวม ซึ่งจากกรณีดังกล่าวช่วยเสนอมุมมองใหม่ว่าผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับพัฒนาการออกแบบนโยบายสิทธิมนุษยชนบนฐานของปฏิบัติการภาคประชาชน กรณีจังหวัดชายแดนภาคใต้ การเสนอให้ทบทวนพลวัตระหว่างปฏิบัติการของทั้งกลไกภาครัฐและกลุ่มปฏิบัติการในพื้นที่เพื่อเปิดเผยเบื้องหลังและอุดมการณ์ที่มีต่อการสร้างปฏิสัมพันธ์ร่วมระหว่างตัวแสดงทุกระดับในการกำหนดแนวทางพัฒนาท้องถิ่นแบบผสานความร่วมมือ การสร้างพื้นที่สาธารณะเพื่อการสื่อสารระหว่างกลุ่มต่าง ๆ รวมทั้งการเปิดโอกาสให้ชุมชนสามารถออกแบบกลไกจัดการปัญหาของตนเองได้อย่างเหมาะสมกับบริบททางวัฒนธรรมและสังคมของพื้นที่ ดังนั้นข้อเสนอว่าด้วยการให้ความสำคัญกับพื้นที่/ตัวแสดง/เครื่องมือ/ตลอดจนกลไกเชิงปฏิบัติการที่ยึดโยงกับสิทธิในการดำรงชีวิตของประชาชนนั้นควรถูกกำหนดให้เป็นวาระสำคัญที่ไม่ควรละเลย อีกทั้งควรปรับมโนทัศน์ต่อสิทธิมนุษยชนจากเครื่องมือผลิตซ้ำปัญหาไปสู่การสร้างกลไกสนับสนุนการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนทั้งในปัจเจกบุคคลและชุมชนท้องถิ่นรอบด้าน (อัศว์ศิริ ลาปีอี, 2562)

โดยสรุปจากการทบทวนข้อมูลที่ค้นพบผ่านกรณีศึกษารายพื้นที่ข้างต้น ช่วยสร้างจินตนาการใหม่เกี่ยวกับข้อเสนอนี้ ซึ่งรองรับการเชื่อมร้อยระหว่างกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองกับสิทธิมนุษยชนในบทบาทภาคปฏิบัติการของประชาชนที่เป็นไปได้ในบริบทสังคมไทยร่วมสมัย กล่าวคือหากพิจารณาในแง่วิธีการแล้ว (mean) โครงข่ายความรู้นี้จะนำไปสู่การรื้อสร้างนิยามใหม่แก่สิทธิมนุษยชนบนฐานการวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองที่ไม่ได้เป็นเครื่องมือของรัฐ รวมถึงกลุ่มผู้มีอำนาจต่าง ๆ ที่ใช้ในการควบคุม ครอบงำ และชี้นำมนุษย์ในสังคมเพียงด้านเดียวดังเช่นที่ผ่านมา แต่ถูกทำให้มีสถานะเป็นกลไกสร้างพื้นที่ร่วมระหว่างรัฐและกลุ่มอำนาจกับประชาชนที่จะออกแบบอนาคตเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนร่วมกันอย่างมีเป้าหมาย ขณะเดียวกันข้อถกเถียงด้านเป้าหมาย (goals) ว่าด้วยการขับเคลื่อนสิทธิมนุษยชนบนฐานวิธีวิทยาวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้น จะถูกทำให้มีความหมายแท้จริงก็ต่อเมื่อประชาชนสามารถใช้สิทธิ เสรีภาพอย่างเพียงพอในการที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงชีวิตได้จริง อีกทั้งเป็นกลไกเสริมพลังแก่บุคคล กลุ่มคน ชุมชนที่จะสามารถรวมกลุ่มต่อรอง ตรวจสอบอำนาจ และกำหนดวิถีชีวิตของตนเองได้อย่างมีศักดิ์ศรีและได้รับการยอมรับโดยชอบธรรมตามหลักสิทธิมนุษยชนที่พึงประสงค์ ดังนั้นเพื่อให้สอดคล้องกับเงื่อนไขความเชื่อมโยงระหว่างวิธีการและเป้าหมายดังกล่าว จึงจำเป็นต้องจัดวางปฏิบัติการภาคประชาชนเป็นองค์ประกอบสุดท้ายที่รองรับและขับเคลื่อนในทุกมิติ ภายใต้สมมติฐานว่าแม้ในบริบทสังคมไทยร่วมสมัยจะมีบรรยากาศของการกระจายทรัพยากรทางเศรษฐกิจอย่างเป็นธรรม มีการกระจายอำนาจรัฐ มีการยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรม และมีการเข้าถึงความรู้ที่เท่าเทียมก็ตาม แต่หากประชาชนไม่สามารถแปลงศักยภาพเหล่านั้นไปสู่ปฏิบัติการภาคประชาชนบนฐานสิทธิมนุษยชนอย่างมีระเบียบแบบแผนแล้ว ภาพอนาคตของสิทธิมนุษยชนที่ทุกคนมุ่งมาดปรารถนาไว้ก็ยังอยู่ห่างไกลความเป็นจริงที่เอื้อมถึงได้ยาก ตอกย้ำเป้าหมายที่จะเปลี่ยนการมองสิทธิมนุษยชนจากหลักการเชิงนามธรรม ไปสู่กระบวนการสร้างความเป็นธรรมทางสังคมที่สามารถจับต้องได้ในชีวิตจริง

Library and Learning, University of Phayao

ภาพที่ 6.2 พีระมิดการประกอบสร้างข้อเสนอเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยในสังคมไทย (ที่มา : ผู้เขียน)

ภายใต้ข้อสรุปเกี่ยวกับแนวคิดที่เป็นผลจากการสังเคราะห์มุมมองสนับสนุนสิทธิมนุษยชนทั้ง 5 มิติ ตอกย้ำว่าสิทธิมนุษยชนไม่ควรเข้าใจเพียงแค่สิทธิที่รัฐรับรอง แต่ควรถูกยกระดับเป็นผลลัพธ์ของความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างระหว่างการกระจายทรัพยากรทางเศรษฐกิจ การจัดวางอำนาจรัฐ การยอมรับความหลากหลายทางอัตลักษณ์และวัฒนธรรม ตลอดจนการเข้าถึงความรู้บนฐานของศักยภาพประชาชนรองรับการปฏิบัติการทางสังคมอย่างเป็นองค์รวม ขณะเดียวกันกรอบคิดดังกล่าวช่วยเชื่อมโยงช่องว่างระหว่างทฤษฎีสิทธิมนุษยชน (human rights theory) กับปฏิบัติการด้านสิทธิมนุษยชน (human rights practice) โดยมุ่งเปลี่ยนมุมมองสิทธิมนุษยชนจากหลักการนามธรรมไปสู่กระบวนการสร้างความเป็นธรรมที่จับต้องได้ ด้วยเหตุนี้ข้อเสนอดังกล่าวคาดว่าสามารถทำหน้าที่เป็นกรอบวิเคราะห์ทางเลือกที่หลากหลายของปฏิบัติการด้านสิทธิมนุษยชนในสังคมไทยร่วมสมัย และสามารถพัฒนาเป็นข้อเสนอเชิงทฤษฎีใหม่ในภาพอนาคต

Library and Learning Resources University of Phayao

6.4 ข้อเสนอเศรษฐศาสตร์การเมืองกับภาพอนาคตสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยในสังคมไทย

จากประเด็นที่ผ่านมาซึ่งสะท้อนพลวัตการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยร่วมสมัยพบว่าปัญหาสิทธิมนุษยชนยิ่งมีความซับซ้อนและเชื่อมโยงกับมิติทางเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม ความรู้ และปฏิบัติการทางสังคมมากขึ้นกว่าที่เคยเป็นมา ส่งผลให้กรอบการวิเคราะห์สิทธิมนุษยชนแบบดั้งเดิมที่มุ่งเน้นการรับรองสิทธิผ่านกฎหมาย กลไกรัฐ หรือมาตรฐานสากลเพียงด้านเดียว อาจไม่เพียงพอในการอธิบายความเป็นจริงของปัญหาที่เกิดขึ้นในบริบทเฉพาะของประเทศไทยได้อย่างรอบด้าน โดยเฉพาะเมื่อเผชิญกับความท้าทายร่วมสมัยที่เกี่ยวข้องกับความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ การรวมศูนย์อำนาจรัฐ ความขัดแย้งทางวัฒนธรรม การเข้าถึงความรู้ที่ไม่เท่าเทียม และข้อจำกัดของการมีส่วนร่วมภาคประชาชน จนนำมาสู่ข้อเสนอการพัฒนากรอบวิเคราะห์ครั้งนี้ที่ทำให้เห็นว่าสิทธิมนุษยชนไม่ได้ดำรงอยู่ในฐานะหลักการเชิงนามธรรมที่แยกขาดจากสังคมอีกต่อไป แต่กำลังพัฒนาไปสู่การจัดวางรูปแบบและปรับสมดุลปฏิสัมพันธ์เชิงโครงสร้างใหม่ระหว่างอำนาจ

ทรัพยากร ความรู้ผ่านตัวแสดงที่หลากหลายในสังคมไทย กล่าวอีกนัยหนึ่งหากหัวข้อที่ผ่านมาเป็นการตอบคำถามว่าแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยประกอบด้วยอะไรบ้างนั้น ในหัวข้อนี้ก็จะแสดงให้เห็นว่าภาพอนาคตสิทธิมนุษยชนสำหรับสังคมไทยในบริบทร่วมสมัยนั้น จะเปลี่ยนวิธีคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในประเทศไทยจะนำไปสู่การปฏิบัติอย่างไร ซึ่งถือเป็นเป้าหมายสำคัญผ่านข้อเสนอของแนวคิดนี้

อย่างไรก็ตามกรอบการพัฒนาแนวคิดแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยไม่ได้กำหนดเป้าหมายเพียงเพื่อสร้างกรอบการวิเคราะห์ปัญหาสิทธิมนุษยชนรูปแบบใหม่เท่านั้น แต่ยังมุ่งนำเสนอจุดยืนทางญาณวิทยาที่ก้าวข้ามข้อจำกัดของการศึกษาสิทธิมนุษยชนแบบกระแสหลัก ซึ่งมักให้ความสำคัญกับสิทธิในฐานะบรรทัดฐานสากลหรือหลักการทางกฎหมายเป็นสำคัญไปสู่การทำความเข้าใจสิทธิมนุษยชนในฐานะกระบวนการทางสังคมที่สัมพันธ์กับโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และชีวิตประจำวันของผู้คนอย่างเป็นองค์รวมผ่านวิธีวิทยาวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมือง สะท้อนการจุดประกายการสร้างองค์ความรู้ชุดใหม่ที่สอดคล้องกับความเป็นจริงและความท้าทายของสังคมไทยในอนาคตมากยิ่งขึ้น

ด้วยเหตุนี้การพิจารณากรอบข้อเสนอนี้ จึงไม่ได้เป็นเพียงการนำเสนอเครื่องมือทางวิชาการเพิ่มเติมเท่านั้น แต่ถือเป็นผลผลิตจากความพยายามรื้อสร้างจุดยืนทางความคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนให้สามารถเชื่อมโยงโลกความเป็นจริงผ่านข้อถกเถียงระหว่างสิทธิ ความเป็นธรรม อำนาจ และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเข้าด้วยกันอย่างมีพลวัต ประกอบกับด้วยความคาดหวังในเปิดพื้นที่สู่การจินตนาการภาพอนาคตใหม่ของสิทธิมนุษยชนศึกษา (ที่เป็นอยู่) ในสังคมไทยที่ไม่เพียงตอบคำถามว่าสิทธิคืออะไร แต่สามารถอธิบายได้ว่าสิทธิจะเกิดขึ้นจริงและดำรงอยู่ได้อย่างไรภายใต้เงื่อนไขเฉพาะ (ที่ควรจะเป็น) ในบริบทร่วมสมัย

6.4.1 ฉากทัศน์ใหม่ว่าด้วยวิเคราะห์ปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยในบริบทประเทศไทย

ในโลกยุคปัจจุบันหากสำรวจข้อมูลองค์ความรู้เกี่ยวกับปฏิบัติการศึกษาและวิจัยด้านสิทธิมนุษยชนที่ได้รับยอมรับอย่างกว้างขวางจากสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาสังคมแห่งสหประชาชาติหรือ UNRISD ผ่านบทบาทของหน่วยงานที่ทำหน้าที่วิเคราะห์และขับเคลื่อนนโยบายจากผลวิจัยมิติทางสังคมในประเด็นต่าง ๆ เช่น ความยากจน ความไม่เท่าเทียมทางเพศ การคุ้มครองทางสังคม และวิกฤตสิ่งแวดล้อม เป็นต้น เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลอ้างอิงสำหรับการกำหนดนโยบายด้านสิทธิมนุษยชนทั้งระดับสากลและระดับประเทศ รวมทั้งเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนากรอบการศึกษาด้านสิทธิมนุษยชน ผ่านข้อเสนอ Human Rights-Based Approach (HRBA) หรือแนวทางฐานสิทธิมนุษยชน (UNRISD, 2016) ซึ่งภายใต้กรอบคิดดังกล่าว ประเทศไทยได้นำมาออกแบบและปรับปรุงให้เข้ากับสถานกาณ์ด้านสิทธิมนุษยชนตลอดจนนำมาปรับใช้ให้สอดรับกับกฎหมายภายใน พันธกรณี มาตรฐาน กลไกระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชนที่ไทยเป็นภาคีอนุสัญญา (7 ฉบับ) และสนธิสัญญา (2 ฉบับ) ที่ยังไม่เป็นภาคี (สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2569)

อย่างไรก็ตามมุมมองเกี่ยวกับแนวทางฐานสิทธิมนุษยชนตามกรอบ HRBA จะมีบทบาทสำคัญในการยกระดับสถานะของสิทธิมนุษยชนให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการพัฒนา แต่เมื่อพิจารณาภายใต้บริบทสังคมไทยร่วมสมัยกลับพบว่าปัญหาสิทธิมนุษยชนจำนวนมากยังคงดำรงอยู่ แม้จะมีกฎหมาย กลไก หรือสถาบันที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองสิทธิรองรับอยู่แล้วก็ตาม (พราหมณ์ นิยะบุตร ประภัสสร ปานป้อมเพชร และบัณฑิต หอมเกษ, 2568) สถานการณ์ดังกล่าวสะท้อนข้อจำกัดสำคัญของการวิเคราะห์สิทธิมนุษยชนแบบกฎหมายนิยม (legalistic approach) ซึ่งมักให้ความสำคัญกับสถานะทางกฎหมายของสิทธิ การละเมิดสิทธิและกระบวนการเยียวยาเป็นหลัก จนละเลยเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่อยู่เบื้องหลังการผลิตซ้ำความไม่เป็นธรรมในสังคม

จากข้อวิพากษ์เกี่ยวกับสถานการณ์ด้านสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยดังกล่าวได้รับการอภิปรายอย่างกว้างขวางในแวดวงวิชาการโดยกลุ่มสิทธิมนุษยชนศึกษาเชิงวิพากษ์ (critical human rights studies)

Library and Learning, University of Phayao

โดยเฉพาะ Samuel Moyn (2018) ใน “Not Enough:Human Rights in an Unequal World” ได้วิพากษ์ว่าขบวนการสิทธิมนุษยชนมุ่งเน้นไปที่การเรียกร้องสิทธิขั้นพื้นฐาน (เพื่อให้มนุษย์มีชีวิตรอดอย่างมีศักดิ์ศรี) มากจนเกินไป แต่กลับละเลยการต่อสู้กับปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจอย่างร้ายแรง ซึ่งนำไปสู่ข้อถกเถียงว่าด้วยวาระสำคัญด้านสิทธิมนุษยชนที่ยังไม่เพียงพอ และถูกฉายภาพลักษณ์แค่การยอมจำนนต่อระบบทุนนิยมเสรีนิยมใหม่ จนปล่อยให้คนรวยที่สุดกอบโกยความมั่งคั่งได้มากเท่าที่ต้องการ ขอเพียงแค่รัฐรับประกันความอยู่รอดขั้นพื้นฐานให้กับคนจนเท่านั้น จากมุมมองดังกล่าวตอกย้ำถึงข้อจำกัดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนกระแสหลักที่มักให้ความสำคัญกับการคุ้มครองเสรีภาพของปัจเจกบุคคล แต่กลับละลย ก้าวข้ามการอธิบายปัญหาความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างที่เป็นผลจากระบบเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมอย่างเป็นองค์รวม ซึ่งนับเป็นส่วนสำคัญในกระบวนการผลิตซ้ำความไม่เป็นธรรมในระบบต่าง ๆ ที่ปรากฏในสังคมปัจจุบัน ขณะเดียวกันหากพิจารณาผ่านมโนทัศน์แนวเศรษฐศาสตร์การเมืองอาจนำไปสู่การตั้งข้อสังเกตว่าการรับรองสิทธิในทางกฎหมายตามกรอบข้อเสนอกลไกดำเนินงานภายใต้ฐานสิทธิมนุษยชน ไม่ได้รับรองว่าสิทธินั้นจะเกิดขึ้นจริงในชีวิตประจำวันเสมอไป หากเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมที่ถูกก้าวข้ามยังไม่เอื้ออำนวยต่อการเข้าถึงสิทธินั้น ๆ อย่างเท่าเทียม เช่นเดียวกับกรณีประเทศไทยในบริบทร่วมสมัยพบว่าข้อจำกัดดังกล่าวปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนผ่านปรากฏการณ์ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ตลอดจนการทุจริตภาครัฐมีเป็นผลจากการรวมศูนย์อำนาจรัฐ ความขัดแย้งทางวัฒนธรรม ปัญหาการเข้าถึงทรัพยากร และข้อจำกัดของการมีส่วนร่วมภาคประชาชน ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดโอกาสในการเข้าถึงสิทธิของประชาชนทั่วไปอย่างปฏิเสธไม่ได้ แม้รัฐจะรับรองสิทธิไว้ในรัฐธรรมนูญหรือกฎหมายหลายฉบับก็ตาม แต่ประชาชนจำนวนมากยังคงเผชิญอุปสรรคในการใช้สิทธิเหล่านั้นอย่างแท้จริง อันสะท้อนให้เห็นว่าปัญหาสิทธิมนุษยชไม่ได้เป็นเพียงปัญหาการละเมิดสิทธิรายกรณีเท่านั้น แต่เป็นผลผลิตของโครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ดำรงอยู่ในสังคมและส่งผลกระทบต่อสิทธิขั้นพื้นฐานในการอยู่รอดของประชาชนในบริบทร่วมสมัย

ตาราง 6.1 เปรียบเทียบมุมมองระหว่างการศึกษาแนวทางฐานสิทธิมนุษยชน (HRBA) และกรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชน (HRPE)

ประเด็นเปรียบเทียบ	Human Rights-Based Approach (HRBA)	Human Rights Political Economy Framework (HRPE)
1. ฐานคิดทางทฤษฎี	สิทธิมนุษยชนสากล กฎหมายระหว่างประเทศ และการพัฒนาแบบฐานสิทธิ	เศรษฐศาสตร์การเมือง สิทธิมนุษยชนศึกษา ทฤษฎีวิพากษ์ และบริบทสังคมไทย
2. จุดตั้งต้นของการวิเคราะห์ สู่คำถามหลัก	สิทธิเป็นบรรทัดฐานสากลที่รัฐมีหน้าที่คุ้มครอง กับคำถาม “ใครถูกละเมิดสิทธิ”	สิทธิเป็นผลผลิตของโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และความสัมพันธ์เชิงอำนาจ กับคำถาม “โครงสร้างใดผลิตซ้ำการละเมิดสิทธิ”
3. หน่วยวิเคราะห์สำคัญ	ผู้ทรงสิทธิ (rights holders) และผู้มีหน้าที่รับผิดชอบ (duty bearers)	โครงสร้างเศรษฐกิจ อำนาจรัฐ วัฒนธรรม ความรู้ และปฏิบัติการภาคประชาชน

Library and Learning, University of Phayao

ประเด็นเปรียบเทียบ	Human Rights-Based Approach (HRBA)	Human Rights Political Economy Framework (HRPE)
4. มุมมองรัฐ/มุมมองสิทธิ/มุมมองอำนาจ	รัฐเป็นผู้คุ้มครองและรับประกันสิทธิ ในขณะที่สิทธิเป็นหลักประกันทางกฎหมายและศีลธรรมสากล ซึ่งอำนาจถูกมองในฐานะหน้าที่ของรัฐตามกฎหมาย	รัฐเป็นทั้งผู้คุ้มครองสิทธิ ผู้ผลิตความไม่เป็นธรรม และพื้นที่ต่อรองเชิงอำนาจ ในขณะที่สิทธิเป็นพื้นที่แห่งการต่อรองทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ซึ่งอำนาจเป็นความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างที่แทรกซึมในรัฐ ตลาด และวัฒนธรรม
5. การอธิบายความเหลื่อมล้ำ กับเป้าหมายเป้าหมายปลายทาง	เน้นการเข้าถึงสิทธิและการไม่เลือกปฏิบัติ สู่เป้าหมายสิทธิได้รับการรับรองและคุ้มครอง	วิเคราะห์รากเหง้าความเหลื่อมล้ำจากโครงสร้างเศรษฐกิจและอำนาจ สู่เป้าหมายของสิทธิเกิดขึ้นจริงในชีวิตประจำวันและนำไปสู่ความเป็นธรรมทางสังคม
6. มิติความหลากหลาย - มิติประชาธิปไตย - มิติเศรษฐกิจ - มิติวัฒนธรรม - มิติความขัดแย้งและสันติภาพ	- ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนา - กล่าวถึงสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมในฐานะสิทธิพื้นฐาน - มุ่งส่งเสริมความหลากหลายและสิทธิทางวัฒนธรรม - เน้นการคุ้มครองสิทธิในสถานการณ์ความขัดแย้ง	- วิเคราะห์การเมืองภาคประชาชนในฐานะปฏิบัติการสร้างและต่อรองสิทธิ - วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างทุน การกระจายทรัพยากร/การเข้าถึงสิทธิ - วิเคราะห์วัฒนธรรมในฐานะกลไกสร้างอำนาจ การครอบงำ และการต่อต้าน - วิเคราะห์ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง วัฒนธรรม และกระบวนการสมานฉันท์
7. เครื่องมือสำคัญที่จะบรรลุผลลัพธ์	กฎหมายสิทธิมนุษยชน กลไกสิทธิ การติดตามตรวจสอบ เพื่อการคุ้มครองสิทธิและการเสริมสร้างศักยภาพผู้ทรงสิทธิ	การวิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง การวิพากษ์โครงสร้าง และการศึกษาเชิงบริบท เพื่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างที่ก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรม
8. จุดเน้นเชิงญาณวิทยา/สถานะทางทฤษฎีและการประยุกต์ใช้สำหรับสังคมไทยบริบทร่วมสมัย	จุดเน้นทางญาณวิทยาของ Universal Human Rights ผ่านแนวทางการพัฒนาและปฏิบัติการด้านสิทธิมนุษยชนว่าด้วยประเมินการปฏิบัติตามพันธกรณีสิทธิมนุษยชนของรัฐ	จุดยืนทางญาณวิทยาของ Contextual Human Rights Political Economy ผ่านกรอบวิเคราะห์เชิงวิพากษ์และข้อเสนอทางเลือกใหม่ ว่าด้วยการอธิบายความท้าทายสิทธิมนุษยชนผ่านความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจ

Library and Learning, University of Phayao

ประเด็นเปรียบเทียบ	Human Rights-Based Approach (HRBA)	Human Rights Political Economy Framework (HRPE)
		อำนาจ วัฒนธรรม และภาคประชาชน

ทั้งนี้ข้อสรุปจากการเปรียบเทียบดังกล่าวสะท้อนชุดความสัมพันธ์อันเป็นผลจากกรอบวิเคราะห์ที่แตกต่าง กล่าวคือการศึกษาแนวทางฐานสิทธิมนุษยชน ทำหน้าที่เป็นกรอบมาตรฐานด้านสิทธิมนุษยชนที่เน้นการรับรองสิทธิและการกำหนดหน้าที่ของรัฐ โดยมุ่งตอบคำถามว่าสิทธิอะไรควรได้รับการคุ้มครอง และใครมีหน้าที่รับผิดชอบ ขณะที่ข้อเสนอแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชน พยายามขยายขอบข่ายการศึกษาสิทธิมนุษยชนไปสู่การทำความเข้าใจเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่ทำให้สิทธิเกิดขึ้นหรือถูกจำกัดในชีวิตจริงของประชาชน ที่สอดรับกับข้อถกเถียงว่าโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และความรู้แบบใด ที่ทำให้ประชาชนสามารถหรือไม่สามารถเข้าถึงสิทธิเหล่านั้นได้ ดังนั้นภายใต้มุมมองดังกล่าวจึงสะท้อนว่าเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนนี้ ถูกทำให้มีสถานะเป็น Post-HRBA Framework ที่กำหนดเป้าหมายการพัฒนาแนวทางใหม่ของสิทธิมนุษยชนศึกษาจากสิทธิมนุษยชนตามหลักสากล ไปสู่การใช้หลักเศรษฐศาสตร์การเมืองเป็นเครื่องมือศึกษาเรื่องสิทธิมนุษยชนที่สอดรับกับบริบทเฉพาะของสังคมไทยร่วมสมัย

ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าว ผู้เขียนจึงพบว่าข้อเสนอการพัฒนาเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนสามารถขยายขอบข่ายการวิเคราะห์สิทธิมนุษยชนจากกรอบคิดการศึกษาแนวทางฐานสิทธิมนุษยชนแบบดั้งเดิมไปสู่การทำความเข้าใจสิทธิในฐานะความสัมพันธ์เชิงโครงสร้าง มากกว่าการนิยามสิทธิมนุษยชนเป็นเพียงสถานะทางกฎหมายที่รับรองโดยรัฐเท่านั้น แต่นำไปสู่การประกอบสร้างเครื่องมือใหม่ที่ใช้ในการวิเคราะห์เงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่กำหนดความสามารถของบุคคลในการเข้าถึงทรัพยากร การสถาปนาอำนาจ การสร้างชุดความรู้ ตลอดจนการยอมรับทางวัฒนธรรม และการสร้างพื้นที่ทางการเมืองใหม่สำหรับตัวแสดงที่หลากหลายมากขึ้นด้วย ขณะเดียวกันข้อพิจารณาองค์ประกอบจากความสัมพันธ์ระหว่างประชาชน หรือ rights holders (ในบริบทของผู้ถือสิทธิ/ผู้ทรงสิทธิ์) กับหน่วยงานรัฐบาล เจ้าหน้าที่รัฐ หรือองค์กรที่มีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมาย หรือ duty bearers (อมรา พงศาพิชญ์, 2557) ไปสู่การอธิบายปฏิสัมพันธ์เชิงโครงสร้างที่กว้างขวางมากขึ้นและครอบคลุมมิติต่าง ๆ ดังนี้ 1) โครงสร้างเศรษฐกิจ ซึ่งกำหนดการกระจายทรัพยากรและโอกาสทางเศรษฐกิจ 2) โครงสร้างอำนาจรัฐ ซึ่งกำหนดระดับการเข้าถึงอำนาจและกระบวนการมีส่วนร่วมตัดสินใจทางการเมือง 3) โครงสร้างวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ ซึ่งกำหนดกลไกการยอมรับหรือกีดกันกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม 4) โครงสร้างความรู้และการศึกษา ซึ่งกำหนดโอกาสในการเข้าถึงข้อมูลและการตระหนักรู้เกี่ยวกับสิทธิ และ 5) ปฏิบัติการภาคประชาชน ซึ่งสะท้อนศักยภาพประชาชนในการร่วมรื้อสร้างสิทธิมนุษยชนใหม่จากข้อเสนอหลักการ (ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน) ไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น

อย่างไรก็ตามความท้าทายประการแรกของการนำแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนมาปรับใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ให้สอดรับกับบริบทสังคมไทยร่วมสมัย คือการพยายามตั้งคำถามพื้นฐานใหม่ต่อกระบวนการศึกษาสิทธิมนุษยชน จากเดิมที่มักตั้งคำถามว่า “ใครถูกละเมิดสิทธิ?” ไปสู่คำถามใหม่ที่ว่า “โครงสร้างใดบ้างที่กำลังผลิตซ้ำการละเมิดสิทธิ?” โดยการเปลี่ยนจุดเน้นของการวิเคราะห์นี้มีนัยสำคัญอย่างยิ่งต่อการวางรากฐานการศึกษาสิทธิมนุษยชนในสังคมไทย เพราะช่วยให้สามารถมองเห็นเบื้องหลังของปัญหาความไม่เป็นธรรมที่ซ่อนอยู่ภายใต้โครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และความรู้ได้อย่างเป็นระบบมากขึ้น เช่น หากใช้กรอบแนวคิดเดิมสำหรับฉายภาพปัญหาความเหลื่อมล้ำผ่านระบบการศึกษาในสังคมไทยอาจถูกอธิบายแค่เพียงปรากฏการณ์การละเมิดสิทธิในการศึกษา แต่ภายใต้กรอบเศรษฐศาตร์การเมืองเรื่อง

Library and Learning Resources University of Phayao

สิทธิมนุษยชนนี้ จะยกระดับปัญหาดังกล่าวไปสู่การขยายมุมมองวิเคราะห์ถึงระดับโครงสร้างการกระจายทรัพยากรทางการศึกษา ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับท้องถิ่น ความเหลื่อมล้ำทางวัฒนธรรม และข้อจำกัดของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการกำหนดนโยบายการศึกษา เป็นต้น ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยเชิงโครงสร้างที่ส่งผลให้การละเมิดสิทธิดังกล่าวดำรงอยู่ อีกทั้งยังถูกผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่อง เช่นเดียวกับการวิเคราะห์กรณีความขัดแย้งในจังหวัดชายแดนภาคใต้ หากใช้กรอบวิเคราะห์แบบเดิม อาจยึดติดกรอบเฉพาะประเด็นการละเมิดสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมืองของประชาชนเป็นสำคัญ แต่ภายใต้กรอบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนนี้ คาดว่าจะสามารถเชื่อมโยงการวิเคราะห์ไปสู่มิติอื่นที่หลากหลายมากขึ้น โดยเฉพาะเบื้องหลังชุดอุดมการณ์ที่ก่อรูปผ่านปฏิบัติการของกลุ่มเคลื่อนไหวในพื้นที่มีความซับซ้อนสูง รวมทั้งช่วยรื้อสร้างเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่เป็นชนวนเหตุความขัดแย้ง ปฏิบัติการความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นที่ผลิตซ้ำความรุนแรง รวมถึงความไม่สมดุลจากกลไกต่าง ๆ ได้แก่ กลไกจัดการอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม กลไกการกระจายทรัพยากร ตลอดจนข้อจำกัดของกลไกการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่มีลักษณะเฉพาะ เป็นต้น ตอกย้ำข้อเสนอเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนนี้ ในฐานะเครื่องมือที่จะช่วยทำให้เห็นภาพและเข้าใจองค์ประกอบสำคัญของเบื้องหลังปรากฏการณ์ ตลอดจนรากเหง้าของปัญหาและแนวทางจัดการความไม่สงบตามที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบ

6.4.2 ภาพอนาคตเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย ในฐานะข้อเสนอญาณวิทยาทางเลือกสำหรับสังคมไทย

จากกระแสการเปลี่ยนในโลกยุคปัจจุบัน ปฏิเสธไม่ได้ว่าผลกระทบที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมในศตวรรษที่ 21 ได้นำไปสู่การตั้งคำถามสำคัญต่อการศึกษาสิทธิมนุษยชนทั่วโลกว่ากรอบความคิดแบบดั้งเดิมที่ยึดโยงอยู่กับหลักสิทธิสากล กลไกทางกฎหมาย และสถาบันรัฐเพียงพอต่อการอธิบายปัญหาความไม่เป็นธรรมในบริบทร่วมสมัยหรือไม่ แม้แนวคิดการศึกษาแนวทางฐานสิทธิมนุษยชนจะมีบทบาทสำคัญในการผลักดันให้สิทธิมนุษยชนกลายเป็นหลักการพื้นฐานของการพัฒนาและการบริหารจัดการภาครัฐที่ผ่านมา แต่ข้อถกเถียงร่วมสมัยชุดใหม่กลับตอกย้ำชัดเจนว่าการรับรองสิทธิในเชิงกฎหมายไม่ได้ถูกจำกัดนิยามเพียงแค่ว่าสิทธิเหล่านั้นจะเกิดขึ้นจริงในชีวิตประจำวันของประชาชนเสมอไป โดยเฉพาะหลายพื้นที่ในสังคมโลก รวมถึงสังคมไทยที่ยังเผชิญอยู่ภายใต้ภาวะความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ การรวมศูนย์อำนาจทางการเมืองอย่างเข้มงวด ตลอดจนความขัดแย้งทางวัฒนธรรม และการผูกขาดชุดความรู้ของชนชั้นนำ ฯลฯ ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าวการพัฒนากรอบแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนนี้ ผู้เขียนจึงพยายามทบทวนจุดยืนทั้งทางญาณวิทยา วิธีวิทยาการศึกษาในฐานะกรอบแนวคิดข้อเสนอที่พยายามก้าวข้ามข้อจำกัดการศึกษาแนวทางฐานสิทธิมนุษยชน ไปสู่เครื่องมือทางเลือกสำหรับใช้วิเคราะห์สถานการณ์สิทธิมนุษยชนในสังคมไทยภายใต้บริบท “Post-HRBA Framework” เพื่อยืนยันแนวทางการปรับจุดยืนทางญาณวิทยาของการศึกษามนุษยชนที่ต้องอาศัยเศรษฐศาสตร์การเมืองเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาชุดความรู้ด้านสิทธิมนุษยชนศึกษา รองรับข้อเสนอการสร้างมโนทัศน์เศรษฐศาสตร์การเมืองในฐานะทางเลือกใหม่ในการอธิบายปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนสำหรับสังคมไทยในบริบทร่วมสมัยที่หลากหลายมากขึ้น โดยจำแนกมุมมองที่เกี่ยวข้องใน 3 ด้านสำคัญ ประกอบด้วย

1) ด้านการกำหนดจุดยืนทางญาณวิทยา เนื่องจากการพัฒนาข้อเสนอเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชน ผู้เขียนไม่ได้มุ่งหมายที่จะเสนอวิธีการศึกษาใหม่มาเพื่อแทนที่หรือลดทอนแนวทางศึกษาสิทธิมนุษยชนที่มีอยู่ในแวดวงวิชาการไทยแต่อย่างใด แต่เป็นความพยายามเล็ก ๆ ในการต่อยอดการวิเคราะห์ใหม่และขยายพรมแดนการศึกษาสิทธิมนุษยชนให้สามารถอธิบายปัญหาความไม่เป็นธรรมเชิงโครงสร้างได้อย่างรอบด้านมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในบริบทของสังคมร่วมสมัยไทยที่ปัญหาสิทธิมนุษยชนส่วนใหญ่ไม่ได้เกิดจากการ

Library and Learning, University of Phayao

ขาดกฎหมายหรือกลไกคุ้มครองสิทธิจากหน่วยงานเกี่ยวข้องเพียงเท่านั้น แต่เกิดจากการดำรงอยู่ของโครงสร้างอำนาจที่ไม่สมดุลและการผลิตซ้ำความเหลื่อมล้ำในมิติต่าง ๆ ของสังคมอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นข้อเสนอเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชน จึงถือเป็นความพยายามหนึ่งในการใช้เครื่องมือเศรษฐศาสตร์การเมืองสร้างฉากทัศน์ใหม่สำหรับการศึกษาสิทธิมนุษยชนในประเทศไทยที่ต้องก้าวข้ามการนิยามสิทธิในฐานะหลักการเชิงกฎหมายเพียงมิติเดียว ให้ไปสู่การทำความเข้าใจสิทธิในฐานะผลผลิตของความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างระหว่างเศรษฐกิจ อำนาจรัฐ วัฒนธรรม ความรู้ และปฏิบัติการของประชาชนที่ซับซ้อน ซึ่งนับเป็นก้าวสำคัญในการพัฒนาวิธีวิทยาและองค์ความรู้ด้านสิทธิมนุษยชนศึกษาแนวทางเลือกให้สอดรับกับความท้าทายของสังคมไทยร่วมสมัยมากยิ่งขึ้น

2) ด้านปฏิบัติการศึกษาของสิทธิมนุษยชนจากข้อเสนอ Post-HRBA Framework ข้างต้นผู้เขียนไม่ได้ปฏิเสธคุณค่าหลักการของสิทธิมนุษยชนสากล แต่เป็นพยายามขยายขอบเขตวิเคราะห์จากสิทธิในฐานะบรรทัดฐานทางกฎหมายไปสู่สิทธิในฐานะผลผลิตของปฏิสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างเศรษฐกิจ อำนาจรัฐ วัฒนธรรม ความรู้ และปฏิบัติการของประชาชนในบริบททางสังคมที่แตกต่างกัน ซึ่งตอกย้ำข้อเสนอที่มีความสอดคล้องกับมุมมองของนักวิชาการสายวิพากษ์เช่นเดียวกับแนนซี เฟรเซอร์ (Fraser, 2008) ที่เสนอการปรับมโนทัศน์ความยุติธรรมแนวทางใหม่ว่าความเป็นธรรมในโลกสมัยใหม่จำเป็นต้องวิเคราะห์ครอบคลุมมิติทั้ง 3 ด้าน (3R) ได้แก่ การกระจายทรัพยากร การยอมรับอัตลักษณ์ และการมีส่วนร่วมทางการเมืองควบคู่กัน ซึ่งถือเป็นจุดสำคัญในการตั้งคำถามต่อข้อจำกัดของกระแสสิทธิมนุษยชนสากลซึ่งมักให้ความสำคัญกับเสรีภาพทางกฎหมายมากกว่าความไม่เท่าเทียมทางเศรษฐกิจ คำตอบของข้อวิพากษ์ดังกล่าวจึงมุ่งไปสู่การพัฒนาข้อเสนอชุดใหม่ว่าสิทธิมนุษยชนไม่ใช่เพียงเครื่องมือคุ้มครองเสรีภาพของมนุษย์เท่านั้น แต่ยังต้องเป็นพื้นที่ปฏิบัติการต่อสู้ต่อรองอำนาจรวมทั้งปฏิบัติการสร้างความหมายทางการเมืองเพื่อการอยู่รอดและอยู่ร่วมอย่างต่อเนื่อง ซึ่งนับเป็นฐานคิดสำคัญที่สนับสนุนข้อเสนอเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนด้วยกระบวนการรื้อสร้างปฏิบัติการศึกษาสิทธิมนุษยชนใหม่ในรูปแบบที่แตกต่างหลากหลาย รวมทั้งไม่ติดกรอบเฉพาะสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาคและมุ่งธำรงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เท่านั้น อันเป็นข้อจำกัดสำคัญต่อกลไกการผลิตซ้ำสิทธิมนุษยชนเชิงนามธรรมที่จับต้องได้ยาก

3) ด้านวิธีวิทยาการศึกษา เมื่อพิจารณาในพื้นที่วิชาการของประเทศไทยที่สอดรับกับการพัฒนาข้อเสนอเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชน จำเป็นต้องอาศัยแนววิพากษ์เป็นเครื่องมือสำคัญ ซึ่งสัมพันธ์กับขอบข่ายการศึกษาด้านภาษาและอำนาจผ่านมุมมองของนักประจักษ์นิยมแนววิเคราะห์ภาษา รวมทั้งกรอบวิเคราะห์วาทกรรมและการพัฒนาโดยสำนักปรากฏการณ์วิทยา ดังนั้นในฐานะเครื่องมือวิพากษ์สิทธิมนุษยชนในมิติเศรษฐศาสตร์การเมือง ซึ่งเกิดจากการหยิบยืมวิธีการแสวงหาความรู้ของรัฐศาสตร์แนววิพากษ์ที่สอดรับกับบริบทแวดวงวิชาการไทย (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2557) กล่าวคือการก้าวข้ามการศึกษาเชิงสถาบันหรือการเมืองแบบทางการไปสู่การวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ซ่อนอยู่ในชีวิตประจำวัน วาทกรรม และกระบวนการสร้างความจริงทางสังคม ซึ่งช่วยขยายมุมมองใหม่ว่าอำนาจไม่ได้ดำรงอยู่เฉพาะในรัฐหรือกฎหมายแต่แทรกซึมอยู่ในภาษา ความรู้ วัฒนธรรม และการปฏิบัติทางสังคมอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นหากสะท้อนเงื่อนไขที่กำหนดวิธีวิทยาการศึกษาสิทธิมนุยชนด้วยเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้น จึงต้องยึดโยงเข้ากับวิธีวิทยาวิพากษ์ปฏิบัติการของอำนาจที่มีอยู่กันอย่างเป็นระบบ โดยจะพบว่าแนวทางรัฐศาสตร์แนววิพากษ์มุ่งเน้นการรื้อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับอำนาจและการเมืองเป็นสำคัญ ตอกย้ำเป้าหมายการพัฒนาข้อเสนอใหม่ครั้งนี้ที่พยายามนำหลักแนวคิดวิพากษ์ (ทางรัฐศาสตร์) ดังกล่าวมาผสานเข้ากับองค์ความรู้ด้านสิทธิมนุษยชนศึกษา และเศรษฐศาสตร์การเมืองเพื่อสร้างกรอบวิเคราะห์ที่สามารถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิ อำนาจ และความเป็นธรรมทางสังคมได้อย่างเป็นองค์รวมมากขึ้น สำหรับสร้างทางเลือกในการตอบคำถามเกี่ยวกับเงื่อนไขของ

Library and Learning, University of Phayao

ความยากจนและความเหลื่อมล้ำ ตลอดจนอำนาจและกระบวนการกีดกันทางสังคม เพื่อนำไปสนับสนุนกลไกการจัดการทุกภาคส่วนสำหรับอนาคต ในฐานะข้อเสนอการพัฒนาสิทธิมนุษยชนศึกษาแนวใหม่ที่เชื่อมโยงระหว่างมโนทัศน์แนวมนุษยนิยมและสิทธิมนุษยชนที่เหมาะสมกับสังคมไทยในบริบทร่วมสมัย (เรืองวิทย์ เกษสุวรรณ, 2566)

ภาพที่ 6.3 จุดบรรจบทางญาณวิทยาของข้อเสนอการศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย (ที่มา : ผู้เขียน)

Library and Learning, University of Phayao

จากการทบทวนจุดยืนทั้ง 3 ด้าน ได้แก่ ด้านจุดยืนทางญาณวิทยา ด้านการปฏิบัติการศึกษา ตลอดจนด้านวิธีวิทยาเชิงวิพากษ์ ดังกล่าวจึงสนับสนุนให้ข้อเสนอเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย ถูกกำหนดภายใต้นิยามว่าด้วย “สิทธิมนุษยชนศึกษาบนฐานเศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์” ช่วยจุดประกายแนวทางการปรับมุมมองเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยจากเดิมที่มักถูกอธิบายในฐานะสิทธิตามธรรมชาติหรือสิทธิสากลของมนุษย์ไปสู่การมองว่าสิทธิมนุษยชนเป็นผลผลิตของปฏิสัมพันธ์เชิงพลวัตระหว่างอำนาจเศรษฐกิจ วัฒนธรรม ความรู้ และการปฏิบัติการทางสังคมของประชาชน กล่าวอีกนัยหนึ่งสิทธิมนุษยชนไม่ได้เป็นสิ่งที่มีอยู่โดยอิสระจากสังคม แต่กำลังถูกสร้าง ต่อรอง ท้าทาย และผลิตซ้ำผ่านกระบวนการทางสังคมอย่างต่อเนื่อง มุมมองเช่นนี้มีนัยสำคัญต่อการพัฒนาองค์ความรู้ด้านสิทธิมนุษยชนศึกษาในประเทศไทย เนื่องจากช่วยเปิดพื้นที่ให้เกิดการสร้างญาณวิทยาสิทธิมนุษยชนแบบไทยที่ไม่ได้ปฏิเสธหลักสิทธิมนุษยชนสากล แต่พยายามทำความเข้าใจการดำรงอยู่ของสิทธิผ่านเงื่อนไขเฉพาะทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม การเมือง และเศรษฐกิจของสังคมไทยอย่างเป็นองค์รวม

อย่างไรก็ตามภายใต้กรอบคิดดังกล่าวนั้น การศึกษาสิทธิมนุษยชนไม่จำเป็นต้องเริ่มต้นจากคำถามว่าหลักสิทธิสากลกล่าวว่าอย่างไรเพียงอย่างเดียว แต่ควรตั้งคำถามเชิงวิพากษ์เพิ่มเติมว่าโครงสร้างทางสังคมแบบใดที่ทำให้ประชาชนสามารถหรือไม่สามารถเข้าถึงสิทธิเหล่านั้นได้ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงจุดยืนทางญาณวิทยาเช่นนี้ช่วยให้การศึกษาสิทธิมนุษยชนสามารถเชื่อมโยงกับปัญหาความเหลื่อมล้ำ ความขัดแย้งทางวัฒนธรรม การกระจายอำนาจ และการพัฒนาประชาธิปไตยได้อย่างลึกซึ้งมากขึ้น ถือเป็นผลผลิตจากความพยายามในการพัฒนาสิทธิมนุษยชนศึกษาใหม่สำหรับสังคมไทยที่ยังคงยึดมั่นในหลักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ความเสมอภาค และความเป็นธรรมทางสังคมในฐานะคุณค่าสากล สะท้อนภาพอนาคตของเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนจึงไม่ได้ทำหน้าที่เป็นเพียงกรอบวิเคราะห์ทางวิชาการเท่านั้น แต่เป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างกระบวนทัศน์ใหม่ในการศึกษาสิทธิมนุษยชนสำหรับสังคมไทย ที่ช่วยเชื่อมโยงระหว่างสิทธิ อำนาจ เศรษฐกิจ

วัฒนธรรม ความรู้ และการมีส่วนร่วมของประชาชนเข้าด้วยกันอย่างเป็นองค์รวม อันนำไปสู่การทำความเข้าใจสิทธิมนุษยชนในฐานะกระบวนการสร้างความเป็นธรรมทางสังคม/พื้นที่แห่งการต่อรองความเป็นธรรม ที่ดำรงอยู่ภายใต้เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์และโครงสร้างทางสังคมที่เฉพาะเจาะจง ซึ่งอาจเป็นก้าวสำคัญในการพัฒนาญาณวิทยาทางเลือกใหม่ของสิทธิมนุษยชนศึกษาสำหรับประเทศไทยในอนาคต และเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างองค์ความรู้สากลกับประสบการณ์จริงของสังคมไทยร่วมสมัยได้ในทางวิชาการ

สรุปทบทวน

การศึกษาข้อเสนอแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนสำหรับสังคมไทยร่วมสมัยในบทนี้ ผู้เขียนมีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อพัฒนากรอบอธิบายสิทธิมนุษยชนที่ก้าวข้ามข้อจำกัดของการศึกษาที่เน้นเพียงหลักกฎหมาย สิทธิตามรัฐธรรมนูญ หรือหลักสิทธิมนุษยชนสากลในเชิงบรรทัดฐานไปสู่การทำความเข้าใจว่าสิทธิมนุษยชนเป็นผลผลิตของความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างระหว่างเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม ความรู้ และปฏิบัติการของประชาชนภายใต้เงื่อนไขเฉพาะของสังคมไทย ดังนั้นการวิเคราะห์สิทธิมนุษยชนจึงไม่ได้จำกัดอยู่ที่คำถามว่าสิทธิคืออะไร หรือใครถูกละเมิดสิทธิเท่านั้น แต่ขยายไปยังการตั้งคำถามว่าโครงสร้างใดกำลังผลิตซ้ำความไม่เป็นธรรม และจะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเหล่านั้นอย่างไรเพื่อให้สิทธิเกิดขึ้นจริงในชีวิตประจำวัน

ข้อค้นพบว่าด้วยเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยไม่ใช่เพียงแค่กรอบวิเคราะห์ทางวิชาการใหม่เท่านั้น แต่เป็นการกำหนดจุดยืนทางญาณวิทยาในการพัฒนาญาณวิทยาสิทธิมนุษยชนสำหรับสังคมไทยที่ก่อรูปจากการบูรณาการองค์ความรู้ด้านเศรษฐศาสตร์การเมือง สิทธิมนุษยชนศึกษา ทฤษฎีวิพากษ์รองรับการอธิบายปรากฏการณ์ด้านสิทธิมนุษยชนในอีกมุมมองหนึ่งสำหรับสังคมไทย ด้วยความคาดหวังว่าจะช่วยให้หลักการสิทธิมนุษยชนที่ระบุไว้ในปฏิญญาสากล ให้กลายเป็นสิทธิที่ประชาชนเข้าถึงและเข้าใจได้จริง ซึ่งต้องพิจารณาด้วยมโนทัศน์ความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ การกระจายอำนาจ การยอมรับความแตกต่างหลากหลาย การสร้างความรู้ด้านสิทธิมนุษยชน ตลอดจนการเสริมสร้างพลังของภาคประชาชนเป็นองค์รวม

ขณะเดียวกันเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย ตอกย้ำการก่อรูปของกระบวนทัศน์ใหม่ของสิทธิมนุษยชนศึกษาที่ก้าวข้ามการอธิบายสิทธิในฐานะหลักกฎหมายหรือบรรทัดฐานสากลไปสู่การทำความเข้าใจสิทธิมนุษยชนในฐานะผลผลิตของปฏิสัมพันธ์เชิงพลวัตระหว่างเศรษฐกิจ อำนาจรัฐ วัฒนธรรม ความรู้ และปฏิบัติการของประชาชน ซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้ประโยชน์ครอบคลุมการวิจัยในทางวิชาการ การกำหนดนโยบายสาธารณะ และการพัฒนากลไกส่งเสริมสิทธิมนุษยชนในสังคมไทยร่วมสมัยได้เป็นรูปธรรม อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในหนังสือเล่มนี้ และในท้ายที่สุดช่วยตอบสมมติฐานที่ว่า จาก “เศรษฐศาสตร์จึงต้องเป็นเศรษฐศาสตร์การเมือง” สู่ “สิทธิมนุษยชน (ก็ควรจะต้องเป็น) เศรษฐศาสตร์การเมือง” ด้วยเช่นกัน

Library and Learning, University of Phayao

บรรณานุกรม

Library and Learning, University of Phayao

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรพินธุ์ พัวพันสวัสดิ์. (2561). ประวัติศาสตร์และการเมืองของ “พวกขี้แพ้”: การครอบงำ อำนาจ และการต่อต้าน ในทัศนะของเจมส์ ซี สก็อตต์. *วารสารสังคมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 48*(2), 83-110. https://doi.org/10.61462/cujss.v48i2.748

กระทรวงแรงงาน. (2566). *อนาคตกับการบริหารจัดการแรงงานนอกระบบของไทย.* จาก https://www.mol.go.th/wp-content/uploads/sites/2/2023/08/E-Mag-MOL67.pdf

กาญจนา แก้วเทพ. (2551). *สายธารแห่งนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา.* ภาพพิมพ์.

โกวิทย์ พวงงาม. (2562). *การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น* (พิมพ์ครั้งที่ 2). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

จิดาภา ลู่วิโรจน์. (2565). *สำรวจความเหลื่อมล้ำในไทย ตอนที่ 2 : ความเหลื่อมล้ำในมิติเชิงประชากร.* จาก https://setthasarn.econ.tu.ac.th/blog/detail/578

จุตินันท์ ขวัญเนตร. (2561). *เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยเครือข่ายชนชั้นนำของคนไทย 2 แผ่นดิน บนเกาะกงในกัมพูชา* (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยบูรพา.

จุมพล หนิมพานิช และสุรวงศ์ วรรณปักษ์. (2562). *การเมืองภาคประชาชน/การเมืองภาคพลเมือง :ทางออกของการเมืองไทย.* สถาบันพระปกเกล้า.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2553). *การเป็นสมัยใหม่กับแนวคิดชุมชน.* สร้างสรรค์.

_____. (2548). *แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน : ข้อเสนอทางทฤษฎีในบริบทสังคม.* สร้างสรรค์.

_____. (2541). *ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง* (พิมพ์ครั้งที่ 4). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชนินท์ทิรา ณ ถลาง และจารุพล เรืองสุวรรณ. (2565). *ความขัดแย้งการเจรจาและการแบ่งสรรปันอำนาจ: กรณีศึกษาจังหวัดชายแดนภาคใต้ของประเทศไทยและบทเรียนของบางประเทศ.* มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชัยณรงค์ เครือนวน และพิมพ์ประไพ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. (2564). เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการพัฒนา: ศึกษาการพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก. *วารสารพัฒนาสังคม, 23*(2), 88-105.

ชัยรัตน์ เอี่ยมกุลวัฒน์. (2558). *เศรษฐศาสตร์ภาครัฐ: ทฤษฎีและแนวคิดเชิงนโยบาย.* จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. (2553). *ความรุนแรงกับการจัดการ “ความจริง” : ปัตตานีในรอบกึ่งศตวรรษ.* มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

_____. (2551). *ความรุนแรงซ่อน/หาสังคมไทย.* ใน ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, (บ.ก.), มติชน.

_____. (2543). สิทธิมนุษยชน “สากล” กับปัญหาความจริงแท้. ใน จรัญ โฆษนานนท์, (บ.ก.), *วิถีสังคมไทย สรรสารนิพนธ์ทางวิชาการ เนื่องในวาระหนึ่งทศวรรษปรีดี พนมยงค์.* เรือนแก้วการพิมพ์.

ชุติเดช เมธีชุติกุล. (2565). เมื่อความรุนแรงคิดจุดเริ่มต้น : ฟาน็องกับตัวตนที่ถูกถอนรากอาณานิคม. *มนุษยศาสตร์สาร มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 23*(3), 273-290.

แชมป์ นิ่มไพบูลย์ และณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. (2564). ลัทธิพาณิชย์นิยมในคริสต์ศตวรรษ ที่ 21: Mercantilism of the 21th Century. *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา, 9*(2), 102-120.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2557). *รัฐศาสตร์แนววิพากษ์* (พิมพ์ครั้งที่ 4). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

_____. (2561). วาทกรรมกับอำนาจ. ใน อำนาจไร้พรมแดน ภาษา วรรณกรรม ชีวิตประจำวันและโลกที่เปลี่ยนแปลง (หน้า 71 - 148). วิภาษา.

ฐิตินันท์ พงษ์สุทธิรักษ์. (2550). *10 ปี วิกฤตเศรษฐกิจไทย กับประชาธิปไตยบนทาง 3 แพร่ง.* ซีเอ็ดยูเคชั่น.

Library and Learning, University of Phayao

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. (2568). *เศรษฐศาสตร์การเมืองและเศรษฐศาสตร์การเมืองระหว่างประเทศ.* จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ณัฐดนย์ โกศัยธนอนันท์. (2567). *เจมส์ ซี. สก็อต : ผู้เปิดโปงการต่อต้านในชีวิตประจำวัน.* https://www.thepeople.co/Bylines/ณัฐดนย์%20โกศัยธนอนันท์

ณัฐวีร์ พุ่มระชัฏร์ จักราวุฒิ ประสิทธิชัย และภริมา เพ็งสว่าง. (2566). *สำรวจและทบทวนองค์ความรู้ว่าด้วยสถานภาพของคนไร้บ้าน.* จาก https://www.sac.or.th/portal/th/article/detail/551?utm_source=chatgpt.com

ดวงหทัย บูรณเจริญกิจ. (2560). *แนวคิดสตรีนิยมและขบวนการทางสังคมของผู้หญิงในประเทศไทย: วิเคราะห์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ข้อถกเถียงและยุทธศาสตร์.* จาก https://www.academia.edu/attachments/53226326/download_file

ทศพล ทรรศนกุลพันธ์ และคณะ. (2562). *การพัฒนาระบอบกฎหมายเพื่อลดความเหลื่อมล้ำกับกลุ่มแรงงานรับจ้างอิสระที่ได้รับผลกระทบจากความท้าทายในศตวรรษที่ 21* (รายงานวิจัย). สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ทวีศักดิ์ ใครบุตร. (2567). สิทธิมนุษยชนในยุคปัญญาประดิษฐ์: การทบทวนแนวคิดเสรีนิยมดั้งเดิม. *วารสารวิชาการจินตาสิทธิ์, 2*(2), 144-157.

ธงชัย มาสังข์. (2565). *ศรษฐศาสตร์การเมืองของการสร้างเครือข่ายธุรกิจ กรณีปฏิบัติการเชิงอำนาจ ผ่านกลุ่มสหกรณ์ผู้เลี้ยงกุ้งลุ่มน้ำท่าทอง จังหวัดสุราษฎร์ธานี* (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี.

ธร ปีติดล และวีระวัฒน์ ภัทรศักดิ์กำจร. (2562). *การลดความเหลื่อมล้ำและสร้างความเป็นธรรม: กรณีบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ* (รายงานวิจัย). สถาบันพระปกเกล้า.

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ และวิสา คัญทัพ. (2546). *ขบวนการนักศึกษาไทย : จาก 2475 ถึง 14 ตุลาคม 2516* (พิมพ์ครั้งที่ 3). สายธาร.

ธานี ชัยวัฒน์. (2556). *วัฒนธรรม สถาบัน และการเติบโตระยะยาว.* www.bot.or.th/content/dam/bot/documents/th/research-and publications/seminars/symposium/2556/2013-07-paper.pdf

ธีรภัทร์ เสรีรังสรรค์. (2558). การสร้างความสมดุลระหว่างการเมืองภาคตัวแทนและภาคประชาชน. *วารสารคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษธานี, 7*(3), 83-98.

ธีรยุทธ บุญมี. (2557). *มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault)* (พิมพ์ครั้งที่ 2). วิภาษา.

นภารัตน์ กรรณรัตนสูตร และพัทธ์ธีรา นาคอุไรรัตน์. (2561). ถอดบทเรียนการพัฒนาสื่อการเรียนการสอนสิทธิมนุษยชนในโรงเรียน กรณีศึกษาการพัฒนาสื่อการเรียนการสอนเรื่องการค้ามนุษย์. *วารสารรูสมิแล, 39*(1), 83-94.

นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ. (2562). พัฒนาการทางความคิดในการศึกษาชีวิตคนเมือง. *วารสารมานุษยวิทยา, 2*(1), 4–52.

_____. (2564). “ความหวัง”: ข้อถกเถียงทางปรัชญาและมานุษยวิทยา. *วารสารสังคมศาสตร์, 33*(2), 30-65.

บูฆอรี ยีหมะ. (2552). *ความรู้เบื้องต้นทางรัฐศาสตร์* พิมพ์ครั้งที่ 2. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปธาน สุวรรณมงคล. (2562). *การสร้างความเป็นธรรม ลดความเหลื่อมล้ำในท้องถิ่น : ภารกิจที่ท้าทายขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น* (รายงานวิจัย). สถาบันพระปกเกล้า.

Library and Learning, University of Phayao

ปัทมา สูบกำปัง. (2559). *การเข้า (ให้) ถึงสิทธิชุมชน การมีสิทธิ มีเสียงในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนและประชาชน.* สถาบันพระปกเกล้า.

ประพิมพ์ฝัน เชียงกูล. (2564). *ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ/Economic Democracy (ตอนที่ 1): แนวคิดและ หลักการ.* จาก https://djrctu.com/ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ-e/

ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2552). *กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม.* มูลนิธิไฮน์ริคเบิลล์ สำนักงานภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.

_____. (2556). แนวคิดว่าด้วยการอธิบายการเมืองของชาวนา: จาก “เศรษฐธรรม” ถึงข้อถกเถียงร่วมสมัย. *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง, 1*(1), 51-96.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2550). การเคลื่อนไหวสังคมแนวใหม่และวิกฤตการณ์ทางวัฒนธรรมในยุคของ Postmodernity. *รัฐศาสตร์สาร, 28*,(ฉบับพิเศษ). 82-92.

_____. (2547). *โครงการองค์ความรู้เกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนท้องถิ่นและระบบเงินตราชุมชน.* สถาบันการจัดการเพื่อชนบทและสังคม.

_____. (2564). *ญาณวิทยาวิพากษ์ เพื่อการปรับเปลี่ยนระบบนิเวศสังคม.* จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. (2555). *รื้อถอนการพัฒนา ความยั่งยืนทางนิเวศและความยุติธรรมทางสังคม: บทวิพากษ์เศรษฐศาสตร์การเมือง.* ก. พลการพิมพ์.

_____. (2543). *วิถีใหม่แห่งการพัฒนา : วิธีวิทยาศึกษาสังคมไทย.* จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. (2544). *เศรษฐศาสตร์การเมือง ถึงวันพรุ่งนี้ รื้อถอนระบบคิดบนหนทาง PostMarxism/ Post-Modernism/ New Anarchism ทฤษฎีและความรู้ในยุคโลกาภิวัตน์.* มูลนิธิวิถีทรรศน์.

_____. (2557). *เศรษฐศาสตร์การเมือง และทฤษฎีสังคมวิพากษ์.* หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

_____. (2538). *เศรษฐศาสตร์การเมือง โลกทัศน์กับการวิเคราะห์ระบบและการเปลี่ยนแปลง.* จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. (2542). เศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ. โครงการพัฒนาตำรา ศูนย์บริการเอกสารวิชาการ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปิยะพรรณ ช่างวัฒนชัย. (2564). ห่วงโซ่มูลค่าโลกและการลงทุนโดยตรงระหว่างประเทศ, *วารสารเศรษฐศาสตร์และกลยุทธ์การจัดการ, 8*(2), 109-121.

ปิโยรส ปานยงค์. (2565). *La Via Campesina เรียกร้องการดำเนินการที่เป็นรูปธรรมจาก COP27.* จาก http://www.thaiclimatejusticeforall.com/?p=3253

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ. (2543). *วิถีชีวิต วิธีสู้ ขบวนการประชาชนร่วมสมัย.* Silkworm Books.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์. (2546). *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ* (พิมพ์ครั้งที่ 3). Silkworm Books.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2561). “ศาสตร์และศิลป์ในการพัฒนา เพื่อลดความเหลื่อมล้ำในสังคม” ใน *การสร้างความเป็นธรรมเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในสังคม.* สำนักงานราชบัณฑิตยสภา.

พราวรวี นาคใหม่. (2562). ดัชนีการเปิดเสรีเงินทุนเคลื่อนย้าย. *FOCUSED AND QUICK, 146*, 1–13.

พราหมณ์ นิยะบุตร ประภัสสร ปานป้อมเพชร และบัณฑิต หอมเกษ. (2568). *โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาเครื่องมือและระบบการประเมินผลกระทบด้านสิทธิมนุษยชน.* https://static.nhrc.or.th/storage/main/uploads/document/-HRIA-final-1764755274.pdf

Library and Learning, University of Phayao

พัทธ์ธีรา นาคอุไรรัตน์ และคณะ. (2565). *เหลียวหลังแลหน้า 2 ทศวรรษ สิทธิมนุษยชนในสังคมไทย.* สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.

พิทวัส พูนผลกุล พรพจ ปรปักษ์ขาม และนฎา วะสี. (2568). *กลไกและความท้าทายของ Negative Income Tax และ Earned Income Tax Credit.* จาก https://www.pier.or.th/abridged/2025/07/

พิริยะ ผลพิรุฬห์. (2565). *นโยบายการคลังอันชาญฉลาด "Smart Fiscal Policy".* จาก https://thaipublica.org/2022/11/nida-sustainable-move08/

ราชกิจจานุเบกษา. (2540). *รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540.* เล่ม 114 ตอนที่ 40 ก, หน้า 1-98.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. (2542). *Privatization ในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย.* จาก http://www.rangsun.econ.tu.ac.th/data/06/03-42/11-01-Privatization.pdf

รุ้งนภา ยรรยงเกษมสุข. (2556). ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์กับการอธิบายปรากฏการณ์สังคมจากมุมมองตัวแสดง. *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา, 5*(2), 69–89.

เรืองวิทย์ เกษสุวรรณ. (2566). *การไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลังในฐานะการพัฒนาแนวใหม่ของโลก.* เดือนตุลา.

แล ดิลกวิทยรัตน์.(2550).*รวมบทความเนื่องในโอกาสเกษียณอายุราชการ.* ฟ้าเดียวกัน.

วรวิทย์ เจริญเลิศ. (2562). *ประวัติแนวคิด เศรษฐกิจการเมือง.* จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วรวิทย์ นพแก้ว. (2562). *ความยั่งยืนทางนิเวศกับระบอบกรรมสิทธิ์ในผืนป่าตะวันตก : บทวิพากษ์นิเวศวิทยาการเมืองและวัฒนธรรม* (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยบูรพา.

วราภรณ์ จุลปานนท์. (2562). *ทฤษฎีความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ.* มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

วริยา ด้วงน้อย. (2562). *นิเวศวิทยาการเมืองว่าด้วยความขัดแย้งและการต่อต้านการทำเหมืองแร่ทองคำของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม* (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยบูรพา.

วัชรินทร์ ชาญศิลป์. (2550). *การเมืองโลกที่สาม: ทฤษฎีการพัฒนา.*ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.

วัฒนา สุกัณศีล. (2548). *โลกาภิวัตน์ (Globalization).* สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

วีระ สมบูรณ์. (2550). *แบบแผนและความหมายแห่งองค์รวม.* มูลนิธิโกมลคีมทอง.

วีระ หวังสัจจะโชค. (2561).การเมืองว่าด้วยการวางกรอบความมั่นคงทางอาหาร : บทสำรวจการให้ความหมายความมั่นคงทางอาหาร ในกรอบของภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคมในประเทศไทย. *วารสารวิจัยสังคมและปริทัศน์, 41*(1), 51–92.

ศรีประภา เพชรมีศรี และคณะ. (2545). เศรษฐกิจเสรี *การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และผลกระทบต่อสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมในประเทศไทย* (รายงานวิจัย). สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ศรีสมภพ จิตร์ภิรมย์ศรี. (2567). ต้นแบบสันติภาพและสันติศึกษาในกรอบคิดของ Johan Galtung: ความรุนแรงทางตรง ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง และความรุนแรงเชิงวัฒนธรรม. *วารสารความขัดแย้งและสันติศึกษา (CPSJ), 3*(1), 1-15.

ศุภสวัสดิ์ ชัชวาล. (2562). *พลวัตการกระจายอำนาจในประเทศไทย จาก พ.ศ.2535-2561*. สถาบันพระปกเกล้า.

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2566). *เกษตรนิเวศ อธิปไตยทางอาหาร และปฏิญญาสิทธิเกษตรกรในการต่อสู้ของขบวนการลาเวียคัมเปซินา.* จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน. (2567). *50 ปี สสส. บนเส้นทางสิทธิมนุษยชน.* สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน (สสส.).

Library and Learning, University of Phayao

สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์ และคณะ. (2549). *กลไกในการให้ข้อมูลที่เกี่ยวกับการเปิดเสรีทางการค้าแก่ประชาชน* (รายงานวิจัย). สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สมบูรณ์ สุขสำราญ. (2561). *การสร้างความเป็นธรรมเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในสังคม.* สำนักงานราชบัณฑิตยสภา.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข บรรณาธิการ. (2558). โสวัฒนธรรมอีสานในงานวิจัย ใน *หนังสือชุดการประเมินและสังเคราะห์สถาณภาพองค์ความรู้จากการวิจัยวัฒนธรรม เล่ม 3.* ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. (2558). ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. *วารสารพัฒนาสังคม (JSD), 17*(1), 1-27.

สฤณี อาชวานันทกุล. (2555).*กระแส Occupy Wall Street: หมดยุคการเงินไม่ยั่งยืน?* จาก https://thaipublica.org/2012/01/occupy-wall-street-sustainable-finance/

สัมพันธ์ วารี. (2564). *ความขัดแย้งทางชาติพันธุ์*. https://www.sac.or.th/portal/th/article/detail/294

สายพิณ ศุพุทธมงคล. (2545). *คุกกับคน : อำนาจและการต่อต้านขัดขืน.* มหาวิทยาลยธรรมศาสตร์.

สิทธิกร ศักดิ์แสง และอภิรดี กิตติสิทโธ. (2562). แนวคิดว่าด้วยกฎหมายที่เป็นเครื่องมือของรัฐควบคุมคนในสังคม: มุมมองเชิงลบและเชิงบวก. *วารสารนิติศาสตร์และสังคมท้องถิ่น, 3*(1), 21-49.

สุพริศร์ สุวรรณิก. (2564). *ว่าด้วย "อธิปไตยทางการเงิน".* จาก https://www.bot.or.th/th/research-and-publications/articles-and-publications/articles/Article_17Apr2021.html

สุรพงษ์ ชัยนาม. (2553). *มาร์กซ์และสังคมนิยม* (พิมพ์ครั้งที่ 3). ศยาม.

สุริชัย หวันแก้ว. (2565). การใช้แนวทางสันติวิธีกับการแก้ปัญหาความขัดแย้งและความรุนแรงในสังคมไทย. *วารสารความขัดแย้งและสันติศึกษา (CPSJ), 1*(2), 1-15.

สำนักงานข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยแห่งสหประชาชาติ สำนักงานประจำประเทศไทย. (มปป.). *การช่วยเหลือเยียวยาผู้ลี้ภัย กลุ่มเปราะบางในประเทศไทยและทั่วโลก.* From https://www.unhcr.org/th/vulnerable-groups

สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ. (ม.ป.ป.). *กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม.* สืบค้นจาก https://www.nhrc.or.th/th/International-obligations/2386

_____. (2569). รายงานผลการประเมินสถานการณ์ด้านสิทธิมนุษยชนของประเทศไทย ปี 2568. https://hdl.handle.net/20.500.14156/2010758.

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2568). *เมื่อความยากจนไม่ใช่เรื่องโชคร้าย แต่เป็นผลพวงของความเปราะบางเชิงโครงสร้าง.* จาก https://sdgs.nesdc.go.th/เมื่อความยากจนไม่ใช่เร/

อนุสรณ์ ธรรมใจ. (2567). *เศรษฐศาสตร์การเมือง ว่าด้วยพัฒนาการประชาธิปไตย เศรษฐกิจและสังคมจากสยามยุคปฏิรูป สู่ไทยยุคเศรษฐกิจดิจิทัล.* มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อมรา พงศาพิชญ์. (2557). กระบวนทัศน์ "สิทธิมนุษยชน" และ "ความยุติธรรม" สำหรับสังคมเปลี่ยนผ่าน, *Journal of Social Sciences, 44*(2), 7-20. https://digital.car.chula.ac.th/cujss/vol44/iss2/2

_____. (2533). *วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์ : วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา.* จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อรรถกฤต ปัจฉิมนันท์. (2554). *แนวคิดทฤษฎีว่าด้วยเศรษฐศาสตร์การเมือง.* มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อรรถจักร สัตยนุรักษ์. (2559). *ลืมตาอ้าปาก จาก "ชาวนา" สู่ "ผู้ประกอบการ".* มติชน.

Library and Learning, University of Phayao

อรรถพล ประภาสโนบล. (2564). *Global Citizenship Education: เราจะสอนให้นักเรียนเป็นพลเมืองโลกได้อย่างไร.* จาก https://thepotential.org/knowledge/global-citizenship-education/

อรวรรณ เกสร. (2564). *แรงงานนอกระบบกับสิทธิประโยชน์ตามกฎหมายประกันสังคม.* จาก https://old.parliament.go.th/ewtadmin/ewt/elaw_parcy/ewt_dl_link.php?nid=2612

อัศว์ศิริ ลาปีอี. (2562). *การต่อสู้ทางวาทกรรมระหว่างรัฐกับท้องถิ่นว่าด้วยการจัดการความขัดแย้งในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้* (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยบูรพา.

_____. (2565). *เอกสารประกอบการสอนรายวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง.* คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี.

อัศว์ศิริ ลาปีอี และฐากร สิทธิโชค. (2566). ปฏิบัติการทางวัฒนธรรมบนฐานการเสริมพลังชุมชนพื้นที่อำเภอไม้แก่น จังหวัดปัตตานี : ความท้าทายของการประกอบสร้างเครือข่ายอนุรักษ์ประเพณีลงเล ในบริบทร่วมสมัย, *วารสารวิจัยวัฒนธรรม, 6*(1). 61-92.

อัศว์ศิริ ลาปีอี และคณะ. (2569). *มโนทัศน์ใหม่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนศึกษาร่วมสมัยผ่านมุมมองผู้เรียนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของสถาบันอุดมศึกษาภาคใต้ กรณีมหาวิทยาลัยทักษิณ* (รายงานวิจัย). คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ.

อัศว์ศิริ ลาปีอี และภาณุ ธรรมสุวรรณ. (2562). *รูปแบบและแนวทางการบริหารจัดการสภาพลเมืองบนฐานประชาธิปไตยชุมชน ศึกษากรณีการจัดตั้งสภาพลเมืองตำบลควนรูอำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา* (รายงานวิจัย). มหาวิทยาลัยทักษิณ.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2555). *คิดอย่างมิเชล ฟูโกต์ คิดอย่างวิพากษ์ จากวาทกรรมของตัวตนถึงจุดเปลี่ยนของอัตตา.* มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

_____. (2548). *ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม: การทะลุกรอบและกับดักของความแบบคู่ตรงกันข้าม.* อัมรินทร์.

อภิชัย พันธเสน. (2549). *สังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง* (พิมพ์ครั้งที่ 2). สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อภิชาต สถิตนิรามัย ยุกติ มุกดาวิจิตร และนิติ ภวัครพันธุ์. (2556). *ทบทวนภูมิทัศน์การเมืองไทย.* แผนงานสร้างเสริมนโยบายสาธารณะที่ดี สถาบันศึกษานโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อภิรดี จิโรภาส. (2564). การล่มสลายของระบบเบรตตันวูดส์ในช่วงต้นทศวรรษที่ 1970 สร้างผลเชิงบวกต่อเศรษฐกิจการเมืองระหว่างประเทศ, *วารสารอินทนิลทักษิณสาร, 16*(1), 9-23.

อภิวัฒน์ สมาธิ ภาณุ ธรรมสุวรรณ และอัศว์ศิริ ลาปีอี. (2563). ความคาดหวังของประชาชนต่อแนวทางการเสริมสร้างสันติสุขและความสมานฉันท์โดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้, *วารสารเทคโนโลยีภาคใต้, 13*(2), 20-31.

เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา และอรอร ภู่เจริญ. (2552). *ปัญหา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ข้อเสนอแนะทางนโยบาย.* จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เอนก เหล่าธรรมทัศน์.(2556). *สองนครประชาธิปไตย: แนวทางปฏิรูปการเมือง เศรษฐกิจ เพื่อประชาธิปไตย* (พิมพ์ครั้งที่ 8). คบไฟ.

โอฬาร ถิ่นบางเตียว. (2554). *พัฒนาการของโครงสร้างอำนาจท้องถิ่นในภาคตะวันออก: วิเคราะห์ในเชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง* (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ฤทธิรงค์ จุฑาพฤติกร และคณะ. (2558). ความหมายของคำว่า “บ้าน” ของคนไร้บ้าน. *Veridian E-Journal, Silpakorn University, 8*(1), 1450-1460.

Library and Learning, University of Phayao

ภาษาอังกฤษ

Aaronson, S. A. (2003). Corporate Responsibility in the Global Village: The British Role Model and the American Laggard. *Business and Society Review, 108*(3), 309-338.

Amin, S. (1976). *Unequal Development: An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism.* Monthly Review Press.

Azad, E. (2021). *On the Marxist Idea of Human Rights.* From https://www.dhakalawreview.org/blog/2021/08/on-the-marxist-idea-of-human-rights-5390

Appadurai, A. (2001). *Globalization.* Duke University Press.

Arendt, H. (1951). *The Origins of Totalitarianism.* Harcourt Brace & Company.

Atewologun, D. (2018). *Intersectionality theory and practice. In Oxford research encyclopedia of business and management*. From https://oxfordre.com/business/display/10.1093/acrefore/9780190224851.001.0001/acrefore-9780190224851-e-48

Baumgartner, F.R., Berry, J.M., Hojnacki, M., Kimball, D.C. and Leech, B.L. (2009). *Lobbying and Policy Change: Who Wins, Who Loses, and Why.* University of Chicago Press. https://doi.org/10.7208/chicago/9780226039466.001.0001

Baxi, U. (2006). *The future of human rights* (2nd ed). Oxford University Press.

Berlin, I. (2002). *Liberty: Incorporating Four Essays on Liberty.* (H. Hardy, Ed.). Oxford University Press.

Bloch, P.H. (1995). Seeking the Ideal Form: Product Design and Consumer Response. *Journal of Marketing, 59,* 16-29. https://doi.org/10.1177/002224299505900302

Bodenheimer, R. (2019). *The Zapatistas: History and Current Role in Mexico*. From https://www.thoughtco.com/zapatistas-4707696

Bourdieu, P. (1997). 'The Forms of Capital' in Halsey, A.H., H. Lauder, P. Brown and A.S. Wells (eds), *Education: Culture, Economy, Society.* Oxford University Press.

Bretton Woods Project. (2020). *Annual Report 2019.* https://www.brettonwoodsproject.org/wp-content/uploads/2025/05/BWP-2019-Annual-Report-web-1.pdf

Brown, W. (2015). *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution.* MIT Press.

Butler, J. (2016). 1 Rethinking Vulnerability and Resistance. In J. Butler, Z. Gambetti & L. Sabsay (Ed.), *Vulnerability in Resistance* (pp. 12-27). Duke University Press. https://doi.org/10.1515/9780822373490-004

Castells, M. (2012). *Networks of outrage and hope. Social movements in the internet age.* Polity Press.

Chang, F. (2013). The Scientificalization and Vulgarization of Marxism in the 20th Century: A Critical Analysis on K. Popper's Critique of Marxism. *Open Journal of Philosophy, 3*(4), 475-478. http://dx.doi.org/10.4236/ojpp.2013.34069

Library and Learning, University of Phayao

Colin, H. (nd.). “third way”. Encyclopedia Britannica, 29 Aug. 2025, https://www.britannica.com/topic/third-way.

Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum, 1989*(1), 139-167. https://chicagounbound.uchicago.edu/uclf/vol1989/iss1/8

Dahl, R. A. (1985). *A Preface to Economic Democracy.* University of California Press.

Daly, H.E.(1996). *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development.* Beacon Press.

Dauenhauer, B. P. (2026). *The Politics of Hope.* Taylor & Francis Group.

Doherty, B. and Tranchell, S. (2007). “Radical mainstreaming” of fairtrade: the case of The Day Chocolate Company. *Equal Opportunities International, 26*(7), 693-711.

Donnelly, J. (2013). *Universal Human Rights in Theory and Practice.* Cornell University Press.

Douzinas, C. (2013). *The paradoxes of human rights. Constellations, 20*(1), 51–67.

Elms, D., and Low, J. (2016). Technology-driven business innovation in small enterprises. *Journal of Small Business Management, 54*(4), 345-360.

Escobar, A. (2011). *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World.* Princeton University Press.

Eurostat. (2013). *Migration to and from the EU.* European Commission.

Evans, P. (1995). *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*. Princeton University Press.

Falk, R. (2001). Resisting "Globalization-From-Above" through "Globalization-From-Below" in B. Gills (ed.), *Globalization and the Politics of Resistance*. Palgrave.

Farmer, P. (2004). An anthropology of structural violence. *Current Anthropology, 45*(3), 305–325.

Fraser, N. (2016). Contradictions of Capital and Care. New Left Review, 100, 99-117.

_____, N. (2013). *Fortunes of feminism: From state-managed capitalism to neoliberal crisis.* Verso Books.

_____, N. (2019). *Is Capitalism Necessarily Racist?.* http://quarterly.politicsslashletters.org/is-capitalism-necessarily-racist/.

_____, N. (2014). *Justice Interruptus : Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315822174

_____, N. (2008). *Scales of Justice: Reimagining Political Space in a Globalizing World.* Columbia University Press.

Friedman, M. (2002). *Capitalism and Freedom* (40th ed.). The University of Chicago Press https://doi.org//10.7208chicago/9780226264189.001.0001

Freire, P. (2005). *Pedagogy of the oppressed* (30th-anniversary ed.). Continuum.

Folbre, N. (2001). *The invisible heart: Economics and family values.* The New Press.

Library and Learning, University of Phayao

Foucault, M. (1980). Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-79, (Ed. Colin Gordon). Pantheon.

Fung, A. and Wright, E.O. (2001). Deepening Democracy: Innovations in Empowered Participatory Governance. *Politics & Society, 29*, 5-41. https://doi.org/10.1177/0032329201029001002

Gasper, D. (2023). Amartya Sen as a social and political theorist – on personhood, democracy, and 'description as choice'. *Journal of Global Ethics, 19*(3), 386–409. https://doi.org/10.1080/17449626.2023.2255600

Gereffi, G. (2018). *Economic and Social Upgrading in Global Value Chains and Industrial Clusters-Why Governance Matters.* In Global Value Chains and Development: Redefining the Contours of 21st Century Capitalism (pp. 276-302). Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781108559423

Gibson-Graham, J. K. (2006). *A Postcapitalist Politics*. University of Minnesota Press.

Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration.* Polity Press.

Giroux, H.A. (2013). *On Critical Pedagogy.* Bloomsbury Academic.

Ha-Joon Chang. (2002). *Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective.* Anthem Press.

Hardin, G. (1968). The Tragedy of the Commons. *Science, 162*, 1243-1248. http://dx.doi.org/10.1126/science.162.3859.1243

Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oso/9780199283262.001.0001

_____, D. (2009). *Social Justice and the City*. University of Georgia Press.

Hooks, B. (2000). *Feminism is for everybody: Passionate politics.* South End Press.

ICESCR. (2017). *General Comment No. 24 on State obligations under the ICESCR in the context of business activities.* https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-24-2017-state-obligations-context

Ignatieff, M. (2001). *Human rights as politics and idolatry*. Princeton University.

Institute for Human Rights and Business (IHRB). (2022). *What is Free, Prior and Informed Consent (FPIC)?* From https://www.ihrb.org/resources/what-is-free-prior-and-informed-consent-fpic

International Labour Organization. (2016). *Global Wage Report 2016/17: Wage inequality in the workplace.* International Labour Organization.

_____. (2021). *ILO Monitor: COVID-19 and the World of Work* (8th ed.). https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/impacts-and-responses/WCMS_824092/lang--en/index.htm

Library and Learning, University of Phayao

International Labour Organization. (n.d.). *Just transition towards environmentally sustainable economies and societies.* https://www.ilo.org/topics-and-sectors/just-transition-towards-environmentally-sustainable-economies-and-societies#

International Monetary Fund. (2023). *IMF Annual Report 2023 FINANCIAL STATEMENTS*. http://www.imf.org/AR2023

_____. (1999). *International Monetary Fund Annual Report 1999.* https://www.imf.org/en/publications/areb/issues/2016/12/30/international-monetary-fund-annual-report-1999-3219

_____. (2010). *World Economic Outlook: Rebalancing Growth,* April 2010. Washington, DC.

International Organization for Migration. (2022). *World Migration Report 2022.* https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022

IPCC. (2022). *Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [P.R. Shukla, J. Skea, R. Slade, A. Al Khourdajie, R. van Diemen, D. McCollum, M. Pathak, S. Some, P. Vyas, R. Fradera, M. Belkacemi, A. Hasija, G. Lisboa, S. Luz, J. Malley, (eds.)]. Cambridge University Press, https://doi: 10.1017/9781009157926

Jessop, B. (2003). *Narrating the Future of the National Economy and the National State? Remarks on Remapping Regulation and Reinventing Governance*. Lancaster University of Sociology.

Kallis G., Kostakis V, Lange S, Muraca B, Paulson S, Schmelzer M. (2018). *Research On Degrowth*. *Annual Review of Environment and Resources, 43*, 291-316.

Klein, N. (2007). *The Shock Doctrine: The rise of disaster capitalism*. Metropolitan Books/Henry Holt and Company.

Lawson, T. (2006). The nature of heterodox economics. *Cambridge journal of economics, 30*(4), 483-505.

Macleod, A. (2007). Invisible hand arguments: Milton Friedman and Adam Smith. *Journal of Scottish Philosophy, 5,* 103-117.

Marginson, S. (2016). The worldwide trend to high participation higher education: Dynamics of social stratification in inclusive systems. *Higher Education, 72*(4), 413-434.

Marshall, T. H. (1950). *Citizenship and social class and other essays.* Cambridge University Press.

Marx, K. (1990). *Capital: A critique of political economy* (Vol. 1, B. Fowkes, Trans.). Penguin Classics. (Original work published 1867)

McMichael, P. (2014). *Food Regimes and Agrarian Questions.* Fernwood Publishing. https://doi.org/10.3362/9781780448787

Meran, G., Siehlow, M., von Hirschhausen, C. (2021). *Integrated Water Resource Management: Principles and Applications.* In The Economics of Water. Springer Water. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-48485-9_3

Library and Learning, University of Phayao

Mignolo, W. D., & Walsh, C. (2018). *On Decoloniality.* In Duke University Press eBooks. https://doi.org/10.1215/9780822371779

Mill, J Mill. (1991). *The Collected Works of John Stuart Mill, Volume XXXII - Additional Letters of John Stuart Mill,* ed. Marion Filipiuk, Michael Laine, and John M. Robson, Introduction by Marion Filipiuk Toronto: University of Toronto Press.

Moyn, S. (2018). *Not Enough: Human Rights in an Unequal World.* Harvard University Press.

_____, S. (2010). *The Last Utopia: Human Rights in History.* Harvard University Press. https://doi.org/10.2307/j.ctvjk2vkf

Murray, C. (1984). *Losing Ground: American Social Policy 1950-1980.* Basic Books.

Mutua, M. (2002). *Human Rights: A Political and Cultural Critique.* University of Pennsylvania Press.

OECD. (2024). *Measuring well-being beyond GDP in Asia, South-East Asia and Korea.* OECD Publishing.

OECD. (2018). *OECD Economic Outlook, Volume 2018 Issue 1.* https://www.oecd.org/en/publications/oecd-economic-outlook-volume-2018-issue-1_eco_outlook-v2018-1-en.html

O'Neill, O. (2005). The Dark Side of Human Rights. *International Affairs, 18*(2). 427-439.

Ostrom, E. (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action.* Cambridge University Press.

Oxfam. (2023). *Oxfam Annual Report 2022/23.* https://www.oxfam.org.uk/documents/766/231218_Oxfam_AR22-23_v11.pdf

Pateman, C. (1970). *Participation and Democratic Theory*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511720444.002

Peck, J., Theodore, N., & Brenner, N. (2010). Postneoliberalism and its malcontents. *Antipode, 41*(s1), 94–116. https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2009.00718.x

Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century.* Translated by A. Goldhammer. Harvard University Press.

Pogge, T. (2008). *World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms* (expanded 2nd ed.). Polity Press.

Poirier, Y. (2014). *Social Solidarity Economy and related concepts Origins and Definitions: An International Perspective.* From https://www.socioeco.org/bdf_fiche-document-3293_en.html

Polanyi, K. (2001). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time* (2nd ed.). Beacon Press.

Poulantzas N. (1978). *State, Power, Socialism.* Verso.

Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community.* Touchstone Books/Simon & Schuster. https://doi.org/10.1145/358916.361990

Library and Learning, University of Phayao

Quijano, A. (2000). Coloniality of Power, Eurocentrism, and Latin America. *International Sociology, 15*(2), 215–232. https://doi.org/10.1177/0268580900015002005

Raworth, K. (2017). *Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st Century Economist.* Chelsea Green Publishing.

Rodney, W. (1972). *How Europe Underdeveloped Africa.* Bogle-1'Ouverture Publications.

Santos, B. de S. (2014). *Epistemologies of the South: Justice Against Epistemicide.* Routledge.

Sassen, S. (2014). *Expulsions: Brutality and Complexity in the Global Economy*. Harvard University Press. https://doi.org/10.4159/9780674369818

_____, S. (2006). *Territory, Authority, Rights: From Medieval to Global Assemblages.* Princeton University Press.

_____, S. (1991). *The Global City: New York, London, Tokyo.* Princeton University Press.

Scott, J.C. (1990). *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts.* Yale University Press.

_____. (1998). *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed.* Yale University Press.

_____. (1976). *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia.* Yale University Press.

_____. (1985). *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance.* Yale University Press.

Schilling-Vacaflor, A. (2011). Bolivia's New Constitution: Towards Participatory Democracy and Political Pluralism? Revista Europea De Estudios Latinoamericanos Y Del Caribe / *European Review of Latin American and Caribbean Studies, (90)*, 3-22. http://www.jstor.org/stable/23047817

Sen, A. (1999). *Development as Freedom.* Oxford University Press.

Shiva, V. (2016). *The Violence of the Green Revolution: Third World Agriculture, Ecology, and Politics.* University Press of Kentucky. https://doi.org/10.2307/j.ctt19dzdcp

Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, 1st Edition 1776, Vol. II of the Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith. In R. H. Campbell, A. S. Skinner, & W. B. Todd (Eds.), Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oseo/instance.00043218

Smith, R. H., El-Anis, I., & Farrands, C. (2011). *International political economy in the 21st century : contemporary issues and analyses*. Pearson Education Ltd.

Srnicek, N. (2017). The Challenges of Platform Capitalism: Understanding the Logic of a New Business Model. *Juncture, 23*(4), 254-257.

Standing, G. (2011). *The Precariat: The New Dangerous Class. Bloomsbury Academic.* https://doi.org/10.5040/9781849664554

Strange, S. (1996). *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy.* Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511559143

Library and Learning, University of Phayao

Strange, S. (1988). *States and markets: An introduction to international political economy.* Pinter.

Stiglitz, J. E. (2002). *Globalization and Its Discontents.* W.W. Norton & Company.

_____, J. E. (2012). *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future.* (2nd ed). W.W. Norton & Company.

Stolle, D., and Micheletti, M. (2013). *Political consumerism-global responsibility in action.* Cambridge University Press, Cambridge.

Taylor, C. (1992). The Politics of Recognition. In A. Gutmann (Ed.), *Multiculturalism and the Politics of Recognition* (pp. 25-74). Princeton University Press.

Tilly, C. (2004). *Social movements 1768-2004.* Paradigm publishers.

Touraine, A. (2000). *Can We Live Together?: Equality and Difference*. Stanford University Press.

United Nations. (2012). *Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework. from* https://www.ohchr.org/en/publications/reference-publications/guiding-principles-business-and-human-rights

_____. (1948). *Universal Declaration of Human Rights (217 A (III)).* https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights

UNRISD. (2016). *The human rights-based approach to social protection*. Issue brief '02. Geneva. www.unrisd.org

UN Human Rights Committee. (2019). *General comment no. 36, Article 6 (Right to Life).* https://www.refworld.org/legal/general/hrc/2019/en/123145

Varian, H. R. (2014). *Intermediate Microeconomics: A Modern Approach* (9th ed.). W. W. Norton & Company.

Wallerstein, I. (1974). *The Modern world system* I. Academic Press.

_____, I. (2004). The Dilemmas of Open Space: the Future of the WSF. *International Social Sciences Journal, 156,* (182). 629-637.

World Bank. (2002). *BUILDING INSTITUTIONS FOR MARKETS World Development Report 2002 Overview.* https://documents1.worldbank.org/curated/en/228361468140407049/pdf/multi0page.pdf

Wright, E. O. (2010). *Envisioning Real Utopias.* Verso.

Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power.* Public Affairs.

Library and Learning, University of Phayao

ดัชนี

Library and Learning, University of Phayao

ดัชนี
(Index)

ดัชนีภาษาไทย

ก

การขาดโอกาส 171, 202, 210
การขยายตัวของทุนข้ามชาติ 74, 76, 82
การคุ้มครองสิทธิมนุษยชน 42,51,74,80,81,87,91,94,152,156,158, 164,166,167,168,173,174,184,193
การจัดระเบียบสิทธิใหม่ 72,81,82,85
การปรากฏตัวของสิทธิมนุษยชน 2,36
การเปิดเสรีทางการค้า 5,6,25,29,74,77,78,135
การพัฒนามนุษย์ 63,136,183
การพึ่งพา 9,17,23,25,28,29,30,58,76,88,122,123, 127,131,137,167,180,201
การเมืองของสิทธิ 9,14,17,18,19,25,28,33,43,51,52,53,54, 55,56,57,58,60,63,70,163,177
การลดทอนสิทธิผ่านตลาด 9,15
กฎหมายสิทธิมนุษยชน 173,222
กลไกอุดมการณ์ 2
กลุ่มเปราะบาง 4,8,12,22,39,41,56,60,74,76,77,78,81,91, 92,112,114,152,170,171,172,174,175,181,188,189

ข

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม 30,98,105,109,111,112,113,115,116,118, 138,144,153,176,178,182,185,187,192,193,217
ข้อตกลงทางการค้า 15,94,96,97,98
ข้อพิพาท 201

ค

ความเป็นธรรมในโลกาภิวัตน์ 94,96
ความเท่าเทียม 24,45,53,58,63,66,88,115,132,183,185,190,199,200
ความไม่สมมาตร 76,79,80,82,83,84,85
ความยุติธรรมทางสังคม 156,157,165,177,179,183,188,208
ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง 2,49,92,174,201,202,222
ความสามารถในการเลือก 65,67,68
ความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้าง 3,4,22,40,41,89,98,160,161,171,182,211,221
โครงสร้างชนชั้น 2,7,8,15,17,19,20,21,136,197
โครงสร้างหนี้ 23,28,29,30,31,36,72,88,89,90,102,

Library and Learning, University of Phayao

จ

จุดยืนร่วมสมัยของการศึกษาสิทธิมนุษยชน 39

เจ้าอาณานิคม..... 22,23,24,25,26,27,28,31,32

ญ

ญาณวิทยา..... 28,31,40,103,125,126,128,130,134,162,196,197,199,205,208,209,211,216,217,220,222,224,226,227

ท

ทฤษฎีวิพากษ์..... 152,156,203,221,227

ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมือง..... 2,3,4,33

น

นโยบายและกฎหมาย..... 31

ป

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ..... 44

ปฏิบัติการสิทธิมนุษยชน..... 15,32,33,78,94,147,190,198,199,202,203,204,205,208,209,215,216,217,220,224

ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน..... 2,4,25,28,35,38,39,43,46,47,55,57,156,182,189,196,198,199,223

ม

มโนทัศน์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน..... 2,35,70

มโนทัศน์เสรีภาพ..... 63

ร

ระบบการเมือง..... 16,38,140,143,174,187,194

ระเบียบโลก..... 44,46,73,99,102,148,158

ล

ลัทธิ..... 22,23,26,27,28,45,73,157

โลกทัศน์..... 61,128,130,133

ว

วาทกรรมสิทธิมนุษยชน..... 17,22,197

วิกฤตการณ์..... 126,131,139,149,167

วิสัยทัศน์ทางเลือกจากเบื้องล่าง..... 94

ศ

เศรษฐกิจดิจิทัล..... 46,72,75,81,156,164,165,166

ส

สิทธิด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม 44

สิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง..... 2,4,6,11,16,20,24,33,38,41,45,53,54,151,162,224

Library and Learning, University of Phayao

สิทธิมนุษยชนในมิติเศรษฐศาสตร์การเมือง 13,32,34,35,39,43,225
สิทธิมนุษยชนในยุคโลกาภิวัตน์..... 72,75,77,96,102
สิทธิเชิงบวก..... 58
สิทธิเชิงลบ..... 54

ห

หลักสิทธิมนุษยชน..... 2,25,35,38,39,42,47,43,54,60,68,69,89,
90,92,96,97,98,111,169,185,189,190,200,208,218,226,227

อ

อาณานิคมทางการคลัง..... 88
อุดมคติทางศีลธรรม..... 35,131
อุดมคติเสรีนิยมใหม่..... 78

English Index

A

accumulation by dispossession.... 13,58
Adam Smith..... 5
Amartya Sen..... 38,196
arena of power negotiation..... 32
austerity..... 90

B

Bretton Woods..... 46
bourgeois individual..... 18

C

capability approach..... 38
capability inequality..... 43
capital mobility..... 74
civil and political rights..... 41
commodification of rights..... 12
co-operatives..... 123
cultural rights..... 199

D

David Harvey..... 71,73,196
decolonizing knowledge..... 128
degrowth..... 131,133,136
denationalization..... 87
dependency theory..... 127
dialectical relationship..... 49

Library and Learning, University of Phayao

E
economic sovereignty..... 100,118
embedded autonomy..... 60,141
expulsion..... 86,87
F
financial industry..... 86
Financialization..... 86
fiscal colonialism..... 88
financial crisis..... 126
G
global debt structure..... 28
globalization from below..... 95
Gross Domestic Product (GDP)..... 134
H
horizontal solidarity..... 179
Human Development Index (HDI) 136
I
IMF..... 14
International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR) 38
International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR) 38
International Labour Organization (ILO) 50
Intersectionality..... 171,178
J
James C. Scott..... 104,105
K
Karl Marx..... 1
L
lack of development..... 26
Liberalism..... 2
M
marxist human rights..... 197,198
mercantilism..... 10,45
metis..... 129
moral economy of the peasant... 123

Library and Learning, University of Phayao

N
Nancy Fraser..... 155
negative rights..... 54
neoclassical economics..... 124
neocolonialism..... 27
neoliberalism..... 4
O
Occupy Wall Street..... 115,116
P
political economy..... 96,97,98
positive rights..... 54
postcolonial..... 22
privatization..... 58,100,168
protect–Respect–Remedy..... 82,85
public goods..... 168
S
social imagination..... 110
social movements..... 116
solidarity economy..... 99,131,132,133
Structural Adjustment Programs 14
structural emancipation..... 118
structural injustice..... 92
structuration theory..... 107
systemic vulnerability..... 164
T
Transnational Corporations(TNCs) 82
U
Universal Declaration of Human Rights (UDHR) 38
V
vulnerable groups..... 171
W
wellbeing economy..... 131,132,133
World Bank..... 14
world system theory..... 127
WTO..... 14
Z
Zapatista..... 115,116

Library and Learning, University of Phayao

Author Biography:

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อัศว์ศิริ ลาปีอี
หน่วยงานที่สังกัด คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยทักษิณ

สถานที่ติดต่อ
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ
140 ถนนกาญจนวนิช หมู่ 4 ตำบลเขารูปช้าง อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา 90000
โทรศัพท์ 074-317600 โทรศัพท์ (มือถือ) 08-6298-1703
e-mail : aussiri@tsu.ac.th

Library and Learning, University of Phayao

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2562	ร.ด. (เศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ) คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา
พ.ศ. 2553	ศศ.ม.(รัฐศาสตร์) คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
พ.ศ. 2549	ศศ.บ. (รัฐศาสตร์) คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

ประสบการณ์ทำงาน

พ.ศ.2565- ปัจจุบัน	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำหลักสูตร รป.บ. (รัฐประศาสนศาสตร์) คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ
พ.ศ.2562 - 2565	อาจารย์ประจำหลักสูตร ร.ม. (การเมืองการปกครอง) คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี
พ.ศ.2553 - 2562	อาจารย์ประจำหลักสูตร รป.บ. (การปกครองท้องถิ่น) คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

สาขาวิชาที่สนใจ

การเมืองการปกครองท้องถิ่น เศรษฐศาสตร์การเมือง สิทธิมนุษยชนศึกษา

สังเขปมุมมองเชิงวิชาการ

ผลงานวิชาการที่ผ่านมาสะท้อนการพัฒนาองค์ความรู้ในลักษณะบูรณาการระหว่างรัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์การเมือง และสังคมศาสตร์ โดยมุ่งเน้นประเด็นสำคัญ ได้แก่ การเมืองและการปกครองท้องถิ่น การบริหารภาครัฐและการกระจายอำนาจประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม นวัตกรรมทางสังคม รวมทั้งการพัฒนาการเมืองและการจัดการปกครองส่วนท้องถิ่นโดยเฉพาะในบริบทพื้นที่ภาคใต้และภาคใต้ชายแดน จนนำมาซึ่งการผลิตผลงานเรื่อง “เศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชน” ครั้งนี้ เพื่อต้องการเสนอมโนทัศน์ใหม่ด้วยวิธีการกำหนดจุดยืนทางญาณวิทยาการศึกษาสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยเชิงวิพากษ์บนฐานเชื่อมโยงโครงสร้างอำนาจ ความเหลื่อมล้ำ และความยุติธรรมทางสังคมผ่านกรอบแนวคิด Human Rights Political Economy (HRPE Framework) ซึ่งคาดว่าจะนำไปสู่การอธิบายปรากฏการณ์สิทธิมนุษยชนในมิติใหม่ที่หลากหลายมากขึ้น

Library and Learning, University of Phayao

ทรัพยากรเล่มนี้ ได้มอบให้ศูนย์บรรณสารและการเรียนรู้
สถาบันนวัตกรรมการเรียนรู้ มหาวิทยาลัยพะเยา
เพื่อเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ
ห้ามผู้ใดทำซ้ำ คัดลอก ลอกเลียน ดัดแปลง ปลอมแปลง จัดแผยแพร่
จำหน่าย ให้เช่า เข้าครอบครอง เรียกดึงข้อมูล บันทึก ส่งผ่าน
หรือกระทำการใด ๆ เกี่ยวกับลิขสิทธิ์ของเล่ม โดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย
หรือโดยไม่ได้รับอนุญาตอย่างเป็นทางการจากเจ้าของผลงาน